แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง

พระราชนิพนธ์ ไกลบ้าน

เล่ม ๑

ชั้นฝึกหัดครูประถม

ก ๐๑๖๔๘
กระทรวงศึกษาธิการ

แบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง

พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน

เล่ม ๑

ของ

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๕,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๙๗

ปกกระดาษราคาเล่มละ ๒๔ บาท

(ห้ามขายเกินกว่าราคาที่กำหนดไว้นี้)

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา ปากคลองบางลำพูน พระนคร

มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ก 01648 ฉ.3 8619

คำนำ

สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล–สมเด็จหญิงน้อย–มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้าน ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ ทรงพระราชนิพนธ์แลพระราชทานกรรมสิทธิไว้แก่พระองค์ ถวายสนองพระคุณพระอรรคชายาเธอ–พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์–กรมขุนสุทธาสินีนาฏ พระชนนี สำหรับจะได้ทรงแจกเปนมิตรพลี เนื่องงานฉลองพระชัณษาครบ ๖๐ ในปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖ นี้ มีรับสั่งมายังหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครให้จัดการพิมพ์ถวาย แลทรงมอบหมายแก่ข้าพเจ้าอีกชั้นหนึ่ง ด้วยทรงพระปรารภว่าเมื่อพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านครั้งแรกนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเปนผู้อำนวยการ เคยทราบกระแสพระราชดำริห์อยู่ ทรงขอให้ช่วยเปนธุระคิดอ่านการพิมพ์ครั้งนี้ด้วยอีกครั้งหนึ่ง

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะรับทำการถวายตามพระประสงค์ ด้วยเปนโอกาศจะได้มีส่วนสนองพระคุณในงานอภิลักขิตมงคลของพระอรรคชายาเธอประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งข้าพเจ้าทราบอยู่แก่ใจว่าหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ คนทั้งหลายนับถือกันว่าดีอย่างยิ่งเรื่องหนึ่งในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้ต้องการหาอยู่ไม่ขาด แต่ทุกวันนี้จะหาให้บริบูรณ์ไม่ได้มานานแล้ว ถ้าพิมพ์ขึ้นใหม่คงจะมีผู้ถวายอนุโมทนาเปนอันมาก อีกประการหนึ่ง พระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อพิมพ์ครั้งแรกเปนการรีบเร่งยังบกพร่อง เช่นขาดสารบาญแลรูปภาพเปนต้น ถ้าพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้จะแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าฉบับก่อนได้หลายอย่าง ด้วยเหตุทั้งปวงดังพรรณนามา ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าซึ่งสมเด็จหญิงน้อยทรงพระดำริห์จะพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านถวายพระชนนีในครั้งนี้เปนการสมควรยิ่งนัก

อธิบายตำนานหนังสือเรื่องไกลบ้าน

หนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อย่างเคยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องระยะทางในเวลาเสด็จประพาสทางไกลมาแต่ก่อน ครั้งนี้ทรงพระราชนิพนธ์เปนลายพระราชหัตถเลขา พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ซึ่งสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ เปนตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายในอยู่ในสมัยนั้น แลพระราชทานพระบรมราชานุญาตมาให้ผู้อื่นอ่านได้อีกบ้าง เมื่อพระราชหัตถเลขามาถึงหลายฉบับเข้าด้วยกัน ผู้ที่ได้อ่านเห็นว่า เรื่องเสด็จประพาสซึ่งดำรัสเล่ามาในพระราชหัตถเลขามีข้อความต่าง ๆ เช่นทรงพรรณาสิ่งซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็น แลกิจการซึ่งได้ทรงทราบ ทั้งกระแสพระราชดำริห์วินิจฉัยในเรื่องนั้น ๆ น่าอ่านยิ่งนัก จึงกราบบังคมทูลไปว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฎอยู่ในพระราชหัตถเลขานั้น ถ้ารวบรวมพิมพ์เปนหนังสือเรื่องขึ้นสักเรื่องหนึ่ง เห็นจะเปนประโยชน์มาก พระราชทานพระราชหัตถเลขาตอบมาว่า จะพิมพ์ก็ได้ แต่จะต้องตัดความซึ่งไม่ควรโฆษนาออกเสียบ้าง เมื่อเสด็จกลับจะทรงตรวจตัดต้นฉบับให้พิมพ์ เรียกว่าเรื่อง "ไกลบ้าน" เปนการยุติดังนี้ตั้งแต่เมื่อยังเสด็จอยู่ในยุโรป ครั้นเสด็จกลับคืนมาถึงพระนคร เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ มีรับสั่งว่าหนังสือเรื่องไกลบ้านนั้นควรจะพิมพ์ให้ทันจำหน่ายที่ร้านหลวง ในงานไหว้พระประจำปี ณ วัดเบญจมบพิตร อันมีกำหนดกลางเดือนอ้าย ในปีนั้นตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม แต่ทรงติดพระราชกิจต่าง ๆ จะหาเวลาทรงตรวจต้นฉบับไม่ได้ จึงดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าเปนผู้ตรวจต้นฉบับ แลจัดการพิมพ์ตามที่ได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ การพิมพ์หนังสือเรื่องไกลบ้านครั้งแรกต้องรีบเร่งทำให้ทันงานดังกล่าวมา จึงต้องพิมพ์ออกจำหน่ายทีละตอน กำหนดเอา

พระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งเปนตอนหนึ่ง ถึงกระนั้นก็พิมพ์ทันจำหน่ายงานวัดเบญจมบพิตรแต่บางตอน แล้วพิมพ์ตอนหลัง ๆ ต่อมาเปนลำดับ จนครบจำนวนพระราชหัตถเลขา ๔๓ ฉบับ เปนหนังสือ ๑๘๕๐ น่ากระดาษ กำหนดให้รวมเย็บเปนสมุดเล่มใหญ่ ๔ เล่มด้วยกัน เรื่องตำนานหนังสือไกลบ้านมีดังพรรณามาฉนี้

หนังสือไกลบ้านฉบับที่พิมพ์ใหม่ครั้งนี้ ได้แก้ไขเพิ่มเติมให้บริบูรณ์ดีขึ้นกว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรกหลายอย่าง คือ (๑) ได้ทำคำอธิบายหมายเลขสำหรับนามบุคคลแลเรื่องราวในพระราชนิพนธ์บางแห่งให้รู้ความชัดเจนยิ่งขึ้นอย่างหนึ่ง (๒) ได้เสาะหารูปภาพเนื่องด้วยการเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง เปนรูปภาพซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงถ่ายเองก็มาก มาพิมพ์ประกอบกับพระราชหัตถเลขาเปนจำนวน ๘๕ รูปด้วยกัน แลสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงเขียนลายใบปกประทานใหม่ด้วยอย่างหนึ่ง (๓) ได้ทำสารบารพ์เรื่องแลสารบารพ์รูปเพิ่มเติมขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง (๔) ส่วนการพิมพ์ได้ขยายน่ากระดาษเปนขนาดพับแปด เพื่อลดจำนวนเล่มสมุดลงคงแต่ ๒ เล่มอย่างหนึ่ง นอกจากที่กล่าวมา ได้รวบรวมจดหมายเหตุเรื่องเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อันมิได้ปรากฏในหนังสือไกลบ้าน เช่นเรื่องส่งเสด็จ เรื่องการรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ แลเรื่องรับเสด็จกลับคืนพระนคร เหล่านี้ เอามาเรียบเรียงตกแต่งพิมพ์ขึ้นเปนสมุดมีรูปภาพอีกเล่มหนึ่ง เรียกว่า "จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน" เพิ่มเข้ากับหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับพิมพ์ใหม่ครั้งนี้ รวมเปนสมุดชุดหนึ่ง ๓ เล่มด้วยกัน

อันพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านนี้ เปนหนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งอ่านไม่รู้จักเบื่อ ข้าพเจ้าเองได้เคยอ่านประมาณเห็นจะราวห้าเที่ยวหกเที่ยวแล้วก็ยังไม่เบื่อ ใครได้เคยอ่านมาแต่ก่อนก็กล่าวเช่นเดียวกัน เพราะพระราชปฏิภาณในพระบาทสมเด็จ ฯ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์กระบวรพรรณาว่าด้วยสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ดี ฤๅกระบวรบรรยายเล่าเรื่องราวอันใดก็ดี แจ่มแจ้งอ่านจับใจ ไม่เลือกว่าทรงพระราชนิพนธ์เรื่องใด ๆ ในกระบวรนั้นแทบไม่มีผู้ที่จะเทียมถึง แลหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ นอกจากดำรัสเล่าความทุกข์สุขส่วนพระองค์ในการที่เสด็จไปครั้งนั้น ทรงพระราชนิพนธ์พรรณาว่าด้วยถิ่นฐานบ้านเมือง แลบรรยายถึงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของนานาประเทศ ซึ่งเปนเรื่องแปลกประกอบกับกระแสพระราชดำริห์วิจารณ์อันสุขุมคัมภีรภาพ แลมีเรื่องสนุกขบขันแกมกันไป จึงชวนอ่านเพลิดเพลินมิรู้จักเบื่อ ถึงล่วงรัชกาลที่ ๕ มาแล้ว แลนับเวลาตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านมาจนบัดนี้ได้ถึง ๑๗ ปีก็ดี ข้าพเจ้าเชื่อว่าใครอ่านก็คงจะยังเพลิดเพลินในพระราชปฏิภาณอยู่มิรู้สิ้น ยิ่งผู้ซึ่งเคยเปนข้าคุ้นในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ก็ยิ่งจะจับใจลึกซึ้งขึ้นไปอีก เพราะฉนั้นบรรดาผู้ที่ได้รับหนังสือเรื่องไกลบ้านฉบับซึ่งพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้ไปอ่าน คงจะมีความยินดี แลขอบพระคุณพระอรรคชายาเธอ ฯ ทั่วกันเปนแท้

อาศัยโอกาศซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้จัดการพิมพ์หนังสือนี้ กรรมการหอพระสมุดฯ พร้อมกันถวายพระพรแด่พระอรรคชายาเธอฯ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในอภิลักขิตมงคลฉลองพระชัณษา ขอให้ทรงเจริญพระสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล พระชนมสุขสถาพรสืบไปทุกประการ เทอญ ฯ

ดำรง ราชานุภาพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๐ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

สารบารพ์เรื่องในเล่ม ๑

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑ น่า ๑

เสด็จลงเรือพระที่นั่งมหาจักรีออกจากกรุงเทพ ฯ ๑

เรือไปในอ่าวสยาม ๓

ถึงทเลจีน ๕

เรือไปในทเลจีน ๗

เสด็จถึงเมืองสิงคโปร์ ๙

เสด็จรถไฟไปประพาศเมืองยะโฮ ๑๑

เสด็จทอดพระเนตรเรือเมล์ซักซันซึ่งจะเสด็จไปยุโรป ๑๕

เจ้าเมืองสิงคโปร์เชิญเสด็จเสวยที่เคาเวอนเมนต์เฮาส์ ๑๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒ ๒๐

เสด็จลงเรือซักซันออกจากสิงคโปร์ ๒๐

เรือซักซันไปในช่องมละกา ๒๓

เสด็จถึงเมืองปินัง ๒๖

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓ ๒๘

เสด็จประพาศวัดจีนในปีนัง ๒๙

เรือซักซันออกจากปีนังไปในอ่าวเบงคอล ๓๒

พบเรือรบอังกฤษชื่อเบดฟอด ๓๕

ถึงเกาะลังกาเสด็จประพาศเมืองโคลัมโบ ๓๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔ น่า ๔๓

เรือซักซันออกจากเกาะลังกา ๔๓

ทอดพระเนตรพวกโดยสานเล่นกีฬา ๔๕

พระราชทานเลี้ยงในวันเถลิงศกสงกรานต์ ๕๓

เรือถึงเมืองเอเดน ๕๗

สำเนาคาถาที่พระลังกาถวายพระพร ๕๘

แปลคาถาที่พระลังกาถวายพระพร ๖๐

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕ ๖๔

เสด็จประพาสเมืองเอเดน ๖๔

เรือซักซันออกจากเอเดน ๖๗

เรือไปในทเลแดง ๖๘

พระราชทานรางวัลพวกเล่นกีฬา ๗๒

เสด็จถึงคลองสุเอส ๗๔

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖ ๗๗

เรือซักซันเข้าในคลองสุเอส ๗๗

บรรยายเรื่องขุดคลองสุเอส ๗๙

เสด็จประพาสเมืองปอตเสด ๘๑

เรือซักซันออกจากสุเอส ๘๔

เรือไปในทเลเมดิเตอเรเนียน ๘๕

ผ่านช่องมัสซีนา ในแดนประเทศอิตาลี ๙๐

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗	น่า ๙๑
เรือซักซันถึงเมืองเนเปอลเสด็จทอดพระเนตรที่เลี้ยงปลา	๙๑
เสด็จประพาศวัดซันมาติโน	๙๓
เสด็จเสวยที่เรสเตอรองต์ยารดิเนแลทอดพระเนตรละคอน	๙๖
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๘	๑๐๑
เตรียมเสด็จขึ้นจากเรือซักซัน	๑๐๑
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๙	๑๐๓
เสด็จขึ้นจากเรือซักซัน	๑๐๓
เสด็จทอดพระเนตรที่ฝังศพแลประพาศที่เมืองเยนัว	๑๐๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๐	๑๐๗
เสด็จรถไฟจากเมืองเยนัว	๑๐๘
ถึงซันเรโมเสด็จประทับวิลลาโนเบล	๑๑๑
ทรงกะโปรแกรมเสด็จประพาศทางเหนือ	๑๑๔
ประชุมแพทย์ตรวจพระอาการครั้งแรก	๑๑๔
เสด็จประพาศในซันเรโม	๑๑๕
แพทย์ตรวจพระอาการแลเสด็จประพาศในเมืองต่อมา	๑๑๙
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๑	๑๓๑
เสด็จรถประพาศเมืองเมนโตน	๑๓๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๒	๑๓๗
เสด็จประพาศเมืองบอดิเครา	๑๓๘
เสด็จประพาศสวนกับตันสิเคโร	๑๔๓
มองสิเออครุงเขียนพระบรมรูป	๑๕๑

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๓ น่า ๑๕๕

เสด็จประพาศเมืองมอนติคาโล ๑๕๖

เสด็จทอดพระเนตรโรงบ่อนเบี้ยที่มอนติคาโล ๑๕๘

ตุ๊กเยน้วมาเฝ้า ๑๖๒

เสด็จประพาศค้ายลเวนติมิเคลีย ๑๖๔

มองสิเยอคุรังเขียนพระบรมรูปต่อมา ๑๖๘

เสด็จประพาศบ้านนายปะโรคี ๑๗๐

เสด็จประพาศชายทเลแลร้านตลาด ๑๗๒

ว่าด้วยพระพุทธรูปฝรั่งคิดทำขึ้น ๑๗๓

เสด็จประพาศเมืองปอโตมริโซ ๑๗๕

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๔ ๑๘๑

เสด็จประพาศเมืองนิศ ๑๘๑

มองสิเยอคุรังเขียนพระบรมรูปต่อมา ๑๘๕

ทรงกะระยะทางที่จะเสด็จทางเหนือ ๑๘๘

เสด็จถ่ายพระบรมรูปแลเสวยน้ำชาที่แคปโฮเตล ๑๙๐

บรรยายว่าด้วยวิธีปลูกแลประสมกุหลาบต่าง ๆ ๑๙๓

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๕ ๑๙๗

เสด็จรถไฟไปเมืองตุริน ๑๙๗

ผ่านเมืองซาโวนา ๑๙๘

เสด็จถึงเมืองตุรินทอดพระเนตรละครนอยปรา ๒๐๐

เสด็จประพาศวังที่ค้ายลอายี ๒๐๒

เสด็จกลับเมืองตุริน ๒๐๕

เสด็จไปเมืองเวนิศประทับแกรนด์โฮเตล ๒๐๘

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๖ น่า ๒๑๐
เสด็จประพาศเมืองเวนิศ ๒๑๐
เสด็จทอดพระเนตรการไหว้พระวัดเซนต์มารโก ๒๑๙
เสด็จเมืองฟลอเรนซ์ ๒๒๒
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๗ ๒๒๔
เคาน์ตรินแลเยเนอราลมาเฝ้า ๒๒๔
เสด็จประพาศร้านในเมืองฟลอเรนซ์ ๒๒๖
เสด็จเมืองมิลัน ๒๓๔
เสด็จประพาศในเมืองมิลัน ๒๓๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๘ ๒๔๑
เสด็จรถไฟออกจากประเทศอิตาลีไปสวิตเซอแลนด์ ๒๔๑
เสด็จประทับโฮเตลเดซอัลปซ์เมืองเตอร์ริเตต์ ๒๔๔
เสด็จทอดพระเนตรงานเฟตนาซิซัล ๒๔๖
ทรงทำพิธีวิสาขบูชา ๒๔๙
เสด็จประพาศเขาโรเซียเคเนย์ ๒๕๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙ ๒๕๕
เสด็จรถไฟออกจากประเทศสวิตเซอแลนด์ไปเมือง
นอยเฮาเซนในแคนเยอรมนี ๒๕๕
ประทับโฮเตลซไวซาฮอฟแลเสด็จประพาศน้ำตก ๒๕๗
เสด็จประพาศเมืองซูริคในสวิตเซอแลนด์ ๒๖๑
เสด็จประพาศบนเขา ๒๖๓
เสด็จกลับนอยเฮาเซนทอดพระเนตรจุดดอกไม้ไฟที่น้ำตก ๒๖๗

เสด็จรถไฟไปบาเดนบาเดน น่า ๒๖๗
เสด็จประทับโฮเตลสเตฟานีเมืองบาเดนบาเดน ๒๗๑
เสด็จสรงน้ำแร่ที่เฟรเดอริกบัด ๒๗๒
เสด็จประพาสตำบลรัสตัดต์แลในเมืองบาเดน ๒๗๔
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๐ ๒๗๗
เสด็จสรงน้ำแร่ครั้งที่ ๒ ๒๗๗
เสด็จประพาสป่าทางตำบลคาลสรูห์ ๒๗๙
เสด็จสรงน้ำแร่แลประพาสตลาด ๒๘๑
ปรินซชาลส์มาเฝ้า ๒๘๖
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๑ ๒๘๘
เสด็จทอดพระเนตรไฟไหม้ ๒๘๘
เสด็จรถไฟไปประทับเมืองไฮเดลเบ็ก ๒๙๑
เสด็จทอดพระเนตรคาเซอลโบราณ ๒๙๒
เลี้ยงดินเนอที่วังปรินซ์ชาลส์ ๒๙๓
เสด็จทอดพระเนตรมหาวิทยาลัย ๒๙๕
เสด็จประพาสเมืองมันไฮม์ ๒๙๗
เสด็จทอดพระเนตรเอกซหิบิเชน ๒๙๘
เสด็จเสวยน้ำชาที่วังแกรนดดุ๊ก ๓๐๐
เสด็จทอดพระเนตรแม่น้ำไรน์ ๓๐๑
เสด็จเสวยน้ำชาที่วังเจ้าหญิงไวมาร์ ๓๐๒
เสด็จโรงพยาบาลหมอไฟลเนอ ๓๐๔
เสด็จประพาศพยแข่งรถโมเตอคาร์ ๓๐๖
เสด็จกลับเมืองบาเดน ๓๐๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๒ น่า ๓๐๘

พระเสด็จปาศแลทอดพระเนตรละคอนในเมืองบาเดน ๓๐๘

เสด็จประพาศน้ำโอสแลที่ประสมปลา ๓๑๒

เสด็จทอดพระเนตรเต้นรำที่สถานที่เลี้ยงคนจน ๓๑๕

เสด็จทอดพระเนตรการเลี้ยงผึ้ง ๓๑๗

เสด็จประพาศเมืองสตราสเบิค ๓๑๙

เสด็จประพาศเมืองคาลสรู้ห์ ๓๒๗

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓ ๓๓๑

เสด็จเยี่ยมแกรนด์ดุ๊กไมเคอลรุซเซีย ๓๓๑

เสด็จประพาศเมืองแฟรงก์เฟิด ๓๓๒

เสด็จทอดพระเนตรละคอนเซอคัส ๓๓๕

เสด็จประพาศเมืองเก่า ๓๔๐

พวกบาเดนมีงานแต่งประทีปถวาย ๓๔๓

ทรงซื้อเครื่องถ่ายรูป ๓๔๔

เลี้ยงโต๊ะที่วังแกรนด์ดุ๊ก ๓๔๕

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๔ ๓๔๗

เสด็จรถไฟจากเยอรมนีไปประเทศฝรั่งเศส ๓๔๗

เสด็จถึงเมืองปารีสประทับที่สถานทูต ๓๔๙

เสด็จประพาศซาลองแลร้านแขก ๓๕๑

เสด็จทอดพระเนตรที่ปั้นพระบรมรูปทรงม้า ๓๕๒

เสด็จทอดพระเนตรละคอนออปรา ๓๕๒

เสด็จโรงถ่ายรูปและบ้านมองสิเออครังช่างเขียน ๓๕๔

เสด็จเสวยที่เรสเตอร์รองต์ทำเบ็ด น่า ๓๕๖
เสด็จประพาศในเมืองปารีส ๓๕๘
เสด็จจากประเทศฝรั่งเศสไปประเทศอังกฤษ ประทับสถานทูตที่ลอนดอน ๓๖๐
เสด็จไปประทับที่พระราชวังวินด์เซอคาเซอล ๓๖๒
เสวยกลางวันที่วินด์เซอคาเซอล ๓๖๓
งานสโมสรที่สวนหลวง ๓๖๔
เลี้ยงดินเนอที่วินเซอคาเซอล ๓๖๗
เสด็จที่ฝังศพเจ้านายแลประพาศป่าก ๓๗๐
เสด็จประพาศในบริเวณวินด์เซอคาเซอล ๓๗๒
เสด็จกลับมาประทับที่สถานทูต ๓๗๖
ทรงอธิบายว่าด้วยการเกี่ยวพันในระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน
แลการปกครองของอังกฤษ ๓๗๗
เสด็จบ้านมิสเตอร์เวอนันแลเสด็จรับดีกรีมหาวิทยาลัยเคมบริดช์ ๓๗๙
เสด็จประพาศในเมืองลอนดอน ๓๘๐
เสด็จซื้อเครื่องลายคราม ๓๘๒
เสด็จทอดพระเนตรละคอน ๓๘๓
พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๒๕ ๓๘๖
เสด็จออกเรือจากลอนดอนไปประเทศเบลเยียม ๓๘๖
ถึงเมืองออสเตนด์เสด็จประพาศตัวซาล ๓๘๗
เสด็จทอดพระเนตรยอนเล่นเบยที่เมืองออสเตนด์ ๓๘๘
เสด็จประพาศที่ชายน้ำทเล ๓๙๑
เสด็จทอดพระเนตรที่เลี้ยงหอยแลกุ้ง ๓๙๓

เสด็จทรงฟังดนตรี น่า ๓๙๔
เสด็จรถไฟออกจากประเทศเบลเยียมไปเมืองแฮมเบิค
ในประเทศเยอรมนี ๓๙๕
ทรงพรรณาว่าด้วยภูมิประเทศเมืองแฮมเบิค ๓๙๗
เสด็จทอดพระเนตรคอนเสิตเซอคัส ๓๙๘

สารบารพ์รูปในเล่ม ๑

๑ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภาณุภานภกดล น่า ๑

๒ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ฯ กลับจากส่งเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรี ๒

๓ เรือซักซันซึ่งเสด็จจากสิงคโปร์ไปยุโรป ๑๖

๔ เสด็จลงเรือซักซัน ๒๐

๕ เรือเจ้าเมืองลังกาลงมารับเสด็จในอ่าวเมืองคอลัมโบ ๓๘

๖ เสด็จทรงรถประพาศเมืองคอลัมโบ ๔๐

๗ พระสงฆ์ลังกามาเฝ้าในเรือซักซัน ๔๒

๘ เสด็จประทับในเรือซักซัน ๕๒

๙ แหลมตรงที่เรือไฟจอด ณ เมืองเอเดน ๖๔

๑๐ ที่ขังน้ำจืด ณ เมืองเอเดน ๖๘

๑๑ คลองสุเอส ๗๖

๑๒ รูปหมู่ก่อนเสด็จขึ้นบกที่ปอตเสด ๘๐

๑๓ รูปอ่าวเนเปอลส ทรงถ่ายจากเรือซักซัน ๙๐

๑๔ เสด็จขึ้นประพาศเมืองเนเปอลส ๙๖

๑๕ ห้องที่ประทับในเรือซักซัน ๙๘

๑๖ รูปนายเรือซักซัน ทรงถ่ายบนสพาน ๑๐๐

๑๗ รูปทรงถ่ายท่าเมืองเยนัว ๑๐๒

๑๘ รูปทรงถ่ายสวนหน้าโฮเตลเมืองเยนัว ๑๐๖

๑๙ วิลลาโนเบล ที่ประทับ ณ ตำบลซันเรโม ดูจากด้านใน น่า ๑๑๐
๒๐ โฮเตลเดอลาเรน ๑๒๘
๒๑ รูปรถยนตรเสด็จประพาศ ๑๓๐
๒๒ รูปทรงถ่ายเรือรบอิตาลี ๑๓๘
๒๓ พระบรมรูปเสด็จบ้านช่างเขียน มิศเตอร์มาร์กอตติถ่าย ๑๕๔
๒๔ พระบรมรูปทรงถ่ายกับดุ๊กออฟเยนัว แลเจ้านายอีก ๓ พระองค์
ที่ซันเรโม ๑๖๒
๒๕ รูปทรงถ่ายเวลากระบวรเสด็จรัชผ่านทางรถไฟ ๑๗๘
๒๖ พระบรมรูป ซึ่งมองซิเออกุรงเขียน ๑๘๐
๒๗ เสด็จประพาศตามถนนในริเวียรา ๑๘๔
๒๘ เสด็จประพาศที่ริเวียรา ๑๘๖
๒๙ พระรูปหมู่ ถ่ายที่วิลลาโนเบลซันเรโม ๑๙๐
๓๐ พระบรมรูปถ่ายในเรือที่เมืองเวนิศ ๒๑๐
๓๑ พระบรมรูปเสด็จประพาศเมืองเวนิศ ๒๒๐
๓๒ รูปเควิกที่สนามเมืองฟลอเรนส์ ๒๒๔
๓๓ รูปห้องทำงารของโปรเฟสเซอร์เยลลิ ช่างเขียน ๒๒๘
๓๔ รูปห้องโฮเตลเมืองมิลัน ๒๓๔
๓๕ โฮเตลแลยอดเขาโรเซเดอเน ๒๕๐
๓๖ รูปทรงถ่ายที่ยอดเขาโรเซเดอเน ทางเสด็จประพาศที่เมืองเดอริเกต์ ๒๕๒
๓๗ แก่งน้ำตกในแม่น้ำไรน์ ๒๕๖
๓๘ เมืองซูริค ๒๖๐
๓๙ โรงอาบน้ำที่เมืองบาเดนบาเดน ๒๗๖

๔๐ รูปทรงถ่ายย่ำค่ำ ในแขวงเมืองบาเดนบาเดน น่า ๒๗๘
๔๑ รูปทรงถ่ายคาเซอลเมืองไฮเดลเบอค ๒๙๒
๔๒ เมืองไฮเดลเบอค ทรงถ่ายจากคาเซอล ๒๙๖
๔๓ รูปรถพระที่นั่งที่เมืองบาเดนบาเดน ๓๑๒
๔๔ น้ำพุที่เมืองบาเดนบาเดน ๓๑๔
๔๕ รูปทรงถ่ายแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดั๊ชเชส บาเดน ๓๓๐
๔๖ ถนนในสวนเมืองแฟรงก์เฟอด ๓๓๒
๔๗ พระบรมรูปทรงเครื่องดอกเตอร์ ออฟลอ ของมหาวิทยาลัยเคมบริดช์ ๓๘๐
๔๘ รูปทรงถ่ายที่เมืองออสเตนด์ ๓๙๐
๔๙ รูปทรงถ่ายที่ประสมกุ้งเมืองออสเตนด์ ๓๙๒

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภานภดล
ฉายที่พระราชวังดุสิต

พระราชนิพนธ์เรื่อง ไกลบ้าน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

คืนที่ ๑

เรือมหาจักรี

วันพุฒ ที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ลูกหญิงน้อย

พ่อตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือบอกข่าวให้รู้เปนส่วนตัวต่างหากนอกที่จะรู้ทางราชการ แต่จะเขียนด้วยกระดาษหนาแลตกจวนก็จะโตนักไปจึงเขียนแผ่นใหญ่แลให้กระดาษบาง ๆ เช่นนี้ ว่าทางลมจับ[๑] ก็เสียค่าส่งน้อย

ที่ตำหนักแพคนมากจริง ๆ ทั้งไทยทั้งฝรั่ง นับว่าที่ญาติได้ส่งมาหมดทั้งผู้ชายแลผู้หญิง แต่พ่อออกจะเหลว ๆ ไม่ใช่เพราะตกใจเห็นจะเปนเสียน้ำตาคนพูดอะไรตั้งใจจะให้ดีไม่ใคร่สำเร็จ พูดกับพวกทูตฝรั่งได้มากไปสิ้นแล้วแต่ควรฤๅลืมนึกคำไม่ออก พูดเลวไปกว่าที่ซ้อมไว้ในใจเปนกอง แม่เล็ก[๒] ลงมาอยู่ไม่ช้า ดูตกใจคนมากเพราะมันแน่นหนาเหลือเกิน แต่เปนอันสำเร็จในการออกเรือได้ทันพระฤกษ์ คือภายใน ๕ โมงเช้า ตามทางฝรั่งทึ่ง[๓] ก็มาก แต่ไทย ๆ ออกไม่ใคร่รู้สึก เห็นเปนเสด็จเที่ยวตามเคย เจ้านายมาหมด ขุนนางมามาก เลี้ยงกลางวันก่อนถึงปากน้ำ เจ้าพระยาภาณุวงษ์ลงมาแต่ขึ้นเรือไม่ได้ ว่าขาอ่อนไป พ่อลงไปหาที่กระได ออกจะผอม ๆ โทรมไปจริง พวกมาส่งไม่กลับตามเวลา รออยู่จนย่ำค่ำจึงได้ไป แต่มีการร้องไห้กันเสียนุงนังจนไรทรมเต็มที

---

๑ ลมจับ เปนคำแผลง หมายความว่าตระหนี่

๒ สมเด็จพระ (ศรีพัชรินทรา) บรมราชินีนาถ

๓ ทึ่ง เปนคำแผลง หมายความว่าใคร่ดู

เห็นเขาเอาที่ชาทองมาตั้ง หมายว่าจะเอาไปด้วย เห็นมันใหญ่โต ถามเขาว่าเอามาใช้แต่ในเรือ ครั้นถามถึงบ้านชาที่จะไปใช้ เขาว่ามีการอุ่นอย่างฝรั่ง ให้รู้สึกกลืนไม่ลงคอ ปฤกษากันกับกรมหลวงนริศร[4] จะให้ส่งเรือเคลีที่จะออกพรุ่งนี้ จดหมายแล้วพ่อขอให้ค้นดูอีก เพราะเชื่อว่าแม่[5] ไม่เคยลืมอะไร มีแต่จะมากเกินต้องการ พระยาบุรุษ[6]ไปค้นได้อะไร ๆ มาพร้อมเลยเลิกหนังสือ

เวลาค่ำกินเข้ามันช่างโหรงเหรงจริงๆ น้อยกว่าไปยุโรปคราวก่อนเหลือเกิน ถ้าไปเรือเมล์จะน้อยลงไปยิ่งกว่านี้ เห็นจะถึงเล่นเอาเถิดกันได้

ผู้ที่มาทั้งหมด เมื่อเย็นจนขัดนี้[7] ตึก[8] ครึ่มคร่ำมากกว่าเพื่อน ช่วยกันซักจะว่าเพราะอะไรก็ไม่ได้ความ แต่อ้ายคนนั้งรับเปนสัตย์ว่าร้องไห้เมื่อพ่อขึ้นรถถึงโฮ ๆ ครั้งหนึ่งแล้ว พอเรือมาถึงปากน้ำมาร้องไห้โฮ ๆ อีกว่าคิดถึงคุณแม่[9] จนเลยนอนหลับ ตอนค่ำก็เลยทรึมไม่สนุกเลย

แต่ร่างกายพ่อมันที่จะชอบ ลงมาปากน้ำจมูกโล่งจนเวลาจะนอน ง่วงเหลือกำลัง ตั้งใจจะขึ้นนอนแต่ ๔ ทุ่ม แต่มันช่างประดักประเดิดด้วยไม่เคยต้องเรียกสั่งไปเสียทุกอย่าง กว่าจะพร้อมได้เปนนาน ได้ลงมือนวด หลวงศักดิ์[10] มันตกใจตัวสั่นเหื่อแตกโทรมตัว ท่าทางก็พระสัมพาหะ มีงอแขนเปนต้น แต่บอกเข้าใจง่ายกว่า กดได้แรงกว่าแต่เปนเวลาเคราะห์ดีที่ง่วงแลไม่สู้เมื่อยเพราะ

---

๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัติวงศ

๕ คือพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์? กรมขุนสุทธาสินีนาฏพระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้านิภานภดล

๖ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ นพ ไกรฤกษ จางวางมหาดเล็ก

๗ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

๘ เด็กเงาะเมืองพัทลุง ทรงพระกรุณาเลี้ยงมาแต่น้อย

๙ นายคนังเรียกพระอรรคชายาเธอ ฯ ว่าคุณแม่

๑๐ หลวงศักดิ ม.ร.ว. ลบ อรุณวงศ ณ กรุงเทพ นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบัน เปนพระยาพิพิธไอสูรย์)

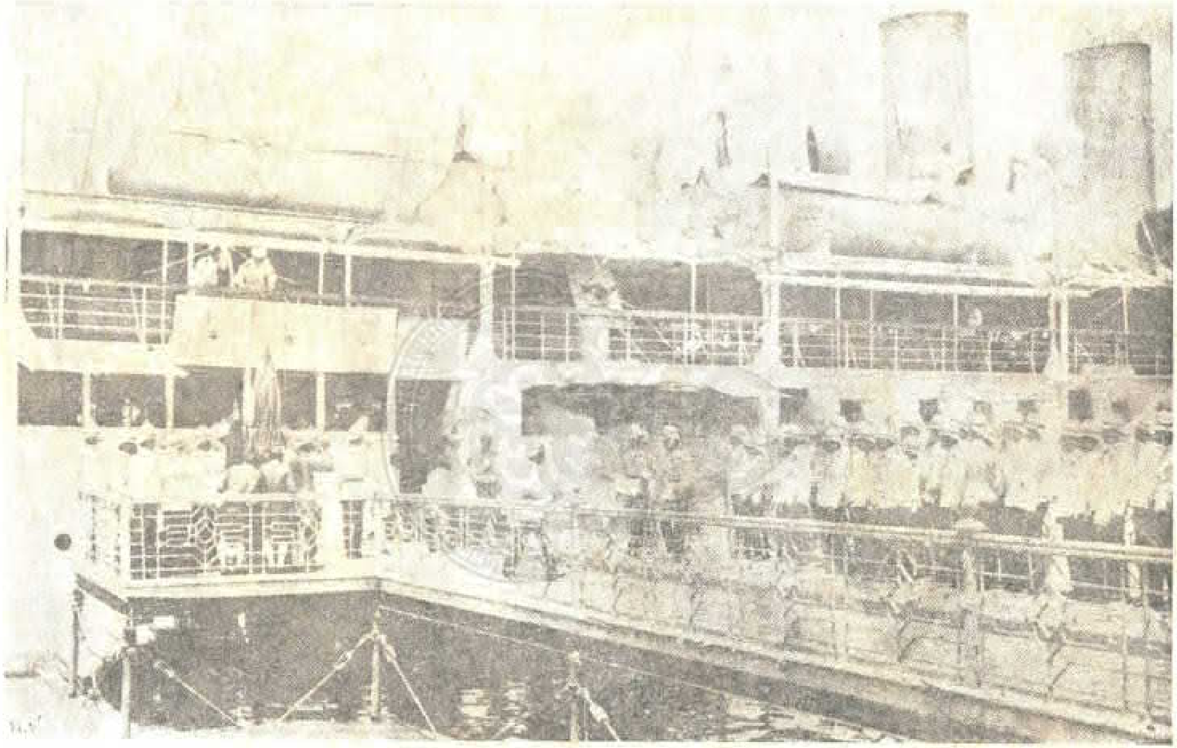

สมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ กลับจากส่งเสด็จในเรือพระที่นั่งมหาจักรี

ออกจะต้องเยา ตกลงเปนอันไม่รำคาญใจนัก แต่ปิดม่านมุ้งกับไฟประเดี๋ยวเดียว ร้อนเต็มทีนอนไม่หลับ ต้องเปิดทางโน้นเปิดทางนี้หาลม ลงปลายมือก็ต้องพัดกันต่อ ๆ รู้สึกเปลี่ยวใจวังเวงใจกลับไปบ้าน สวดมนต์ไปหน่อยก็เลยไปบ้านร่ำไป แต่เปนเวลาเหมาะที่ง่วงจึงหลับราว ๗ ทุ่ม

คืนที่ ๒

เรือมหาจักรี

วันพฤหัศบดี ที่ ๒๘ มีนาคม

นอนตื่นเปนระยะคล้ายบางกอกแต่อิ่มดี ยิ่งเช้าขึ้นค่อยสบาย เพราะคนพักเปลี่ยนใหม่ไม่ง่วงนอน ตื่น ๕ โมงเช้ากินนมและขนมปังกับลูกไม้ รู้สึกคิดถึงบ้านจนน้ำตาไหลไม่รู้สึกตัว บ่ายโมง ๑ กินเข้าแล้วพูดกันเล่น อ่านสำเนาจดหมายถึงแม่เล็กที่มีมาจากโคลัมโบคราวก่อน แล้วกลับลงมาอ่านรายงานที่ส่งมาแต่บางกอก เมื่อวานนี้ที่ปากน้ำก็ได้เปิดออฟฟิศสั่งเรื่องเงินประจำปี สำเร็จแล้วเขียนหนังสือเหล่านี้ เลยยังไม่ได้ลงมืออ่านหนังสือ ค่ำกินเข้าแล้วไปกะปั่นน่าที่ เอาคราวก่อนมาเทียบ แต่คราวนี้น้อยคน จึงได้ร่นเข้าไป ในการซื้อสั่งทำสิ่งแรกของต่าง ๆ ศุก ในการจ่ายเงินทั่วไป รักษาพระรักษาตรา กรมสมมต[๑๑] ในการจัดที่อยู่แลกิน การไปมาแลจ่ายเงินเหล่านี้บริพัตร[๑๒] ตามเสด็จ รับแขก เยี่ยมแขก เยนตรา[๑๓] โทรเลขรับหนังสือโต้ตอบ รับแขกที่มากวน กะตรา กะทาง รัตนโกษา[๑๔] รายงานหนังสือพิมพ์ รับแขก เก็บหนังสือ

---

๑๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

๑๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนนครสวรรควรพินิจ

๑๓ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ โต บุนนาค สมุหราชองครักษ์

๑๔ พระรัตนโกษา เล็ก สุจริตกุล ได้เปนพระยาในคราวตามเสด็จ

หม่อมนเรนทร[๑๕] พระยาบุรุษการเบิกเสร็จในตัวตลอดจนเงินท้ายที่นั่ง เปนการรวมในมหาดเล็ก ประจักษ์[๑๖] ในการรูป แต่ออกจะโหรงเหรงอยู่ เพราะแกไม่สันทัดอย่างธรรมเนียม กลัวจะทำไม่ไคร่ไหว อีกน่าที่หนึ่งก็รพี[๑๗] ในการโมเตอคาร์ การเบิกเงินคราวนี้มีตั๋วฎีกาบริพัตรทำมาพร้อม เพราะจะกันการเปลืองเช่นคราวก่อน การทั้งปวงเปนที่เรียบร้อยดีกว่าครั้งก่อนมาก เพราะเคยเห็นมาแล้ว ได้เยียวยาทุกอย่างเสียแต่ต้องเขียนหนังสือเอง ไม่ใช่ไม่มีคนเขียน แต่เหมือนหนังสือเช่นนี้จะไปบอกให้ใครเขียนเข้ง ๆ มันก็น่าอายเขา

ลืมเล่าถึงเห็นปลาเมื่อบ่าย ตัวไม่สู้โต ขนาดปลาเทโพแก่ ๆ นับพันว่ายน้ำเล่นไล่ไล่กันเปนวงกว้างเกือบเท่าสนามหญ้าน่าพระที่นั่งอัมพร ตอนเย็นปลาฉลามแลปลาโลมาว่ายตามเรือเปนนาน เรือเดินดีมีลมพอสบาย ตั้งแต่มาไม่เคยมีใครพูดถึงคลื่น เพราะไม่มี

คืนที่ ๓

เรือมหาจักรี

วันศุกร ที่ ๒๙ มีนาคม

วันนี้หมดทุนไม่มีอะไรจะจดจริง ๆ แต่เมื่อคืนนี้ยังเกิดความไม่หาวนอน รออ่านหนังสืออยู่จน ๘ ทุ่มจึงนอน แต่นอนไม่หลับจนจวนสว่าง ครั้นเมื่อหลับแล้วก็ไม่ตื่นจนจวนเที่ยง กลัวจะคลาดเวลากินเข้า ถ้าเปนในวังได้นอนเรื่อยไปจนเย็น ครั้นไปกินเข้าต่างคนก็ต่างไถ่ถามกันว่าไม่หลับเหมือนกัน หลับจวนสว่างด้วยกันสักสี่ห้าคน จะว่านอกจะไรมากก็จริง แต่เวลาจะหลับมันหายนึกอย่างไรวับเดียวก็หลับ วันนี้เวลาบ่ายโมงหนึ่งเรือออกทเลจีน แต่อากาศโปร่งใสดี

---

๑๕ นายพันเอก หม่อมนเรนทรราชา ม.ร.ว. สิทธิ สุทัศน ณ กรุงเทพ ราชองครักษ์ ต่อมาเปนนายพล (ถึงรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเปนพระยาสุรินทราชา แล้วเปนพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร)

๑๖ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๑๗ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

กรมประจักษ์อยากให้ถ่ายรูป ตกลงกัน แกขอให้แต่งฟรอกโก๊ตกำลังจะโก้[๑๘] พากันจับคาง[๑๙] ลาหมด ตกลงเลยแต่งยู่ยี่ยู่ยำตามปรกติ รูปพระที่นั่งอัมพรเสนซ์ส่งมางามจริง ๆ ตกลงเปนเกียไปอวดพวกเมืองนอก พึ่งรายงานทหารแล้วให้นายมุ่ย[๒๐] ลงมือระบายสีรูป ทำอะไรไม่สนัดเพราะรู้สึกว่าอีกสองสามวันก็จะย้ายที่ จึงหมายจะรอไปทำงานที่เรือซักเซน[๒๑] แต่เห็นป่วยการเวลาจึงลงมือไปเสียพลาง จดรายสิ่งของที่จะไปทำที่ยุโรป แต่ตุ๊กยังไม่ยอมเข็ดออฟฟิศเขียนอย่างว่าเกียยากขนยาก ที่จริงมันรู้สึกอึดใจถึงพ่อก็เปน

อ้ายคนังหายทุกข์ร้อน บอกว่าอน่อย[๒๒] มาแต่วานนี้แล้ว กรมประจักษ์คลั้งล้อคนเรื่องเมีย ๆ เขาพากันอาราธนาให้พ่อแต่งให้กรมประจักษ์บ้าง พึ่งลงมือขึ้นได้ ๓ บทแล้ว

๏ แถลงปางบำราศแก้ว กลอยใจ เรียมเอย
ตามเสด็จขึ้นไผท สู่ด้าว
ยุรปรัตนกรุงไกร เรียมมุ่ง ถึงแฮ
ชอรงับตับอกร้าว ร่องรั้วรอยสมาน ฯ
๏ จักนานจักเนิ่นพ้น จันทร์เพ็ญ พี่เอย
สู่เทศเขตรหนาวเย็น ยอกซ้ำ

---

๑๘ โก้ เปนคำแผลง หมายความว่าทำเปนฝรั่ง

๑๙ จับคาง เปนคำแผลง หมายความว่าระอา ว่าเบื่อ

๒๐ หลวงสรลักษณลิขิต มุ่ย จันทรลักษณ (เดี๋ยวนี้เปนพระสรลักษณลิขิต)

๒๑ เรือเมล์เยอรมันลำที่จะเสด็จไปยุโรปจากเมืองสิงคโปร์

๒๒ เมื่อนายคนังหัดพูดไทยแต่ยังเล็ก รู้คำว่า "อร่อย" โดยได้กินอาหารที่ชอบ เลยจำคำนั้นมาใช้ในบรรดาการที่ชอบว่า "อน่อย" ทุกอย่าง

แลนวมนุ่มยเห็น หายแห่ง ใดฤๅ
เติมแต่เติมทุกข์กล้ำ กลัดกลุ้มเหลือกลืน ฯ
๑ กลางคืนศุกรขึ้นเปลื้อง เดือนฉาย
สุกสกาวเกศหาย ห่างหน้า
ทำเนานิกประกาย พลอยเกลื่อน
ดาวดั่งดวงแก้วฟ้า ซื่อพ้องพลอยสูญ[๒๓] ฯ

กรมประจักษ์เตรียมมาก จะแต่งนิราศสู้หม่อมราโชทัย[๒๔] กำลังถามหาอะไรเก่า ๆ ต่าง ๆ แลตื่นอะไรต่าง ๆ อื้ออยู่เสมอ

ค่ำวันนี้ลมสำเภาพัดจัดมาทางทเลจีน แต่ไม่มีคลื่นเลย วันนี้เห็นจะเย็นสบายในเวลานอนฤๅจะเกินไปก็ได้

คืนที่ ๔

เรือมหาจักรี

วันเสาร์ ที่ ๓๐ มีนาคม

เมื่อคืนนี้หลวงศักดิ์ขึ้นถึงพระสัมพาหะ ไปเอาอย่างอิโก้งอิเก้งเหื่อโทรมตัวจนหยดถูกพ่อ นวดพันลำคือเดินร่ายไปตามขวางของลำตัวเหมือนเห็นว่าเส้นพันตัวเปนเกลียว จึงผิดจึงถูกจนเลยเนิ่นตื่นหมดทั้งตัวเปนนานจึงได้นอนหลับ ตื่นขึ้นเช้าปวดไปข้างหนึ่ง ต้องทายาแล้วนอนนิ่ง แต่เปนเคราะห์ดีที่ยังหลับได้อีก ตั้งแต่มาไม่เคยนอนอิ่มตาเลยดูก็เปนอัศจรรย์ ขึ้นชื่อว่าผู้ชายทุกวันนี้แรงน้อย จะนวดตะละทีเหมือนยกเขาพระสุเมรุน้อยใจว่าได้ความทุกข์ยากเสียจริงๆ ตื่นขึ้นแขงไปทั้งข้างเหมือนจะเปนขี้ดฆาฏ ได้เอาตาหมอมาให้สอนเส้น ให้กรมสมมต

---

๒๓ ในโคลง ๓ บทนี้ มีชื่อหม่อมหลวงกรมประจักษ ฯ ครบหมด

๒๔ คือนิราศลอนดอนที่หม่อมราโชทัยแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๔

เปนโมเดล ให้รู้จักว่าเส้นมนุษย์มันไม่ได้พันตัวเหมือนเถาวัลย์เลื้อย เมื่ออ่านหนังสือที่เขียนครั้งก่อน มันช่างบ่นแต่เรื่องกินเข้าไม่ได้ ต้องคลุกน้ำพริกเผากินเปนที่สุด มาเทียบกับครั้งนี้มันช่างแสนสบาย กับเข้าฝรั่งเขาก็จัดดี กับเข้าไทยก็บริบูรณ์ไม่ได้มีความอดอยากเลย อยากอะไรได้ดังใจ พ่อกินเข้าได้เสมอทุกวัน ถ้าเสมอเช่นนี้ก็พออ้วนได้เสียแล้ว รู้สึกบุญคุณแม่และป้าภี[๒๕] มีแก่พ่อมากนัก อยากจะถวายยถาสัพพีให้พอแก่ใจ การที่จะไปในเรือเมล์ภายน่าก็เห็นจะไม่กันดาร เพราะเขาต้องล่อคนโดยสานให้ติดใจไม่ได้นั่งเอ้เตไม่เอาใจใส่ก็ได้ ไม่สู้มีความวิตก วันนี้บ่นหยุมหยิมเต็มที จะเข้าใจว่าพ่อพ้นไม่ดีความจริงพ้นดีอยู่ แต่รู้สึกใจเช่นนั้นก็อยากจะเขียนลงไปให้ลืมเสียสักที.

วันนี้ค่ำดูซิกแนลโคมไฟฟ้าที่เขาคิดขึ้นใหม่ คือผูกเปนระยาง ๕ ใยจากเสาไปปลายเพลา โคมแถวหนึ่งเปนขาวก็ได้แดงก็ได้ เขากำหนดเปนตัวอักษรด้วยนับดวงโคม มากบ้างน้อยบ้าง แดงบ้างขาวบ้าง แต่ดูอยู่ข้างจะช้าแต่เข้าใจได้ดีไม่มีทางที่จะพลาดพลั้งได้.

โคลงกรมประจักษ์นั้นเรียกว่า นิราศรัตนะ คิดต่อไปได้อีกดังนี้

๑ ธาตุรอดักดิน ดวงกมล ผ่อแฮ
หล่อหลั่งถั่งธลุชล ชุ่มหน้า
เวียนซับฤส่างรน ขวมเข่ง
หนักจิตรคิดเห็นถ้า ถูกล้อเหลืออาย ฯ

๑ อุบายยอกย้วยแก้ว ตาดำ เจียเอย
สวมแว่นน้ำเงินงำ เงื่อนไว้
วันเดียวดอกทนคล่ำ มิดหน่อย
ไม่มิดเหมือนร้างไร้ แว่นแก้วก่องสมร ฯ

---

๒๕ หม่อมเจ้าหญิงสารภี ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี เปนหัวหน้าพนักงานห้องเครื่องสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในพระอรรคชายาตรัสเรียกว่า "ป้าภี"

๏ อยากรรจักใครรู้ | เทียมเขา
คิกว่าต่อโดยเดา | พลาดพลั้ง
ฮอปโปลิซั่น[26] เอา | มาข่ม คุยแฮ
จำพรากจากนุชทั้ง | สี่ห้าอย่าหมอง ฯ
๏ สองครั้งแตรเตรินก้อง | นาวา
เชิญเสพย์ภักษโภชา | แวดล้อม
ยลแกงข่ครูตา | เดือนตรี ถึงแฮ
น้ำพริกขนมจีนพร้อม | เหมือดเจ้าจัดสรร ฯ
๏ สามวันเว้นเสพย์น้ำ | มือนาง
พุงยอบหย่อนเอวบาง | ยอบซ้ำ
นี่หากยากเย็นทาง | เทถ่าย
จำหย่อนผ่อนภักษ์ซ้ำ | สกดกลั้นแปดครา ฯ

โคลงเหล่านี้สำหรับอ่านเวลากินเข้าเวลาละบท กรมประจักษ์จะทำนิราศกลอน เริ่มขึ้นยังไม่เข้าท่า ถูกโคลงทับหนักเข้าออกระรวนเร.

คืนที่ ๕

เรือมหาจักรี

วันอาทิตย์ ที่ ๓๑ มีนาคม

เมื่อคืนนี้เกิดอาละวาดนอนไม่หลับจนรุ่งสว่าง หมดปัญญาที่จะทำอย่างไร เรือมาถึงแต่คืนนี้ ๘ ทุ่มหย่อน เดิมว่าจะให้ถึง ๒ โมงเช้าแต่ไม่หลับ เรียกกระดาษจะไปจดบอกอาภา[27] มหาดเล็กยืนคว้างอยู่ในห้องนอน คว้าทางโน้นคว้าทางนี้สิบมินิตไม่ว่ากระไร จะบอกว่าไม่มีก็ไม่น้อยใจ ต้องลุกออกมา

---

[26] หมายความว่ากรมขุนสรรพสาตร ฯ

[27] พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

หยิบกระดาษเองที่ห้องเขียนหนังสือ เขียนสั่งให้ถึงเวลา ๓ โมงเช้า ได้งีบไปนิดเดียวไม่เกินชั่วโมงมากนัก แต่ตื่นขึ้นก็เปล่า ๆ แอดดิกงเกาวเนอลงมานัดว่า ต่อ ๕ โมงจึงจะพร้อม ที่จริงเรานัดเขาพรุ่งนี้ จึงเลยเลื่อนไปเสียต่อพรุ่งนี้ มีแต่นายเรือรบออสเตรียกับพวกชาวเรา คือ พระยามนตรี[๒๗] พระยาดำรงสุจริต[๒๘] เปนต้นมาในเรือ แล้วได้พยายามนอนอีกก็ไม่หลับจนบ่าย จึงแบ่งกันขึ้นรถเปน ๒ พวก กรมประจักษ์ต้องเกณฑ์เปนพระราชาขึ้นก่อนกับพวกไม่เคยมา พ่อขึ้นกับตุ๊ก สมมต ชายบริพัตร อาภา เยนตรา ตั้งต้นไปซริกันเฮาส์ แล้วไปโบเตนิกกัลกาเดน โทรมเหลือประมาณ สวนนั้นที่เกาะสีชังร้าง ๆ เดียวนี้ก็ไม่ผิดกันนัก ลงปลายไปที่ขังน้ำยังบริบูรณ์ดีอย่างเดิม แต่น้ำน้อยไปกว่าแต่ก่อน ขี้เกียจเล่า "ทรงทราบเกล้าทราบกระหม่อมอยู่แล้ว" ขอแต่บอกให้ส่วนบุญที่ได้ไปซ้ำอีก กลับมาเลยไปทางกำพงกาลัม ที่แขกมันกินเข้ากลางถนน ไม่ต้องเล่า จะหาอะไรให้ผิดจากบ้านเรานั้นเปนหาเลือดปู มีแปลกแต่เรื่องน้ำที่มีท่อมาใช้ตามถนนแลถนนแขวงทั่วไปทั้งนั้น ขยะฝุ่นฝอยอะไร ๆ บริบูรณ์ ตลาดก็สกปรกรกเรี้ยวเหมือนกันไม่มีผิดเลย แวะกินน้ำที่แรฟเฟิลโฮเตล เลยเดินดูที่กินเข้าแลห้องอยู่ด้วย การที่จะอยู่ในหลังใหญ่นั้นกินการเต็มที่เสีย ๘ เหรียญ หลังเล็กมีห้องนอนแลห้องนั่งด้วย ๑๒ เหรียญ แต่คนเดินผ่านไปมายังเห็นอยู่ ห้องที่สุดเปนที่ตั้งที่นอนได้ ๓ เตียง แต่ถ้าไม่นอนเตียง ๑๐ คนก็อยู่ได้สบาย ราคา ๒๐ เหรียญเห็นจะพออยู่ได้สบาย กลับลงมาเรือเวลาพลบค่ำขึ้นไปด้วยเรือโมเตอของเราเอง เมืองสิงคโปร์ใช้ไฟแกสสีน้ำเงินอย่างฝาชีมาก ตามริมน้ำเปนสีน้ำเงินทั้งนั้น สิ่งอื่นมีแปลกขึ้นบ้างแต่ไม่มาก หน้าตามันก็สิงคโปร์นั้นเองนึกเอาเถิด อ่อนใจเขียนไม่ไหว.

---

๒๗ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

๒๘ พระยาดำรงสุจริต คอซิมก๊อง ณระนอง จางวางเมืองระนอง

คืนที่ ๖

เรือมหาจักรี

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ผเอิญจะมาเขียนหนังสือไม่ได้เองในเวลาวันนี้ จึ่งต้องวานกรมสมมตเขียน เหตุทั้งนี้เพราะเสียเส้นมาแต่วานนี้เปนมูล นอนไม่หลับติด ๆ กันมา ๒ คืน โหรงเหรงโรเรเต็มที เวลาจำกัดที่จะต้องนอนทั้งกายทั้งการสำหรับวันนี้ เมื่อว่าตามจริงแล้ว ตั้งแต่มาทั้ง ๔ วัน ๔ คืนเห็นจะได้หลับสัก ๒๔ ชั่วโมงหย่อนๆ มาขาดแท้เข้าอีกคืนหนึ่งจึ่งเต็มทนทีเดียว ที่ไม่หลับนั้นเพราะนวดไม่ถูก แลพูดอะไรไม่มีใครได้ยิน ได้ยินแล้วทำอะไรไม่ถูก ฤๅไม่มีคนเสียทีเดียว แต่เคราะห์ดีที่ได้อ้ายพ้อน[๒๕] เปนคนจริตน้อย เคยได้ยากกรากกรำมาไม่ใคร่จะอ้อนแอ้น แลเพราะหาวนอนอยู่แล้วด้วย พอประทัยขาเข้าแน่นไม่คลอน ๆ แคลน ๆ ร้อนได้สักสองสามวายก็ง่วง เดี๋ยวนี้เกณฑ์ให้เปนผู้สำหรับตื่นอยู่ ถ้าหากว่าใช้ได้จริงอีกสักสองสามวันจะให้รายวัน ๆ ละปอนด์ค่าจ้างให้อยู่กลางคืน ถ้าหากว่าพ่อกลับเข้าไปบางกอกมีผู้หญิงฝรั่งเข้าไปด้วย อย่าได้ตกใจเลยว่ามีเจ้าจอมฝรั่ง นั่นคือพี่เลี้ยงแม่นมอย่างฝรั่ง ซึ่งจะจ้างเขาเลี้ยงไปส่ง.

อนุสนธิเรื่องวันนี้ ตื่น ๔ โมงเช้า เขาบอกว่าเจ้าเมืองลงมาแล้วแต่งตัวตลีตลานเต็มทีเพราะเข้าใจว่าเขาจะมาจากบ้านต่อ ๕ โมงตามที่นัด กลายเปนกะให้มาถึงเรือ ๕ โมง จึ่งได้ผิดเวลากันมาก คราวนี้ดูเปนพิธีมากขึ้น มีติดตราลงมาพร้อมกันทั้งเยเนอราลคอมมานดิงแลโคโลเนียลเสเครตารี

เซอยอนแอนเดอซัน กิริยาอัชฌาไศรยเรียบร้อย พูดจาด้วยสบายใจดีขึ้นไปตอบ แต่งทหารเรือขาวมีกระบี่ติดตราด้วย แต่ทหารเรือขาวเดี๋ยวนี้เขาไม่

---

๒๕ หลวงฤทธิ พ้อน ผิลบี่ นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเปนพระยาบุษยรถบดี แล้วเปนพระยาไชสวรรยาธิบดี)

มีหม่วกเฮลเม็ต ถูกแห่เย็คประทุนรถกำลังเที่ยงร้อนเปรี้ยะทีเดียว ทั้งแห่ไปแห่กลับ การเยี่ยมเยี่ยนเช่นนี้ก็ตามเคยไม่น่าจะต้องเล่า แต่ไม่ได้กลับลงมาเรือ หยุดเปลี้ยนเครื่องแลกินกลางวันที่แรพ์ลโฮเตล ขนมปั่งฝรั่งเศสอร่อยเสียจริง ๆ บ้านเราทำไมมันไม่ทำบ้าง เวลาจวนบ่าย ๒ โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นแตงก์โรต รถไฟนั้นก็เหมือนรถไฟในเมืองมลายูทั้งปวงคือรางเล็กไปอย่างคนธรรมดา ไม่ใช่พระราชา หยุดสเตชั่นรายทาง ๕ แห่งจึงถึงท่า แต่มันไม่เร็วตามที่นึกว่าจะเร็ว เมื่อยังไม่มีรถไฟใช้รถม้าประมาณสักชั่วโมงครึ่ง นี่ก็เดินชั่วโมงหนึ่ง เลียบไปข้างทางเก่า น่าบ้างหลังบ้าง ฟากทางข้างที่ยังไม่มีบ้านมีที่ว่างมาก เห็นปลูกแต่สัปรศเปนพื้น พริกไทยก็เซีย ๆ ไม่งาม เขาว่าดินในกลางเกาะไม่ดี มีไร่ร้างหลายแห่ง เพราะเปนดินทราย ต้นไม้ที่รากตื้น ๆ กลางวันเหี่ยวพับ ต้นไม้โตช้าแท้ ๆ ตลอดจนกระทั่งต้นประดู่แลต้นปาม เห็นเท่าไรก็เท่านั้นไม่ใคร่โตขึ้น พวกปามจีนที่เราปลูกที่หลังมีลูกตั้งปล้องสูง ๆ ที่นี่ไม่เห็นโตขึ้นเท่าไร ใกล้ลงไปข้างทเลคงเปนพื้นน้ำท่วม ต้นโกงกางเหมือนกับที่ไหน ๆ ในหัวเมืองตวันตก มีเรือไฟข้ามส่งไปขึ้นที่น่าโฮเตล (เมืองยะโฮ) ขึ้นรถจ้างซึ่งมีแต่รถเดียว นอกนั้นเปนรถเจ๊ก เที่ยวทางแถบตลาดก่อน แวะซื้อของที่โรงจำนำ มีของทองคำที่จะพึงซื้อได้แต่กำไลที่ส่งเข้ามาคู่เดียว นอกนั้นไม่มีอะไรปลาดเลย ถนนพาหุรัดสนุกกว่ามาก สิ่งที่ควรจะสรรเสริญแต่ถนนทั้งสิงคโปร์และยะโฮ ขึ้นชื่อว่าเปนถนนแล้ว ได้ทำแล้วไม่มีทิ้งเลยรายเปนน่าโต๊ะบิลเลียดทั้งนั้น ขึ้นรถเที่ยวต่อไปผ่านตลาดของสดจนถึงที่ฝั่งศพสุลต่านอาบูบะกา ที่นี่เห็นจะเปนย่าช้าเก่า มีศพผู้อื่นมาก ฝั่งชิดกันอย่างธรรมเนียมแขก แต่ต้นไม้ของเขาปลูกงามเรียกว่าต้นตำบุดสู อยากรู้จักชื่อภาษาไทย เปนลำต้นตรง พุ่มเปนต้นไม้เงินทอง เขาว่าเปนเร็วด้วย เรียกว่าต้นรุ่ย ศพสุลต่านนั้นอยู่ในตึกพื้นชั้นเดียวหลังใหญ่มีโดมกลาง พอขึ้นไปใกล้ก็ได้ยินเสียงสวด

มีนักบวชมาสวดเหมือนอย่างที่ไกโร นึกว่าเขาห้ามก็จะไม่เข้าไป แต่ไม่ห้าม ตาพระกลับมาเชื้อเชิญให้เข้าไป ที่ ๆ ตาเหล่านั้นสวดนั้นเปนเตียงนอนแขกๆ แคบยาวคนละหลัง ที่แกจะนอนด้วย ศพสุลต่านอยู่ตรงโคม ข้างซ้ายที่เราเข้าไป มีศพอาอยู่ศพหนึ่ง ข้างขวานั้นมีหลายศพ ที่ตายใหม่คนหนึ่งก็กางมุ้งเหมือนอย่างเมืองตรังกานู ที่ตายเก่าจึงทำรูปโลงด้วยศิลา เปนศิลาฝรั่งอย่างงามๆ ทำเปนอย่างแขกแต่ก็หลงเปนฝรั่งไปบ้าง ออกจากที่ฝังศพตรงไปตามถนน ไปถึงวัดที่อยู่บนที่สูง วัดนี้อยากจะทำเปนแขก แต่ไม่ใช่แขกเปนเจ๊กปนฝรั่ง หลังคาตัดมียอดห้ายอด ออกจะเปนอย่างตามเคย ขี้เกียจเข้าไปดูเพราะเชื่อว่าไม่มีอะไรนอกจากเสื่อ กลับลงมาทางชายทเลผ่านหน้าวังที่เรียกอิสตานา ซึ่งเคยไปครั้งหนึ่งแล้ว แต่เห็นเวลามากเหลือหลาย จึงได้หวนกลับขึ้นไปเดินตามอิสตานานั้น ซึ่งไม่วิเศษอะไรกว่าบ้านสมเด็จเจ้าพระยานัก เจ้าของไม่อยู่ แล้วกลับมาที่โฮเตลเพื่อจะกินน้ำ สุลต่าน [๓๐] รู้เข้ามาหา เอ็ดอึงใหญ่ว่าไม่บอกให้รู้ เลยชวนพ่อไปขึ้นรถโมเตอคาร์ รถนั้นเปนรถเมอเซเด ๔๕ แรงม้า ไม่มีเก๋ง ท่าทางแกคล่องแคล่วมาก พาเที่ยวเสียไม่มีเว้นถนนเลย หมดเมืองในประมาณไม่ถึงครึ่งชั่วโมง นอกจากที่เราไปแล้วมีถนนไปที่ขังน้ำมีอันหนึ่งเหมือนกันกับที่สิงคโปร์ เปนแต่ย่อมกว่า งามดีมีที่ยิงเป้าสำหรับพวกทหารสมัคไปยิง ถัดนั้นไปก็ถึงไร่ปาราวับเบอซึ่งสุลต่านกำลังทำ ไปปลูกเย่าสร้างเรือนอยู่ใหม่ไม่สู้ใหญ่นัก พึ่งจะลงมือปลูกได้ขี้เดียว คุยว่าในขั้นจะปลูกให้ได้ในพันเอเกอ ใช้เจ๊กทำการดิน ใช้พวกชวาปลูก เรื่องรถโมเตอคาร์สุลต่านคุยว่าได้ไปเอกแซมิเนชั่นที่ปารีส แกชอบรื้อเครื่องคุมเครื่อง เคยใช้รถร้อยยี่สิบแรงม้าที่ยุโรป เคยขับรถไล่รถอื่น รถอะไรไม่ดีเท่าเมอเซเด กริ้วรถอังกฤษแลรถชาติอื่น ๆ ทั้งหมด จนริชาดบราเซียของฝรั่งเศสเองเปนที่สุด กลับมาถึงโฮเตลยังมีเวลาอีก ๑๖ มินิต ลงจากรถแล้วกลับขึ้นไปหาคนมาถ่ายรูป

[๓๐] สุลต่านอิบราฮิม ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ยังเปนราชกุมาร

ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ
11
กระทรวงศึกษาธิการ

สุดต่านดูผิดกว่าแต่ก่อนนี้มาก กิริยาว่องไวพูดอังกฤษคล่องคุยจ้อ เปลี่ยนจากองค์วิบูลย์เปนเจ้าศรีใส[๓๑] ดูเหมือนจะมีความคิดความอ่านขึ้นมาก รูปร่างก็อ้วนขึงขังขึ้นมาก สังเกตดูว่าแก่ขึ้น ทำไมเขาฤๅว่าแก่เลวลงไม่รู้ มาถึงเรือย่ำค่ำครึ่ง

วันนี้ (เลี้ยงปีใหม่) เปนวันแต่งตัวสโมกิงแยกเกตครั้งแรก ต่อไปนี้จะต้องเปนฝรั่งเรื่อยทีเดียว แจกขนมคนในเรืออย่างเช่นเนื่อง[๓๒] ซื้อเข้าไปบางกอก แล้วเลี้ยง ๔๐ คน กรมหลวงประจักษ์สปีชอย่างตาโหรว่าเปนกลอนเรื่อยทีเดียว พ่อดื่มให้เจ้าแผ่นดินอังกฤษ เจ้าพระยาสุรวงษ์ให้พรแทนขุนนาง เมื่อแรกมาโจทย์กันว่าจะให้ตุ๊กสปีชภาษาฝรั่ง ตุ๊กไปเกี่ยงให้มิสเตอร์เวสเตน-กาด[๓๓] สปีชภาษาไทยมิสเตอร์เวสเตนกาดเชื่อว่าตัวพูดภาษาไทยไม่ได้ ไปวานให้พระรัตนโกษาแต่งท่องเสียจนจำได้ ข้างตุ๊กเชื่อว่าตัวรู้ภาษาอังกฤษ ไม่ได้ตระเตรียมอะไร พอเวสเตนกาดลุกขึ้นยืนพูดหน้าซีดไม่เปนรศ พอเขาจบแล้วถึงทีแกจะลุก ๆ ไม่ขึ้น เกี่ยงให้กรมสมมตสปีชภาษามคธก่อน กรมสมมตว่าเก่งปรูดปราดได้ ตุ๊กจะติกินเสียให้ได้ ช่วยกันเขนเอาขึ้นไปหลุดออกมาได้สักห้าหกคำ ไม่เปนภาษาอะไร เลยไม่มีใครรู้ว่าจะควรดื่มเวลาไร มีคนที่นั่งใกล้ ๆ ได้ดื่มสักสองคน พ่อตอบแลให้พรเมืองไทยเปนจบ.

วันนี้ย่าก็ได้นำก๊าดมาให้ มีความยินดีเปนอันมาก ได้รับโทรเลขบางกอกก็มากหลายฉบับ นี่หากว่าไปเที่ยว ถ้าขึ้นอยู่กับเรือวันปีใหม่เช่นนี้เห็นจะเงียบ

---

๓๑ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และนายพลตรี หม่อมเจ้าศรีใสเฉลิมศักดิ์ ในกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์

๓๒ คุณหญิงเนื่อง ภรรยาพระพิศาลศุภผล ฉาย พิศาลบุตร

๓๓ เปนอเมริกัน เข้ามารับราชการเปนตำแหน่งที่ปฤกษา อยู่ในกระทรวงต่างประเทศ ได้เปนที่พระยากัลยาณไมตรี

ใจมาก เรื่องซื้อของแจกย่ายอะไรกันก็ไม่สำเร็จทั้งนั้น ข้อที่ว่าห้างโรบินซันโทรเลขเข้าไปถามว่าจะให้เปิดห้างวันอาทิตย์ฤๅไม่ ครั้นมาถึงสิงคโปร์ตุ๊กกลายไปว่าเซนริกไปเห็นโทรเลข แปลว่าเขาถามวันจันทร์ซึ่งเปนวันอิสเตอโฮลิเดต่างหาก วันอาทิตย์ไม่เปิดเลย เปล่าไปไม่ได้ซื้ออะไร ครั้นวันนี้ไคล [๓๔] มาบอกว่าเมื่อวานนี้เขาก็เปิด วันนี้จะไปก็ไม่ได้ติดไปเยี่ยมเยียน ตุ๊กแกนอกจำนวนได้ไปคนเดียว แกกลับมาบอกว่าไม่มีอะไรนอกจากเครื่องแต่งตัว เรื่องห้างอยู่ข้างเหลวไหลใหญ่ น่ากลัวจะไม่มีอะไรฝากจากสิงคโปร์ แต่ยังมีพรุ่งนี้อีกวันหนึ่งจะไปดูเรือซักเซน ถ้ามีเวลาคิดจะไปแวะตามห้างลองดู หนังสือนี้พ่อคิดจะไปปิดเอาต่อวันที่ ๓ เพราะเรือจะออกเวลาบ่าย มีเวลาที่จะส่งทัน

โคลงนิราศรัตนะต่อไป

๏ มัศยานับร้อยล่อง ลอยชล
คุมคู่เปนหมู่วน ว่ายเคล้า
ยลปลาประเล่หยล เยาวลักษณ์ กูเอย
ล้อมรอบกอบลูกเต้า ซ้อนอุ้มเดินเหิน ฯ

๏ แลเพลินระลอกพร้อย พรายแสง จันทร์เอย
ถวิลว่าฝูงปลาแฝง ฟากน้ำ
นึกในใคร่ถ้องแถลง นุชช่วย ชมเอย
ชี้เปล่าเขาสรวลซ้ำ ใส่ถ้อยเทียมถอน ฯ

๏ ภูธรธิราชไท้ ทัศนา
เปิดปิดโคมสัญญา บอกใช้
เขาเชิดซื่อวนิดา โดยรับ ส่งแฮ
เห็นซื่อชวนพี่ใช้ ขนาดเพียงพลำลพาน ฯ

[๓๕] หม่อมเจ้าไคลทอง ในกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม.

๑ เยาวมาลย์โกเมศแก้ว กับคน พี่เอย
เรียมบ่เคยจรดล เด็ดร้าง
จากแก้วสู่แก้วกล ใดดั่ง นี้นา
นอนจักนอนเนตรค้าง นับเค้าคืนหลัง ฯ

๑ เล็งฝั่งยลแต่ฟ้า ต่อสา ครเอย
สามรวดรายตรีคลา กว้างคว้าง
คืนสี่สบเกาะรยา ลาแหล่ง ปหังแซ
เปลี่ยวแต่เรือเดียวร้าง เพื่อนผู้เดินหน ฯ

๑ คลสิงคบุเรศแก้ว โกโล นี่เอย
ใจพี่เยีกยานโต ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างไก่โก ลาล้น
เห็นเน้นเดินตุ้มตุ้ม แต่ทั้งคาซม ฯ

คืนที่ ๗

เรือมหาจักรี

วันที่ ๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

เช้านอนเสียไม่ไปไหน รับคอยโทรเลข กินเข้ากลางวันแล้วจึงขึ้นบกตรงไปห้างรอบินซันซื้อของฝาก การไปห้างนี้เสียเวลามากจริง ๆ แลร้อนไม่สนุกด้วย แล้วไปห้างเกลลี่แอนด์วอลช์ซื้อสมุดไปให้ลูกบรรจุตู้หนังสือ ได้ไปที่ท่าขอเนียวกัมปนีต่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง ดูเรือซักเซน ห้องที่อยู่เบ็ดเปนสองห้องติดกัน - ห้องนอกมีโต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ยาว ห้องในเปนห้องนอน ตั้งเตียงทองเหลืองกาไหล่ เหมือนอย่างในเรือเยอม่า เปน

กว้างอย่างห้องเรือ แต่ไม่เท่าที่เคยนอน มีห้องน้ำต่อไปข้างหลัง เรียบร้อยดีหมด ฝาเพดานแต่งสวยมาก ทำขึ้นใหม่เฉภาะ ในห้องสลูนที่กินเข้าเพิ่มเติมลวดลายปั้นเขียนมาก ขึ้นไปชั้นบนเขาเตรียมห้องเล็กสลูนไว้ ให้เปนที่นอนอีกแห่งหนึ่งดูสบายดี แต่ใกล้ทางเดินอยู่หน่อย จะใช้กั้นด้วยม่าน มีห้องสโมกิงรูมตอนหลัง เปนห้องใหญ่ แต่ท่วงทีเปนห้องที่สำหรับนั่งโปกฮามากกว่าจะอยู่ การที่ว่าเปนห้องสูบบุหรี่นั้น น่าจะแปลว่าเปนห้องกินเหล้ามากกว่า เพราะมีขายอยู่ในที่นั้นทั้งเหล้าทั้งบุหรี่ บุหรี่นั้นจะสูบที่ไหน ๆ ก็ได้ เว้นเสียแต่ในสลูน แต่ในการที่พอจะไปนั้นที่ไหนก็สูบได้หมดทั้งสิ้น ดาดฟ้าก็กว้างมากอยู่ ถ้าเปนเรือเช่นมหาจักรี นอนได้ตั้งร้อย เซกันด์คลาสนั้นอยู่ตอนข้างท้าย ขาดคนละดาดฟ้า มายืนทั้งดูกันได้ ยังบนสพานชั้นบนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง มีห้องกัปตันแลห้องเดินเรือติดกัน ถ้าเปนเจ้านายแลพระราชาก็ขึ้นไปนั่งเล่นได้ กำหนดวันออกวันถึงดูเปนเลื่อนได้มาก ๆ เหมือนอย่างที่ปีนัง เดิมกำหนดว่าจะแวะเพียง ๖ ชั่วโมง คราวนี้ว่ามีสินค้ามากจะต้องหยุดถึง ๑๒ ชั่วโมง การที่จะออกจากสิงคโปร์แลออกจากปีนังนั้นเปนแล้วแต่จะโปรดทั้งนั้น จะให้ออกเรือเมื่อไรก็ได้ แต่เราจะต้องเกรงใจเขา บอกแต่เวลาที่เราจะต้องการ คือต้องการเวลาแต่ ๔ โมงเช้าไปถึงบ่าย ๒ โมง แต่ครั้งกะจะออกจากสิงคโปร์นี้บ่าย ๔ โมง ถึงปีนังวันศุกร์ ๑๐ ทุ่ม ลงมือบรรทุกของบ่าย ๔ โมงจึงจะออก ถ้าเราจะใช้ให้แก่ไปออกต่อค่ำก็ได้ แต่เห็นว่าพอแล้ว จึงได้ตกลงกันเช่นนั้น กัปตันชื่ออะไรยังจำไม่ได้ แต่ท่าทางดีเปนนายทหารเรือกองหนุน ได้ตราเรดครอสต์ดวงติดอก ไม่รู้ว่าชั้นใด ได้รูปปรินซเฮนรี [๓๕] เซ็นชื่อด้วย มีนกคีรีบูนตัวหนึ่งพูดไม่ได้ขาดเลย

---

๓๕ พระอนุชาเยอรมันเอมปเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ

รูปเรือซักซัน ซึ่งเสด็จจากสิงคโปร์ไปยุโรป

อยู่ในห้อง แกว่าเปนเพื่อนเดินทางของแกมาแปดปีแล้ว ที่จริงมันก็จะรู้เต็มที่ ปีหนึ่งมีเวลาอยู่บ้านเพียง ๔ วีก แล่นไปแล่นมาอยู่เปนนิจ พวกออฟฟิศเซอ อื่น ๆ เปนคนที่คัดมาทั้งนั้น จนกระทั่งอินยิเนีย ไม่เคยคุมกันเปนสำรับเดียว ดังนี้ เมื่อแรกเห็นเรือเยอฆ่า เอามาผูกใจนึกว่ามันจะอัดแอไม่สบาย นึกถึง เรือเมล์ออกคร้าม ๆ แต่ครั้นเมื่อไปเห็นแล้วออกโล่งไปเปนอันมาก กลับมา บ่าย ๕ โมง

เวลาค่ำแต่งเสื้อเย็น ไปกินเนอที่คอเวอนเมนต์เฮาส์ การมันออกจะพิลึก อยู่บ้าง ผิดกว่าแต่ก่อน คือพวกแขกที่ไป ไปยืนอยู่น่ากระไดเรือนชั้นล่าง พอพ่อไปถึง เซอยอนแอนเดอซันลงมาพาผ่านแขกเดินขึ้นไปอยู่ห้องหนึ่งต่าง หาก ตัวลายอกมารับแขก พาเข้าไปในห้องรับแขก ดูเหมือนจะพอจับมือ กันทั่วก็มาพาพ่อออกไป ท่านพวกเหล่านั้นยืนเข้าแถวกันอย่างเฝ้า พอจับมือ ทั่วก็ลงไปกินเข้า เจ้าเมืองนั่งตรงกับเยเนอราลคอมมานดิง พ่อนั่งขวากับ สุดต่าน ซายบริพัตรกับเจ้าพระยาสุรวงษ์นั่งซ้าย ได้ขอน้ำกินอย่างตรง ใน เวลาที่กินเข้า ดูเหมือนแกไม่อยากจะพูดถึงการงานแต่เอาไว้ไม่อยู่ มันไหล ออกมาเองทีละน้อย ๆ สุลต่านนั้นชักตาทัพเรื่องยิงเสือยิงสางอะไร เอาไว้ ไม่อยู่ เลยคุยกันไปเปนกอง ครั้งถึงเวลาจวนจะสปีช พ่อได้ถามว่าแกจะ พูดอะไรบ้าง แกบอกว่าคิดจะไม่พูดถึงการงานอะไร ซึ่งจะทำให้พ่อต้องนึก ตอบลำบาก จะพูดแต่เพียงให้พรเล็กน้อย พ่อก็นึกเตรียมตอบไว้อย่างสั้น ครั้นพอแกลุกขึ้นยืนพูด เติมก็ตั้งวงแคบ ได้เรียงตอบในใจสำเร็จครั้งที่หนึ่ง พอนึกเสร็จเท่านั้น แกกว้างออกไปอีกแล้ว นึกใหม่พอเสร็จแกก็กว้างออก ไปอีก ลงปลายบรรดาที่จะพูดอะไรได้แกได้พูดหมด รวบรวมใจความที่พูดนั้น ปรารถนาดีทั้งเวลานั่งพูดกันแลยืนพูด ปรากฏชัดว่าในใจแกรู้สึกว่า เมืองเรา

ไม่ใช่สิวิลัยเซชั่นอย่างผิว ๆ ได้รับหลักยึดมั่นมากแล้ว พูดกันเปนอย่างคนรู้จักการงานได้เสีย กินเนอแล้วขึ้นไปฟังซอ ผู้หญิงกับผู้ชายสองคนเปนชาวอิตาเลียน ผู้ชายสีซอตราเต็มน่าอก ว่าเคยสีถวายเจ้าแผ่นดิน ผู้หญิงดีดหีบเพลง แกสีเพราะจริง ๆ คราวนี้นำใครต่อใครเฝ้า จนจวน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ กลับลงมาเวลา ๕ ทุ่มจัดของที่ซื้อมอบให้บ๋าภิ แต่ยังไม่ได้มาหมดพรุ่งนี้ยังจะซื้อเติมอีก นัดจะพบกันในเรือ ก่อนเวลาเรือออก.

คืนที่ ๘

เรื่องหาจักรีทอดที่ท่าโบเนียวกัมปนีวอฟ

วันพุฒ ที่ ๓ เมษายน

พ่อพึ่งจะกลับมาจากห้างเดี๋ยวนี้บ่าย ๒ โมงเศษ ได้ขึ้นบกบ่ายโมง ๑ ให้เรือย้อมมาเทียบท่านี้ เพื่อจะได้ขนของง่าย และจะได้เลยบรรทุกถ่านเรือพึ่งมาเทียบท่าเดี๋ยวนี้เอง พ่อได้ไปห้างแกดบรอเทอ มีของมากเปนห้างใหญ่ทีเดียว เท่ากับห้างที่ยี่ตตาเวียทั้งปวง เครื่องเพ็ชร์พลอยจะดีขึ้นกว่าเก่าแต่กลั้นเสียไม่ซื้อ ได้ซื้อแต่ของอื่นเล็กน้อยพอเปนที่รฦก แล้วไปห้างดาซิลวาเปนคนลังกา ขายของเครื่องเงินเครื่องทองทำเองโดยมาก แปลว่าร้านตาครูช่างทอง [๓๖] ของสิงคโปร์ แต่มีของดีกว่ามาก เจ้าของร้านแย้มถึงขนาดขอแอยปอยน์เมนต์ด้วยซื้อของหลายอย่าง แต่น่าที่จะพรรณาว่าสิ่งไรให้ใครไม่ทัน จะจดฉลากติดไปสำหรับแจก เพราะเปนของฝากบ๋าภิไม่แน่นหนาหน่อยหนึ่งก็ได้.

---

๓๖ ชื่อ เครเลิต เปนเยอรมัน ตั้งห้างทำเครื่องทองเงินที่ตึกถนนบ้านตนาว

วันนี้เปนวันหลังที่สุดที่จะได้กินกับเข้าไทย ได้ขยักเข้าแช่ไว้กินที่นี่ แลจะกินหมากเปนคำหลังที่สุดด้วย เลิกอย่างไทย ๆ กันหมด เมื่อสองสามวันมานี้ดูใจคอค่อยตามเคยขึ้น เพราะเปนถิ่นที่เคยมาบ่อย ๆ แต่วันนี้มาถึงนี่รู้สึกเปนจากบ้านอีกแล้ว ใจคอมันให้ระส่ำระสายอีกเปนครั้งที่สอง คิดถึงใคร ๆ หมดทุกคน ขอลาตั้งต้นที่จะเดินทาง มีแต่จะห่างกันไปทุกวัน แต่ที่ห่างจะห่างแต่กาย ใจคงจะผูกพันกลับไปบ้านทุกวัน วันละหลายหน ขออำนวยพรให้อยู่เปนศุขสบายด้วยกันทุกคน อนึ่งได้ซื้อต้นไม้มีกล้วยไม้ดอกแดงเปนต้น ฝากอาภามาให้แม่ สำหรับจะได้ทำนุบำรุงปลูกให้งาม ถ้าพบที่อื่นจะส่งอีก.

พ่อขอลาทุก ๆ คน ขอฝากความอาไลยไว้ทุกคนจนกว่าจะกลับ.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

คืนที่ ๘

เรือนอทเยอรมันลอยด์ ชื่อซักเซนกำลังเดินทาง

วันพุฒที่ ๓ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อต้องลงมือเขียนซ้ำวันนี้อีก เพราะที่มอบย่ำภีไปเปนตอนเพียงจะมาจากเรือมหาจักรีเท่านั้น พอเขียนหนังสือฉบับนั้นเสร็จเวลาบ่าย ๓ โมงเศษก็มาลงเรือนี้ มีการส่งเสด็จที่เรือมหาจักรี แลรับเสด็จที่เรือลำนี้ แต่คนไม่ใคร่จะมามาก เพราะเขาเห็นจะเปนการรบกวน เช่น ทูตเยอรมันมาจากบางกอกมาที่ท่าแต่ไม่มาหา เปนแต่สั่งเวสเตนกาดมาให้พ่อ กลัวว่าจะเปนการรบกวน มาแต่กงสุลเยอรมัน มิสเตอแลมิสซิสแอนเดอซัน [๑] กับลูกชายคนหนึ่ง ลูกหญิงคนหนึ่ง สอนคำนับกันมาแข็งแรงน่าเอ็นดูมาก ผู้หญิงให้ช่อดอกไม้พ่อช่อหนึ่ง ให้ย่ำภีมาดูห้องจะได้ไปเล่าให้ฟัง จะพาดูเองก็ไม่ได้ เพราะต้องรับแขกคนพลุกพล่านมาก ให้ตุ๊กพาดู ตุ๊กรายงานว่าไม่เปนอันดู มัวแต่ร้องไห้แลจะขอเห็นพ่อจนไปลับอย่างเดียว ผู้ที่ส่งซึ่งมีอาภาเปนต้นร้องไห้กันอีกทุลักทุเลมาก เรือออกมิให้กินตามตำรา พ่อลงมือจัดห้องแลเดินตรวจทั่วทั้งลำ

เรือซักเซนลำนี้เขาว่าเก่าไปเสียอีก เปนเรือที่ใช้มา ๑๓ ปีล่วงแล้ว ว่าดาดฟ้าแคบไปกว่าเรือชั้นใหม่ ๆ แต่การตกแต่งนั้นยอมกันว่าวิจิตรจริง แต่งเสียจนเปนเรือใหม่ทีเดียว เรือเมล์นี้นอกจากได้เห็นแลได้อยู่ น่าจะเข้าใจ

---

๑ เปนพระพิเทศพานิช ตำแหน่งกงซุลเยเนอราลสยามที่เมืองสิงคโปร์

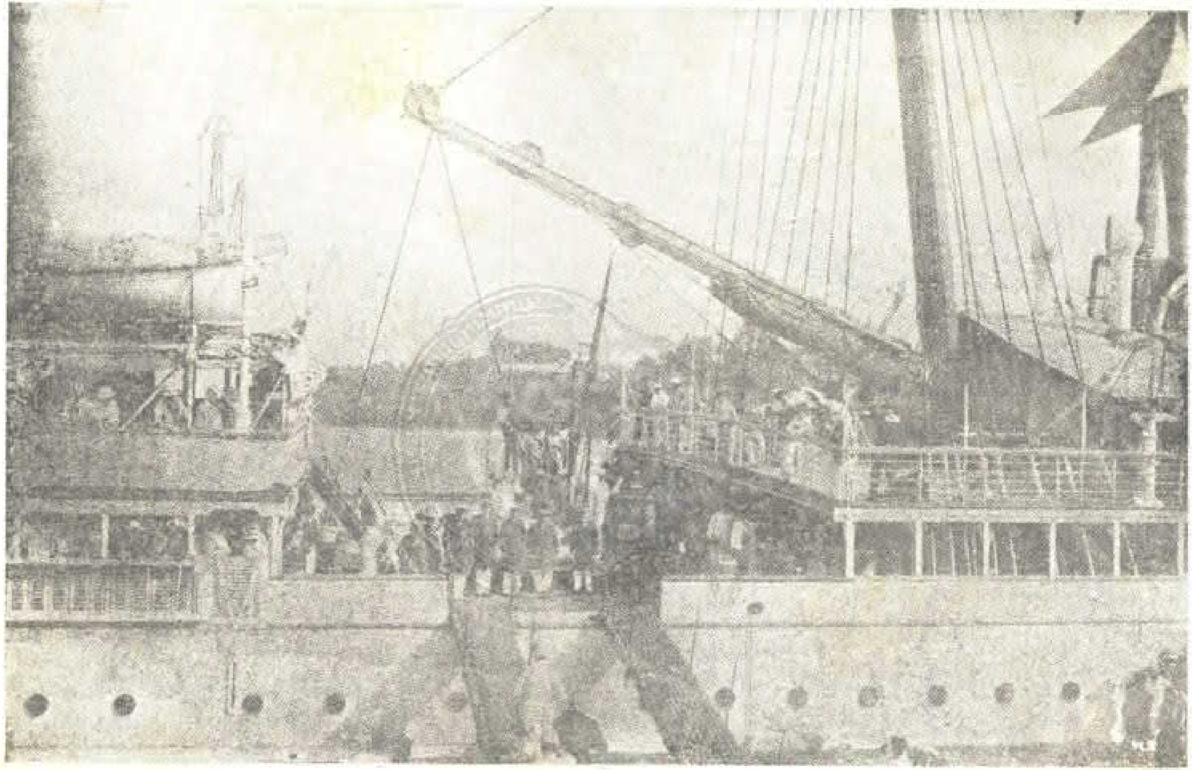

เสด็จลงเรือซักซัน

ยากว่ามันสบายบริบูรณ์เพียงไร สาระพัดจะมีที่สุดจนช่างตัดผม อาหารนั้นถ้ากินทุกเวลาเปนไม่หมด คือเช้าย่ำรุ่งครั้งหนึ่ง เปนน้ำชากาแฟแลผลไม้ เช้า ๒ โมงครั้งหนึ่งกินอาหารเช้า เช้า ๔ โมงครั้งหนึ่งมีน้ำมะนาวฤๅซุปกับแซนด์วิช บ่ายโมงครั้งหนึ่งกินอาหารกลางวัน บ่าย ๓ โมงครั้งหนึ่งน้ำชา ย่ำค่ำครั้งหนึ่ง ๓ ทุ่มครั้งหนึ่ง ๔ ทุ่มครั้งหนึ่ง เวลาเหล่านี้มีอาหารเรียกได้ตลอด แต่ว่าคนมันมาก จะกินเวลาไรช้าเร็วได้ตามแต่ใจ เรือนั้นแบ่งเปน ๔ ตอน ตอนหัวไม่มีดาดฟ้าบนกราบเปนระวางบรรทุกของ ถัดมาอีกตอนจนกลางลำ ชั้นล่างเปนห้องคนอยู่ แลสลูนใหญ่กินเข้า ชั้นปากเรือมีห้องคนอยู่สองข้าง กลางเปนบันไดแลเครื่องจักร ชั้นดาดฟ้ามีห้องสลูนสำหรับเลดีแลห้องสูบบุหรี่ ชั้นบนสพานขึ้นไปเปนห้องกับตัน ในตอนที่ ๒ นี้เปนชั้นที่หนึ่ง คนชั้นที่สองเดินมาไม่ได้ ตอนที่ ๓ ต่อตอนท้ายไม่มีดาดฟ้าบนกราบ เปนระวางบรรทุกของเหมือนข้างน่า ตอนที่ ๔ ตกท้ายเรือชั้นล่างเปนห้องนอนของพวกชั้นที่สอง เดินต่อกับชั้นที่หนึ่งข้างล่างได้ มีเขตรเปนประตูคั่น ห้องนอนมีห้องเปน ๔ แถว ขึ้นดาดฟ้าชั้นปากเรือเปนห้องกินเข้า ดาดฟ้าชั้นบนเปิดโถงสำหรับนั่งเล่นแลเห็นกันกับชั้นที่หนึ่ง แต่ดาดฟ้าขาดตอนกัน ชั้นล่างนั้นที่สองติดกันกับที่หนึ่งก็จริง แต่จะเดินล่วงประตูมาไม่ได้

ในการที่จะเห็นไม่สบายก็แต่ที่นอน ถึงชั้นที่หนึ่งก็เต็มที่ ห้องนั้นเปนประตูเข้ากลางแล้วมีห้องสองข้าง ในห้องหนึ่งมีที่นอนซ้อนกันสองอัน คนหนึ่งต้องไปนอนบนสนกลข้างบน มีเก้าอี้ยาวแคบ ๆ อันหนึ่ง มีที่ล้างหน้าเปิดปิดคู่หนึ่ง ถ้ามีเข้าของต้องเอาไว้แต่เฉภาะ เหลือนั้นต้องเอาไปฝากเก็บในห้องระวาง ห้องน้ำมีรวมกันแต่สอาดหมดจด แต่ที่เรามาเช่าทั้งลำแลมาน้อยคน คนหนึ่งกักเสียสองห้องไว้ของห้องหนึ่งนอนห้องหนึ่ง สนกลที่ซ้อนข้างบนก็เอา

ออกเสียด้วย แต่กระนั้นห้องยังมีเหลือ เพราะเขารับได้ถึง ๖๐ คนเรามาไม่เท่าไร

แต่ส่วนห้องพ่อนั้น เขาเรียกว่าสเต๊ตรูม อยู่ดาดฟ้าชั้นที่สองปากเรือ อยู่หัวโต่งต่อน่าเรือ ได้กำไรน่าต่างเปิดออกไปทางในเรืออีกน่าต่างหนึ่ง เปนทางที่ลมพัดเย็นไม่ใคร่ขาด เขายังซ้ำเปิดห้องต่อกันให้อีกห้องหนึ่ง เปิดเลยไปถึงห้องน้ำด้วยอีกห้องหนึ่ง ถ้าจะประมาณกว้างยาวเห็นจะเท่าห้องเฉลียงที่พระที่นั่งวิมานเมฆ แต่ยาวกว่าหน่อยหนึ่ง ด้วยยื่นเปน ๓ ตอน ๆ ข้างหัวเรือ ๓ น่าต่าง ออกน่าเรือน่าต่าง ๑ ข้างเรือ ๒ น่าต่าง เปนน่าต่างกระจกกลม แต่มีม่านแพรบังข้างใน ฝาเปนห้องเพียมไม้ลายแลฝังไม้ลายมีลายสลักกรอบแลเสา งามหรูเหมือนเครื่องเฟอนิเชอฝรั่งเศส มีตู้เขียนหนังสือสลักลายนอ[๒] มาก อันโตไม่ใช่เล็ก แต่ซึ่งเหมาะใจเสียจริง ๆ พ่อจัดหลังตู้ตั้งพระห้ามสมุทเมืองนครมุมหนึ่ง ต้นไม้ยี่ปุ่นปลูกกระถางกรายเขาจัดสำหรับเรือ ๒ กระถาง กับพระรูปทูลกระหม่อมปู่[๓] รูปลูกอ่านหนังสือ รูปปราสาทราชมณเฑียร ซองกรอบเงินเขาใส่อีกสามแผ่น มีซีวรองลงมา พวกรูปในสมุดเงินเล็ก ๆ ปติทินแลเครื่องเขียนหนังสือบรรดาที่ประจุกระเป๋าหิ้วมาล้วงออกตั้งได้หมด หีบของ สมุดรายวัน และอะไร ๆ ไว้ลิ้นชักที่ ๓ จนนาฬิกา หีบเขียนหนังสือตั้งข้างซ้าย มีปลั๊กติดโคมตั้งบนตู้เขียนหนังสือได้ด้วย นั่งที่โต๊ะเขียนหนังสือนี้รู้สึกเพลินใจเหมือนอยู่บ้าน เพราะเห็นหน้าคนที่เคยเห็นเฝ้าพร้อมมูลทั้งเย่าเรือน รู้สึกใจคอเบิกบานด้วยคิดสมยศบ้า ตั้งแต่มาไม่เคยสบายใจเช่นวันนี้ ในเรือมหาจักรีห้องมันมากเกินไป รูปมันเต็มตาม

---

๒ นอ เปนคำแผลง หมายความว่ามีลวดลายที่ไม่จำเปน

๓ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไหนเคยมีติดพระองค์ไปด้วยเปนนิจ

เมื่อย้ายห้องไม่ได้ นี่มีห้องเตียวสมน้ำหน้าดีจริง ๆ ข้างริมกรายเรือมีตู้ผ้านุ่งหรู่มาก แขวนเครื่องครอง กล่าวคืออีวนิงเดรสที่ต้องแต่งทุกวัน แลเครื่องแต่งตัวกลางวันสำรับหนึ่ง ชั้นล่างยังเหลือล้นเปนกอง เพราะเอาหีบหนังเหลืองมาจุกไว้ใบหนึ่ง ต่อมาริมกรายเรือมีเก้าอี้ยาว เล็กกว่ากระดานอยู่ไฟสักฝ่ามือหนึ่ง แต่พอนั่งพอเอนได้ น่าเก้าอี้ยาวมีโต๊ะรีตัวหนึ่ง วางกล้องหีบหมาก กระโถน ซองบุหรี่ นาฬิการกพอใช้ แต่เก๋มาก ที่ฝาคั่นห้องนอนเปนฝาไม้ครึ่งหนึ่งม่านครึ่งหนึ่ง ที่ฝาไม้ตั้งตู้ บรรดาสมุดที่เอามาขึ้นตู้ชั้นบนได้หมด มีชานไว้ที่ชา ขวดยา หีบบุหรี่ของกระจุกกระจิก ในห้องนอน เตียงก้าไหล่เงินเขาตั้งมันเล็กไม่สะใจ ลากเอาเตียงแม่เล็กในเรือมหาจักรีมาตั้งอ้าซ่าได้ถึงที่ ดีที่ปลั๊กต่อไฟแลเปิดไฟอยู่ข้างที่นอน ไม่ต้องพึ่งพระยารามีพวกมหาดเล็ก เปิดปิดได้เองตามใจ ตู้แต่งตัวอยู่ตรงปลายเตียง ตู้ล้างหน้าอยู่ริมกรายเรือ ที่ล้างหน้านี้ม้ายหัวพู่ล้างหัวได้เช่นพระองค์สาย[๔] ให้ ฝาห้องนี้บุด้วยแพรดวงงามวิจิตรสบายตา ห้องน้ำต่อไปก็กว้าง มีถังอาบน้ำโตแต่สั้น เปิดน้ำร้อนก็ได้น้ำเย็นก็ได้ มีที่ล้างมือเหมือนพระที่นั่งอัมพรทั้งสามห้องนี้มีโคมที่มุมแลคอนนกที่เพดาน มีไฟห้องละสามดวงสองดวงทุกห้อง มีพัดลมติดฝาทั้งสามห้อง พัดนั้นจะให้เงยหน้าก็ได้ เหลียวซ้ายแลขวาได้ดังใจทุกอย่าง ให้ยังเกิดความรักห้องเปนกำลัง จะจากไปน่าจะถึงเสียดายได้ พ่อชอบห้องเล็ก ๆ จัดอะไรให้เห็นทั่วแลหยิบง่ายอยู่แล้ว ช่างถูกใจเสียจริง ๆ ขอให้วางใจเถิดว่าพ่อมาอยู่ในเรือนี้สบายมาก เปนอันเลิกยกเลิกสลูนข้างบนไว้เปนที่รับแขก ห้องนั้นเปนสายยืนครึดไปทั้งนั้น หรูอย่าง

---

๔ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

ห้องฝรั่งเศส ห้องกินเข้าก็หรูเหมือนกัน ต้นไม้พระยานริศร[๕] จัดแต่งมาแต่ยี่ปุ่นมากทั้งในห้องนอนแลห้องกินเข้า ค่อยหายคิดถึงต้นไม้ลง ฝืนว่าอยู่ในสวนได้

เวลากินเข้าเย็นแตร ๒ คราว แต่คราวหนึ่งถึง ๓ ครั้ง กับต้นนั่งหัวโต๊ะ พ่อให้คงไว้ แต่วันนี้เรือมาในช่องไม่ลงมากิน ท้ายโต๊ะเปนที่หมอสำหรับเรือนั่ง อาหารทำดีมาก กินได้บริบูรณ์นับว่าไม่อด เว้นไว้แต่ลูกไม้เปนลูกไม้ฝรั่งกิน ซ้ายลูกกำหว่าต่าง ๆ เช่น แอบเปอลเปนต้น มันปอกสัปรดชั้นอยู่เอาเปลือกไว้หมดคว้านแต่ไส้ในออกมาหั่นเสียแล้วกลับบรรจุลงไป แต่โต๊ะหนึ่งนั่งกว่า ๒๐ มีน้ำท่าขวดเดียวเท่านั้น มียาญชิเหล้า ยาญชิอุหรี่ ต้องซื้อกินต่างหากทั้งนั้น เมนูตีพิมพ์ใหม่ในเรือทุกวัน พ่อได้ไปดูกำลังตีแลได้สั่งให้เก็บไว้ด้วย นึกจะส่งเข้ามาให้ดูเปนตัวอย่างบ้าง ในการที่มาคนน้อยเท่านี้แสนจะสบาย สบายกว่าเรือมหาจักรีมาก วันนี้ใจคอโปร่ง พรุ่งนี้จะว่างจะส่งหนังสือมรนนี้ จึงรีบเขียนจนมือออกแข็ง ๆ เพราะเขียนในสมุดด้วยของลานอนเสียที แต่เคชะความตื่นเต้นลดขยันจึงช่วยป้องกันอย่าให้หลับตาลงแลเห็นบ้านให้คิดถึงเหลือเกินเลย จะได้นอนหลับให้สบาย ๆ

คืนที่ ๔

เรือซักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๔ เมษายน

เมื่อคืนนี้ใจคอรุ่งโรจน์ เขียนหนังสือจน ๑๐ ทุ่มจึงได้นอน เสมหะอยู่ข้างจะทำความ นวดมันไม่ได้ดี เปนปัญหาที่ได้ถามกันในโต๊ะ ว่าบรรดาสัตวโลกอะไรมีกำลังมาก ตอบกันว่ามดตามแบบ ถามต่อไปว่า อะไรมีกำลัง

---

๕ พระยานริศรราชกิจ สาย โชฎิกเสถียร เปนราชทูตอยู่ประเทศยี่ปุ่น (เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิสูตรสาครดิฐ)

น้อย ตอบกันว่าช้าง พ่อว่าไม่ใช่ บุรุษที่เปนหมอนวด เฉภาะแต่ผู้ชาย มันช่างเปนพ่อถนิมสร้อยทุก ๆ คน หาแรงสักครึ่งผู้หญิงไม่ได้ จะไรก็สบ้าย ร้ายแต่นวดได้ความเดือดร้อนเปนที่ล้นพ้น พ่อได้เกียษาญชีกับเข้าที่มันเอามาให้เลือกเวลาเช้า พ่อสั่งอะไรมีแจ้งอยู่ในที่กาคินสอนั้น อีกแผ่นหนึ่งกลางวัน อีกแผ่นหนึ่งกลางคืน อีกแผ่นหนึ่งเปนเรื่องเหล้าที่จะสั่งเรียกกิน เพราะเขาไม่มีเครื่องดื่มในการเหมา ต้องเรียกต่างหาก แต่ถ้ากินไม่หมดเอาจุกขวด เงินอุดไว้ เขาคงตั้งไว้ให้เรากินต่อไปจนหมดขวด เพราะฉนั้นกับเข้าที่กินไม่เหมือนกัน ตามแต่ใครจะเรียก ได้มาร้อน ๆ ทั้งนั้น มันทำดีจริง ๆ กลางวันวันนี้มีเข้าหุงเปนดีเต็มที่ มาในเรือนี้ต้องระวังอย่างเดียวอย่าตะกลามกินให้มากเกินไปเท่านั้น ค่ำมืดดึกดื่นจะกินอะไรมันได้ไปเสียทั้งนั้น ที่จะหาเวลาหิวอีกขยับจะยาก นั่ง ๆ อยู่ ๒ ชั่วโมงคงได้กินอะไรต่ออะไร เว้นแต่เราจะไม่กิน ถ้าคนไม่มีโรค ชั่วแต่เดินทางกินกับนอนอาจจะอ้วนท้องพลุ้ยกลับไปบ้านได้ พ่อช่างอยากให้ลูกมาจริง ๆ

ได้ส่งโปสก๊าดมามาก แต่ส่วนในนี้จะส่งมาตามธรรมดามันเขียนนัก พ่อจึงเอาสอดมาในซองนี้ด้วย ขอให้ช่วยแจกไป วันนี้ให้ซองทองคำลงยาเวสเตนกาดใบหนึ่ง แลให้นาฬิกาเยนตราเพราะแกเออมาก เรือนที่ให้แต่ก่อนหายยังไม่ได้อ่านหนังสือถึงดิมเพราะวุ่นต่าง ๆ ไม่ลงร่อง ดากับดันคนนี้ดีมากจะไว้เล่าต่อเมื่อได้สังเกตต่อไปอีก ให้นาฬิกาพระยาดำรงสุจริตเรือนหนึ่งด้วย

โปสก๊าดที่ส่งมานี้ไม่ต้องซื้อ เขาให้เปล่า เราเสียแต่ค่าส่งแผ่นละ ๓ เซนต์ อย่างสีนั้นขายราคาเล็กน้อย ส่งกระดาษสำหรับเรือแลกระดาษซับมาให้ดูด้วย วันนี้เวลาค่ำกินเข้าแล้วฝนตกเปนครั้งแรกตั้งแต่มาจากบางกอกไม่สู้มากนัก ไม่มีคลื่นแลลมเลย

เรือมาถึงปีนังยังไม่ทันจะ ๕ ทุ่ม สักครู่หนึ่งพระยารัษฎา [๖] กับข้าหลวง ๔ คน รายามุดา [๗] กงสุลนิวเยรานเนอ [๘] มิสเตอร์คุกที่ปฤกษาเมืองปลิศ หมอซุป ผู้แทนที่ปฤกษาเมืองไทร กับต้นเรือสุครีพลงมา เปลืองเครื่องเสียแล้วรับทั้งกางเกงเจ๊ก ขนห้องสลูน เรือยังไม่เข้าเทียบท่า เพราะเขาจะรอให้น้ำกลับจะหันแคมเรือข้างห้องนอนพ่อออกข้างนอก ถ้าจะเทียบเข้าไปเดียวนี้จะร้อนเวลานอน เขาเตรียมจะให้ขึ้นยกขี่รถเจ๊กเล่น แต่พ่ออิดขี้เกียจแต่งตัว รู้ว่าไปคงต้องกินเข้าต้มแล้วนอนไม่หลับ แต่ชายอุรุพงษ์ [๙] นั่งอมยิ้มใจเต้นโครม ๆ อยู่คนเดียว

คืนที่ ๑๐

บ้านจักรพงษ์เมืองปีนัง [๑๐]

วันศุกรที่ ๕ เมษายน

เวลาเช้า ๓ โมงรับพวกที่ลงมา คือผู้แทนเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอ ต่อนั้นเจ้าพระยาไทร [๑๑] พระยาปลิศ [๑๒] หลวงอินทรวิไชย [๑๓] เมืองสตูน แลพวกคนกู

---

๖ พระยารัษฎานุประดิษฐ คอซิมบี้ ณระนอง สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็จ

๗ พระยาเสน่ห์ณรงคฤทธิ อับดุลอาสีส รายามุดาเมืองไทร

๘ เปนพระทวีปสยามกิจ กุงซุลเยเนอราลที่ปีนัง

๙ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๐ บ้านจักรพงศ์ เปนบ้านของพระยารัษฎานุประดิษฐที่เกาะหมาก เมื่อทำแล้วได้รับเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เปนเริ่มแรก จึงให้ชื่อว่าบ้าน จักรพงศ์

๑๑ เจ้าพระยาฤทธิสงคราม ฮามิด

๑๒ พระยาวิเศษสงคราม เสศสะเบี้ย

๑๓ ชื่อกูเด็น ต่อมาเลื่อนเปนพระแล้วเปนพระยาอินทรวิชัยผู้ว่าราชการเมืองสตูล (เดี๋ยวนี้เปนพระยาภูมินาถภักดี จางวางเมืองสตูล)

เมืองไทรอีกหลายคน ข้าหลวงผู้ว่าราชการกรมการเมืองตวันตกมาก แล้วขึ้นบก แต่งตัวธรรมดาไปเยี่ยมคอยเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอแล้วไปที่สวน ที่สวนนี้ยังรักษาดีมากแลทำรอกกะรีการ์เดนเติมขึ้นอีก มีต้นไม้ดี ๆ มาก ดูชื่อต้นไม้ที่งามแลที่ไม่เคยมี ให้พระยารัษฎาส่งเข้าไปที่แม่ จะเล่าถึงต้นไม้ก็จะมีเวลาน้อย กล้วยไม้ขาวงามนัก ขอให้แม่จัดการรักษาให้ดี ได้ซื้อต้นไม้ไปมาก จะไปหาที่นอก กลับมาพบพระยายุทธการ[๑๔] แลรายามุดาที่บ้านจักรพงษ์ คือบ้านพระยารัษฎานี้ เรือนที่ทำนองบ้านระนอง แต่เล็กไปกว่า ผู้หญิงคือ เลียนกี่ เมียพระยาดำรง เมียพระยารัษฎา เมียพระยาดำรงเก่า พี่พระยารัษฎา ลูกสาวลูกสะใภ้ เมียพระยาอัษฎงคต[๑๕] เมียพระยามนตรี ๒ คน มาคอยหา แล้วเขียนหนังสือฉบับนี้ ได้ถามหาของที่จะซื้อแลห้างที่จะไป ว่าไม่มีอะไรเลยร้อนป่วยการเวลาเปล่า จึงไม่ได้ไปไหน เรียกเอาเครื่องแต่งตัวมาซื้อที่นี่เอง เขียนหนังสือแล้วจะอาบน้ำกินเข้า แล้วไปเที่ยววัดเจ๊กซึ่งเปนการตามเคย ใครมาเปนต้องไป เขาว่าเปนสิ่งที่ควรดูแห่งเดียวเท่านั้น บ่ายจึงจะไปลงเรือ ออกจากที่นี่บ่าย ๔ โมงไม่ได้ถ่ายรูปเลย กรมประจักษ์เอากล้องไปกอดเสียไม่ยอมให้ใคร แล้วหลงหายไปข้างไหนไม่ทราบจนเดี๋ยวนี้ยังตามไม่พบ ดุกันอนไม่หลับจ้ามจิ๋บ[๑๖] เหลือทนเกณฑ์ให้ไปตามกัน เลยหายไปด้วยกัน

ขึ้นลืมบอกเรื่องจันทิมา[๑๗] สึกแล้ว ลงไปหาในเรือดุกเข้าซูซ่อดอกไม้ แรกไม่รู้จักเพราะไม่นึก ต่อเข้าไปใกล้จึงจำได้ อ้วนขึ้น นุ่งกางเกงขาว

---

๑๔ พระยายุทธการโกศล ไออุดิน อาว์พระยาไทร

๑๕ พระยาอัษฎงคตทิศรักษา คอซิมขิม ณระนอง

๑๖ จ้ามจิ๋บ เปนคำแผลง หมายความว่าหลงเลอะ

๑๗ มหาจันทิมา เปนลูกจีนเรียนรู้ภาษาอังกฤษ บวชเปนพระภิกษุที่เมืองพม่า เข้ามาถวายตัวโปรดให้อยู่วัดเบญจมบพิตรหลายพรรษา ทรงตั้งเปนเปรียญยก แล้วจึงทูลลากลับไป

เสือราชแปตแตน พูดอังกฤษอย่างอิน[๑๗] ไม่ลอตแลอะไรต่าง ๆ ว่าไปไล่วิชา เปนหมอได้ที่กัลกัตตา มาหาพระยารัษฎาตกลงจะจ้างไว้เปนหมอเมืองระนอง แต่มีเงินเดือนๆละ๘๐ บาท เท่านั้น

ขอจบไว้ครึ่งวัน จะส่งต่ออีกจากโกลัมโบ ขอฝากความรฦกถึงผู้ซึ่งเย็นที่รักทุกคน แลลาอีกครั้งหนึ่งเปนครั้งที่สาม

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๑๗ อิน เปนคำแผลง หมายความว่าแก่วัด

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

คืนที่ ๑๐ ต่อ

หญิงน้อย

พ่อได้เขียนเรื่องขึ้นบีนังวันที่ ๕ ไปได้เพียงถึงบ้านพระยารัษฎา บัดนี้จะเขียนตอนเย็นต่อไป เมื่อเขียนแลส่งหนังสือแล้วอาบน้ำ ได้ทาน้ำอบปรุง รู้สึกสบายเหมือนกับเกิดมาไม่เคยทาเสียเลย ใจคอเบิกบานโปร่งดี เมื่ออยู่บ้านคุณน้ำอบจะไม่เปนของจำเปนในการบำรุงความศุขถึงเพียงนี้ กินเข้ามีกับเข้าฝรั่งตั้งเมนูที่ส่งเข้ามาให้กับรูปเมื่อก่อนเรือออก ไม่ได้มีหนังสือนำ แล้วเลี้ยงเกาเหลาอย่างจีน กินเพลิดเพลินจริง ๆ มีกับเข้าพวกยอหยาสำหรับเปนกับเข้าไทย กล่าวคือกุ้งเจ่าเปนต้น มีติอยู่สิ่งหนึ่งผักกาดเค็มหั่นฝอย ๆ ใส่น้ำส้ม แลมีอะไรอีกไม่ทราบปรุงอร่อยดี กินอิ่มมากกว่าทุกวัน แล้วขึ้นรถไปดูวัดเจ๊ก วัดเจ๊กวัดนี้ที่ขึ้นชื่อว่าใครมาบีนังเปนต้องไปทุกคน เปนคู่กันกับสวนน้ำ ที่จริงนอกจากสองแห่งนี้เปนไม่มีที่ไปไหนเปนคุ้นเปนชิ้น นอกจากจะขับรถเล่นตึง ๆ หรือขึ้นเขาเท่านั้น ทางไปเขาเรียกว่าไอยะอิตำเปนลำธารหนึ่งต่างหาก จากน้ำตกที่เปนน้ำใช้ในเมือง ตามทางเปนสวนมีมะพร้าวแลมังคุดปนกันตลอด มังคุดมีมากต้นงาม ๆ มีรถรางไฟฟ้าไปทางนี้ แต่ไม่เคยเห็นมีคนขึ้มากสักหลังเดียว สี่ห้าคนโหรง ๆ เสมอ เดิมเปนรถไฟเล็กไปแล้ว ที่พระยาราชานุวงษ์[๑] มาทำตึกให้เช่าถนนนี้ แต่ดูร้างโดยมากไม่มีคนเช่าเต็ม ดูโทรมไปบ้างแล้วก็มี ในที่สุดถึงหมู่บ้าน เปนตลาดเลว ๆ ถึงต้นเนินที่จะขึ้นเขา มีโรงเตียมหลังคาจากอยู่ที่นั่น ต้องลงจากรถเดินขึ้นเขาไป

๑ พระยาราชานุวงศ์ เล็ก บุนนาค

ตามที่พื้นศิลาเปนคั่นยาว ๆ กินเข้าอิ่มแลเสมหะขังอยู่ เหนื่อยแลไอออกระ ร้องว่า "รึ้ง"[๒] แต่พอขึ้นไปถึงไหล่เขา คราวนี้ถึงศาลเจ้าหลังโตไม่เล่น มีรูปกวนอูและอะไรแหกตาต่าง ๆ[๓] แล้วขึ้นกระไดไป ข้างกระไดมีสระน้ำตื้น ๆ น้ำพุโปรยเปนฝอยในสระนั้นมีเต่าโต ๆ เห็นจะกว่า ๓๐ ตัว ว่ามีใคร ๆ มาปล่อยกันมาก ที่เขาเข้าใจกันว่าเปนการบุญเช่นปล่อยปลา แต่สังเกตดูเห็นจะต้องการให้เปนฮกลกสิ้วไปรอบข้าง มีต้นสนมีสระบัว มีหนังสือสลักที่น่าผา บรรดาที่เปนเครื่องหมายคำให้พรฮกลกสิ้วต่าง ๆ เปนของที่ได้คิดแล้วจึงทำทุกอย่าง ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนเก๋งมีรูปทั้งสามจั้ง คือตาท้องพลุ้ยอยู่กลาง มีพระยายมราชและอะไรพวกชั้นที่ ๒ อยู่ คราวนี้ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนชั้นที่ ๓ ท่านสมภารพาพระมาคอยรับที่ประตู ในนั้นเปนพระพุทธรูป มีองค์โต ๆ สามองค์ ว่าทำด้วยแพรหุ้มทับ ๆ กันเข้าไป แล้วจึงลงรักปิดทอง การอันนี้ช่างจีนใหญ่วัดเทพศิรินทร์[๔] เห็นจะทำได้งามพอใช้อยู่ พระจุดธูปให้บูชา ลงกราบพระสวดสองข้าง ตามผนังมีรูปพระจับไป๊ยเล่าฮั่น นั่งข้างละ ๙ รูป ขึ้นจากนั้นเยื้องไปข้างหนึ่งเปนกะฎี เห็นจะเปนที่เหมือนวิหาร ที่นี่เห็นพื้นเมืองไปไกล มียุ่อี่ปั๊กกับป้าย ๒ อัน ถัดไปอีกข้างหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้ป้ายชื่อคนตาย มีโต๊ะสวดแลที่ทำกงเต๊กพร้อม ขึ้นไปข้างหลังอีกชั้นหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้รูปผู้มีใจศรัทธาออกเงินเรี่ยราย ปั้นรูปขนาดตุ๊กตาไว้ในตู้กระจกที่บูชา รูปเปนกองด้วยกัน ดูแกช่างคิดอย่างจีนจริง ๆ แต่เห็นจะเปนประเพณีของวัดจีนเช่นนี้ พาขึ้นไปถึงชั้นบนมีโต๊ะเครื่องแจเลี้ยง แต่แกเห็นเราเปนฝรั่งหาขนมปังโซดา

---

๒ รึ้ง เปนคำแผลง หมายความว่าถ้ารู้ว่าอย่างนี้ก็จะไม่ไปที่นั่น

๓ แหกตา เปนคำแผลง หมายความว่าเปนวิสัยจีน

๔ ช่างจีนคนนี้ ชื่อเทียมซุน อาศรัยตั้งโรงงานอยู่ในที่วัดเทพศิรินทร์ เปนช่างปั้นและลงรักปิดทองฝีมือดี จึงมักเรียกกันว่าช่างจีนใหญ่

และอะไรหรั่ง ๆ ต่าง ๆ ไว้เลี้ยง ได้หยุดกินน้ำชาเรียกให้แกมานั่งด้วย ได้เห็นกระดาษแขงสำหรับปิดรูป เขียนชื่อดุ๊กออฟคอนนอต แกเอามาให้เขียน พ่อได้เขียนเติมลงเปนชื่อไทย แต่ยอกยศอย่างฝรั่ง แล้วถามว่าเขาให้อะไรบ้าง แกตอบเก่งมากว่าไม่ได้ขอ ได้แต่เซอติฟิเกต ซึ่งรับสั่งให้นายอำเภอทำให้ไว้ เราขอดูแลให้เวสเตนกาตคัดไว้รับจะให้บ้างให้เหมือนกัน ดูแกไม่สบาย เล่าถึงว่าเคยเข้ามาทำกงเต๊กที่บางปอิน ได้เงิน ๘๐๐ บาท เราจึงว่าเราเปนคนถือพุทธสาสนา เราจะให้เงิน ๒๐๐ เหรียญเปนส่วนตัว ขออย่าให้จดลงในบาญชีเลย ดูแกดีใจมาก วัดนั้นรักษาสอาดจริง ๆ ขากลับลงมาแกเด็ดกิ่งจุหลั่นให้ แล้วขึ้นเก้าอี้ ในโบสถ์ในรามหามกันเรื่อยลงมาตลอด ตาพระเหล่านี้แกไม่ได้นุ่งเหลือง นุ่งกางเกงดำเสื้อขาวยาวเช่นเสื้อพระ ต่อเวลาจะเดินนำเสด็จฤๅสวดมนต์จึงจะแต่งเหลือง การที่เปนล่ามในวัดนี้คือ จีนที่มาเขาเรียกกันว่ามหาจีน อยู่ข้างจะคล่องแคล่วสนิทสนมมาก เก่งแต่วันแรกลงมา ถามใคร ๆ ว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วหรือยัง เปนยอดยิ่งแห่งความอินเพียงนี้ จะทายกรมดำรง[๕] ให้เดาว่าใคร แต่จะเอาไปถามจากลังกาจะได้ยุ่ง หาไม่จะทายถูกง่ายเกินไป

กลับลงมาเรือบรรดาคนที่มาหามาส่งพร้อมกันหมดประมาณ ๓๐ คนเศษ รับรองสนทนากันจนบ่าย ๕ โมงครึ่ง ร้อนเหลือกำลังจึงต้องหนีลงมาห้อง จนย่ำค่ำเรือจึงออก พระยารัษฎา พระพิศาล[๖] พระสถล[๗] ลงมาในแคบบินส่งเสียกัน พระยารัษฎาร้องให้ พวกนี้ไม่ได้ไปด้วย เพราะจะไปรับชายยุคล[๘] ทีเดียว วันนี้กับตันไม่ได้ลงมากินเข้า เพราะอยู่ในที่แคบ

---

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

๖ พระพิศาลสงคราม อรุณ อมาตยกุล ปลัดมณฑลภูเก็จ

๗ พระสถลสถานพิทักษ คอยูเกียด ณ ระนอง ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง

๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร

คืนที่ ๑๑

วันเสาร์ที่ ๖ เมษายน

วันนี้ไม่มีอะไรเลย นอกจากกินเข้ากลางวัน แล้วไปดูเด็กฝรั่งที่มาในเซกันด์คลาสเล่นกันเสียงเอ็ดอยู่ อ้ายพวกหนึ่งเล่นหามเก้าอี้ เอาไม้ทำคานเข้า ๔ คนหาม คนหนึ่งนั่ง เดินกันเอะอะรอบหัวเรือ พวกเด็กผู้หญิงเล่นขี่มคอกข้าง ปล้ำกันข้าง สนุกดี ได้ถ่ายรูปไว้สองสามแผ่น แล้วขึ้นไปพูดกันเล่นที่ห้องกับตัน แกให้นกคีรีบูนมาไว้ในห้อง แลให้ของเล่นยี่ปุ่นลูกชายอุรุพงษ์ แลตาต่อ[๘] กับเขียนแผนที่ทางเรือเดินที่สำหรับพ่อจะส่งเข้าไปบางกอก แลดูไปพลางตามทางแผนที่เช่นนั้น เขาจดระยะทางในเวลาเที่ยงทุกวันที่น่าห้องกินเข้า เอาธงอันเล็กติดไว้วันละอันทุกวัน พูดกันถึงเรื่องไปรแกรมข้างน่า แลถ้าได้ไปอเมริกา จะเปนอย่างไร พอจะกะวันได้ แต่กลัวอ้ายการพิธีต่าง ๆ ลองกะเปนสองอย่าง ไปเซนต์ปีเตอสเบิคอย่างหนึ่ง ไปอเมริกาอย่างหนึ่ง ลองวางไว้ดูทีหนึ่ง กลับลงมาเขียนหนังสือเรื่อยไปจนค่ำ วันนี้พอค่ำแล้ว เรือออกพ้นช่องแคบ เรือพอกลิ้งนิด ๆ เวลากินเข้าคนต่อเมามาก ไปพูดกันเล่นแล้วกลับลงมาเขียนหนังสือนี้ ร้อนอยู่ในตอนบ่ายจนสัก ๒ ยาม ก็เย็นสบายดี นั่งพูดกับตุ๊กเล่นเพลินไปจนแสงสว่างเห็นทางน่าต่าง เวลาเช้าแล้วเช่นนี้ยังร้อนกว่าทุกวันเห็นทีจะอ้าวฝน พัดลมหมุนก็ไม่เย็น เปนเหื่อหนับ ๆ นอนไม่ใคร่จะหลับ

วันนี้รู้สึกมีทุกขเวทนากล้า ๒ ประการ คือตั้งแต่กินเข้าเย็นแล้ว เกิดอุบัติอยากหมากทำอย่างไรไม่หาย กินน้ำชา สูบบุหรี่ กินนมวัว กินลูกไม้อมหมากหอม ทำอย่างไรก็ไม่หาย นั่งระหวยอยู่เช่นนั้น อีกอย่างหนึ่งระหายอยากทาน้ำอบ ยิ่งร้อนยิ่งใจหรึง ๆ แห้งตึงผิวหนัง นั่งบ่นงึมงำอยู่ต่อหน้าตุ๊ก

---

[๘] หม่อมเจ้าทองต่อ ในกรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

ความนั้นเปนเช่นนี้ ตั้งแต่วันมาในเรือ ร้อนลูบตัวเขาก็ไม่ให้น้ำอบ ต้องขอว่ามาเพียงเท่านี้ศิลยังไม่ขาดขอทา ได้มาเปนน้ำอบตะคันค่นหน่อย หมายว่าเขาจะทำให้เห็นใสเก๋จะหอม ทาเข้าก็กระนั้นเอง นึกใหม่ว่าเห็นเขาจะกลัวว่าปรุงมาจะเหม็นสาบ ตกลงใจว่าช่างเถอะดีกว่าไม่มีทา ได้ทามาจนถึงสิงคโปร์ เรือมันแล่นอยู่มันก็ไม่ร้อนมาก พอเรือจอดท่าเข้าเหนียวตัวจะหอมก็ไม่หอม เลยเสียสละไม่ทาเสียทีเดียว แต่มันร้อน ถ้าลูบตัวไม่ทาไม่รู้ว่าเย็นฤๅแล้วเมื่อไร บ่นว่าที่จริงน้ำอบนี้มันจะอดทาได้เมื่อหนาวไม่ต้องลูบตัว กลายเปนลาศีลทาใหม่ แต่รู้สึกไม่อร่อยจริงๆ ลงเว้นบ้างทาบ้าง ครั้นวันขึ้นปีนั้น ได้ไปอาบน้ำที่บ้านพระยารัษฎา ทาน้ำอบของเขาหอมชื่นใจจริง ๆ ชมว่าเขาช่างปรุงแท้ เหมือนน้ำอบในวัง เจ๊กก็ปรุงเปนหน้าตาไม่สมเลย ฤๅเมียพระยามนตรีปรุง กลิ่นช่างไม่ฝากจะโน้นเลย ที่แท้วันนั้นเหนื่อยเต็มที ทาน้ำอบแล้วหายเหนื่อย ครั้นค่ำมาอาบน้ำในเรือ ทาอีน้ำอบสิ่งกะดีดของเราอีกไม่ได้การ มูมมามเราะจุกขวดน้ำอบฝรั่งหักขาดมือ แต่ไม่ได้เห็นว่ามันหอมอะไรสักนิดหนึ่ง รุ่งขึ้นกินกลางวันไปนั่งบ่นรำพรรณถึงน้ำอบพระยารัษฎาที่โต๊ะกินเข้า บริพัตรแลอุรุพงษ์บอกว่าของตัวมีมาทั้งสองคน จะเอามาให้ทา ช่างนึกฉุนว่านั่นเขามีเมีย เขามีแม่จัดมาให้ อ้ายเราเมียก็ไม่มี แม่ก็ไม่มี จนไม่มีน้ำอบทาเลย ไม่ยักได้ตอบว่าจะเอาฤๅไม่ อาบน้ำค่ำแลเห็นขวดน้ำอบก็เหม็น สั่งให้เอาไปเทเสียให้สิ้นห่วงจะได้ไม่นึกอยากทา จะรับศีลมาลาคันธวิเลปนะแต่วันนี้ไป จนกว่าจะกลับถึงบางกอก ครั้งตกดึกตุ๊กมานั่งคุยอยู่ด้วย ล้อกันเล่นฮา ๆ พอลูบตัวคราวนี้มีน้ำอบมาตั้งเปนน้ำอบปรุง เชื่อว่าคงเปนของชาย ๒ คนนั้น เลยบ่นว่าหลายวันแล้วมันก็ไม่เห็นเสียหายอะไร อ้ายของเราไปเอาน้ำอบติดขวดแต่ครั้งไปกำแพงเพ็ชร์มาทามันจึงไม่หอมเลย นี่รู้สึกหายเปรี้ยวปากลงไปได้ด้วย ตุ๊กกับอุรุพงษ์.

คิดอ่านกันกลุ้ม จะไปหาอะไรอบปรุงที่ลังกา ว่ากันสัก ๑๕ มินิต พระยาบุรุษ ริงบอกว่าพระสุคนธ์ยังมีมาก พ่อว่าเทน้ำมันเสียเถิด ทาเยือนตัวเปล่า ๆ เขาว่าพระสุคนธ์ที่ทรงขนยกก็ไม่ใช่เปนของพระยารัษฎา พระสุคนธ์นี้เองเชิญขึ้นไป พ่อถามว่าใครกรอกขวด บอกว่ามหาดเล็กกรอกเอง เปนที่ว่าพ่อเพ้อกริ้วไม่แล้วไม่รอด กริ้วเลยไปไม่รู้จบ ให้ไปยกขวดเก่ากับขวดใหม่มาเทียบกันจึงเห็นปรากฏว่าขวดหนึ่งมันรินเอาแต่ข้างบน ขวดหลังมันพร่องที่ปรุงข้างล่างกระฉ่อนขึ้นมา ก้นขวดนอนเปนกองแลไม่เห็น เพราะไม่เคยทากัน เคยเห็นแต่น้ำอบตะคัน คนหนุ่ม ๆ ทุกวันนี้ก็ไม่รู้ว่าน้ำอบไทยมีหอม ถ้าจะแต่งให้หอม ซื้อน้ำอบฝรั่งขวดละแปดสลึงสามบาท เทรดหัวแลทาไปจนหมดแต่งเสมอไม่ได้ฉิบหาย เหม็นสาบเหลือทนแทบทั้งนั้น เมื่อเติมนักโกรธองค์สร้อย [๑๐] พอรู้สึกเลยเขียนหนังสือไปขอสมา นั่งพูดกับตุ๊กพล่ามเหลว ๆ จนสว่างไม่รู้ตัว

คืนที่ ๑๒

วันอาทิตย์ที่ ๑๗ เมษายน

คืนพอแต่งตัวแล้วก็ถึงเวลากินเข้า ให้กระดุมมือข้างหนึ่งเปน จ. ป. ร. ข้างหนึ่งเปนเกี้ยวประดับเพ็ชร์กับต้น แล้วไปพูดกันเล่น เวลาบ่ายฝนตั้งมามาก แต่ตกโปรยปรายเล็กน้อย กลับลงมานอนเล่นในแคบบิน อยู่ข้างจะโหรงเหรงโรเร ชวนจะให้เปนพาลต่าง ๆ ลูกไม้ไม่มีกินอร่อย เขาเอามา บอกว่าไม่กินคิดถึงบ้าน กับต้นแกแก้ตกไปคราวหนึ่ง คราวนี้เอามาอีกบอกว่าคิดถึงคนปอกเลยไม่เปนอันกินอันอยู่อะไร ทเลตอนนี้มันกร่อยจริง ๆ นั่งพูดกับบริพัตรแลชาย

---

[๑๐] พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง เปนผู้ปรุงพระสุคนธ์ถวาย

อุรุพงษ์กับตุ๊กด้วยจนสามยาม วันนี้กลางวันตาต่อหายเมาเมื่อนอนเสีย ๑๘ ชั่วโมง แต่ตอนค่ำนี้เอาอีกไม่มาก เลยดีกินไปนอน คนอื่นไม่มีใครเมาเลย

วันนี้ในห้องสูบบุหรี่ หม่อมนเรนทร์ตั้งต้นสักรวาให้ชาย [๑๑] เที่ยวขอต่อคนละวรรค กำหนดว่าให้ลงในเรื่องเป็ด ตกลงเป็นสำเร็จลงดังนี้

(นเรนทร์)	สักรวาแลเหลียวให้เปลี่ยวจิตร
(เป็ด) [๑๒]	เผ้าแต่คิดคืนหลังยังกรุงศรี
(จ. ป. ร.)	จะเงียบเหงาเศร้าใจในราตรี
(สมมต)	ด้วยไม่มีใครประโลมโฉมสุดา
(บริพัตร)	แต่เบอหนึ่งถึงสิบสองต้องร้างรัก
(บุรุษ)	อกจะหักไกลเป็ดของเชษฐา
(อุรุพงษ์)	ทำไฉนจึงจะได้พาน้องมา
(เวสเตนกาต)	โอ้ไสฟ้าจากขนิษฐคิดถึงเอย

คืนที่ ๑๓

วันจันทร์ที่ ๘ เมษายน

วันนี้เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ผ่านเรือรบอังกฤษลำหนึ่งสุดแต่ไกลจนเห็นแต่ควันไม่ได้ยินเสียงขึ้น ได้ให้แขวนธงตอบว่า King thanks แล้วถามชื่อได้ความว่า ชื่อเบดฟอด เป็นเรือครูเซอยืน ๑๔ นอก แลผ่านเรือปี แอนด์ โอ กัมปนีด้วยลำหนึ่ง

---

๑๑ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๒ คือเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ เมื่อไปยุโรป ไปรู้วิธียิงเป็ดอย่างฝรั่งเศสเข้ามา จึงเรียกล้อกันว่าเป็ด

ค่ำวันนี้เขามีเต้นรำกันในพวกชั้นที่สองลงมือยามหนึ่งไปจน ๕ ทุ่ม กัปตันชวนให้ไปดู ไปนั่งดูอยู่ครู่หนึ่งร้อนเต็มที พวกที่เต้นนั้นพอหยุดเหื่อไหลรินทีเดียว พวกในเรือนี้อยู่ข้างจะแย่นมากทุกคน

โคลงนิราศรัตนะ จำไม่ได้ว่าได้ส่งแล้วถึงไหนจึงคัดพุ่งเข้ามาบางทีจะซ้ำ

๏ ดลสิงคบุเรศแก้ว โกไล นี่เอย
ใจพี่เขิกบานโต ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้โก ลาล้น
เห็นเนินเดินตุ้มตุ้ม แต่ตั้งตาชม ฯ

๏ บรรทมยหลับเข้า ที่แถม เล่านา
คอยอยู่ง่วงงอมแงม ง่ายแล้ว
หวนรฦกนึกแก้วแกม ทองลูก กูเอย
แม้นเชื่องไหนจักแคล้ว คลาศข้อมือป้ำ ฯ

๏ เวลาตกย่ายเอี้ยน โองการ สั่งเฮย
ให้พี่จรสู่สพาน ก่อนไท้
เที่ยวชมทัศนสถาน แถวถิ่น
เรือรัฐบาลจัดให้ ส่งขึ้นพลันถึง ฯ

๏ ปรึงปรึงรถแล่นเลี้ยว ตามสถล มารคเฮย
จีนแขกแซกสับสน สลับหน้า
รถม้ารถลากจน รถจักร ยานแฮ
สบรถโมโตว้า หวั่นล้านเสียวสมร ฯ

โคลงนี้เห็นโทษจะถึงค้าง เพราะแกหน้าเฉยเสียแล้ว ไม่เรีย ๆ ฉุน ๆ เช่นแต่ก่อน แต่ยังมีคำวันนี้เก่งมาก ถึงเรียกจะเอาไปเดิม พากันไม่ยอมให้ นั่งร้อง ฮึ ๆ ฮึ ๆ ฮึ ๆ อยู่เปนนานท่าทางจะตรองได้อย่างใดอยู่

(บุรุษ)	สักรวามากลางมหาสมุท
(จ. ป. ร.)	สนุกสุดใจเต้นเขม้นหมาย
(สมมต)	เสียแต่ร้างแก้วตาน่าเสียดาย
(ประจักษ์)	เขียนจะวายชีวาปาณาตัว
(เย็ด)	พี่จะโพกผ้าเขียวเที่ยวนี้และ
(บริพัตร)	อย่าค่อนแคะว่าเปนลาวขาวทั้งหัว
(นเรนทร์)	โอ้แก้วเอ๋ยเคยถนอมกล่อมกันนัว
(อุรุพงษ์)	ออกพ้นพัวพายุ่งนุงถุงเอย

คืนที่ ๑๔

วันอังคารที่ ๙ เมษายน

วันนี้เอะอะกันมากจึงได้น้ำแร่กิน เพราะตั้งแต่วันลงเรือพระยาบุรุษบอกว่าไปทเลหมอห้ามว่าไม่ให้กินน้ำแร่ ครั้นต่อว่ากันเปนว่าห้ามแต่วันแรก ตกลงเปนไม่ไปกินเข้ากลางวันได้ เพราะไม่สดวก เมื่อยปวดไปหมดทั้งตัว จะบ่นก็จะเหนื่อยหู เปนอันรวมความว่าหัดทหารง่ายกว่า หัดให้คนนวดมันจำแห่งไม่ได้จริง ๆ ไม่ใช่ขี้เกียจ แลสาบาลได้ว่า บางวันขาพ่อมีข้างเดียว บางวันข้างหนึ่งเต็มขา ข้างหนึ่งมีอยู่เพียงหัวเข่า เปนความสัตย์จริงไม่แลเห็นท่อนล่างแลคลำไม่พบเลยดังนี้

วันนี้จะถึงโกลัมโบ ได้เรียกรูปต่าง ๆ ที่เกาวแมน[๑๓] ได้แมวตำมาเปนอันมาก กล้องตรีเนตรไม่รู้ว่าเปนอะไรถ่ายไม่ชัด เกาวแมนรักเหลือเกิน

---

๑๓ คือกรมหลวงประจักษ ฯ เรียกกันว่าเกาวแมน เปนคู่กับกรมขุนสรรพสาตร ฯ ซึ่งเรียกกันว่า ออปไปลีชัน

เอาไปก็ไม่ให้พ่อจับต้องเลย จะถ่ายก็หมื่นแผ่นไม่รู้ ได้แต่เท่าที่ส่งมาเท่านี้ เรื่องรูปพ่อลาเปนถ่ายไม่ไหว เพราะยากที่จะเรียกเอากล้อง เกาวแมนไม่ยอมให้ใครไปไหน แกไปมัวหลงอะไรจิตๆ ที่เราไม่ดู เราไปทางอื่นเสียมักจึงมหมูอยู่คนละทาง ไม่เคยเรียกกล้องได้สักที

เวลาบ่าย ๔ โมงเรือเข้าในเบรกวอเตอ มีเรือรบอังกฤษสลุตลำหนึ่ง เรือยังไม่ทันจอด พวกคำน้ำหัวมันเหลืองเหมือนพวกเอเดน สิเกรตารีเจ้าเมืองกับกงสุลเยอรมันลงมาหา เอาเรือเจ้าเมืองลงมารับไปขึ้นท่า มีพระมารับประมาณ ๑๒ องค์สวดมหาการุณิโก ได้ยืนฟังจนจบแล้วเลยไปขึ้นรถ ตรงไปกวีนซเฮาส์ทีเดียว เจ้าเมืองคนนี้ ชื่อเซอเฮนรีอาเทอเบลก เดิมเปนเจ้าเมืองฮ่องกง เคยรับลูกโต[๑๔] เมื่อกลับจากยุโรป ท่านผู้หญิงต้อนรับดีจริงๆ จะชวนให้นอนบนกวีนซเฮาส์เสียให้ได้ เพราะเขาจัดไว้เรียบร้อยแล้ว ความจริงนั้นไม่ได้อยู่ที่นี่ ฤดูนี้เขาขึ้นไปอยู่นิวราลเบีย ที่ซอยของเขาแท้ที่แกนดี โกลัมโบนั้นเปนการมาห่าง ๆ พึ่งลงมาเพื่อจะมารับเสด็จเมื่อวานซืนนี้ ขึ้นไปสนทนากันอยู่สักครู่หนึ่ง ชวนให้ขี่รถโมเตอคาร์ พ่อออกคร้าม ๆ กลัวจะเปนตาโอ[๑๕] บอกแกตรงๆ ว่าไม่เชื่อคนขับ ตกลงเปนไปรถม้า แต่เซอเฮนรีกับพ่อแลเจ้าพระยาสุรวงษ์ ไปหน่อยหนึ่งเจอเขาชักศพ เขาไม่ผ่านศพทีเดียว ให้ขับรถหนีย้ายไปทางอื่น เห็นฝนตั้งตกลงว่าจะหนีไปเข้ามิวเซียมจะได้เลยอยู่จนตลอดเวลาฝนหาย แต่ก็ไม่สำเร็จ ฝนตกหนักเหลือเกิน อ้ายรถฤๅก็คร่ำหวอดเต็มทีผ้าบังหน้าก็เอาแขวนกับอะไรไม่ได้ ตกลงต้องเข้ามานั่งยัดกันข้างในทั้งสามคน เจ้าเมืองยึดผ้าบังข้างหนึ่ง เยนตราข้างหนึ่ง พ่อโดดเข้าไปอยู่กลาง หัวเราะกัน

---

๑๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (คือพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้)

๑๕ ชื่อโอลารอฟสกี เปนราชทูตรุสเซียอยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปรถยนต์โดนกับรถรางเท้าขาด

ก็ก๊ากสนุกมาก เปนอันต้องกลับ สองคนเขี่ยกพ่อไม่เขี่ยก มานั่งกินน้ำชา พูดกันเล่นต่อไป ให้ไปตามพวกขายพลอยมาขาย อ้ายพวกเหล่านั้นเจ้ากี้[๑๖] เต็มที ช่วยกันต่อแลเลือก เพราะอ้ายพวกลังกานั้นโกงเหลือที่จะโกง แต่แก กำหราบกันอยู่ จึงซื้อได้ ไม่สู้ฉิบหายนัก พวกผู้หญิงที่อยู่นี่ มีท่านผู้หญิง เปนต้น แต่งตัวเต็มไปด้วยพลอยลังกา จะกล่าวถึงแต่ท่านผู้หญิงคนเดียว พอให้เปนตัวอย่าง เอาพลอยเม็ดเขื่อง ๆ สลับสีเรียงกันเปนเถา ทำเปนสร้อย คอเหมือนสร้อยคอเพ็ชร์เม็ดใหญ่ ๆ มีสายรัดคอก็ทำด้วยพลอยเม็ดย่อม ๆ ตุ้มหูใช้พลอยเม็ดใหญ่แล้วเอาพลอยเม็ดเล็กเกาะ สายนาฬิกาเปนสายยาว พลอยสลับสี สร้อยข้อมืออย่างกว้างเปนตาข่ายประดับพลอยสีทั้งนั้น อันที่จริง ดูงามดีมาก นึกอยากจะเอาอย่างบ้าง แต่มันเปนเวลากลางคืน เลือกพลอย ไม่ได้แลเวลาก็น้อย ทั้งนึกอีกอย่างหนึ่งว่าไทย ๆ ไม่ใคร่นับถือ จะกลายเปน ลูกชิ้ด แต่ความจริงราคามันแพง ออกเสียดายเงินลมจับขึ้นมา แต่กระนั้นยัง สิ้นเปนสามร้อยปอนด์ มีพลอยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งกำลังนับถือกันมาก ถึงกับ ให้ชื่อว่าอาเลกซานเดรียตามชื่อกรันดอฟดึ๊กคลันด์ ถ้าดูกับไฟเปนสีแดง ดูกับ แดดเปนสีเขียว มันมีอยู่เม็ดหนึ่งงามเสียจริง ๆ ใหญ่มาก ราคาเปนแปดร้อย ปอนด์เลยต้องลา ซื้อเม็ดย่อมมาดูเม็ดหนึ่ง ยังไม่ได้เห็นกลางวัน จึงได้เกีย เอาไว้ดูก่อน อีกอย่างหนึ่งก็ทับทิม น่าอ่อนงามเสียจริง ๆ แต่แพงจัดไม่ติด นึกจะเอาเม็ดเล็ก ๆ มาสักเม็ดหนึ่งก็ไม่สำเร็จ กลืนไม่ลงคอ นึกจะไว้ดูขากลับ ได้แต่เพทายเม็ดหนึ่ง งามดีพอใช้ เปนพลอยวันอังคาร พ่อจะไว้ทำแหวน ไพฑูรย์ที่ส่งไปให้ เม็ดเล็กก็จริงแต่งามกว่าทั้งหมดบรรดาที่มี ราคาแพงจัด เหมือนกัน นี่ลลังกาที่เลี้ยงฦๅกันซื้อได้เม็ดเดียว แต่ถ้ามีเวลาเลือกเห็นจะ

---

๑๖ เจ้ากี้ เปนคำแผลงหมายความว่านบนอบอย่างยิ่ง

เลือกได้อีก ข้อที่สมจริงนี้สำหรับเมืองฝรั่งมันซักจะไม่ให้อยากซื้ออะไรไปหมด ซื้อของบ้วนเบี้ยนกันอยู่จนกระทั่งทุ่มครึ่งจึงได้อาบน้ำ แล้วรีบแต่งตัว ๒ ทุ่ม กินเข้า แกสบัชดีจริง ๆ ไม่ต้องคุมให้เจ้าให้นายอะไรของตัวเช่นที่สิงคโปร์ ขึ้นก็ให้พ่อทีเดียว พูดสั้นแต่ดีอย่างยิ่ง พ่อก็ชอบเก่งกว่าที่สิงคโปร์ ศรีสวัสดิ์[๑๗] ทำยุ่มย่ามไว้มาก สำแดงว่าเปนผู้ทรงพระราชศรัทธาต่อพระสาสนากล้าหาญ เวลาขึ้นบกไปที่กวินซ์เฮาส์ ขอตั้งเครื่องสักการบูชาพระพุทธบาท ว่ามีออลเตอ ซึ่งอยากจะซักที่สุด ว่ารูปร่างเปนอย่างไร แต่ดูมันจะรู้จักหนักไป เลยเชื่อเอาเสีย ว่าที่จะเปนเครื่องนมัสการถึงโต๊ะทองทิศฤๅอะไร ตั้งหันไปทางพระพุทธบาทในกลางสนามหญ้า จุดธูปเทียนนมัสการแล้ว ให้ลครขึ้นไปสวดมนต์สิบสองคน พอสวดจบแล้วลุกขึ้นรำ "รีลิเยียสดานศ์" พ่อเถียงว่าไม่เห็นมีรีลิเยียสดานศ์ของเรา เขาชี้แถฤๅกันต่าง ๆ แล้วบอกว่าเห็นหน้าตาเคร่งครัดทั้งนั้น ที่จะเปนตัวลครอย่างเราหน้ามันยิ้มเฉย ๆ ไม่ยิ้มแห้งอย่างฝรั่ง ไปแกนดีก็ไปทำพิธีสักการบูชาอะไรใหญ่เหมือนกัน ชมกันว่าเคร่งครัดนัก พ่อนึกว่านี่แกคงเห็นเราไชยเหลือกำลัง แต่อย่างไร ๆ คงคุยกับเราสนุกกว่าคุยกับศรีสวัสดิ์ ว่าเรื่องกิมตึ๋งกันเสียหมดพุง เพราะเขาอยู่ข้างจะเข้าใจแลมีกิมตึ๋ง[๑๘] มาก พ่อไปได้แต้มเปนพูดอยู่เรื่องหนึ่ง คือมีชิ้นสัณฐานเหมือนดอกเห็ดฤๅปลายเสาเม็ด ข้างในกลวงมีช่องเจาะอยู่ข้าง ๆ ช่องหนึ่ง เปนของทำใหม่เขม่ายังเยือน ความไฟมังกรหาเลยมีถึงสองชิ้น แกถามว่าชิ้นนี้อะไรให้ทายไป นึกรู้แล้วว่านี่สำหรับวางหมวก แต่เหตุไฉนจึงไปเจาะข้าง ๆ ไปนึกในใจขึ้นว่าคงจะสำหรับใส่เหล้า ช้ายปากมันก็หลุดออกไปว่าใส่เหล้าก่อน

---

๑๗ สมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชา

๑๘ คำว่ากิมตึ๋ง ใช้เปนคำแผลงหมายความว่าบรรดาเครื่องถ้วยของจีน

พระสงฆ์ลังกามาเฝ้าในเรือซักซัน

นายเรือ ซักซัน

แกไห่เอ็ดจะเอาเต้มเสียให้ได้ ต้องขออธิบายต่อ ว่าอ้ายข้อที่วางหมวกนั้นจริง แต่กระบอกมันยังวางหมวกได้ แต่ข้อที่กลวงในนั้นสำหรับใส่เหล้าจริง ๆ ต้องถึงชักกิระดังได้สดับมา เขาว่าขุนนางจีนต้องเข้าไปเฝ้าเวลา ๘ ทุ่ม ติดเหล้าจัดทุกคน จนพกกาเข้าไปในแขนก็มี นี่คงจะเปนให้ข่าวถือตามไปสำหรับรับหมวก ไม่ให้ปรากฏว่าเอาเหล้าเข้าไปกิน เวลาต้องการก็รินกินได้ ตกลงซื้อกันเอ็ดถึงให้เต้มว่าเปนพูด

ต้นไปเจอะซื้นต์เข้าอีกชิ้นหนึ่ง รูปร่างคล้ายพระเจดีย์ผอม ๆ ทำด้วยงาลายเปนลังกาแท้ คราวนี้ทายว่าอะไรตกเขาทีเดียว เปนอันได้ความว่าสุหร่ายงานั้นคว้านข้างในเสียให้บาง บีบขุยบีบเข้าน้ำฉีดออกได้ เห็นพ่อชอบเลยให้ได้ถามว่าแป๊ะเต่งมีไหม บอกว่ามีมันไม่สู้ดี ไปลากเอากวนอิมเหนียวออกมาบอกซื้อเสียงได้คล่องแคล่ว มีชาเลียดชาหนองสองชิ้นอยู่ข้างจะเก่ง บอกว่าเมื่อครั้งรบกันคราวนี้ของแตกเสียมากเต็มที คงจะเปนเช่นนี้จิระ [๑๘] จึงไม่ใคร่จะได้เห็น อีกอย่างหนึ่งนั้นพวกจีนเกบกันเหมือนกับเกบไข่มุกเครื่องแต่งตัวถ้าปอสเลนดี ๆ ถึงเอาเข้าตู้เหล็ก มีนิทานอุทาหรณ์หลายเรื่อง การที่จะไปอนุราธบุระนั้น เปนอันสำเร็จได้ดี เซอเฮนรีกับเมียรับจะไปด้วย ข้อที่ว่าถึงสามวันนั้นไม่จริง ค้างสองคืนเปนพอที่จะดูได้ทั่ว แต่ไข้มาลาเรียมี จำจะต้องระวังตัวขึ้นไปก่อน ครั้งนี้[๑๙] ดุ๊กออฟคอนนอตมาอยากจะดูอนุราธให้ได้ เขารายงานมาว่าไข้ชุมนัก เซอเฮนรีรับอาสาพาไป ไม่ให้ต้องนอนค้าง กลับลงมาในกลางคืน นอนพักที่แห่งใดจำชื่อไม่ได้ เรื่องที่ไปนั้นสนุกมาก แต่ไม่มีเวลาจะเขียนในที่นี้ เรื่องจะหาพระพุทธรูปก็รับจะช่วย แต่พระทองเหลืองเปนไม่มี ที่ดี ๆ ก็เปนพระศิลาทั้งนั้น อยู่ในต้องถ่ายแบบเข้าไป อยู่ข้างจะอื่น

๑๘ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เคยเสด็จไปเมืองจีน

มากทั้งผัวทั้งเมีย เชื่อว่าพระเยซูได้บวชเปนพระอยู่ถึง ๑๕ พรรษา กับปฤษฎางค์[20] อยู่ข้างหยอดกัน[21] มาก ถึงนิมนต์ขึ้นไปเลี้ยงไว้นิวราลเอียแลแกนดี้ ปลูกกุฎีให้อยู่ต่างหาก เพราะผู้นั้นไม่ยอมอยู่ร่วมชายคากับผู้หญิง สรรเสริญว่ามีพระที่ประฏิบัติจริงอยู่แต่ปฤษฎางค์ เวลาเปิดโรงเรียนก็ไปเปิด ได้ไปหากันถึงกุฎี ว่ามีตู้ตั้งสองใบ ใบหนึ่งไว้เครื่องยูนิฟอมดิโปลมาติก แลดวงตราทั้งปวง มีตราเซนต์ไมเคิลเซนต์ยอชในนั้นด้วย อีกใบหนึ่งใส่เครื่องสมณบริขาร เห็นเปนตรงกันข้าม รับอกรับใจเต็มที่ ข้างท่านผู้หญิงนับถืออยายชื่ออะไรคนหนึ่งว่า เปนคนเคยอยู่ในคอนเวนต์พวกกาตอลิก แลมาตั้งสอนพุทธสาสนาเอาอย่างพวกคอนเวนต์ยังไม่มีวัด ออกจะอยากเกลี้ยกล่อมให้พ่อสร้างวัด แต่พ่อออกไก๋ ๆ เสีย นี่ทว่าเสียห่วงที่จะทำพระเจดีย์มริจิวัฏที่ยังค้างอยู่ให้แล้วสำเร็จ เพราะพระเจดีย์นั้นไม่มีใครรู้จักชื่อเดิมแล้ว เดี๋ยวนี้เรียกกันว่ากิงออฟไซแอมดาโคบา เรื่องที่ปฤษฎางค์จะมาเฝ้า ก็บอกว่าอยากเฝ้า แต่ได้ตอบว่า เพราะเปนคนไทยจะนำเฝ้าไม่ควร รวบรวมใจความว่า เวลา ๖ ชั่วโมงที่อยู่บนบกนั้น พูดกันสนุกแลรู้สึกสบายใจเหมือนกับไปบ้านตึก ไม่มีรู้สึกว่าไปบ้านฝรั่งเลย มหามุทพะลิยะ ไปตามตัวกันมาได้ก็ยิ้มแย้มแจ่มใส เปนอย่างคนคุ้นเคยกัน กลับลงมาเวลา ๔ ทุ่มเศษ พรุ่งนี้จะให้เจ้าพระยาสุรวงษ์เอาสมุดเซ็นชื่อขึ้นไปให้เซ็น ฝากของขึ้นไปให้เมียแลลูกสาว ทั้งรับสมุดเรื่องเมืองอนุราธซึ่งเขาจะให้ รู้สึกขอบใจเปนอันมาก

ฝนตกวันนี้เขากล่าวกันว่ามีดัสต์สตอม เราอยู่กลางฝนไม่ยักรู้สึกว่าเปนฝนชนิดที่นาน ๆ จะเคยมี เวลานี้ยังเปนฤดูแล้งอยู่ ตั้งแต่กลับลงมาทำงานเรื่อยไม่ได้หยุดเพราะมีเวลาสั้น ขอจบเรื่องเพียงเท่านี้

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

---

๒๐ พระวรวงศเธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เวลานั้นไปทรงผนวชอยู่ที่ลังกา มีนามฉายาว่าชินวรวงศ

๒๑ หยอด เปนคำแผลงหมายว่าชอบอย่างยิ่ง

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔

คืนที่ ๑๕

วันพุฒที่ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เรือออกพ้นอนหลับ ต่อออกมาพ้นแล้วเรือแคลงมากจึงรู้สึก เขาว่าเมื่อ ๓ โมงเศษมีพระลงมาหาคือท่านสุมังคละ แลสุภูติ กับพวกคฤหัสถ์อื่นๆอีกมากด้วยกัน กรมสมมตนำหนังสือต่าง ๆ มาให้ดู พวกพระทันตธาตุลงชื่อกันมาเชิญให้ขึ้นไปแลเรี่ยรายต่าง ๆ ท่านสุภูติแต่งคาถาท่านองถวายพรพระ เปนคำให้พรแก้เจ็บไข้ลงมาว่าจะมาสวดให้หายเจ็บไข้[1] คาถานั้นแต่งออกจะดี ๆ คิดจะส่งถวายกรมหลวงวชิรญาณ[2]ทอดพระเนตร คราวนี้ไม่ได้พบใคร แต่ขากลับเห็นจะต้องพบ

วันนี้ได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์นำหนังสือกับของไปให้เลดีเบลก พ่อได้สมุดเซอเฮนรีให้ ๒ เล่ม คือทิงามของลังกาเล่ม ๑ ไคด์เมืองอนุราธเล่ม ๑

กลางคืนคลื่นก็ไม่มี แต่เรือโคลงเคลงเปนไกวเปล เพราะออกที่กว้างมากไม่มีอะไรบัง แลออกจะเฉียงลมหน่อยๆด้วย กรมประจักษ์พูดมคธเม้ก[3]ตาพวกลังกา ๖ ชั่วโมงอิ่มอกอิ่มใจสบายมาก ว่าให้อยู่กับพวกนั้นสามวันก็เอา

---

๑ ตัวคาถาและคำแปลมีอยู่ข้างท้ายพระราชหัตถเลขาฉบับนี้

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงผนวชเปนสมเด็จพระราชาคณะ (คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า)

๓ เม้ก เปนคำแผลง หมายความว่า หลอกล้อ

คืนที่ ๑๖

วันพฤหัศบดีที่ ๑๑ เมษายน

วันนี้นึกถึงสงกรานต์ กำหนดจะสรงน้ำพระพุทธรูปแลพระบรมอัษฐิด้วยน้ำอบฝรั่ง ชาย ๒ คน[๔] อยากกินกับเข้าไทย จึงเรียกเอาขาญูชิเสบียงมาดูหมายว่าจะเลี้ยงสงกรานต์กันตามแกน และจะเล่นวางเงินรูเบิ้ยแทนอัฐอย่างเคยเล่นมาทุกปี แต่ครั้นได้ขาญูชิมาเห็นมีส้มเขียวหวานแลส้มโอ นึกฉุนขึ้นมาว่าได้ยินทุกวันว่าอดลูกไม้ พระยาบุรุษได้ยินเสมอ จะได้บอกสักคำว่ามีมาก็ไม่บอก ป่านนี้คงเน่าหมด ตุ๊กสอดเข้ามาแก้ว่าคงไม่เน่า พ่อว่า ๑๕ วันแล้วจะไม่เน่าอย่างไร ตุ๊กว่าเคยเห็นเขาผึ่งไว้กินได้นานๆ ถามว่านี่ตุ๊กเชื่อว่าผึ่งฤๅก็ว่าเห็นจะไม่ได้ผึ่ง แต่ก็คงยังไม่เน่าอยู่นั่นเอง เพราะเห็นเขาเคยผึ่งไว้ได้ เลยต้องเอ็ดว่าแกพูดก่อน ๑๕ มินิตแล้วจึงนึกเช่นนี้เต็มที เหมือนกับพ่อจะว่ากลัวกรมมหิศร[๕] จะตาย แกจะเถียงว่าไม่ตาย เพราะเคยเห็นยายท้าวเสมเกาะสีชังแกอยู่เปนอายุร้อยเศษเช่นนี้ ขอให้นึกเอาตุ๊กเปนผู้พูด พ่อเปนผู้ตอบ ตุ๊กจะเห็นเหลวฤๅไม่ จึงรับว่าเปนอยู่ ครั้นไปเอาขึ้นมาดูเน่าเพ่อะหมด เหลือแต่ส้มโอก็แกนไปหมด ขี้ก็ไม่มีน้ำ ซ้ำน้ำปลาฝาขวดหลุดหกหมด การที่เกิดอยากกินกับเข้าไทยขึ้น เพราะชาย ๒ คนไปเห็นอ้ายเจ๊กกวางตุ้งที่มาในเรือ มันตำน้ำพริกกินมีกะปิด้วย มีแต่ปลาจีนกินไม่มีผัก ว่าดูน่ากินจนอยากกินของมันเต็มที แต่จะเปนอันต้องเลิกเสียแล้ว ทำอะไรกับมหาดเล็กเปนกลังครกขึ้นภูเขาขี้เกียจเหลือประมาณ

เรือผ่านเกาะเมนิกกอยบ่าย ๓ โมง ไม่มีคลื่นแต่เรือแคลงอยู่เสมอ เมื่อยเต็มที การที่มานี้จะมีความสบายได้ผลต่อเมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ในระหว่างนี้

---

๔ คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ ฯ กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ ฯ

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ประชวรเพียบอยู่ในเวลาเสด็จจากกรุงเทพ ฯ

ผลที่ได้กับความเมื่อยขบต่าง ๆ ขึ้นเต็งกันอยู่ ไม่ได้กำไรอันใดเลย แต่พ่อเชื่อว่าถ้าไม่มีอื่นซ้ำเติมเห็นจะพอทนไปจนตลอด ไม่ตายเสียก่อนกลับถึงบางกอก

วันนี้เขาขายของที่ระฤกสำหรับเรือลำนี้ พอได้เปนของฝาก จะส่งจากเอเดน

คืนที่ ๑๗

วันศุกรที่ ๑๒ เมษายน

กินเข้ากลางวันวันนี้ ให้นาฬิกาทองซี่ฟออฟสจ๊วตเรือนหนึ่ง กับกาลซิลเลอสจ๊วตประจำตัวพ่อให้นาฬิกาเงิน ความเหน็ดเหนื่อยของคนในเรือมันมากจริง ๆ ตื่นยังค่ำ กลางคืนกว่าจะได้นอนก็จนดึก ยินเกือบจะเปนนิจไม่เห็นมีเวลานั่งเล่นเลย คนเรือเองประเดี๋ยวทำนั่นประเดี๋ยวทำนี่ ล้างเรือก็ล้างแต่ ๘ ทุ่ม กับต้นให้รูปอันหนึ่ง เตรียมมาเปนหลายวันเกรงผิดแลชอบปฤกษาใครต่อใครร้อยแปด พอประจวบกับพ่อให้รูปแกที่พ่อถ่าย จึงผสมมาให้

วันนี้เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง พวกเซกันด์คลาสมีหนังสือขออนุญาตมามีการสปอตถวายตามเคย พระปลัดฉายเปนแชแมน อันที่จริงเซกันด์คลาสพวกนี้เขาจะมาชั้นที่ ๑ โดยมาก แต่ติดเราเช่าห้องชั้นที่หนึ่งเสียหมด จึงมาชั้นที่สอง ไม่ใช่คนชั้นสฤลนัก ได้ส่งโปรแครมการเล่นมาให้ดูด้วยในซองนี้ พ่อให้ลอกเก็ตลงยาเปนรางวัลอันหนึ่ง แต่ยังไม่รู้ว่าจะได้แก่ใคร เพราะยังจะเล่นพรุ่งนี้อีกวันหนึ่ง

การเล่นวันนี้ คือแข่งลูกแอบเปอลห้อย เอาเชือกมาขึงตาดฟ้า เอาลูกแอบเปอลผูกเชือกแขวนเชือกที่ขวางนั้น คนแข่งต้องกายแลกินแอบเปอลนั้นให้หมดลูกก่อน ห้ามไม่ให้เอามือจับ ถ้าเหลือชิ้นเล็กจนตกลงกับพื้นแล้วก็ต้องลงคาบกิน แล้วจึงวิ่งมา มีคนถือเชือกเปนสาหร่ายอยู่ข้างหนึ่ง ใครถึงสาหร่ายก่อนคนนั้นชะนะ

อีกอย่างหนึ่งโดดข้ามเชือกที่ตัวถือ เรียกว่าสกิปปิ้ง

อีกอย่างหนึ่งเอาเกือกเด็กที่จะเล่นทั้งหมดถอดลงกองซ้อน ๆ กัน เอาผ้าผูกตาแล้วให้คลำหาเกือกใส่ ใครใส่ได้ก่อนคนนั้นชะนะ (ผิดคู่กันเปนพ้น)

กระโดดสูง พ่อไม่ได้ดู

แข่งมันเทศ คือเอาถังมาตั้งลง ๒ ใบที่ต้นทาง แล้วเอาหัวมันเรียงกันห่าง ๆ สองแถว ๆ ละ ๖ หัว ผู้หญิงที่จะเล่นถือช้อนคนละอันวิ่งไปตักมันเอามาใส่ในถัง ถ้าใครตักหมดก่อนคนนั้นชะนะ

อีกอย่างหนึ่งเรียกเน็กออนอทิง คือคอฤๅเปล่า เอาผ้าขาวม้าผูกเปนวงเข้าสองวง แล้วผูกกลางอีกผืนหนึ่งเปนบ่วงทั้งสองข้าง แล้วเอาโต๊ะขนาดย่อมตั้งไว้หว่างกลาง คนที่จะแข่งกันเอาบ่วงสวมคอหันหน้าเข้าหากัน เอามือยันโต๊ะเท้ายันพื้น ต่างคนต่างขืนมาข้างตัว ใครแรงน้อยแลตัวเบาแพ้แรงมากแลตัวหนัก มีตาอ้วนเก่งอยู่คนหนึ่ง ใครสู้ไม่ได้ ถ้าผอม ๆ แล้วลากเอาคว่ำขึ้นไปบนโต๊ะ จึงเรียกว่า "คอฤๅเปล่า"

แข่งจุดบุหรี่ พ่อไม่ได้ดู

เวลาที่นั่งดูนั้น ได้สังเกตดูผู้หญิงฝรั่ง ความสังเกตเห็นนั้นเช่นนี้ ทุก ๆ คนผมบางแลผมอ่อนที่สุดทั้งนั้น แก่เข้าหน่อยมักจะล้าน เขาว่าเด็กออกใหม่มักจะไม่ใคร่มีผม การแต่งตัวเดินทางมักจะใส่เสื้อขาวนุ่งสเกิดสีน้ำเงินฤๅสีเหลืองคากิ คาดเข็มขัดแพรบ้างหนังบ้าง เงินก็มี นางคนหนึ่งออกจะเก๋มาก เอาผ้าโปร่งสีน้ำเงินห่อหัวกันผมปลิว ผ้าห่อเช่นนี้ลูกสาวเดาวเนอลังกาก็ใช้ คลุมหัวแล้วเอาลงมาผูกตะแคงที่คางให้เก๋ มีเด็กมากเสียจริง ๆ ตั้งแต่โตจนกระจอมอแม เขาเห็นพ่อชอบเด็กจึงมาเล่นให้ดู นางเด็กคนหนึ่งโตแล้ว เล่นแพ้เขายังร้องไห้ทุกที

ที่พวกเราชอบดูมากนั้นเรื่องผัวเปนขี้ข้าเมีย มันน่าสมเพชเวทนา ถึงเราก็ต้องสัพพยอกเก้าอี้ให้ผู้หญิงจริงอยู่แล แต่ยังไม่ถึงครึ่งหนึ่ง ซึ่งถูกดูเสียจริง ๆ แลยื่นกันไม่หยุด คือดาดฟ้าชั้นที่หนึ่งกับที่สองมันเดินไม่ถึงกัน เวลาจะมาใช้ให้ผัวยกเก้าอี้ตามหลัง พอมาถึงจัดการตั้งเก้าอี้ให้ แต่แม่เจ้าประคุณไม่นั่ง เพราะจะมีแดดถูกตีนนิดหนึ่ง เขียวให้ตั้งใหม่จึงได้นั่ง ตาผัวยังยืนอยู่หันไปพูดกับใคร เรียกมาเขียวไม่ให้พูด บังคับให้นั่งลงกับพื้นที่ข้างเก้าอี้ เจ้าผัวกว่าจะนั่งลงได้ประดักประเดิดโก้งเก้งกันอยู่เปนนานจึงนั่งได้ คราวนี้สั่งให้ผัวไปเอาผ้าห่ม ผัวเดินงัง ๆ ลงกระไดนี้ไปขึ้นกระไดโน้นได้ผ้าห่มมา ไม่ยักรับมาคลุมเอง เจ้าผัวต้องคลุมให้ ประเดี๋ยวเดียวก็เอาผ้าออก ตาผัวไปพูดกับคนอื่นเรียกมาเขียวอีก คราวนี้อนุญาตให้นั่งปลายจะงอยเก้าอี้ อันเปนที่สำหรับเหยียดตีนนิดเดียวไม่ถึงฝ่ามือ เลยแขวนอยู่เช่นนั้นจนตลอด ขากลับก็ต้องแบกเก้าอี้ตามหลังไปอีก เหมือนนายกับบ่าวจริง ๆ น่าสงสาร ถ้าประเพณีมีเมียของฝรั่งเปนเช่นนี้โดยมาก ก็ควรจะเข้าใจได้ว่าทำไมฝรั่งจึงไม่ใคร่มีเมีย

คลื่นโคลงเคลงวันนี้สงบไปมาก เพราะเรือตั้งลำตรงได้ สงบมาแต่คืนนี้แล้ว

กรมประจักษ์คิดนิราศ ตั้งแต่วันมาจนวันนี้พึ่งถึงเวลาเช้าวันที่ ๒๗ ยังไม่ได้สรง อยู่ข้างจะอึดอัด พ่อเร่งวันนี้เอามาให้ดู แกอดตรองโต้ไม่ได้ พ่อจึงว่าจะรับแต่งท่อนขึ้นลังกาให้ ได้บอกให้บริพัตรเขียนในขณะนั้นอย่างแต่งกลอนสด ประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว เจ้าของรับจะเอาไปเข้าในนิราศของตัว แต่จะเอาไปทำอย่างไร ไว้คอยดูเมื่อกรมประจักษ์พิมพ์นิราศเถิด พ่อคัดส่งมาให้อ่านเล่นก่อน ถ้ากรมดำรงเห็นจะหัวเราะงอทีเดียว

วันที่เก้าเข้าเขตรลังกาเกาะ ช่องเฉภาะเขื่อนตั้งบังเปนท่า
เห็นเรือรบอยู่ข้างซ้ายฝ่ายคงคา ธงฅชาชักพลันแล้วลั่นปืน

จนคำรบครบยี่สิบเอ็ดนัด น้ำสงัดเรียบดีไม่มีคลื่น
เรือลูกค้าจอดสพรั่งคนนั่งยืน ดูดายดื่นเรือน้อยลอยเปนแพ
พวกขอทานหาญทเลเที่ยวเร่ร่อน ขี่ไม้ขอนต่างนาวามาเซงแซ่
ร้องเพลงอ้อนวอนขอเผ้าคอแย สองมือแยลูบท้องร้องหน้าเรา
โปรยเบี้ยเซนต์เปนทานหว่านในน้ำ มันโดดดำได้ทุกทีไม่มีเปล่า
โปรยเท่าไรไล่คว้าไม่ซาเซา สิ้นกระเป๋าอัฐหมดต้องงดโปรย
พี่ตั้งจิตรพิศฐานกาลภายน่า ไม่ขอมาจากนวลให้หวนโหย
ต้องถูกห้ามปรามสิ้นจนดิ้นโดย ยดเม้กโอยเหลืออนาถหวาดวิญญา
สักครู่หนึ่งจึงมีพวกเรือจ้าง มาจอดข้างกำปั่นพี่หรรษา
มีพระสงฆ์สององค์วงษ์ลังกา กับคฤหัสถ์ขึ้นมาสี่ห้าคน
โอเยเยเสเกเรคเนแน่ พี่วิ่งแต้ลงไปรับทั้งสับสน
นึกว่าเจอะกระโถนใหญ่ไม่อับจน จะได้พ่นพิศม์ใส่ให้สบาย
ท่านสมมตนำไปให้รู้จัก พูดทายทักเปนมคธหมดทั้งหลาย
เขาพูดเร็วยิ่งล้ำจ้ำเกือบตาย ต้องขยายอังกฤษแซกแปลกสำนวน
เยอรมันพี่ก็ดันเข้าไปบ้าง ให้ต่าง ๆ ช่างเปนไรใครจะสรวล
เขาก็แข็งไม่ยักเจ๊งเก่งพอควร มคธล้วนเราก็รับไม่อับจน
ตั้งแต่พรากจากมาไม่ผาศุก ไม่สนุกเหมือนเช่นเคยเลยสักหน
วันนี้โล่งโปร่งปลอดเห็นรอดชนม์ เพราะได้พ่นพิศม์เม้กเอกสุดใจ
จนเสด็จขึ้นฝั่งพี่ยังพล่าม ต้องวิ่งตามลงนาวามาทันได้
มาถึงท่าซู่ซ่าคนมาไป รีบครรไลไปสำนักพักโฮเตล
ซึ่งคอลเฟศวิเศษล้ำทำพิฦก ก่อเปนตึกสามชั้นไม่ทันเห็น
ครั้นจะร่ำพรรณาว่ายากเย็น ดาหมอเต้นขึ้นมาหาไม่ช้าเลย

พี่หยุดนั่งตั้งพร่ำร่ำกันใหม่
ฝนตกใหญ่มากแท้แกก็เฉย
ต้องตะเบงเสียงกรีดรนผิดเคย
แสนสเบยสนทนากว่าชั่วโมง
แกก็หิวเราก็หอบพุงยอบหย่อน
จึ่งผันผ่อนอำลายังว่าโผง
คนดูรอบเช่นโนราสักห้าโรง
เพราะเสียงโด่งดังลั่นสนั่นเมือง
แกสวดมนต์ให้พรข้างท่อนท้าย
เราเปลี่ยนย้ายเปนคาถาว่าตามเรื่อง
จนแกเจ๊งจำคลาเวลาเปลือง
จึ่งย่างเยื้องรีบกลับมารับประทาน
อาหารรศเปนอย่างไรก็ไม่แจ้ง
ด้วยคอแห้งผากหมดรศอาหาร
เห็นดีแท้แต่มะม่วงหิมพานต์
ถ้าเติมหวานเสียสักนิดจะดีใจ
แล้วลงมาหาของต้องประสงค์
ซื้อได้แหวนสามวงจะส่งให้
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพกลับลงไป
คอยอยู่ในเรือซักซันเท่านั้นเอง

คืนที่ ๑๘

วันเสาร์ที่ ๑๓ เมษายน

วันนี้มีการเล่นกันอีก คือ

ชนไก่ วิธีเล่นนั้นเขียนวงลง พอนั่งชันเข่าหันหน้าหากันได้สองคน ขีดเส้นที่กลางวง คนจะเล่นเอาไม้คนละอันขัดขา แล้วเอาแขนลงใต้ไม้โอบมากอดเข่า เอาปลายเกือกวางที่เส้นกลาง แล้วเอาเกือกเขี่ยกันทั้งสองข้างจนกว่าใครจะล้มไปข้างหนึ่ง หม่อมนเรนทร์เล่นกับตาหมอ ๆ ล้มง่ายเปนที่สุด

ผู้หญิงวิ่งไข่แข่งกัน จัดเต็มที่ ยายแก่ทำไข่แตกใบหนึ่ง

วิลยาโร ผู้ใหญ่จับตีนเด็กหิ้ว ให้เด็กคลานมาด้วยมือ

สนเข็ม ผู้หญิงถือเข็มยืนเปนน่ากระดาน ผู้ชายวิ่งมาสนเข็ม ใครแล้วก่อนใครไป

ชิคเกนแอนด์รูสเตอ นี้คือ แต่เปนไก่ได้คนเดียวเท่านั้น ใครจะเล่นมานั่งบนเก้าอี้ กางมือคอยตบหน้าไก่ ๆ นั้นก้มหัวเข้าไปหาที่หว่างขา ร้องกุ๊ก ๆ โผล่ขึ้นมาแลหลบลงไป ให้คนทั้งนั้นคอยตบให้ถูก แต่ไม่เคยตบถูกเลย

คนอ้วนวิ่งแข่งกันก็ดี

เขียนแข่งกันนั้น เอาดินสีพองเขียนหนูในแผ่นกระดานแล้วเอาผ้าผูกตาเข้าไปเขียนหาง ใครเขียนได้เหมาะดีกว่ากันคนนั้นชะนะ

ดังเช่นอก ตามเคย ไม่ขันอะไร เรื่องรางวัลจะได้แก่ใครยังไม่ปรากฏ มิสเตอร์คนหนึ่งพูดอังกฤษนกพิราบพึ่งพิลึก เห็นสนุกดี ไปตามเกาวแมนมาหมายจะให้เม้ก แต่ไปเรี่ยเสียเม้กไม่ไหว เพราะแกพึ่งภาษาของมันไม่เข้าใจเลย

วันนี้เรียขาไม่ได้ไปกินเข้าตามเคย กินในห้องกับชายสองคนคลุกเข้ากับกะปิ อ้ายคนใช้มันดูเปนดูโนราห์โรง พูดคำนึ่งจนคิดกันแล้ว

กลางคืนเวลาคุยกันจนดึกแล้วกินแซนด์วิชทุกวัน มันมีถึงวันละ ๘ อย่าง ลางวัน ๑๐ อย่างก็มี คือไส้กรอกกับหมูแฮม หมูหั่นชิ้นเล็ก ๆ เนยแข็งแผ่นขาวน่ากิน เนื้อวัวรมกับไข่สุก ปลาซาดีน ปลาเค็มบาง ๆ เปนต้น พรรณาไม่ถ้วน พ่อคิดถึงลูกทุกวัน เพราะเคยกินด้วยกันเสมอ ของหวานลูกไม้แซ่มีถึงวันละ ๔ อย่าง อาหารมันช่างบริบูรณ์จริง ๆ จนหายอยากกับเข้าไทย

วันนี้ได้ต่อนิราศกรมประจักษ์ ตอนออกจากโคลัมโบ

เสด็จกลับนับเวลาสักห้าทุ่ม	พี่มัวกลุ้มต่อของร้องอึงเผง
อ้ายลังกาถ้าว่าเขลาไม่เข้าเพลง	มันโกงเก่งขึ้นราคาห้าร้อยคูณ
ขามไสยาเห็นแต่หน้าลังกากระดิก	ขยุกขยิกไล่เท่าไรก็ไม่สูญ
ผิ้นถึงชินวรวงษ์พงษ์ประยูร	มากราบทูลขอให้พี่ไปวัด
แล้วเลือนเลือนเหมือนได้เห็นพระเขียวแก้ว	ประเดี๋ยวแว่วเสียงใสจำได้ถนัด
เรียกในกรมในกรมตามลมพัด	พี่ช่างแสนโสมนัศในอารมณ์
ผวาตื่นพื้นเห็นเปนแคบิน	แซ่เสียงลิ้นลังกามาขรม
ตลิดลานทยานไปใจนิยม	จะขากถ่มเสียให้หมดเผื่ออดนาน

เห็นดอกเตอร์ออยสเตอเร่อมาหน้า กับพระห้าหกถ้วนล้วนฉาดฉาน
องค์หนึ่งนั้นพานซราเปนอาจารย์ ฉายาขานเรียกเซนรีทีราชา
อีกวิลเลียมสุภูติลัทธิหนึ่ง พี่ไปถึงเขาะจงส่งภาษา
แต่พูดยากแกคล่องจึงต้องลา หวนมาหาคู่ดอหมอโอเย
มิตาเฒ่าเค้าพระอุตรแท้ เว้นแต่แก่หงำจวนไม่สรวลเส
ดอกเตอร์ย้ำซ้ำยุด้วยแสนเย ขุยปากเย้เปนจังหวะนะสุนทรัง
แกพูดพล่ำย้ำที่ละสี่ห้า พึ่งภาษาทันหน่อยค่อยสมหวัง
พี่ก็พล่ำเขาก็พรูอยู่โด่งดัง จนกระทั่งเรือออกจึงบอกลา
อันที่ไปในพิภพจบทุกชาติ ไม่มุ่งมาตหมายถวิลสิ้นปราตถนา
จะใคร่รู้อยู่แต่ที่เกาะลังกา พูดภาษามคธเล่นให้เย็นใจ
จะรับแก้วแววตามาอยู่ด้วย พอได้ช่วยประคับประคองให้ผ่องใส
จะสอนขาพี่น้องให้ว่องไว ซ้อมเจ้าไว้เปนลูกคู่สู้ลังกา
เรื่อออกจากโคลัมโบโอ้อกเอ๋ย เมื่อไรเลยจะได้กลับมาเห็นหน้า
กรรมเอ๋ยกรรมจำจะไกลวนิดา พี่ขอลาดวงใจไปเอเดน
พอหัวเรือบ่ายเหนือขึ้นไปนิด วิปริตจริงแท้พึ่งแลเห็น
เรือเหมือนแกว่งเปลเย็นเผอิญเปน นั่งเดินเล่นโยเยซวนเซซวน
แสนสงสารหลานต่อพ่อสวิง ลงซึมนิ่งโมเยไม่เสสรวล
ขยักขย่อนผ่อนคายหลายกระบวน แล้วเลยม้วนล้มหลับกับที่นอน
คลื่นเช่นนี้มีสักสามคืนได้ แต่พี่ไม่เมาเลยเคยแต่ก่อน
นึกถึงลูกแก้วตาถ้าพาจร ไม่พักร้อนถึงอู้อยู่สบาย
อันกิจการของพี่นั้นมีมาก ต้องลำบากล้างรูปก็เหลือหลาย
เพราะทำเดียวเปลี่ยวใจให้ยากกาย ไม่มีสายสมรช่วยด้วยเช่นเคย

ต้องเรียกให้อ้ายฝรั่งช่วยตักน้ำ หากว่าคำเยอรมันฉันเฉลย
เปนคนอื่นแล้วหนาอย่าเรอเลย มันจะเฉยเสียแล้วกรรมทำกระไร
นึกนึกไปให้เอ็นดูอ้ายหนูนี้ สอนยาฟี่พูดเล่นเห็นจะได้
เข้าใจบ้างทั้งอังกฤษแลคำไทย ถ้านานไปจะให้เทศน์นั้นตรกัณฑ์

คืนที่ ๑๘

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ เมษายน

รู้สึกว่าอากาศเปลี่ยนเปนอื่น ผิดจากที่คุ้นเคยกลิ่นอายกันมาออกจะแห้ง ๆ ไม่ชื้นแต่ร้อนพอใช้ พัดลมเบา ๆ เป็นอันสบาย ทเลแดงคงหนาวเช่นคราวก่อน วันนี้กลางวันเวลาเที่ยงในแดดยืนไม่ต้องใช้พัดลมแล้ว จะกินไข่แลเยลีในตอนเช้าไม่สำเร็จ เพราะกาในยาญี่ซึ่งมหาดเล็กเขาอ่านไม่ออกเอาไปส่งให้ฝรั่งเฉย ๆ ไม่พูดว่ากระไร มันก็ไม่นึกว่าเราจะกินเพราะสายแล้ว มหาดเล็กไม่เห็นใครเอาอะไรมาก็ไม่เปนไรเพราะพ้นน่าที่แล้ว ตกลงต้องไปรับสั่งให้หาสจ๊วตมาสั่งเอง เกิดหนักใจขึ้นว่าถ้าไปทางบกเรามีวันอดต้นขึ้นจะไม่มีอะไรกิน ถ้าถูกคนใช้ไม่รู้ภาษาจะลำบาก เพราะน่าที่นี้พระยาสุรสีห์[6] เคยทำ มาตกในมือมหาดเล็กอาจมีเวลาอดได้ จึ่งได้มอบให้เยนตราช่วยเอื้อในการกินอีกทางหนึ่ง คิดถึงพระยาสุรสีห์มาก นอนอ่านหนังสือบนเตียงนอนแต่บ่ายจนค่ำมาสองวันแล้ว เวลาชิงพลบเปนหลับได้อย่างลึงทุกวัน ตื่นขึ้นอ่านหนังสือแจ่มใสไปใหม่ จนกินเข้าเลิกแล้วพูดกันไปจนนอนเหมือนกันทุกวัน นึกจะเขียนหนังสือถึงใครก็ไม่มีเรื่องอะไร ย่นอู้ ๆ อี้ ๆ เขาจะขี้เกียจอ่าน นิ่งเสียที

---

๖ พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เชย กัลยาณมิตร ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ ต่อมาเปนเจ้าพระยา เคยตามเสด็จเมื่อคราวก่อน

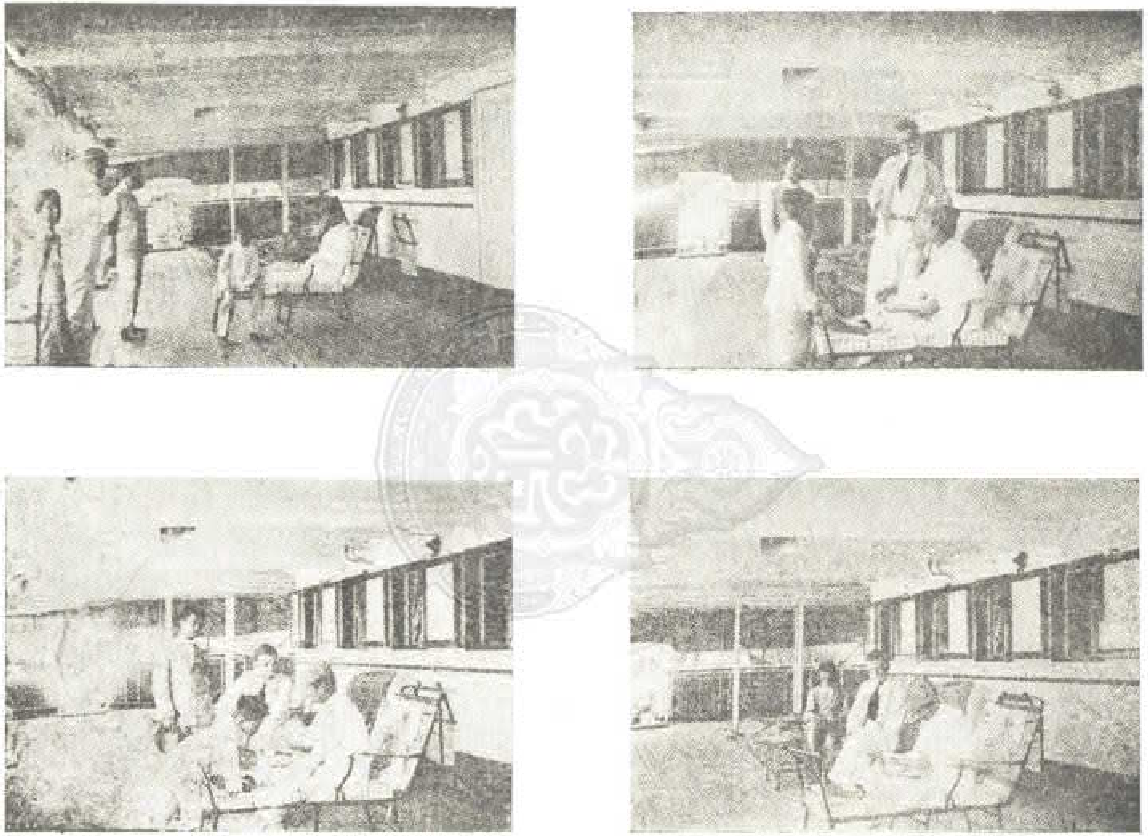

เสด็จประทับในเรือชักชัน

คืนที่ ๒๐

วันจันทร์ที่ ๑๕ เมษายน

วันนี้เปนวันเถลิงศกขึ้นจุลศักราช ๑๒๖๙ ปีมะแมนพศก อยู่กลางทเลคลาดเอเดนจะทำอย่างไร ตั้งแต่เปนสงกรานต์มายังไม่เคยทำการเต็บเท่านี้ ได้เชิญพระพุทธรูปบรรดาที่มากับพระบรมอัฐิสรงน้ำ แต่น้ำอบไทยก็ไม่มี จึงโปรยด้วยน้ำอบฝรั่ง ไม่แต่พระ พ่อก็ไม่มีน้ำอบสรงเหมือนกัน แล้วมีการเลี้ยงกลางวัน จัดฉลากนั่งที่ พ่อถูกไปอยู่หัวโต๊ะไทยล้วนแต่เซกันด์โดยมาก กับเข้าไทยที่เลี้ยงวันนี้ คือพริกเกลือถ้วย ๑ กุ้งไม้ทอด ๑ ไข่เค็ม ๑ เนื้อทอด ๑ ของหวานสับปะรดกวนแลมะปรางแก้ว ทอดกุ้งไม้กลิ่นส่งขึ้นไปถึงกับตันต้องลงมาดู ชายอุรุพงษ์เปนผู้ทอดเลยยักปากตากับตันเดียวเรียบ มะปรางแก้วเก่งเต็มที ฝรั่งพากันพิศวงงงงวยมาก ในการเปลี่ยนที่ไม่มีอัฐจะเล่นต้องเอาเงินม้ากเยอรมันเล่นกัน เพราะปฤกษากันว่าจะเอาเงินรูเปียสำหรับเอเดน ก็พากันเห็นว่าจะมีเวลาใช้น้อยฤๅไม่ได้ใช้เลย ถ้าเปนม้ากจะใช้ในเรือได้ตลอดทาง สำหรับซื้อน้ำซื้อบุหรี่สูบ ฝรั่งกับคนไทยที่ไม่เคยเล่นสนุกกันเสียจริงๆ ส่วนของพ่อที่ได้มีสองม้ากอันหนึ่งนอกนั้นม้ากเดียวหมด ได้คิดจะให้เขาทำเข็มกลัดคอเอารูปเรือซักเซนแล้วเอาเหรียญทับกลาง ที่ลำเรือเขียนว่าเถลิงศกข้างหนึ่ง ๑๒๖๙ ข้างหนึ่ง จะส่งเข้าไปเปนของฝาก ทำด้วยเงินทั้งนั้น ได้รดน้ำเจ้าพระยาสุรวงษ์คนเดียว[๗] เสื้อกางเกงเช็ตสำรับหนึ่ง ปยามาสักหลาดสำรับหนึ่ง น้ำอบฝรั่งหนึ่งขวด กับให้นาฬิกาเรือนหนึ่ง เพราะนาฬิกาที่ให้เมื่อมายุโรปของแกหายเมื่อก่อนจะมานี้ เขียนว่า "ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ที่ได้เปนเพื่อนติดตัวมาครบ ๑๐ ปี"

---

๗ ในผู้ตามเสด็จเจ้าพระยาสุรวงศเปนผู้มีอายุแก่กว่าพระชัณษา จึงทรงรดน้ำ สมมตว่าเปนผู้สูงอายุ มิให้ขาดพระราชกิจที่เคยทรงประพฤติ แต่อายุยังหาถึง ๖๐ ไม่

วันนี้พ่อได้สรงมุรธาภิเศก คือสระหัวแลอาบน้ำจืด ใจคออยู่ข้างจะโรเรรู้สึกขาดเต็มที

กลางคืนเย็น รวนรุ่งหนาว แต่กลางวันยังร้อน กลิ่นอายเปลี่ยนเปนอื่นมากขึ้น กินอยู่อย่างฝรั่งมาจนวันนี้รู้สึกกลิ่นลมหายใจมันออกจะหรั่ง ๆ กลิ่นฝรั่งมันเปนด้วยอาหารนี่เอง มันห่างกันกับเรามาก ประกอบไปด้วยนมเนยมันจึงมีกลิ่นเปนเนย ไม่หายอยากทาน้ำอบเลย อาบน้ำแล้วรู้สึกเศร้าใจทุกวัน ไม่แล้วเสียจริง ๆ เมื่อบวชก็ดูไม่เดือดร้อนเช่นนี้ เห็นจะเปนด้วยบำเรอตัวมากเข้าจึงให้เสียคนไปดังนี้

ค่ำวันนี้กับตันให้แต่งห้องด้วยธงแลดอกไม้ ออกจะใคร่หรูอยู่ข้าง กับเข้าก็เลือกคัดมีเมนูทำเฉภาะ กรมประจักษ์ทำรูปแมวดำให้ ได้ส่งมาด้วยในซองนี้ เพลงแตรข้างหลังมีนางครวญ บริพัตรเขียนให้ แต่มันทำไม่ได้ดี เพราะวิธีเพลงไทยกับฝรั่งมันห่างกันมาก ถ้าฟังไกล ๆ พอได้เค้าชัด ถ้าฟังใกล้มีฝรั่งเข้าไปเลือนอยู่ในนั้นมาก ตกลงต้องให้ตาต่อร้อง คิดถึงบ้านเต็มที ใจกระสับกระส่าย คืนวันนี้อยู่ข้างร้อน รู้สึกไม่สบายแต่ไม่ใช่เจ็บ

กับตันเอายาไอชื่อเอมเซอ เปนยาไอธรรมดาสีขาว ๆ มาเล่นกล ยานี้มันเปนเกลืออย่างหนึ่ง เอาเท่าบุหรี่เทลงในก้นจาน แล้วเอายาไอซ้อน ๆ กันสองชั้น ๆ ละ ๕ อัน แล้วเอาธอลกะชอเทลง จุดไฟไหม้ยาไอแวบ ๆ ประเดี๋ยวยาไอนั้นพุ่งขึ้นมาทีละน้อย ๆ เหมือนงูเลอยยาวเปนนักเปนหนาดูก็ขันดี ยานี้กินแก้ไอดี พ่อเขียนหนังสือเห็นจะผิดเต็มที เพราะใจไม่อยู่กับตัว มีอะไรเขียนในนี้หมดต่างพูดกัน ส่วนในสมุดที่เตรียมมาจะเขียนนั้นได้เขียนน้อยเต็มที บางวันไม่ถึงครึ่งน่า วันละน่านั้นเปนพ้น คงจะไม่ได้แก่นสารอะไรนัก คำเตือนของเจ้าพระยาสุรศักดิ์[๗] แกก็จริงอยู่บ้าง ถ้าถึงเจ็บไข้ล้มหมอนนอนเสื่อน่าจะถึงร้องไห้

๗ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจิม แสง-ชูโต

ถ้าไม่มีลูกแลเจ้านายมาด้วยพอคุยกันได้เห็นจะเหลือทนทีเดียว ต้องคอยไล่เวลานอน แต่หวังว่าขึ้นยกจะเบา วันนี้ในแคบินร้อนต้องขึ้นไปนั่งข้างบน แต่งนิราศกรมประจักษ์เล่นประสาไม่มีอะไรจะทำ ได้คัดเติมมาให้

เมื่อวันจันทร์สกันต์คลาสดาดฟ้าท้าย เขานัดหมายเต้นรำดูขำขัน
เพ็สต์คลาสขาดผู้หญิงจริงทั้งนั้น จึงหฤหรรษาสบายแต่ท้ายเรือ
ฉันจะไปก็ให้คิดจิตรประหวัด กลัวจะติดกิเลศยากลำยากเหลือ
ต้องละเลยเฉยไว้ไม่เอื้อเฟื้อ สู้ทนเหื่อทนไคลในที่นอน
ครั้นวันศุกร์วันเสาร์เขามาเล่น แข่งขันเช่นมีตำรามาแต่ก่อน
ดาดฟ้านี้จะมีเชือกเหลืออาวรณ์ จึงผันผ่อนแขงใจขึ้นไปดู
เห็นยายแหม่มยายหม้ามกลุ้มกล้ำกลาด เหลือประหลาดรูปกายคล้ายยายหนู
นึกความหลังยังไม่ลืมปลื้มเชยชู พี่ยืนอยู่จนเขาเล่นเห็นวิธี
อย่างหนึ่งนั้นเชือกขวางกลางดาดฟ้า ห้อยแอปเปอลเรียงมาห้าหรือสี่
แล้วประมวญแต่ล้วนพวกตรุณี ยืนกัดกินตามที่คนละใบ
ห้ามมิให้ผู้ใดเอามือจับ ใช้ปากงับแสนยากถลากไถล
ใครกินหมดก่อนจริงจึงวิ่งไป ลอดเชือกใช้เปนสาหร่ายฝ่ายหัวเรือ
นางเด็กเสื้อสีฟ้าน่าสงสาร แสนรำคาญแพ้เขาเศร้าโศกเหลือ
ร้องไห้เบ้เหยยุ่งสุ้งเสียงเครือ นางคนเสื้อสีจันทน์นั้นชนะ
ทั้งหญิงชายร่ายเดินเที่ยวเมินเล่น เด็กเด็กเต้นโลดเละเที่ยวเกะกะ
หัวน่าจัดการเล่นนั้นเปนพระ ดูเอะอะวุ่นมากยากกระไร
พระราชทานจี้ลงยาดูน่ารัก ลายจำหลักพื้นทองงามผ่องใส
ใครเล่นดีกว่าทั้งหมดที่จดไว้ ก็ให้ได้ของเปรเซนต์เปนรางวัล

ยังมีอย่างอื่นมากยากจะเล่า
เพราะพวกเขานั้นชำนาญการแข่งขัน
เปนที่รื่นเริงร่ำพูดจากัน
แต่ตัวฉันซึมเซาเหงาง่วงใจ
คนอื่นเล่นนั้นไม่เห็นมันสนุก
จะสู้ตรุษเรือนพี่ที่ไหนได้
มีทั้งลาวแลฝรั่งอีกทั้งไทย
จะนึกไหนได้หมดไม่อดออม
มามัวดูอยู่เช่นนี้ที่ไหนรอด
เห็นจะจอดเจียใจจนไผ่ผอม
ฝรั่งขาวพี่เกลียดขี้เกียจดอม
ไม่งามพร้อมเหมือนฝรั่งบางเสาชิง
พี่หลบหน้าลงมาที่ห้องหับ
เขาบอกรับสั่งให้หาน่าพิศวง
ขึ้นไปเฝ้าฟังความตามจำนง
รับสั่งทรงชี้ให้ดูยายเจ๊ก
แกมาเดินยุ่มย่ามตามดาดฟ้า
อุ้มลูกฝาแฝดประคองมาสองเด็ก
นางคนพี่ที่แก่นั้นกลับเล็ก
โปรดให้เม้กเล่นตามความสบาย
พี่ยินตรัสเข้าไปจ้องจด
พึ่งกำหนดตราตราน่าใจหาย
ไม่รู้คำล่ำยากยากจะตาย
แสนเสียดายล้อไม่ไหวใจรัญจวน
ให้คิดถึงเมืองลังกาน้ำตาหยด
แสนรันทดหม่นไหม้ฤทัยหวน
อยากจะพูดบาฬีที่สำนวน
มีแต่ล้วนมิลักขูอดสูใจ
กลับคืนห้องท่องอภิธานซ้ำ
จะจำศัพท์ใหม่ใหม่ไว้ให้ได้
เมื่อขากลับจะได้พล่ำหนำฤไทย
ให้ฎาในเขตรแคว้นแดนลังกา
เถลิงศกหกสิบเก้าเข้าปี่น
เมษายนดลดิถีที่สิบห้า
แสนอาวรณ์ร้อนใจไม่เคลื่อนคลา
คิดถึงน่าสงกรานต์ที่บ้านเรา
มาเปลี่ยนปีที่ทเลระเหระหน
แสนขัดสนเศร้าทรวงให้ง่วงเหงา
ถึงจะคิดข้องกันให้ยันเทา
ก็ไม่เบาบางวิโยคที่โศกรึง
สรงน้ำพระอนิจาน่าอนาถ
น้ำอบหยาดหนึ่งก็ไม่ได้มาถึง
ต้องใช้น้ำหอมแทนแสนคนึง
เสร็จแล้วจึงเลี้ยงกลางวันกินอย่างไทย
ขาดเข้าแช่มีแต่ของแห้งแห้ง
พี่สู้แสร้งยิ้มแย้มทำแจ่มใส
กองเงินม้ากหลายอย่างต่างออกไป
ตัวฉันได้สามม้ากมากจริงจริง

จะฝากไปให้ทั้งสามทราบสงวน
พอทั่วถ้วนกันทั้งนั้นท่านผู้หญิง
ปราณีเจ้าหม่อมแห้งเหมือนแกล้งทิ้ง
จะกลอกกลิ้งไปอย่างไรไม่ได้การ
แหวนก็ไม่ได้กับเขาเผ้าอาภัพ
ช่างยุบยับเต็มประดาน่าสงสาร
เสียแรงทำกับเข้าให้ใช้การงาน
จะคิดอ่านดูสักทีที่เอเดน
อันที่แท้แกก็มีโทษอยู่นิด
ทำให้ติดหงอกกระจายไม่วายเข็ญ๘
ได้ถุงเงินหนึ่งใบพอใจเย็น
ดูก็เห็นจะยินดีมีน้ำใจ
ผู้เสร็จการต่างพระองค์คงไม่ว่า
ด้วยเลือกหาแปลกซัดสู้จัดให้
ทั้งเปนผู้แจกจ่ายทุกรายไป
เพราะเปนใหญ่ปกปักรักษาวัง
เวลาค่ำซ้ำมีดินเนอเล่า
วันนี้เขาหรูแท้กว่าแต่หลัง
เสร็จการเลี้ยงเลยมาจ้ำแต่ลำพัง
ในห้องนั่งคิดนิราศไม่ขาดคืน

เมืองเอเดน

คืนที่ ๒๑

วันอังคารที่ ๑๖ เมษายน

เมื่อคืนนี้ตอนดึกหนาวอีก กลางวันในแค็บินของพ่อร้อน เหตุด้วยลมมันเปลี่ยนทาง ตรงมาน่าเรือกินแคมซ้าย ห้องพ่ออยู่แคมขวา จึงขึ้นมานั่งเล่นแลเขียนหนังสืออยู่บนดาดฟ้า ตกบ่ายลงเย็นขึ้นทุกที เสื้อขาวแต่งอย่างฝรั่งพอสบาย

วันนี้รีบเขียนหนังสือเสียให้สำเร็จ เพราะเหตุที่จะถึงเอเดนไม่แน่เสียแล้ว เดิมเขาว่าบ่าย ๔ โมง กับ ๕ โมง จะหยุด ๖ ชั่วโมง มีเวลามากจึงเรื่อย ๆ นี่จะถึงค่ำแลหยุดเพียง ๔ ชั่วโมง เพราะน้ำเชี่ยวแลไม่มีของบรรทุก

เริ่มเข้าอ่าวเอเดนมาแต่เมื่อวานนี้ เขาว่าเปนที่สำหรับปลามาไข่ ด้วยน้ำค่อยตื้นกว่าข้างนอก พื้นเปนทรายเพราะฉนั้นปลาจึงได้ชุมนัก ผุดโผล่ว่ายพล่าน

---

๘ เปนคำพูดล้อกันว่า ถ้าใครมีเมียสาวผมหงอกเร็ว

ไปเสมอยังค่ำ เมื่อวานนี้เขาเห็นปลาโลมากันมาก ว่าเปนฝูงใหญ่ ๆ ตัวโต ๆ เปนเหตุให้มีนกชูขึ้มาบินว่อนโฉบฉายตามริมเรือ ให้ไปตามกรมประจักษ์มาดู เพราะต้องกับนิราศหม่อมราโช อะไรๆ ที่นอกจากนิราศหม่อมราโชก็ไม่ถึงเหมือน ที่หม่อมราโชแกว่าเหมือนนกนางนวลนั้นไม่เหมือน บินอยู่บนทเลเหมือนนกนางนวล แต่ปีกมันสีเทาทั้งสองข้างอกขาว เรียกว่าขุขึ้ ภาษาที่นี่เขาว่าโง่

ขึ้นบกมาเดียวนี้ แต่จะรดไม่ทัน ขอผัดไปวันอื่น พ่อได้ส่งของที่ซื้อมาให้ จะลาออกเรือต่อไปอีก

พ่อผู้คิดถึงเหลือล้น

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

ป. ล.

คาถาพระสุภูติแต่งถวายไชยมงคล

ชยตุ

ชยสิริมงฺคลาภิวุฑฺฒิ เต โหตุ

อาสีสปุพฺพกํ ชยมงฺคลฏฺฐกํ

๑ เชตฺวา มารํ สเสนํ กริวรสหิตํ เภรวํ โย ปวีโร
สิทฺธตฺโถ สกฺยสีโห สกลชนหิโต พุทฺธวา พุทฺธโพธึ
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๒ พนฺธิตฺวา กามปาสารตฺทิสทิสา อานเยมาติ วตฺวา
ปตฺตา โย ขีณกาโม อชินิ มุนิ ตโย ธีตโร อนฺตกสฺส
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๓ สพฺพญฺญู ปาฏิหีเร กริยติ มติโน โยรุเวลาทิเก จ
เชสี นานปฺปกาเร สปริสชฏิเล โลกนาโถ วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๔ เทวพฺรหฺมาทิมชฺเฌ วรมติยมกํ ปาฏิหีรํ กริตฺวา
ทุปฺปญฺเญจาภิมาเน อชินิ ชินวโร ติตฺถิเย โย ทเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๕ ภูปาทีนมฺบี ภีมํธิวจนสวนาขางฺคุลีมาลโจรํ
มาเรตุํ สนฺติเก ตํ อชินินธิวโร โย อภีรู วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๖ ผาเลสฺสํ เต ขิบีสฺสํ หทยมถปเท ปารคงฺคาย คยฺห
เชสฺยายาตญฺจ ยกฺขาลวกอิติ สุตํ โย มุนินฺโท ทเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๗ มาเรตุํ จกฺขุมนฺตํ ทสคชพลวายาตนาลาคิรีกํ
มตฺตํ บีตฺวาน มชฺชํ อชินิ มุนิวโร โยติโฆรํ นเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๘ วตฺเตตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปรหิตนิรโต อปฺปติวตฺติยํ โย
พุทฺโธสฺมึ เกหิจาบี วินยึ จ อปเร ปญฺจวคฺคียภิกฺขู
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

เทวายาจนปุพฺพกา กตฺตุปริทีปกคาถา

---

๑ ยา เทวตา ภุวนสาสนปาลนสฺมึ
ยุตฺตาตฺตนียสุตชีตุมเหสิหี จ
ตา มุตฺตมํ สุชนวณฺณิตเทหโสภํ
สฺยามิสฺสรํ นรปตึ ปริปาลยนฺตุ.

๒ ยทา หิมํ สีหพทีปภูมึ อชฺฌาวุรพิมหาราชวโรปคญฺฉิ
ตทา หิ โกลมฺพปุเร ปสิทฺเธ มโนรเม ภูสิตราชมนฺทิเร.

๓ มหาอมจฺจาทิหิ ราชเสว สุธีสมากิณฺณมหาสภายํ
จิลฺทรุสฺสการาทิสมญฺญเกน คนฺเถน ปูเชสิ ทยาย ยสฺส

๔ โสโข อหํ ราชคุรุ สุภูติ เนตา นิกายมฺหิ มรมฺมวํเส
เถโร กตญฺญู สุหโท สุธีนํ อกาสิ มํ ตุฏฺฐินิเวทนตฺถํ.

ตับลยู. สุภูติ. ป. น. ม. ร.

(ภาษามคธที่พิมพ์นี้ ได้แก้อักขระวิธีมาตามที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้)

แปลคาถา ที่พระสุภูติแต่ง

ขอจงทรงพระเจริญด้วยไชยสิริมงคล
ชัยมงคล ๘ คาถา มีความหวังเปนเบื้องหน้า

พาหุงคาถา ๑

๑ สมเด็จพระสิทธัตถ ผู้แกล้วกล้าคุรพระยาราชสีห์ ในศากยวงษ์
ทรงพระกรุณาแก่ประชาชนทั้งปวง ผจญพระยามารกับริพล ทั้งพระยาช้าง

อันน่ากลัวได้แล้ว ได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ ฯ ด้วยอำนาจสัตยาธิษฐานนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราช พร้อมทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๒ สมเด็จพระมหามุนีผู้มีเกลศกามสิ้นแล้ว ชำนะได้แล้วซึ่งธิดามาร ๓ คน ผู้ทนงตนกล่าวว่าตัวเปนดุจบ่วง กล่าวคือกามตัณหา แลสมุทรชลาธาร กล่าวคืออรดี คือความหวงหึงส์ (?) จักผูกตรึงนำมาให้จงได้ ดังนี้แล้ว แลมาประโลมล่อ ฯ ด้วยอำนาจคำสัตย์ข้อนี้เปนที่ตั้ง ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราชพร้อมทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๓ สมเด็จพระสรรเพ็ชญผู้เปนที่พึ่งของโลกคือสัตวนิกาย ทรงกระทำพระปาฏิหารทั้งหลายต่าง ๆ ประการ ทรมานชฎิลเจ้าลัทธิสามคนกับบริษัท มีอุรุเวลกัสสปเปนหัวหน้าให้ละมานะได้แล้ว เทศนาโปรดให้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจสัตยภาษิตนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราช ฯลฯ มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๔ สมเด็จพระชินวร ทรงกระทำพระยมกปาฏิหารอันประเสริฐยิ่ง ปราบเหล่าเดียรถีย์ผู้ไร้ปัญญา มีมานะถือตัวจัด ให้ปราชัยในท่ามกลางบริษัทมีเทวดาแลพรหมเปนหัวหน้า ฯ ด้วยอำนาจสัจวาจาที่กล่าวนี้ ฯลฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๔

๕ สมเด็จพระชินสีห์ ผู้เอกอัครหาบุคคลประเสริฐยิ่งกว่ามิได้ มีพระไทยมั่นไม่ครั่นคร้าม ทรงทรมานองคุลิมาลโจรผู้ร้ายกาจ แม้แต่เพียงออกชื่อ ก็เปน

ที่ขยาดสดุ้งกลัวของชนนิกรมีพระภูธรเปนประมุขผู้รุกเข้ามาเพื่อจะสังหารพระองค์ ทรงเทศนาโปรดให้ได้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจคำจริงนี้ ฯลฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๒

๖ สมเด็จพระมุนินทร์ ทรงปราบอาลวกยักษ์ผู้แรมา เปล่งวาจาคุร้ายหมายจะฉีกดวงพระหทัย ไม่ฉนั้นจะจับพระบาทฟาดไปณฝั่งโน้นแห่งพระคงคาให้ปราชัยพ่ายแพ้แด่พระบารมี ฯ ด้วยอำนาจวิสัตย์นี้ ฯลฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๓

๗ สมเด็จพระมุนิวร ผู้ทรงพระกำลังสิบคชสาร ได้ทรงทรมานพระยาช้างนาลาคิรี ผู้ดื่มสุราเมาซับมัน ถลวาดวิ่งมาเพื่อจะปลงพระชนม์ชีพของพระองค์ ผู้ทรงพระญาณปานจักษุประสาท อาจเห็นแจ้งซึ่งเหตุผล ผจญให้แพ้พ่ายหายพยศ ฯ ด้วยอำนาจสัตยพรนปรารภพระพุทธานุภาพนี้ ฯลฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๘ สมเด็จพระพุทธองค์ ทรงยินดีในหิตสุขของปรสัตว์ ได้ตรัสเปนพระสยัมภูแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร อันใคร ๆ ในโลกนี้ไม่สามารถจะให้เปนไปแข่งขัน โปรดพระภิกษุบัญจวัคคีย์กับทวยเทพอื่นอีกเปนอันมาก ให้ได้ดื่มพระอมฤตธรรม ฯ ด้วยอำนาจสัตยประกาศิตอ้างคุณพระพุทธรตนนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราชกับทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตรายเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

อายาจนาคือความวอนขอต่อเทวดา ๑ คาถา

ขออมรเทพนิกรผู้ถอบภาระธุระในอันรักษาพระพุทธศาสนากับทั้งภูวสถาน จงบริบาลสมเด็จพระนฤบดีสยามินทร์ ผู้มีพระอิศริยยศอันสูงสุด ทรงพระรูป

สิริวิลาศอันสาธุชนสรรเสริญแล้ว พร้อมทั้งสมเด็จพระมเหษี พระราชโอรส พระราชธิดาอันสืบสายเนื่องลงมาแต่พระองค์สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น เทอญ

ว. สุภูติ ป. น. ม. ว.

ต่อนี้ยังมีอีก ๓ คาถา พรรณาความอวดตัวของผู้แต่งคำถวายชัยทั้งนั้น ผู้แต่งอวดว่า ตนเปนเถระชั้นพระราชครูชื่อสุภูติหัวหน้าในพวกมรัมนิกายคือคณะพม่า เปนคนอัธยาศรัยดี มีกตัญญู เปนผู้ได้รับสมุดคิกซันนาริบาฬีของอาจารย์ชิลเดอส์ เปนราชสักการของพระเจ้าเอดเวอดกรุงอังกฤษทรงถวาย เมื่อครั้งเสด็จมาถึงเกาะสิงหฬ ในที่ประชุมใหญ่แห่งหมู่เสวกามาตย์ ณสถานที่ควีนส์เฮาส์ที่ผู้แต่งเรียกว่าราชมณเฑียร เมืองโกลัมโบ ตนได้แต่งคำถวายชัยนี้ไว้ เพื่อประกาศความชื่นชมยินดีให้ปรากฏแก่หมู่ปราชญ์ จะแปลตามโวหารของผู้แต่งก็อายใจ เล่าไว้เพียงเท่านี้ก็เห็นว่าพอแล้ว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕

คืนที่ ๒๑

วันที่ ๑๖ เมษายน ตอนค่ำ

หญิงน้อย

พ่อจะเขียนเรื่องเมืองเอเดนส่งไม่ทันนั้น ไม่ใช่ว่าไม่มีเวลาเขียน มีถมไป แต่ถ้าส่งจวนเรือออกนัก คนมันพากันดีกินเสียส่งไม่ใคร่จะได้ จึงต้องตาลีตาลานส่งก่อนเรือออกสองสามชั่วโมง แต่เรือแล่นเห็นเอเดนมานานจึงได้อ้อมแหลมเข้ามาถึงที่จอด ดูประหลาดที่คราวนี้แลเห็นเขียวเหมือนตะไคร่น้ำมีข้างตามน่าเขา นอกจากนี้ไม่เห็นมีอะไรแปลกตากว่าแต่ก่อนเลย เรือทอดสมออีก ๑๕ มินิตจะย่ำค่ำ แต่ต้องเข้าใจว่ากลางวันที่นี่มากขึ้นกว่ากลางคืนแล้ว เห็นเรือรบอังกฤษหลายลำ ชักธงบริวารทุกลำ ที่ท่าแต่งเอาธงคาดเปนเพดาน ได้ความว่าหลอดแลมิงตันเจ้าเมืองบอมเบมาตรวจราชการ มีเรือลงมาขายของทันทีในเวลาเรือยังไม่ทันจอด ใช้เรือกระเชียงรุงรังเปนพื้น เสียงอึงมาแต่ไกล คนที่มานั้นเปนพวกสุมาลีดำหัวหยิก บางคนเอาดินอะไรเหมือนดินสพองโพกหมดทั้งหัว เห็นจะเปนเครื่องกันร้อนได้แลทำให้ผมเปนสีแดง ของที่มาขายนั้นเขาสัตว์ สมุกยอดแหลม พัดขนนก ขนนกเปล่า ๆ เปนต้น แต่การที่จะซื้อนั้นแพงเต็มที ไม่ใช่แพงเงิน แพงแรงที่จะต้องต่อมัน เขาสัตว์ที่พ่อซื้อฝากผู้ชาย ตั้งต้นมันก็ราคาคู่ละปอนด์หนึ่ง การที่จะต่อตามกันไม่ใช่อย่างพูดจาถึงเถลาะกันสักครึ่งชั่วโมง ตกลงคู่ละรูเปียเดียวเท่านั้น มันถูกเหลือเกินเช่นนี้ ถ้าเปนเมืองเราคู่ละ ๒๐ บาทก็เกือบจะขายได้ เดิมคิดว่าจวนค่ำแล้วจะไม่ขึ้น แต่นั่งกินนอนมาหลายวัน เมื่อยเต็มทีจึงตกลงเปนจะขึ้นบก คนที่เมืองนี้ดูชอบกล ฝรั่งก็มี แขกเตอรกก็มี แขกอาหรับก็มี กิริยาอาการะมันคล้ายกันหมด คือ

Steamer Point No. 2-Aden

แหลมตรงที่เรือไฟจอด ณ เมืองเอเดน

เสือกเข้ามาพูดอะไรต่ออะไร ชวนแลกเงิน ขอทาน รับนำทาง รับขนของ เดิน โดนหัวไหล่แซกเบียดพร้อมทุกอย่าง ถ้าทำงานแล้วเหมือนไม่มีวิญญาณ เปน ต้นว่าเรือกระเชียงเน่าเฟอะ คนดีกระเชียงแต่งตัวไม่เหมือนกันสักคนเดียว อ้ายบ้างก็นุ่งกางเกงไม่มีเสื้อ อ้ายบ้างก็มีเสื้อนุ่งขัดเตี่ยว อ้ายบ้างก็ห่มครองด้วย ผ้าขาวเหมือนพระ พอลงเรือแล้วอ้ายบางคนดี อ้ายบางคนหยุด จนเรือไม่ เดินเลย จนถึงฝรั่งนายเรือวานให้พ่อถือท้าย ชักเลี้ยวจนหมดแต่เรือมันไม่เลี้ยว โดดเข้าจับหางเชือกเหนี่ยวลุกขึ้นยืนรั้งราวกะจะลากไม้ บอกว่าสั่งให้มันดีกระ- เชียงดีกว่าลากหางเสือ ก็สั่งภาษาอังกฤษที่เกือบจะไม่เปนภาษาคน อ้ายคนดี กระเชียงตอบก็พูดอังกฤษอย่างไม่เปนภาษาคน เอ็ดกันเรื่อย ตกลงเปนพูดกัน มากกว่าทำอะไรหมด เห็นไม่ได้การเอ็ดกันขนานโตจึงถึงฝั่ง พวกเราออกเดินกัน ไปข้างซ้ายมือ ซึ่งเปนที่ว่าการกงสุลแลโฮเตลกับร้านขายของ ซึ่งพ่อไม่เคยไป แต่ก่อน เพราะเมื่อมาคราวก่อนขึ้นรถไปข้างขวามือ อันเปนทางขึ้นไปบนเนินจน ไปถึงบ้านเจ้าเมือง ขึ้นไปบนเขา ลงจากเขาไปเครตาซึ่งเปนเมืองของพวก สุมาลีอยู่ เที่ยววนอยู่ข้างในแล้วกลับมาลงท่า ที่ไปข้างซ้ายนี้มันเปนที่สุดของ เมืองไปชนเขา มีถนนสามสาย สายน่าริมทเลมีที่ไว้ถ่านกันกำแพงอยู่ข้างทเล สายกลางเปนโฮเตลแลห้าง สายในเปนถนนออกร้าง ๆ ครุคระ มีแต่ตึกชนิด ไม่มีหลังคา เงียบไม่เห็นมีคน ที่ไปเดินสายกลาง ระยะทางเห็นจะราวตั้งแต่ วังสวนกุสุมไปถึงถนนดวงตวัน ระหว่างถนนริมทเลกับถนนสายกลางมีสนาม แต่ไม่มีหญ้า ปลูกต้นอะไรคล้ายพลับพลึงไว้สักสองสามหย่อม ตรงสพานขึ้นไป มีสวนกันเปนคอกไว้นิดหนึ่ง มีต้นไม้รูปร่างแลขนาดเหมือนแลเท่ากับกิ่งไม้ที่เขา เอามาทำฐานรองตั้งในโรงลคร ประมาณสัก ๒๐ ต้นได้ ต่อนั้นไปจึงเปนตึก รูปร่างกระจัดกระจายตามแต่จะเปนไป มีข้างขวามือแถบเดียว ลองแวะเข้าที่ ร้านแรก ถามซื้อขนนกกระจอกเทศ เอาออกมาให้ดูมัดหนึ่ง (สามอัน)

เรียกราคาถึงปอนด์ครึ่ง เยนตราแกก็ต่อเสียถึงดี จะให้หกชิลลิงส์ ตกลงลดราคาเหลืออยู่ปอนด์หนึ่ง ต้องเดิรออกจากร้านทำมารยาไปอีกร้านหนึ่ง คราวนี้จะซื้อสองมัด เรียกราคาปอนด์ครึ่ง เท่ากับอ้ายมัดเดียวก่อน เยนตราต่อ ๑๖ ชิลลิงส์ ไม่ตกลงออกจากร้านนั้นไปใหม่ คราวนี้จะซื้อสามมัดเรียกราคา ๒๕ ชิลลิงส์ ต่อกันคอแตกคอแตน ตกลงเปนได้ซื้อที่ร้านนี้ อะไร ๆ บรรดาที่ซื้อเปนเช่นนี้ทุกอย่าง ว่าไปตามความจริง ถ้านึกถึงราคาเมืองเราแล้ว มันช่างถูกเสียจริง ๆ ไข่นกกระจอกเทศใบละรูเปีย แต่ในเวลาที่ยืนฟังต่อกันอยู่นั้นอดหัวเราะไม่ได้ แต่ความรำคาญก็มีมาก ยืน ๆ อยู่ประเดี๋ยวอ้ายคนนั้นมาเฉียดหน้าประเดี๋ยวอ้ายคนนี้โดนหัวไหล่ ประเดี๋ยวคนนั้นเอาเงินมาชวนแลก ประเดี๋ยวคนนั้นมารับจะนำไปที่โน่นที่นี่ ประเดี๋ยวยื่นมือสอดเข้ามาล้วงเอาของที่ซื้อทำเปนจะรับถือไปให้ เขาว่าเปนท่วงเปนทีก็พาสูญ ถ้าไม่เปนทีก็รีดเอาเงินเมื่อถึงท่า แต่ส่วนขอทานนั้นไม่ว่าแห่งหนตำบลใด เดินรอเรียงเคียงไหล่กันไปกับเราพูดพล่ำไม่หยุดปาก ถึงจะนิ่งเสียอย่างไรก็คงซ้ออยู่เสมอ ลงปลายที่สุดไปที่ร้านขายเหล้า ซึ่งได้แอบปอยน์เมนต์ด้วยเพื่อจะไปกินน้ำ พูดภาษานั้นเหลือกำลัง ไม่เลือกว่าชาติอะไรใช้ภาษาอังกฤษอย่างโดมลอยต่าง ๆ ทั้งนั้นเรียกเอาน้ำกินรับเออนอห่อหมกแล้วไปลืมเสียเฉย ๆ กว่าจะได้มาหยุดคุยกันเสียนาน เร่งรัดเข้าให้เปิด เปิดออกมาได้สองสามขวดแล้วนิ่งเฉยเสีย ต้องเตือนกันใหม่เล่า ดูอัชฌาไศรยคนที่นี่เหมือนกับฟ้าซึ่งขึ้นขี่หลังแล้วต้องมีคนถือไม้เฆี่ยนขวับ ๆ ตลอดทาง ไม่มีอะไรนอกจากอยากได้เงินกับอยากพูด เดินกลับลงมาที่สพานดูมันจุดตะเกียงอิลลุมิเนชั่นในการรับเจ้าเมืองบุ้มบ่าย ตะเกียงที่จุดนั้นเปนหม้อเล็ก ๆ สีต่าง ๆ เอาผูกเชือกแขวนแถวเดียวรอบโรงที่สพาน ต้องตั้งนั่งร้านขึ้นไปจุด ใช้จุดด้วยเทียนไขอย่างแฟรีแลมป์ จะหาลมสักนิ้วหนึ่งก็ไม่มี แต่จุดช่างแสนประดักประเดิด จุดทางนี้ทางโน้นดับ วิบหรี่มอซอมอแซ

เมื่อกลับลงมาทุ่มครึ่งพึ่งจะจุดได้สักเจ็ดแปดดวง ถือแต่ชนวนเงอง่าหยุดคุยกันพล่าม เรือออกยามครึ่งแล้วยังจุดไม่สำเร็จ ฤๅเลยออกมืดหนักลงไป ที่บ้านเจ้าเมืองก็จุดไฟ เห็นจะเปนด้วยค่อยใกล้หูใกล้ตาผู้ใหญ่ค่อยมีไฟทั่วถึง แต่เมื่อเรือออกก็มอดเสียมากแล้ว เมืองเอเดนนี้ถ้าดูจากทเลมันก็พอดูได้อยู่บ้างภูมฐานก็ดี นับว่าเปนเมือง แต่ถ้าขึ้นบกแล้วถนนรนแคมดินทรายมันสกปรกเต็มที่ แต่ยังไม่เลวที่สุดเหมือนอย่างคนพลเมือง คนมันก็เหมือนกับดิน ดินก็เหมือนกับคน หม่อมนเรนทร์ถึงออกปากจะร้องสมาบาป ว่าไม่ได้นึกจะหมิ่นประมาทชาติมนุษย์เลย แต่ทำไมใจคอมันให้นึกว่าอ้ายพวกนี้เปนสัตว์ดิรัจฉานร่ำไป นี่ฤๅฝรั่งมันจะไม่ว่าเปนดิรัจฉาน ตั้งแต่ขึ้นไปวันนี้ไม่ได้เห็นผู้หญิงสักคนเดียว แต่ที่เราไปเปนตอนข้างคนต่างประเทศ ไม่ใช่หมู่บ้านของชาวเมืองจึงไม่เห็นผู้หญิง แต่ถึงจะไปที่หมู่บ้านของชาวเมืองผู้หญิงก็น้อยที่สุด เพราะฉนั้นคนเมืองนี้ไม่มีเมียเปนพื้น แต่เปนเมืองที่มีสินค้ามาก เปนสินค้าข้ามมาแต่อาหรับบ้าง อาฟริกาบ้าง เรือลำนี้ไม่ได้บรรทุกอะไร รับแต่ถ่าน เมื่อกลับลงมาบรรทุกถ่านยังไม่เสร็จ ได้ยินเสียงพวกกุลีแซ่ด้วยเรื่องคุยกันพลางส่งถ่านพลางยังเจ้าพวกขายของก็ขึ้นมาขายอยู่กลางเรือ ต้องเอาเชือกขึงวงเข้าไว้ เดินผ่านมันชูอะไรต่ออะไรควักไขว่ไป เสียงอึงไม่ได้ศัพท์ บรรดาห้องใคร ๆ ต้องลั่นประแจหมด หลุดเข้าไปได้ห้องไหนไม่ว่าอะไรขะโมยสิ้น ทั้งต้องปิดประตูน่าต่างกันผงถ่าน ร้อนเกือบหายใจไม่ออก แต่กับตันจัดให้พ่อขึ้นไปนั่งบนสพาน ได้อ่านโทรเลขแลเขียนหนังสือกินเข้าในห้องกับตัน แล้วอยู่บนนั้นจนกระทั่งเรือออกได้ดูวิธีเขาออกเรือ นำร่องลงมา ตากับตันยอมให้นำร่องบัญชาหมด ทั้งการที่จะเบิกจักรเดินช้าเดินเร็ว แลถือท้ายอย่างไรนำร่องสั่งเรียบที่เดียว ที่แท้ก็สักสิบมินิตเท่านั้น เรือก็ออกพ้นท่า ดูไม่น่าจะต้องมีนำร่อง เขาจุดโคมเขียวโคมแดงสองข้างไว้เหมือนลำคลอง ไหนจะมีดวงใหญ่สีขาวสำหรับบอกเขตร แต่เห็นจะ

เปนข้อบังคับที่ว่าให้ต้องรับนำร่องเขามาลง นำร่องบอกกับตันว่า วันนี้เปนวันร้อนผิดปรกติ ที่จริงดูก็ไม่สู้กระไรนัก

คืนที่ ๒๒

วันพุฒที่ ๑๗ เมษายน

วันนี้เรือเข้าช่อง บ๊าบเอลเมนเด็บ แปลว่าทเลน้ำตา เพราะในทเลแดงนี้มีศิลาใต้น้ำมาก แต่ก่อนถ้าเรือมา ญาติพี่น้องรู้แล้วก็ร้องไห้กลัวจะมาเปนอันตราย บ้านช่องนั้นเปนทเลแดงที่มาอยู่ไม่ใคร่เห็นฝั่งมีลมเย็นกว่าวานนี้ นกขุบยังบินว่อนอยู่รีม ๆ เรือ มันเหนื่อยขึ้นมามันก็หยุดนอนลอยเสียบนน้ำ หายเหนื่อยก็บินไปใหม่ ไม่เห็นจับบนเรืออย่างหม่อมราโชทัยว่า

คืนที่ ๒๓

วันพฤหัศบดีที่ ๑๘ เมษายน

วันนี้ท้องฟ้าสลัวแดดอ่อน มีลมเย็น ทเลราบเหมือนน่ากระจก สีน้ำเงินใสแจ่ม รศชาติกลิ่นอายเปนอย่างใหม่ทีเดียว ในห้องพอที่จะหยุดพัดลมได้บ้าง วันนี้อ้ายพ้อนนวดยังชั่ว ได้รางวัลอีกปอนด์หนึ่ง ช้าไปคงพอใช้แต่จะเอาดีเห็นจะยาก ค่ำวันนี้กรมประจักษ์เอานิราศมาอ่าน ตอนขึ้นนั่งที่จะร้อยกับลังกา เปนอันแก้ครั้งที่สองแล้วยังใช้ไม่ได้ ที่เลอียดก็เลอียดเกินไป ที่จะเล่าอะไรดูไม่ทั่วถึง เอาหลังเปนน่า ๆ เปนหลัง เลยต้องเกณฑ์ให้ไปแก้อีก พากันยังเกิดความวิตกด้วยชินเอเดน กลัวจะแห้งแลโดมเบื่ออ่าน เขาจึงอาราธนาให้พ่อทำ ได้ทำสำเร็จเวลาเดียวนั้นทั้งสี่น่า ได้คัดสำเนามาให้อ่านเล่นต่อกันกับที่ส่งมาแต่ก่อนได้ วันนี้เวลานอนหนาวหยุดพัดแลรูดม่านได้

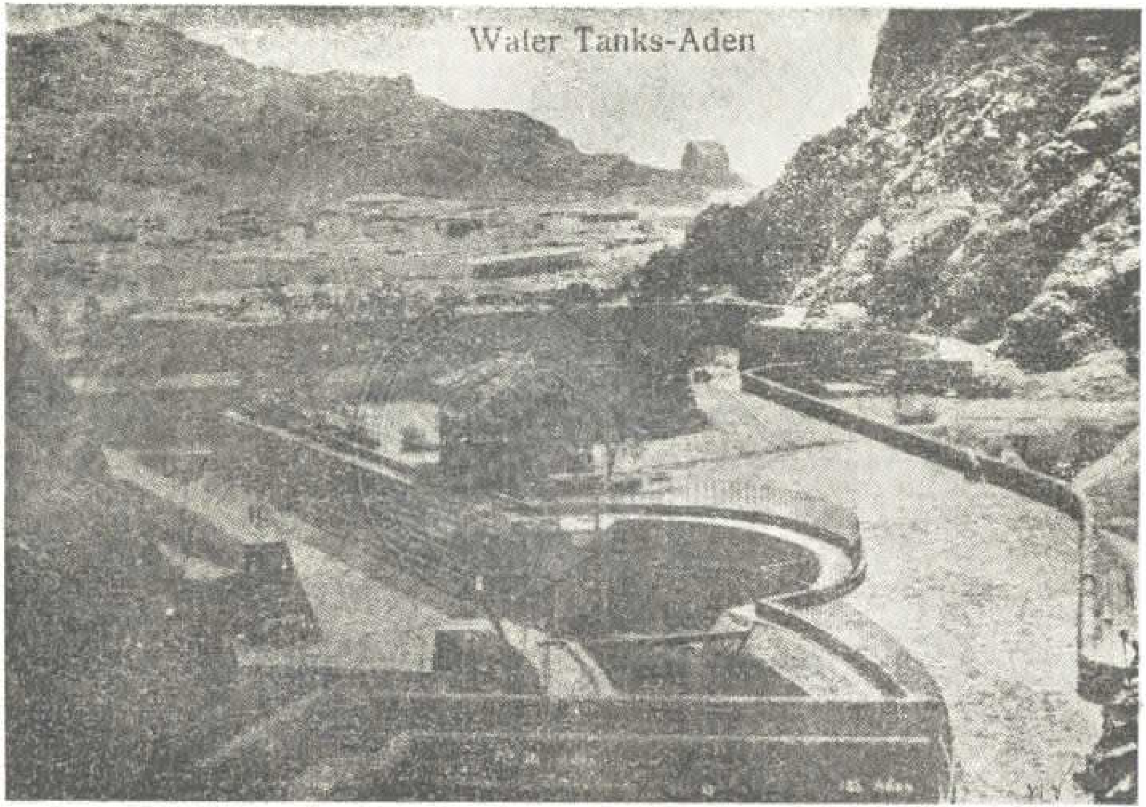

ที่ขังน้ำจืด ณ เมืองเอเดน

ครั้นวันรุ่งราตรีที่สิบหก　เผ้าสะทกสท้านใจให้สอื้น
แสนทุกข์ทนพ้นที่จะกล้ำกลืน　ถึงจากอื่นไม่เหมือนพรากจากสุดา
ค่อยขันเทาเบาอุราแต่ตาหมอ　ได้พูดจ้อเจาะจงส่งภาษา
มาจำพรากจากช้ำช้ำอุรา　เพื่องกถาขาพี่ไม่มีใคร
จะตอบต่อข้อความได้ถามซัก　อกจะหักเสียแล้วกรรมทำไฉน
แม้นเหาะได้ก็จะใคร่ระเห็จไป　พูดอยู่ในเกาะลังกาสักห้าวัน
บ่ายสักสองโมงเศษสังเกตเห็น　แหลมเอเดนเหมือนอย่างเกาะภูเหมาะมั่น
เรือค่อยแล่นเข้าไปใกล้กระชั้น　ภูก็ขันเลี่ยนโล่งโปร่งในยนา
เป็นคีรีสีคล้ำดำสักหน่อย　ไม่เห็นรอยร่องเค่นว่าเปนผา
เหมือนดินกองไว้เก่าเก่าเปล่าอุรา　ขาดพฤกษาหญ้าบอนบ่ห่อนมี
บางแห่งพร้อยรอยเหมือนตะไคร่น้ำ　ไม่เขียวสดสีคร่ำดำหมิดหมี
แต่เรือนรายชายเขาภูเข้าที　ยอดคีรีย้อมเขม้นเห็นเสาธง
เรือแล่นวงตรงไปจอดที่ท่า　เห็นนาวาน้อยใหญ่น่าใหลหลง
พอเวลาบ่ายห้าโมงครึ่งตรง　เขาก็ลงสมอทอดจอดนาวี
เรือสามลำสำคัญว่าเรือรบ　ชักธงครบเปนระยางล้วนต่างสี
ทั้งเรือจ้างต่างต่างกระเชียงตี　สุมาลีลูกเรือนั้นเหลือใจ
พวกขายของร้องอึงทึ่งถลา　ซูสินค้าพูดมากถลากไถล
มีขนนกเขาหนังถังขีดไฟ　สนุกไข่ทั้งขุหรี่มือนันต์
จวนพลบค่ำย่ำฆ้องเสด็จขึ้น　อีกคนอื่นมากมายต่างผายผัน
ลงเรือกระเชียงข้าน่าเกลียดครัน　อ้ายพวกนั้นเถียงกันเสียงลั่นอึง
มิงคิกูดีไม่มีจังหวะ　ภูเกะกะวัดเหวี่ยงเสียงผางผึง
คนถือท้ายชักสายหางเสือดึง　จนไปถึงท่าทอดจอดสพาน

ตามเสด็จลีลามาข้างซ้าย ทั้งสองฝ่ายคนหลามตามพลุกพล่าน
เที่ยวเดินมองร้องหน้าว่าขอทาน บ้างรีอ่านเมียงมาอาสานำ
บางพวกมาว่าชวนแลกเงินเหรียญ ทำพากเพียรสลนเสลือกเสือกพูดพล่ำ
ดูรูปกายคล้ายเปรตเศษเวรกรรม หัวหยิกดำพื้นขาวยาวโซเซ
ไม่มากมายเท่าไรใช่เบียดเสียด แต่น่าเกลียดโดนใครใครหัวไหล่เยี่
เดินตัดหน้าผ่ากลางขวางเกเร เหมือนอย่างเดระฉานน่าระอาใจ
พ่างพื้นปถพีสีมัวมน จะหาหญ้าสักต้นหนึ่งไม่ได้
ที่ถัดท่าวารีมีต้นไม้ เหมือนเขาหักปักในโรงลคร
อันตึกร้านย่านนี้มีอยู่หลาย แต่ของขายเหมือนกันหมดไม่ลดหย่อน
สินค้าถูกทุกอย่างต่างเมืองจร วางซับซ้อนเปนปลาร้าไม่น่าดู
ของเมืองนี้มีไข่โอทเรซ ก็ขนนกกระจอกเทศวิเศษอยู่
การซื้อหาน่าฉงนเปนพ้นรู้ เหมือนต่อสู้เถียงเทลาะเบาะแว้งกัน
บอกราคาห้าตำลึงแล้วพึ่งต่อ สลึงหนึ่งนั้นพอซื้อได้มั่น
ของอะไรซื้อได้ถูกถูกครัน ที่เปลืองนั้นจริงแท้แต่เวลา
ต่อตะบันกันไปใครจะแพ้ พูดกอแกนอกทางขวางนักหนา
ไม่ว่าคนชาติไหนใช้เจรจา เปนภาษาอังกฤษเชื้อแต่เหลือเลว
ฉันน้อยใจที่มันไม่พูดมคธ มันสิ้นรสเหลือตำราอ้ายห่าเหว
ยืนต่อของท้องแขงขัดขึ้นเอว ของเลวเกวก่งราคาจนน่าเคือง
ซื้อหอยพิมะกะรังทั้งสองฝา ไข่โอซาสองใบค่อยได้เรื่อง
สิ้นสามรูปีย์ถ้วนล้วนไม่เปลือง ไว้เปนเครื่องฝากพระสงฆ์ที่จงใจ
เคยพึ่งพาอาไศรยได้ไต่ถาม ยาพี่ความใหม่แท้ก็แก้ได้
ดีกว่าหมอออยสเตอเธอเปนไทย พบเมื่อใดได้เมื่อนั้นทันต้องการ

ครั้นเดินไปใกล้จะสิ้นสุดตลาด ยุรยาตรเข้าไปในสถาน
ร้านสุราของสำหรับรับประทาน ว่าเปนร้านแอยปอยน์เมนต์เห็นจะดี
ว่าซื้อน้ำสำหรับระงับร้อน เจ้าของต้อนรับจริงวิ่งออกรี่
พาไปหลังร้านจัดซักพัดวี ยกเก้าอี้มาให้นั่งตั้งเปนแนว
เจ้าของหายไปข้างไหนก็ไม่รู้ อีกสักครู่เห็นคนขนถ้วยแก้ว
แล้วกลับหายไปข้างไหนยังไม่แล้ว ไม่วี่แววนิ่งเฉยเลยซาซา
ต้องเอะอะกันกระไรได้เจ้าของ มามองมองเวียนวนเที่ยวค้นหา
จึงได้น้ำเลมอเนดปนโซดา แต่สักห้าหกขวดกวดให้ริน
มันรินพลางพูดพลางค้างจังหวะ ต้องเอะอะกันใหญ่ไม่รู้สิ้น
ไม่เสวยเลยโปรดให้เรากิน พอชุ่มลิ้นก็ไม่พอจนท้อใจ
ออกจากนั้นผันกลับรอบสนาม อย่าเติมความว่ามีหญ้าหาถูกไม่
สนามดินเราดีดีไม่มีอะไร หลังที่ไว้ถ่านศิลามาท่าเรือ
เห็นเขาตั้งนั่งร้านเปนการใหญ่ ขึ้นจุดไฟรอบหลังคาน่าเบื่อเหลือ
เทียนแฟร์หรีบหรี่ไม่มีเชื้อ พูดพึ้นเผื่อเอ็ดตะโรเสียงโกลา
จุดดวงนั้นดวงนี้ดับกลับจุดใหม่ ไม่สำเร็จกันลงได้นานนักหนา
จนยามครึ่งถึงกำหนดออกนาวา ไฟที่ท่ายังไม่ติดสักนิดเลย
นี่เหตุผลกลใดไฉนนั้น จึงพากันเหลวไหลจิตรใจเอ๋ย
จนฝรั่งมังค่าก็มาเคย พูดเยยเยยเหลวเปล่าไม่เข้ายา
ขึ้นบนเรือเหลือดูผู้ขายของ ยืนเปนกองเบียดกันสนั่นจ้า
เขาเอาเชือกวงไว้มิให้คลา เที่ยวไปมาได้ทั่วกลัวขะโมย
ชูแต่ของร้องเรียกให้คนซื้อ เสียงอึงอื้อเท่านั้นเอ๋ยร้องเหวยโหวย
ดูรูปร่างกาเยช่างเรโรย มือโยกโยยควักไขว่อยู่ไปมา

พิเคราะห์ไปให้เห็นเหมือนเช่นยักษ์ เมื่อทศภักตร์ประน้ำมนต์ค้นมาหา
ต่างกวัดแกว่งแสงศรเลศทา พยักหน้าเต้นโลดโดดทยาน
พระรามแผลงศรไปเปนข่ายล้อม ให้วงอ้อมกันไว้ไม่ประหาร
ยิ่งดูดูก็ยิ่งเบื่อเหลือรำคาญ ต้องคิดอ่านกลับห้องท้องนาวา
ชาวลังกาท่าทางดีกว่ามาก ดูไม่ใคร่เปนทรากกากภาษา
ถึงพูดมากก็ยังพ้องต้องวิญญา เจรจากันได้ดีไม่มีจน
เมื่อยามกว่าถึงเวลาเรือจะออก นำร่องบอกทางสันทัดไม่ขัดสน
มายัดเดียวพ้นช่องร่องตำบล ใบจักรวนวิดวักตักวารี

คืนที่ ๒๔

วันศุกรที่ ๑๙ เมษายน

วันนี้แสงแดดอ่อนกว่าวานนี้ เย็นมาก ขึ้นบนดาดฟ้าสวมเสื้อสักหลาดพอดี ตั้งกองเขียวเข้ญชายอุรุพงษ์มาหลายวัน เรื่องเสื้อซอยใส่แต่เสื้อบางชั้นในไม่ว่ากลางวันกลางคืน ร้อนฤๅเย็นก็เช่นนั้น ถ้าเผลอตัวเข้าลงแล้วจะลำบากมาก แรก ๆ มาก็แต่งตัว พอเคยเข้าตกลงเท่าที่อยู่บางกอก ต่อให้ฝรั่งมาเล่นอะไรต่ออะไรอยู่ก็เท่านั้น แปลว่าคุ้นกันเสียหมดทั้งลำเรือแล้ว

รางวัลแข่งขันนั้นพึ่งเปนที่ตกลงกันเมื่อวานนี้ได้แก่มิสซิสมาเลอ โดยสานมากับผัวแลลูกสองคนเปนชาติอังกฤษ มาจากฮ่องกงจะกลับไปบ้านไม่กลับอีก เอาของนั้นมาให้กับตันขอให้พ่อประทานเอง ท่านพวกกรรมกิจกรรมการพากันมาพร้อม พอให้แล้วถึงเชียกัน ช่วยกันติดออกยุ่ง เอาเข็มกลัดทองอย่างแม่ลูกอ่อน (เข็มซ่อนปลาย) ติดที่อกเหมือนตราแล้วพ่อให้ถ่ายรูป ทั้งพวกกรรมการก็ถ่ายด้วย กับตันให้ผ้าพันหมวกกระลาสีทำเปนสายสะพายคนละอันเอะอะเกรียวกราวกันมาก

ไม่มีอะไรทำชั่วแต่อ่านหนังสือเขียนหนังสือกับคิดวิธีที่จะเที่ยวที่เนเปอล อย่างไร กินเข้าเย็นวันนี้มีมักกะโรนีเส้นย่อม ๆ เขาทำไม่ได้ใส่มะเขือเทศ เรียกลุยรีอลิตะเลียนเหมือนก๋วยเตี๋ยว เรียกมะนาวแลน้ำตาลพริกป่นมาเติม อร่อยจนตากับตันต้องลอง เลยสั่งให้ทำมาบ่อย ๆ

คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

เมื่อคืนนี้เวลาจะนอนต้องปิดหน้าต่างกระจกหมด แล้วชักม่านรอบที่นอน แต่ครั้นเวลาย่ำรุ่งตรงตื่นขึ้นเย็นชาไปทั้งตัว ได้นึกแต่แรกนอนแล้ว ว่าควรจะใส่เสื้อชั้นในสักหลาด แต่กลัวจะไม่หนาวเช่นคิดจะนอนไม่หลับ ตื่นขึ้นเอาผ้ากำมหลิดข้างที่นอนห่มไม่หายหนาวพาลจะสท้านเอาด้วย จึงเรียกเอาผ้าห่มอีกผืนหนึ่ง คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่ได้ ประเดี๋ยวได้ผ้ารัดสำหรับคลุมตีนผืนหนึ่งส่งมาให้ห่ม ห่มชักขึ้นมาข้างบนตีนหลุด ชักไปคลุมตีนข้างบนหลุด เหลือกำลัง ปรอตเห็นจะราว ๗๐ เศษ ไม่ใช่หนาวมากมายอะไร แต่รู้สึกหนาวเพราะเสื้อผ้าที่มหาดเล็กจัดไว้ให้ไม่พอใช้เท่านั้น

กินเข้าแล้วขึ้นไปดูแผนที่กับกับตัน แลพูดกันอยู่บนสพานแลในห้องจนบ่าย ๔ โมง อากาศมัวแลไม่เห็นฝั่ง เลยเขาเดินผิดกับที่เคยมาคราวก่อนมาติดฝั่งข้างอาฟริกา กับตันให้ตลับยี่ปุ่นอันหนึ่ง มีรูปไก่หางยาวงามดีนึกอยากสั่งพระยานริศรให้ส่งเข้ามา เขาว่า หลวงสุนทร[๑] แลหม่อมอนุวงษ์[๒] มีแล้ว แต่หางยาวออกมาก็ร่วงเสีย เห็นที่จะจัดแล้วจึงงดไว้ พิเคราะห์ดู

---

๑ หลวงสุนทรโกษา คอยุเหล ณระนอง (เดี๋ยวนี้เปนพระยาปติพัทธภูบาล)

๒ หม่อมอนุวงศ์วรพัฒน ม.ร.ว. สำเริง อิศรศักดิ์ ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาพจนปรีชา)

เรื่องเสมหะนี้น่าที่จะไม่หายขาด พอเห็นได้ว่าอากาศที่แห้งแลเย็นนั้นทำให้เสมหะอ่อนชุ่ม ถ้าร้อนหายใจพาลมร้อนเข้าไปให้เสมหะในลำหลอดหายใจนั้นแห้ง น่าร้อนจึงค่อยสบายทั้งที่ล้างยากมักแห้งกรัง ที่ร้ายมากนั้นชื้นเปียกปนกับร้อน ส่วนร้อนชักแห้งแลเหนียว ส่วนชื้นทำให้ชุ่มพองแต่ไม่พอที่จะทำให้เหลว จึงเปนเวลาร้ายไม่สบายกว่าเวลาอื่น เพราะเสมหะขังค้างอยู่ในหลอดหายใจ การที่เปนเช่นนี้จึงเห็นว่า จะสบายแต่เมื่ออยู่ในเมืองหนาว ถ้าไปอยู่ในที่ร้อนชื้นคงกลับเปนอีก พ่อจึงไม่มีความหวังใจว่าจะหายขาดได้ เว้นไว้แต่หมอเขาจะมียาแก้ไขประการใด นั่นเปนทางที่จะดูไปก่อน แต่คงรู้ไม่ได้ว่าหายขาดฤๅไม่กว่าจะกลับไปถึงบางกอก จดหมายพ่อนี้ได้ตั้งใจแต่จะเขียนความรู้สึกในใจอันเปนส่วนตัว ไม่ได้พยายามที่จะเขียนเล่าถึงภูมิประเทศฤๅสารบาญชีอย่างใด เพราะการเช่นนั้นได้มอบให้หม่อมนเรนทร์เปนผู้เขียน ส่งเข้ามายังที่ประชุมเสนาบดี คงจะลงในราชกิจจาแล้ว ถ้าได้อ่านหนังสือนั้นเปนหลัก เอาจดหมายพ่อเปนฝอยสำหรับรู้เรื่องเฉภาะตัวแล้วจะเข้าใจแจ่มแจ้งได้ดี

พ่อรีบจบหนังสือฉบับนี้ลงเสียก่อนเวลาไปถึงสุเอส เพราะเปนเวลากลางคืนแลไม่มีท่าทางที่ควรจะขึ้นอย่างไร เปนแต่เรือจะไปถึงในเวลาสองยามวันนี้ รอให้หมอลงมาตรวจ แลรับโคมสำหรับเรือที่จะเข้าคลอง กับทั้งฟังว่ามีเรืออะไรเดินอยู่บ้างจะเข้าได้ฤๅยัง บางทีก็จะได้เข้าภายใน ๗ ทุ่ม อย่างช้าที่ต้องคอย ๔ ชั่วโมง เรื่องในคลองแลปอตเสดจะไว้เขียนพรุ่งนี้ต่อไปทีเดียว เขียนหนังสือนี้แล้วคิดจะขึ้นไปดูเมืองสุเอสอยู่บนสพาน

พ่อคิดถึงลูกเหลือประมาณทีเดียว สารพัดในการหนังสือที่เคยใช้ต้องทำเองทั้งสิ้น จนนอนฝันไปว่าให้หญิงน้อยอ่านหนังสือ Development of the European Nations ให้ฟัง (เพราะพ่อกำลังอ่านอยู่) นอนฟังสบายเพราะนอนจริงๆ นึกเปลี่ยวใจที่ไม่มีใครช่วยในการหนังสือยังไม่เคยลืมคิดถึงแต่สักวันหนึ่งเลย

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

ป.ล. คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

(ต่อตอนกลางคืน) พอเรือจอดประมาณสักครึ่งชั่วโมง เรือเจ้าท่าแลหมอลงมา หมอนั้นมีมาหลายคน ผู้ชายบ้างผู้หญิงบ้าง พ่อไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๓ ก่อน เอามายืนเรียงแถวที่ดาดฟ้าชั้นล่าง หมอเข้าไปคลำรักแร้คลำไข่ดัน การที่คลำนั้นดูเหมือนสักแต่ว่าพอถูก ฤๅไม่ถูกเพียงแต่ท่าท่าก็พอ ส่วนฝรั่งดูเปนการสนุกหัวเราะกันคิก ๆ คัก ๆ แต่ถ้าเจ๊กแล้วยกแขนขึ้นบนหัวหน้าตึงตกใจทุกคน คราวนี้จะตรวจชั้นที่หนึ่งแต่พ่อนั้นยกไม่ต้องตรวจ แต่พ่ออยากดูจึงลงไปประชุมกับเขาที่ประชุมนั้นห้องกินเข้าชั้นล่าง ให้ยืนเรียงกันเปนแถว นางหมอผู้หญิงเข้ามาตรวจ เปนคนกลางคนคล้ายยายลอฟตัศ พอมาถึงพ่อ แกบอกว่าพ่อนั้นฟรีไม่ต้องตรวจ ขอเชิญเสด็จกลับจะตรวจคนอื่น ตรวจคนอื่นนั้นหมายว่าจะทำอย่างไร หมอกับคนโดยสานยืนห่างกันสัก ๓ วา เอาบาญชีออกมากางแต่ก็ไม่ยักต้องอ่านชื่อ นับหนึ่งสองสามสี่ พอคนครบบาญชีก็บอกแล้วเลิกกันเท่านั้น แล้วไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๒ พวกนั้นสนุกเกรียวกราวกันมากเล่นตลกต่าง ๆ แต่การตรวจก็แปลกกว่าชั้นที่ ๑ ยายหมอนั่งที่โต๊ะเอาบาญชีออกกาง ต้องเข้าไปบอกชื่อตัวให้กาบาญชีทีละคน แล้วก็เท่านั้นเอง มันขั้นที่แรกจะตรวจดูเอะอะเปนการใหญ่มาก แต่ครั้นถึงการที่ตรวจกลายเปนทำพิธี พิธีนั้นก็ทำตามยศเปนชั้น ๆ ด้วย การตรวจนี้สำเร็จใน ๗ ทุ่ม พ่อเห็นว่าดึกแล้วจะไม่มีใครลงมา พอถอดเสื้อเขาก็บอกว่าเจ้าเมืองลงมา ต้องกลับแต่งตัวใหม่ขึ้นไปรับ ที่แท้สมุหราชองครักษ์แลมาศเตอออฟเซเรมอนีมาก่อน ราชองครักษ์นี้ชื่อเซียปาซา เปนที่อย่างเจ้าพระยาสุรศักดิ์ เพราะซิกิปาซาอย่างที่เจ้าพระยาสุรวงษ์ไปตามเสด็จที่อาเล็กแซนเดรียแลซุลพิการ์เขย เปนที่อย่างพระยาอนุรักษ-

ราชมณเฑียรลงมาประจำคลองเขตรแดนอิยิปต์ ว่าเคดีฟอยากจะมารับเอง แต่ถึงกำหนดลงไปเปิดโชอะไรในการบุญที่อาเล็กแซนเดรีย ขอให้บอกนัดหมายว่าจะตามไปพบกันแห่งใดแห่งหนึ่งที่ยุโรปในเดือนมิถุนายน เวลานี้รถไฟพิเศษจัดมาคอยอยู่พร้อมแล้ว ขอเชิญให้พ่อขึ้นยกไปนอนปอตเสดทีเดียว จะถึงในก่อนสามยาม พ่อว่าอยากจะไปทางเรือจะได้ดูคลอง แล้วนำชาลิมปาชาพระยาสมุทบุรานุรักษ์ ซัลซเบย์ ผู้บังคับการโปลิศรักษาคลอง แลมองสิเออเดอตรูริสเปนผู้บังคับการโปลิศเฝ้า เจ้าคนนี้พูดอังกฤษได้ นอกนั้นพูดฝรั่งเศสท่านสมุหราชองครักษ์ตั้งต้นสปีชไปในภาษาอังกฤษได้นิดหนึ่งลานึกไม่ทันต้องมีล่าม แต่ถ้าพูดธรรมดาพอจะโซลกกันไปได้ แล้วนอนอยู่ในเรือนั้นทั้งสองคนเรือเข้าคลองไม่ได้จนสว่าง จะคอยดูเข้าคลองจึงเลยนั่งอยู่จนสว่างจึงได้นอนนอนไม่ใคร่หลับ เห็นจะเปนด้วยตะกรามกินแซนด์วิชถึง ๓ ชิ้น แลมีลูกสตรอเบอรีลงมาจากยนยกกำลังสด แลใหญ่มากอร่อยเสียจริง ๆ กินเข้าไปเต็มจานเพราะอดผลไม้มาเหลือกำลัง พ่อช่างคิดถึงลูกเสียเหลือล้น เพราะกินอะไรอร่อยเคยกินด้วยกันเสมอ ลูกมันโตกว่าที่ยาวาสองเท่าแลไม่มีกลิ่นแดงหนูเลย ที่มีกลิ่นเห็นจะเปนด้วยสุกเกินไปฤๅยังไม่สุก นี่มันกำลังพอดีแต่เพราะมันมีเปรี้ยวในนั้นมากจึงเสาะท้อง ต้องกินน้ำแร่ซ้ำเสียทีเดียว รู้สึกตัวเมื่อราวโมงหนึ่งเรือเข้าคลองแล้ว แต่ง่วงไม่ได้ลุกขึ้นดู กินน้ำแร่แล้วจึงหลับสนิท ไม่มีของจะฝากเพราะถึงกลางคืน

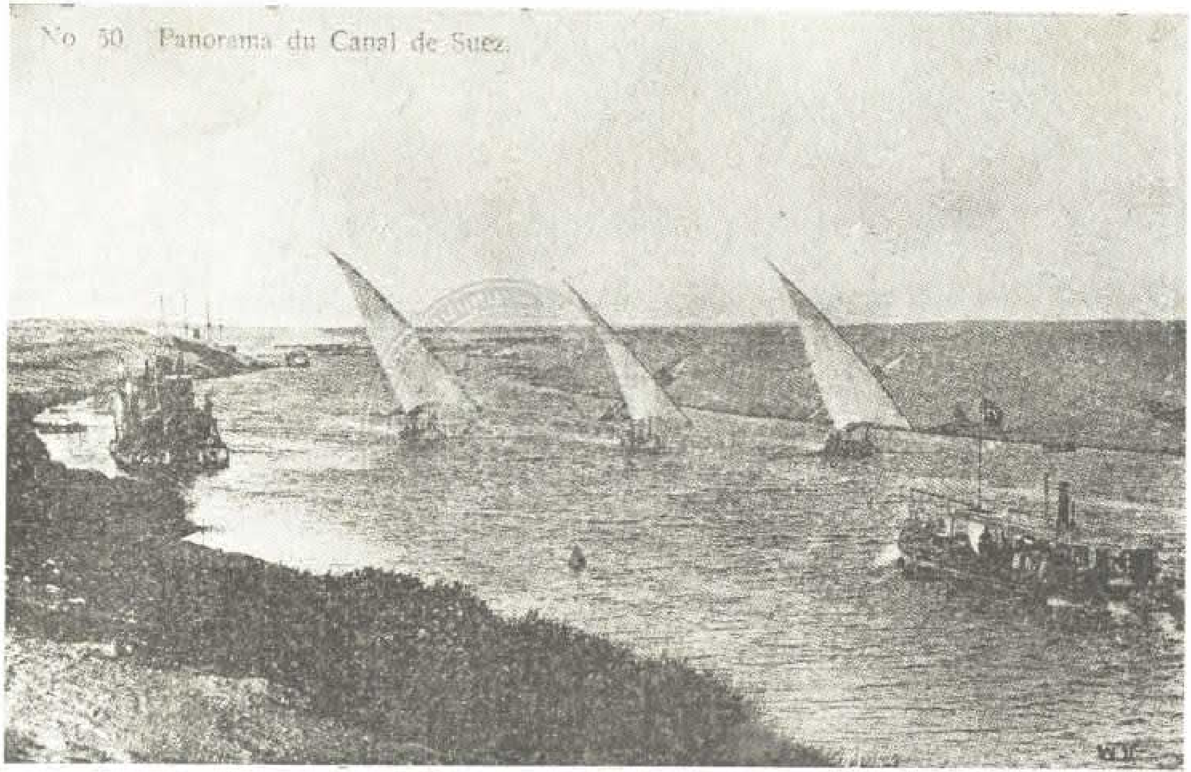

คลองสุเอส

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖

คืนที่ ๒๖

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อไม่ได้ทำทวนต้นเปนหนังสือฉบับใหม่ เพราะจะให้ขวันกันที่ วันนี้กินเข้าเอาพวกอิยิปต์ไปกินด้วย คลองตอนนี้พ้นอิสไมเลียที่เปนกึ่งทางมาแล้ว ประเดียวเดียวก็ถึงตอนลงเขื่อนสำเร็จ แต่ได้ความว่าตอนกลางเขื่อนยังไม่สำเร็จเหมือนกัน ที่จริงมันอัศจรรย์มาก คือในระหว่างเอเชียกับอาฟริกา แต่ก่อนนั้นเปนทเลแคบ ๆ เช่นทเลแดง ที่หลังตื้นขึ้น จะเปนด้วยเขาไฟฤๅทรายบนฝั่งมีพยุพัดเปนลมบ้าหมูโปะยลงไปนานเข้าก็ตื้นขึ้นได้ ที่ซึ่งทเลลึกแลกว้าง ทรายถมไม่เต็มได้ก็เปนทเลเล็กบ้างใหญ่บ้างน้ำไหลไปไหนไม่ได้ ที่ทรายโรยมากก็ดอนสูง ที่น้อยก็เปนทรายพอน้ำแฉะ ๆ แต่น้ำยังเค็มอยู่ จึงเปนเกลือ ในที่ที่น้ำท่วมเท่านาเกลือ แต่ไม่ต้องทำอะไร เกรอะขึ้นเองคอยแต่โกย ง่ายกว่านาเกลือของเรา ในที่ที่น้ำลึกลงไปกว่านาเกลือมีปลาชุมมาก เหตุด้วยเวลาน้ำทเลขึ้นท่วมเข้ามาโดยเร็วปลาก็ไหลเข้ามาตามน้ำ ครั้นเวลาน้ำลดค่อย ๆ ลดออกไป ปลาไม่ทันรู้ตัวที่จะออกน้ำงวดก็เลยติดอยู่ในห้วงนั้น จึงมีนกต่าง ๆ นา ๆ ตั้งแต่นกกระทุงลงไปจนนกเล็ก ๆ เต็มไปทั้งนั้น นกกระทุงแลขาวสุดตาจนเหลือเชื่อว่าเปนนก แต่เข้ายิงไม่ได้ด้วยเปนที่ทรายไปทั้งนั้น เขาจึงใช้ตลบด้วยอวนอย่างหนึ่ง ฤๅเอากิ่งไม้บังเข้าไปยิงอย่างหนึ่ง คลองที่ขุดมานั้น เขาขุดหันหาที่ซึ่งมีห้วงน้ำขังอยู่ คือที่ทรายลึกหน่อย ให้เขาแรงเปนที่ตั้ง แต่ห้วงอื่น ๆ เปนห้วงเล็กกว่าลำคลองที่ขุด จึงไม่ใคร่ปรากฏเช่นห้วงน้ำบิตเตอเล็กแล

ขีดเดอใหญ่ ซึ่งแลเห็นเปนทเลเหมือนทเลสาบน่าเมืองสงขลาแลพัทลุง การขุดนั้นยาก เพราะเปนทรายรวดลงไปลึกจริงถึงกะส้าหอย เหมือนอย่างเราขุดคลองเล่นในหาดทราย เปิดน้ำเข้าไปทรายก็พลอยลงไปเต็มตื้น เขาลงเขื่อนสองข้าง แต่ยังต้องโกยในกลางอยู่เสมอ เขื่อนนั้นก็ยังไม่ตลอด ขุดคลองนี้ดูลำบากกว่าคลองคีลในเยอรมนีมาก ด้วยที่นั้นเปนดินแขงตัดตรงลิ่ว แลทำภายหลังคลองนี้ เปนการที่คิดสำเร็จแล้ว ไม่ต้องทดลอง ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้น ตามลำคลองนี้ไม่มีน้ำจะกินตั้งแต่เริ่มแรกมา ขุดบ่อก็ไม่ได้น้ำ จึงขุดคลองชักสายน้ำจืดมาแต่แม่น้ำไนล์ เคียงกันมากับคลองใหญ่แลทางรถไฟจนถึงปอตเสด แล้วขีดให้ดินไม่ทลุ อย่างเดียวกันกับคลองราชดำริห์ที่ประทุมวัน มีน้ำจืดใช้ได้ตลอดปี ตามริมคลองนั้นปลูกต้นสน ขันที่มันไม่โตเท่าไร เมื่อคราวพ่อมาสิบปีแล้วนั้น ต้นสนก็สูงอยู่ในแปดศอกสิบศอก ก็เห็นจะปลูกมาแต่แรกเปิดคลอง คือในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้านี้เอง ครั้นมาคราวนี้เห็นยังเล็กกว่าต้นสนที่สวนดุสิตก็มี เท่ากันนั้นมีน้อย เซีย ๆ เสียโดยมาก บางตอนกลับจะว่าเล็กลง เห็นจะเปนด้วยรากเดินไม่ได้ ไม่มีน้ำจะกิน จึงไม่แตกกิ่งออกไปได้ สพานข้ามคลองที่คีลมีสพานเหล็กเรือกำปั่นลอดได้ แต่ที่นี่ไม่มีเลย จะเปนด้วยไม่ต้องการ แลถ้าจะทำขึ้นก็ที่จะต้องลงทุนมากกว่าคลองคีล ผู้ที่จะข้ามไปมานั้นชั่วแต่พ่อค้าอูฐที่ไปมาค้าขายในแผ่นดินอาหรับฟากข้างตวันออก มีพวกอาหรับชาวป่าเรียกว่าเบดวินมาปลูกเต๊นต์อยู่ในกลาง ๆ ทราย เห็นเรี่ยรายมาตามทาง พวกนี้ไม่มีบ้าน แลมักจะเปนผู้ร้ายปล้นตีชิงเที่ยวย้ายไปย้ายมา เวลาที่จะย้ายไปไหนก็ถอนเต๊นต์ยกครอบครัวพาม้าฬาอูฐ แกะไปตั้งอยู่ที่อื่นต่อไป การที่จะขุดคลองนี้เริ่มแต่แผ่นดินทูลหม่อมปู่ มีฝรั่งเศสผู้หนึ่งชื่อมองสิเออเดอ-เลสเสปเปนผู้คิดว่าจะขุด แต่เปนข้อใหญ่ใจความที่ต้องปฤกษากันมาก อังกฤษ

เปนตัวขัดขวางอย่างเอก เหตุด้วยหวงประเทศอินเดียกลัวเรือรบต่างชาติจะไปถึงง่าย ที่มีรถไฟเดินผ่านระหว่างกิวทเลอยู่เท่านั้น ไม่น่ากลัวอันใดเหมือนเรือจะผ่านไป พร้อมด้วยสาตราอาวุธ เพราะมันย่นทางลงถึง ๑๕ วัน แต่ฝรั่งเศสครั้งนะโปเลียนที่ ๓ อุดหนุน มีทุนรอนของคนฝรั่งเศสมาก เงินพอแล้ว แต่ไม่มีคนที่จะรับจ้าง จึงต้องมาชวนเสดปาชาเจ้าเมืองอียิปต์ให้เข้าหุ้นส่วน ให้ฟรีแชร์แลมีข้อสัญญาให้ช่วยเกณฑ์จ้างพวกพลเมืองอียิปต์ ที่เรียกว่าเฟละฮีนเดือนละ ๒๐๐๐๐ คน เปนการเดือดร้อนผู้คนระส่ำระสายมากนัก ครั้นเมื่อเสดปาฮาตาย อิสไมลปาชาได้เปนเจ้าเมืองอียิปต์ จึงไม่ยอมเกณฑ์คนไปขุดคลอง เกิดเปนความกับบริสัทถึงต้องปรับปรุงกันเอะอะมาก บริสัทได้เงินค่าปรับนั้นไปสร้างเครื่องจักรมาขุดคลองต่อมาจนสำเร็จ แต่อิสไมลปาชาแกเปนคนหรูเหลือประมาณ ถึงเชิญเอมเปรสยูยินเมียนะโปเลียนมาเปิดคลอง สร้างวังขึ้นรับใหม่ทั้งวังที่เมืองอิสไมเลีย ถวายของเครื่องพระสำอางประดับเพ็ชร์แลทับทิมทั้งสำรับ แลแขกอื่นๆ ก็มาก สิ้นเงินเท่าใดจำไม่ได้แน่ กว่าสิบแปดล้านแฟรงก์แต่ชั่วเปิดคลอง แกก็เลยล่มจมเพราะเรื่องหรู ถึงต้องถูกถอด แลเมืองก็เปนหนี้เขายับเยิน จนเจ้าหนี้ยดอยู่จนทุกวันนี้ แต่ความมั่งมีมันไปอยู่ที่ฝรั่งเมื่อแรกลงทุนเข้าแชร์กันแชร์ละห้าร้อยแฟรงก์ เพราะมันได้กำไรดอกเบี้ยเหลือล้น จนเดียวนี้ขายแชร์ละ ๔๕๐๐ แฟรงก์ก็ยังมีผู้ซื้อ เมื่อคิดดูผู้ซึ่งยังถือแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์อยู่แต่ก่อนไม่ได้ซื้อขึ้นราคาจะรวยสักเพียงใด ในการที่ซื้อ ๔๕๐๐ นี้ก็ต้องคเนว่าดอกเบี้ยคงไม่ต่ำร้อยละ ๕ ถ้าต้นทุนแต่เพียง ๕๐๐ แฟรงก์ จะมิได้มากเหลือเกินเต็มที่ฤๅ นี่เปนส่วนประโยชน์ที่ฝรั่งเศสได้จากคลองนี้

แต่ยังมีเก่งขึ้นไปกว่านั้นอีก คืออังกฤษอันเปนผู้ไม่เข้าตาชอบเรื่องขุดคลองนี้มาแต่ต้นเดิมดังที่กล่าวแล้ว กลับได้ใช้คลองนี้มากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ใช่แต่เท่านั้น เมื่ออิสไมลชวนลงจวนจะต้องเลหลังนั้น แอบเข้ามาขอบั้นแชร์ของอิสไมล เปนต้นทุนถึงสี่ล้านปอนด์ แล้วซื้อได้แชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์ด้วยเพราะอิสไมลแกได้เปล่าก็มี ลงทุนไปบ้างก็มี ขายแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์เท่าเดิมก็ไม่ขาดทุน ในเวลานั้นราคาแชร์ที่ขายกันอยู่ในตลาดสองพันแฟรงก์ไม่ใช่เวลาที่กัมปนีตกต่ำ ซึ่งเคยขายได้แต่เพียงแชร์ละ ๒๑๐ แฟรงก์ก็มีนั้น ใช่แต่เท่านั้นซ้ำเข้ามาช่วยอียิปต์ในการปราบปรามการจลาจลยึดเอาเมืองอียิปต์ไว้เปนผู้ทำนุบำรุงแต่คนเดียว กันฝรั่งเศสซึ่งกำลังกระปลกกระเปลี้ยในเวลานั้นออกเสียได้ ความคิดเขาเดินเปนอันหนึ่งอันเดียวแน่แน่วกริบ ๆ เข้าไปไม่ได้มีถอยหลังเลยตลอดเวลาห้าสิบปี การที่เปนได้ดังนี้ เพราะอังกฤษมีหลักฐานการปกครองมั่นคง เรียบมาเสียห้าร้อยปีจริง ๆ แล้วด้วย เมืองอื่นจึงไม่ใคร่จะว่องไวเหมือนหน่อย ๆ ก็ไปทลายถอยหลังเสีย แล้วจึงตั้งต้นใหม่

บ่นด้วยเรื่องคลองมาตลอดแล้ว ทีนี้จะว่าด้วยถึงปอตเสด เรามาถึงบ่าย ๕ โมง แต่ทีนี้กลางวันมันมากขึ้นมาทุกที หนาวก็มากขึ้นทุกที ปรอตในแคบิน ๗๑ กลางแจ้ง ๖๘ เรือค่อยๆ เลื่อนเข้ามา พ่ออยู่บนสพานเห็นแปลกแต่ตอนข้างขวามือ การขุดอ่าวจอดเรือเห็นจะมีมากขึ้นสักหน่อย การที่รู้ว่าขุดไม่ขุดนั้นใช่จะเห็นเปนน้ำเปนดินอะไร ที่ตรงไหนเปนน้ำแลเห็นเปนน้ำไม่มีทรายปริ่ม ๆ แปลว่าตรงนั้นขุด ถ้าไม่สังเกตก็คล้ายกันทั้งยกฤๅน้ำ แต่ข้างซ้ายมือนั้นเปนที่มีตึกรามเปนตัวเมือง มีขุดเข้าไปเปนอ่าว ๆ สำหรับจอดเรือ มีเรือรบไอรอนแคลดอิตาลีลำหนึ่ง อังกฤษลำหนึ่ง มีทหารยืนคำนับทั้งสองลำ ด้วยในคลองเขาห้ามไม่ให้สลุต แต่เมืองสลุตข้างริมทเลได้ยินเสียงเบา ๆ จอดที่ตรงน่าตึกของบริสัท

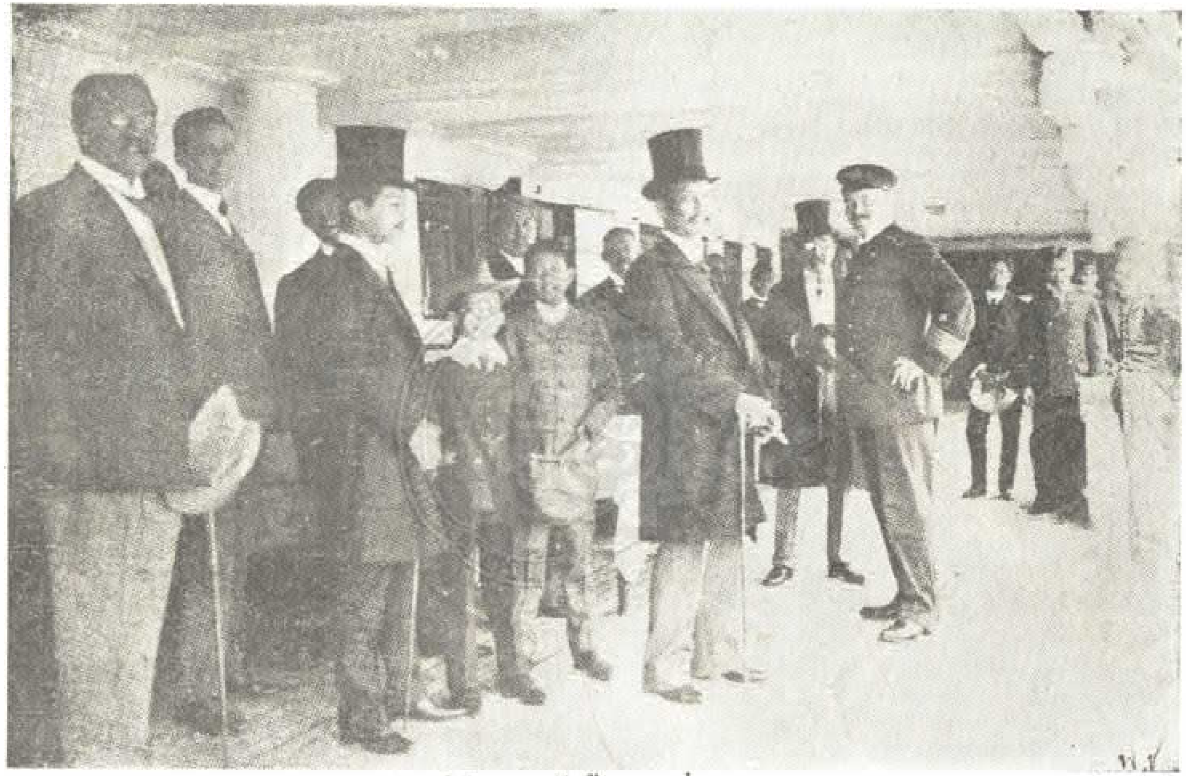

รูปหมู่ก่อนเสด็จขึ้นบกที่ปอตเสด

คลองซึ่งมิโดมหลังคากระเบื้องเคลือบสีเขียว หมอลงมาตรวจก่อน แต่พอไม่ทิ้งหมอด้วยเห็นเสียแต่กลางคืนแล้ว มาทำอะไรบ้างก็ไม่ทราบ เจ้าบ้านผ่านเมืองรถรัถอะไรลงมาคอยอยู่พร้อมที่ท่า แต่เห็นจะรอหมอตรวจ เพ็ญ[๑] กับพระเสนี-พิทักษ์[๒] หลุดลงมาก่อน เพ็ญอ้วนขึ้นมาก ไม่เคยเห็นอ้วนเท่านี้ ตัวบอกหายแต่หมอเขาว่าอีกสองปีจึงจะสนิท ต่อนั้นจึงคอเวอเนอเยเนอราล ชื่ออิปรฮิมฮะลิมปาซา กับผู้บังคับการโปลิศในลำคลอง ชื่อซัลซเบย์ ก็อมองสิเออเคอตูริสผู้บังคับการโปลิศลงมารับ รับสั่งเกดิฟมาให้ต้อนรับแลเชิญเสด็จขึ้นบก ตากงสุลเยอรมันได้เคยพบแต่คราวก่อน เข้ามาเปนเจ้าเข้าเจ้าของ ค่าที่มาเรือเยอรมัน

พอขึ้นบกในเรือของรัฐบาลกับพวกข้าราชการเดอะกทั้งปวง ขึ้นรถแรกกับสมุหราชองครักษ์ บริพัตรขึ้นกับผู้ว่าราชการเมือง รวบรวมใจความในข้อที่เห็นเมืองปอตเสดเปนอย่างไรนั้น ตอนข้างเก่าคือข้างใต้เหมือนอย่างเดิมไม่ได้แปลกอะไร แต่หาดงอกออกไป ข้างเหนือริมทเลทำถนนออกไปแล้ว มีตึกราย ๆ มีที่ว่างยังเปนน้ำเฉาะแฉะอยู่ก็มี เห็นจะเท่ากันกับเมืองเก่า จวนผู้ว่าราชการแลศาลเมืองยกออกไปทำริมทเล สร้างขึ้นใหม่พึ่งจะแล้วในปีนี้เอง ไม่ใช่แต่ไม่เคยไปคราวก่อน ที่เหล่านั้นคราวก่อนยังเปนทเลอยู่ เรือนตะเกียงที่เคยอยู่ปากคลองนั้น เดี๋ยวนี้หลุดลึกเข้ามาแล้ว แต่ความจริงตอนใหม่นั้นยังโรเรไม่แน่นหนาเหมือนตอนเก่า ถ้าจะนึกหน้าเมืองปอตเสด จะเทียบกับเมืองใดในข้างตวันออกไม่ได้ มันเปนเมืองฝรั่ง ฝรั่งก็ไม่ใช่ชาติอื่น ฝรั่งเศสยังไม่โตมากจริง แต่สิบปีออกไปเกือบครึ่งหนึ่ง มีท่าทางที่จะโตเร็วมาก แต่

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ประชวรออกไปพักรักษาพระองค์อยู่ที่อียิปต์

๒ พระเสนีพิทักษ์ เปลี่ยน หัศดิเสวี ไปตามเสด็จกรมหมื่นพิไชย ฯ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาชนินทรภักดี)

ต้นไม้แลเต็มที่ ที่ปลูกตามถนนโตแล้วก็แห้งร่องแร่ง ที่ปลูกใหม่ก็ไม่เห็นน่าว่าจะรอด แต่เปนความทเยอทยานของพวกนี้ ดูเหมือนไม่มีอะไรที่จะสำคัญยิ่งกว่าจะหาดอกไม้มาแต่งมาประดับในเวลารับแขก ไปบ้านเคาวเนอ ในห้องเลี้ยงน้ำชาเปนเฉลียงเรือน ไม่จำเปนที่จะต้องแต่งดอกไม้เลย ควรฤๅแต่งดอกกุหลาบเสียออกหรู โต๊ะกินเข้าที่โฮเตล ถึงแก่แต่งปกคลุมไปด้วยดอกไม้ ดอกกุหลาบของเขาดีกว่าบ้านเราเปนอันมาก เพราะเขามีสีต่าง ๆ ดอกใหญ่ ๆ ไม่เหมือนกับเรา ลงอยู่เพียงชมภูซ้อน วันดีคืนดีจึงจะได้เห็นกุหลาบเหลือง แต่ลองถามดูเถิด มาจากไกโรทั้งนั้น ไกโรเองลองถามดูเถิดมาจากยุโรปทั้งนั้น เมืองที่มีต้นไม้ดอกไม้น้อยเขารักต้นไม้ดอกไม้ เมืองที่มีเฝืออย่างเช่นเราไม่มีใครแลดู หัดเคยมือมาเสียแต่เด็ก ๆ เดินก็เอามือระต้นไม้รูดใบเล่น

เรือนเจ้าเมืองนี้ทำซอยกล มันยาว ๆ แคบ ๆ เห็นจะคอดกลาง พอเข้าประตูข้างน่าจะขึ้นกระไดก็แลเห็นประตูข้างหลัง แต่เปนตู้กระจกโก้เต็มที่ แกเลี้ยงน้ำชาที่จะเห็นท่าเราจะชอบใช้อย่างอังกฤษ พ่อไม่กิน เรียกกาแฟอิยิปต์ออกจะประดักประเดิด ดูเหมือนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์[๓] เสียกระไรเลย เปนแต่อ้วนกว่าโตกว่า จะบอกว่าคนอื่นไม่ได้เปนอันขาด พ่อขอเสียอย่าให้มีการรับรองอย่างอื่นต่อไปอีก แต่ยอมให้แกช่วยเลือก ว่าจะพักที่โฮเตลไหนดี ตกลงเปนเลือกอิสเตอนเอกสเชนซ์ซึ่งเปนโฮเตลทำใหม่ พากันไปทั้งหมดออกแห่ ๆ ตามถนนมีโปลิศราย แลมีโปลิศม้านำรถรับกันเปนทอด ๆ แลประจำอยู่น่าโฮเตลเปนนิจ เขามีที่นั่งเล่นอยู่ชั้นล่างฝากระจกรอบ ตามเฉลียงริมถนนมีคนมานั่งเล่นในเวลาเย็นจนค่ำแน่นไปทุก ๆ แห่ง เหมือนในเมืองฝรั่งเศส

---

๓ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ มร ว เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพ (เปนเจ้าพระยาพระเสด็จในรัชกาลปัจจุบันนี้)

เวลาน่าร้อน แต่ไม่เห็นกินเข้า เวลาเราไปนั่งอยู่ที่ชั้นล่าง ดูกันกะไรเลย แต่กับเข้าไม่อร่อย สู้ในเรือเราไม่ได้ กินเข้าออกไปกินเฉลียง ท่าทางมันไม่น่าสบาย ก็ชั้นก็ชั้นขึ้นไปก็เปนห้องนอน มีห้องบิลเลียดชั้นหนึ่ง ทางเดินอยู่ในกลางเรือนมีห้องข้างซ้ายข้างขวา ดูเหมือนในทางเดินระมิด เครื่องตกแต่งก็เลว แต่ใช้ลิฟต์ไม่ว่าอะไรจีปาถะ ดูเหมือนชั้นล่างไม่ใช้อะไรนอกจากนั่งเล่น ลิฟต์นั้นกว้างพอฯ ๖ คน ใช้แรงน้ำอย่างเรียกว่าไฮดรอลิกต้องมีคนประจำอยู่ในนั้นคนหนึ่ง มีสายลวดขึงยืนลงมาตลอด ๖ ชั้น เวลาจะขึ้นอ้ายตาเจ้าพนักงานต้องสาวลวดนั้นขึ้นไป ขึ้นด้วยแรงคนเปนแต่มีเครื่องถ่วงให้เบาแรง เวลาจะหยุดต้องเอามือไปค่อย ๆ รอสายลวด แล้วจึงจับให้หยุด อ้ายตาเจ้าพนักงานนั้นเห็นจะถึงมือแตงทีเดียว ประเดียวชั้นนั้นกริ่งประเดียวชั้นนั้นกร่าง ไม่มีหยุด ไกลร้อยโยชน์แสนโยชน์ไม่ขอเปนตาเจ้าพนักงานลิฟต์

ก่อนเวลากินเข้า ได้ไปเที่ยวห้างริม ๆ นั้นเอง การมันใหญ่มากเหมือนพระยายืนชิงช้าเมื่อจะออกเดินจากซุมรุมนี้ไปซุมรุมโน้น มีโปลิศม้าไปกันคนเสียก่อน แล้วราชองครักษ์แลเจ้าเมืองกรมการเดินสองข้างเหมือนพราหมณ์ พวกคนก็ดูแน่นเหมือนดูพระยายืนชิงช้า แต่ของไม่มีอะไรนอกจากของฝรั่ง ถามเจ้าของเมืองเองแกก็ว่ามีแต่ห้างยี่ปุ่น แต่คนขายไม่ใช่ยี่ปุ่น เปนยิวรับมาอีกต่อหนึ่ง ของทำดีจริง ๆ น่าพิศวง ดีกว่าที่เคยเห็นๆเปนอันมาก มันเข้าใจที่จะแปลงรูปแลเก็งความชอบใจของฝรั่ง ประกอบทั้งความฉลาดในการวาดเขียน ถ้าว่าราคาเท่าๆ กันแล้ว จะหาของฝรั่งดีได้เหมือนไม่มีเลย ตกลงเปนหาของในเมืองไม่ได้จริง ๆ สักร้านเดียว นอกจากหม้อที่ส่งมา ผ้าคลุมหัวแขกนั้นถึงทำเมืองฝรั่งก็จริง แต่ลวดลายแลหน้าตามันก็เปนแขก จึงสมมตเอาว่าเปนของแขกทีหนึ่ง พ่อเข้าใจว่าไม่แพง แลคิดเห็นว่าถ้าใช้เปนผ้าห่มเห็นจะงาม

หนักมากอยู่สักหน่อยหนึ่ง แต่มันแววววาวดี เล้ศฝรั่งทำไมห่มได้ เล้ศแขกจะห่มเปนไรไป ไปเที่ยวอยู่ไม่ถึงครึ่งชั่วโมงกลับมาโฮเต็ล พูดกันต่อไปใหม่คราวนี้ไปไล่เลียงถึงเจ้าเขมร [๔] พวกข้างแขกไม่ได้เกี่ยวข้องอันใดเลย กรมการอังกฤษซึ่งเปนผู้ให้การนั้นว่าตัวได้เห็น แต่จำหน่ายเรื่องไม่ตก ซัดให้ถามนายกลองเปนฝรั่งเศสคนนั้นเปนผู้จัดการรับรองตลอด มาถึงขึ้นบกต้องเช่ารถหมดทั้งเมืองเพราะรถมีน้อย ว่าขึ้นบกเวลานั้นเจ้านายผู้หญิง ๖ องค์เจ้าจอม ๓๐ ขี่รถรอบเมืองแล้วแวะที่ร้านซื้อของแขก แล้วกลับไปลงเรือ ว่าเมื่อเวลามา รับสั่งกับกับตันว่าไม่เห็นแผ่นดินแผ่นทรายเลย จะแล่นให้เห็นฝั่งเห็นฝาสักหน่อยหนึ่งไม่ได้ฤๅ กับตันว่าเปนพ้นวิไสยที่จะทำได้ อีกสามวันจึงจะเห็นฝั่ง ไม่รับสั่งภาษาอะไรได้เลย อึดทีเดียว ครั้นจะซักไซ้แกเข้าไปหนักก็ออกเกรงใจแก จึงงดเรื่องแต่งตัวไว้เสียที

กลับลงมาเวลา ๔ ทุ่มเศษ หนาวเรียบทีเดียว เขาขนถ่านแลล้างเรือสำเร็จแล้ว มีการลาลากันตามเคย ได้ออกเรือเวลา ๕ ทุ่มเศษได้นอนเข้าโปงแยลงเกดตั้งแต่วานนี้มา น่าต่างประตูต้องปิดหมด ปรอดในห้องรักษาไว้ได้เพียง ๗๐ เปนอย่างสูง บนดาดฟ้าถึง ๖๔*

ได้รู้ข่าวกรมมหิศรตายที่เมืองสุเอส แต่ที่จริงก็ตายวันพ่อถึงเอเดนจริง ตามที่คาดไว้นั้นเอง แต่หากเราเดินทางอยู่ เพิ่งเขารู้เสียแต่วันที่ ๑๗ แลบ่นว่าถ้าออกไปด้วยกันก็จะไม่ตาย

คืนที่ ๒๗

วันจันทร์ที่ ๒๒ เมษายน

ที่เขียนเรื่องเมื่อคืนนี้ยังลืมเสียอีก ต่อไปกินเข้าจึงนึกได้ เพราะกับตันแกบอกว่าเมื่อคืนนี้เห็นเรือยอชออกจากท่า แกจะลงไปรับ คนวิ่งมาบอกว่า

---

๔ คือเรื่องสมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชาไปยุโรป

* ในทะเลสุเอส

เข้าแผ่นดินยังไม่เสด็จกลับ มีแต่พวกเดอรกทั้งนั้น แกสงไสยต่อลงไปจึงรู้ว่าพ่อมา ที่เปนเช่นนี้เพราะพ่อพูดถึงหมวกแดงแล้วบ่นว่าลืมเอาหมวกที่เดกีฟให้คราวก่อนมาด้วย ใส่สบายดี ให้เรียกเขามาขายพ่อจะซื้อ ท่านเจ้าเมืองจัดการ พอกินเข้าแล้วลงมาก็ได้เลือกหมวก พ่อบอกให้เจ้านายขุนนางเลือกเอาคนละใบ แล้วสั่งให้บริพัตรใช้เงิน ตาเจ้าเมืองมาบอกว่าไม่ต้องใช้เดี๋ยวนี้ก็ได้ ข้างบริพัตรกลัวจะใช้ไม่ทัน เร่งให้มันส่งบิลเจ้าของรับว่าจะไปเขียน คอยอยู่ประเดี๋ยวมาบอกว่ายังเขียนไม่ได้ แล้วจึงจะเขียนส่งไปที่เรือ บ่นกันเสียพอแรงว่ามันช้าไม่ได้เรื่อง แต่หมวกนั้นเขาพากันใส่ลงมาทุกคน พวกคนดูก็ทิ้งกันตามเคย ครั้นมาถึงเรือทูลลาทูลลากันแล้ว บริพัตรไปวานท่านเจ้าเมืองใช้เงิน ให้เงินไว้เหลือเท่าใดจึงให้ส่งคืน แกจึงบอกว่าเดกีฟสั่งว่า ถ้าจะต้องประสงค์อะไรให้จัดถวายอย่าให้คิดราคา จะออกแอดว่าเปนของเล็กน้อย ขอใช้เงินเท่าไรแกก็ไม่ยอมรับ แล้วก็ตีกินไปทีเดียว ไม่ได้ขอบอกขอบใจอะไร เพราะพึ่งรู้เมื่อเขาไปแล้ว ถ้านี้กระแวงเช่นนี้ก็จะเอามาแต่คนเดียว

กัปตันแกว่าเห็นเสียเมื่อวานนี้แล้ว ว่าความคิดที่พ่อจะไปไหนเงียบ ๆ นั้นน่าจะไม่สำเร็จ ทั้งที่จะไม่ให้ใครรู้จักก็ไม่ได้ ด้วยคนเห็นรูปรู้จักเสียหมดแล้ว แต่ตัวแกเองยังเคยเห็นรูปพ่อมาเสียนมนาน เห็นตัวก็รู้จักทันที วันนี้ให้ซองเงินลงยากัปตันใบหนึ่ง พ่อชอบแกมากขึ้นทุกที จนขากลับก็อยากให้แกมาอีก ตัวเองก็สมัครจะมา วันนี้คงหนาวเหมือนกัน แต่เห็นจะมากขึ้นสักหน่อย ในห้องปร๋อต ๖๘ เปิดประตู ปิดประตู ๗๐ พ่อได้เขียนโปสต์กาดโฮเตลไปให้หญิงน้อยดูใบหนึ่ง ออกจะค่อยสนุกขึ้นกว่าที่มา ๆ แล้ว เพราะมันแก้วซ้ำนักเหม็นเบื่อ วันนี้ตอนดึกค่อยคลายหนาวลง เห็นจะยังเกาะครีต เข้าโป่งซ้อนแขลงเกตแลผ้า รู้สึกหนักอยู่สักนิด

คืนที่ ๒๘

วันอังคารที่ ๒๓ เมษายน

ตอนเช้ากำลังนอนเรือโยนแลหนาวมากขึ้น ผ้าห่มเขาเท่ากับห่มผ้าส่าน ก็เข้าใจได้ว่าออกช่องเกาะครีต รศซาติตามเคยเช่นครั้งก่อน ปรอดเวลาเที่ยงในห้องนอน ๖๘ บนดาดฟ้า ๕๘

กินเข้าวันนี้มีคนน้อย เหลือบริพัตร (ไม่ตลอด) ตุ๋ก พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ นายมุ้ย กับพระยาบุรุษ นอกนั้นเมาคลื่นเปนพ่อสวิงพ่อสวาย พ่อระทวยพ่อซ้อนนอนหมด จนตาสอง (อั้น)[5] ก็พลอยนอนทั้งเคย ๆ เช่นนั้น กินเข้าแล้วต้องกลับเข้ามาอุดห้อง เพราะเครื่องแต่งตัวที่ทำมาจากบางกอกมาปรากฏว่าไม่ได้กับตัวโดยมาก หาเครื่องแต่งกันหนาวได้ ไม่พอที่จะขึ้นดาดฟ้าได้

มาแปลออกว่าถ้วยยี่ปุ่นบางมันเลิกเสียด้วยอะไร มันใช้ไม่ได้ในเมืองหนาวจริง ๆ ถ้วยตัวนี้อักษรพระนามเวลานี้ ใส่น้ำร้อนทิ้งไว้ ๕ มินิตเย็น กินไม่ทันหมดถ้วย ในเรือนี้เขาใช้ถ้วยหนาเหมือนโกร่งบดยา ตุ๋กหัวเราะเยาะแลร้องว่ากินไม่ได้แต่แรก เห็นว่าฝรั่งมันโง่ พ่อกับกรมสมมตเปนคนชอบถ้วยเช่นนั้นถึงไม่กินถ้วยของเรา เพราะน้ำมันร้อนอยู่ได้นาน มาพักนี้ปรากฏชัด ถ้วยบางพอรินก็ต้องซดให้หมด ถ้าตั้งทิ้งประเดี๋ยวก็เย็น ได้ปรารภถึงอยากกินน้ำร้อนด้วยถ้วยหนาในบางกอก เออออกันกับกรมสมมตมาในเรือ นั่งอยู่ในห้องก็ต้องใส่หมวก น่ากลัวหัวล้าน เพราะมันไม่มิดชิดเหมือนห้องเรือนบนบก บริพัตรเมาเพราะไม่สบายเปนหวัดมาแต่คืนนี้ ขึ้นบุกไม่ได้เอาโอเวอโก๊ตไปเจ้าชายอุรุพงษ์นั้นอ้วนขึ้นจนแก้มพอง แต่น่ากลัวเรื่องตอไม่ยอมหนาว ตุ้องป่าวร้องกันในพวกที่เคย ถ้าเห็นนอนเปิดประตูนอนไม่คลุมผ้าต้องรีบคลุมแลปิดประตูเสีย ทั้งนี้เพราะมีพ่อจริตต่าง ๆ ในชาวเราที่หนาวไม่เปน จนปรอด ๗๐

---

[5] คือเจ้าหมื่นเสมอใจราช อั้น นรพัลลภ มักดำรัสเรียกว่าตาอั้น (เดี๋ยวนี้เปนพระยานิพัทธราชกิจ)

ยังเกินุ่งกางเกงแพรถอดถุงตีนเดินกันเรื่อย ไม่ใช่ไม่รู้ รู้แล้วแกล้งไม่รู้ เกร่มต่าง ๆ อย่างกระลาสีเรือมหาจักรี คราวก่อนถึงต้องมียามตรวจ คงจะพบพวกที่อวดดี ออกนอนกลางแจ้งไม่ห่มผ้าเสมอ ความจริงมันหลับได้จริงๆด้วย ความขี้เซานั้นเหลือล้น ทนได้ทั้งร้อนทั้งหนาว ต่อเขียวทั้งตัวจึงตื่น ตอนหลังนี้ต้องให้เปิดสตีมมาในห้องจึงค่อยอุ่นขึ้น คลื่นก็ดูจะค่อยน้อยลง แต่ยังรู้สึกเมื่อยอยู่มาก นายมุ่ยดีนักไม่เมาทำงานได้ พ่อให้เขียนห้องแค็บินที่พ่ออยู่ยังไม่แล้ว วันนี้ก็เขียนได้ ได้เขียนวันละน้อยเพราะมีงานอื่นทำ ถ้าแล้วจะส่งล่วงน่าเข้าไปให้ดู จะได้นึกออกว่าพ่ออยู่อย่างไร

บ่าย ๔ โมงล่วงแล้วนี้มีแดด ทั้งอยู่ห้องปรอทลดลงเปน ๖๘ ในห้องรู้สึกยันเทาหนาวลงมาก ถ้าเปนบ้านเราเท่านี้จะย่นกันอู้ไป ยังลืมบอกที่กินเข้าวันนี้ ต้องวางตารางไม้กันเลื่อนแลห่วงสำหรับขวดแลถ้วย เปนอย่างที่เรียกติดขอคาเต็มที่ ถ้าผู้หญิงมาเห็นจะไม่สนุกเลย กินเข้าแล้วลองเสื้อ เดชะบุญฟร็อกโก๊ตใช้ได้ แต่มอนิงโก๊ตก็คับเหมือนกัน แต่เห็นจะพอแก้ไข แต่เสื้อเดินทางเปนอันเหลวหมด วันนี้เปิดท่อสตีมไว้ไม่ได้ปิด ตอนดึกจะออกปวดหัว หยุดเปนนานแล้วยังไม่หายร้อน ปรอทถึง ๗๘ นอนไม่สบาย

คืนที่ ๒๕

วันพุฒที่ ๒๔ เมษายน

วันนี้หนาวกำลังสบายดี ในห้องแค็บินปรอด ๖๕ กลางแจ้ง ๖๐ กินเข้าขาดคนอีก คือกรมสมมต เพ็ญ เจ้าพระยาสุรวงษ์ ทองต่อ พ่อสอิ้งทับทรวงหมด เหลือแต่พระยาบุรุษกับนายสี[๖] ทหารเรือ นายมุ่ยเก่งทำงานได้ คลื่นมันโง่ไม่ร้ายเสียให้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ถ้าเช่นนั้นรุ่งขึ้นก็หายหมด นี่เปนแต่ ๔ โมงเช้า

๖ นายเรือโท ศรี กมลนาวิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาราชวังสัน)

ไปจนบ่าย ๓ โมงหาย เปนเวลาสบาย กลางคืนกินเข้ากันเปนพยุแคม แต่เพ็ญขึ้นมาได้เร็วกว่าเพื่อน พระรัตนโกษากลับเรียผีไปใหม่ นั่งพูดกันบนดาดฟ้าจนบ่ายลงไปจะตัดผมโกนหนวด พบกำลังพระยาบุรุษตัดอยู่เลยนั่งดูเสียก่อน ลูกเห็นจะอยากฟังเรื่องราวตัดผมบ้าง

ช่างตัดผมนี้ไม่ได้รับผลประโยชน์อันใดในเรือเลย นอกจากค่าจ้างคนมาตัดผม มีห้องอยู่ในแถวชั้นที่ ๑ สองน่าต่างรวมเปนห้องเดียวกัน มีตู้แลหิ้งต่างๆกับตั้งที่ล้างหน้าอยู่ริมฝา มีเก้าอี้ยาว ใครจะไปคอยตัดผมก็นั่งที่นั้น ตัวช่างเองก็นอนที่นั้น กลางห้องมีเก้าอี้ใหญ่พนักเอนๆ มีราวสำหรับพาดตีน นั่งหงาย ๆ เอาหัวลงพาดหลังเก้าอี้ ตีนพาดราวสำหรับเวลาโกนหนวด ผู้ที่จะตัดผมต้องปลดคอเสื้อถอดเสื้อชั้นนอก แล้วสรวมเสื้อใยบัวผ้าขาวเย็บด้านหลังมีแขนสั้นๆ สอดกันผมเปื้อนผ้า เอาสำลีอุดตามช่องซอกคอ กันผมร่วงเข้าไปในเสื้อ ตัดด้วยตะไกรขาเล็กสำหรับตัดผ้า มีหวีอันเล็กรองตัด ตะไกรนั้นซอยถี่มาก ไล่ตอนล่างเรียบแล้วจึงเอามือรีดผมตอนบน กริบปลายเอาเท่านั้น ไม่ได้ไล่ตะไกร แล้วเก็บผมต้นคอด้วยตะไกรอย่างตัดผมม้า เมื่อเสร็จแล้วเอาแปรงอ่อนปัดผมที่เสื้อ ถอดเสื้อออกสลัดเสียทีหนึ่งแล้วคลุมใหม่ คราวนี้เอาสำลีสระหวีเสนียดขูดถี่ แล้วเอาแปรงอ่อนปัด คราวนี้เอาน้ำสระผมเขย่าลงแล้วขยี้จนทั่ว แล้วเอาผ้าเช็ดแห้งแล้วจึงใส่น้ำมันปนน้ำเช่นพ่อใส่ หวีหัวให้เสร็จทีเดียว ตัดผมนั่งให้ประมาณ ๒๐ มินิตสำเร็จหมด ในการโกนหนวดนั้นต้องนั่งเอนหงายหน้า เอาสำบู่ทาแล้วโกน ใช้มีดโกนถี่เหมือนกัน โกนหนวดสบายมากเหมือนเกา ๆ แล้วเอาน้ำทาที่โกน เอาผ้าเช็ดหน้าเล็กๆ กระพือให้หมาดแล้วจึงเช็ด คราวนี้เอาน้ำมันปนน้ำแตะหนวดทั้ง ๒ ข้าง แล้วหวีด้วยหวีเล็กโง้ง เปนสำเร็จกันเท่านั้น

เดิมพ่อคิดจะไปโกนแต่หนวดสำหรับพรุ่งนี้ ครั้นดูๆ มันก็ว่องไวดี จะรอไปตัดต่อวันเสาร์ก็เปนวันขึ้นเยนัว เห็นจะไม่ได้ตัด จึงเลยอนุญาตให้มันตัด แต่เอาหวีแลแปรงของเราไป เขาว่าคนหัวล้านมากเพราะมันใช้หวีแลแปรงอันเดียว

กันหมด ตัวหัวล้านเลยเกาะติดกันได้ ถ้าที่เมืองเขาไปจองไว้ได้เฉภาะตัว แต่หวีเราโตไปมันตัดไม่ได้ มันมีใหม่ยังไม่ได้ใช้จริงเปนอันตกลง มันตัดสั้นมากพ่อก็ยอม เพราะออกจะชอบสั้น ๆ อยู่แล้ว รู้สึกสบายดีกว่าผมยาวมาก แต่ออกจะแปลกกว่าเดิม ในเรือนี้มันตัดเหมือนกันหมด ก็ไม่ขันอะไร ถ้าบางกอกเห็นจะแปลก เปนผมมหาดไทยรองทรงที่พ่อเคยตัดแต่ก่อนนั้นเอง ค่าจ้างพ่อตัดนั้นเปนพิเศษ แต่อัตราเขาตัดผมม้าก ๑ โกนหนวด ๕๐ เฟนิก ล้างหัวเท่านั้น หวีหัวเท่านั้น เพราะคนหวีหัวไม่เปนมาก มันว่าคราวนี้ผลประโยชน์น้อย เพราะคนโดยสานน้อย เซกันด์คลาศก็ไม่มีมาโกนหนวด ที่ขาดมากนั้นเพราะไม่มีผู้หญิง ๆ ฝรั่งต้องให้ช่างเกล้าผมเปนพัน

กลับจากห้องตัดผมแล้วไปดูชั้นที่ ๓ อ้ายพวกอิงกาหลขึ้นที่ปอดเสดหมด เวลานี้มีมาไม่มากนัก ที่นั่งเล่นบนดาดฟ้าไม่มีเพดานอยู่ตอนหัวเรือไม่มีอะไรบัง นั่งเล่นไพ่กันอยู่กลางแจ้งน่ากลัวหนาวเต็มที ยายแก่คนหนึ่งเอาเก้าอี้นอนตั้งเข้าอันหนึ่ง บรรดาผ้ามีกี่มากน้อยเอามารองเอามาห่อคลุมตัวจนดับเก้าอี้เหมือนกับตุ๊กตา เอนอยู่ไม่ได้กระดิกเลย ลืมตาปริบ ๆ เท่านั้น แกเห็นจะหนาวเต็มที ลงไปชั้นล่างที่เปนห้องนอนนั้น พอถึงกะไดกันเข้ากว้างเท่ากระดานอยู่ไฟ มีขอบสองข้างกันจานตก ปูผ้าดอกน้ำเงิน ในห้องมีร้านกั้นเปนลิ้นกลี่ ซ้อนกันสามชั้น แปลว่าห้องละ ๑๒ คนสองห้อง ห้องละ ๘ คนสองห้อง ห้องละ ๔ คนสองห้อง เขาว่ามักของหายอย่างยิ่ง มีห้องนอนสองคนห้องเดียวอยู่กลางกำลัง แต่เห็นจะเท่ากับอยู่ในตู้ผ้านุ่ง เกือบตายทีเดียว อาหารกินสี่เวลา มีซุปแลขนมปัง อะไร ๆ ผักหญ้าที่พรรณาว่ามีนั้นมันอยู่ในซุปหมดแล้ว

กลับขึ้นมาเขียนหนังสือนี้บ่าย ๕ โมง เขามาบอกเดี๋ยวนี้ว่าเห็นเขาเมานต์เอตนาที่เปนเขาใหญ่ในเกาะซิซิลีเปนเขาไฟ แต่เก่า ๆ ไม่แรงแล้ว อยู่ในแสงแดดแดง เห็นลอยอยู่ครึ่งเขาเหมือนเมฆ เวลาพอพลบก็ทุ่มหนึ่ง เพราะ

ฉนั้นกินเข้ากันแต่พลบมาสองวันแล้ว กลางวันมีแต่จะมากขึ้นทุกที กินเข้าแล้วไปนั่งคอยดูเรือเข้าช่องหว่างเกาะซิซิลีกับฝั่งอิตาลี แต่จน ๔ ทุ่มเศษจึงถึงบ้านซันโยวานี ที่ข้างฝั่งมีไฟสว่าง ต่อลับไฟบ้านนี้แล้วเห็นเมืองเมซินาฟากซ้างเกาะซ้ายมือเปนเมืองใหญ่มีไฟมากยาวมีไลต์เฮาส์ เรือเราจุดดอกไม้เมื่อผ่านเมืองนี้ทีจะหยุดขึ้นบกไปปาเลอร์โมเมื่อขากลับ แลมาแต่ไกลเปนไฟสว่างริมทเลตรงกันข้ามทั้งสองฟาก

เรื่องหนาวนั้นมันเคยได้แน่ คราวก่อนตอนหลัง ๆ จนกลางคืนควันออกจากปากพลุ่ง ๆ ก็ไม่หนาวเท่าไร คราวนี้วันแรกหนาวเสียกระไรเลย ค่อยทนได้ขยับขึ้นไปทุกวัน แต่ก่อนในห้องปรอท ๗๐ กลางแจ้ง ๖๒ คราวแล้ว วันนี้ในห้อง ๖๕ กำลังสบาย ข้างนอก ๕๘ รู้สึกหนาวมาก การที่หนาวนี้เขาว่าฤดูล่าผิดที่เคย ควรจะหนาวน้อยกว่านี้แล้ว ถ้าลมเปนใต้ ในทเลนี้ร้อน เช่นขากลับคราวก่อนคลื่นจัดเต็มที่ แต่ไม่สู้หนาวมากเท่าใดนัก ตอนเย็นนี้ไม่มีคลื่นเลยเรื่องเสื้อเปนอันได้ความว่าเปลี่ยนกันกับตุ๊กสำรับหนึ่ง แกใส่คับท้องหลวมน่าอกบ่นเจอกันเข้ายิ้มกันลองได้พอดีกันทั้งสองข้าง ผเอิญได้ดุมสองแถวด้วย ปลื้มเต็มที่ เสื้อกั๊กนี้ว่ามีตัวเดียวเท่านั้น เสื้อดุมสองแถวกั๊กนี้ว่ามีตัวเดียวเท่านั้นใส่สบายเสียนี่กระไรเลย จะแต่งสำรับนี้เปนนิจ

ขอจบไว้เพียงเท่านี้ เพราะรู้ว่าเรือเขาจะออกเวลาสองยามวันนี้ จะกลับมาเขียนต่อไปจะไม่ทัน คิดถึงเปนอันมาก จะลงมือวันใหม่เมื่อมาถึงทีเดียว

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

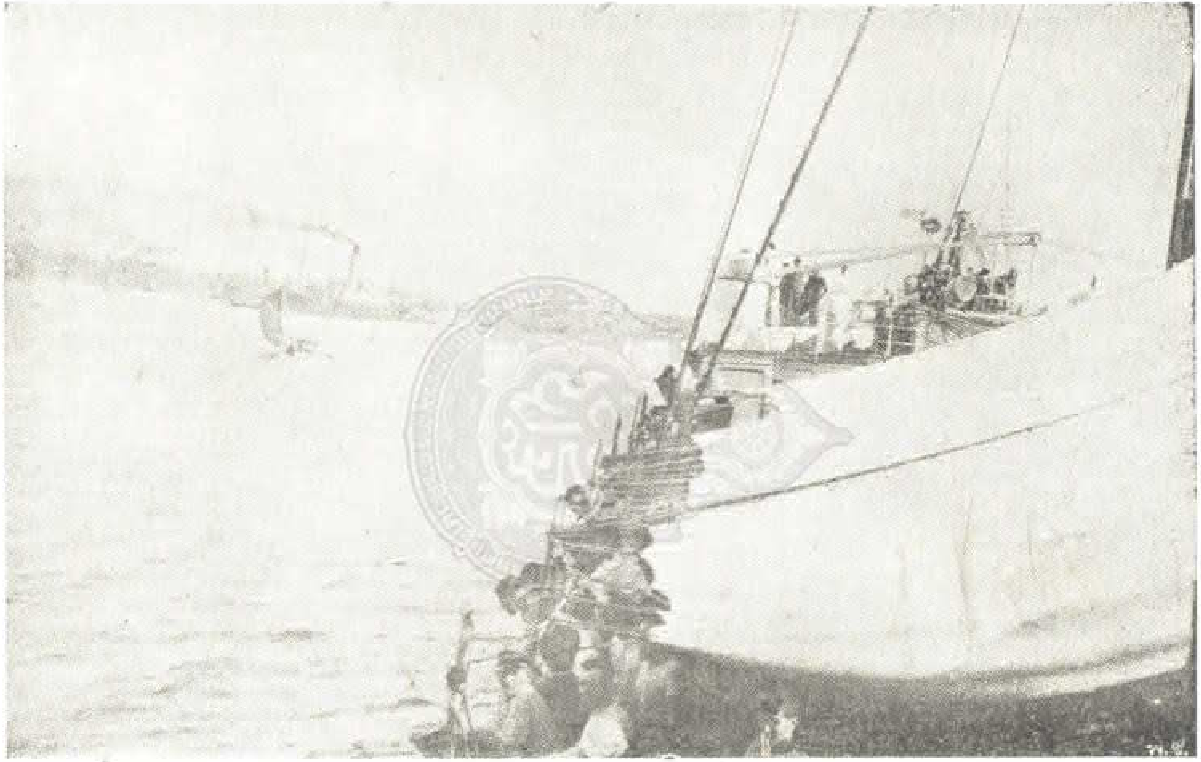

อ่าวเนเปอล ทรงถ่ายจากเรือซักซัน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗

คืนที่ ๓๐

เรือซักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงเวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง หมายว่าจะเขียนหนังสืออะไรก็เห็นเชิงจะไม่ทัน เพราะพอตื่นนอนขึ้นก็ได้ยินเสียงเรือรบอิตาลียิงสลุต ๓ ลำ ใครต่อใครมาคอยเฝ้า รีบแต่งตัวขึ้นไป แต่ก็เปล่า เขายังไม่อนุญาตให้ใครลงมาก่อนมดหมอจะได้ตรวจแล้วตามแบบ เมื่อเรามาเรือของเราเองหมอขึ้นมาบนเรือ หมอในเรือบอกคำเดียวว่าไม่มีโรคอะไรก็พอ ใคร ๆ มาถึงตัวทันที เพราะเคยเช่นนั้นจึงตกใจแต่งตัวเร็วเกินไป เปนนานจรูญ[๑] จึงได้ขึ้นเรือได้ มีกรมทหารเรือพวกอิตาลีแลพวกเรือรบใคร ๆ มาเปนหลายคน ทั้งหาดแมนกงสุลเยอรมันที่เคยเข้าไปอยู่ในบางกอก แลเอเยนต์ของเรือนี้ซึ่งเปนคนมั่งมีเปนนายทหารรีเซอฟของเยอรมันกับลูกชาย ได้ถ่ายรูปบนสพานแลข้างล่าง คนที่มาถ่ายนั้นว่าเปนช่างถ่ายรูปอย่างดีในเมืองนี้ แต่ท่าทางมันผลุบผลับอย่างไร เห็นพร้อมกันว่าเหมือนเกาวแมน น่ากลัวจะไม่ได้ เขามาบอกให้ขึ้นท่าอาสเนล ซึ่งเปนท่าไม่มีคนอื่นขึ้น มีเรือนำเรือหลวงมาคอยเสร็จ แต่รถของเราไม่มา ว่าสั่งแต่วานนี้แล้ว แต่ไปคอยอยู่ที่ท่าอื่น บอกโทรศัพท์ไปให้มาท่านี้ คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่มา สั่งเดิมว่าจะไปกินกลางวันบนบก จนเหลือคอยต้องกินในเรือ ขึ้นบกบ่ายสักสองโมง ขึ้นรถตรงไปแอคแควเรียมที่เลี้ยงปลาทีเดียว

---

๑ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤษดากร ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เปนตำแหน่งอรรคราชทูตสำหรับประเทศอิตลีและฝรั่งเศส (เดี๋ยวนี้เปนพระองค์เจ้า)

แอคแควเรียมนี้ตั้งอยู่ที่สุดของสวนซึ่งต่อกับโฮเตลรอยัลใกล้ทเล ต้องผ่านน่าโฮเตลไป คราวก่อนได้เดินไปดูถึงสองครั้ง คราวนี้ก็ไม่มีอะไรแปลกขึ้นสักอย่างเดียว เหมือนกับอย่างเดิมเว้นแต่ดูไม่จืด ตั้งต้นเข้าทางด้านหุ้มกลอง ตึกนี้เขาก่อเปนผนังกั้นรอบ แล้วกั้นเปนห้อง ๆ เอากระจกบังด้านข้างในไว้เปนที่ขังน้ำ แสงสว่างลงทางข้างบนรอบผนังนอกชั้นหนึ่ง รอบผนังในประธานชั้นหนึ่ง จึงแลเห็นเปนน้ำไปทั้งสองข้าง เราเดินไปในหว่างกลางอยู่ในที่มืด ปลาอยู่ที่สว่างจึงไม่แลเห็นเรา ห้องที่ขั้นๆไว้นั้น ๒๖ ห้องด้วยกัน เขาเลือกเอาปลาที่อาหารเหมือนกันที่อยู่อย่างเดียวกันไว้ตามพวกที่ควรจะปนกันได้ อาหารนั้นปลาซาดินสด ๆ เปนพื้น นอกนั้นก็มีอาหารเลอียด ๆ บ้าง เช่นพวกปการังที่ไหวไปมาไม่ได้ ชั่วแต่กระดิกเมื่อเวลาจะกินอาหาร ดูตัวยุ่มย่าม จะเปนปลาก็ไม่ใช่หอยก็ไม่ใช่ ซึ่งพวกเราเรียกกันว่านกเค้าแมว เพราะเวลานั่งงอมืองอตีนอยู่ในน้ำเหมือนนกเค้าแมว ตัวเช่นนั้นกินปู พื้นที่อยู่นั้นเล่าก็ต่างกัน บางพวกชอบพื้นทรายหยาบ บางพวกชอบทรายเลอียดแลบางพวกก็เกาะอยู่ตามปการัง ที่ชอบอยู่ในภาชนะเช่นพวกเพศปลาไหลก็เอาหม้อแตก ๆ บิ่น ๆ ทิ้งลงไปไว้ให้ขดอยู่ ปลาบางพวกที่ชอบหมกอยู่ในใต้ทราย จนกระทั่งว่ายน้ำขึ้นมา ทรายยังเกาะอยู่บนหลังเต็มก็หมกอยู่ในทรายจนไม่แลเห็นว่าเปนปลา เมื่อไปถึงที่ห้องใดเขาก็ให้อาหาร ดูอาการที่แย่งชิงอาหารสนุก ปลาบางพวกชอบซุก ๆ นอนซ้อนๆ กันอยู่ ดูนอนอยู่บนต้นปการังในน้ำซึ่งอ่อนเยิ่น กระดิกตัวก็ไหวดูตัวมันจะเยาเต็มที่ ซ้อนกันลงไปสองตัวสามตัวก็ไม่เห็นว่าไรกัน มีกุ้งทเลตัวใหญ่ตัวหนึ่งน่าดูเต็มที่ สีก็เปนสีน้ำเงินอ่อนงาม เจ้าพวกกุ้งทั้งปวงที่เดินถอยหลังกรูด ๆ ตะกลามมากกว่าเพื่อน ปลาซาดินทั้งตัวทิ้งลงไปกอดไว้ ตามไล่แย่งกันโดดโหยง ๆ ดพายน้ำพึ่งได้แลเห็นว่ามันว่ายน้ำอย่างไร มันไม่ได้ว่ายแขน ๆ เช่นคเนว่าจะเปนเช่นนั้น ว่ายตัวตั้งเอาหัวขึ้นสองมือตกาย เวลาจะหยุดพักไม่ใช่ลง

ไปแบน ๆ อยู่กับพื้น เอาหลังแหมะเข้าไปกับฝาเฝื่องอะไรก็ได้ แล้วทิ้งเค้เก้ลอยอยู่เช่นนั้น ไม่เห็นลงถึงพื้น ตัวแมงยุ่มย่ามที่กินปูนั้น เวลาอาหารลงไปถึงคลายรูปนกเค้าแมวออกเปนมือเปนตีนรอบ ไปจับปูเข้าในช่องปากแล้วคลานยืดยาดไปหุบเข้าเปนนกเค้าแมวอย่างเก่า มีปลาหลายพวกที่ขี้เกียจ ต้องเอาไม้แหย่จึงจะกระดิก แต่ถึงกระดิกก็ยังทำท่าขี้เกียจอยู่เช่นนั้น ในพวกขี้เกียจนี้มีปลาหมึก ซึ่งมีเพิ่มเติมโทษะเข้าอยู่ในนั้น พอถูกตัวเข้าก็พ่นน้ำดำออกมาเปนหมึกจริง ๆ เต็มไปทั้งอ่าง อ้ายหมึกนั้นเองสำหรับถูกสัตว์อะไรจับเปนอาหารได้ ตรงกันข้ามกับเจ้าหมึกกล้วย อ้าปากว่ายเรื่อยไปไม่หยุดจนกว่าอะไรจะเข้าปาก คราวนี้แถวในเปนพวกสัตว์ที่จะมีวิญญาณฤาไม่มีวิญญาณก็ใช่ งอกอยู่ตามก้อนศิลาเล็ก ๆ น้อย ๆ เขาจัดไว้งามจริง ๆ เหมือนต้นไม้ฤาดอกไม้ แต่กลีบนั้นเปนมือ สำหรับกวาดอาหารเข้าปาก สีต่าง ๆ แดง น้ำเงิน เขียว บางอย่างก็รู้จักตกใจ เอาไม้แกว่งลงไปใกล้ ๆ หดใบเข้าไปเสียในก้านได้สงบงบเงียบก็ยื่นออกมาใหม่ เจ้าพวกนี้วางเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพวกที่ไม่รู้กระดิกกระเดียเลย ไม่ต้องกินอาหารอะไรด้วย อาไศรยโอชะที่มีอยู่ในน้ำเปนอณูปรมาณูเลี้ยงชีวิตร เช่นคอรัลคือประพาฬนี้ก็เปนสิ่งหนึ่งในจำพวกนั้นเหมือนกัน บรรดาสัตว์น้ำที่เลี้ยงไว้ในที่นี้ อยู่ได้ด้วยเขาเปลี่ยนน้ำเสมอ คือสูบน้ำขึ้นมาจากทเลให้เข้าในท่อเล็ก ๆ เติมน้ำ มีท่อน้ำล้นสำหรับถ่ายน้ำเก่าออกไปทีละน้อย จนน้ำไม่กระเพื่อมเลย ได้ไปดูข้างบนแลดูที่เขาแช่สัตว์เหล่านี้ในเหล้าออลกอฮอล เล่ามาเลอยเจ้อย เพราะไม่มีอะไรทำ สำหรับอ่านเล่น

ออกจากแอดแควเรียมหมายว่าจะไปดูมิวเซียม แต่ได้ข่าวว่าเขายึดเสียแล้ว จึงตกลงเปนไปซันต์มาติโน ซึ่งเปนวัดอยู่ยอดเขาเมืองนี้ ภูมิเทศของเมืองเนเปอลนั้น เปนพื้นเขาไปทั้งนั้น มีที่ราบน้อย ตั้งแต่ขึ้นท่าไปก็เปนอันตั้งหน้าจะขึ้นที่สูง ตัดเปนถนนคั่น ๆ ขึ้นไป ตัวถนนนั้นคงวงอ้อมไปให้ลาด ๆ พอรถขึ้นได้

โดยมากไม่ใคร่จะรู้สึกว่าขึ้นเขา รู้แต่ว่ามีแต่ขึ้น ในระหว่างถนนต่อถนนนั้น เขาก่อตึกรามสูงกว่ากันขึ้นไปเปนชั้น ๆ ในตึกหลังเดียวข้างหนึ่งสูงข้างหนึ่งต่ำก็มี แต่หลังคาเสมอกันพื้นลดเปนชั้น ๆ ในหว่างตึกเหล่านี้มีทางลัดขึ้นถนนชั้นบนโดยมากแต่เปนคั่นบันได ถนนปูด้วยศิลาหนา ๆ แต่งน่า แต่ด้านข้างบนให้ตรุคระไม่เกลี้ยง สำหรับไม่ให้ลื่น ตอนล่างเปนตลาด คนจอแจเต็มไปทั้งนั้น ตอนกลาง ๆ เปนพวกคนจน มีสวนต้นมะเดื่อที่เขาผูกกิ่งชักติดกับไม้ค้าง ไว้กิ่งแต่สองข้างโยงถึงกันเหมือนรั้ว แลต้นแอบเปอลกำลังออกดอกบ้าง เพราะหนาวขึ้นล่าสในพึ่งจะหมดเมื่อเดือนเศษ ต้นไม้จึงพึ่งจะผลิใบน้อยต้น ผู้หญิงยังใช้เฟอ (คือขนสัตว์คล้องคอเปนต้น) อยู่มาก ถัดขึ้นไปจวนจะถึงยอดถนนแคบลงจนถึงไม่มีทางคนเดินสองข้าง แล้วแคบหนักเข้าไปจนถึงรถหลีกกันไม่ได้ เมื่อไปถึงที่รายก็ไปเปนสแควร์ (ลานกว้างปูศิลา) มีตึกใหญ่รอบแล้วก็กลับเข้าที่แคบไปอีกจนถึงวัด

คนที่นี่ไม่เห็นมีใครแต่งฟรอกโก๊ตแลหมวกท๊อปแฮตสักคนเดียวใส่เสื้อธรรมดาทั้งนั้น พวกชั้นเลว ๆ ยายแก่ยายเถ้าพะรุงพะรังมาก เด็กเล่นกลางถนนมากเสียจริง ๆ นั่งซุกอยู่ตามมุม ๆ ซอก ๆ สี่ห้าคน วิ่งอยู่สามคนสี่คน เปนแห่ง ๆ ไป เสื้อผ้าขาดวิ่นร่องแร่งเปื้อนมอมเปนเด็กกลางถนนแท้ ได้ถามเขาว่ามันนั่งเล่นอะไรกัน เขาว่ามันนั่งเล่นยื่นอิแปะกันเปนพื้น ถามต่อไปว่าไปได้เงินที่ไหนมาเล่น จึงได้ความว่ามือไวอย่างยิ่ง ความลามกก็มาก แต่ดีที่มันยิ้มย่องผ่องใส ยายแก่ยายเถ้าเห็นเราผ่านไปโยกโยยโมทนาเรื่อย เด็ก ๆ ก็ไม่จองหองหัวเราะแหยล้อเล่นก็ได้ พ่อเอนดูเจ้าพวกเด็ก ๆ มาก เสียใจที่รู้ว่าขโมย ที่จริงดูมันเล่นของมันก็สนุก รถจ้างที่นี่สรวยดี ล้อทาแดงตัวดำ แต่เกวียนเทียมม้าสามตัว เครื่องม้านั้นหรูมาก รถรางไฟฟ้าเดินต่อกันถึงสามหลังก็มี แต่มันเดินช้า ๆ แลการหลีกรถดีอย่างยิ่ง ถนนโดยมากกว้างเท่าถนนบำรุงเมือง รถ

หลีกกันเกือบจะมูกคนยนรถจะโดนกัน แต่ไม่มีเหตุการณ์อันใด ไม่เอะอะ ดู เหมือนมันรู้ในใจว่าเปนน่าที่ที่จำจะต้องหลีกกัน ไม่อยากจะเถียงกันว่าใครเดิน ถูกเดินผิด คนเดินฤๅออกแน่น ดูรถไม่ต้องหยุดว่ากลัวใครจะมาโดน คนเดินก็ ไม่มีกิริยาว่ากลัวรถจะมาโดน ด้วยมันชินมาเสียชำนาน ว่าถ้าโดนเข้าแล้วไม่มี ผลคืออย่างใด ปลาดที่มีคนขอทานแต่คู่เดียว แต่ไปลิศลับขึ้นรถไปสิเกิลตามติด รถพ่อขึ้นไปสองคนคอยไล่ อ้ายนี่ออกจะใช้ราชการได้ด้วย ที่ทำให้พ่อคิดถึง มากนั้นเรื่องดอกไม้ ไม่ว่าซอกไหนมุมไหน เต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งนั้น งามงาม มันนั่งขายได้สยายกลางแดด มีตู้กระจกใส่บ้าง เอาร่มปักพอบังเงาบ้าง พวก ผู้ใหญ่นั่งอยู่ที่ร้าน เด็ก ๆ วิ่งชูไปทุกหนทุกแห่ง ใครผ่านไปร้องเรียกให้ซื้อดอก ไม้ ที่เห็นมากในเวลานี้คือดอกก้ามหยี่ซ้อนสีชมภู ดอกเดียวมันโตเท่าดอกแก้ว พวงทั้งช่อ อีกอย่างหนึ่งดอกคล้ายลั่นทมที่พึ่งแย้ม แต่มีอะไรแต้มข้างในงาม หรูขึ้น อีกอย่างหนึ่งคล้ายดอกแต้ชวย เขญมาศมีมาก กุหลาบสีครั่ง กุหลาบ เหลือง กุหลาบขาว นี่เปนดอกไม้ที่สังเกตได้ แต่ที่ไม่รู้จักผ่านไปเร็ว ๆ ไม่ ทันสังเกตมีมาก เอากระบุงมาใส่เอาได้ แต่ฝรั่งที่นี่มันตัดดอกไม้สั้น ๆ ไม่ใคร่ มีก้านอย่างเราตัด แล้วผูกปลายไม้เหมือนกัน แต่ไม้ที่สำหรับผูกนั้นมันเหลา เสียเกลี้ยงอย่างเอกผูกด้วยลวด

เวลาขึ้นไปตามทางผ่านคาเซอลแห่งหนึ่งว่าเปนคาเซอลโบราณ ก่อด้วยศิลา ใหญ่โต หน้าตาร้าง ๆ แต่ทหารอยู่

วัดซันต์มาติโนนั้น เปนวัดร้างเหมือนกัน เดี๋ยวนี้เขาใช้เปนมิวเซียม ยังมีรูปเขียนดี ๆ แต่จะเล่าถึงรูปเขียนน่าจะโดนกับที่หม่อมนเรนทร์เล่าจึงของด เสีย เปนแต่จะกล่าวว่าได้เห็นเขียนเพดานรูปตั้งจริงตัวเดียวเท่านั้น มีของต่าง ๆ เก็บไว้หลายอย่าง จะข้ามเสียไม่เล่าเหมือนกัน มีที่ดูวิวดีสองแห่ง แต่วันนี้ อยู่ข้างมีหมอกมาก ดูไปไม่ได้ไกล แต่ในพื้นเมืองเนเปอลเห็นได้หมด ได้ยิน

เสียงจึงทั้งเสียงคนเสียงล้อเกวียนแลเสียงระฆังวัดต่าง ๆ ซึ่งกรมสมมตออกอุทานออกมาเอง ว่าได้ยินเสียงระฆังเพราะ กลับลงมาจากนั้นจะแวะที่มิวเซียม แต่ตาภารโรงแกวุ่นเสียใหญ่ โทรศัพท์บอกเจ้ากรมให้มาเปิด จะเหนี่ยวเอาไว้คอยดูให้ได้ เวลาฤๅก็ห้าโมงเศษ จวนย่ำค่ำแล้ว ร้านเขาจะปิด ลุกขึ้นเดินแกก็ชวนลากลู่ถูกังจะให้เข้าไป ตกลงต้องดึงกันหนีแกซึ่ง ๆ หน้า จึงกลับลงมาร้านได้ การที่ลงมาร้านนั้นแปลว่าต้องขึ้นรถเดินรอบเมือง จนเกินกว่าบรรจบที่เก่า ก็วนมาที่หลังโฮเตลนั้นเอง เดินจากโฮเตลอึดใจเดียว มาคราวก่อนยังไม่ยักรู้ว่าร้านอยู่ที่นี่ ได้ซื้อของแล้วเสร็จในเวลาย่ำค่ำเศษ แต่ยังสว่าง จะไม่พรรณาด้วยร้าน แต่ควรจะรู้นิดเดียวว่า ร้านที่นี่ไม่ใช่เช่นเมืองอังกฤษฤๅเมืองฝรั่งเศส ซึ่งรูปร่างเปนศาลายุทธนาธิการ[๒] แต่ในกลางสนามหญ้านั้นมีหลังคากระจก ตั้งของอะไรหรูไป มีแพรริบินแลพรมห้อยหรูอยู่ในกลาง ซึ่งถ้าเล่าถึงควรจะเข้าใจเช่นนั้นในแถบเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเศส แต่ร้านข้างอิตาลีนี้ถ้าจะเล่าถึง ควรจะเข้าใจว่าตึกถนนบำรุงเมือง เช่นห้างแบดแมนเก่า[๓] มีตู้ ๆ ตั้งของขายเท่านั้น จึงไม่น่าจะต้องเล่าอะไร

วันนี้ได้คิดอ่านกันในเรื่องกินเข้า เขาจัดไว้ที่โฮเตลรอยัล แต่พ่อขี้เกียจซ้ำซาก อยากจะไปกินเรสเตอรองต์ จึงได้จัดการใหม่กับมิสเตออาเซลเมเยอ จ้างรถมารับตอนข้างหลังตึก สำหรับที่จะได้หลบคนดู ตอนข้างในให้กรมประจักษ์แอกต์เปนพระราชา ขึ้นรถแลนดอทั้งกระบวนแห่ไปกินเลี้ยงที่โฮเตล ที่จริงหาไม่การจะเรียบร้อยดี แต่บังเอิญมีฝรั่งที่เคยไปอยู่เมืองไทยมาอยู่ที่นี่คนหนึ่งหูยอนเปนที่สุด พูดภาษาอะไร ๆ กัน จนที่สุดภาษาไทยก็เข้าใจ ได้ยินแล้วกลั้นไว้ไม่ได้ต้อง

---

๒ คือศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้

๓ ห้างแบดแมนเก่าอยู่ตึกแถวถนนบำรุงเมืองฟากใต้ ต่อเชิงสะพานช้างโรงสี

เสด็จขึ้นประพาสเมืองเนเปอล

สำแดงให้ปรากฎว่าข้าเจ้าเข้าใจ รู้อะไรแล้วก็นิ่งไม่ได้ อยากทำบุญคุณกับชาวเมือง ของตัว จนชั้นคนกลางถนนมันก็แอบไปเล่นตาบอกให้รู้ว่าพ่อจะไปทางหลัง ได้แลเห็นแก่ตาทีเดียว มีคนไปคอยดูสัก ๒๐ ขอกกลแตก แต่ต้องดันมันไปต่อๆขึ้นรถได้ก็ให้ขับไป รถจ้างที่นี่มันนั่งสองคน พ่อกับมิสเตออาเซลเมเยอ ขรีพัตรกับกับตันไวลเดมาส เยนตรากับพระยาบุรุษ พอขึ้นรถได้มันก็ตีตะบึงทีเดียว ขับเร็วเปนที่สุด แต่ไม่เร็วเรียบอย่างรูเซีย มันเร็วหวือๆ ถึงทีเลยวถึงรถเอียง อ้ายคนที่จะตามดูก็เหลือกำลังไปเอง ประเดี๋ยวเดียวรถที่ ๒ ขึ้นน่าไปแล้วเลยสำเร็จกิจไม่มีใครรู้จัก ตรงไปเรสเตอรองต์ชขยารดิเน อินตานาเซียนาลี ซึ่งได้ส่งกีตีคุณของเขาอันได้พิมพ์ไว้เข้ามาให้ในซองนี้ด้วย เรสเตอรองต์เช่นนี้มีมาก ที่เปนส่วนชาวเมืองแท้เขาว่าออกจะสกปรกจึงเลือกเอาที่อินเตอแนแชนัลเช่นนี้ ที่นั้นอยู่ในถนนซึ่งเปนที่ประชุมคนอย่างแฟชันเนเบอล แต่เลี้ยวเข้าไปลงจากรถในที่ของเขา ไม่ต้องลงกลางถนนหลวง ขึ้นกระไดแคบ ๆ หน้าตาออกไทย ๆ แรกก็ถึงครัวทีเดียว ที่ครัวนี้สนุก มีเตาเหล็กตลอดผนังด้านหุ้มกลอง นอกนั้นก็ตั้งเตาอะไรต่าง ๆ คนทำงานที่เปนคนครัวประมาณสักสิบเอ็ดสิบสองคน แก่คร่ำๆจนหัวขาวหนวดขาวก็มี ในห้องนั้นมีตู้กระจกตั้งของสด สารพัดกุ้งปูปลาเนื้อผักผลไม้อยู่ใกล้ทางที่จะเดินเข้าไปข้างใน ใครอยากกินอะไรก็ไปยืนเลือกสั่งให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนี้ทำ แล้วมีผู้มารับคำสั่งหาฤๅว่าจะทำเมนูอย่างไร เราก็เดินล่วงเข้าไปข้างในที่ข้างในก็ตึกแถวแต่ต้นเปนห้อง ห้องละสามโต๊ะ สี่โต๊ะ นั่ง ๘ คนก็มี ๔ คนก็มีถึงที่จะมากเท่าไร จะนั่งสักสองคนก็ได้ นั่งทั้งพวกไม่ให้คนอื่นเห็นเลยก็ได้ เขาจัดไว้เช่นนั้นแต่พ่อไม่เอา ไปเลือกนั่งที่ในห้องกลางที่มีหลายโต๊ะ แลเปนห้องทางสำหรับคนเดินผ่าน จะได้แลเห็นคนแปลกๆ เวลาไปถึงเข้าที่นั้น เห็นพระยาบุรุษกับเยนตราหายไปแล้ว นึกทอดธุระว่าช่างมันหมดตำราเข้าคงไปที่โฮเตลเอง เพราะเยนตราสันทัดโฮเตล อาเซลเมเยอจะมาตามก็ห้ามไว้

สักครู่หนึ่งเห็นพระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์ขึ้นไป ผิดสังเกต ไม่ได้สั่งไว้ให้หม่อมนเรนทร์ตามเลย ทำไมถึงได้หม่อมนเรนทร์มา ได้ความว่าหม่อมนเรนทร์จำจะต้องมากับพระยาบุรุษ เพราะพระยาบุรุษไม่มีปลัก แต่เยนตรานั้นหายไปไม่มีใครรู้ ตกลงกระทำใจว่าคงกลับไปโฮเตล ให้เจ้าอาเซลเมเยอเป็นผู้เลือกกับเข้า เพราะเขาเกิดที่นั่น แล้วนั่งคอยอยู่เป็นนาน กว่าจะแล้วช้ามากหิวเต็มที่ เขาเอาขนมปังมาก่อน ว่าขนมปังเปล่ากินเสียเพลิน หม่อมนเรนทร์ตะกลามมากกว่าเพื่อน กดเข้าไปเสียหมดก่อน เนยมาก็กินกับเนยกันต่อไป ต้องมีเจรจาระหว่างกับเข้ายังไม่แล้ว ตาเจ้าของโรงรูปร่างอ้วนใหญ่คล้ายตาโอ แต่โตกว่ามาก พูดภาษาอื่นก็ไม่ได้ ต้องมีล่ามมาพรรณาถึงการทำกับเข้า ว่าทำเช่นนั้นถึงจะอร่อยดี จะทำให้วิเศษต่าง ๆ ที่จริงมันก็ยั่วความหิวของเราอยู่ข้างเหมือนคนกำลังหิว ๆ ไปเล่าให้ฟังว่าคำอ้ายนั่นอ้ายนี่อร่อยชักให้อยากมากขึ้น แต่ที่นั่งอยู่ที่นั่นก็ไม่รู้ดีอะไร ดูคนไปคนมา ข้างนั่งกิน ข้างเดินเข้าเดินออก บางพวกที่มาทีหลังเรา ได้ของกินก่อนเราเป็นนาน ๆ ทอยกันอยู่เสมอ โต๊ะเราถึงไม่รู้ว่าใครก็รู้ว่าเศรษฐี เพราะสั่งกับเข้ากับปลามันหรูมาก มีดอกไม้กลางโต๊ะ เขาจึงได้ประจง ในเวลาเมื่อเคี้ยวกันเพลินอยู่นั้น เยนตราทลึงตึงตังขึ้นไปเสียงหัดขึ้นคอหน้าเขียว ด้วยแกไม่หยุดตามจนถึงเวลานั้น เกือบหวีดอดเข้า ตกลงเป็นได้ความว่าพอออกจากร้านจะมาขึ้นรถ พระยาบุรุษบอกว่าลืมหมวก วิ่งกลับเข้าไปเอาในร้าน หม่อมนเรนทร์ก็วิ่งถลันออกมาเอากระเป๋าเครื่องแข็งส่งให้เยนตรา เยนตราก็อุ้มกระเป๋าเป็นนางวิยดาตามเสด็จเรือยทีเดียวไปก็ไม่ทัน ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน พูดกับมันภาษาอะไรก็ไม่เข้าใจสักอย่างหนึ่ง ตามเรือยไป เยนตราก็ตั้งใจเสียว่าช่างเถิด วันนี้อดเข้าก็จะตามให้ได้ ตั้งใจเที่ยวมะงุมมะงาหรา มันก็พาเรือยขึ้นไปเขา ไปจนมืดเข้านึกหนักใจเรื่องวิยดาที่อุ้มไปด้วย จึงคิดจะกลับเอามาส่งไว้เสียที่โฮเตลก่อน พอนึกได้ก็ออกชื่อโฮเตลถูก

ห้องที่ประทับในเรือซักซัน

อ้ายคนขับรถก็เข้าใจ มาถึงโฮเตล ได้ความจากผู้ที่อยู่โฮเตลว่าเสียงเอ็ดทีเดียว มาถามหาพระยาบุรุษสันนิษฐานกันว่าเยนตราถูกไล่ แต่แกก็จำเภาะมาเจอเจ้าตัวของที่ว่ามาแล้ว บอกถิ่นที่ที่เราจะไปให้รู้ตลอด บอกที่แลซ้ำจัดคนที่โฮเตลให้นำไปด้วย จึงได้ไปถึงโต๊ะเรากลายเปน ๗ คนขึ้น

เหล้าอิตาเลียนที่กินนี้ มีสองอย่างที่สำหรับกินต่างน้ำ เหล้าเหลืองรศเปรี้ยวอ่อนหน่อยหนึ่ง เหล้าแดงรศหวานดื่มง่ายแต่ฉุน แต่ถ้าเทียบกับเหล้าอื่นแล้วจะว่าอ่อนไม่ได้ ฉุนทั้งคู่ขึ้นตาทีเดียว เครื่องที่จะรินต้องมีเครื่องโก้งเก้งคล้ายรางปืนใหญ่ เมื่อวางขวดแล้วเวลาจะรินขันควงข้างหลังเหมือนยกขึ้น แต่เขามีน้ำกินดีมาก เปนน้ำลำธารอร่อย ของหวานมีแชมเปนซ์ นับว่าเปนแชมเปนซ์อย่างอ่อนกว่าของชาติอื่นหมดหวานมาก กับเข้าตั้งต้นมักกะโรนีเส้นเล็ก ตักเสียสุมจาน ดีที่ร้อนควันพลุ่ง ๆ ทุกอย่าง กินยังไม่ใคร่จะอยู่ ถึงห้ามกันให้หยุด สิทธิการิยะวิธีกินมักกะโรนีนั้น ท่านให้ถือซ่อมมือขวา ถือช้อนมือซ้าย เอาซ่อมหมุนม้วนเส้นมักกะโรนี แล้วเอาช้อนประคองจนกลมเปนคำแล้วจึงใส่ปากแลกับเข้าที่สองเข้าสุกกับตับไก่ หั่นชิ้นเล็ก ๆ ปรุงด้วยเนยแข็งเจือมะนาว แต่เปนมะงั่วฤๅมะนาวนมยาน การที่จะบีบนั้นต้องมีเครื่องมืออร่อยอีก เพราะมันควันพลุ่งมาอีก ที่สามปลา ปลานั้นยาวกว่าปลาทูหน่อย พอพาดปากจาน ทอดหนังกรอบเนื้อในนุ่มไม่พบก้าง หว่างจานที่ว่างอยู่สองข้าง ข้างหนึ่งเปนกุ้งฝอย ข้างหนึ่งปลาหมึก ขันที่ปลาหมึกฝรั่งมันเรียกอิงก์ เหมือนอย่างกับเรา หวานดีทั้งสามอย่าง กับเข้าสามที่นี้อิ่มเกินต้องการอีกเสียแล้ว ที่สี่เนื้อไก่ย่าง หั่นชิ้นบาง ๆ ที่สุดจึงกินไม่ใคร่จะได้ พุงซือเค็มที ของหวานไข่เจียวหวานแลผลไม้ ผักที่สำหรับกินกับผลไม้อย่างหนึ่ง เรียกว่าเฟนอกคิ หัวเหมือนขุ้ยเซียนจิ้มเกลือกิน หวานจริง ๆ กินลักษณเซเลรีของอังกฤษ แต่เซเลรีมันออกเผ็ด ๆ นี่ไม่มีรศเผ็ดเลย ลืมกับเข้าเสียสิ่งหนึ่ง คืออาติโช๊กที่นี่เขาไม่กินแต่ขั้วแว่น ซึ่งรูปร่างเปนตคัน

ฤๅปลิดกลีบริมเนยดู เขาตัดกลีบที่แขงออกเสียหมด แล้วผ่ากลางเปนรูปรี ๆ ทาบบนขนมยิ่งทำเหมือนอย่างนก ผลไม้มีส้มลูกโตเท่าส้มเปลือกบาง รศเปรี้ยวเห็นจะเกือบถึงส้มแก้ว แต่ชุ่มดี กับลูกแอบเปอลอเมริกา ตกลงเลิกไม่กินน้ำชา กินกาแฟ ตอนอิ่มเข้านี่ดูมันรู้กันมากขึ้น เจ้าของโรงจะขอให้เซ็นชื่อ พ่อยึดกันไม่เซ็น เลยตีกันออกจากโรงนั้น เดินตามถนนมาที่สลอนีมากะริตา ซึ่งอยู่ไม่สู้ห่างกันนัก อิ่มเต็มที ได้เดินเสียค่อยยังชั่ว ที่นี่เปนเรือนหลังคากระจกจตุรมุข เปนถนนกว้างมีร้านสองข้าง แต่ที่พ่อไปไม่ได้เข้าไปในนั้น ไปเข้าทางหนึ่งต่างหากแล้วลงในใต้ดินมีโรงละครโตกว่าตึกดำบรรพ์มาก เปนรูปกลมดีกที่เดียว สเตชที่ละครออกมาเล่นก็กลม ซักม่านวงอ้อมมาตามกลม พื้นกลางมีโต๊ะเล็ก ๆ สำหรับกินน้ำชาสูบบุหรี่ได้ พ่อไปนั่งในบอกสไม่กล้าลงไปนั่งกลางเพราะหลบยาก ลงมือเล่นยามครึ่ง มีผู้หญิงออกมาร้องเปนพื้นแก่ ๆ คร่ำหวอด มันแต่งสำหรับดูไกล ๆ เท่านั้น มีอินิโครยนฝรั่งแขนต่าง ๆ ออกมาหกคะเมน แลนิโครไต่ลวด พ่อกลับเสียในที่ ๗ ฤๅ ๘ ของโปรแครม มาลงเรือเหมือนอย่างเมื่อขาขึ้น เรือออกเวลา ๑๑ ทุ่ม ได้ให้ยี่นยักคอมิสเตออาเซลเมเยออันหนึ่งกับให้รางวัลนายโปลิศที่ตามกำกับ อันที่จริงก็ใช้เขาได้ เปนสิ้นชุดจบเรื่องเนเปอลกันเท่านี้

ได้ส่งเมนูที่เรสเตอรองฉบับหนึ่ง แผนที่เดินเรือซึ่งเรือซักเซนมาครั้งนี้จนถึงเยนัว บรรจุมาในห่อของกับรูปปะโนรามาแลโปสต์กาดต่าง ๆ รูปเขียนเมืองปอมปีไอ ครั้งจมอยู่ในขี้เถ้าขุดขึ้น ยังแลเห็นลายปรากฏเข้ามาพอดูเปนเค้าจะได้แลเห็นเรื่องได้ตลอด พ่อคิดถึงลูกจริง ๆ ถ้าได้มาเที่ยวจะสนุกนัก ขอจบตอนหนึ่งเพียงเท่านี้ จะแยกตั้งต้นเยนัว เปนเรื่องทางบกต่อไปต่างหาก

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

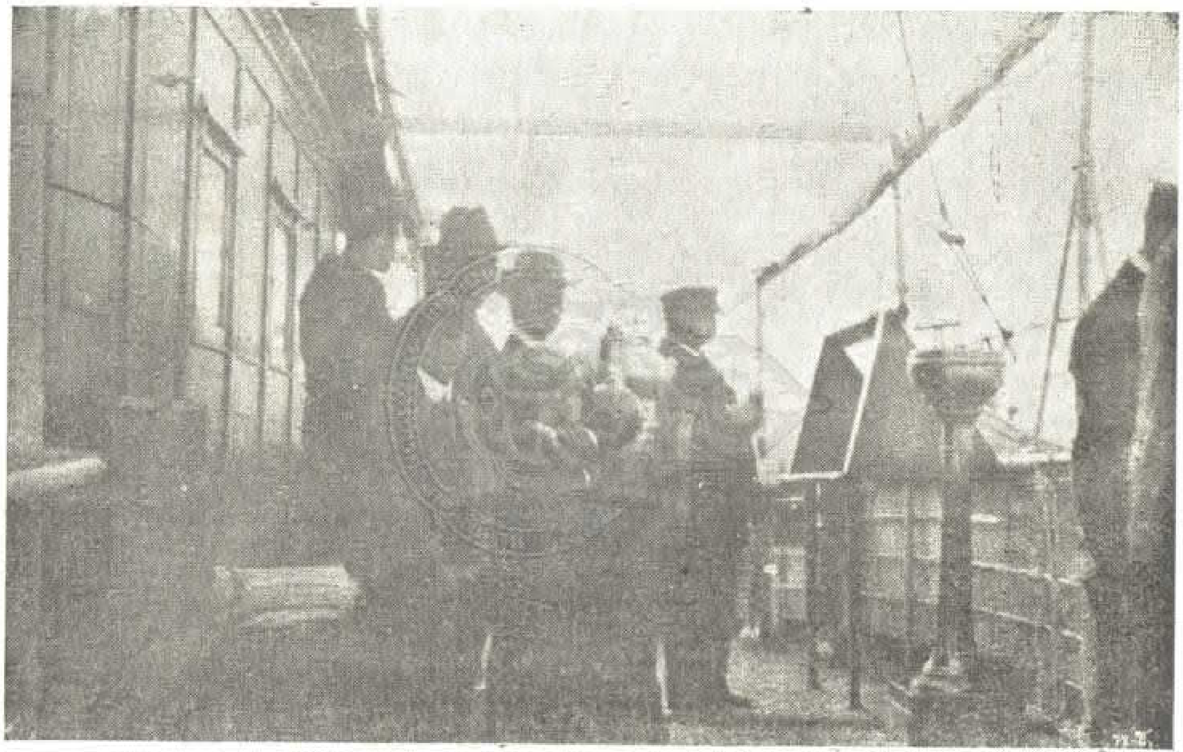

นายเรือซักซัน ทรงถ่ายบนสพาน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๘

คืนที่ ๓๑

เรือซักเซน

วันศุกรที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

พ่อควรจะเขียนฉบับนี้เสียให้จบก่อนที่จะออกตั้งต้นเมืองเยนัว แต่มันรู้สึกแล้วเร็วเกินไป ด้วยเห็นว่าฉบับนี้ไม่มีความอันใดจะเล่า แต่ที่จริงมีบ้าง

เมื่อคืนนี้ให้กรมสมมตเขียนหนังสือเติมจนจบ แต่พ่อเมาบุหรี่เต็มที่ กรมสมมตแกสูบอย่างพระสูบ คือดูดเข้าไปเหมือนเขาดูดกันซา แล้วปล่อยควันพลุ่งออกมายาวตั้งวา ไม่ใช่อย่างกรุ่นๆ ออกมาเหมือนปล่องไฟที่ติดถ่านหินใหม่ ๆ ห้องมันเล็ก แกสูบคนเดียวควันเต็มทั้งห้อง ครั้นจะไม่ให้แกสูบก็สงสาร เห็นกำลังอร่อยเต็มที่ บุหรี่ทั้งตัวขดไฟจุด ๓ ครั้งหมด เหลือสักองคุลีเดียว อดหัวเราะก็ไม่ได้ จะทัก กลัวจะกระดาก พ่อเลยไม่ได้สูบตั้งแต่กลับลงมาจนนอน แต่ก็มีคุณอยู่บ้าง จะเปนด้วยฤทธิเมาบุหรี่ฤๅอย่างไรไม่รู้ เลยหลับสนิท ท้องไส้ก็พลอยเปนปรกติเรียบร้อย หลับพักใหญ่จนตื่นไม่ทันกินเข้ากลางวัน

ค่ำวันนี้คนเนอเขาจัดโต๊ะแลแต่งห้องเรือด้วยดอกไม้สดหรูมาก บนโต๊ะทุกๆ โต๊ะทั้งที่นั่งแลไม่ได้นั่ง แลตามน่าต่างประตู ผูกช่อดอกไม้ประดับของ เปนดอกไม้อิตาลีที่พ่อห้ามให้เอากระบุงตวงนั้น ถ้าเมืองเราจะแต่งให้เต็มห้องเช่นนี้ก็ไม่ใช่หาดอกไม้ง่าย แขวนโคมเปนหนังสือภาษาเยอรมันอย่างไปดีมาดีด้านหนึ่ง พ่อยอมลงทุนแชมเปน์ให้เลี้ยงทุกคนด้วย เวลากินเข้าแล้วพ่อขอบใจแลให้พรกัปตันดื่มแชมเปน์ แกตอบทันที ครั้นเวลาไอสกริมดับไฟหมด ยกถาดน้ำแขงที่เอาน้ำแขงเปนแก้วครอบไฟออกมา ตัวไอสกริมทำเปนเจ๊กนั่งกางร่มกระดาษ

ทุกคนมีซักเบี้ยะ เวลาเลิกโต๊ะแล้วไปให้ตราที่ห้องสูบบุหรี่ กับตันได้ ม.ม. ชี่ฟออฟพีเซอ ชีฟอินเยอเนีย เปมาศเตอ ได้ตราตามลำดับ ชีฟกุก ชีฟสจ๊วต ได้เหรียญ กับกาลซิลเลอ ได้เหรียญเงิน ออฟพีเซออีกคนหนึ่งที่สำหรับขีดแผนที่ทุกวันนั้นให้ดุมมือทองคำสำรับหนึ่ง แล้วนั่งสนทนากระระยะทางกับรูญต่อไปจนดึก

วันนี้ไม่หนาว ในห้องปรอดเพียง ๗๐ กลางแจ้งก็ไม่เย็นเฉียบไม่มีคลื่นฤๅลมอันใดเลย

คราวนี้เปนจบทางเรือแน่ ออกจะเสียดายที่อยู่ เคยอยู่ชินสบายเปนบ้านเปนเรือนแล้วจะขึ้นบกไป ย้ายที่เปลี่ยนที่นอนมันจะขาดโน่นขาดนี่ ต้องจัดห้องใหม่ร่ำไป ที่เปนข้อสำคัญนั้นเรื่องที่นอน อ่อนข้างแขงข้าง แคบข้างกว้างข้าง กลัวจะเกิดนอนไม่หลับ บริพัตรคิดอ่านจะหอบเอาเตียงนอนแลที่นอนไปด้วยทุกหนทุกแห่ง เพราะอะไร ๆ ยังหอบไปได้ ที่นอนเปนสำคัญ คิดจะไม่ให้แปลกที่ ออกจะเปนการรุงรังอยู่ แต่มันก็ซอยกลดี

รูปห้องแคบินในเรือลำนี้ที่นายมุ่ยเขียนเปนอันแล้วสำเร็จลงได้ในวันนี้ ให้รางวัล ๑๐ ปอนด์ จะไปหากรอบใส่ที่เยนัว แล้วจะวิบส่งเข้าไป จะได้เห็นว่าที่อยู่ของพ่อเปนอย่างไร

ขอลาอีกครั้งหนึ่งในการที่จะขึ้นบก นับว่าเปนไกลออกไปอีกขอฝากความคิดถึงแก่บรรดาผู้ที่พ่อมีความรักใคร่ทุกคน ขอให้มั่นใจว่าพ่อมีความสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

รูปทรงถ่ายท่าเมืองเยนัว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๙

คืนที่ ๓๒

เมืองเยนัว

วันเสาร์ที่ ๒๗ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงท่านี้แต่ย่ำรุ่ง รู้สึกได้ยินเสียงลงสมอโกรก ๆ แต่พ่อคือเสียไม่ตื่น ด้วยเชื่อว่าไม่มีคนอื่น นอกจากพวกเรากันเอง ออกจะใจเต้นนิดๆ ในการที่จะพบปะกัน แต่เห็นไม่ควรเสียเลือดแลเนื้อ จึงตื่นต่อ ๕ โมงเช้า ได้พบรพีรังสิต[1] ดิลก[2] รังสิตนั้นรูปร่างสูงใหญ่ อ้วนไม่แห้งอย่างแต่ก่อน นอกนั้นมีมิสเตอริเวตคาแนก[3] พระปฏิบัติ[4] พระสารสาสน์[5] เยนสัน[6] กงสุลเชคโยแลคนอื่น ๆ อีก พูดทักทายกันแล้วเลยขึ้นบก รถมณีรัตนได้มาใช้เปนรถที่นั่งคูสบายกว่ารถม้าแลรถไฟ คำที่กล่าวว่าสบายนั้นคือว่าด้วยหนาว พูดกันมาจนกระทั่งเมื่อคืนนี้ จึงรู้ยืนยันว่าในเดือนพฤษภาคมคงยังใช้ไม่ได้ เพราะหนาวนักเวลาที่เราจะได้ใช้รถโมเตอคาร์ มันมีอยู่ในเดือนพฤษภาคมเดือนเดียว นอกนั้นก็จะขึ้นไปข้างเหนือเปนอันไม่ได้ใช้ มาปรากฏว่าใช้ได้ ที่เขาว่าว่าด้วยรถเข็ดของเราเปนรถเก๋ง มาวันนี้ต้องเปิดน่าต่างด้วยซ้ำไป

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ (กรมขุนไชยนาทนเรนทร)

๒ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี)

๓ มิศเตอริเวตคาแนก อังกฤษ เคยเปนที่ปฤกษากระทรวงพระคลังอยู่แต่ก่อน

๔ พระปฏิบัติราชประสงค์ ชื่อมุลเลอ ชาติเอาสเตรียน เคยเปนนายห้างบีกริมในกรุงเทพฯ

๕ พระสารสาสน์พลขันธ์ ชื่อเยรินี เคยเปนครูในโรงเรียนนักเรียนนายร้อยทหารบกในกรุงเทพ ฯ

๖ มิศเตอเบนสัน หลวงรัตนานุกิจ เปนนายห้างช่างทองอยู่ลอนดอน

เมืองเยนัวนี้ ตั้งแต่แลเห็นก็นึกว่าจำยาก เพราะมันเหมือนเมืองฝรั่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่เปนสิ่งเฉภาะแปลกเพื่อน เปนเมืองตั้งอยู่ที่ชานเขาเช่นกับเนเปอล แต่ที่นี่เปนเขาลูกแยน ๆ ใหญ่ ๆ ซึ่งไม่พอที่จะถึงพื้นพ้นลงให้ราบจนมีดินสองข้าง เปนฝั่ง ทำถนนได้ไปตามหลังเนินจึงมีถนนที่ชั้น เหมือนเชิงสพานช้างทอดละยาว ๆ หลายเส้น ที่โฮเตลนี้ตั้งอยู่ก็อยู่ที่เชิงสพานแห่งหนึ่ง เลี้ยวลงถนนวกวนลงมา พื้นที่ตั้งโฮเตลต่ำ ถนนที่เปนขาสพานนั้นสูงกว่าโฮเตล นับว่าอยู่ซอกเขาซึ่งมีตึกตั้งล้อมรอบไม่เห็นเขา เว้นไว้แต่ที่น่าโฮเตลพื้นต่ำลงไป ปลูกหญ้าให้ดูรกๆ มีต้นไม้ล้อมรอบลักษณสวนขวา มากินเข้ากลางวันที่โฮเตลมันเดินโต๊ะซ้ำรำคาญ กับเข้ากับปลาก็อย่างนั้นเอง ไม่วิเศษอะไร เดิมเขากะว่าจะให้ไปซันเรโมวันจันทร์พ่ออีกเสีย จึงตกลงเลื่อนเข้ามาเปนพรุ่งนี้กินเข้าแล้วออกเที่ยว

ทางที่จะไปเที่ยวนั้นออกจะคุยว่าจำได้ เพราะมันเปนสะแควร์ มีรูปกิงวิกตอริแมนวลที่ ๒ อยู่กลาง ตั้งอยู่บนยอดเนินอันหนึ่ง คราวนี้ตัดทางลงจากเนินนั้นไปเปนสี่แพร่ง แพร่งหนึ่งขึ้นมาจากเรือ (ที่นี่เรือเข้าเทียบฝั่ง) แพร่งหนึ่งมาที่โฮเตลนี้ ทางที่ไปเที่ยวนั้นอีกแพร่งหนึ่ง คนที่นำเปนคนที่รพีได้หาไว้ พูดอังกฤษอย่างพร่ำ ๆ เพราะสำเนียงอิตาเลียนมันไม่ใคร่จะมีเน้นคำ เช่นวิกตออ่านเปนวิตโตโร ใช้ตัว ต สองตัว มันมีเติมขึ้นมาอีกคำหนึ่ง เพราะฉนั้นพูดอังกฤษจึงได้มีซ่ำ ๆ เติมอยู่ในหว่างกลาง มันเปนคนนำอย่างที่เรียกว่า ไกด์ สำหรับแต่พาไปดูอะไรๆ อธิบายได้ยาวๆ ส่วนความต้องการของเรามันไม่เช่นนั้น ต้องการจะไปซื้อของอะไรที่ทำเมืองนี้ มันไม่เคยซื้อ มันเคยแต่ดู จึงพาไปถึงปากตรอกแห่งหนึ่งซึ่งเปนถนนแคบเท่า ๆ ถนนในวัง ไม่มีรถม้าเดินในนั้น เปนถนนในเมืองอิตาลีอย่างเก่าต้องลงเดิน รู้สึกใจเหมือนเข้าไปเดินในตรอกศาลเจ้าเก่าที่บางกอก สองข้างเปนร้านขายของฝรั่งต่าง ๆ เหมือน ๆ กันกับที่อื่น ๆ ของที่จำเภาะสำหรับเมืองนี้คือกระบวนลายแทง พาเข้าไปดูแห่งหนึ่ง ซึ่งมีแต่

ของเครื่องเงินแลเครื่องกาไหล่เงินลายแทงมันขึ้ดำ กาไหล่ก็จะลอก จึงไม่ซื้อ เซดโยกงสุลจดชื่อร้านให้ไป หมายว่ามันอยู่ในนั้น อ้ายคนนำก็พาเรือยไปอีกจนถึงเอกซเชนช์ ตกลงเปนเปล่าต้องเดินกลับทวนมาทางเดิม ยังจะซ้ำพาแยกไปในตรอกอีกทางหนึ่ง ว่ามีร้านซึ่งพ่อเชื่อว่าคงเปนชนิดเดียวกัน จึงกลับมาขึ้นรถโมเตอคาร์ ทวนทางกลับมาข้างบ้าน ถึงร้านที่เขาบอกให้มันก็อยู่ใกล้ ๆ สะแควร์นั้นเองข้างถนนใหญ่ ได้ซื้อของเครื่องลายแทงแลเครื่องถ้วยสำแหรกลายแทงบ้าง ของออกจะหายาก มันชวนจะจืดอย่างลูกตุ้มนมหมาที่ทำกันอยู่ในบางกอก

ออกจากนั้น ไปดูที่ฝังศพ ซึ่งใครมาเมืองเยนัวต้องไปดู เพราะไม่มีอะไรวิเศษไปกว่านั้น เรียกว่าคัมโปซันโต ถ้าจะจำภาษาอังกฤษเรียกว่าโฮลิแคมป์ ที่นี้อยู่นอกเมือง เปนทางลาดลงไปตามหว่างเขา ในหว่างเขานั้นมีลำรางน้ำถึงจะเรียกว่าคลองได้ แต่ไม่มีน้ำเลย พื้นเปนกรวด เขาว่าไม่ไปเท่าไรเปนทางที่สโนละลายตกลงมาจากเขา ตามทางมีโรงทำป้ายปักที่ฝังศพอย่างเลว ๆ ไปขึ้นข้างเขาอีกทีหนึ่งก็ถึงที่ฝังศพนั้น มีที่สำหรับเก็บเงิน แลขายรูป ซึ่งพ่อได้ซื้อรูปส่งมาให้ในหีบของเมืองเยนัวนี้พอดูเปนเค้า เข้าไปในนั้นเขาห้ามไม่ให้สูบบุหรี่ สัณฐานของที่ฝังศพนี้เปนพระระเบียงสามด้านยาวใหญ่ ตัวระเบียงนั้นกั้นกลาง เปนข้างนอกแถวหนึ่ง ข้างในแถวหนึ่ง ข้างนอกสำหรับศพอย่างรอง ๆ ลงมา เปนที่สำหรับติดแผ่นป้ายศิลาตามฝา ส่วนข้างในเปนสองแถว แถวริมผนังเปนครัวละห้อง มีรูปภาพผูกต่าง ๆ โดยมากมักจะเปนรูปคนตายนอนอยู่ ครอบครัวบุตรภรรยาแวดล้อมตามมากแลน้อย บางช่องก็เปนสาสนาเช่นกับพระเยซูทูตสวรรค์ ไม่เหมือนกันสักอัน เหลือที่จะพรรณา ที่เก่ง ๆ เช่นกับทำเปนรูปคนที่ลุกขึ้นมาจากโลงลอยไปขึ้นสวรรค์ เช่นนี้งามดีมาก แต่ส่วนข้างหว่างเสามีรูปเปนหย่อมตั้งฐานที่ตรงเสา ทั้งสองข้างก็มีรูป ฝังศพเฉภาะตรงเสานั้น

ต่างหากอีก ในพื้นระเบียงนั้นเต็มไปด้วยที่ฝังศพ เราเดินไปบนศพ พื้นก็ดี รูปภาพที่ฝังศพทั้งป่วงก็ดี ทำด้วยศิลาขาวทั้งสิ้น ในระหว่างระเบียงสามด้านนั้น แบ่งเปนทางเดินสี่กั๊ก กลางเปนพระเยซูแขกไม้กางเขนรูปใหญ่ หว่างถนนเปนที่ฝังศพคนสามัญ ซึ่งแลเห็นท่าย้ายอยู่ริมหนทางมา นับด้วยพันด้วยหมื่น ด้านข้างไม่มีระเบียงจดเขา ตัดทางขึ้นไปบนเขา ขึ้นสองข้างเปนสองทบ ระหว่างทางที่เปนสพานนั้นก็มีที่ฝังศพชั้นที่ ๓ นั้นอีก มีต้นกุหลาบเลอยสีแดง แลต้นไม้รายขึ้นไปถึงชั้นบน มีระเบียงยาวมีโดมกลาง ในระเบียงยาวนั้นก็เปนที่ฝังศพอย่างเดียวกันกับระเบียงสามด้าน กลางเปนที่สำหรับญาติพี่น้องไปทำบุญ ที่ฝังศพทั้งสามชั้นนี้เขาขายเปนกำหนดนานนานปี เช่น ๔๐ ปี ๕๐ ปี ถ้าหากว่าจะรักษาไว้ต่อไป พ้นกำหนดแล้วต้องซื้อใหม่ แต่โดยมากในชั้นเลว ๆ ไม่ได้ซื้อ ศพสูญไปในดินแล้วก็ฝังซ้ำลงไปใหม่ ระเบียงนั้นอย่าเข้าใจว่าเล็กๆ เช่นวัดเบญ-จมบพิตร ยาวอย่างวัดพระเชตุพนที่เดียวแต่เปนระเบียงแฝด กลับจากที่นั้นมาโฮเตล หมายว่าจะอาบน้ำสักทีหนึ่ง แต่ไม่ได้อาบ น้ำไม่ร้อน เพราะเหตุที่เขาเอามาใส่ไว้นาน จนน้ำมันเย็นเสียแล้ว ต้องเลิก เพราะนัดกันจะไปกินเข้าที่กาเฟมิลาโน ไปเท่าจำนวนเดิม แต่อุรุพงษ์เศร้าสร้อยว่าไม่ได้ไป กลัวจะร้องไห้อย่างเช่นตาต่อจึงได้เอาไปด้วย ตาต่อนั้นพ่อบอกแก่จรูญให้เอาไปจัดการเล่าเรียนอย่างตาฉาย[๑] เขาถามว่าจะให้รอเสด็จกลับฤๅจะจัดก่อน พ่อบอกว่าให้จัดก่อน ก็ทรงแสงไม่หยุดทั้งเวลากินเข้า ที่ซึ่งไปกินวันนี้ อยู่ในเรือนกระจก มันตั้งโต๊ะนิดหนึ่งเท่ากระดานแผ่นเดียวแต่เปนโต๊ะเหล็ก กับเข้าไม่มีอะไรนอกจากมักกะโรนีเส้นเล็ก ทำเลวกว่าที่เนเปอล ไปแก้ตัวทำมักกะโรนีเส้นใหญ่อีก ยิ่งไม่อร่อยหนักไปแล้วมีเนื้อแกะสับอีกสิ่งเดียวเท่านั้น มีลูกองุ่นแต่ไม่ได้เรื่อง ซ้ำหมดทั้งสิ้นไม่หวาน จำบ่ม แต่ลูกแอบเปอลหวาน ถึงดังนั้นก็ดี กินอิ่มยิ่งกว่ากินที่โฮเตล แล้วออกเดินเที่ยวเล่น อ้ายมิสเตอขอนตามไปขอนอยู่ที่นั่นอีก จนคน

---

๑ หม่อมราชวงศฉายฉาน ศิริวงศ ณ กรุงเทพ ในพระสัมพันธวงศเธอกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์

รูปทรงถ่ายสวนหน้าโฮเตลเมืองเยนัว

ตอมออกนัง จนต้องตกลงไล่กันเสียดื้อ ๆ ตั้งให้เยนดราเปนผู้แทนพระราชาออกเดินนำมันก็ไม่เชื่อ รุมตอมพ่อเรื่อยไป ต้องเปลี่ยนกระบวนเดินห่าง ๆ กันจึงได้สำเร็จ แวะฟังดนตรี มีคนร้องอย่างเช่นที่เนเปอล แต่ที่นี่โรงใหญ่กว่า ร้องเพลงแลเต้นอย่างที่ฝรั่งกำลังชอบ ออกจะหยาบหยาบ ดูอยู่หน่อยหนึ่ง เดินต่อไปที่โฮเตลบริสโตลซึ่งจะพักอยู่ เปนโฮเตลพึ่งทำแล้วใหม่ มีแปลกอยู่ที่ประตูปิดเปิดเปนจังหัน บานกระจก กันลมได้ กินน้ำอัฐบาน น้ำส้มคั้นซึ่งพ่อชอบกินแต่เจือโซดาดูดด้วยไม้ ที่นี่สำเร็จในเรื่องเยนดราเปนพระราชา ถึงมีผู้มาแอดเดรสมาเยสเต แล้วกลับมาเท่านั้น

ที่นี่มีดอกไม้หรูหลายอย่าง ที่วิเศษแท้นั้นคือกุหลาบ กุหลาบอย่างที่ตุ๊กเรียกว่ามอญ แต่ที่แท้ของไทยนั้น มันโตเท่ากุหลาบเยี่ยกันเล่น กุหลาบเยี่ยมันแยนเพราะกลีบสั้น นี่มันเปนกุหลาบจริง ๆ กลีบใหญ่ได้ส่วน ดอกโตเท่าขนาดใหญ่ของเราสามดอกรวมกัน กลิ่นก็หอมเปนกุหลาบไทย ดอกไม้อื่นๆ มีอีกมาก เช่นทูลิปสีต่าง ๆ เยเรเนียมสีต่าง ๆ แต่เขายังกล่าวกันว่าไม่ถึงฤดูเสียอีก อาหารเรื่องผลไม้ไม่ดีกว่าเนเปอล สตรอเบอรลูกใหญ่ไม่มี มีแต่สตรอเบอรีป่าลูกเล็ก ๆ สิ่งที่ชอบใจพ่อมากนั้นมีนมวัวกินอุดม ยังไม่ได้เล่าเรื่องนมวัว ซึ่งรู้มาจากเนเปอล เมื่อเวลาขึ้นไปบนเขา เห็นเขาต้อนแพะลงมาเปนฝูง ๆ ถามได้ความว่าเปนแพะนมทั้งนั้น คนที่เนเปอลไม่ชอบกินนมโค เพราะสงไสยว่าปนน้ำฤๅกินน้ำไม่ดี แต่แพะนั้นเปนสัตว์ขึ้นเขาคล่อง เขาต้อนขึ้นไปเลี้ยงไว้บนยอดเขา หาน้ำกินบนยอดเขา แต่คนต่างประเทศไปอยู่ที่นั้นไม่ชอบกินนมแพะ ว่ารศมันแหลมเกินไป

โฮเตลนี้เงียบสบายดี เพราะอยู่ห่างจากที่คนไปมา เขาบอกข่าวว่า ที่ซันเรโม 'ดัล' คือเงียบจริงเต็มที ไม่มีอะไรจะเล่นจะดูเลย แต่พ่อไม่วิตก ด้วยรถโมเตอคาร์ของเรามี เยอขึ้นมาจะไปเที่ยวแห่งใดแห่งใดก็ได้ ขอจบกันเท่านั้นที พรุ่งนี้จะต้องไปแต่เช้า จะจัดของสำหรับส่งบางกอก แต่คงจะเข้าไปถึงพร้อมกันกับที่เนเปอล ด้วยย้ายที่เช่นนี้ยากที่จะทำให้สำเร็จโดยเร็ว

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๐

คืนที่ ๓๓

เมืองซันเรโม

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ เมษายน

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ออกจะคลื่นลานรีบนอน เพราะตกใจว่าจะต้องมาแต่เช้า ครั้นรุ่งขึ้นถูกแสงสว่างเข้าทางน่าต่างก็ต้องตื่น เพราะน่าต่างอย่างฝรั่งดูเปนมีสำหรับให้เรือนงาม ถ้าขทระโดก็โตใจหาย ซ้ำมีกระจกกรุเท่านั้นไม่ใคร่มีบานไม้โดยแดดจะส่องมาทางนั้นก็ไม่เคือดร้อน กลับออกจะอุ่น ๆ ดีไปเสียอีก ส่วนข้างอากาศเย็นนั้นเปิดเปนช่องแต่เล็กนิดเดียวก็พอ การเปิดน่าต่างเปิดเพราะเสียไม่ได้กลัวห้องอับเท่านั้น เพราะเหตุเช่นว่า โฮเตลนี้น่าต่างมันจึงใหญ่เสียจริง ๆ แต่พื้นขึ้นไปเกือบรดชายคา กรุกระจกตลอด ข้างนอกมีบานเกล็ดไม้โปร่งๆ ในการที่จะกันแดดแลบังตา เอาผ้าโปร่งขึงเต็มหลังกระจกแล้วมีม่านผ้าหนาสองข้างแต่ม่านนั้นกว้างจากขอบน่าต่างข้างละสักคืบเดียว สักแต่พอให้เขาเห็นว่ามีม่านเท่านั้น จะชักจะรูดอะไรไม่ได้เลย จึงไม่มีอะไรขึงกันแสงสว่างไม่ให้เข้าในห้องต้องตื่นให้แต่เช้า ต่อ ๕ โมงจึงถึงเวลามาสเตชั่น รถไฟเปนอย่างรถอิตาลี มีรางทางเดียว นั่งมาในหลังเดียวด้วยกันหมด รถมาตามทางหยุดบ่อยเสียเหลือดีเพราะต้องหลีกกัน แลเข้าถ้ำจนเหมื่นเบื่อ กำลังพูดอะไรๆกันสนุกประเดียวก็เข้าถ้ำโกรกกรากดังจนพูดกันไม่ได้ยิน การที่เข้าถ้ำบ่อย ๆ เช่นนี้ เพราะรถสายนี้เดินเลียบมาริมทเล ยางแห่งราวกับว่าคลื่นจะซัดถึง เมื่อถึงเปนแหลมหัวเขายื่นลงไปในน้ำแห่งใดก็เจาะอุโมงค์ทุกแห่ง สุดแต่จะมาให้ริมน้ำใกล้ที่สุดเปนที่ตั้ง ทางสำหรับรถม้าเดิมเขามีอยู่แล้ว แต่เมื่อถึงเนินถึงชายเขาก็ได้ขึ้นไปบน

หลังเนินหลังเขา แต่รถไฟมันขึ้นสูงลงต่ำยากจึงต้องเจาะเขา น่าจะสงไสย ว่าเหตุไฉนทางก็มีอยู่แล้วจึงไม่มาด้วยรถโมเตอคาร์ ขึ้นรถไฟให้ช้าทำไม ข้อนี้ พ่อก็สงไสย แต่เมื่อถามได้ความว่าทางรถไฟที่ตัดมาผ่านทางเดิมร่ำไป ก่อน เวลารถไฟจะเดินเขาปิดทางที่ผ่านเสียนาน ๆ รถโมเตอคาร์ต้องมาหยุดคอยให้ รถไฟไปแล้วเครื่องกั้นทางเปิดจึงไปได้ร่ำไป จึงได้ช้า ถ้าจะออกแต่เยนัวจะถึง ซันเรโมต่อย่ำค่ำ รถไฟที่นี่ก็ช้าอีตอย่างเอก ช้าในเชิงหยุดบ่อย ดูในแผนที่คเน ว่าทางควรจะเดิน ๒ ชั่วโมง มันเดินถึง ๔ ชั่วโมง ตามระยะทางที่มาไม่เปนย่ำ จะว่าเมืองติดต่อกันมาตั้งแต่เยนัวจนถึงซันเรโมก็ได้ แต่ไม่ใช่เมืองอย่างแน่น คลักคลั่ก เปนไร่ปลูกผักมีเรือนหยอดอยู่ตามกลางกลางไร่เปนเจ้าของเจ้าของไป ตึกที่นี่เปนตึกอย่างเรือนตุกตา คือฝนังขาวน่าต่างเขียวหลังคาแดงเปนพื้น เขตร ที่กั้นเปนส่วนใช้กำแพงศิลาก้อน ๆ แทนรั้ว เพราะถ้าจะใช้รั้วไม้แพงกว่าก่อ กำแพงศิลา ในไร่เหล่านี้ปลูกผักต่าง ๆ ซึ่งจะออกชื่อที่จะไม่ถูกจนกว่าจะ ได้ไปเห็นถึงที่ แต่ในไร่เหล่านี้คงปลูกองุ่นด้วยทุกแห่ง องุ่นที่ปลูกนั้นเปนตอสูง ประมาณสัก ๔ ศอกฤๅจนกระทั่ง ๖ ศอก โตตั้งแต่เท่าต้นพายขึ้นไปจนถึงเท่าแขน ขึ้นฤดูลำพังจะแตกยังไม่เดินเถาโดยมาก แต่เขาได้ปักไม้ค้างฤๅใช้เสาศิลาแทน แล้วปูร้านข้างบนเหมือนปลูกน้ำเต้าแลฟักทอง ที่เดินเถาแล้วบ้างก็มี จับโยง เปนเถา ๆ ไป เขาเหลือไว้แต่สักห้าหกเถา ถ้าปล่อยให้เถาอยู่มากลูกเล็กไป ที่ซึ่งปลูกองุ่นแลทำไร่ผักเช่นนี้เปนที่หว่างเขาดินทราย ถ้าขึ้นเนินเขามีศิลาปน ปลูกต้นโอลิฟฤๅต้นสน ต้นสนนั้นปลูกเปนย่ำสำหรับตัดไม้อย่างปลูกต้นสัก เมืองยวา บ้านคนมีเงินที่เปนเศรษฐีคหบดีอยู่ริมทางรถไฟก็มี ห่างทางโดย มาก ที่เห็นริมทางมักจะเปนตึกรูปต่าง ๆ มีสวนดอกไม้อยู่รอบรอบ ดอกไม้ นั้นเปนไม้สีซึ่งปลูกให้มีดอกเสียในเรือนกระจกฤๅน่าร้อนก็ในไร่ แล้วจึงเอามาฝัง ไม่ใช่ของใครใครทำ มีที่ซื้อที่ขาย เมื่อต้องการจะให้มีดอกไม้หย่อมใดสีใด เรียก

เจ้าพนักงานเขามาปลูกได้ที่เดียวตามความปรารถนา สุดแต่มีเงินเสียแล้วจะเอาอย่างไรเปนได้ทั้งนั้น มีหมู่บ้านซึ่งควรจะนับว่าเมือง คือมีท่าเรือด้วยสักสองสามตำบล ซันเรโมนี้ก็เปนตำบลหนึ่งซึ่งควรจะเรียกว่าเมือง มีตึกกว้านบ้านเรือนมาก มีโฮเตลใหญ่ ๆ เพราะเปนที่พวกนักเลงเที่ยวมาพัก ผู้มีเงินมักมาสร้างฤๅซื้อบ้านเหล่านี้ไว้ ตัวมาก็อยู่ ไม่มาก็ให้เขาเช่า มีคนเช่าก็ไม่ตลอดปี ชั่วแต่ฤดู เรือกสวนอะไรก็ทิ้งร้าง ๆ ไว้ มีแต่ต้นไม้ใหญ่ เมื่อจะมาอยู่ฤๅจะให้ใครเช่าจึงแต่งทั้งเรือนทั้งสวน ในที่เช่นนี้ถนนหนแคมมักจะหมดจดสอาด เปนที่มาพักอยู่เงียบ ๆ ฤๅมากรอกันตามฤดู ตามชายทเลเปนเช่นนี้ตลอดไปจนกระทั่งเมืองฝรั่งเศส ตอนข้างฝรั่งเศสยิ่งชุมจะครึกครื้นกว่าข้างอิตาลี

เวลามานี้ไม่มีที่กินเข้าฤๅรถกินเข้าอย่างใด เขาจัดอย่างที่เรียกบาสเกตอันเราเคยแปลว่ากระจาด แต่ไม่ใช่กระจาด เปนกระจาดอย่างฝรั่งดังนี้ ตัวบาสเกตนั้นทำเปนรูปหีบสานด้วยหญ้าโปร่ง ๆ สูงสักศอกหนึ่งยาวสักศอกคืบ เอาลวดเหล็กผูกตามบุญตามกรรมพอฝาไม่หลุดจากตัว อาหารที่มีอยู่ในนั้นคือเนื้อไก่ย่างเย็น ๆ ทั้งตัว หมูแฮมที่ต้มแล้วจืด ๆ เนื้อโคเค็ม ลิ้นโค เนยแข็งสามอย่างทั้งที่เปนหนอน เกลือพริกไทยใส่กรวยกระดาษผนึกเหมือนถั่วที่ขายในตลาด ของหวานมีผลไม้ แปร์ แอปเปอล ส้ม ภาชนะที่ใช้ จานเลวขอบน้ำเงิน น้ำโอเดอเวียง เปนน้ำแร่ที่เมืองเอเวียง แต่จืด ถ้วยทำด้วยกระดาษพับแบน ๆ เวลาจะรินน้ำก็กางออก อย่างเอาใบตองตักน้ำกิน ผ้าเช็ดมือ กระดาษ หมดเท่านั้น ตามแต่จะว่ากันไป ของขายตามสเตชั่น มีลูกสตรอเบอรี่ป่า ลูกแอปเปอลออกจะดี ๆ แต่ลูกองุ่นมีเหี่ยวปรอดทั้งสิ้น รศชาติก็อย่างเดียวกับลูกเงาะเก็บเมื่ออ่อน ๆ ด้วยอารามอยากจะได้เงิน

วิลลาโนเบล ที่ประทับ ณ ตำบลซันเรโม ดูจากด้านใน

มาถึงซันเรโม เวลาบ่าย ๓ โมงไม่ถึงครึ่ง คนที่สเตชั่นแน่นเต็มไปทั้งนั้น โห่ร้องเกรียวกราวเปิดหมวกโบกมือคบมือเชงแซ่ มีลูกเอียดเล็ก[๑] ลูกแดง[๒] ตัว[๓] เอียดน้อย[๔] พระยาวิสูตร[๕] พระวิภาค[๖] มาคอยอยู่ในที่นั้น ลูกเอียดเล็กไม่สูงขึ้นก็มากน้อย เปนแต่อ้วนขึ้น ลูกแดงโตขึ้นมาก ตาตัวก็ไม่โตขึ้นนัก แต่อ้วนขึ้น ลูกเอียดน้อยสูงขึ้นสักหน่อยอ้วนขึ้น ทั้งสี่คนแก้มแดงด้วยหนาวมันเผา ขึ้นรถโมเตอคาร์กับเอียดเล็กแลเอียดน้อย ชายอุรุพงษ์ เยนตรา คนเกรียวกราวตลอดหนทาง

เรือนที่นี้ยเปนห้าชั้นทั้งชั้นล่าง ด้วยที่ตั้งนั้นแอบข้างเขาตะแคงอยู่ข้างหนึ่ง ด้านข้างหลังเรือนเปนสี่ชั้น ด้านข้างน่าเปนห้าชั้น ชั้นล่างเปนที่เลี้ยงข้าราชการแลครัว ชั้นรองขึ้นมาห้องข้างหลังเปนห้องคนพักที่ร่วมกระได แลมีห้องเขียนหนังสือ ห้องไว้ถ้วยชาม ด้านข้างน่ากลางเปนห้องรับแขก ห้องคอย ห้องกินเข้า มีเฉลียงด้านน่าแลด้านข้างฝากระจก ชั้นที่ ๓ มีห้องสองแถว แต่แถวหลังได้สองห้อง เพราะเปนกระไดเสียห้องหนึ่ง ในสองห้องด้านหลังนั้นเปนห้องอุรุพงษ์กับเสมอใจ[๗] สองคนต่อห้อง ห้องหลวงฤทธิกับหลวงศักดิสองคนต่อห้อง ด้านข้างน่ามีสี่ห้อง ห้องนอนพ่ออยู่ตรงชายอุรุพงษ์ ถัดมาอีกห้องหนึ่งเปนห้องเขียนหนังสือ ต่อไปเปนห้องพระยาบุรุษ ตรงกระไดเปนห้องแต่งตัวของพ่อ คำที่เรียกว่าห้องห้องนี้ ต้องเข้าใจว่ารูปพรรณสัณฐานเหมือน

---

๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางคเดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา

๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร

๓ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณอินทราชัย

๔ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดช กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

๕ พระยาวิสูตรโกษา ฟัก สาณะเสน อรรคราชทูตที่กรุงลอนดอน

๖ พระวิภาคภูวดล ชาติไอริช ชื่อแมคคาที เคยเปนเจ้ากรมแผนที่

๗ เจ้าหมื่นเสมอใจราช อื้น นรพัลลภ (เดี๋ยวนี้เปนพระยานิพัทธราชกิจ)

ห้องมุขหลังแลมุขยาวพระที่นั่งอัมพร แต่เตี้ยกว่าแคบกว่า มีห้องละน่าต่างเดียวเท่านั้น เหลือเศษผนังพอตั้งเตาไฟ แต่มุมเรือนเปนหอกลมทั้ง ๔ มุม ชั้นล่างเขาเอาไว้เปนที่สำหรับนั่งเล่นฤๅเขียนหนังสือ ชั้นที่ ๓ ซึ่งพ่ออยู่ มุมข้างห้องนอนเปนที่ล้างหน้า เพราะจะตั้งตู้ล้างหน้าแลตู้แต่งตัวไม่ได้ในห้องนอน มุมข้างห้องแต่งตัวเปนห้องอาบน้ำ ต้องขึ้นจั่น[๗] ไปสามคั่นทั้งสองแห่ง มุมข้างด้านหลังเขาก็ใช้อะไรกันตามความพอใจ ชั้นที่ ๔ เหมือนชั้นที่ ๓ เปนห้องบริพัตรแลเจ้าสามกรม[๘] กับเจ้าพระยาสุรวงษ์ ชั้นที่ ๕ เปนที่บ่าวอยู่ มีอีกหลังหนึ่งเล็กอยู่ข้างขวาสำหรับลูกเมืองนอก ๖ คน พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ แลพระยาวิสูตรหลงข้างซ้ายจรูญแลตาหมอ เครื่องใช้ในการกินแลครัวเปนของเราจัดเอง บ่าวไพร่เปนคนอังกฤษทั้งหมด เครื่องใช้คือถ้วยชามอย่างเลว ๆ แต่ติดตราเสียจะเอาไว้ใช้ที่ปารีสต่อไป แต่ขโมยได้จานน้ำเงินลายทองเช่นใช้ที่บางกอก ซึ่งทำแล้วมาใหม่มาใช้บ้าง บริเวณพื้นที่มีสวนอยู่น่าตึก ตัดทาง ลดเลี้ยวไปมีต้นไม้ใหญ่ ๆ ตามโคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ซื้อต้นไม้ดอกมาแต่ง ไม่กว้างขวางเท่าไรก็ถึงรั้วน่าบ้าน ซึ่งเปนที่โรงรถอยู่ริมนั้น รั้วนั้นยังไม่สิ้นเขตรบ้าน แต่เพราะมีทางรถไฟผ่านเข้ามา ฟากข้างริมทเลเปนของบ้านนี้เหมือนกัน เปนสวนมีต้นไม้มีเขื่อนตกลงทเล ลักษณเกาะสีชังไม่ผิดอะไรกันนัก หมดสิ่งที่มีในบ้านเท่านี้ ที่น่าเรือนมีสระปลาเงินปลาทองหางซิวตัวเล็ก ๆ เห็นจะสักสองตัวได้ มีบ่อน้ำ มีเครื่องจักรสำหรับตักน้ำ แต่หักโกรงเกรงหมดแล้ว สมมตกันว่าเปนมอนิเมนต์จรูญ คู่กันกับมอนิเมนต์ กรมหลวงนเรศร์ที่บางปอิน[๑๐] ถึงว่าเปนเรือนเล็ก ๆ แต่อยู่สบาย

---

๗ จั่น เปนคำแผลงหมายความว่ากระได

๘ คำว่าเจ้าสามกรม ใช้กันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในที่นี้ทรงหมายว่ากรมหลวงประจักษ ฯ กรมขุนสรรพสาตร ฯ กรมขุนสมมต ฯ

๑๐ คือที่ตั้งจักรลมสำหรับสูบน้ำ กรมหลวงนเรศรให้ทำขึ้นแต่ใช้ไม่ได้ จึงเรียกว่ามอนิเมนต์

พ่อไปเที่ยวเดินเล่นแล้วกลับขึ้นมากินน้ำชาแล้วได้อาบน้ำ ฤกษ์ไม่ดีมาหลายวัน แต่ไม่ได้อาบมาถึง ๗ วันแล้ว สกปรกเกือบจะเป็นชมภูพาลได้ตัวหนึ่ง กินเข้าทุ่มครึ่ง มีแต่ลูกกับเจ้าสามกรมเท่านั้น เพราะห้องเล็ก ได้โชรูปพระที่นั่งแลอ่านนิราศกรมประจักษ์ วันนี้หนาวเต็มที ในห้องกินเข้ามือเย็นดีนเย็นปรอด ๕๒ ต้องติดไฟทั่วทุกห้อง การติดไฟนั้นติดต่อ ๆ คือมีเหล็กสองอันหัวเปนตุ๊กตาหมอบ ต่อไปข้างท้ายเหมือนรางรถไฟ แล้วเอากระดาษแลลูกปรงแห้งเปนเชื้อ เอาฟืนกองขึ้นไป สุมไฟกันต่อ ๆ มีปล่องขึ้นไปตามผนัง เมื่อแรกสุมปล่องยังเย็นอยู่ ควันพ่นออกมาข้างน่าตระหลบไปทั้งห้อง ต่อปล่องร้อนจึงดูดไอขึ้นไปเอง ใส่ฟืนเข้าไปก็ติดเองไม่ต้องพัดต้องก่อ มาคราวก่อนไม่หนาวเช่นนี้ สุมไฟก็เปนสุมไฟเล่น คราวนี้สุมจริง ของกว่าจะมาถึงช้า ต้องคอยกันอยู่เกือบ ๓ ชั่วโมงจึงได้จดห้อง

คืนที่ ๓๔

วันจันทร์ที่ ๒๙ เมษายน

เมื่อคืนนี้นอนต้องแถมนวมอีกชั้นหนึ่ง เพราะหนาวเยือกเย็นเต็มที ฟ้าร้องกระหึ่มคืนยังรุ่ง ฝนฝร่งตกประปรายตลอดคืน แล้วยังซ้ำตกกลางวันจนเวลาบ่ายไม่มีแสงแดดเลย เปนหวัดมาแต่วานนี้มีไอแลเมื่อยปวดสีข้าง ตอนเช้ามีแมลงวันมาตอมหน้าอยู่ตัวหนึ่งต้องไล่ปกกันแล้วจึงหลับต่อไปอีก ที่นี่ด้วยมีม่านแพรเฉภาะหลังบานกระจก รูดขึ้นรูดลงได้ น่าต่างฝาเกล็ดค่อยสนิท กินเข้าเวลาบ่ายโมง ๑ เพ็ญมาไม่ได้ ปวดฟันไปเสียแล้ว เปนด้วยอะไรก็ไม่รู้ ใครออกมาต้องมาขลุกขลักกันด้วยเรื่องฟันทุกคน มิสเตอตาแนคกับมิสเตอเวสเตนกาดลา พระวิภาคมาหา ช่างตัดเสื้อเอาผ้ามาให้เลือกวัดตัดเสื้อใหม่ เพราะ

ตั้งแต่มา ใช้เสื้อของดีกสำรับเดียว เสื้อที่แชมป์สันตัดคับหมด ได้เลือกผ้าตัดใหม่สี่สำรับ กับให้แก้เสื้อเก่าของเก่าบ้าง พอจะใช้ได้ตลอดจนกลับ

ได้กะโปรแกรมที่จะเดินทางต่อไปอีกเปนสองตอน ตอนต้น คือ วันที่ ๑๕ ออกจากซันเรโมไปเมืองตุริน แล้วไปเมืองเวนิส กลับมาเมืองฟลอเรนศ์ ขึ้นปาร์มาข้ามเขาอาลป์ ไปสวิตเซอแลนด์ พักเมืองโคโมหัวทเลสาบข้างหนึ่ง ตรงกันข้ามกับเยเนวาตามยาวของทเล แล้วเที่ยวลูเซอนฤาลอซานแลที่อื่น ๆ แล้วขึ้นไปมิลานเข้าเมืองฝรั่งเศส ประมาณว่าวันที่ ๔ ฤาที่ ๕ เดือนมิถุนายน ในระหว่างเมืองอังกฤษกับฝรั่งเศสไม่แน่ แต่เมืองลอนดอนอากาศคงไม่ถูกกับโรคพ่อ ด้วยชื้นแลควันมาก ที่จะออกจากลอนดอนไป กำหนดไว้ว่าวันที่ ๒๖ จะไปขึ้นออสเตนด์แล้วไปแฮมเบิค ข้ามไปเดนมาร์กทีเดียว บางทีการที่ไปนอรเวจะช้าไป จึงได้กำหนดลงว่าวันที่ ๒ เดือนกรกฎาคมออกจากโคเปนเฮเกน ไปคริสเตียเนีย ทั้งขากลับด้วยเบ็ดเสร็จพอเต็มเดือนกรกฎาคม แล้วจึงจะตั้งต้น ภาคที่ ๒ จับเมืองกีลขึ้นมาเบอลิน แลในเยอรมันนีต่าง ๆ ซึ่งยังไม่ได้กะ แต่จะเอาแน่ยังไม่ได้ บางทีจะเปลี่ยนแปลงไป

หมอของรังสิต ซึ่งอยู่ไฮเดลแบคมาตรวจสองคน คนหนึ่งเปนโปรเฟสเซอชื่อไฟลเนอ คนหนึ่งชื่อฟิสเตอเปนผู้ช่วย คนแรกแก่เปนผู้ตรวจ คนที่ ๒ อายุ ๓๓ ซึ่งจะขอมาอยู่ประจำไปพลาง พูดอังกฤษคล่องทั้งสองคน ตั้งต้นตรวจนั้นคือให้เล่าอาการตามที่รู้สึกทั้งเก่าใหม่จบแล้วให้ยืนที่ตรงน่าต่าง ดูในช่องจมูกเห็นว่ารูจมูกข้างซ้ายแคบ แต่ไม่มากถึงที่จะทำให้หายใจไม่คล่อง แล้วเอาช้อนกดลิ้นดูภายใน ว่าขวมตามหลอดที่ใต้ขากะไกร คราวนี้ลงมือตรวจหัวใจให้ถอดเสื้อเอาแตรฟังทั่วทุกแห่ง ที่ตรงไหนตรวจแล้วกาไว้กับตัว แล้วตรวจปอดเคาะโขกในที่ต่าง ๆ ต้องหายใจแรงตามเคย เสร็จเรื่องปอดแล้ว คราวนี้ดูตั้งแต่ข้อตีนขึ้นมาจนท้องน่อง ลำขา ตลอดจนสันหลังถึงต้นคอ กว่าจะสำเร็จ

กิจการตรวจนี้เกือบชั่วโมงหนึ่ง แล้วคราวนี้ชำระถึงเรื่องกินนอนทำงานต่าง ๆ ตกลงเปนเห็นรูปในชั้นแรกนี้ ว่าหัวใจดี ปอดดี ข้อที่เมื่อยปวดนั้นเปนด้วยเน๊ฟกล้ามเนื้อดี มีชำรุดอยู่แต่เรื่องจมูก ถ้าจะเรียกสเปเซียลลิสต์ ควรจะเรียกผู้ที่ชำนาญในการรักษาจมูกแลกระโหลกหัว แต่จะยังไม่ว่าแน่ จะขอตรวจอีกเวลาหนึ่ง ในเวลาตื่นนอนขึ้น ยังไม่ได้ลุกขึ้นจากที่นอน จะตรวจปัสสาวะ ทั้งที่ไปไหนกลับมาถึง แลเมื่อตื่นนอน กับอีก ๒๔ ชั่วโมง แล้วให้ยืนที่น่าต่าง ส่องดูใบหูว่าใบหูซีดไป จะต้องตรวจโลหิต จะแทงเอาที่หูฤๅที่แห่งหนึ่งแห่งใดพ่อก็ตกลงยอม นัดกันพรุ่งนี้ แกเลยทุ่มเหว[๑๑] ว่าพ่อกลัวจะตายในสามปีนั้นไม่ตาย ถ้าผ่อนทำงานให้น้อยลงหน่อย นอนให้มากขึ้นอีกหน่อย จะอยู่ได้ ๘๐ พ่อก็บอกแกว่านี่เปนการทุ่มเหวของหมอตามเคย พ่อไม่เชื่อ แกไม่ยักฟังคืนทุ่มไปอีก แกว่าที่ว่านี้ตามลักษณกำลังร่างกายที่จะเปนไปได้ตามที่แลเห็น เช่นกับรูปร่างแลหัวใจปอดหนุ่มกว่าอายุ เว้นแต่ถ้ามีโรคภัยอันใดกระแทกกระทั้นมา นั้นก็เปนธรรมดาอยู่เองที่จะอยู่ไปไม่ถึง ตาหมอคนนี้เปนคนโปรดของแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัสเชสออฟบาเดน ไปเฝ้าตรวจพระอาการอยู่เสมอ ไปเฝ้าเมื่อวานซืนนี้ทูลเรื่องจะมาตรวจอาการพ่อ แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัสเชสเลยสั่งมาถึง รังสิตบอกว่าทรงพระออกแอดทั้งผัวทั้งเมีย เพราะ ๘๐ แล้วทั้งคู่ ตาหมอนี่ไปรักษาอยู่ แกรนด์ดัสเชสนั้นถ้าไม่ทรงสบาย แต่ชั่วได้ข่าวว่าตาหมอนี่มาแล้วเท่านั้นก็รู้สึกสบายขึ้น เซอแปตริกแมนซันหมออังกฤษก็มาถึงวันนี้เวลาบ่าย ๒ โมง แต่พ่อขอผัดไปพรุ่งนี้เวลาบ่ายจะถูกตาหมอเหล่านี้ตรวจอย่างเลอียดอีกสี่ห้าหนอยู่ข้างเดือดร้อน แต่ไหน ๆ ได้ออกมาให้ตรวจแล้ว จะให้ตรวจเสียให้ถึงที่

ทุ่มหนึ่งแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยว แต่เวลานี้กลับมีแสงแดดดีกว่าเมื่อกลางวัน แต่ก็หนาวซีดเต็มที่เพราะฝนตกยังค่ำ ทางที่ซันเรโมนี้มีสองสาย

---

๑๑ ทุ่มเหวหรือทุ่มเปนคำแผลง หมายความว่าขอ

ที่เปนสายใหญ่ คือ ริมทเลสายหนึ่ง ดอนสายหนึ่ง นอกนั้นก็เปนแต่ทางขวาง ฤๅทางหลวงสำหรับไปเมืองอื่น ข้างอิตาลีเขาแบ่งทางเปนสามชั้น ชั้นที่หนึ่งทางซึ่งเปนท่าค้าท่าขาย ทางเมืองต่อเมือง ทางเดินกองทัพ เช่นนี้ใช้เงินรัฐบาล ถ้าเปนทางในเมืองนับเปนชั้นที่สอง ใช้เงินมิวนิสิเปอล คือค่าธรรมเนียมภาษีในเมือง ค่าไฟค่าน้ำ ถ้าหากว่าเปนทางที่เฉภาะเข้าในหมู่บ้าน เปนทางชั้นที่สาม เช่นทางไปที่ฝังศพที่เยนัว เก็บภาษีในอาหารเข้าออกตำบลนั้น เช่นเป็ดไก่เปนต้น มาทำทางอย่างนั้น ทางที่ไปวันนี้เปนทางใหญ่ทั้งสองทางแต่เปนทางชั้นที่สอง แต่ดีกว่าทางชั้นที่หนึ่งเสียอีก ทางริมทเลอยู่เหนือทางรถไฟขึ้นมา โดยมากลงเขื่อนปูศิลากว้าง ๆ ปลูกต้นไม้เปนหย่อมเปนหมู่ สำหรับนั่งเล่นเปนของกลาง ฟากข้างในเปนบ้านเรือน วิลลาบ้าง โฮเตลหลังโต ๆ หลาย ๆ ชั้น มีดินชานน่าบ้าน แล้วก่อเปนเขื่อนศิลารับตรงที่ต่อกับถนน สูงบ้างต่ำบ้างตามแต่รูปเขา ทางที่เข้าบ้านมักจะตัดแหวะเข้าไปในพื้นที่ที่ต่อถนนระดับเสมอถนน แล้วผ่อนสูงขึ้นไปจนถึงน่าเรือนได้ระดับพื้นบน ตามขอบเขื่อนแลลานบ้านปลูกไม้สีต่าง ๆ เปนหย่อมบ้างเปนลายบ้าง สีเดียวกันบ้างสลับสีบ้าง ต่าง ๆ ตลอดหนทาง ต้นไม้ที่อยู่เหนือไม้สีนั้น ปลูกปามเปนพื้น ของเขาปลูกมานานจนต้นสูง ๆ เหมือนต้นตาล ถนนแถวหลังอีกแถวหนึ่งเปนตึกแถวอย่างฝรั่งหลาย ๆ ชั้น มีร้านขายของเปนของมาจากอื่นทั้งนั้น พ่อได้ลองลงเดินระยะหนึ่งไม่สดวก เพราะคนมันรู้จักตอมดูนัก ขากลับมาแวะที่สวนปลูกต้นไม้ขาย ซึ่งเปนบ้านราษฎรแซกอยู่ในระหว่างบ้านใหญ่ ๆ มีเปนอันมาก ถัดออกไปเมื่อพ้นเมือง ก็เปนสวนปลูกต้นไม้ขายตลอดไป สวนปลูกต้นไม้ขายเช่นนี้ ไม่ผิดอะไรกับสวนตาเยนกินที่คลองขุดใหม่ ใช้พูนดินเหมือนกันแต่ไม่มีร่อง เพราะที่มันเทตะแคงอยู่แล้ว แต่ต้นไม้มันช่างผิดกับบ้านเราเสียจริง ๆ คือปลูกเปนต้นฤๅกอที่พอจุกระถางดินขนาดต่าง ๆ กะให้พอออกดอกพร้อมกันหมด ด้วยอาไศรยเลี้ยงกิ่งที่แข็งลิดกิ่งที่อ่อนเสีย

ตัดให้คงข้อพอเสมอกัน เมื่อแตกออกมาก็แตกพร้อมกันเท่ากัน กุหลาบต้นหนึ่งมันมีดอกพร้อมกันหมดตั้งยี่สิบสามสิบดอก ตูมข้างแย้มข้างบานข้างทอยกันไป ต้นอื่น ๆ ที่มีดอกเปนช่อใหญ่ ๆ ดอกติดกันหมดเหมือนจัดพุ่มเครื่องนมัสการเปนแต่เตี้ย งามกว่าจัดดอกไม้หัวโล้นเช่นจัดกัน ที่เปนดอกเล็ก ๆ เช่นสโนดรอปก็ปลูกให้ชิดกันเปนกอ ดอกขาวแซกไปในเขียวเต็มทั้งกระถาง แต่เปนพ้นวิไสยที่จะพรรณาด้วยเรื่องชื่อหาใครถามไม่ใคร่ได้ อิตาเลียนเรียกอย่างนั้น ฝรั่งเศสเรียกอย่างนี้ อังกฤษเรียกไปอย่างอื่น นับว่าเปนดอกไม้สีที่หาที่สุดมิได้ เช่นกับแดงก็ตั้งแต่แดงแก่ แดงเรื่อเหลือง ม่วงสีต่าง ๆ ชมภู น้ำเงิน ขาวเหลือง ลาย แต่สีนั้นเปนพ้นวิไสยที่จะเห็นได้ในเมืองไทย พ่อได้พิเคราะห์ดูหนักแล้ว สีมันสดจริง ๆ สดเหมือนกำมหยี่เหมือนแพร จนได้เห็น ได้ถูกได้ดมรู้ว่าเปนดอกไม้จริง ๆ ยังอยากจะเชื่อว่าทำด้วยกำมหยี่ฤๅด้วยแพรร่ำไป งามจนหลับตาลงก็เห็นเปนดอกไม้ เหตุที่มันสดใสงดงามเช่นนี้ เพราะอะไร เพราะแสงแดดที่นี่ไม่แรงสีไม่ตก ดอกไม้ของเราที่ว่างามสักเท่าใดเท่าใด เช่นกับกุหลาบสีชมภู ฤๅเหลือง ฤๅขาว มันมาปรากฏแก่ในยตาว่าสีตก เหมือนอย่างกับเอาผ้าแพรฤๅกำมหยี่ออกทิ้งค้างไว้ในกลางแจ้งสีตกเช่นนั้น อีกอย่างหนึ่งมันสดจริง ๆ กลีบชุ่มน้ำ ถ้าจะเอามาขยี้ขยำจะได้น้ำในนั้นมากกว่าดอกไม้เมืองเรา ถ้าจะมีดอกไม้ที่จะเปรียบในทางสดกับดอกไม้เมืองฝรั่งได้ เห็นจะมีแต่ดอกบัวซึ่งพึ่งแย้มในเวลาต้องพระอาทิตย์ มีเครื่องป้องกันภายนอกกลีบข้างในสดได้จริง ในเรื่องปลูกไม้ดอกเมืองเรานี้น่าท้อใจเปนอันมาก ถึงจะได้กิ่งได้เม็ดไปปลูก คงจะไม่พ้นจากเซียลงแลกลีบอ่อนขอบแขบ ดอกไม้ฝรั่งเช่นกุหลาบบานออกเต็มที่แล้วทิ้งไว้ในห้องเท่าไร ๆ ก็ไม่โรย เช่นสโนดรอป ถ้าเมืองเราเด็ดจากต้น ถือสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้นก็หน้าคว่ำ นี่มันอยู่ได้ยังค่ำไม่ยักเหี่ยวแห้ง

อันใด อีกอย่างหนึ่งเรื่องกลิ่น ที่เรากรว่าดอกไม้ฝรั่งไม่หอมนั้นก็อีกนะแหละ ที่จริงดอกไม้มันมีกลิ่นหอม แต่มันหอมสำหรับที่อากาศอ่อน ๆ ไม่เผาน้ำในดอกไม้ให้เหือดแห้งไปเสีย ไปปลูกที่เมืองเรามันหายหอมหมด เพราะพอบานออกก็ถูกแดดเผาน้ำฤๅน้ำมันแห้งทันที ที่หอมอยู่ได้แต่ดอกไม้ที่มีน้ำมันมากกลิ่นกล้า ถ้าเอามาปลูกในเมืองฝรั่ง จะกลายเปนเหม็นไปก็จะได้ ที่ซึ่งไปดูวันนี้ เขาเก็บดอกกุหลาบให้ดอกหนึ่งเลยต้องซื้อเขาสองกระถาง มันส่งเร็วแท้ ๆ รถโมเตอคาร์เรามาถึงบ้าน ต้นไม้ก็มาถึงพร้อมกัน ได้ส่งให้นายมุ่ยวาดรูป จะส่งเข้ามาให้ดู อยากจะส่งต้นเต็มที่แต่มันเหลือวิไสย มีขันอย่างหนึ่ง เห็นหน่อกล้วยปลูกใส่ถังไว้สองหน่อ นึกว่ามันจะเอาราคาสัก ๕๐๐ ฟลอรินฤๅอย่างไร จึงลองถามดู ได้ความว่าหน่อละแปดฟลอริน ถึงเช่นนั้นก็ยังเก่งมากอยู่

กินเข้าวันนี้มีเข้าตัง คำที่เรียกว่าเข้าตังนี้เปนภาษาของชายบริพัตร คือเอาเข้าเปนขอบพิมพ์ เอากับเข้าวางภายใน เช่นกับมันตั้ง แลมีเนื้อนกเปนต้นอยู่ข้างใน เข้าตั้งเช่นนี้ย่อมจะดีบโดยมาก แต่ถ้ามาวันไรที่ในเรือทักกันว่าเข้าตังแล้วกับต้นแกหน้าเรียทุกที ด้วยแกกลัวจะดีบ แต่ผเอินไม่ยักดีบสักทีเดียว มาวันนี้มีเข้าตั้งเปนตากบริบูรณ์เต็มที่เลยเลิกไม่ได้กินกัน เรื่องกินเข้า ฝรั่งมันจะไม่ท้องขึ้นอย่างไร ถึงจะอะเซียเท่าไร ก็เมื่อเข้ามันดิบมันเข้าไปในท้องสักช้อนหนึ่งก็ได้ท้องขึ้นกันเท่านั้น วันนี้มีลูกเชอรีแต่ไม่หวานเลย ยังชั่วกว่ากุมเรียงสักนิดหนึ่งที่ไม่เปื้อนปาก แต่ลูกองุ่นพอใช้ ลูกเล็กแต่ว่าหวานอยู่ เปนผลไม้มาจากอื่นทั้งนั้น พ่อให้นึกวิตกว่าจะหาอะไรให้ไม่ได้ พิจารณาดูหนักไม่เห็นมีอะไรดีกว่าดอกไม้ ฤๅจะว่าให้ถูกไม่มีอะไรนอกจากดอกไม้ นี่จะทำอย่างไรดียังนึกไม่ได้ แต่วันยังมีอีกหลายวัน ขอไว้คิดต่อไปก่อน

เรื่องที่ฝังศพที่มีรูปหลังตั้งตั้งขึ้นมาจากโฉง เล่าเมื่อวันที่เขียนวันนั้น เจ้าของรู้เข้าว่าพ่อชอบเลยส่งโปสต์ก๊าดแลก๊าดซื้อมาให้ ได้ส่งมาให้ดูในซองนี้ด้วย

คืนที่ ๓๕

วันอังคารที่ ๓๐ เมษายน

ตื่นขึ้นตาหมอยังไม่ทันมา นอนต่อไปอีกก็ไม่หลับ ตกลงเปนต้องให้ไปตามมาทั้งตัวครูแลลูกศิษย์ ตรวจบนที่นอน ในการตรวจวันนี้ซ้ำรอยอย่างเก่าอีก แปลกแต่ตรวจตอนขาแลตอนท้องถ้วนถี่ขึ้น แล้วจึงแทงเอาเลือดที่นิ้วกลางมือข้างซ้าย ก่อนที่จะแทงนั้นชำระนิ้วให้หมดจด แล้วเอาเข็มที่แกมีมาแทงเจียปลายหนึ่ง แล้วรีดโลหิตให้ติดในแผ่นกระจกเล็ก ๆ สามแผ่นเอาน้ำลูบที่ตรงแผลย่าดเดียวก็หายเจ็บ ได้ความว่าโลหิตจางไป จะเอาไปเข้ากล้องส่องแล้วขอให้ลองนัดน้ำมันคล้ายน้ำมันตานีในขวดยิบ ขึบเข้าไปในจมูกแล้วเอามือบีดข้างน่าไว้ให้สูดเข้าไปทั้งสองข้าง แรก ๆ เข้าไปรำคาญเต็มที มันเฟอะฟะอยู่ในจมูกสักครู่หนึ่งจึงโล่ง คราวนี้เอาน้ำเงินชุบแปรงโตอยู่ มีก้านเงินโค้งยอนเข้าไปในคอ ทาที่ลำคอข้างละครั้ง ที่ทำดังนี้เพื่อจะให้เนื้อในลำคอแลในจมูกหยุดกระดุกกระดิก เมื่อเวลานัดน้ำมันเข้าไปใหม่ ๆ เสมหะตกสั่งออกบ้างขากออกบ้างเปนยวง ๆ แต่จมูกไม่รู้สึกคัด เสมหะมันครอกแครกอยู่ในคอต้องขากถ่มร่ำไป ยังไม่รู้ว่าจะมีผลอย่างไร ไม่ได้นัดยาเลย จนถึงเวลาเขียนหนังสือนี้ รู้สึกรำคาญ

ได้ขึ้นโมยขึ้นรถโมเตอคาร์ของรพี ซึ่งดูหน้าตาต้น[๒] อยู่ ไปกับชายบริพัตรชายอุรุพงษ์ รพี แลพระยาบุรุษ กระโจมไปร้านขายโปสต์ก๊าดแลรูปต่าง ๆ ทีเดียว ซื้อได้รูปถ่ายแลโปสต์ก๊าด ซึ่งสั่งให้เขาบรรจุหีบส่งเข้ามา ได้ซื้อกรอบรูปต้นเข้ามาสำหรับให้เห็นว่าของที่ซันเรโมมันเลวถึงเพียงนี้ สิ่งที่ดีมีแต่ดอกไม้แต่รูปดอกไม้ที่ให้นายมุ่ยเขียนได้ลงสี จะหาสีให้เหมือนดอกไม้จริงไม่ได้ มันแห้งแลอ่อนไปหมด พอเดินออกจากร้านที่หนึ่ง จะไปเข้าร้านที่สอง คนมา

[๒] คำว่า ต้น เปนคำแผลงหมายความว่า อยู่ข้างเลว

ดูอยู่ที่น่าร้านเต็มเสียแล้ว เพราะรู้จักเหลือที่จะรู้จัก ไปเจอโปสต์ก๊าดรูปพ่อเอง ขายอยู่เสียที่ร้านนั้นแล้ว เดินไปเข้าอีกร้านหนึ่งที่หัวมุมซึ่งรถจอด คนยิ่งประชุมกันมากขึ้น มีผู้หญิงเยอรมันสองคนเข้าไปในร้าน ไปกระซิบถามเจ้าของร้าน ซึ่งนึกสงไสยอยู่แล้ว ไปพูดกับยรีพัตรว่าเหมือนนัก เห็นกิริยาที่พูดกัน นางนั้นจะไม่ได้ยินยันเปนแน่ นางสองคนและเลียมเข้ามาใกล้พ่อ ทำกิริยาเรียบร้อย ถามว่าพูดฝรั่งเศสฤๅ พ่อบอกว่าโน ถามภาษาอังกฤษติดเข้ามาทีเดียว ว่าลูกท่านไม่ใช่ฤๅอยู่ที่โฮเตลเบิค พ่อนิ่ง เลยเล่าต่อไป ว่าเคยซอยกับญาติของเขาคนหนึ่ง ได้ให้สิ่งของ พ่อนิ่งพึ่งหัวเราะ คราวนี้ถามว่าท่านเปนกิงออฟไซแอมไม่ใช่ฤๅ พ่อก็พยัก คราวนี้เลยพล่ามใหญ่ จนต้องตีกินกลับมา เลยไปแวะที่โฮเตลเบลวู เพื่อจะกินเข้าให้แปลกที่ด้วย เพื่อจะเยี่ยมเพ็ญด้วย พบพระยาวิสูตร เซอแปตริกแมนซันหมอ กินเข้าอยู่ที่นั้น ได้นั่งโต๊ะกัน ๖ คนในพวกที่ไป พวกที่เลี้ยงอยู่ข้างจะช้ามาก กับเข้าก็พอใช้ได้อยู่ แต่มีเข้าดีเปนครั้งที่สอง ที่โฮเตลนี้เปนห้าชั้นทั้งชั้นล่างคือชั้นลูกกรง พระที่นั่งอัมพรหลังสูงควรจะเรียกว่าสี่ชั้นฉันใด ที่นี่ก็ห้าชั้นฉันนั้น ชั้นที่สองเปนที่นั่งสองห้อง กินเข้าที่เฉลียงฝากระจก สิ่งที่ดีในที่นี้ คือมุ้งลวดนอกกระจกที่เฉลียง ใช้สายเปนตกั่ว ชักขึ้นชักลงแนบเนียน ลมไม่พัดเทิบทาบ มีลิฟต์ขึ้นตรงกลาง แต่เปนลิฟต์สาวเชือก อย่างเช่นกล่าวมาแล้วแต่ก่อน ขึ้นไปเยี่ยมเพ็ญซึ่งอยู่ห้องนอนชั้นที่สามที่เขาเรียกกันว่าพั้นท่อยู่ เห็นนอนแผ่ทีเดียว เรื่องราวที่เปนนั้น คือฟันมันขึ้นโค้งบวมปวด เลยนอนไม่หลับ แล้วเลยมีอาการอ่อนเพลียอะไรอย่างเก่ามา เซอแปตริกแมนซันไปพบจึงรับตัวไปให้เดนติสต์ถอนฟัน ถอนแล้วเสร็จยังบวมจนจับไข้ การที่ตกใจในเมื่อถอนฟันนั้น ตัวเองรู้สึกเหมือนอย่างกับว่าหัวใจได้หยุด แต่นั้นมาก็อ่อนเปลี้ยเปนลม ต้องเอาคนไปช่วยพระเสนีพิทักษ์ให้นั่งยาม

หมอห้ามไม่ให้ไปไหนจนอากาศร้อนจัดจึงจะให้ขึ้นไปประเทศข้างเหนือ

ออกจากโฮเตลนี้เวลายังมีพอ ก่อนเซอแปตริกแมนซันจะมาตรวจอาการ เลยไปเที่ยวทวนทางกลับไปทางเมืองเยนัว เวลาไปตามทางต้องหยุด สำหรับรถไฟผ่านสามครั้ง แต่เปนเหตุให้แปลออกว่าเหตุใดรถไฟมันจึงผ่านกันบ่อยนัก ได้ความว่าการมันเปนเช่นนี้ ทางรถม้านั้นเปนทางเดิมเช่นกล่าวมาแล้ว ไปคด ๆ เคี้ยว ๆ คือต้องการจะให้ไปผ่านหมู่บ้านข้างริมน้ำ บ้านที่ทำนั้นไม่ใช่ก่อสร้างติดรางเปนเมือง เปนบ้านเรือนที่ทำสำหรับไร่ ขนาดทับสองห้องอยู่กลางไร่ แต่หากก่อด้วยศิลา ผิดกันเพียงเท่านั้น นี่เปนอย่างเล็กประปรายทั่วไปตามไร่ อย่างเขื่องขึ้นมาก็เปนตึกสี่เหลี่ยมรี พ้นอยู่ในสองชั้นฤาสามชั้น ผนังทาปูนแดงขาวเหลืองต่าง ๆ น่าต่างเล็ก ๆ ทาเขียว เปนเรือนก่อด้วยอิฐซึ่งไทยเราเรียกว่าตึก คำที่เรียกว่าตึกนั้นก็คือมาจากรูปร่างเช่นนี้ มุงกระเบื้องโดยมากอย่างกระเบื้องกรมมหิศร เพราะแกมาถ่ายอย่างไปจากที่นี่ เรือนเหล่านี้ปลูกสุดแต่ให้อยู่ในกลางสวนกลางไร่ของตัว หันทิศใดทิศหนึ่งไม่มีประมาณ ยังมีโรงแฟคตอรีที่ทำการอีกโรงหนึ่ง ซึ่งวางเผะผะตามแต่จะเปนไป จนถนนเลี้ยวโค้งเช่นลูกตาล อิฐที่ทำนั้นเปนอิฐรู แต่ไม่ใช่อิฐรูอย่างไทย ที่เจาะลงไปตามแบนเหมือนขนมยัง นี่เจาะตามขวางเหมือนหมอนรูบรรทุกเกวียนบรรทุกเรือที่จะไปจำหน่ายที่อื่น ถัดนั้นไปยังมีบ้านซึ่งเปนหมู่บ้านปลูกติดกันเช่นตลาด แต่คด ๆ เคี้ยว ๆ แลแคบ ชักโค้งจากชายคาถึงกันสองฟากถนน ว่ากันแผ่นดินไหวไม่ให้พัง ในกลางหมู่บ้านเช่นนี้ ทางเพียง ๘ ศอกเปนอย่างใหญ่จน ๖ ศอก ๕ ศอกเศษก็มี บางที่มุมออกมายื่นอยู่ในกลางถนนต้องเลี้ยวหักทบ บางแห่งถนนฟ้าตลงไปริมทเลมาก ต้องเว้นตึกปลูกไม่ได้ โดยมากในที่ที่หมิ่น ๆ เช่นนั้นตลิ่งพังกินเข้ามาในท้องถนนก็มี เขาเย็บถุงเอาก้อนศิลากลม ๆ บรรจุในถุงทิ้ง บ้านที่ผ่านไปวันนี้เปนหมู่ติดต่อกัน ตอนแรกเรียกว่าทัดเรีย

ตอนที่สุดเรียกว่าซันโตสเตฟาโน บ้านมากกว่ากันสักหน่อย เปนคนชาวบ้านนอกทั้งนั้น มีร้านขายของริมถนนเหมือนร้านชำ ขายผักเปนต้น จนกระทั่งไม้กราด ไม่ใช่ติดต่อกันไป นาน ๆ มีร้านหนึ่ง ตาแก่ตาเถ้าผู้ชายในแถบนั้นใส่เสื้อเชิตเสื้อกั๊ก ไม่มีเสื้อชั้นนอก สีต่าง ๆ เปื้อน ๆ หมวกผ้า ๆ ผู้หญิงก็ใช้ห่มผ้าคลุมไหล่ตะแบงมานเปนพื้น มันน่าเอ็นดูแต่พวกเด็ก ๆ แต่งตัวยู่ยี่ยู่ยำเหมือนผู้ใหญ่ แต่หน้าพองโต ๆ แก้มแดงไหม้เกรียม ซนปรากฏ ขึ้นโน่นขึ้นนี่เล่นอยู่ตามริมหนทาง น่ากลัวรถทับแข้งหักขาหัก เพราะทางที่ไปมันคดไปคดมา แลเรือนไม่เปนท่องแถวเช่นนี้ รถไฟทำที่หลังได้เลือกหนทาง ไม่ทำได้ไปตามทางรถม้า เช่นรถไฟปากน้ำ แต่จะอาไศรยทำไปตามข้างทางรถม้าอย่างรถไฟปากน้ำไม่ได้ เขาจึงเลือกตัดใหม่ตามแต่จะเหมาะ ถ้าที่ไหนตลิ่งพังก็ยึดขึ้นไปข้างบน ที่ไม่พังก็เลียบลงมาริมน้ำที่สุดที่จะมาได้ วันนี้มีคนขี่ไบสิเกิลแข่งฤๅตามสามสี่คน เห็นจะเกือบตาย เปนพวกเซกันด์คลาสรุ่นหนุ่ม ชั้นที่เฟิสต์คลาสมันเลิกเอาจริง ๆ เหมือนเมืองเรา ไม่มีใครขี่เลย วันนี้ไปตามทางผ่านดอกไม้มาก แต่จะเล่าก็ซ้ำ กลับมาทางเดิม

ถึงที่อยู่พบหมอแมนซันมาอยู่แล้ว ตั้งต้นตรวจอาการกันใหม่ คราวนี้ไม่ต้องเล่า ตำราเดียวกันนั่นเอง แต่เพราะแกเปนอังกฤษ พูดกับเราได้คล่องใจ ไม่ต้องประจงตัวเหมือนหมอไฟลเนอ กินเวลาตรวจเข้าไปยิ่งกว่าหมอไฟลเนออีกครั้งหนึ่ง แกตำเข็มที่นิ้วกลางข้างขวาตรงกันข้ามกับตาคนโน้น แทงเสียเปนสามแผล เอาเลือดไปหกแผ่นกระจก ข้อความที่สำแดงเปนความเห็นวันนี้เห็นว่าไม่ชำรุดอะไรทั้งหัวใจแลปอด เสียง รูปร่าง กล้ามเนื้อ ดวงตา ยังหนุ่มกว่าอายุมาก ไม่มีไซน์อันใดซึ่งจะมีโรคถึงตายปรากฏเลย เรื่องจมูกว่าเหมือนกันกับหมอโน้น แต่หมอนี้ว่าไม่อยากจะให้กินยาอะไร อยากจะให้กำหนดอาหารแลนอนให้พอ แลลดทำงานให้น้อย ถ้าเปนเวลามาเที่ยวรักษาตัวเช่นนี้ ขอ

ให้หยุดทำงานที่เปนการหนักหมดทุกอย่าง แต่อย่าให้นอนขี้เกียจ หาที่ไปเที่ยวทางไกลให้ทุกวัน เคยทำการอ่านเขียนอย่างไรมากน้อยเท่าใด ให้ทำให้เต็มที่เหมือนอย่างแต่ก่อนอย่าลดเลย แต่ให้เปลี่ยนเรื่องให้หมด ให้เปนเรื่องที่พอใจแลสนุก แล้วถามถึงเรื่องคิดถึงบ้านฤๅไม่ บอกว่าคิดถึง ไล่เลียงถึงทำงานอะไรบ้าง พ่อบอกว่าเขียนจดหมายถึงลูก ถามว่าผู้ใหญ่ฤๅเด็ก มีผัวฤๅถึงไม่เอามาด้วย พ่อว่าลำบาก แกก็บ่นเรื่อยทีเดียว ว่าควรจะเอาครอบครัวมาอย่าให้เปนห่วงถึงบ้านจึงจะดี ใครจะว่ากระไรก็ช่างเปนไร ขอให้พยายามที่จะนึกถึงบ้านแต่ในทางที่สบายใจ อย่าให้ใจแห้งใจฝ่อ อย่าให้โกรธ ถ้าใครไม่ชอบหน้าชอบตาก็เพิกเฉยหลีกเลี่ยงเสียบ้าง แกเชื่อว่านี่แลเปนยาดียิ่งกว่ายาอื่น ๆ ขออย่าให้พ่อรีบตลีตลานกลับไปบ้าน ให้อยู่นานให้ได้พักมากสักหน่อยหนึ่ง นั่นแลเปนทางที่จะหายแน่ แต่เรื่องที่จะว่าให้แน่นอนลงไปว่ากระไรขอตรวจอีกต่อไปอย่างหมอไฟลเนอ ที่ก็จะต้องไปที่อาบน้ำแลไปหาสเปชเชียลลิสต์เรื่องจมูกแผนเดียวกัน วันนี้ได้อาบน้ำครั้งที่สอง

คืนที่ ๓๖

วันพุฒที่ ๑ พฤษภาคม

หมอทั้งสามคนมาเวลาจวนเที่ยง แต่ไม่ได้ตรวจพิศดารอันใด มาบอกผลของการที่ตรวจโลหิตแลปัสสาวะ แลเขียนความเห็นมาอ่านให้ฟัง หมอแมนซันยังไม่ได้เขียนความเห็น แต่ฟังความเห็นหมอไฟลเนอ เห็นด้วย จะไปเขียนข้อบังคับจะไปปฤกษากันทำความเห็นร่วมกัน กล่าวสัมโมทนียกถาอยู่ประมาณเกือบชั่วโมงหนึ่ง จึงได้นัดยาทาคอแล้วกลับไป

ตอนเช้าวันนี้จะไปเที่ยวก็เกิดขัดข้อง ด้วยวันนี้เปนวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม เปนวันตามนักขัตฤกษ์ของพวกโซเชียลลิสต์ คือบุคคลจำพวกที่ไม่ชอบผู้มีทรัพย์มียศทุก ๆ เมือง คนพวกนี้มีแห่ ถือธง ตีกลอง เป่าแตร เปนฤกษ์ที่เจ้านายผู้มีบรรดาศักดิไม่ออกจากบ้าน ด้วยกลัวจะกระทบกระทั่งชวนวิวาทกันขึ้น ถ้าเปนเมืองที่สำคัญ ๆ โปลิศถึงต้องเตรียมทหารประจำโรง ด้วยเกรงพวกนี้ เมื่อมากเข้าด้วยกันจะเที่ยวข่มเหงผู้อื่น ข้างอากาศก็เปลี่ยนใหม่ ตั้งแต่มาอยู่สามวันไม่เหมือนกันสักวันเดียว วันแรกหนาว วันที่สองฝนตก วันนี้ลมจัดถึงคลื่นแรง แต่อากาศใสแจ่มแดดจัด นอนตอนหัวค่ำต้องเย็บนวม ตอนเช้าต้องเลิกแบลงเกตเสียชั้นหนึ่ง ลมมันเคยพัดยืนประจุอยู่นาน ๆ สังเกตดูต้นไม้ใหญ่ยอดเอนไปทางเดียวกันทุกต้น ออกไปเดินเล่นในสวนแลริมทเลถ่ายรูปคลื่นแลรูปกันเอง วันนี้ได้ถ่ายรูปโปรเฟสเซอไฟลเนอด้วย เพราะแกมาตรวจอาการเวลาบ่าย แลได้ชวนนั่งกินน้ำชาด้วยกัน รับจะเขียนบุเลตินสำหรับบอกอาการให้หนังสือพิมพ์ทราบ พรุ่งนี้จะมาส่ง แกสันทัดอย่างธรรมเนียม

เวลาเย็นหมอไปแล้วจะทนอยู่กับบ้านไม่ได้ต่อไป จึงขึ้นรถโมเตอคาร์ไปกับ รพี บริพัตร อรุพงษ์ เยนตรา ด้วยกันเท่านั้น ไปทางตวันตกซึ่งจะไปในแดนฝรั่งเศสจนถึงที่แหลมอันหนึ่งลงมาตกน้ำ เปนที่รถไฟเข้าปล่องที่ตรงนั้นเงียบแลแดดส่องตรง จึงได้ลงเดินตากแดดเล่นตามคำแนะนำของหมอ แกว่าถ้าอยู่แต่ในที่ร่มจะทำให้เลือดน้อยไป แต่ก็เปนการประดักประเดิดในเรื่องเดินนั้นด้วยลมพัดจัดเสมอ ประเดี๋ยวหมวกหลุด ประเดี๋ยวต้องเดินทวนหน้าต่อ มันดีที่ไม่เหนื่อย เดินไปเท่าไร ๆ ขาก็ไม่ล้า ถ้าเวลาขึ้นชัน ๆ หน่อยรู้สึกเหนื่อยแต่หยุดเสียประเดี๋ยวก็หาย หายไม่ต้องกินน้ำ เพราะที่แท้มันกินทางตัว คืออากาศที่เข้าทางปากฤๅทางจมูกรู้สึกเยือกเย็นเข้าไปภายใน เหมือนได้กินน้ำแข็งหายเหนื่อย ข้อที่จะต้องเที่ยววิ่งหาน้ำกินนั้นเปนไม่มี เพราะฉนั้นในยุโรปฝรั่ง

จึงได้เดินทน ทำฤาเล่นการออกกำลังที่เรียกว่ากรีฑาได้มาก มันเขาแรงกว่าที่จะทำในเมืองเรามากมายนัก เหมือนแนะนำให้ออกกลางแดดมันออกได้จริง ๆ สบายจริง ๆ ไทยถึงไม่ออกไม่สบาย เอาไปแนะนำเมืองเรา ขึ้นทำมูมมามก็อาจจะจับไข้

เดินไปหน่อยหนึ่งถึงโรงสุรา ซึ่งตามหนทางเลียบทเลเหล่านี้ มีราย ๆ กันไปตลอด คงจะปลูกอยู่ฟากถนนข้างริมทเล ซึ่งเปนน่าผาชัน ๆ ลอยอยู่ไม่ติดต่อกับโรงเรือนอื่น ๆ เปนตึกพื้นดินปูกระเบื้อง ไม่ใคร่จะเกินสองห้อง ฤามีประรำหลังคาอะไรต่อออกไปบ้าง แต่โรงที่พ่อแวะนี้เปนสองห้อง ห้องกลางตั้งชั้วมีขวดเหล้าต่าง ๆ มีโต๊ะสำหรับนั่งกินเหล้าสองโต๊ะ ห้องในเข้าไปอีกห้องหนึ่ง มีโต๊ะอีกโต๊ะหนึ่ง ที่พื้นเปนน้ำแฉะ เหมือนหัวถังน้ำเข้ามาหยดเยื้อนแต่ไม่มีน้ำ จะเยื้อนอื่นไม่ได้นอกจากเหล้าหก มีคนนั่งกินเหล้าอยู่หกเจ็ดคน เมื่อแรกไปถึงกินอยู่ห้องในก็มีห้องนอกก็มี นึกว่าที่จะมีคนเมามายอยู่ในนั้นบ้าง เดินเข้าไปดูท่วงที เห็นมันก็ดีอยู่ รู้สึกว่าเราเปนคนโตเข้าไปในนั้น ที่จะรู้สึกว่าเปนเจ้าเปนนายก็เห็นจะไม่ใช่ จะรู้สึกด้วยโมเตอคาร์ก็ไม่ใช่ เพราะเราจอดรถไว้ห่างไกล ลุกขึ้นโจกเจกเดินออกไปนั่งห้องนอกเอง ตาเจ้าของโรงเอาเก้าอี้มาตั้งเอาผ้ามาปูโต๊ะต้อนรับไต่ถาม ถ้าจะบอกอย่างพระณรงค์วิชิต[๑๓] ก็ต้องว่าพูดกันเรื่องกินเหล้า คือถามว่ากินเหล้าอะไร พ่อรับทุกอย่าง อย่างหนึ่งนั้นเรียกว่าคีอันตี คือเหล้าแดงที่เปนขวดป่อง ๆ คอเล็ก มีฟางหุ้มอยู่ครึ่งขวด เช่นกับอีผู้หญิงในรูปเขียนที่ห้องแป๊ะเต๋งรินให้ตาแก่กิน เหล้าเช่นนี้มันขันอยู่อย่างหนึ่งที่ไม่ต้องใช้จุก กรอกเหล้าลงไปในขวดรูปเผลาะแผละ แล้วเอาน้ำมันออลิฟกรอกหนาประมาณกว่านิ้วนึดหน่อย ที่ปากเอาแต่กระดาษหุ้มไว้เท่านั้น เวลาจะรินเขี่ย

---

๑๓ พระณรงควิชิต จอน บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ แต่งไว้ในจดหมายเหตุราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส เมื่อรัชกาลที่ ๔

กระดาษที่ปาก แล้วเขาหลอดแก้วคล้ายกับสูบน้ำยอฝรั่งแยงลงไปในปากขวด พอเสมอน้ำมัน แล้วดูดปลายหลอดด้วยปาก สูบน้ำมันขึ้นมาหมด แล้วเทลงเสีย ในถ้วยต่างหาก สำเร็จกิจการเปิดขวดกันเท่านั้น พ่อได้ชิมดู ดูรศชาติมันจืด ๆ แต่เขาว่าเหล้าอิตาเลียนแล้วไม่บอกรศแต่แรก เว้นแต่เมาง่าย ได้ซื้อเหล้าเช่นนี้สองขวด ให้แก่ฝรั่งนักเลงเหล้าที่เขาอยู่ในนั้นเปนที่พอใจ รินแล้วลุกขึ้นยืนดื่มให้พ่อ คราวนี้ได้ว่าซื้ออย่างที่สองต่อไป เรียกว่า ยาเบราอามาบีลา ยังสีเหลือง ๆ เปนอย่างว่าเหล้าขาว แล้วมอบให้ท่านพวกนักเลงเหล่านั้นอีก ยังอีกขวดหนึ่งที่เปนอย่างที่สามเรียกว่ามอสคาโต หวานก็ได้ให้ท่านพวกนักเลงเหล่านั้นเขาอีก กว่าจะเปิดขวดที่สามแล้ว ขวดที่หนึ่งเกือบหมด คราวนี้ปรารภถึงตาเจ้าของไม่ได้ผลประโยชน์ จะให้อะไรแกดี ตกลงต้องไปสืบ ว่ามีผู้หญิงที่ขายเหล้าอยู่คนหนึ่ง เปนลูกเจ้าของร้านฤๅไม่ใช่ ได้ความว่าเปนลูก แล้วให้เงิน ๒๐ แฟรงก์ ออกจากร้านนั้นเดินต่อมาอีก จนถึงโรงอีกโรงหนึ่งเปนระยะกัน คราวนี้แกมีปะรำต่อโรงออกมา ไม่ได้เข้าไปในโรง หยุดแต่ที่ปะรำ ตาเจ้าของโรงอยู่ข้างจะต้อนรับแขงแรง แกจะเปนอะไรมาแต่ก่อน ฤๅอะไร ๆ รู้ไม่ได้ เพราะพูดกันไม่ได้สักคำ แต่เห็นมีผ้าแถบเล็ก ๆ ติดที่หน้าอกถึง ๔ อัน คราวนี้เราไม่เล่นเรื่องเหล้า ด้วยเห็นที่หนึ่งแล้วคงเหมือนกัน ลูกสาวเอาไข่มาเลี้ยง ไข่นั้นดิบ ๆ มีพริกไทยกับเกลือมาด้วย เมื่อแรกนึกว่าจะเปนแต่ซื้อมาต้มกินที่บ้าน นางนั้นมาเตือนให้กิน เราก็ไม่เข้าใจ เรียกจะเอาไข่สุกมันก็ไปเอามาให้ทั้งตะกร้า เพื่อจะให้เปนที่เข้าใจดีเจ้าของต้องเจาะแล้วดูดกินเปนตัวอย่าง เราจึงอื้อ กินลองดูบ้าง ของมันอร่อยดีจริง ไม่ซึ่งเราสำคัญว่าไม้จิ้มฟันเสียขอยู่กลายเปนไม้สำหรับเขี่ยไข่ โรงสุราโรงนี้เปนต้นทางที่จะลงไปออสเปดาเลตตีเปนสองแพร่ง ทางลงต่ำเปนทางไปเมืองเก่าซึ่งอยู่ริมน้ำ ทางขึ้นสูงเปนทางไปเมืองใหม่ พ่อเลือกลงทางเมืองเก่า เพราะขี้เกียจเดินขึ้นสูง แต่เขาห้ามไม่ให้

รถโมเตอคาร์ลง หมายว่าถ้าเดินลงไปถึงที่เมืองเก่าแล้ว จะจับรถกลับขึ้นมาทางเมืองใหม่ พบรถโมเตอคาร์ที่ตรงทางแยก แต่ตาครูเจ้าของร้านเหล้าเอื้อเหลือเกิน เดินเผลอ ๆ ไปประเดี๋ยวมาเดินเสมอหน้ากันกับเราแล้ว ที่จะมาเปนเพื่อนด้วยความเอื้อเฟื้อ แต่จะเอาอะไรจากแกไม่ได้ เพราะพูดภาษาอื่นไม่เปนนอกจากอิตาเลียน ในกลางทางที่เหมือนตีนสพานลงมานั้น มียอกขายที่ตัวโต ๆ ที่จะซื้อที่ไว้ตัดขายอย่างเยนตรา พอตกเชิงสพาน เปนที่แยกทางรถไฟแลสเตชั่น ถัดนั้นเข้าไปก็เปนร้านตลาด ทำก็ไม่สู้เลว ออกใหม่ ๆ แต่ช่างเงียบนักเงียบหนาไม่ใคร่พบคน แวะเข้าไปที่ร้านขายโปสต์ก๊าดซื้อรูปแลโปสต์ก๊าดที่ส่งเข้าไปให้ ตาครูคนนั้นตามเข้าไปกำกับ เยนตราไปพบเข้าว่าแกเปนมีเรง เลยถูกเกณฑ์ให้ล่อเอาแกไปส่ง ออกเรี่ย ๆ อยากจะขอตัว เลยต้องยั่วว่าขี้ขลาดจึงได้ตกลงพาลับเลี้ยวมุมไปประเดี๋ยวหนึ่ง เราย้ายร้านไปใหม่ไม่เห็นมีอะไร นอกจากโปสต์ก๊าดกับรูปแลของขี้ ๆ พอเยนตราเลี้ยวมุมมาแลเห็นออกวิ่ง ๆ มาได้ครึ่งทาง อีตาขรัวคนนั้นวิ่งตามหลังมาแล้ว พอมาถึงถามว่าทำไมจึงจัดการเอาแกไปได้ บอกว่าชวนแกไปดูโมเตอคาร์ พอไปถึงมุมเอาเงินให้แกเสียต่อ ๆ โยกยัดให้แกกลับเข้าใจว่าเปนที่ตกลงกันแล้ว ครั้นกลับมาแกก็วิ่งตามกลับมาอีก คราวนี้เรี่ยมากขึ้น ต้องเกณฑ์ให้ไปปล่อยตานั้นให้ได้ เยนตราไปแล้วพากันขึ้นกระไดไปอีกชั้นหนึ่ง ถึงชั้นที่เปนที่ตั้งโรงพยาบาลและอะไรต่าง ๆ พอเดินเลี้ยวมุมก็เจอะเยนตรา บอกว่าปล่อยตาครูไว้ที่รถโมเตอคาร์แล้ว แต่ที่ไหนรถโมเตอคาร์จอดอยู่ถัดเยนตรามานั้นนิดเดียว ตาครูนั้นยืนกำกับโมเตอคาร์แต้อยู่ เราพากันขนโมเตอคาร์นี้กว่าจะขับหนีแก ไม่ให้ทันแกโดดขึ้นไปได้บ้าง แต่ที่จริงยายป แกไม่ได้ตั้งใจจะขึ้นเลย พอเราขึ้นรถกันเสร็จแกก็เปิดหมวกคำนับออกสงสาร ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจึงแวะที่โฮเตลเดอลาเรน

ที่ตำบลนี้ ถ้าจะให้เข้าใจง่ายว่าเปนอย่างไร น่าจะเปรียบด้วยเกาะสีชัง คือตัดเขาขึ้นไปเปนคั่น ๆ เช่นนั้น แต่ต้องขยายส่วนให้กว้างกว่าเกาะสีชังหลายเท่า พอที่ถนนใหญ่แลตึกโตโตตั้งได้ ชั้นล่างนั้นที่แรกเราไปถึงคือแนวรถไฟแลที่ร้านไปซื้อของ แล้วขึ้นกระไดอย่างเกาะสีชังขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนหมู่ตึกใหญ่ ๆ หลังนั้นขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งตลอดน่ากะซิโน ย่อนฝรั่ง ซึ่งเปนที่ตกแต่งต้นหมากรากไม้หรู เพราะเปนที่ประชุมคนมาเล่นการพนันต่าง ๆ แต่เวลานี้ปิด ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจึงถึงถนนแนวน่าโฮเตล การจัดโฮเตลได้เคยเล่ามาแล้ว นี่ก็ไม่ประหลาดอะไรกัน คือมีห้องนั่ง แต่เขาให้เราเข้าไปนั่งห้องใน ซึ่งอยู่น่าห้องอ่านหนังสือพิมพ์ เวลาสังกัยเข้าเราก็เขียนหนังสือบ้าง ดูหนังสือพิมพ์บ้าง จนกับเข้าพร้อมกินด้วยกัน ๕ คน อาหารดีเปนการบรรจง เสียแต่ลูกไม้ ส้มเปรี้ยว ลูกแอบเปอลอ่อนร่วงเอง แต่ครั้นเวลาจะกลับ เมื่อพ่อเดินออกมาถึงห้องที่เขานั่ง ๆ กัน ที่ไหนพวกท่านยายท่านตาเหล่านั้นลุกขึ้นยืนคำนับถอนสายบัว ซ้ำลูกสาวของเจ้าของโฮเตลสองคนเอาดอกไม้มาถวายช่อโต นับว่าเปนสำเร็จกิจการตั้นอย่างที่เขารับได้ปลายมือเปนอย่างดี

ผลไม้ที่เล่าเมื่อคืนขาดไปเสียสิ่งหนึ่งตัวสำคัญ คือลูกไถที่ฝรั่งเรียกปีช วันแรกมาไม่สุก วันนี้ได้สุก ลอกเปลือกกินหวาน ไม่ต้องจิ้มน้ำตาลก็พอกินได้ รศชาติมันออกมะเฟืองนิด ๆ ห่างแอบเปอล ใกล้เน็กตริน ลูกแปร์อีกอย่างหนึ่งโตมากขนาดเท่ามตูมนิ่ม หน้าตานั้นสาลี่ แต่อ่อนเคี้ยวไม่ดังก๊าว ๆ ไม่ต้องจิ้มน้ำตาลให้หวาน รูปมันออกเปนภู ๆ คล้ายแอบเปอล ไม่เปนชมพู่เหมือนสาลี่ ลูกเชอรีกล่ำเร็จ ได้กินหวานแล้ว สีแดงเปนสีคร่ำเหมือนอย่างที่เข้าด้วยแก้ว สีมันแก่กว่าที่แช่น้ำตาล ลูกสตรอเบอรีอย่างใหญ่โตกว่าลูกมะปริง เห็นจะเท่ามะปรางสามัญ ไม่ใช่ท่าอิฐ แต่ปลายหลิมตามรูปของมัน พ่อไม่รู้สึกว่ามันเหมือนแตงหนู ชอบกินอร่อย แต่บางคนรังเกียจ มีส้มแปลก

โฮเตลเดอลาเรน

มาอีกอย่างหนึ่งวันนี้ผิวเหลืองแสด รูปร่างเหมือนส้มเทพรส แต่ใหญ่เท่าส้มโอใบเล็ก เปลือกหนาแต่ไม่เท่าส้มโอ มีเปรี้ยวหน่อย ๆ หวานชืด ๆ ต้องกินกับน้ำตาล ออกจะกินได้บุญ เพราะมาแต่เมืองศักดิ์สิทธิ์ยรุซาเลม กลับมาถึง ๔ ทุ่ม

ถามกำหนดเมล์ไม่ได้แน่ เพราะสิ่งเปนอย่างอ่อน ๆ พ่อเห็นว่าจะรอให้รู้แน่ขางที่หนังสือนี้จะพลาดเวลา ป่วยการ จึงส่งเสียตอนหนึ่ง เมื่อไม่พลาดมันก็คงไปพร้อมกันเมล์เดียว

ความสนุกสนานอะไรมันไม่พอที่จะหักล้างความลำบาก ด้วยการที่ไม่บริบูรณ์ความเอื้อเฟื้อของคนที่รับใช้สอย ชวนจะให้เกิดความขุ่นเคืองอันหมอห้ามว่าเปนการแสลง ได้พยายามที่จะละหลีกโดยที่สุด แต่ยิ่งหลีกยิ่งเลวลงเหลือกำลัง ถ้าไม่เช่นนี้จะมีความสบายดี นึกลับชวนให้คิดถึงบ้าน ต้องไล่อยู่เสมอ หาเวลาลืมมิได้ ที่เปนสำคัญนั้นเวลานอน เวลานี้ดึกแล้วขอลาไปนอนที ขอฝากความรฦกถึงผู้ที่รักใคร่ทุกคน

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๑

คืนที่ ๓๗

เมืองซันเรโม

วันพฤหัศบดีที่ ๒ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้พ่อส่งหนังสือตลิตลาน ด้วยสืบไม่ได้ความว่าเมล์เขาจะออกเมื่อไร รีบส่งตามบุญตามกรรม ทั้งเวลาก็ดึกเหลือเกินง่วงนอนจึงรีบจะเสีย แต่ครั้นไปนอนนอนไม่หลับ ไม่ใช่จะเปนเหตุเจ็บไข้อย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยคิดถึงบ้านเรานี้เอง ต้องไปตามชายบริพัตรลงมา เขาเอาหนังสือมาอ่านให้ฟัง เดิมอ่านอังกฤษไม่หลับฟังมากไป อ่านหนังสือเสภาประเดี๋ยวเดียวก็หลับ ตั้งแต่หลับไม่ตื่นอีก นอนได้ตลอดเดียว วันนี้โปรเฟสเซอไฟลเนอมาลา หมอพี่สเตอมาทายาจมูกแลคอ กินเข้าเช้า แต่ที่จริงมันกลางวันแล้ว ได้ออกจากบ้านเกือบบ่ายโมงหนึ่ง วันนี้ไปรถโมเตอคาร์ ๒ คัน คันแรกมีแต่บริพัตรกับอรุฬพงษ์ คันที่ ๒ มีเยนตรากับหม่อมนเรนทร์ ไปตามทางเมื่อวานนี้ เจอะท่านพวกคนที่รู้จักกันใหม่ อมยิ้มอมแย้ม ต่อไปเปนระยะบ้าน มีโรงเหล้ารายทางอย่างเช่นที่เล่าเมื่อวานนี้ แต่ในตอนข้างอิตาลี ดูภูเขาเปนหินมาก ตัดทางไปบนไหล่เขา มีเขากำลังระเบิดศิลาต่อยเปนก้อน ต่อเปนเขื่อนกันริมทางทั้งข้างนอกข้างใน ศิลาที่ต่อยเปนโพรงเข้าไปนั้นดูเปนแท่งทึบไม่ใคร่มีดิน ระยะเรือนแลทับกระท่อมก็ห่าง ๆ แต่ไม่มีเปลี่ยว คงจะมีเกวียนแลรถเดินผ่านไปมาอยู่เสมอ เกวียนนั้นดูเปนประทุกศิลาแลดินเปนพื้นมากกว่าอื่น เทียมม้าเรียงหน้ากันสามตัวก็มี ต่อ ๆ กันออกไปสามตัวก็มี แต่ถ้าขากลับเกวียนเปล่าแล้ว เจ้าของมักนอนหงายมากลางเกวียน

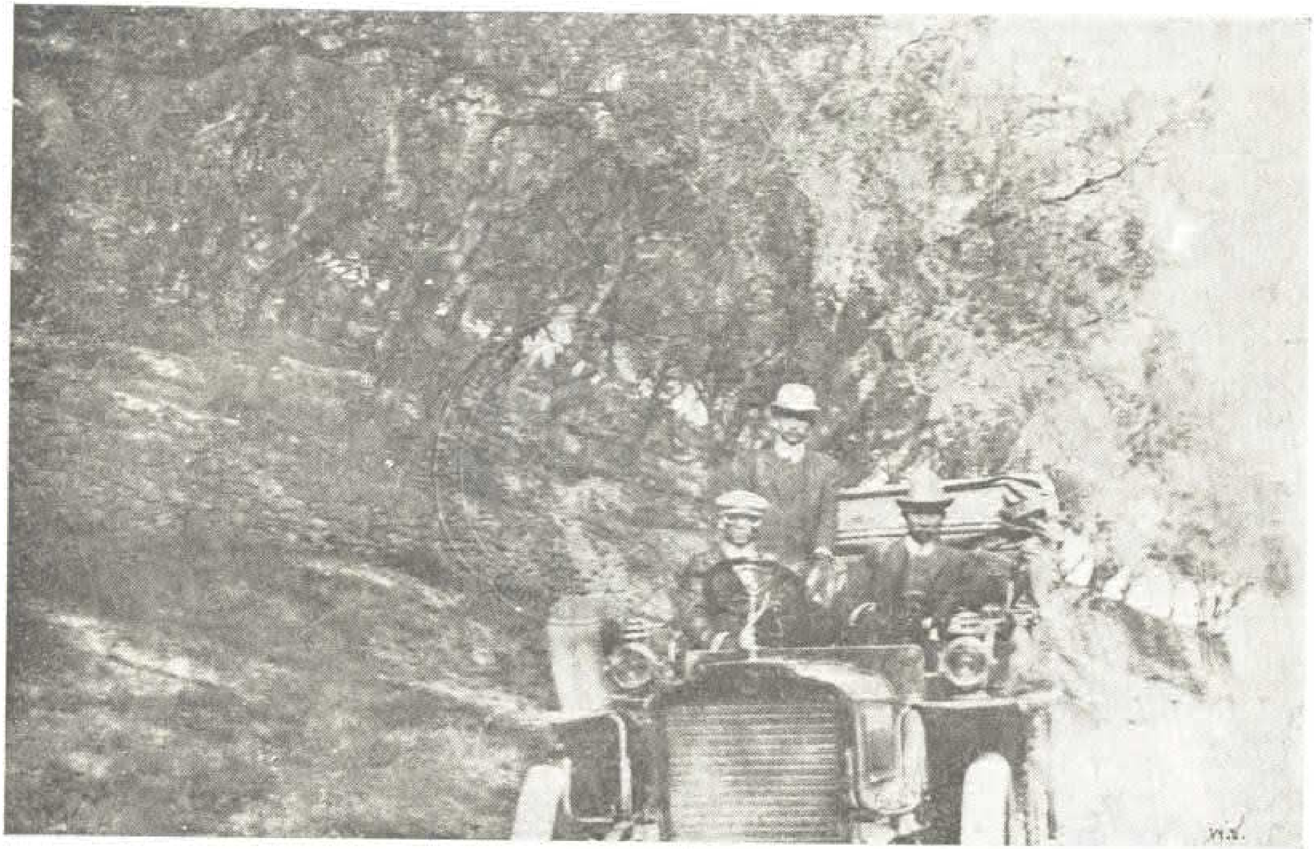

ทรงรถยนตรเสด็จประพาส

ปล่อยให้ม้ามันเดินกลับมาบ้านเอง ใจคอมันเด็ดจริง ๆ อ้ายม้ามันก็รู้เด็ดเหมือนกัน อย่างไร ๆ มันมามันคงเดินชิดข้างฝั่งขวาถนน รถเราไปคงผ่านขวาข้างเรา ไม่เห็นเอะอะอย่างไรเลย สังเกตดูตามแถบชายทะเลทางนี้ ถ้าท้องคุ้งแล้วคงมีบ้านฤๅจะเรียกว่าเมืองตำบลหนึ่ง ๆ ตลอดไป ในเขตรแดนอิตาลีนี้เปนคู่กับซันเรโมก็ตำบลบอร์ดิเครา ที่นั้นเปนเมืองมีตึกตลาดถนนงามเหมือนซันเรโม แต่ในระหว่างซันเรโมกับบอร์ดิเครา ออสเปดาเลตติเปนกลางย่าน แต่ไม่ใคร่จะเปลี่ยวมาก คงมีบ้านเรือนรายไปตลอด วันนี้ไปพบต้นออลิฟล้มทับขวางทางอยู่รถไปไม่ได้ มันใกล้สวนเขาแห่งหนึ่ง ซึ่งทำลงไปตามข้างเขาจนถึงริมทเล ไหน ๆ รถต้องหยุดแล้วก็เลยเดินลงไปดูด้วยเปนสวนลงไปข้างเขา ไม่ผิดอะไรกันกับข้างเขาเกาะสีชัง เว้นแต่ของเรามันร้อนจึงเหยียบลงไปไม่ได้แห้งผาก นี่ของเขาไม่ร้อนแลชุ่ม ที่จริงวันนี้แดดออกเปรี้ยงทีเดียว เหมือนแดดบางกอกน่าหนาว จนเสื้อโอเวอโค๊ตถุงมืออะไรไม่ต้องใส่หมด เปิดอกเสื้อชั้นนอกเดินไปเฉย ๆ แต่ไม่ยักรู้สึกร้อนจนเหงื่อแตก ลงไปตามข้างเขาทางชัน ๆ ขาขึ้นมาก็ขึ้นเขาขึ้นมาตามชัน ๆ ทำไมมันจึงไม่ร้อนแลไม่เหนื่อย รศชาติมันเหมือนน่าหนาวเมืองเราจริง ๆ แต่ถ้าน่าหนาวเมืองเราออกไปเดินกลางแดดเช่นนั้น รู้สึกตึงฤๅปวดหัวได้ นี่มันไม่ตึงมันไม่ปวดหัว เดินกลางแดดนั่งเล่นกลางแดดไม่ต้องกั้นร่ม บ่นกันว่าร้อน แต่ไม่เห็นใครมีเหงื่อสักซิบเดียว สวนนี้เปนของชาวอเมริกัน เรียกเยียดิโนวินเตอ (มะโดนา ริเยคคาเวล ทำเปนทางคด ๆ เคี้ยว ๆ อย่างที่เรียกว่าร๊อกกาเดน มีต้นไม้ใหญ่ราย ๆ ปามน้ำมันโดยมาก พื้นสวนเปนไม้สีเตี้ย ๆ เต็มไปทั้งนั้น สีต่าง ๆ เหมือนพรม แต่ถ้าเข้าไปดูใกล้แล้วยิ่งวิเศษขึ้น ด้วยสีแลรูปของดอกไม้มันช่างต่าง ๆ เหลือจะพรรณา ที่ไหนโซมก็แซมใหม่ ถ้าเราจะทำเช่นนั้น ใช้ลูกจ้างต้องไม่ต่ำกว่า ๕๐ คนจึงจะรดน้ำทั่ว นี่มันทำอย่างไร ที่เห็นรดน้ำแลขุดกวาดมีผู้ชายสักสามคน

ผู้หญิงคนหนึ่ง เด็กคนหนึ่งเท่านั้น คงจะเปนด้วยมันไม่ต้องหยุดหย่อน ด้วยร้อนฤๅมันก็ไม่ร้อน ถ้าจะนอนเล่นให้จนตัวเปนลายเสื่ออย่างไทย ๆ ออกจะตาย ๆ มันจะมีแต่หนาวงอเข้าไปทุกทีไม่มีโลหิต การออกกลางแจ้งตากแดดมันเปนกิจวัตรของพวกนี้ เด็กเดือนเดียวก็ต้องเอามาตากแดดเสียแล้ว ถ้าจะผงมไว้ไม่ให้ถูกแดดจะซีดเปลี้ยไม่มีกำลังวังชาแลเจ็บไข้ออดแอด ในการถากหญ้าดายหญ้าตักน้ำนั้นเล่า มันก็เปนกิจวัตรที่จำจะต้องทำ ถ้าขืนนิ่งอยู่ก็ไม่สบายร่างกายอย่างไร ๆ คงต้องทำการออกแรงจึงจะมีความศุข ส่วนความเพลิดเพลินของเจ้าพวกนี้ มันไม่มีโรงยามันไม่มีย่อนเบียที่จะไปนอนอึดฤๅนั่งงม มันมีแต่โรงสุราที่เรียกว่าครัดไตเรียราย ๆ ไปตามหนทาง อ้ายการที่ไปกินเหล้านั้น มันชวนจะให้ออกคึงตังมากกว่าที่จะไปนั่งซึม ไม่เหมือนของเรา อากาศร้อนมันซักให้ขี้เกียจเต็มที จะออกไปตากแดดหนักเข้าก็จับไข้ ทำอะไรประเดี๋ยวหนึ่งก็เหงื่อตกโซมเหนื่อย มันชวนแต่จะให้ซุกเข้ากระท่อมทับใต้ต้นหมากรากไม้อะไรไปอย่างเดียวยกเบียแลฝิ่นเสีย การกินเหล้าจะว่ามีเหมือนฝรั่ง มันก็ยังผิดฝรั่งกิน ดูมันกินเปนอาหารอย่างหนึ่ง แทนดื่มน้ำซึ่งมันรู้สึกในใจว่าเปนการจำเปน ไม่มีเก้อฤๅไม่มีอับอายในการกินเหล้า ข้างฝ่ายเราอ้ายน้ำก็กินอยู่ อ้ายเหล้านั้นเปนของเพิ่มเติม วิเศษออกไปนอกจากจำเปน กินสำหรับให้เมา สำหรับให้เก๋ ฤๅถ้าไม่อยากให้ใครรู้ก็กินซ่อน ๆ ความตั้งใจที่จะกินมันผิดกันคนละฐานไม่ร่วมกันเลย ถ้าจะหาเหตุอะไรสำหรับโทษว่าทำไมคนเรามันถึงไม่แขงแรงเหมือนอย่างฝรั่ง มันน่าจะโทษอากาศมากกว่าอย่างอื่นหมด ช่างเลยเซ่อรยกันเสียจริง ๆ

แต่จะว่าด้วยทางทำมาหากินแล้ว พ่อไม่ได้คิดที่จะล่วงกล่าวไปถึงเมืองอื่นตำบลอื่น ซึ่งจะได้ไปเห็นสืบไปภายน่า จะว่าแต่ริมทเลเมดิเตอเรเนียนที่ได้เห็นแล้วเท่านี้ ดูประดักประเดิดแสนสาหัส ยังแลไม่เห็นว่าทำไมมันถึงพอกิน ตามแถบนี้จะหานาเข้าฤๅข้าสาลีอย่างใดสักแห่งหนึ่งก็ไม่มี ที่สุดจนไร่มันไร่ถั่ว

เข้าโภชก็ไม่เห็นมี แปลว่าอาหารที่กินส่วนที่เปนแข็งนั้น ต้องซื้อจากอื่นทั้งหมด มีแต่ภูเขาแลห้วย ห้วยนั้นก็ไม่ใช่เปนห้วยพื้นดินฤๅทราย เปนห้วยพื้นกรวดเม็ดกลมๆ ปากห้วยกว้างๆ แต่มีน้ำไหลเปนร่องรีนๆ แห่งละเล็กๆ น้อยๆ อยู่เปนพื้น เดินข้ามได้ ห้วยไหนใหญ่ถ้าแลดูค่อขึ้นไป คงแลเห็นเขาสลับซับซ้อนกันขึ้นไปจนถึงที่สูงสุด ซึ่งมีน้ำแขงค้างอยู่บนยอด น้ำที่ตกลงมาในลำห้วยนี้เปนน้ำที่น้ำแขงละลาย ไม่เหมือนอย่างห้วยของเราซึ่งอาไศรยแต่ฝนตกบนยอดเขาอย่างเดียวไหลลงมาเสมอๆ นี้ถ้าหนาวเข้าน้ำบนยอดเขามันแขงไม่ต้องไหล พอร้อนมาได้จะไหลก็ไหลโครมครามตึงตัง มันจึงได้กัดปากห้วยกว้างเปนแม่น้ำ ครั้นเวลาน้ำแขงหมดเข้ามันก็เหลือแต่ไหลรีนๆ มีแต่ยายแก่ยายเถ้าลงไปซักผ้า การที่จะไปตักน้ำในลำห้วยขึ้นไปใช้อะไรบนเขานั้นก็เต็มที่ ตามเขาเหล่านั้นสังเกตดูที่ทำมาหากินของคน คือปลูกต้นออลิฟนั้นอย่างหนึ่ง ปลูกส้มที่จะเปนพรรณส้มจีนจึงเรียกว่าแมนเดอริน ขันแปลว่าขุนนางจีน แต่ลูกแบนเหมือนส้มมะแป้น เลวกว่าส้มมะแป้นเปนอันมาก อีกอย่างหนึ่งก็มะนาวฤๅมะงั่ว สีเหลืองอ่อน ผลไม้อื่นๆ ก็ห่างตา มีปลูกอินทผาลัมอยู่ระยะหนึ่ง จะปลูกเล่นฤๅได้ผลก็ไม่ทราย แต่เห็นมากอยู่ ต่อไปอีกก็ผักต่างๆ ผักกินเปนอาหารอย่างอิ่มได้เช่นอาติโช้กก็มี ผักสำหรับกินใบเช่นผักสลัดมีโดยมากทั่วไปทุกแห่ง แต่ไม่เท่าต้นไม้ดอก ไม้ดอกอะไรก็ไม่เท่ากุหลาบ ไม่ว่าข้างรั้วข้างกำแพงผนังเรือนจะงอยเขาเล็กๆ ที่เหลือเศษจากถนน ปลูกกุหลาบเลื้อยเชิงโตๆ ดอกเต็มๆ ต้น ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง กุหลาบไม่เลื้อยดอกใหญ่ๆ ก็ปลูกเปนกอๆ พูนร่องเตี้ยๆ ตามซอกห้วยซอกเขา ไม่ว่าขึ้นยากลงยากฤๅขึ้นง่ายลงง่ายอย่างไร ข้างกระท่อมโซเซเกือบจะพังก็ปลูกกุหลาบทั้งนั้น นอกจากกุหลาบก็ไม้สีอื่นๆ เหลือที่จะรำพรรณา การปลูกต้นไม้ปลูกไม้ดอกนี้เองไม่ใช่ปลูกเล่น เห็นจะเปนทางทำมา

หากินใหญ่ของชาวเมืองพวกแถบนี้เท่ากันกับทำนาทีเดียว เพราะมีทางจะจำหน่ายด้วยแถบซายทเลนี้ ถึงว่าจะนับเปนต่างตำบลต่างเมือง ที่แท้ก็เปนเมืองเดียวกันตลอด เท่ากันกับจะว่าสวนดุสิตกับถนนเจริญกรุง เปนคนละเมืองฤาเมืองเดียวกัน ไม่เฉภาะแต่ทางรถไฟที่เดินไปมาอยู่วันละหลาย ๆ เที่ยว ล้อเกวียนมันเดินถึงกันตลอด รถจ้างสำหรับบรรทุกคนมีเปนระยะ ระยะบ้านนี้ถึงบ้านโน้น ไม่แต่เพียงรถม้า ถึงมีรถโมเตอคาร์เดิน คงมีรถอะไรมีอะไรเดินเอื่อยเนื่องไปตลอดทางไม่ได้ขาด ต้นไม้ขายทั้งต้นที่กำลังมีดอก ขุดลงกระถาง ขุดไปปลูกแต่งสวนเต็ม ๆ ทั้ง ๆ สวน ตาดไปด้วยไม้สี ยังตัดไปขายตามตำบลที่เปนเมืองทุกถนนหนทางในร้านนอกร้าน ส่งไปโดยทางรถไฟถึงไหน ๆ แทบทั่วยุโรปก็ส่งได้ เพราะฉนั้นจึงได้กำไรมาก น่าสงไสยว่าจะได้ค่าดอกไม้มากกว่าอย่างอื่น แต่พูดกันยากจะได้ถามภาษาประดักประเดิดเต็มที ไม่มีใครเปนล่าม ยังอีกเรื่องหนึ่งก็องุ่นแต่แถบนี้ดูก็ไม่มากเท่าไร ยังไม่แลเห็นว่าจะเปนประโยชน์ถึงเปนเครื่องเลี้ยงชีวิตร แต่ลูกไม้แล้วแถบนี้ไม่มีอะไร ที่เล่า ๆ ถึงว่าได้กินโน่นกินนี่ มาจากเมืองนีศทั้งนั้น

ตั้งแต่บอร์ดิเคราไป ถนนมันช่างคดเสียนี่กระไรเลย เลี้ยวไปเลี้ยวมาไม่ได้หยุด สูงชันแลมักจะเลี้ยวยังกันน่ากลัวจริง ๆ ประเดี๋ยว ๆ ก็เจอรถโมเตอคาร์สวนปราด น่ากลัวจะโดนกันเปนที่สุด มันต้องการที่จะต้องสอบสวนวิชาเสียก่อนจึงยอมให้ขับแท้ ๆ เพราะถนนในระหว่างเมืองเหล่านี้ปานกลางเท่าถนนซางซ์ ที่กว้างไม่เกินถนนบำรุงเมือง ที่แคบเท่าถนนในสวนแง่เต๋ง รถหลีกกันสองคันพอเฉียด ๆ ทีเดียว ที่จะหาพ้นรายนั้นยากนักยากหนาเพราะไปบนไหล่เขา ถ้าคนขับเผลอนิดเดียวเปนได้คอหักกัน ต่อบอร์ดิเคราไปมีเมืองที่เชื่องหน่อย เรียกว่าเวนเตมิกเคลีย แล้วคราวนี้ก็ถึงที่ต่อแดน ในที่ต่อแดนนี้

พ่ออยากดูนักไม่รู้ว่าเพราะเหตุใด มันจะเปนด้วยออกฉุน ๆ ในเรื่องยักเขตรแดนอยู่เสมอฤๅอย่างไร

ที่ต่อเขตรแดนนี้ เมื่อรู้ว่าจวนจะถึงก็เห็นทหารแตรเดี่ยวช้างอิตาลีเปนกองไปเที่ยวฝึกหัด เหลียวตามไปเห็นเข้าโรงซึ่งก่อด้วยศิลาอยู่ข้างทาง รถเดินต่อไปอีกสักครู่หนึ่งจึงถึงโรงด่านข้างฝ่ายอิตาลี ปลูกอยู่ฟากถนนข้างทเล มีป้ายใหญ่ตั้งรถต้องไปหยุดที่นั้น มีเจ้าพนักงานลงมาสองคนฤๅสามคน โซเฟอของเราที่พูดฝรั่งเศสได้ก็ไปบอกยาญซีว่าผู้ใด ๆ มา จำจะต้องบอกชื่อ เจ้าพนักงานออกมาคำนับแล้วก็เปนเสร็จส่วนเรา เพราะได้บอกขออนุญาตกันไว้ก่อนแล้ว แต่รถอื่น ๆ ที่มาทางนั้นต้องหยุด ถ้าเปนรถม้าคู่ผู้ดีมา ดูออกมาพยักกันหงกหงักประเดี๋ยวก็ไปได้ แต่ถ้าเปนรถอย่างเกวียนประทุกของถูกค้นเสียแย่ทีเดียว ยกหีบผ้าหีบผ่อนมาเปิดตรวจกันกลางถนน ตราวนี้ออกจากที่นั้นไปหน่อยหนึ่ง จึงถึงสพานข้ามห้วย ห้วยนั้นลึกมากอยู่ เพราะถนนที่ไปนั้นสูงจากทเลมาก แต่ปลายห้วยเข้าไปข้างเขาแลไม้ซึ่งเข้าไปก็มากน้อย พอถึงปลายสพานทางโน้นมีหลักศิลาแบน ๆ หนาสักคืบหนึ่ง กว้างสักศอกเศษ สูงสักสามศอก เขียนด้านหนึ่งว่า แดนอิตาลี ด้านหนึ่งว่า แดนฝรั่งเศส ปีเมื่อปี ๑๘๖๑ ที่เหลี่ยมเขาข้างบนถากเปนกงฉากสามเหลี่ยมไว้แห่งหนึ่ง ถัดไปนิดหนึ่งก็ถึงด่านฝรั่งเศส หยุดตรวจทำนองเดียวกันกับข้างอิตาลี ที่ด่านนั้นแลลงไปข้างล่างเห็นเมืองเมนโตนอยู่ที่ปลายแหลม มีเรือนตะเกียงด้วย อ่าวในแถบนี้เห็นจะเปนงามกว่าทุกแห่ง ถ้าขาไปเราถึงแหลมแห่งใด เหลียวหลังมาดูคงเห็นเมืองฤๅหมู่บ้านที่เราผ่านอยู่ข้างหลัง ถ้าขากลับเราเห็นที่ซึ่งเราจะไปถึงเสียก่อนเปนนานลงจากที่สูงนั้นประเดี๋ยวเดียวก็ถึงเมนโตน ซึ่งอยู่พื้นราบริมทเล

เมนโตนนี้เปนเมืองแท้ทีเดียว บริบูรณ์ไปด้วยองค์แห่งเมืองต่าง ๆ กล่าวคือถนนกว้างทางคนเดินกว้างตึกสองข้างสูง ฝาแล้วไปด้วยกระจก มีเข้าของ

ตั้งขึ้ด มีเรสเตอรองต์ ร้านขายขนม มีปรอมนาด คือส่วนที่สำหรับคนเดินเล่น นั่งเล่น เย็นแตร ถัดเข้าไปข้างหลังเปนโฮเตลหลังใหญ่ ๆ ผู้คนจอแจ ภาษาเปลี่ยนเปนฝรั่งเศสผับเดียวทันที เรายังไม่ได้กินเข้ากลางวัน แต่บ่ายเหลือเกินแล้ว จึงเลยขึ้นไปโฮเตลเดส์เลส์บริตานิค ทำงามดี ทางขึ้นก็สรวย เปนสวนซอกแซกน่าอยู่จริง ๆ แต่โฮเตลนั้นปิดเสียเมื่อวานนี้เอง เพราะฤดูร้อนเขาพากันขึ้นไปเหนือเสียหมด ตกลงกันว่าไม่กิน มาเที่ยวเล่นแลกินน้ำชาข้างล่างดีกว่า ลงมาเดินแกว่งอยู่ตามร้าน ประเดี๋ยวเดียวโปลิศลับไปบอกแล้ว ว่านี่พระราชา แต่เราก็ทอดธุระเฉย เดินเที่ยวเล่นสบาย ซื้อของอะไรเกเรเกนังที่ส่งเข้ามาให้ แลได้ถ่ายรูป แต่ที่จะมีแมวดำแน่ เพราะดูคนถ่ายมันคล่องนัก ซ้ายในห้องนั้นออกมืด ๆ ก็ไม่ต้องแหวกม่านแหวกราวเท่าใด เอากล้องมาตั้งก็ไม่ต้องโฟคัส พอใส่สไลด์ถ้ายคนหลังซักยังไม่ทันหมดก็เปิดกล้องผับแล้วถ่ายใหม่อีก อันหลังนี้ค่อยช้าสักหน่อย จะได้ดูมิได้จะบอกให้ทราบ ได้แวะซื้อดอกกุหลาบแดงมาช่อหนึ่งใหญ่ กับดอกอะไรอีกอย่างหนึ่ง สัณฐานก้านนั้นเหมือนรักเร่ แต่กลีบเหมือนดอกไม้จีน ซ้อนถี่จนกลม ใจกลางมีเกษรดำ รูปร่างเหมือนตลับ แต่ที่จริงในเกสรนั้นกลวง เรามาแลเห็นเปนเต็ม มีสีต่าง ๆ แดง บานเย็น ม่วง ชมภู ขาว เหลือง และอะไร ๆ อีกยังนึกไม่แน่ ตั้งชื่อล้อเยนตรา ว่าดอกใจตลับ[๑] เพราะแกอยากจะจดชื่อไว้ สีสรรมันเข้มเหมือนกับแพรริบนทำเปนโรเสต ขนาดเท่าที่ติดหูม้าเทียมรถ กลับเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง มาถึงย่ำค่ำครึ่งแดดยังเปรี้ยง เปนแต่รู้สึกเย็นขึ้นกว่าเมื่อกลางวัน

ได้ส่งสำเนาใบตรวจอาการของหมอไฟลเนอที่เปนบอกให้รู้ฉบับหนึ่งสำหรับลงในบุลเลติน คือเปนข่าวบอกหนังสือพิมพ์เปนต้นฉบับหนึ่ง คัดติดกันส่งมาให้ดู ส่วนของหมอแมนซันอีกฉบับหนึ่งยังให้คัดอยู่ ถ้าสำเร็จจะส่งด้วย วันนี้ลูกแดง

---

๑ ท่านผู้หญิงตลับภรรยาเจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์

ลากลับเพราะถึงกำหนด ตาต่อถูกไปด้วยแต่แกไปงมอยู่เสียไหนไม่รู้ จนพ่อขึ้นรถแล้วจึงได้วิ่งถลากถลามาทูลลา กราบบาทแล้วร้องไห้ขึ้นรถ

วันนี้ก่อนจะนอน กินลูกแปร์ที่เปนอย่างสุกงอมขนาดใหญ่ที่สุด ช่างอร่อยจริงๆ คิดถึงเกือยน้ำตาหยด มันนุ่มและรศแหลม จะหาลูกไม้อะไรเหมือนออกยากๆ พ่อเปนนักเลงกินลูกไม้อย่างเอก จะต้องนับว่าเปนลูกไม้ชั้นสูง ซึ่งไม่ควรจะหมิ่นประมาทเลย ลูกเดียวแลอิ่มบริบูรณ์ชื่นใจทีเดียว

เพื่อจะให้เปนการแน่นอนว่าหนังสือนี้จะไปทันเมล์ตามที่สืบกำหนดได้ พ่อจึงรีบจบลงเสียในวันเดียวนี้ตอนหนึ่ง ตั้งวันต่อพรุ่งนี้ใหม่

วันนี้ที่ ๓ พฤษภาคม พึ่งได้รับหนังสือฉบับแรกที่มีมาลงวันที่ ๓๐ มินาคม คิดดูเวลากว่า ๓๐ วันจึงได้รับจดหมายจากบางกอก ออกจะมีความเดือดร้อนที่บางกอกคงจะเหมือน ๆ กันอยู่ทุกวัน เห็นจะเคยไปได้บ้าง แต่ที่มาไกลยิ่งเห็นแปลกยิ่งกลับคิดถึงบ้าน ไม่ยักเพลิน คนคิดถึงบ้านน่ากลัวจะเหมือนกับคนที่ติดเหล้า ที่ร้อนฤๅหนาวก็ต้องกินเหล้าเปนต้น นี่ร้อนก็คิดถึงบ้าน หนาวก็คิดถึงบ้าน สนุกก็คิดถึงบ้าน ไม่สนุกก็คิดถึงบ้าน เอานิยายไม่ได้ ดูไม่น่าจะคบพวกตามคตาหมอก็พลอยมาโต๋มาปลอย แต่ก็ดูค่อยยังชั่วขึ้นหน่อย ขอจบไว้เท่านี้ที.

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๒

คืนที่ ๓๘

เมืองซันเรโม

วันศุกร์ที่ ๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ได้รับหนังสือจากบางกอกเปนครั้งแรก จึงมีธุระทั้งที่จะอ่านแลส่งหนังสือ เพราะกำหนดเมล์ได้ข่าวเปนแน่ว่าวันอาทิตย์ทางบรินดิซี วันพุฒทางเยนัว เสร็จธุระเหล่านี้แล้ว ลงไปนั่งกินกลางวัน สำเร็จแล้วจึงได้ไปถ่ายรูปเรือรบอิตาลี ซึ่งมาจอดอยู่น่าบ้านนี้มาถึงได้สองวันล่วงมาแล้ว มีพวกคนเรือขึ้นมาเดินพล่านอยู่บนบกตั้งแต่วานนี้ แล้วเลยขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยว วันนี้ไม่มีที่จะไปแห่งไร ต้องซ้ำทางเดิมนั้นเอง เพราะวันแรกเปนแต่ผ่านบอร์ดิเคราไป วันนี้ตรงไปหยุดลงเดินถนน สิ่งที่จะซื้อได้นั้นไม่มีอื่นนอกจากโปสต์ก๊าด การที่จะซื้อโปสต์ก๊าดก็ไม่มีที่สุด ถ้าจะซื้อแห่งเดียวให้ได้หมดตลอดแถบที่เล่นก็เกือบจะได้ แต่พ่อขยักไว้ซื้อเมื่อไปถึงที่ทุกวัน มีคนตามดู แต่ดูอย่างเรียบร้อย คือ อยู่ที่ร้านไหนคนก็เต็มอยู่น่าร้าน เมื่อออกไปก็เปิดหมวกคำนับยิ้มแย้มแจ่มใส จะเดินไปแห่งไรก็ไม่เซเกรียวตามค่อย ๆ เดินเลื่อนตามไป มีคนรู้จักมากขึ้นทุกวันทุกวัน หน้าตาออกจะค่อยคุ้นกันเข้า พ่อได้หยุดถ่ายรูปบ่อย ๆ ได้แวะเข้าที่โฮเตลแห่งหนึ่ง ชื่อโฮเตลเองเคลแตร์ซ้ำอีก โฮเตลเหล่านี้ชื่อมันไม่ใคร่จะแปลกกัน แต่โดยมากถ้าให้ชื่อตามชาติมักเปนอังกฤษ เหตุด้วยคนอังกฤษชอบมาเที่ยว เห็นชื่อเข้าจะได้ชอบใจ นั้นก็มีปาริส ซาวอย แลอื่นๆ ถ้าเปนชื่อแผนโฮเตลก็เบลวิว บริสโตล เปนต้น ใช้ชื่อที่จืด ๆ จำง่าย อย่างวัดโพธาราม

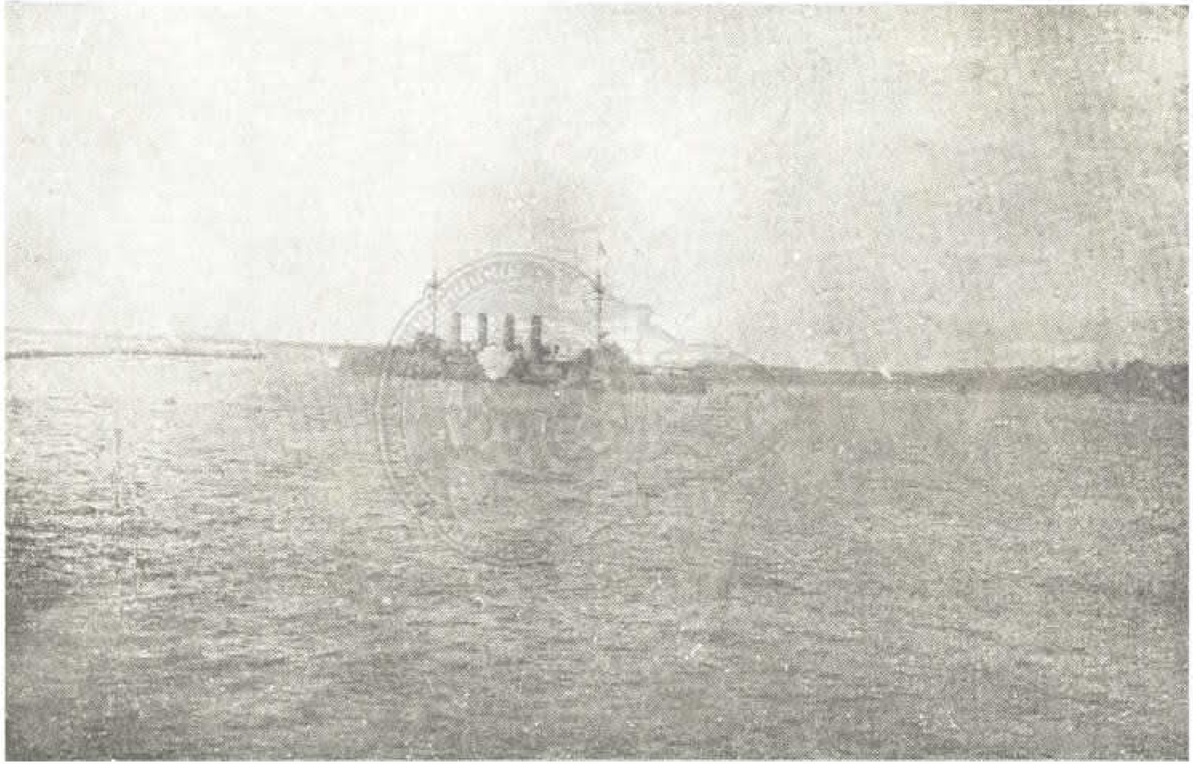

รูปทรงถ่ายเรือรบอิตาลี

วัดสว่างอารมณ์ ฤๅมหาธาตุ ราชบุรณะที่เปนหลักฐาน ดูดูโฮเตลแลเรสเตอรองต์ เพลิน ๆ ไป นึกเผลอไปว่าเปนวัดย่อย ๆ โฮเตลเองเคลแตร์นี้ไม่ใหญ่โตเท่าไร ตั้งอยู่พ้นราบริมถนน จะเทียบชื่อว่าเปนเบลวิวไม่ได้เปนอันขาด แต่ที่มีสวนออกไปข้างหลัง ไม่ใหญ่โตเท่าไร แต่ทำซอกแซกเปนลาย พื้นถนนโรยศิลาย่น ต้นไม้ใหญ่ที่ปลูกก็ไม่เห็นมีอะไรนอกจากออลีฟ สนแลปาล์มน้ำมัน แต่ไม่ปลูกหญ้า เอาต้นไม้เตีย ๆ เล็ก ๆ ปลูกแทน ให้มีดอกแดงคริตไปตามพื้น เปนขอบแลเปนแม่ลาย มันก็งามอยู่เอง มีคนเข้าไปนั่งตากแดดอยู่ในนั้น ผู้หญิงโดยมาก เด็ก ๆ ก็มี การที่นั่งตากแดดนี้เปนกิจวัตร ซึ่งในปรอเมนาดที่ประชุมคนแห่งหนึ่งแห่งใดก็นั่งกันเปนแถว บางทีถึงนั่งหลับเย็นสบาย ที่ในสวนนี้มีคนเอาหนังสือเข้าไปแต่งบ้างอ่านบ้าง อยู่กลางแดดเปรี้ยง ๆ มีแหม่มคนหนึ่งเข้าไปนั่งกางร่มอ่านหนังสืออยู่ มีลูกชายสองคน เอารถไฟคถั่วเล็ก ๆ เข้าไปเล่น กวาดผงศิลาพูนขึ้นเปนเขา เกลี่ยทางด้วยเท้าให้เรียบเปนทางรถไฟ พ่อไปยืนดูมันเล่นสนุกดี ได้ยินกันว่าถ้าเปนเด็กไทย ๆ ขึ้นออกไปเล่นอยู่กลางแดดเช่นนี้ โทษถึงถูกเฆี่ยนใหญ่ ทั้งยายแม่ก็จะถูกนินทามาก ตัวเปนผู้ใหญ่ไปนั่งกั้นร่มปล่อยให้เด็กอยู่กลางแดด แต่ที่แท้ที่นี่มันกลายเปนสำหรับความศุขของเด็กนั้น เขาจัดโต๊ะให้เรานั่งกลางแดดเปรี้ยงเหมือนกัน ไปนั่งอยู่ก็รู้สึกร้อนทั้งที่เราเปนชาวเมืองแดดแรงเช่นนั้น กลับขขลาดหันเข้าหาร่ม เห็นจะเปนด้วยเคยเข็ดหลายมันหลบเข้าไปเองโดยไม่ได้นึกว่าจะหนีแดด ให้นึกว่าที่เหมาะที่น่าจะนั่งนั้นอยู่ที่เงาไม้ ไม่ใช่ที่กลางแดด ที่จริงสังเกตได้ว่าพวกเราขลาดแดดกว่าฝรั่งเปนอันมาก กินน้ำชา มีลูกมะเขือเทศแลผักกาดแดงหัวเล็ก ๆ จิ้มเกลือกินกับขนมปังทาเนย ขนมปังสำหรับทาเนยนั้นหั่นบางจนโปร่ง แลมีขนมหวานกินด้วย นี่เปนอย่างที่เขาสำหรับเลี้ยงคนอังกฤษ มีตาช่างถ่ายรูปเมืองนี้มาเที่ยวตามถ่าย

เสียจริง ๆ พ่อยอมไปยืนให้แกถ่าย แต่ปรับไว้ว่าถ่ายแล้วต้องให้เอามาให้อย่างละรูป ขึ้นรถกลับมาถึงค่ำแล้วแต่ยังไม่ทันมืด

ได้ดูสำรวจเรื่องปลูกต้นไม้อีก ทางซึ่งผ่านตาแต่คราวเดียวดูวันเดียวไม่ทั่ว เพราะมันจะแหงนจะก้มเหลียวลอกแลกไม่ทันท่วงที หลายวันเข้าก็ยิ่งเห็นมากออกไป เรื่องต้นกุหลาบนี้ ที่ว่ามาแต่ก่อนยังไม่เต็มภาคภูมิที่ควรจะกล่าว ที่จริงไม่ควรจะเรียกว่าสวน น่าจะเรียกว่าไร่ คือตามพื้นที่ข้างเขาตั้งแต่ทเลขึ้นมาจนถึงถนนมีกำแพงฤารั้วกั้นริมถนน มีประตูเปิดปิดได้ ฤาทางขึ้นลงข้างเขานั้นพื้นเปนคันกว้างข้างแคบข้างตามรูปเขา ก่อศิลาก้อน ๆ เปนคันกันดินขึ้นมาเปนคัน ๆ ตามในท้องคันเหล่านั้นเกือบจะไม่มีอื่นนอกจากปลูกกุหลาบทั้งนั้น ปลูกเปนกอกลม ๆ มีระยะเหมือนดำนา สูงต่ำขนาด ๆ กัน พ้นทางขึ้นไปข้างบน เหนือคันกันดินริมทางก็ก่อก้อนศิลาเปนคัน ขั้น ๆ ขึ้นไปอย่างนั้นจนตลอดยอดเขา เต็มไปด้วยต้นกุหลาบ เท่า ๆ กันเหมือนกอเข้าในนา บ้างก็ผลิ บ้างก็ตูม บ้างก็แย้ม แดงครึ่ดไปเปนสีเหมือนกับเอาผ้าลายดอกกุหลาบตาก ผ้าลายอย่างที่ดอกเปนช่อกุหลาบรูปเปนพุ่มเข้าบิณฑ์ ถ้าที่ไหนเปนที่ศิลาตรุคระ มักจะเปนที่ในตรอกซอกเขา ไม่ใช่ที่ตรงแหลม น้ำจะตกตรงนั้นแรงเกินไป ชะดินเหลืออยู่น้อยฤาอย่างไร ไม่เห็นใครจะปลูกกุหลาบ มักจะปลูกต้นออลิฟ ต้นออลิฟที่จะมีลูกมากอยู่ หน้าตามันจืด ๆ แห้ง ๆ โงเงเหมือนต้นพุทรา แต่ใบไม่เหมือนกันเลย ลูกที่จะมากเหมือนพุทรา เมื่อจะว่าไปในที่สุดแล้ว แทบจะหาที่ว่างจนสักนิ้วเดียว ที่ไม่มีรอยมือคนจับ ไม่มีรอยตีนคนเหยียบ หาไม่ได้ จะหาต้นไม้ที่ขึ้นเองแต่สักต้นหนึ่งก็เปนไม่มี ตั้งแต่เมืองเยนัวไปจนถึงเมนโตนที่ได้เห็นแล้วนี้ เรื่องทำถนนอีกอย่างหนึ่ง น้ำอย่างหนึ่ง ไฟอย่างหนึ่ง ได้สังเกตไว้มากแล้ว แต่ยังต้องการถาม ได้สั่งให้ไปตามพระสารสาสน์ (เยรินี) จะต้องเอาตัวมาชำระ ได้สังเกตด้วยตามาก พอที่จะเปนโจทย์ถามให้แกให้การได้

ตามหนทางเหล่านี้ตลอดทั่วทุกหนทุกแห่ง ออกเดินไปอีกไม่เดียวก็พบเรสเตอรองต์เที่ยบกับโรงเข้าแกงของเรา ตั้งแต่เรือนสามห้องเล็ก ๆ โต๊ะเล็ก ๆ นั่งกิน ๔ คนตั้งริมถนน ไปจนหลังโต ๆ ฝากระจก คนนั่งกินได้ตั้งห้าสิบหกสิบ ยางติดติด ๆ กันไปหลาย ๆ หลัง จนกระทั่งโฮเตลที่คนกินได้ตั้งร้อย สุดแต่เดินไปจากบ้านสักสิบมินิต เปนต้องพบที่สำหรับกินเข้ากินขนม ไปอีกนิดหนึ่งก็พบอีก จนใกล้จะสุดตำบลบ้านถึงอ้ายพวกหลังเล็ก ๆ หมดหลังเล็ก ๆ นั้นแล้วจึงจะถึงโรงเหล้าราย ๆ เช่นได้กล่าวแล้วแต่ก่อน ถ้าจะนับแต่เก้าอี้ที่คนนั่งกินในวันเดียวเดินนับดะไป จะได้ตั้งพันตั้งหมื่น แต่คนในพื้นเมืองเหล่านี้ไม่มีมากจอแจเหมือนอย่างเมืองเนเปอลส ไม่พอที่จะนั่งเก้าอี้เหล่านั้น เพราะคนที่จะแต่งตัวเรียบ ๆ นั้นต่างหากที่เปนผู้จะไปนั่งกิน ไม่ใช่ตาใส่กางเกงปะ ไม่ใช่ตาเสื้อก็เขียวคราม ไม่ใช่พวกที่นอนคว่ำฤๅนอนหงายข้างเกวียน ไม่ใช่ท่านยายที่ไปเที่ยวรดน้ำต้นกุหลาบ แลที่กระเดียดกระจาดผัก ไม่ใช่อ้ายหนูที่ยืนอี๋แปะอยู่ตามมุม ๆ ไม่ใช่ที่หกคะเมนเล่นอยู่บนกองทรายทั้งหมู่ ไม่ใช่ที่เอากิ่งไม้คอยแหย่ล้อรถ จะเปนผู้ไปกิน เปนของพวกที่สรวมเสื้อเดินทาง สรวมหมวกพัยกลาง ฤๅหมวกเบาเลออย่างแขง แต่ชั้นแหม่มที่นุ่งสะเกิดดำเสื้อขาวก็ไม่ใคร่จะเห็นไปกิน มักจะเปนแหม่มที่แต่งตัวสีเดียวทั้งสำรับ ที่ใส่หมวกเหมือนดอกหน้าวัวขาวแลอื่น ๆ หน้าเปล่ง ๆ จะไปนั่งกิน พวกคนชั้นนี้ดูไม่มากเท่าไร ทำไมที่กินจึงได้มากเหลือเกินนัก ข้อนี้ต้องการคำอธิบาย ที่ซันเรโมฤๅแถบเมืองริมทเลเมดิเตอเรเนียนตอนข้างใต้นี้ น่าหนาวมันร้อน เขาว่าควรจะร้อนได้เสมอกับเวลาเดียวนี้ คือเท่าน่าหนาวเมืองไทย พวกที่อยู่แถบข้างเหนือมีอังกฤษเปนมากกว่าชาติอื่น ชอบหนีหนาวมาเที่ยวอยู่แถบนี้ เหตุด้วยในเมืองอังกฤษมันชื้นนัก น่าหนาวแล้วไม่ค่อยสบาย คนที่ออกจะมีโรคหน่อย ๆ เปนต้องหนีหนาวด้วยความจำเปน ใช่แต่เท่านั้น เมื่อคนมาประชุม

มากเข้ามันกลายเปนขนพระบาท ต่างคนต่างมาเที่ยวจากเมืองโน้นบ้างเมืองนี้บ้าง รถโมเตอคาร์ตั้งร้อย วิ่งไขว่กันไป โฮเตลเต็มทุกหลังทุกหลังหาที่เช่ายาก เมื่ออยู่ที่ตำบลนี้ ไปเที่ยวตำบลอื่น ก็คงจะกะไปกินกลางวันตำบลนั้น กินน้ำชาตำบลนี้ กินเย็นตำบลโน้น เปลี่ยนเวียนกันไป คนที่มั่งมีถึงทุนสร้างวิลลาอยู่แล้วมีเพื่อนฝูงพวกพ้องมาอยู่ด้วย พวกชาวเมืองได้ช่องที่จะซื้อขายอาหารแลดอกไม้ รถเกวียนรับจ้างขายของได้ราคา เปนประโยชน์มีกำไรมาก ๆ แต่โปสต์การ์ดอย่างเดียวนั้น จะเปนราคาสักเท่าใดก็จะเห็นได้ จนปรากฏว่าชาวอิตาเลียนได้ผลประโยชน์จากคนต่างประเทศมาก มีพยานเมื่ออังกฤษรบกับบัว พวกลูกหลานอังกฤษไปตายมาก ชวนกันไว้ทุกข์เสียไม่ใคร่มีใครมา ถึงเงินภาษีเมืองอิตาลีตกมีจำนวนเปนอันมาก เพราะฉนั้นคนที่นี่ถึงจะไม่มีที่ทำมาหากิน เช่นทำไร่ทำนา ก็มีผลประโยชน์ที่หาได้ในการคนมาเที่ยวนี้มาก พอเจือจานในการซื้ออาหาร ถึงเช่นนั้นก็ยังปรากฏว่าคนอิตาเลียนเปนคนจน

เหตุไรเราจึงไม่พบเวลาที่เมืองนี้จอแจอย่างเช่นที่กล่าวมาข้างบน จึงต้องมาพิศวงว่าจะเอาคนที่ไหนกิน ข้อนอธิบายว่าเพราะเรามาความมุ่งหมายผิดกันตรงกันข้ามกับเขา ข้างเขาหนีหนาวมาหาร้อน เราหนีร้อนมาหาหนาว พอเมืองนี้ร้อนมากเกินต้องการ เมืองข้างเหนือหย่อนหนาวพอแก่ความต้องการ ข้างเขาก็กลับไปเมืองที่กำลังสบาย ข้างฝ่ายเราต้องหาที่เวลาไม่ใช่หนาวนัก หะแรกมาเจอหนาวทันทีเกรงจะไม่สบาย จึงต้องค่อมเตียมมาเมื่อภายหลัง ยังใช่แต่เท่านั้น เดียวนี้หมอแนะนำจะให้ไปเมืองบาเดนบาเดนซึ่งฝรั่งเขาตั้งต้นกันเดือนนี้ที่คนจะประชุม แต่เขาต้องแนะนำให้เราไปต่อเดือนน่า เพราะว่าเวลานี้จะหนาวเกินเราต้องการไป แต่ข้างฝรั่งเดือนน่าเขาเลิกกันแล้ว เราก็ต้องไปฤดูล่าเหมือนกันมาที่นี่เหมือนกัน นี่แหละเปนข้ออธิบาย ยังลืมอีกนิดหนึ่งด้วยเรื่องปลาที่นี่มีปลาดี ๆ กิน เปนทางหาเลี้ยงชีวิตรของชาวเมืองอีกอย่างหนึ่ง เราได้กิน

ปลาดี ๆ ทุกวัน ยังมีอีกอย่างหนึ่ง ไปตามทางได้เห็นคนตะพายปืนแลมีหมาตัวหนึ่งเดินสวนทางก็มี นั่งอยู่นอกพนักที่กั้นทางข้างเขาริมทเลก็มี เดินกลับขึ้นมาก็มี ถ้าดูเหมือนว่าไปยิงนก แต่ไม่เห็นได้นกขึ้นมา ไม่ใช่คนผู้ดี นี่เปนคนชาวเมืองธรรมดา สรวมเสื้อกั๊กแดงไปยิงอะไรริมทเลยังแลไม่เห็นเลย คิดจะถามแต่ไม่สำเร็จ

ค่ำวันนี้ได้รับหนังสือดุ๊กออฟเยนัว[1] มาจากตุริน ว่าดีใจว่าพ่อมาถึง จะมาหาในวันอังคารน่าเหมาะฤๅไม่ ขอให้ตอบโดยทางโทรเลข ผเอิญโดนตรงกันกับที่พ่อก็จะเขียนไปนัดว่าจะไปตุริน ได้ตอบโทรเลขให้มาตามกำหนด เลื่อนวันที่เราจะไปนิศไปเสียอีกวันหนึ่ง ที่เที่ยวที่ซันเรโมออกจะขัน ๆ เข้าแล้ว เพราะทางที่ใช้โมเตอคาร์ได้ มันมีถนนสายเดียวแท้ ๆ ที่ล่ามไปตามริมทเล สายใน ๆ ขึ้นไปข้างบนเขาก็ไปได้น้อย จะต้องคิดอ่านไกล่เกลี่ยใช้รถม้าบ้างพอขัดจังหวะ จึงได้คิดจะออกไปเที่ยวไกลถึงมอนติกาโลแลนีศ ค้างคืนสองคืนแล้วจึงจะกลับมาเลี้ยงวันเกิดลูกเอียดที่นี่ วันนี้ร้อนไม่หนาวเลย รังสีตแลดีสกกับเซอแปตริกแมนซันลากลับ โต๊ะกินเข้าต้องผ่อนขุนนางขึ้นมานั่ง เปนเสร็จสิ้นเรื่องส่วนจำนวนวันนี้ ต่อไปเห็นจะต้องถึงเล่นคำให้การพระสารสาสน์ เรื่องมันก็จะขันเข้าทุกที

คืนที่ ๓๕

วันเสาร์ที่ ๔ พฤษภาคม

วันนี้มองสิเออคาโรลัสดุรังช่างเขียนฝรั่งเศสที่จะเขียนรูปพ่อมาถึง มาตรวจดูที่ที่ในวิลลานี้แต่เช้าเห็นใช้ไม่ได้หมด ว่าแสงสว่างไม่เหมาะจึงได้ไปหาสตูเดียวแห่งหนึ่งของช่างเขียนที่นี่ ขอให้ไปเขียนที่นั้น พ่อก็ยอมตกลง แต่จะลงมือ

---

๑ ดุ๊กออฟยะนัว เปนน้าของพระเจ้าแผ่นดินอิตาลี เคยเข้ามากรุงเทพฯ

วันนี้ก็ยังไม่ได้ เฉภาะแสงแดดพอดีที่จะเขียนเวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง วันนี้เปน อันมาเผ้ากันเสียที ตานี้เปนพระเจ้าช่างเขียนถึงได้ตราที่ ๑ ฝรั่งเศส อายุแก่ มากแล้ว ผมขาว ต้องการดูตัวแลดูเครื่องแต่งตัว ขอให้ออกไปยืนที่เฉลียง ที่สว่างมาก แรกทักออกมานั้นว่ารูปหัวพ่อดี เห็นจะเขียนเอางามได้ คราวนี้เอา คทามาให้ลองถือดูมือ มองอยู่สักครู่หนึ่งบอกว่ามือก็งามใช้ได้ ดูสองแห่ง เท่านั้นแล้วพอในสำหรับวันนี้ ไปคลำเครื่องแต่งตัวเรื่อยไปอีกประมาณสักครึ่ง ชั่วโมงแล้วเลิก วันนี้พ่อมีธุระอะไรที่ต้องทำต่าง ๆ นา ๆ แต่ไม่ขบขัน เปน ธุระเล็ก ๆ น้อย ๆ เลยเรื่อยไปจนบ่ายเกินเวลาที่จะไปไหนไกล จึงตกลงเปนไป ทางข้างเยนัวไปที่แดดเจีย ซึ่งไปแล้วแต่ก่อน ที่ไปนั้นเปนแต่ที่ท่ารถไฟตอนข้างริม ทเล ตัวเมืองจริง ๆ อยู่ลึกเข้าไปในหว่างเขาซึ่งมีแม่น้ำกว้าง แต่ไม่มีน้ำด้วยเหตุผลที่ ได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้วนั้น เวลาน่าสโนละลายเขาว่าล้นท่วมฝั่ง สวนที่อยู่สองข้าง แม่น้ำนั้นก็ท่วม ตามถนนที่เข้าไปในหว่างเขานั้นก็เปนสวนออลิฟสวนดอกไม้อย่าง เดียวกับที่อื่น ๆ อันกล่าวมาแล้ว แต่คนขับเกวียนเปล่าที่พบวันนี้เก่งกว่าทุกวัน ไม่ใช่แต่นอนเล่น นอนหลับสนิทตรงรายมาบนกลางเกวียน ม้าก็ออกจะเดิน ตามบุญตามกรรมอยู่สักหน่อย ไม่สู้ชิดฟากข้างขวามือ ซึ่งจะแน่ใจว่าโมเตอ คาร์จะไม่โดน โชเฟอต้องโดดลงไปจูงม้าให้หลีกเข้าไปริมทาง แล้วรถเรา จึงผ่านไป คนที่นอนบนเกวียนนั้นไม่ตื่นเลยจนแล้ว ตามทางมีสวนส้มกำลังลูกดก เหลืองงาม หยุดรถแวะลงไปดู หาเจ้าของไม่พบ พบคนทำงานก็พูดกันไม่ เข้าใจ มีชายผู้ใหญ่คนหนึ่ง เดินมาหยุดดูอยู่ที่นั้น ขอให้ช่วยบอกเจ้าของ สวนว่าเราจะลงไปชมในสวน แกว่าจะลงไปดูทำไมที่นี่ สวนแกอยู่ใกล้ ให้ไปดู สวนของแกเถิด พ่อก็ตกลงเดินทวนทางกลับลงมา แล้วไปกระซิบถามรพีว่า นี่เจ้าแผ่นดินฤาไม่ใช่ รพีถามว่าจะให้รับฤาไม่ให้รับ พ่อบอกว่าให้รับ แกก็

เดินพุ่งเข้าไปคำนับ จับมือเจ้าพระยาสุรวงษ์ เล่นเอาเยนตราเรี่ย ต้องเลยโยกมาใส่พ่อ พากันเดินมาจนถึงตึก ๕ ห้องอยู่ริมทาง ห้องกลางเปนบันไดลงไปในสวน ที่สวนนี้ยกร่องเตี้ย ๆ มีทางแคบเดินเปนขนัด ๆ สองข้างทางเดินนั้นเปนร้านองุ่น ซึ่งพึ่งจะแตกเถาทุก ๆ ขนัด ในกลางขนัดสวนปลูกไม้ดอกต่าง ๆ ได้เดินออกไปจนหลังสวน ตกทางที่จะขึ้นเขา ที่นี่เปนเขาสูงเงื้อมง้ำรอบทั้งสามด้าน บนเขาเต็มไปด้วยต้นออลิฟ มีบ้านหมู่ใหญ่หมู่หนึ่ง แลเรือนเล็ก ๆ น้อย ๆ รายไปห่าง ๆ ที่มุมสวนเลี้ยงไก่ตัวผู้เหลืองตัวเดียว ตัวเมียดำเหมือนกันหมด สักสิบหกสิบเจ็ดตัวงามดี อีกกรงหนึ่งมีไก่ลายทั้งกรงน่าดูเหมือนกัน

มีเรื่องน้ำที่น่าดูอยู่เรื่องหนึ่ง เขาขุดรางศิลามาแต่เขา กว้างประมาณสักศอกหนึ่ง ลึกเห็นจะสักเจ็ดศอกแปดศอก น้ำไหลโจ้ก ๆ เปนลำธาร ผ่านเข้ามาในสวน เก่งอยู่ด้วยวิธีดัก คือขุดบ่อลงไปให้ลึกเคียงข้างรางน้ำนั้น ห่างเห็นจะสักสามวาสี่วาได้ ขุดรางจากรางน้ำนั้น ให้แย่งไปตกลงในบ่อ แล้วตั้งระหัดที่ปากบ่อ ใช้แตรงทองเหลือง มีเหล็กพันจักรปักขึ้นไปข้างบน แล้วมีคันซึ่งขวาง ผูกม้าไว้ที่หัวคันซึ่งข้างหนึ่ง เปนตุ้มเหล็กข้างหนึ่ง แล้วเอาผ้าผูกตาม้าเสีย ไล่ให้ม้านั้นเดินวนไปรอบ ๆ ระหัดก็พัดน้ำขึ้นมาเข้าท่อพลั่ง ๆ ท่อนั้นล่ามมาหาสระซึ่งก่อบนพื้นดิน มีขอบสูงประมาณสักศอกคืบฤๅสองศอก ทิ้งให้น้ำนั้นนอนในสระ แล้วจึงเปิดรางซึ่งทำไว้สูงกว่าพื้นสระหน่อยหนึ่ง ไขน้ำนั้นไปรดต้นไม้ในสวน ม้านั้นมันออกรู้ ๆ พอน้ำเต็มสระก็หยุดเอง เห็นจะโดยเคยกำหนดว่าต้องเดินสักกี่มากน้อยเปนหยุดได้ แต่พ่อยังถ่ายรูปไม่แล้ว ต้อนให้มันเดินอีก มันก็เดินโดยเสียไม่ได้ พอน้ำล้นมันก็หยุด ได้สนทนากับตาครูคนนี้ ได้เรื่องราวดังนี้

ตัวแกเอง ได้รับราชการในกรมทหารเรือหน่อยหนึ่ง แล้วไปเปนกัปตันเรือค้าขาย ชื่อกัปตัน เอศ สิเคโร มีสวนออลิฟมาก ลากเอาแผนที่ในกระเป๋าซึ่งแกซื้อใหม่ออกมาให้ดูเปนคำอธิบาย เขาทำเปนชนัดแลออกโฉนดเหมือนอย่างที่สวน ที่ที่แกมีอยู่เปนที่มรฎกมาก ที่ซื้อใหม่ข้าง ราษฎรซื้อแลยึดถือที่นั้นได้เปนกรรมสิทธิ์ เหมือนอย่างว่าสวนหนึ่งแกต้องลงทุนปีละ ๔๐๐๐ แฟรงก์ สองปีเปน ๘๐๐๐ แต่จะได้ประโยชน์คืนต่อปีที่สอง ๑๒๐๐๐ แฟรงก์ ถ้าจะคิดตัวเปนเปอเซนต์ แกเข้าใจว่าอยู่ใน ๔ เปอเซนต์เปนอย่างดี เพราะออลิฟไม่เสมอ บางปีก็มีผลดีบางปีก็ไม่ดี เหตุด้วยอากาศร้อนเย็นอย่างหนึ่ง เหตุด้วยตัวแมลงกินนั้นอย่างหนึ่ง สี่ห้าปีมานี้ออลิฟไม่ใคร่จะดี คนออกไปหากินเมืองอเมริกามาก ทิ้งสวนออลิฟไปปลูกไม้ดอกเสียก็มาก เพราะตั้งแต่มีรถไฟมาแล้ว ดอกไม้ขายได้ดีมาก กุหลาบนั้นสำหรับกลั่นน้ำมันแลน้ำหอม แต่ดอกไม้อื่น ๆ ขายส่งไปทั่วทั้งประเทศยุโรป จนกระทั่งรุสเซีย ที่ตำบลแถบเหล่านี้ได้เปรียบที่ฤดูหนาวไม่มีสะโนตก ต้นไม้เขียวอยู่ได้ตลอดปี ไม้ดอกก็ผลัดเปลี่ยนกันปลูกได้ดอกตลอดปี เว้นไว้แต่ปีนี้หนาวเกินไปจนใบไม้ไหม้ ไร่ดอกไม้อยู่ข้างจะไม่งามบริบูรณ์เช่นทุกปี ผลไม้ต่าง ๆ ก็ล่าหมด ออลิฟก็ใบร่วงมากด้วยถูกหนาว ออลิฟต้นหนึ่ง ถ้าได้ผลอย่างดี ต้นละสองกระสอบ ลูกจ้างนั้นจ้างเปนรายวัน วันละสองแฟรงก์ กับน้ำองุ่นขวดหนึ่ง ถ้ามีงานมากเช่นเวลาเก็บลูกออลิฟจึงต้องจ้างคนมาก เวลาปรกติ มีแต่พอรดน้ำต้นไม้การตัดดอกใช้ผู้หญิง ต้นองุ่นนั้นต้องฉีดยาอยู่ ๗ วันครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง ยานั้นได้เห็นเขากำลังฉีด ไม่เห็นมีอะไรนอกจากกำมะถันตั้งไว้ทั้งถุง พื้นดินนั้นพรวนซุยทีเดียว เถาองุ่นลงมือแตกตั้งแต่เดียวนี้ไป เดือนกันยายนถึงกำหนดเก็บ องุ่นแถบนี้ไม่ได้ปลูกเก็บเปนผลประโยชน์ซื้อขายมาก เพราะที่ไม่สู้ดีเหมือนข้างในเข้าไป วิธีส่งดอกไม้ไปต่างประเทศนั้น ตานี้ไม่ได้เล่า พ่อรู้มา

แต่คราวเมื่อไปเห็นที่แฮมเบิคครั้งก่อน เขามีออติกัลจูรัลโช เมื่อไปเที่ยว ๆ เห็นหีบทำด้วยหญ้าขัดโปร่ง ๆ ยาวประมาณสักศอกเศษ กว้างสักสิบสี่สิบห้านิ้ว มีคนนั่งทำอยู่ข้างทางบ้าง บรรทุกเกวียนไปบ้าง เข้าใจได้ไม่ต้องมีใครบอก ว่าเขาสำหรับบรรจุดอกไม้ วิธีที่บรรจุนั้น เอาสำลีห่อดอกไม้แลเอาสำลีวางรองพื้น เอาดอกไม้ที่ห่อสำลีไว้นั้นเรียงพอเต็มแล้วกรุสำลีอีกชั้นหนึ่ง ซ้อนกันขึ้นไปอย่างนี้จนเต็มหีบแล้วส่งไป เมื่อถึงที่แล้วเขาเอาไปแช่น้ำ ก็สดดีบริบูรณ์ บริบูรณ์อยู่ได้หลาย ๆ วันที่ทำได้ดังนี้ก็เพราะเรื่องหนาวเปนสำคัญกว่าอย่างอื่นหมด อย่างเช่นเมืองเราจะทำก็คงจะไม่ทนได้เช่นเขา เสบียงอาหารของพวกนี้มาแต่รุสเซียมาก เห็นแย้งบรรทุกเกวียนเต็ม ๆ กัปตันสิเคโรรับว่าจะนำให้ไปดูเมืองแตดเจียเก่า ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปอีกนิดหนึ่ง พ่อออกเกิตซอยแกขึ้นมา เลยชวนแกขึ้นรถโมเตอคาร์ไปด้วย อยู่ข้างปลื้มสบายใจมาก นำให้ไปที่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ในมุมบังเวียนแห่งหนึ่งตอนข้างเมืองใหม่ แกว่าแกทำของแกเองเปนแฟลต คือบ้านแต่ปลูกติดกันเหมือนตึกแถว พาขึ้นเรือนให้เดินลุยลายในห้อง พาเมียแลลูกสาวออกมาหา ที่จริงบ้านเรือนแกดี แลตกแต่งก็หมดจด เปนคนมีอันจะกิน พาขึ้นไปบนหลังคาซึ่งแลเห็นววเมืองเก่าใหม่ได้รอบ ตอนที่บ้านตากัปตันอยู่นี้เปนตอนใหม่ ซึ่งดูพึ่งทำแล้วทั้งนั้น ตึกโต ๆ ตอนเก่าขึ้นไปบนข้างเขาเบียดกันซุกซิก ตอนล่างนว่าแผ่นดินไหวพังจึงได้ทำขึ้นใหม่ ดูแล้วพากลับลงมาห้องรับแขก ห้องรับแขกของแกนั้นเปนออฟฟิศด้วย จึงได้ความว่าตานี่เปนแบงเกอ ให้กู้ยืมเงินอยู่ในตำบลนี้ เอาเหล้าหวานสีขาวอย่างอีตาเลียนออกมาเลี้ยงคนละถ้วย แล้วก็ลาแกกลับมา ที่น่าเรือนมีคนล้อมดูกันเต็มรอบรถ

เวลาที่กลับมานั้นยังวันอยู่ ถึงที่โรงน้ำชาข้างทางจตชออยู่ข้างจะหรูมาก อัลริโตรโวเคลลา เวสตา ริสตอรันเต พรรณาว่าพูดฝรั่งเศสก็ได้ เยอรมันก็ได้

อังกฤษก็ได้ จึ่งลองแวะเข้าไปดู ไหน ๆ ได้ดูกันมามากแล้วก็ดูเสียให้ถึงที่ เรสเตอรองต์นั้นตั้งอยู่ในระหว่างทางหลวงข้างหนึ่ง ทางรถไฟข้างหนึ่ง เปนตึกสี่เหลี่ยมด้านละสองน่าต่าง เพิงหลังเปนครัว เพิงน่าเปนที่คนนั่ง แลมีลานกลางแจ้งโรยศิลาสอาดอยู่ใต้ปะรำเถาองุ่น มีโต๊ะเก้าอี้ทำด้วยไม้อย่างกำมลอแต่สอาดหมดจด ที่ริมเรือนนั้นมีสวนปลูกผัก อาจจะกินได้สด ๆ ในเรือนชั้นต่ำตอนข้างน่าเปนร้านเหล้าแลห้องกินเหล้า กระไดอยู่กลางประธานห้อง เจ้าของยอมให้ค้นจนถึงก้นครัว ในครัวมีเตาก่อเตาหนึ่ง เตาเหล็กเตาหนึ่งติดไฟอยู่แล้ว ซึ่งว่าพูดได้สามภาษานั้นก็จริง อังกฤษพูดได้แต่ยายแม่บ้าน ซึ่งกำลังเปนร่ำมนาดขวมเอาผ้าผูกลูกคางไว้ แต่แกต้อนรับแขกเก่ง พรรณาถึงเรื่องที่จะกิน ชวนให้กินถั่วฝักยาวต้มจิ้มเกลือว่าหวานนักนั้นอย่างหนึ่ง พอได้ลองดูสามเม็ด ของแกหวานจริง แต่จะกินอีกกลัวท้องขึ้น อีกอย่างหนึ่งอาติโช๊กสดก็ดีอีก เหตุด้วยแกใช้ให้ผัวแกไปเก็บมาเดี๋ยวนั้น ยายเมียต้มน้ำร้อน ลูกปอกอาติโช๊ก วันนี้เปนอันได้ความว่าอาติโช๊กนี่เปนสองอย่าง อ้ายอย่างเขียว ๆ หัวกลมที่เราเคยกินนั้นอย่างหนึ่ง รูปรีที่วางมาบนขนมปั่งทอด แลดูเหมือนนกเมื่อวันที่เนเปอลนั้น มันอย่างหนึ่งต่างหากทีเดียว มันรูปร่างเหมือนหัวปลีอ่อน สีเขียว ๆ แดง ๆ อย่างหัวปลีอ่อน กินก็จิ้มเกลือกับพริกไทยเท่านั้น เนยนั้นทาเสียกับขนมปั่ง ขยุบ ๆ หวาน ๆ พอกินได้ แต่สู้เฟนอกดีไม่ได้ มีไข่ไก่สดแลน้ำชา วันนี้กลับมาวันกว่าทุกวัน

พระสารสาสน์ (เบรินี) ซึ่งให้ไปตามแต่วานนี้ไม่ได้ตัว เพราะสายโทรเลขขาด ได้มาพบกันวันนี้ สายโทรเลขมันก็น่าจะขาดอยู่บ้าง เพราะเสานั้นใช้ไม้สนโตเท่าเสาเล้าหมู หน้าตามันช่างเหมือนเสาโทรเลขของเราชั้นที่คลังยื่นกันอยู่จริง ๆ แต่ของเขาเห็นจะได้เปรียบเราที่ฟ้าฝนมันไม่มากมายเหมือนเมืองเรา น้ำก็เห็นจะไม่มีหลากมาท่วมให้เสาเอนเซ ได้นั่งใกล้เคลียอยู่ในรถเมื่อวานซืนนี้ รุ่งขึ้นก็ได้ข่าวว่าสายขาด พระสารสาสน์นี้อยู่ที่ตำบลเมืองอาลเบงค์ระหว่าง

ครึ่งทางไปเมืองเยนัว อยู่ในมณฑลเยนัว แกคุยว่าเปนเมืองเก่าน่าดูกว่าซันเรโม ได้นึกไว้ว่าจะไปดู ที่เอาตัวมานี้เพื่อจะไล่เลียงสอบข้อที่เราสันนิฐาน ว่าจะถูกผิดประการใด แต่ถูกเสียไม่ต้องเล่าเปนอันมาก คือเรื่องสวนออลิฟ เรื่องไร่ไม้ดอก เรื่องไม่มีอาหารในพื้นเมือง ต้องซื้อจากที่อื่นกิน เปนที่ถูกต้องหมด ได้ความพิเศษออกไปในข้อที่เรื่องยิงนก ว่าเปนยิงนกคุ่ม มีกำหนดให้ยิงได้แต่ในเขตรสามกิโลเมตเตอตั้งแต่ทเลขึ้นไป ในเข้าไปอีกห้าม แลกำหนดนี้จะสิ้นเพียงวันที่ ๑๕ เดือนนี้ เหตุด้วยเปนเวลานกฟักฟอง

เรื่องที่เห็นคนทำถนนอยู่เสมอ งดไว้ไม่ได้กล่าวแต่ก่อน บัดนี้เปนอันได้ความว่าการทำถนนนี้เปนของคอมมยูนนิโล ตรงกันกับศุขาภิบาลอย่างฝรั่งที่เรียกว่ามิวนิสิเปอล (ไม่ใช่ศุขาภิบาลไทย) เปนผู้ทำ ซ่อมที่ขยายถนน ทำพนักใช้เงินค่าน้ำ ค่าไฟ เปนต้น น้ำแถบนี้เปนอย่างชั้นใหม่ คือใช้ท่อเหล็กฝังมาแต่ลำธารไม่ใช่ท่ออย่างเก่าที่เรียกว่าเอเควดัก ที่เราเคยอ่านในหนังสือเรื่องราวของอิตาลี ก่อสพานโค้งมาแต่ภูเขา หลังโค้งเปนรางน้ำ รางน้ำอย่างเก่าเช่นนั้นยังใช้อยู่ในเมืองโรมแลที่อื่น เช่นเยนัวเรายังแลเห็นได้ที่ซันโตกมิโปที่ฝังศพนั้น การทำถนนนี้เปนที่น่าดูมาก แลเห็นได้ว่าแรกทำอย่างไร ถ้าแล้วสำเร็จหมดจะเปนอย่างไร ถนนนี้ทำมาแต่ตึกคำยรรพ์ พื้นเข้าไปในข้างเขาบากให้เปนทางส่วนข้างซันริมเขานั้น เอาศิลาที่ต่อยออก ย่อยเปนก้อนย่อม ๆ ก่อเปนเขื่อนกันดินพัง เขื่อนเช่นนี้บางที่สูงสามวาสี่วาก็มี แต่ฟากถนนข้างริมทเลนั้น แรกทำเอาศิลาก้อนยาว ๆ ตั้งไว้เปนระยะ ถ้าล้อเกวียนอะไรเดินเฉียดไปริมทเลมากก็โดน ถ้าที่ไหนหมิ่นเหม่มากเอาต้นหญ้ามาผูกขนายเปนรั้วกันไว้ แล้วคราวนี้ค่อยพยายามต่อยศิลาฟากข้างเขาออกไปก่อเปนพนัก ถ้าเปนของคอมมยูนนิโลทำ เคยหน่อย พอกันล้อเกวียนพลาดพลั้ง แต่เจ้าของทำเองก็มี ถ้า

เช่นนั้นมักจะก่อสูงหน่อย มีประตูเปิดปิดได้กันคนไม่ให้ลงไปลุยลาย ในสวนข้างเขาต่ำกว่าทางลงไป คงมีคนทำงานอยู่ นาน ๆ มีหย่อมหนึ่งตลอดไป แต่มีพวกที่ต่อยศิลาไปขายสำหรับทำตึกนั้นอีกพวกหนึ่ง เพราะอิฐที่นี่อยู่ข้างจะแพง ศิลาถูก ถ้าหากว่าก่อผนังรอบนอกที่เปนผนังหนา ๆ ใช้ศิลา ต่อก่อเตาไฟฤๅฝาประจันห้องให้บางจึงใช้อิฐ คงจะใช้อิฐปนศิลาทั่วทุกแห่ง

โรงเรียน ชั้นปถมศึกษาเปนของเมือง แต่มัธยมเปนของรัฐบาล การปกครอง มีแมร์ซึ่งเปนหัวน่าคอมมูน ราษฎรเลือกปกครองการใช้จ่ายสำหรับตำบล ถ้าเมืองน้อยก็มีสับแมร์ แต่มีปรีเฟซึ่งเปนข้าราชการของรัฐบาลตั้งกำกับ เมืองน้อยก็มีสับปรีเฟ แต่สับแมร์ไม่ได้ขึ้นแมร์ใหญ่ ขึ้นตรงต่อสับปรีเฟแลปรีเฟ เมื่อก่อนนี้ตำรวจภูธรอยู่ในบังคับแมร์ เดียวนี้ยกไปอยู่ในบังคับปรีเฟ แมร์ที่นี่เปนโซเชียลลิสต์ แต่เขาว่าโซเชียลลิสต์ที่นี่อ่อนไม่รุนแรง จัดการในตำบลของตัวอยู่ข้างจะดีมาก ผู้ดีก็มีน้อยมีแต่คนทำงานโดยมาก เมื่อวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม ที่เปนวันใหญ่ของพวกโซเชียลลิสต์ ก็มีแห่ถือธงแดงแลเข้าแตรตามถนน แล้วก็ไปเลี้ยงกัน ไม่มีเหตุการอะไร ในเวลาเย็นวันนั้นพ่อไปที่โรงเหล้า ซื้อเหล้าให้นักเลงซึ่งอยู่ที่นั้นโดยไม่ได้รู้ว่าเปนโซเชียลลิสต์ รุ่งขึ้นฦๅกันมาก ว่าพ่อไปซื้อเหล้าให้พวกโซเชียลลิสต์กินในวันใหญ่ของเขา

ราษฎรที่นี่กินอาหาร ซุป มีผักแลมันปน ไม่ได้กินเนื้อ เจ็ดวันจึงได้กินเนื้อครั้งหนึ่ง ปลาเล็ก ๆ ได้กินบ้าง อาหารก็คงจะอยู่ในราคา ๒ แฟรงก์ตามที่ได้ค่าจ้างนั้นพอหมด ผ้านุ่งห่มนั้นต้องขมีดขมัดโดยหาอดิเรกลาภอย่างอื่นเพราะฉนั้นคนอยู่ข้างจะขัดสนพอกลัวเกลียด แต่เมืองเยนัวว่าเจริญขึ้นมากจนท่าไม่มีที่เรือจอด เพราะเจาะปล่องทางรถไฟภูเขาทางเซนต์โกถาด ชาวเมืองเขาคุยว่าจะเปนเมืองที่แข่งกันกับมาเซลสืบไปภายน่า

เรื่องที่จด ๆ เล่ามานี้ ไม่ได้ค้นจากตำราอันหนึ่งอันใด ว่าแต่โดยที่ตาเห็นเฉภาะตำบลที่ได้มาแล้ว ต้องอย่าเข้าใจว่าทั่วไปในประเทศอิตาลี เพราะที่เขตรแดนกว้างขวางแผ่นดินต่าง ๆ กัน ว่าแต่เฉภาะตอนริมทเลเมดิเตอเรเนียนนั้นเท่านั้น เมื่อเห็นอย่างไรต่อไปจึงจะเล่าไปตามเรื่องที่เห็น ไม่พยายามจะให้เปนหนังสือที่แต่งว่าด้วยเรื่องอย่างหนึ่งอย่างใดเอาแน่นอนเฉภาะเรื่อง เปนหนังสือฝากเล่าให้ฟังอย่างนั้นเองเท่านั้น

คืนที่ ๔๐

วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษไปที่สตูเดียวของมาก๊อดดี้ซึ่งอยู่ไม่ห่างกันกับวิลลานั้นนัก มองสิเออครุ่งไปจัดไว้เปนที่เขียนรูป เปนเรือนอยู่ในสวนที่รก ๆ เรือนเก่า ๆ หญ้าแลต้นไม้ขึ้นตามกระไดแลตามผนัง มีห้องที่เขาจัดไว้ให้แต่งตัว การแต่งตัวอยู่ข้างประดักประเดิด เพราะสิ่งที่เปลี่ยนใหม่เช่นเข็มขัดไม่ได้ร่นออกให้ได้ที่ ร่นสามสี่หนจึงได้แล้ว รอดตัวที่เสื้อแลกางเกงไม่ได้ตัดใหม่ ถ้าเปนของที่ตัดใหม่ก็เปนสรวมไม่ได้ เพราะสรวมเสื้อชั้นในหนาเสื้อจึงได้คับอยู่สักหน่อย ถ้าหากว่าหนาวจะสรวมก็ชั้นในไม่ได้ ถ้าเปนมาออฟพีเซียลอย่างแต่ก่อนโดยก็ต้องถึงตัดเสื้ออีก แต่งเสื้อขาวสรวมเสื้อครุยสายสร้อยจุลจอมเกล้าแลช้างเผือก คาครูช่างเขียนชอบนักว่างาม แรกยืนตั้งท่าถ่ายรูปถ่ายทั้งตัวหลายครั้ง แล้วถ่ายแต่หัว แล้วไล่ใคร ๆ ไปหมด ให้นั่ง จึงลงมือทำงาน เขียนหัวเพียงบ่าอกด้วยสีดินแผ่นเล็กเปนการลองมือเขียนถ่านแล้วประสมสี รวมด้วยกันทั้งหมดประมาณสัก ๒ ชั่วโมงจึงแล้วสำเร็จเปนอันเลิก

มองสีเออครั้งนี้ เปนอาการของคนช่างเขียนแท้ คือดูอะไรจับอกใจจับเต้นโลดในเวลาที่ชอบ ออกระฉุนๆ ในเวลาไม่ชอบ พอเลิกเสร็จก็ร้องเพลงดีดกระจับปี่ ตาช่างเขียนเจ้าของที่ลุกขึ้นเต้น ที่ซึ่งมาเขียนรูปนี้ เต็มไปด้วยรูปเขียนต่าง ๆ แล้วบ้างค้างบ้าง กลับมาเวลาก่อนบ่าย ๕ โมงหน่อยหนึ่ง ไม่ได้ไปเที่ยวแห่งใด

การที่จะไปเมืองนีศ จำเปนต้องเลิก เพราะคิดกำหนดวันสำหรับตาช่างเขียนจะเขียนรูปไม่พอ ด้วยมะรืนนี้ดุกออฟเยนัวจะมา ได้รับโทรเลขตอบว่าจะมากินกลางวันด้วยกัน ถ้าไปนีศเสีย ๓ วันตาช่างเขียนจะมีวันเขียนแต่ ๕ วัน ฉนั้นขึ้นมาบางทีจะไม่ลงชื่อในรูป ก็จะเสียเงินเปล่า จะทนนั่งให้แกเสีย ๘ วัน ที่ยังเหลืออยู่อีก ๔ วัน เพราะแกต้องการสิบสอง ขอไปนั่งให้ที่ปารีศ ก็เปนที่ตกลง เพราะแกอยากจะให้เราไปที่สตูเดียวของแกเอง เพราะเหตุฉนั้น วันนี้พ่อไม่สู้มีอะไรจะเล่า วันอาทิตย์เปนวันหยุดร้านรวงทั้งปวง แต่ความจริงไม่ใคร่จะได้หยุด ตกใจว่าหยุด แต่เปล่า ๆ

วันนี้ได้รับรูปถ่ายที่เมนโตน ซึ่งตาช่างเร็วกว่าเกาวแมนนั้น ขึ้นอยู่ที่ได้ คงจะได้อันหลังที่เบ็ดนาน ส่วนตาช่างที่บอรดีเครา เที่ยวตามถ่ายอยู่นั้นก็สำเร็จ พิมพ์มาทั้งขนาดกล้องของแก แลทำเปนโปสต์ก๊าดด้วย พ่อได้สั่งให้พิมพ์มาทั้งสองราย แล้วจะส่งไปให้ดู

วันนี้เห็นกุหลาบเหมือนดอกไม้จีน งามจริง ๆ ได้ขอให้ตุ๊กเขียนอีกแผ่นหนึ่ง จวนจะแล้ว หลวงสรลักษณ์เขียนลูกเชอรี ซึ่งตั้งอยู่ในโต๊ะกินเข้าแล้วแผ่นหนึ่ง แต่ดอกไม้ไม่แล้ว แกงมหมู[๒] เต็มทีไม่เคยเขียน ตุ๊กเก่งกว่ามาก ส้อนกลิ่นฝรั่ง ตุ๊กก็เขียนแล้วอีกแผ่นหนึ่ง พ่อได้ส่งรูปดอกไม้เหล่านี้เข้าไปแล้ว ส่วนพืชพรรณนั้น

---

๒ งมหมู เปนคำเผลงว่า ช้างมงาอ

ต้องไปเอาพระสารสาสน์ (เยริ์นี) มาขอให้ช่วยเปนผู้จัดการ ได้ตกลงกันว่าไม้ที่ปลูกด้วยหัวกำลังเปนฤดูลงอยู่ในเวลานี้ จะให้ได้ส่งหัวเข้าไปก่อน เม็ดที่ควรจะได้ก็ให้ส่งแต่ไม้ที่ต้องเอาตอเอากิ่งเข้าไป ซึ่งเปนฤดูล่าจะได้ต่อเดือนตุลาคมนั้น จะไว้คอยส่งลงเรือเมล์ที่พ่อจะกลับทีเดียวจะได้ดูแลรักษาไปได้ ส่วนไม้ที่จะส่งล่วงน่าไปก่อนนั้น พ่อสั่งให้แกพูดตรงกับกรมดำรง เมื่อได้ส่งอะไรบ้างจึ่งบอกให้รู้ เพราะพ่อจะไปเสียที่อื่น ๆ ต่อไปอีก

อนึ่งลืมบอกเมื่อวานนี้ ว่าพืชพรรณต้นไม้เหล่านี้มิใช่เปนของเกิดในตำบลนี้ เช่นต้นออลิฟ มันเปนต้นไม้ที่ปาเลสไตน ซึ่งเปนประเทศร้อนมากหนาวมาก นำมาปลูกที่เมืองปาเลอร์โม เกาะซิซิลีก่อนแล้วจึ่งนำมาปลูกที่นี่ ส้มแมนเดอริ์นก็มาแต่เมืองจีน ต้นกุหลาบก็มาแต่เมืองเปอเซีย มันเหมาะกับประเทศแลเลี้ยงดีก็ยืนยาวอยู่ได้ เพราะฉนั้นต้นไม้บางอย่างอาจเปนได้ในบ้านเราดี เช่นเลียบมังกรที่เขาปลูกปล่อยให้ยืนตามพนักหว่างลูกมหวดสีชมภูสีแดง แลสุด ๆ ตาที่นี่ เคยเปนในบ้านเราง่ายที่สุด แต่มันตายเสียพร้อมกับพระยาสมบัติยาธิบาล (ปาน) ต้นกำมะหยี่ปลูกที่ไหนที่ไหนก็เปน เดียวนี้ก็เข้าใจว่ายังมี แต่ไม่ได้ระวังรักษา จึงกันไปก็สาบสูญไปเสีย ถ้าจับเล่นกันอีก รักษาพืชพรรณไว้คงจะไปได้เท่าไร ๆ ไม่มีที่สุด พระสารสาสน์นั้นดีที่รู้ภาษาไทย แต่ต้องคำกรมประจักษ์เรียกว่า "อรรคภาษา" อยู่หน่อย เช่นกับแกเอ่ยขึ้นว่ารูปเทพวิญญาณแลผู้วิเศษ ผู้วิเศษนั้นเข้าใจได้ว่าเซนต์ เทพวิญญาณถึงต้องถามว่าแปลว่าอะไร ภาษาไทยต้องกลับแปลออกเปนภาษาฝรั่ง ว่าเอนเยล จึ่งได้เข้าใจ ดังนี้ พ่อสั่งให้เขียนชื่อทั้งภาษาละตินแลภาษาอิตาเลียนฤาอังกฤษ แล้วให้มีคำอธิบายวิธีที่จะปลูกฤาเพาะให้มีบอกวิธีผสมดิน ถ้าหากว่าคำที่แปลกซึ่งไม่มีในภาษาไทยตรง ๆ ให้เขียนคำอังกฤษกำกับลงไว้ด้วย เปนที่เข้าใจเรียบร้อยกันแล้วดังนี้

วันนี้เปนวันที่พ่อตั้งใจจะจดลงไว้ตอนหนึ่ง จะส่งสำหรับไปเมล์วันพุฒอีกคราวหนึ่งส่งเมล์วันอาทิตย์ต่อไปตามลำดับ เพราะฉนั้น น่าจะบอกอาการต่อเสียสักนิดหนึ่ง ว่าตั้งแต่หมอได้ทายาจมูกแลยาคอมานี้ เสมหะน้อยลงทุกวัน จมูกโปร่งอยู่ไม่มีขัดข้อง นับว่าเปนถูกแน่ ยังแต่เรื่องท้อง ซึ่งพึ่งได้กินยาหมอใหม่นี้แต่สองวัน เลิกยาเก่าหมดยังไม่ทันจะเห็นคุณว่าเปนอย่างไร หมอที่มาใหม่เช่นนี้ กว่าจะรู้จักร่างกายคนไข้ก็จำจะต้องช้าอยู่หน่อยหนึ่งเปนธรรมดา แต่ควรเชื่อได้ไว้ในเวลานี้ว่า การที่มาไม่ใช่ขาดทุน ไม่เสมอตัวก็มีแต่จะดีขึ้นถ่ายเดียว นับว่าการที่มาครั้งนี้เปนความคิดถูกต้องแลมีประโยชน์เปนอันมาก มีโรคที่รักษาไม่หายอย่างเดียวแต่เรื่องคิดถึงบ้าน ถ้าเวลาใจจืด ๆ ขึ้นมา ตัดความสนุกแลความสบายลงไปได้หมด มีทางแก้แต่นึกถึงวันกลับไปถึงบ้านใจคอจะเปนอย่างไร นั่นแลค่อยพาให้ชื่นบานยิ้มแย้ม ถ้ายกศักราชขึ้นมาเมื่อใด ตุ๊กโกรธนักว่าใจหาย วันข้างน่ามันยังมาก อยู่มากาลวันหนึ่ง พ่อบอกกรมสมมตว่า มะรืนนี้จะเหลือเรือนร้อย ตุ๊กแอบมาได้ยินตาลุกตาชันว่าอะไรร้อยหนึ่งเท่านั้นฤๅ ครั้นได้ความว่าร้อยเก้าสิบวันก็สั่นหัว แต่ที่จริงพ่ออร่อยแล้วที่ลบเลข ๒ เช่น เลข ๑ เสียเท่านั้น อย่าเอา ๓๐ เข้าไปหาร ถ้าเอา ๓๐ เข้าเมื่อไรก็ใจผ่อ ที่จริงจะนับว่าวันมันช้าก็ไม่สู้ช้านัก แต่วันมันมากเอง ถ้าเลี้ยงเด็กก็โตได้ถนัดใจ ขอจบกันเท่านี้ที

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระบรมรูปเสด็จบ้านช่างเขียน มิศเตอร์มาร์กอตตีถ่าย

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๓

คืนที่ ๔๑

เมืองซันเรโม

วันจันทร์ที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ร้อนจนห่มผ้าแบลงเกตผืนเดียวกับผ้าลินินก็พอ นึกเปนห่วงอยากจะไปเที่ยวมอนติกาโล เลยนอนอีกไม่หลับ ได้จดหมายบอกให้จรูญไปนัดช่างว่าจะไป ๔ โมง เพราะเห็นว่าตื่นแต่ ๒ โมงเวลามีถมไป ที่จริงวันนี้ก็แต่งแต่ตอนบน การที่นั่งให้เขียนรูปนี้ นับได้ว่าเปน "ถูก" นั่งให้เขียน ตามที่กรมหลวงวชิรญาณวินิจฉัยเมื่อวันจะมาตรัสว่า ว่าขึ้นชื่อว่าคำ "ถูก" ใช้ได้ข้างดีแต่ว่าที่ว่าไม่ผิดนั้นคำเดียว ถ้าเอาต่อเข้ากับคำอื่นแล้ว ใช้แต่ในทางข้างร้าย หมายความเปนจำใจขืนใจทุกอย่าง เช่นถูกเฆี่ยนถูกเกณฑ์ถูกนิมนต์เปนต้น เพราะฉนั้นคำที่ว่า "ถูก" นี้ จึงใช้พูดติดปากมาในครั้งนี้ นั่งเมื่อยขึ้นเอง จำจะต้องวางหน้าเฉย ตาก็ต้องอยู่แห่งหนึ่งแห่งใดตามที่แกจะสั่ง เหลียวไปสักประเดี๋ยวก็ถูกเรียก เวลาที่จะอยู่นี่ต่อไปมากน้อยเท่าใด ยกเสียแต่พรุ่งนี้วันเดียว จะต้องยกให้แกวันละชั่วโมงครึ่งไปหาสองชั่วโมง แต่ห่วงที่จะเขียนดีจริง ๆ ตั้งต้นขึ้นก็เค้าดีเสียแล้ว แต่จะเขียนหัวให้ได้ที่อย่างเดียวในสติงแผ่นเล็ก จะต้องนั่งถึง ๓ วันจึงจะแล้ว ยังจะต้องเขียนรูปยืนเต็มตัว อย่างเล็ก ๆ ดูเสียก่อนอีก แกว่าวันหนึ่งแต่น่าจะไม่แล้ว ต่อที่เขียนเค้าสองอย่างนั้นสำเร็จ จึงจะได้ลงมือเขียนรูปใหญ่ ที่จะเขียนจริง ๆ นั้นต่อไป แกจะต้องการวันมากที่สุดจึงจะเขียนดี แต่มีเวลาไปนั่งให้แกเพียงแปดครั้ง นัดไว้ว่าจะไปแถมที่ปารีส แกก็ยังบ่นหยุมหยิม

อยู่ ตาเจ้าของห้องเขียนรูปนั้น คล้ายท่านผู้หญิงพร้ง พระยาธรรมจรรยา เลยเรียกกันว่าตาพร้ง ประรยตาครูช่างเขียนมาก วันนี้ตาครูรักขึ้นมาอย่างไร ขนให้มานั่งในห้องเขียนด้วย เขียนไข่เขียนมาเหลียวหน้าไปอื้ออกกับตานั้น โคด ลุกขึ้นยืนขอรับกะผมเต็มที่ ดูช่างนับถือกลัวเกรงกันนี่กระไร ที่จริงตาพร้งแก อยู่ข้างเอือกับพ่อมาก ในที่ห้องแต่งตัวอุส่าห์เก็บดอกไม้ดอกไล่มาเสียบขวดไว้ให้ แอบไปถ่ายรูปรถที่ไปเมื่อไรก็ไม่รู้ พิมพ์โปสต์ก๊าดมาให้ออกจะแมว ๆ ได้ส่งมาให้ดูด้วย แกบอกว่าเสียดายรูปเขียนของแกที่กำลังไปโชไม่ได้ให้พ่อดู ตาครูชมว่าฝีมือออกจะดี ๆ

ออกจากโรงช่างเขียน ไปตามทางเดิม ซึ่งที่แท้มันมีทางเดียวเท่านั้น แปลกแต่จะไปซ้ายฤๅไปขวา ที่ดอนข้างหนึ่งก็เปนทเล ข้างหนึ่งก็เปนภูเขา ผ่านที่ซึ่งได้ไปแล้วทุกตำบล จนถึงปรอมีนาดเมนโตนแล้วจึงได้เปนอันได้ไปทางใหม่ต่อไปอีก ตั้งแต่เมนโตนไปจนกระทั่งถึงมอนติกาโล มีรถรางไฟฟ้าเดินตลอด บ้านเรือนก็ติด ๆ กันไป ไม่เปลี่ยวเหมือนข้างอิตาลี ตามริมทเลก็งามกว่าตอนข้างอิตาลีมาก มีแหลมต่ำยื่นลงไป มีภูเขาย่อม ๆ วิลลางาม ๆ ไปไม่เท่าไรก็ถึงแดนต่อแดนมอนาโคกับฝรั่งเศส แบ่งกันด้วยลำห้วยเหมือนกัน ห้วยนี้เปนห้วยใหญ่ ปากห้วยออกจะเปนอ่าว ๆ มีแหลมยื่นแรง อยู่ข้างแดนฝรั่งเศส ดูงามมาก มีเรือยอชลำหนึ่งกำลังแล่นออกจากมอนติกาโล ได้ข่าวว่าเปนเรือแกรนด์ดุ๊กโอลเดนเบิค มาทั้งครอบครัวหมดด้วยกัน ชายทเลแถบนี้ไม่เห็นมีหาดขาวฤๅเหลืองแห่งใดเลย เปนหาดดำ ๆ ทั้งนั้น ต่อเข้าใกล้จึงเห็นว่าเปนก้อนกรวดกลม ๆ เล็ก ๆ ทุกแห่ง เปนหาดกรวดไม่มีหาดทราย ที่ซึ่งเปนหาดทรายอยู่ข้างเล็กน้อยก็ตั้งเปนที่อาบน้ำ ใช้เรือนฝาผ้าเปนที่สำหรับผลัดผ้าผลัดผ่อน ตั้งแต่เข้าแดน

๑ พระยาธรรมจรรยา ฯ เจริญ บุรณสิริ เปรียญ

มอนติกาโลแล้วเปนบ้านเรือนกำแพงพนักงานอย่างงามตลอดไป ทั้งมีวิลลา มีตึกร้านขายของแน่นหนาตลอดจนถึงคะสิโน คือโรงย่อน ที่โรงย่อนนี้ทำงามอย่างยิ่งมียอดกลมยอดแหลมซับซ้อน มีโฮเตลปารีสซึ่งเปนโฮเตลใหญ่สำคัญ แลมีเรสเตอรองต์ทั่วไปทั้งด้าน ภูเขาที่อยู่ด้านหลังรูปร่างก็งาม สูงคระหง่าน มีตึกรามเต็มไปตามเชิงเขา ในหว่างเขาแลโรงย่อนนั้น มีสวนปลูกปามแลไม้ดอกเปนข่รอมินาดสำหรับคนเดินเล่นนั่งเล่นใหญ่โต รถเราไปถึงหยุดที่โฮเตลปารีสเวลาบ่ายโมงเศษ แต่เรื่องเวลานี้ไม่แน่ เขาใช้ต่างกัน เมื่อเวลาเราออกจากซันเรโมเที่ยงครึ่ง เมื่อไปถึงเมนโตนก็เที่ยงครึ่งเหมือนกัน เหตุที่เปนเช่นนี้เพราะอิตาลีใช้เวลากลางยุโรป คือเวลาเขานัดกัน ใช้ให้เหมือนกัน แต่เมนโตนเขาใช้เวลาของเขาเอง

พ่อเดินถ่ายรูปคอยให้เขาจัดกับเข้าแล้ว ต่อกินกลางวันแล้วจึงจะเข้าไปดูในโรงย่อน เวลานี้คนน้อยลงแล้ว เพราะเปนปลายฤดู โฮเตลนั้นคงเปิดอยู่เสมอจริง เพราะเล่นเขยไม่มีเวลาหยุด แต่ถ้าคนน้อยเขาก็ปิดห้องเสียบ้าง เราไปก็ต้องไปเปิดห้องที่เขาปิด อาหารที่มาเลี้ยงนั้นถี่หรู พอได้ส่งเมนูเข้ามาให้ดู เมนูนี้ไม่อธิบายให้เข้าใจได้ว่าหรูอย่างไร คือพวกแกล้มที่กินก่อนอาหารอื่น ๆ นั้นจัดลงในถาดเงินเปนหย่อมต่าง ๆ เหมือนลายสวน ปลาที่จะกินก็เอามาทอดด้วยถาดเงินอย่างทำเย็ด[๒] ฉู่ฉ่าในห้องนั้นเอง เนื้อที่จะเอามาก็จัดเปนเขาโง้งสองข้างยกเอามาอวดเสียก่อน แล้วจึงเอาไปตั้งไฟบนเตาเงิน แล้วจึงหั่นมาแจก มีเดินซ้ำให้ตักเติม เนื้อเค็ม ลิ้นวัว ไส้กรอก หมูแฮม ปนกันในถาดเดียว แต่เอาวุ้นยาแนว ให้เปนลายกระเบื้องแตก ลูกไม้ ลูกสตรอเบอรีเชื่อน้ำตาลมาเสร็จใส่ในหม้อน้ำแขงโต โล้เอามาแจก ลูกแปร์ที่หวานอย่างสุกงอม มันเปนอย่างทำท่าให้น่ากินทั้งนั้น

---

๒ คือทำเปิดอย่างที่เจ้าพระยาสุรวงศวัฒนศักดิ์ ได้ตำราเข้ามาจากปารีส

ในที่นี้น่าจะเล่าเรื่องเมืองมอนาโค ซึ่งน่าที่ลูกจะยังไม่รู้ว่าเรื่องราวเปนอย่างไร เพราะเมืองมันเล็ก ชื่อดังแต่บ่อนเบี้ย เมืองนี้ตั้งอยู่ริมทเลเมดิเตอเรเนียน อ่าวเดียวซึ่งมีเขายอดสูงล้อมอยู่โดยรอบ นอกจากแหลมสองแหลมนี้แล้วเปนเขตรแดนฝรั่งเศสล้อมอยู่ทุกด้าน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเปนเมืองเอกราช ไม่ได้ขึ้นกับฝรั่งเศส มีเจ้าครองเมืองในเวลานี้ชื่ออาลเบิตที่ ๑ มีอำนาจที่จะทำเงินตราสแตมปของตัวเอง มีราชสำนัก มีทหารรักษาพระองค์ ๖๐ คน แต่งเสียหรูจนถึงใส่ถุงมือหนังลูกแกะอย่างเต้นรำ ผลประโยชน์ที่ได้นั้น ได้จากบ่อนเบี้ยเปนอย่างมากกว่าทางอื่น เมืองมอนาโคที่ตัวเจ้าอยู่นั้น ตั้งอยู่แหลมฟากข้างหนึ่ง มอนติกาโลอยู่แหลมฟากข้างหนึ่งตรงกันข้าม การปกครองส่วนข้างมอนติกาโลนั้น มีกัมปนีรับผูกขาดก่อสร้างแลปกครองที่ดินเปนสิทธิขาด ชั่วแต่เสียเงินให้เจ้ามอนาโคตามกำหนด ค่าน้ำค่าไฟมิวนิสิเปอลรนตลอดตำรวจภูธรที่รักษาโรงบ่อน เปนของกำปนีเขาจัดแลบังคับบัญชาเก็บผลประโยชน์ทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เขตรแดนนอกจากที่บริสัทสัญญาเช่านั้น ฝรั่งเศสเข้ามารับจัดการเก็บภาษีอากร บังคับบัญชา ตำรวจภูธร ตั้งศาลพิจารณาความ ถ้าจะมีความอุทธรณ์ก็อุทธรณ์ไปปารีส แต่ผลประโยชน์ที่เก็บนั้น เก็บในชื่อเจ้ามอนาโค เมื่อเหลือจากจัดการปกครองมากน้อยเท่าใด เปนของเจ้ามอนาโค เพราะฉนั้นการปกครองไม่ผิดอะไรกันกับเมืองของฝรั่งเศส การที่ฝรั่งเศสต้องทำเช่นนี้ เพราะเมืองเข้าไปจมอยู่ในหว่างเขตรแดนฝรั่งเศส ถ้าไม่จัดการรวมกัน มีการลักลอบภาษีอากรเปนต้นที่รักษาไม่ได้ เจ้ามอนาโคมีอำนาจที่จะตั้งทูตไปประจำอยู่เมืองฝรั่งเศส แลรวมเมืองสเปนด้วย ไปการงานก็เข้าในหมู่เจ้านาย เจ้าคนนี้ชอบการเที่ยวทเล มีเรือยอชไปเที่ยวงมอะไรต่อะไรในทเล ปรากฎชื่อบ่อย ๆ ว่าเปนนักปราชญ์ เล่าเรื่องมอนาโคให้เข้าใจพอเปนสังเขปเท่านี้ คราวนี้จะว่าด้วยบ่อนซึ่งได้เข้าไปดูนั้นต่อไป

การตรวจตราย่อนนี้กวดขันมาก เด็กอายุต่ำกว่า ๒๐ ห้ามไม่ให้เข้า เพราะเหตุฉนั้นชายอุรุพงษ์ไปด้วยจึงต้องอยู่ข้างนอกกับรพี พ่อเข้าไปแต่กับยริพัตร จรูญ เยนตรา สิทธิ ๓ เมื่อเข้าไปถึงมุขน่าต้องเลี้ยวห้องข้างซ้าย ซึ่งมีกระดานกั้นเปนคอกสามด้าน มีเจ้าพนักงานนั่งเก้าอี้อยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือเรียงเปนแถวเต็มไป มีผู้ออกมาซักถาม ว่าชื่อไร มียศศักดิ์อย่างใด อยู่ที่ไหน บอกแล้วไม่เชื่อต้องเรียกเอาก๊าดไปตรวจสอบอีก เมื่อไม่ถูกพิกัดต้องห้ามแล้ว จึงเขียนตั๋วอนุญาตให้เข้า ตั๋วอนุญาตนั้นใช้ได้เฉภาะชั่ววัน มีนั่มเยอ แต่พ่อนั้นเมื่อบอกเขารู้แล้วก็เขียนแต่ชื่อลงในตั๋ว ไม่ต้องถามที่อยู่ที่ยัง ตั๋วก็ไม่ส่งให้ เจ้าพนักงานโดดเข้ามานำเสด็จพาเข้าไปในฮอลที่เปนห้องกว้าง คนเดินกันเกลื่อนกลุ้มแล้วเลี้ยวข้างซ้าย ไปเข้าประตูขวา ที่นั้นมีสามประตู เจ้าพนักงานอยู่ที่ประตูนั้น ค้นคว้าเรียกเอาใบอนุญาตเก็บร่มไม้เท้ากล้องถ่ายรูปหมด แล้วจึงปล่อยตัวเข้าไป พอเข้าในประตูยังคอยให้ถอดหมวก ในห้องกลางนี้มีโต๊ะ ๕ โต๊ะตั้งเหมือนลูกบาตเลขห้า โต๊ะนั้นยาว กลางโต๊ะเปนเครื่องหมุนเลขหัวโต๊ะท้ายโต๊ะเปนตรางตัวเลขแลหนังสือเช่นที่เขียนตัวอย่างมาให้ดู แต่ที่เขียนนั้นซีกเดียว เปนเช่นนี้ทั้งสองซีก ตรงที่หมุนลูกบาตกลางนั้นแหวะโต๊ะหว่ำเข้าไปมีคนนั่งจมเข้าไปในโต๊ะข้างละสองคน นั่งอยู่หัวโต๊ะข้างละคน รวมเปน ๖ คนด้วยกัน เรียกว่าครุปิเย ถ้าจะแปลภาษาไทยอย่างย่อน ๆ เห็นจะเปนหัวเบี้ยสำหรับรับเงินจ่ายเงิน คนที่เปนหัวเบี้ยนี้ว่าเปนการยากลำบากมาก เพราะมีลูกค้านั่งเล่นอยู่รอบโต๊ะ ซ้อนกัน ๒ ชั้น ๓ ชั้น ว่าต้องเปลี่ยนบ่อย ๆ ชั่วโมงละครั้งฤาอย่างไร มีอีก ๒ คนเรียกว่า อัมไปร์ เปนนายบ่อนผู้ตราสินนั่งอยู่ในระหว่างครุปิเย กลางโต๊ะทั้งสองข้าง แต่ค่อนออกมาข้างหลัง เก้าอี้สูงอาจจะแลเห็น

---

๓ คือ หม่อมนเรนทราชา คำรัสเรียกตามนามเดิม

ได้ทั่วทุกโต๊ะ อัมไปร์นี้สำหรับวินิจฉัยในข้อถุ้มเถียง คอยเอ็ดยายแก่ที่จะรวบเงินผิด ๆ ถูก ๆ เปนต้น นอกนั้นยังมีโปลิศลับเดินวนอยู่รอบ ๆ โต๊ะ ถ้าเงินตกลงห้ามไม่ให้เก็บ โปลิศลับเปนผู้เก็บนำไปส่งอัมไปร์ อัมไปร์วินิจฉัยว่าเปนของใครจึงจะรับไปได้ เจ้าพนักงานเช่นนี้มีทุกโต๊ะ

ถัดเข้าไปจากห้องกลางมีอีก ๓ โต๊ะ ในสามโต๊ะนี้ดูเปนเล่นชั้นราคาแพง ห้องนอกใช้เงินมากใช้ทองบ้าง แต่ห้องในนี้ใช้ทองทั้งสิ้น คราวนี้ต่อไปตามยาวข้างริมน้ำเกิดห้องขึ้นใหม่ ซึ่งพวกเราที่เคยมาแล้วตั้งแต่พ่อเปนต้น ไม่เคยเห็นได้ถามจึงได้ความว่าพึ่งทำขึ้นเมื่อ ๕ ปีนี้ มีห้องสำหรับเดินปูพรมแต่งสวยคั่นกันกับห้องที่เล่นเบี้ย ตั้งโต๊ะ ๓ โต๊ะ ห้องมุมลึกเข้าไปข้างใน ๒ โต๊ะ รวมด้วยกันทั้งสิ้นจึงเปน ๑๓ โต๊ะ แต่การที่เล่นนั้นเปนสองอย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่าโรลลุเต คือหมุนลูกบาต อย่างหนึ่งเรียกว่าตรองเตเอต์ คาตรองต์ คือเล่นไพ่. แต่เล่นไพ่นี้ดูน้อยกว่าเล่นหมุนลูกบาต

วิธีเล่นนั้น แต่เดิมเข้าใจกันว่าจะเล่นจิต ๆ ใคร ๆ ที่มาดูแล้วกลับไปเล่ากันว่าเล่นอย่างเซอะ ๆ ฝรั่งไม่เคยเล่นเบี้ยก็สนุกกันไป แต่ครั้นเมื่อได้ถามเข้าดูมันเล่นสนุกมาก มีทางได้ทางเสียกันถึง ๑๗ อย่าง พ่อช่างไม่อยากเล่าเสียเลยถ้าใครเอาไปลองเล่นเข้าแล้วไปติดใจ ก็จะกลายเปนพ่อเปนผู้ส่งวิธีเล่นเบี้ยอย่างฝรั่งเข้าไปให้ ทั้งพ่อเชื่อว่าลูกของพ่อมีวิไสยตามพืชพันธุ์ ในข้อที่ไม่ชอบเล่นเบี้ยอยู่ด้วยกันเช่นนี้

ไปเดิน ๆ ดูอยู่วันนี้ จรูญแอบดอดเอาเงินวางตาที่ใช้ต่อเดียว ๒ เหรียญ ที่ใช้ ๒ ต่อเหรียญ ๑ ผเอินถูก ได้ ๑๕ แฟรงก์ สังเกตดูอาการกิริยาคนที่ไปเล่นนั้นมีต่าง ๆ ที่เปนแต่ท่าไปลองสนุกก็มี ที่เปนแต่เล่นฉายฉวยพอถูกแล้วเลี่ยงออกก็มี ที่เล่นคิ้มตั้งหน้านั่งคิ้วขมวดก็มี ผู้หญิงเล่นมากเท่า ๆ กับผู้ชาย

ในนั้นมีที่ขายขนมขายน้ำชาหลายแห่ง ห้ามไม่ให้สูบบุหรี่ในห้องย่อน แต่ถ้าออกไปห้องของกินนั้นแล้วสูบได้ ทางขึ้นไปชั้นบนที่ฮอลนั้น ใช้ผ้าซึ่งหมุนอยู่เสมอ เวลาจะขึ้นไปข้างบน ชั่วแต่ก้าวขึ้นไปยืนบนผ้า ไม่ต้องเดินต่อไปอีก ผ้าที่เปนสพานนั้นก็พาตัวเลื่อนขึ้นไปถึงพื้นชั้นบน แต่เวลาจะลงมาต้องลงทางกระไดตามธรรมเนียม บนนั้นพ่อเคยขึ้นไปเห็นแต่ก่อนแล้วเปนห้องเก็บหนังสือ สำหรับขึ้นไปอ่านกันตามชอบใจ

กลับจากในย่อนมาเดินถ่ายรูปตามแถบข้างริมทเล เปนพื้นลานสูงต่ำเปนชั้น ทำงดงามสำหรับมาเดินเล่น ที่ริมทเลมีหลุมสำหรับปล่อยนกพิราบขึ้นมายิง ซึ่งเวลานี้ไม่มีใครยิง แถบนี้ซึ่งเปนที่เลื่องฦๅกันว่าคนที่เล่นเบี้ยฉิบหายเสียอกเสียใจ มักจะมายิงตัวตายฤๅโดดน้ำตาย สเตชั่นรถไฟอยู่ในใต้พื้นชานแห่งนี้ มีลิฟต์สำหรับขึ้นลง แต่พ่อไม่ได้ไปรถไฟ จึงไม่ได้ขึ้นทางลิฟต์นั้น เดินลอดมาทางใต้ที่เปนปล่องทางเดิน แล้วไปดูสวนและเรสเตอรองต์อีกแห่งหนึ่งซึ่งหลังคาเปนแขก ๆ แล้วจึงลงไปตามถนน ถึงร้านซึ่งเปนหลังคาคลุมตลอด เปนที่เหล่าชายหนุ่มหญิงสาวเขาไปกรอกัน กินเข้ากันที่นั่น ได้ซื้อของบ้างเล็กน้อยทั้งดอกไม้เพื่อจะทดลองให้ส่งมาซันเรโม แต่เจ้าของว่าส่งมาไม่ได้ในวันนี้ เพราะจะต้องเสียภาษีตรวจตราอะไรกันเสียก่อนพรุ่งนี้จึงจะส่ง พ่อได้ซื้อทองร้อยแฟรงก์ ซึ่งไม่ได้ใช้กันที่อื่นนอกจากใช้สำหรับเล่นเบี้ยส่งมาให้ ทองอย่างนี้ถึงมีก็ไม่ได้ใช้กันมาก ออกจะหายาก กับสแตมป์มอนาโคอย่างละ ๒ แผ่น ให้ลูกแผ่นหนึ่ง ให้เก็บไว้ให้พ่อแผ่นหนึ่ง กับโปสต์การ์ดซึ่งพอเห็นเค้าแต่มันไม่ใคร่เหมือนจริง ได้ถ่ายรูปไว้มีกลับมาตามเคย ไม่ต้องเล่าอันใด

ลืมเล่าถึงเรื่องเครื่องประดับตกแต่งย่อนนี้ งามวิจิตรเหลือเกินนัก ทั้งปั้นทั้งเขียนทั้งศิลาลายสลักไม้ โคมที่แขวนห้อยเปนเฟื่องระย้าน่าเพลิดเพลินจริงๆ

เดินไปเดินมาก็ให้บ่นร่ำไปว่ามันไม่น่าเปนบ่อน น่าจะเปนรั้วเปนวังมีงานเต้นรำฤๅอะไรทำนองนั้น พ่อไม่พยายามที่จะพรรณา ที่จะไม่จบ เอาแต่เท่านั้นที

คืนที่ ๔๒

วันอังคารที่ ๗ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้เวลา ๕ ทุ่ม ดุ๊กออฟเยนัว แลปรินซ์ออฟอุดิน ลูกชายผ่านที่นี่ ไปบอร์ดิเครา ได้ให้จรูญลงไปคอยพบ เพื่อจะนัดหมายกันในเรื่องวันนี้ ครั้นเวลา ๕ โมงให้บริพัตร เจ้าพระยาสุรวงษ์ กับจรูญนำรถโมเตอคาร์ ๒ หลังไปรับมาถึงเวลาเที่ยง เพราะระยะทางไปมากับที่นี่ครึ่งชั่วโมง พ่อลงไปคอยรับที่กระได ดุ๊กออฟเยนัวแปลกไปเปนอันมาก แก่กว่าแต่ก่อน หัวล้านหมดทีเดียว เรียกได้ว่าไม่มีเหลือ เฟอดินันด์ลูกชายนั้นคงอยู่อย่างเดิม ตกลงนัดกันว่าจะไปตุรินวันที่ ๑๔ ตามกำหนดเดิม แต่ระยะทางถึง ๙ ชั่วโมง กำหนดจะออกจากที่นี่ ๔ โมงเช้า กลัวจะถึงดึกไป จึงจำเปนต้องใช้รถไฟพิเศษ ทางที่จะไปตุรินมีสองทาง คือกลับลงไปทางเยนัวทางหนึ่ง ไปทางซาโวนาซึ่งเปนทางใหม่ทางหนึ่ง ดุ๊กบอกว่าไม่สู้ดีแต่ย่นเวลาเข้าได้ จึงตกลงเปนจะไปทางนั้น พ่อจะไปอยู่โฮเตลแต่แกไม่ยอมจะเอาเข้าไปไว้ในบ้านยึดไม่หลุดเลยต้องตกลง ซ้ำต้องขยายวันออกไปอีกวันหนึ่งด้วย เพราะจะมีฟลอรัลโชว์ ว่าเดี๋ยวนี้เริ่มฝนตก เขาถือกันเปนสุปัสติชั่น ว่าถ้ามีฟลอรัลโชว์เปนต้องฝนตก บางทีจะได้ดูโชววัวฤๅโชหมาด้วย แต่ไม่แน่ เมื่อเพิ่มวันเช่นนี้จำจะต้องขาดวันที่บาเดนไปอีกวันหนึ่ง ลางทีดาหมอจะฉุน แกช่วยกันเกลียดเกรี้ยวๆ ว่าหมอกวดขันนัก อากาศมันเปนกะย่อนกะแย่นซอยกล ได้ข่าวว่าในปารีสหนาวแลฝนตกแฉะ ที่บาเดนบาเดนร้อนจัด ที่ตุรินหนาวกว่านี้ แต่ไม่หนาวมากนัก

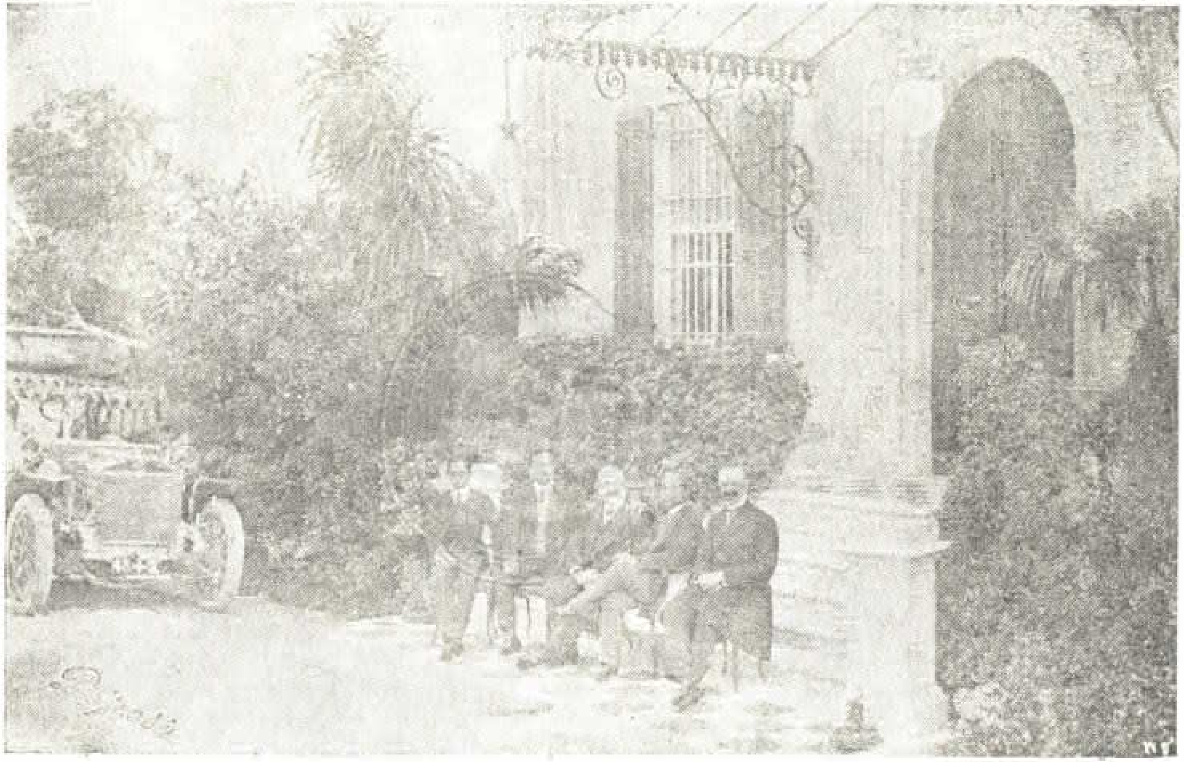

พระบรมรูปถ่ายกับดุ๊กออฟเยนัว แลเจ้านายอีก ๓ พระองค์ ที่ซันเรโม

ฝนตกและ ว่าตามความจริงแล้วที่นี่กำลังสบาย หนาวเท่ากับหนาวเมืองไทย ไม่ต้องผิงไฟ ห่มผ้าแปลงเกตผืนเดียวพอสบายเย็นเท่า ๆ กับกรุงเก่าเมื่อเดือนยี่ แต่กรุงเก่ามีลมพัดพาให้หนาว นี่ไม่มีลม กินเข้ากลางวันด้วยกันกับดุ๊กแลคนที่ตามเสด็จสองคน แลถ่ายรูปด้วยกันกับดุ๊กแลลูกชาย ซายบริพัตรลูกเอียด นับว่าเปนรูปหมู่ที่ได้ถ่ายด้วยกันครั้งที่ ๓ รูปถ่ายครั้งแรก ๒๗ ปีมาแล้ว ถ่ายครั้งที่สอง ๑๐ ปีมาแล้ว ดูก็ขันดี ดุ๊กออฟเยนัวเปนเจ้าฝรั่งคนแรกที่เข้าไปบางกอก นับว่าได้พบเจ้าที่เปนรอแยลปรินซ์ครั้งที่ ๑ ครั้นเมื่อมายุโรปคราวก่อนก็ได้พบดุ๊กออฟเยนัวก่อนใคร ๆ หมด ไปรับที่เวนิศ ครั้งนี้ก็พบก่อนใคร ๆ หมด บอกข่าวว่าควินเฮเลนาประชวรมาประมาณสัก ๔๐ วันแล้ว เปนไข้อย่างอ่อน ๆ หายแล้วเปนอีก ดัชเชสดาออสเตอก็ประชวรมาก เวลาบ่าย ๓ โมง พ่อกับดุ๊กออฟเยนัว แลเจ้าพระยาสุรวงษ์ขึ้นรถโมเตอคาร์หลังหนึ่ง ซายบริพัตรกับปรินซ์ออฟอุดินแลพวกเขา ๒ คนขึ้นรถอีกหลังหนึ่ง ไปส่งที่บอร์ดิเครา ดุ๊กเล่าถึงตะลิโนที่ออสเปดาเลตติว่าการที่สร้างขึ้นนั้นมีกัมปนีเขาคิดจะตั้งแข่งมอนติกาโล จึงซื้อที่ตัดทางขึ้นไปสร้างเมืองใหม่ทีเดียว เหนือเมืองเก่าขึ้นไปบนเขา แต่ครั้นเมื่อขออนุญาตรัฐบาลที่จะเล่นเบี้ยรัฐบาลไม่อนุญาต จึงได้ตกลงเปนอันค้าง เดี๋ยวนี้จะใช้เปนอะไรไม่รู้ รถไฟทางนี้พึ่งจะทำเมื่อสามสิบปีมานี้เอง ได้เคยมาเข้าถ้ำเมื่อรถไฟยังไม่แล้ว เดิมไม่คาดว่าคนจะไปมามาก จึงไม่ได้คิดวางรางเปนสองสาย เดี๋ยวนี้เกิดร้องกันว่าไม่พอ รางเดียวป่วยการต้องหยุดหลีกกัน ทางข้างฝรั่งเศสมาจนกระทั่งถึงเมนโตนเขาทำเปนสองสายมาแล้ว เดี๋ยวนี้กำลังเอะอะ ฝรั่งเศสเร่งจะให้ทำตอนตั้งแต่เมนโตนมาเวนติมิเกลีย นานไปคงต้องเปนสองสายตลอดกัน เมืองตามแถบนี้ไม่ได้มา ๕ ปีก็แปลก เหตุด้วยต้องทำใหม่อยู่เสมอ เพราะคนต่างประเทศมาเที่ยวที่ไหนชินแล้วอยากจะหาที่อื่นเที่ยวต่อไปอีก ก็เกิดโฮเตลแลเรสเตอรองต์ต่อ ๆ กันไป พวกโซเชียลลิสต์ที่ไม่กล้ากำเริบในที่นี้ เพราะไม่มี

โรงแฟกตอรี คือที่ทำการใหญ่ ๆ ซึ่งมีคนสำหรับรับจ้างทำงานมาก ๆ นั้นอย่างหนึ่ง ถ้าทำอะไรหยุกหยิกขึ้น รู้ถึงคนต่างประเทศไม่มีใครมาเที่ยว ขาดผลประโยชน์เข้าก็ต้องหยุดไปเอง ปีนี้เปนปีที่คนมาเที่ยวยังไม่หมด เพราะหนาวล่า ถ้าตามธรรมดาหมดแล้ว ต่อเดือนมิถุนายนแลกรกฎาคมจึ่งจะมีพวกอาบน้ำทเลมาอีกต่างหาก โฮเตลที่ตุกมาอยู่นั้น ชื่อว่าโฮเตลคัย อยู่บนเขา ทางขึ้นทำงามดีจริง ๆ ทบไปทบมาสักสามทบ ข้างทางนั้นเต็มไปด้วยไม้เลื้อย ดอกสีต่าง ๆ รูปต่าง ๆ ราวกับว่าเอาแพรดวงต่าง ๆ คาดขึ้นไปตลอดหนทาง โฮเตลนั้นทำใหม่เอี่ยมพึ่งแล้ว ไม่มีอะไรเศร้าหมองเลย มีลิฟต์ไฟฟ้าเหมือนพระที่นั่งอัมพร จนคิดถึงชายอุรุพงษ์ที่ไม่ได้ไปด้วย เห็นลิฟต์ที่ไหนฉุนที่นั่น ว่าไม่เหมือนพระที่นั่งอัมพร ที่นี่เหมือนก็ออกงานออกการเสียไม่ได้มา ห้องที่อยู่กว้างใหญ่ ใช้กั้นฝาไม้ มีม่าน เฟอนิเชอก็สรวย ไปนั่งพูดกันอยู่หน่อยหนึ่งลากลับลงมา เพราะเขาจะกลับเมืองตุรินบ่าย ๕ โมง จะถึง ๗ ทุ่มเศษฤๅ ๘ ทุ่ม อันที่จริงก็น่าขอบใจเปนอันมาก ที่อุส่าห์ทรมานกายมาหา ออกจากตุรินวันที่ ๖ เวลาบ่าย ๓ โมงตรงมาบอร์ดิเคราไม่ได้แวะแห่งใด ถึง ๒ ยาม ขากลับนี้ก็จะตรงไปตุริน

เห็นเวลายังพอ พ่อเลยไปเที่ยวเวนตีมีเคลีย ทั้งที่แต่งเสื้อครุยลอมพอก กล่าวคือเสื้อฟรอกโก๊ตแลหมวกสูง คนที่นี่ออกจะอยู่ข้างตื่งเพราะไม่มีใครใช้กันใช้แต่พวกเราเจ้านาย พอลงไปถึงตลาด เธอรพีแลอุรุพงษ์กับเกาวแมนเดินกำอยู่ในถนนแล้ว จับตัวรพีกับอุรุพงษ์ขึ้นรถ เกาวแมนเลยตีกันกลับ ไปถึงเวนตีมีเคลียลงเดินหน่อยหนึ่งไม่เห็นมีอะไร ได้แต่ถ่ายรูปแลแวะซื้อโปสต์กาดที่ร้านกลางถนน

เรื่องร้านกลางถนนนี้พ่อไม่เคยเล่าเลย แลมีอ้ายอะไรหยุม ๆ หยิม ๆ ตามถนนที่นี่กระเล่าหลายหนแล้ว แต่ข้ามเสียเลยลืมจนระคุมหมวดไม่ติด น่าจะกล่าวเปนปกิณณกะ ร้านโปสต์กาดเช่นนี้มีทุกเมืองตามหัวมุมถนน ถ้าจะพูด

ให้เข้าใจชัด น่าจะต้องกล่าวเทียบคำขลกับบางกอก พวกร้านขายโปสต์ก๊าดนี้ ควรจะตั้งที่แท่นรองเสาชิงช้าฤๅในสังกัดเสาชิงช้า ถ้าที่สวนดุสิต ควรจะตั้งที่เว้าน่าประตูถนนพุดตาลต่อกับเบญมาศ รูปพรรณสัณฐานเป็นโครงเหล็กเหมือนกรงนก ๘ เหลี่ยม ฝากรุกระจกมีชายคายื่นรอบ ที่ฝากระจกนั้นแขวนโปสต์-ก๊าดเป็นตับ ๆ ในนั้นมีคนยืนอยู่ในระหว่างกลางกระดาษต่าง ๆ เป็นแอดเวอติสแมนต์บ้าง อาลบั้มรูปพิมพ์บ้าง สมุดบ้าง คนนั้นยืนเยียมอยู่ที่น่าต่าง ตรงน่าต่างมีกระดานยื่นออกมาสำหรับวางของอะไรที่ซื้อขายกัน ฤๅถ้าจะเขียนโปสต์ก๊าดที่นั้นก็ได้ มีหมึกปากไก่ให้ยืนเขียน เช่นนี้อย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งนั้น รูปพรรณก็คล้ายคลึงกันแต่ผอมสูงไม่มีชายคา มีไฟฟ้าฤๅไฟแก๊สอยู่ในนั้นดวงหนึ่ง สำหรับให้เช่ายึดหนังสือบอกขายของ เสาเช่นนี้ซอยตั้งอยู่บนฟุตปาถ ที่คนเดินผ่านอยู่เสมอ ๆ เรื่องแอดเวอติสแมนต์นั้นนับไม่ถ้วน ดูไม่ทั่ว แต่ที่โดยมากที่สุดนั้นเรสเตอรองต์ ตามแต่จะให้ซื้ออะไรต่ออะไรตั้งแต่ใหญ่ที่สุดจนเล็กที่สุด เพียงพาไลข้างเรือนมีโต๊ะตัวเดียวก็ได้ ดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้ว อีกอย่างหนึ่งนั้น เขียนตัวโต ๆ ว่า โอโตคาร์ซเป็นต้น นี่ไม่ว่าที่เปลี่ยวที่ในเมืองมีทั่วทุกหนทุกแห่ง เป็นที่พักสำหรับรถโมเตอคาร์ จะเอาไว้ที่ไหนไว้ได้หาที่ไว้ง่าย ถึงจะไปเสียลงกลางทาง ก็ไม่ต้องเข็นไปไหนไกล

อีกอย่างหนึ่งนั้นเขียนไว้ว่าโกแด๊ก ซึ่งเราเข้าใจว่าเป็นที่ขายกล้องถ่ายรูปที่เรียกว่าโกแด๊ก แต่ความจริงนั้น บางแห่งก็มีกล้อง บางแห่งก็ไม่มีเลย ซั่วแต่ขายรูปฤๅขายโปสต์ก๊าดก็เขียนลงว่าโกแด๊กได้ นอกจากนี้ยังมีโซน แว่นตาและอะไรต่าง ๆ ซึ่งยังดูไม่ทั่ว แต่พอแลเห็นรูปก็เข้าใจ ว่าเป็นที่ขายอะไร

ที่เวนต์มีเคลยนอยู่ข้างระรองแร่ง แต่ยังดีกว่าออสเปดาเลตติ เดินเลี้ยวขึ้นไปหน่อยหนึ่งไปกินน้ำชาที่เตอรมินัสโฮเตล เพราะไม่มีโฮเตลดีกว่านี้ เพราะไม่เป็นที่ใครมาอยู่ ออกจะเป็นแต่ที่พักร้อนของคนที่มาเที่ยว กินผักกาดแตงและเฟนอกดีกับน้ำชา เจ้าของโฮเตลรู้ชัดเจนดี เพราะเราแต่งเสื้อครุยลอมพอก เอา

กระดาษเข้ามาให้เซ็นชื่อ แล้วยังขู่ส่งไปว่ากิงออฟอิตาลีก็เคยเสด็จ พ่อก็เซ็นให้ แล้วแย่นรับอาสาจะพาไปดูค่าเซอลโบราณ ซึ่งสร้างแต่คฤสต์ศักราช ๓๐๐ ปี คือ ๑๖๐๐ ปีแล้วนั้น ทางที่ไปก็เลียบลำธารใหญ่ เหมือนอย่างที่แดดเรีย แต่ขึ้นไปบนเขามาก ดูชุ่มชื่นกว่าข้างริมทเล ไปในหว่างดงออลิฟงามอยู่ ไม่มีปลูกดอกไม้ มีแต่ต้นออลิฟดง ตัดต้นองุ่นปลูกเปนไร่ ๆ แซกไปบ้าง ถึงบ้านหมู่หนึ่ง แรกเปนบ้านอย่างเก่า เรียกว่าปีญา ไปอีกถึงบ้านอีกหมู่หนึ่งใหญ่กว่าหมู่นอก เรียกว่าดอลเช อลควา เปนหมู่บ้านอยู่ฟากข้างซ้ายมือมีสพานโค้งสูงข้ามลำห้วย ไปถึงบ้านเรือนที่มีอยู่ใต้น่าผาแต่เล็กน้อย บนน่าผาที่ตั้งชันโกรกเปนที่ตั้งคาเซอลอยู่สูงมาก ร้างไม่มีหลังคา เด็ก ๆ มาตอมแน่น ดูเปนจะไม่ใคร่เคยเห็นคนต่างประเทศ ถ้าเอื้อมมือไปฤๅชี้มือก็แตกกระจาย เด็กผู้หญิงออกจะเกือบร้องไห้ กิริยาท่าทางนั้นดูเหมือนจะเห็นดำ ๆ กลัวกินตับ ตอนถนนนอกม้าฬ้าอะไรไม่รู้จักกลัวโมเตอคาร์ ผ่านกันไปก็เฉย แต่ตามแถบนี้เต้นโครมครามตกใจเผ่นโผน เห็นจะไม่ใคร่มีโมเตอคาร์เข้าไป สังเกตดูเมืองตามแถบนี้ แรกคงตั้งอยู่ในหว่างเขา ริมลำธารเปนหลักทุก ๆ แห่ง ถ้าบ้านที่มีอยู่ริมหนทางเลียบเขาเปนบ้านเก่าก็คงเปนบ้านชาวประมงทั้งนั้น ส่วนบ้านที่เกิดขึ้นใหม่สำหรับถนนมีพวกหนึ่งเกิดสำหรับรถไฟซึ่งใหม่ยังไม่สิ้นเขม่าไฟ[๔] ทั้งนั้น เปนบ้านตั้งอยู่ริมทเล

อนึ่งการเที่ยวตามรายวันที่เล่ามานั้น ดูเหมือนมันย้อนไปย้อนมาฤๅจะเข้าใจได้ว่าแยกไปเปนทิศานุทิศ ที่จริงไม่ได้ไปด้วยทิศานุทิศ ไปได้สองทิศเท่านั้น ในถนนเดียว ไปไหนไปไหนก็ถนนเดียวเท่านั้น เมืองต้นทางไม่ได้แวะ ข้ามไปเที่ยวเสียข้างน่า รุ่งขึ้นจึงแวะก็มี ลำดับเมืองไปทางทิศตวันตกนั้น ดังนี้ ซันเรโม

---

๔ ยังไม่สิ้นเขม่าไฟ เปนคำอุปรมา มาจากวิธีสังเกตเครื่องถ้วยของจีน ถ้าเปนของพึ่งทำใหม่ยังมีคราบเขม่าไฟที่เผา

แล้วออสเปดาเลตติ แล้วบอร์ดิเครา แล้วจึงถึงเวนติมิเกลีย แล้วจึงถึงเมนโตน แล้วมอนติกาโล แล้วนีศ เดินผ่านไปผ่านมาอยู่เช่นนี้ทุกวัน ขากลับจึงไม่ต้องเล่าอะไรมาก็ถึง เติมได้อีกนิดหนึ่งซึ่งยังยกพร่อง คือโฮเตลใหญ่ ๆ เขามักก่อเขาริมทางที่ขึ้น ใช้ศิลาก้อนโต ๆ วางลำดับกันเปนถ้ำเหวเปลวปล่อง ปลูกต้นไม้แซกทั้งปามแลไม้สีสวย ๆ มีขยายถนนหลายแห่ง บางที่ซื้อเรือนเสียทั้งหมู่โตรื้อตัดเปนถนน แก้แคบให้กว้าง แก้คดให้ตรง ทำไปทีละท่อน ตามแต่ทุนจะทำได้ การก่อเขื่อนก่อตึก เวลาที่ขุดพื้นเจาะเขาเข้าไปตัดที่ชันให้ราบ ดูเปนการหนักอยู่ แต่ตอนที่ก่อสร้างไม่ต้องทำอะไร ขุดรากลงไปที่พื้นสักศอกเดียว ไม่ต้องตอกเข็มปูและอะไรเลย ลงมือก่อทีเดียว ก่อก็ก่อด้วยศิลาแท่งโต ๆ ตั้งศิลาแผ่นหนึ่งเท่ากับก่ออิฐสักสามชั้นสี่ชั้น วันเดียวงานก็รวมเข้าไปเปนกอง ถนนก็ไม่ต้องใช้ถมด้วยดินด้วยทรายอะไร ถ้าเปนที่ต่ำก็ก่อเขื่อนเช่นขาสพานทำด้วยศิลา ถมด้วยศิลาขึ้นมาจนถึงที่ แล้วก็ยัดศิลาเลอียดลงไป ถ้าเปนที่สูงก็เจาะศิลาลงไป เอาศิลาเลอียดโรยกลิ้งให้เรียบ ท่อน้ำก็ใช้น้อยเฉภาะที่ราย ๆ มันทำง่ายทำดาย แต่ถ้าคิดค่าแรงแล้วเห็นจะมาก เพราะมีแต่เรื่องทุบระเบิดย่อยศิลาไปเสียทั้งนั้น คนทำงานเห็นจะทำงานมากชั่วโมงกว่าบ้านเรามาก ย่ำค่ำแล้วยังทุบหินเผง ๆ อยู่ ที่ข้างโฮเตลเบลวิวมีตึกหลังหนึ่ง ซึ่งเอมเปอรเรอเฟรเดอริกเมืองเยอรมนี เมื่อเวลาประชวรมาอยู่ ต่อเมื่อรู้ข่าวว่าเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ สิ้นพระชนม์จึงมาเชิญไปจากที่นี่ เขาทำเปนแผ่นทองเหลืองมีรูปเอมเปอเรอเฟรเดอริกอยู่กลาง ติดไว้ที่เขื่อนน่าเรือน เรือนนั้นอยู่ข้างหลัง เยื้องกับวิลลานี้หน่อยหนึ่ง

การเดินทางด้วยรถไฟเวลานี้ พ่อรู้สึกเหมือนหนึ่งไปไหนต้องไปรถคุก อ้ายที่ยื่นเยี่ยมตาดำ ๆ ตามช่องลูกกรงอยู่ข้างบน เพราะเคยขี่รถโมเตอคาร์มันแสนสบายเสียแล้ว นึกจะหยุดที่ไหนก็หยุดได้ ไปเวลาไรมาเวลาไรสดวกใจทุกอย่าง วันนี้กรมสมมตไปก็ประดักประเดิดเต็มที ว่ารถหัวต่อในระหว่างอิตาลีกับฝรั่งเศส

ไปถึงไม่ตรงเวลากัน ไม่เดินล่วงแดนกัน จนต้องเลยไปหยุดกินเข้าอยู่ที่ต่อแดนชั่วโมงหนึ่งจึงได้ไปต่อไปอีกได้ พ่อเยอเข้าถ้ำ ด้วยประเดี๋ยวมืดประเดี๋ยวสว่าง พูดกันค้าง ๆ เข้าถ้ำเสียงดังโกรกกรากพูดไม่ได้ยิน ควันก็กลุ้มไปทั้งนั้น เยอขี้เกียจพยายามจะนับว่าเข้าถ้ำสักกี่สิบหน

หนังสือตอนนี้ส่งเมล์ไม่ทัน จำจะต้องส่งเมล์วันอาทิตย์

คืนที่ ๔๓

วันพุฒที่ ๘ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้นอนดีขึ้น รู้สึกสบาย กินกลางวันแล้ว เวลาบ่ายไปที่ห้องช่างเขียนมาก็อดดี วันนี้แต่งตัวทั้งตัว ไปยืนตั้งท่าให้เขียน เขาเรียนรูปขนาดเล็กเพื่อจะให้เห็นท่าทางว่าจะเป็นอย่างไร ไม่ได้เขียนหน้า ยืนแล้วหยุดพัก ถึงสามทอดจึงได้เลิก ท่าทางที่แกวางให้งามจริง ๆ มองสีเยอคุรังนี้มีคุณสมบัติเป็นช่างเขียนแท้ คือเลือกดูหยิบที่ไหนงามว่องไวนัก มือซ้ายกำพู่กันสอดในกระดานน้ำยาทั้งใหญ่ทั้งเล็กหมดด้วยกันอยู่ใน ๑๒ เล่ม พอใช้พู่กันหมดก็พอแล้วทุกคราว ดูสนุกในเชิงเขียน เขียน ๆ แล้วถอยหลังออกไปสามก้าวมองดู แล้วกลับเข้ามาเขียนใหม่ ถ้าเห็นอะไรงามที่ชอบใจจะเขียนก็ยกมือขึ้นเพียงหูฤๅลืมอะไรก็เกาศีศะ ถ้าจะไปหยิบอะไรที่โต๊ะก็วิ่งไปหยิบ ดูเหมือนหนึ่งว่าถ้าจะไปช้า ๆ แล้ว กลับมาจะลืมความคิดที่เห็นงามนั้นเสีย วันนี้เขียนเสื้อครุยด้วยเข้มจมน้ำยาปล้มเสื้อครุยว่างามมาก ถ้าลงมือเขียนรูปแผ่นใหญ่ อยากจะขอเอาไปแต่งตึกตาดูแต้มเขียนให้เหมือน จะมอบไว้ให้ก็ไม่รับ กลัวหาย ถ้าจะเอาไปให้ดูก็ขอให้มีคน

ไปนั่งกำกับหายไม่รู้ด้วย รูปที่เขียนครึ่งตัวทำหน้าไว้นั้นเอาเข้ากรอบเดี่ยวนั้นขึ้นตั้งดู แกมองไปมองมาเห็นไม่งามขึ้นมาแล้ว หยิบเอาเข้าไปซ่อนไว้เสียใต้โต๊ะ จะเขียนใหม่พ่อไกล่เกลี่ยจะเอารูปที่ลองเขียนนั้น ทั้งครึ่งแลเต็มตัว รับว่าจะให้แต่ไม่ยักให้อ้ายแผ่นที่ลองเขียน บอกว่าไม่งาม จะเขียนให้ใหม่ แผ่นเต็มตัวก็ว่าเล็กนัก จะเขียนไม่ได้แจ่มแจ้ง จะเขียนให้ใหม่ให้โตขึ้นไปกว่านั้น เปนใจความว่าการเขียนนั้นไม่ยากอะไร ไม่กี่วันก็แล้ว การยากนั้นอยู่ที่จะเขียนให้เหมือนแลให้ท่วงทีงาม แกมานั่งคอยเขียนรูปพ่ออยู่สองวัน เขียนรูปมากอตติเจ้าของห้องเขียนวันนั้นแล้วเสร็จ วันนี้ให้ดูเหมือนจริงๆงาม ถ้าหากว่าแกไม่เขียนหนังสือให้กันในรูปนั้นพ่อซื้อเสียแล้ว นี่แกให้กันเปนค่าเช่าโรงที่เขียน รพีตราคาถึงสองพันแฟรงก์จะซื้อ นี่ตรงกันกับมือเปนเงินเปนทอง เขียนเสียวันละชั่วโมง เท่ากับชั่วโมงละพันแฟรงก์ แต่ข้อสำคัญนั้นอยู่ที่พื้น ถ้าพื้นดีจึงจะเขียนได้ดี พื้นไม่ดีเขียนก็ไม่เปนเรื่อง วันนี้อยู่ข้างจะยิ้มแย้มแจ่มใสมาก ดูเพลิดเพลินใจในการเขียน เขียนไปจนบ่นว่าเมื่อยมือที่กำพู่กันแลสีบดกระดาน วางลงขออนุญาตสูบบุหรี่ ดูดสักสองสามหมุบ นึกขึ้นอะไรขึ้นมา ฉวยกระดานแลพู่กันเขียนอีก บุหรี่ที่ปากก็ลืมดูดจนดับ เลยอมอยู่ได้จนแล้ว มากอตตินั้นก็ยังเยอมาก จัดที่ทางเอาดอกไม้ดอกไล่มาตั้งไว้ให้เพลิดเพลินทุกวัน ถ่ายรูปแลเอนลาชรูปที่สตูเดียวของตัวมาให้สำหรับแจก จะขออนุญาตทำป้ายติดไว้ที่หน้าเรือน ว่าพ่อไปเขียนรูปที่นั้น วันนี้เขียนนาน แต่กระนั้นก็ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ในการทดลอง รูปที่จะเขียนจริงนั้นยังไม่ได้ลงมือเลย พรุ่งนี้ตกกันเวลาเช้า แต่มันเกะกะอยู่หน่อย ที่มีเคานเตสเยอรมันผู้หนึ่งไปให้มากอตติเขียนรูปค้างอยู่ เวลาเช้าเปนของเขา เวลาบ่ายเปนของเรา เราจะไปขอเปลี่ยนเวลาเช้าก็แปลว่าไม่ให้เขาได้เขียน จึงต้องให้จรูญไปคิดอ่านพูดจา ก็เปนที่ตกลงกัน

วันนี้เลิกเย็นไป เลยไถลไปบ้านปะโรติ ซึ่งเปนเจ้าของวิลลาโนเบล เมื่อวานนี้รถมณีรัตนถึงน้ำมันรั่ว ก็ได้ไปยืมรถที่ตานี้ ได้พบกันแล้วเมื่อวันแรกมาถึง วันนี้ไปถึงบ้านเข้าอยู่ข้างปลื้มมาก รูปพรรณสัณฐานอ้วนใหญ่ กิริยาอัชฌาไศรยเหมือนอเมริกัน แลปรากฏว่าเปนคนชั้นกลาง เรื่องราวของท่านผู้นี้ ดุ๊กออฟเยนัวเปนผู้รู้ ว่าเดิมเปนคนจน ไปค้าขายอเมริการวยมาก จึงได้กลับมาสร้างวิลลาโนเบล ชื่อโนเบลนั้นไม่ใช่ชื่อเจ้าของ เปนชื่อผู้ซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏผู้หนึ่ง ให้ชื่อตามชื่อผู้นั้น บ้านที่เขาอยู่เองนี้ก็เปนวิลลาอันหนึ่งดูข้างนอกเกลี้ยง ๆ ไม่งามเหมือนวิลลาโนเบล แต่ข้างในแต่งหรูมาก ฝาผนังดาดแพรสีแดง เก้าอี้ใหม่สีแดง ของโต ๆ ปิดทองเปนมันปลาบเหลืองฉาดไปทั้งห้อง เปนอย่างชั้นผู้ดีมั่งมีใหม่ ๆ มีเมียแลลูกชายคนหนึ่ง ลูกหญิงสองคน หลานของผัวฤๅเมียนั้นอีก ๒ คน มีลูกหลานเด็ก ๆ สักเจ็ดแปดคน หลานลูกของลูกสาวเปนผู้หญิงอายุได้สี่ขวบ พ่อตายตั้งแต่อายุได้ ๒๕ วัน คนหนึ่งน่าเอ็นดู เปนผู้ได้รับหน้าที่ทำบุเคเข้ามาให้พ่อ เรื่องราวที่แกไปทำมาหากินนั้น ไปทำไร่ถั่วที่เมืองเออร์เคว เปนเมืองริปับลิกชาติสะเปนในเมืองอเมริกาใต้ เพราะเหตุที่แกไปอยู่ที่โน่นค่อนปี กลับมาที่นี่ชั่วฤดู จึงมีผู้เข้าใจกันว่าแกเปนอเมริกัน ที่แท้ไม่ได้เปนอเมริกัน เปนอิตาเลียน พูดภาษาอังกฤษไม่ได้เลยสักคำเดียว ในเมืองเออร์เควนั้นว่ามีฤดูเกือบจะเหมือนกันตลอดปี ร้อนแลมีไข้เหลืองชุม พ่อเด็กที่ให้บุเคนั้นก็ตายด้วยไข้เหลือง ตาปะโรตินี้อยู่ข้างจะเปนคนมีศรัทธามาลา สร้างวัดที่ริมบ้านนั้นเอง เมื่อพิจารณาดูทั้งหมดแล้วให้รฦกถึงพระภาษี (เล็ก) จริง ๆ อัธยาไศรยกว้างขวางคล้ายคลึงกัน เมียนั้นท่าทางเหมือนเศรษฐีนีสมบุญบ้านผักไห่ เปนเศรษฐีชั้นนั้นสำหรับเมืองนี้ตรงทีเดียว วัดที่สร้างก็เปนอย่างช่อฟ้าชวนฟ้าชำเลืองอย่างใหม่ สวนในบ้านมีต้นไม้มาก ที่ริมกระไดเต็มไปด้วยต้นแต้ชวย มีดอกบานเต็มต้น ดอกโต ๆ หลายสี คือสีขาวอย่างหนึ่ง ชมภูอ่อน

ฤๅบัวโรยอย่างหนึ่ง ชมภูแก่อย่างหนึ่ง ชมภูทับแสดอย่างหนึ่ง แดงอ่อนอย่างหนึ่ง แดงกลางอย่างหนึ่ง แดงแก่อย่างหนึ่ง สีครั่งอย่างหนึ่ง ลายขาวปนแดงอย่างหนึ่ง เหมือนแต้ฮวยที่มาแต่เมืองจีน ซึ่งตูมแล้วไม่บานในเมืองเรานั้นไม่มีผิดเลย จนพ่อไปดูถามว่า มาแต่เมืองจีนฤๅ เพราะเห็นใส่กระถางใหญ่ ๆ โตเกือบเท่าต้นพิกุลเตี้ยน่าพระที่นั่งอัมพร เขาบอกว่าไม่ใช่ เปนไม้ที่นี่เอง มันช่างงามกระไรเลย เกือบเหมือนแกล้งทำด้วยมะละกอดอกไม้เครื่องสด จนจับเข้าแล้วยังไม่หายนึกว่าเปนมะละกอ เขาตัดผูกกระเช้าใหญ่มาให้กระเช้าหนึ่งงามจริง ๆ ใบก็หนากลีบก็หนา เหตุไฉนจึงไม่บานในเมืองเรา เหมือนอย่างกุหลาบที่ก้านแลเปลือกหุ้มก้านเปนขน อย่างเช่นเคยเห็นดอกไม้แห้งฤๅเห็นรูปเขียนควรจะยอมว่าในเมืองเราเปนไม่ได้ เพราะเห็นแต่ดอกตูม เขาว่าพอบานก็ร่วงนี่ไม่ใช่เช่นนั้น น่าจะทน เหตุไฉนจึงทนร้อนไม่ได้เสียเลย ซึ่งพ่อคลั่งพูดถึงไม้ดอกร่ำไปนั้น เพราะมันแลไปข้างไหนก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งเมือง สวนก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งนั้น ไร่ก็เปนดอกไม้เต็มไปทั้งนั้น จะไม่เคยเห็นเมืองอื่นในประเทศยุโรปซึ่งจะมีดอกไม้มากอย่างแถบนี้

กลับเข้าเรื่องปะไรดีใหม่ นั่งสนทนากันอยู่นาน ไปจัดแชมเปน์มาเลี้ยงสกดดื่มโดนด้วยกันอย่างเต็มที่ พ่อลาจะกลับ จูบหัดถ์พ่อหมดทั้งผู้หญิงผู้ชาย คราวนี้เดินออกมาตามคอริดอระหว่างห้อง ดาปะไรดีมายืนคอยอยู่ เอาหมวกปะนามาใบหนึ่ง ซึ่งเปนของสานใหม่ยังไม่ได้ดามหนังข้างใน มาสรวมหัวปุบลงเอามือตบบนหัวทีหนึ่ง บอกว่าเปนของดีขอให้รับไว้ กลับมาให้ลูกแลใคร ๆ ดูเขาว่าเปนของวิเศษมาก ราคาอยู่ในประมาณสัก ๓๐ ปอนด์ ที่ว่าท่าทางแกเปนอเมริกันนั้นคือเช่นนี้ ใจคอกว้างขวางอารีนบนอบมาก เช่นกับจูบมือโดยความเคารพอย่างวิเศษ แต่ข้อที่จะเอาหมวกมาสรวมบนหัวแลตบหัวนั้นไม่มีความหมิ่นประมาทอย่างใด กลับเปนการอื่นไป แล้วต้องการให้ไปดูวัด นัดพ่อก็

ตกลงไป ทางที่เข้านั้นเข้าหลังโบสถ์ น่าโบสถ์ออกถนน มีอ่างน้ำมนต์ตั้งทั้งข้างน่าข้างหลัง ข้างเขาจะเข้าออก ต้องจิ้มน้ำมนต์นั้นกริ้งกางเขนที่หน้าก่อนจึงเข้าไป แต่เราไม่ต้องทำอะไร มีรูปซึ่งทำด้วยกระจกสีเล็ก ๆ สามแผ่น นอกนั้นก็น่าพระ อย่างวัดโรมันคาทอลิกตามธรรมเนียมเกลี้ยง ๆ เล็กกว่าวัดนิเวศธรรมประวัติมากอยู่ กำลังดูนั้นมีสัปรุษเข้าไปทางน่าโบสถ์หลายคน พ่อบอกว่าจะเป็นที่กีดขวาง จึงได้ออกมาเสีย แล้วเลยกลับบ้าน ได้ฝากลอกเกตมีอักษรชื่อไปให้เด็กที่นำบุเคมาให้อันหนึ่ง

กลับมาถึงบ้านเลยเดินลงไปริมทเล ถ่ายรูปแลนั่งตากแดดด้วยแดดยังมาก โปลิศลับที่มาประจำอยู่น่าบ้าน พลอยเดินตามเข้าไปด้วย ออกรำคาญจนพ่อต้องถามว่านี่มันจะมาระวังอะไร กลัวเราจนน้ำตายฤๅอย่างไร ที่เป็นเช่นนี้เป็นโดยอัชฌาไศรยของบุคคลผู้ที่มานั้นต่าง เอาน้ำชาลงไปกินที่ริมทเลดูเขาตีอวน ลักษณตีอวนที่นี่ไม่เหมือนกันกับที่ทเลของเรา เห็นจะเป็นด้วยพื้นทเลเหล่านี้เป็นศิลามากใช้ลากไม่ได้ พอลงอวนวางรอบแล้วเรือนั้นเข้าไปกลางวงเอากระเชียงตีกราบเรือดังโครม ๆ แล้วแจวอวนไปจนรอบ เมื่อรอบแล้วก็สาวอวนจับปลาซึ่งตกใจเข้าไปค้างอยู่ในตรางร่างแห กู้พลางจับปลาพลางเช่นนี้ไปจนรอบ ไม่ได้ลากขึ้นหาด จับวันหนึ่งครั้งชั่วโมงครึ่งหนึ่ง ตลอดตั้งแต่เช้าจนค่ำ ถ้าถูกคราวดี วันหนึ่งได้ถึง ๓๐๐ แฟรงก์ ลางทีปลาใหญ่ ๆ เข้าติดต้องปล้ำปลุกกันมาก คนที่มาลงอวนนั้นบริบูรณ์ด้วยบาดแผลเป็นอันมาก ถูกปลาใหญ่กัดตีนมือเป็นริ้วแรงด้วยสาวอวน เรือที่มาลงอวนนั้นลำละ ๓ คน นั่งพิจารณาดูภูมฐาน ศาลาทำด้วยศิลาอ่อน เขาทำไว้มุมพื้นที่แลตรงไปข้างทิศใต้ ซึ่งเป็นภูเขามีบ้านเรือนตั้งอยู่บริบูรณ์ งามเป็นชั้น ๆ อย่างก่อเขาตั้งเรือนตุ๊กตา ไม่มีลม มีแต่แดด รู้สึกเหมือนไม่ได้หนาว ต่อแลดูเสื้อผ้าสักหลาดที่สรวมอยู่จึงรู้ว่าหนาว ถึงสรวมเสื้อหนาเช่นนี้ได้กับแดดร้อนเผามาวันยังค่ำ พื้นที่นั่นเป็น

ศิลาปูฤๅไรยทั้งนั้น ถ้าเปนเมืองเราจะยังไม่สิ้นควันเหยียบไม่ได้ นี่ไม่ต้องคิดถึงข้อนั้น เมื่อเห็นเช่นนั้นแล้ว มาลองนึกว่าบ้านเราอากาศเปนเช่นนี้จะแสนสบายอย่างที่สุด แต่ความพอใจของมนุษย์มันไม่มีพอดี ยังบ่นอยากลดลงเสียอีกสักนิดหนึ่ง แต่พอใส่กางเกงเชิ๊ตได้ นี่บ้านเรามันลดมากเกินไป จนใส่กางเกงเชิ๊ตก็ร้อนเหื่อแตก ความจริงการปรารภเช่นนี้ใช่จะมีแต่เรา ฝรั่งข้างเหนือก็ต้องปรารภเหมือนเรา ต้องการอากาศของหัวเมืองชายทเลเหมือนกัน ต่างกันแต่เขาต้องการร้อน เราต้องการเย็น เพราะเหตุฉนั้นหัวเมืองเหล่านี้จึงเปนที่นิยมของใคร ๆ ทั่วไป เพราะอาจจะทำให้พอใจได้ทั้งพวกที่อยู่เมืองหนาวแลเมือง ร้อน จนเปนคำกล่าวว่า ถ้าเปนคนมั่งมีแถบนี้ เหตุไรจะไม่มีที่บ้านที่ซันเรโมฤๅแห่งหนึ่งแห่งใดริมชายทเลนี้ อันเปนที่อยู่ในระหว่างความพอใจของพวกเมืองร้อนแลเมืองหนาวทั้งสองฝ่าย

วันนี้ได้ซื้อกล้องถ่ายรูปโกแด๊กสามัญที่ขายตามตลาด ขนาดโปสต์การ์ดอันหนึ่ง ด้วยความตั้งใจว่าจะถ่ายรูปโปสต์การ์ดไว้สำหรับตอบกรมดำรง เพราะได้รับรูปเวลาลงเรือแผ่นหนึ่งส่งมา ไม่รู้เค้าเงื่อนว่าอย่างไร พอดูเครื่องหมายต่าง ๆ ทั่วแล้วก็ลงมือถ่ายด้วยการเดาทั้งสิ้น ผเอิญได้รูปดี เห็นจะพอเปนราชการได้ตลอดจนเวลากลับ การถ่ายรูปที่ยุโรปมันแปลกอยู่ อากาศดูเหมือนจะมืดกว่าบางกอก แต่ถ้าถ่ายเท่าคเนใจในบางกอกมักจะโอเวอ ดูดูไปมันเหมือนไฟฟ้ากับไต้ ที่บางกอกสว่างเปนอย่างไต้สีแดง ที่นี่มันสว่างใสขาวเหมือนไฟฟ้า เอกสโปเชอไม่ยักผิดกันเท่าใด แต่ฟิล์มฤๅกระจกที่นี่มันไวกว่าบางกอก เอกสโปเชอก็เร็วกว่า แต่ไปที่อื่นอย่างไรไม่รู้ ก็ต้องทดลองกันไป แต่ส่งไม่ได้ทันใจ เพราะไม่ได้ล้างแลพิมพ์เอง พอถ่ายแล้วเสร็จก็ผนึกส่งไปให้ทำที่อื่น

อนึ่งพ่อลืมเล่าถึงเรื่องพระที่แกรนด์ดุ๊กออฟเฮสสร้างไว้ที่วูฟกาเตนเมืองดาม-สตาดนั้น รังสิตได้ไปวานตาโปรเฟสเซอผู้ที่ทำตัวอย่างพระนั้นเอง ถ่ายอย่าง

ลดส่วนขนาดย่อมลงรูปหนึ่ง ได้มาที่นี่แล้วพวกฝรั่งข่าวตื่นเต้นกันว่าหนักเต็มที่ถึงครึ่งตัน จะตั้งโต๊ะไหนมันกลัวหักเสียหมด ทำฝีมือดีมาก หน้าตากล้ำเนื้อเปนคนหมด เว้นไว้แต่ถ้าจะดูเปนพระแล้วไม่แลเห็นว่าเปนพระ เพราะเปลือยกายไม่มีผ้าห่ม กลับไปมีผ้าโพก อาการกิริยาที่นั่ง นั่งสมาธิเพ็ชร์ แต่เท้าทั้งสองข้างชัน ไม่ราบลงไปกับตักเหมือนกับพระเราๆ ฤๅเรานั่งดินเปล่า เหมือนกับใส่เกือกบู๊ตนั่ง จะเปนด้วยแกรนด์ดุ๊กแกนั่งทั้งเกือกบู๊ตฤๅอย่างไร มือเอานิ้วซึ่งอข้างหลังนิ้วชนกัน นิ้วแม่มือปลายนิ้วชนกัน เปนพวกพระเชียงรุ้ง ไซบีเรีย พวกที่ถือหม้อน้ำมนต์ฤๅบาตร กรมสมมตออกวาจาว่าถ้าดูเปนพระแล้วออกฉุนๆ ถ้าดูเปนรูปตุ๊กตาแล้วงาม กรมดำรงต้องการจะเอาไปเข้าแถวพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร แต่ครั้นเมื่อเห็นแล้ว เห็นว่าเข้ากันไม่ได้ ไม่เปนพระอย่างไทย เขาจะร้องว่าขาดผ้าพาด ถ้าจะไปถ่ายตัวอย่างที่ยางถอด กดพิมพ์แล้วใช้ได้ ต้องทำขนาดเดียวกัน แต่ที่จะขยายให้ใหญ่ขึ้นนั้น เปนพ้นวิไสยท่านเจ้ามา[๕] ฤๅพระประสิทธิ[๖] จะทำได้ ต้องการความรู้อยู่ในนั้นมาก พ่อได้สั่งให้ส่งเข้าไปตั้งห้องบรอนซ์

มีลูกไม้มาใหม่ส่วนวันนี้ คือปลัมสีม่วงลักษณสีสรรเหมือนองุ่นสีม่วง ลูกโตประมาณเท่ามะปรางท่าอิฐ แต่รศยังไม่หวานมากเช่นที่ได้เคยกิน กับส้มแมนเดอรินไปพบที่บอร์ดิเครา มีเลือดแดงภายในเหมือนส้นสเปน แต่ไม่หวานแหลม เขาว่าแก่จัดเกินไปเสียแล้ว มีขนมอย่างหนึ่งซึ่งน่าที่เราจะทำได้ แต่จะทำด้วยลูกอะไรนั้นเปนของควรคิด คือเขาเอาสตรอเบอรีลูกใหญ่ ที่ขนาดโตสักเท่าลูกเงาะ ชุบน้ำตาลผสมสีซอกกะเลต เหลือก้านเขียวแลเห็นอยู่ข้างนอก แล้วใส่ในกระทงกระดาษเล็ก ๆ ลูกละกระทง เวลากินก็กัดเข้าไปเฉยๆรศเปรี้ยวๆ

---

๕ พระมงคลทิพมุนี มา วัดจักรวรรดิราชาวาส (ในรัชกาลปัจจุบันได้เปนพระพุฒาจารย์)

๖ พระประสิทปฏิมา ม ร ว หมอก บุตรหม่อมเจ้าสุบรรณในกรมหมื่นณรงคบริรักษ (ผู้ที่ปั้นจำลองพระพุทธชินราชวัดเบญจมบพิตร)

หวาน ๆ อร่อย ถ้าน้ำตาลหนาหวานมากเกินไปสักหน่อย ไข่เจียวอีกอย่างหนึ่งที่ควรเราจะทำกินได้เอง คือเจียวข้างล่างสุก อ่อนอย่างไข่เจียวฝรั่ง แล้วจึงเอาไข่ผสมกับเครื่องปรุง มีหมูแฮมแลเนื้ออะไรเล็ก ๆ เห็ด หยอดลงไปที่ตรงกลางแล้วพับทันที กดขอบให้ติดกันไม่ให้ไข่ที่กลางนั้นไหล สำเร็จเปนไข่เจียวข้างในเปนยางมะตูม สำหรับกินเวลาเช้าอร่อย พ่อคิดถึงลูกจึงเล่าเข้ามาให้ฟังเช่นนี้ นึกว่าถ้าลองทำคงทำได้ทันที

วันนี้ได้รับหนังสือกรมดำรงแลพระยาสุขุม[๗] หมายว่าหนังสือในวังจะมีมาด้วยก็เปล่า ใจคอจะออกโหรงเหรง พรุ่งนี้หมายว่าจะไปนีศ แต่ทราบว่าเปนวันสาสนาพวกคาทอลิก กลัวร้านจะปิด จึงตกลงย้ายไปอาลเซงคัล ต่อมะรืนนี้จึงจะไปนีศ เพื่อจะซื้อของทำฉลากวันเกิดลูกเอียด จะแต่งแฟนซีเห็นจะไม่ไหวแล้วไม่มีคนด้วยกัน มันจะไม่สนุก

คืนที่ ๔๔

วันพฤหัศบดีที่ ๙ พฤษภาคม

วันนี้ไปที่เขียนรูปได้เวล่ำเวลาดี ตาตรุ้งปลื้มแจ่มใส ถึงออกมารับนอกห้อง วันนี้แต่งครึ่งตัวเขียนแผ่นใหญ่แต่หน้า ถูกนั่งนานเต็มที เบือนคอแลสูงอยู่ข้างเดียวจนเมื่อย แต่แกร้องยากในการที่จะแต้มดวงตา เรียกว่าฟกคอก็ได้ แกเห็นเราหน้าเบือเต็มทีให้หยุด เดินไปเดินมา แต่แกยังทำงานของแกอยู่ แกเหนื่อยขึ้นมาเองฉวยกระจับปี่มาดีดร้องเพลงให้ฟัง ท่าทางเมื่อหนุ่ม ๆ เห็นจะเก่งมาก

---

๗ พระยาสุขุมนัยวินิต ปั้น สุขุม ข้าหลวงเทศาภิบาล | มณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาเลื่อนเปนเจ้าพระยายมราช

เดี๋ยวนี้ท่าก็ยังคมคาย ใส่สายสร้อยข้อมือใส่แหวนเรียงกันถึงสามนิ้ว เวลาจะเขียนเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวใหม่ เขียนแล้วเสร็จแต่งตัวหรู เวลาจะกลับได้สนทนากันในการที่จะทำ แกคิดว่ารูปนี้จะแล้วเสร็จในเดือนมิถุนายนนี้เอง บ้านที่เขียนรูปเดี๋ยวนี้ออกจะเปนที่ประชุมคนมาเฝ้ามาดูมาถ่ายรูป

เขียนสำเร็จแล้วได้ขึ้นรถ เอาพระสารสาส์นซึ่งตามมาแต่เยนัวขึ้นรถไปด้วย ไปตามทางวันนี้เหมือนทางที่ไปซันโต สเตฟาโน ริวา ต่อจากนั้นไปเปนซันลอเรนโซ ซึ่งเปนหมู่บ้านไม่สู้มาก มีวัดอยู่ปลายแหลม ออกจากวัดนั้นถัดนั้นไปถึงปอโตมอริโซ เมืองนี้เปนเมืองใหญ่ คือเมืองมณฑลซันเรโมอยู่ในมณฑลปอโตมอริโซ มีมณฑลทหารตั้ง เมืองนี้ตั้งอยู่ในอ่าวใหญ่ แหลมข้างหนึ่งเปนปอโตมอริโซ แหลมอีกข้างหนึ่งเปนเมืองออนเคลีย ต่างเมืองต่างมีเฮดกวอเตอ สำหรับเรือจอดเปนคนละท่า แต่เล็กทั้งสองท่า จอดได้แต่เรือย่อม ๆ ดุ๊กออฟเยนัวเล่าว่ามีความคิดที่จะรวมสองท่านี้ให้เปนท่าเดียวกัน แต่ต่างเมืองต่างไม่ยอม เหตุด้วยไม่ชอบกันมาแต่ไหนแต่ไร การที่ลอย[๗] กันได้เช่นนี้ เพราะเมืองในอิตาลีทั้งปวง ต่างเมืองต่างปกครองตัวเอง โดยแมร์ที่ราษฎรในเมืองนั้นเลือก รัฐบาลตั้งแต่ข้าหลวงมากำกับ ที่จริงเมืองมันก็ต่อถึงกันแล้ว ห่างแต่ตลาด ต่างเมืองต่างอยู่บนแหลมสันเขาคนละข้าง ส่วนไร่บ้านคนในระหว่างกลางติดกัน ในเมืองสองเมืองนี้มีตึกรามใหญ่โตร้านตลาดมาก เมืองออนเคลียเปนที่กลั่นน้ำมันออลีฟอย่างดีปรากฏในแถบนี้ ต่อนั้นไปไดโนมารีนาอยู่ริมน้ำ ไดโนคัสตะโลอยู่บนดอน ที่นี่เปนพื้นรายบ้านเรือนที่เปนส่วนอย่างเก่าก็คงอย่างเก่า ที่ทำขึ้นใหม่โต ๆ ก็มี ในที่นี้ได้เห็นกังหัน[๘] อย่างบ้านกรมหลวงเทวะวงษ์กำลังหมุนอยู่ อีกแห่งหนึ่งเปนกังหันมอนิเมนต์

---

๗ ลอย ฤา ลอยแพ เปนคำแผลง หมายความว่าเปนอริกัน

๘ กังหันลม กรมหลวงเทวะวงษ์ฯ ทรงซื้อมาแต่อเมริกา ตั้งที่วังเชิงสะพานถ่าน

ครมดำรง[๑๐] เมื่อยังไกลอยู่เห็นหมุนอ่อย ๆ ครั้นเข้าไปใกล้ได้ฤกษ์ได้พาดี อย่างไรหยุด พระสารสาสน์เอ่ยขึ้นมาเองว่า "จังหันมันไม่แน่หรอก พระพุทธเจ้าข้า ประเดี๋ยวก็หยุด ประเดี๋ยวก็เดิน" ถัดนั้นไปเป็นเมืองตั้งอยู่บนเขาสูง แต่อยู่ริมน้ำชื่อไลดุเลีย ดูงามดี ทางรถโมเตอคาร์เลียบไปต่ำกว่าหมู่บ้านเรือนมาก ต่อนั้นไปถึงยอดเขาสูง มีเสาของสำหรับใช้ซิคแนลกับเรือ ไม่ใช่โทรเลขไม่มีสาย ได้หยุดกินเข้ากลางวันกลางทางบนถนน แอบเข้าข้างหนึ่งหาของใส่หีบปิกนิกไปกินกลางแจ้ง อร่อยและสนุกดี กินกลางวันแล้วลงจากเขาถึงอาละ-เซียว อ่าวอาละเซียวนี้เป็นตำบลเดียวซึ่งได้เห็นหาดทรายยาวใหญ่ตลอดอ่าว เขาว่าเป็นที่สำหรับคนมาอาบน้ำ เพราะเป็นที่ไม่มีศิลา น้ำตื้นเดินออกไปได้ประมาณครึ่งไมล์ ยังไม่ถึงน่าอก เพราะเหตุที่น้ำตื้นเช่นนี้ คลื่นจึงไม่สาดก้อนกรวดขึ้นมาเป็นหาดกรวดเหมือนที่อื่น ๆ ไม่มีปลาและสัตว์ร้ายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย พื้นบนบกก็เป็นทรายตลอดอ่าว มีหมู่บ้านเก่า ๆ อยู่ข้างริมน้ำ แต่ทำขึ้นใหม่มาก มีโฮเต็ลเขื่อง ๆ อยู่ริมถนนโมเตอคาร์ซึ่งเขาตัดอ้อมเมืองเก่า ในระหว่างแหลมท้ายคุ้งอาละเซียวนี้ ต่อกันกับอาลเบงคัล มีเกาะกลมอยู่เกาะหนึ่ง ซึ่งแลเห็นแต่เมื่อแรกมาตามทางรถไฟเรียกว่า กาลินาเรีย แปลว่าเกาะไก่น้ำ เป็นเกาะไม่มีต้นไม้ใหญ่ มีเขาสูง เดิมเป็นของผู้มีตระกูลในเมืองนี้ แล้วขายในราคาถูก ๆ มีผู้ซื้อไว้ไปสร้างตึกรามขึ้นใหญ่โต ที่ได้ชื่อว่าเกาะไก่น้ำนั้น ตามชื่อนกอย่างหนึ่งซึ่งมีชุกชุมในเกาะนั้น เรียกกันว่าไก่น้ำ ได้ทำถนนหนทางมาก ไม่สู้ห่างตลิ่งก็จริง แต่ดูการไปมาจะประดักประเดิด ไหนจะข้ามเรือ แล้วยังต้องขึ้นเขา ไปอยู่นั้นอยู่ข้างจะเป็นออกถูกปล่อยเกาะ ลงจากสันเขาคราวนี้ก็ถึงอ่าว

---

๑๐ จังหันลมอย่างอเมริกัน ผู้รับเหมาเจาะบ่อถวายกรมหลวงดำรง ฯ ตั้งที่บ่อเริ่มริมตลาดพระปฐมเจดีย์ ดำรัสเรียกว่ามอนิเมนต์ เพราะไม่ใคร่หมุน ภายหลังโปรด ฯ ให้ย้ายมาตั้งที่โรงม้าตำหนักพญาไท

อาลเยงคัล เมืองนี้เปนที่ราบมากเพราะเขาถอยลึกเข้าไปจากทเล ทำไร่ผักต่าง ๆ มีอาติโช๊กเปนต้นเต็มไปจนสุดสายตา แต่ตัวเมืองนั้นไม่ใหญ่โตเท่าใดเปนเมืองอย่างเก่าถนนแคบ ๆ มีถนนพึ่งจะเริ่มทำขึ้นใหม่ยังไม่แล้ว พระสารสาสน์ว่ามีของเก่าที่ควรจะพึงดู แต่ลงจากรถไม่ได้ พอถึงก็ดูเปนรู้กันเสียแล้ว คนมาล้อมรถแน่น แต่รถจะเคลื่อนที่ก็ไม่ได้ ให้นึกสงไสยว่าการที่ไปตามพระสารสาสน์จะเปนเหตุให้คนรู้ ได้คอยดูกันอยู่เสียแล้ว แลเปนวันนักขัตฤกษ์พระเยซูขึ้นสวรรค์ ซึ่งคนหยุดทำงาน จึงมาประชุมกันอยู่ในท้องถนนมาก ตกลงเปนการที่ไปนั้นเหนื่อยเต็มที่ ได้หยุดแต่เวลากินกลางวัน นอกนั้นแล่นเรื่อยอยู่เสมอไป ๖๐ กิโลเมเตอ มา ๖๐ กิโลเมเตอ ๑๒๐ กิโลเมเตอไม่ได้มีเวลาหยุดจนตัวเขา

หนทางที่ลงไปวันนี้ เรื่องดอกไม้เปนของเล็กไม่มีผู้ใดปลูกขายเปนแต่ปลูกสำหรับบ้าน มีงามอยู่แห่งเดียวที่ร้านขายแก่นัง กุหลาบเลื้อยขึ้นไปดาดเปนปะรำดอกแดงไปทั้งนั้น มีสวนออลิฟงามอยู่บางตอน แต่โดยมากเปนที่ไม่ได้ปลูกอะไรเต็ม ดูเปนศิลาพังกระจาย เขาว่าเปนผลแห่งแผ่นดินไหวประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว มีโพรงที่ขุดลงไปเอาศิลาสายลึก ๆ อยู่ริมทาง มีโรงทำปูนซิเมน ทำอิฐ ทำสาบู่ การเดินทางอยู่ข้างจะขัดข้องด้วยเรื่องรถไฟผ่านทางมาก เพราะเหตุว่าคำสั่งของเจ้าพนักงานรถไฟกำหนดว่ารถจะผ่านเวลานั้นเวลานั้น ผู้รักษาก็ปิดหนทางล่วงน่าไว้หน่อยหนึ่ง แต่ธรรมดารถไฟอิตาเลียนไม่ใคร่จะตรงเวลาเดินเคลื่อนคลาศเสียจนชื่อฦๅนาม ซ้ำผิดเวลาถึงสองชั่วโมงก็มี ประตูก็ปิดสองชั่วโมง รถไปคั่งกันออยู่ริมทาง แต่พ่อไม่ใคร่จะถูกคั่งนานถึงเช่นนั้น ถ้าติดที่ไหนก็ออกล้องลงไปเที่ยวถ่ายรูป ไปดูยายกับตาเผ้าโรงบ้าง การที่จะเปิดปิดนั้น มักจะอยู่ในมือผู้หญิง ผู้หญิงนั้นแต่งตัวสีเขียวคราม สรวมตั้งแต่คอลงไปตลอดเปนกระโปรงด้วย สรวมหมวกสานเหมือนหมวกกระลาสี แต่ยอดสูง

รูปทรงถ่ายเวลากระบวรเสด็จรอผ่านทางรถไฟ

คาดผ้ารอบหมวกเปนผ้าถรมรถไฟ ถ้ารถไฟจะมา ยายนั้นเป่าปี่ ปี่อันโตกว่าปี่ของเราอีก แต่งตัวสกปรกพิลึก พวกเราเรียกยายเช่นนี้ว่ายายแหม่มเป่าปี่ ลางคนแกก็ใจอ่อน เห็นเราไปคอย "เปน"[๑๑] อยู่นาน ๆ เข้าคอให้ดีก็เปิดให้ แรกที่จะรู้ว่าแกจะไม่ยอมเปิดได้นั้น พ่อเดินลอดออกทางที่สำหรับคนลอดข้างประตูจะไปถ่ายรูปฟากข้างหนึ่ง แกเห็นต้องตะแคงตัวประดักประเดิด แกเลยเปิดให้ ซ้ำปล่อยให้รถข้ามด้วย คราวนี้ถึงทีอื่น ไปสกิด ๆ เข้าหน่อยแกก็เปิดให้ เราก็เคยตัว ถึงไหนสกิดที่นั้น สำเร็จทุกคราว เว้นไว้แต่ยายต้นทางที่ไปจากซันเรโมแกเคร่งจริง ๆ เราก็เข้ากรรมไปถึงประตูนั้นเปนติดทุกที คราวนี้ไปสกิดสเกาอย่างไรไม่ตกลงแล้ว เคยจอดที่นั้นจนจดไม่มีอะไรจะดู เลยเข้าเรสเตอรองต์คนจน เรสเตอรองต์นี้ ผู้ที่เข้าไปในโรงเปนคนที่ไม่มีเสื้อชั้นนอกใส่แต่เสื้อกั๊ก ฤๅมีเสื้อชั้นนอกไม่มีเสื้อกั๊ก นุ่งกางเกงผ้าเขียวคราม เสื้อผ้าเหลือง ๆ โดยมาก ในนั้นตั้งม้า อย่างม้าเลี้ยงทหาร แลมีอะไรต่ออะไรเหล้ายาของกินตั้งรก เจอกำลังนั่งซดอะไรกันอยู่ พอเราเข้าไปถึง เจ้าของโรงก็ต้อนรับ ถึงลากผ้าปูโต๊ะออกมาปูให้ เราก็รับเรียกของกินตามแต่เขาจะเอาอะไรมาให้ ของที่เอามานั้นมีซุปต้มเนื้อวัว กับลูกเดือย เวลาจะกินเอาเนยแขงขูด ๆ โรย อยู่ข้างจะอาการหนักไม่มีรสอร่อยในนั้นเลย แต่เปนซุปอย่างดีของเขาเพราะวันนี้เปนวันนักขัตฤกษ์ อีกอย่างหนึ่งมีมันสติวกับเนื้อวัวชิ้นนิด ๆ เพื่อจะให้เปนการดีเจ้าของโรงเอาหมูแฮมที่ยังเปนก้อนออกมาหั่น แต่ไม่ใช่ของที่ราษฎรกิน มีกระเทียมเจืออยู่ในนั้นมาก มีมะเขือเทศที่ทำเหมือนอย่างที่จะลงกลักแต่เปนของสด สำหรับเจือในอาหารอะไร ๆ ทุกอย่าง เช่นซุปก็เจือได้ สติวมันก็เจือได้ ถ้าเจือมากก็อร่อยขึ้น สติวมันนั้นพอจะใช้ได้อยู่ ได้ชิมอย่างละนิด ๆ แล้วยกให้เปนของเลี้ยงพวกทำงานที่พากันเข้ามาในที่นั้น พ่อได้เชิญให้นั่งโต๊ะ

๑๑ เปน เปนคำแผลง หมายความว่า ต้องรอช้าไม่รู้กำหนด

เดียวกัน แต่ปล่อยให้เขากิน ซื้อเหล้าให้ด้วย ได้ให้รางวัลค่าเช่าของโรงด้วย อยู่ข้างปลื้มกันทั้งหมด คำนับให้พร เรื่องอาหารชาวเมืองได้ไล่เลียงแล้ว เวลาเช้ากินกาแฟกับขนมปังทาเนย เวลากลางวันราวเที่ยงกับบ่าย ๕ โมง ฤๅย่ำค่ำ กินอาหาร อาหารนั้นไม่ใช่เนื้อสัตว์เลย ต่อ ๗ วันครั้งหนึ่งจึ่งเจือเนื้อบ้างเล็กน้อย ฤๅเปนนักขัตฤกษ์ จึ่งกินเจือเนื้อ เนื้อที่เจือนั้นอย่างน้อยที่สุดจนเราเกือบจะไม่รู้สึก อาหารปรกตินั้น เอาหัวหอมดีกับน้ำมันออลิฟ ไม่ใช้น้ำมันเนย เขาว่าน้ำมันออลิฟที่นี่ดี เหมือนกับทำกับเข้าด้วยน้ำมันมะพร้าว คราวนี้มีผักอะไร ๆ ใช้ได้ทุกอย่าง เอารวมกับน้ำมันแล้วจึงกรอกน้ำลงไปต้มจนผักเปื่อย แล้วกินกับขนมปังเท่านั้นเสมอ เหมือนกันทุกวัน ถ้าจะผลัดเปลี่ยนก็เปลี่ยนผัก เปนผักโน่นบ้างนี่บ้าง อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่ต้มซุปกิน ก็ใช้หอมจิ้มเกลือกินกับขนมปังเท่านั้น เนยเหลวก็ไม่ใคร่ใช้ ใช้เนยแข็ง โรยในอะไร ๆ ใช้ได้เท่ายาทั้งหลาย พิเคราะห์ดูมันก็ไม่ผิดกับเจ๊กอย่างใด แปลกแต่เจ๊กใช้น้ำมันหมูแทนน้ำมันออลิฟ ก็อยู่ในฐานรวนผักแล้วเอาน้ำเจืออย่างเดียวกัน อีกอย่างหนึ่งก็เจ๊กกินเข้า นี่กินขนมปัง เมื่อว่าไปตามจริงแล้ว ดูเหมือนเราเข้าใจว่าฝรั่งกินเนื้อสัตว์เสมอ แต่ที่แท้ราษฎรคนจนไม่มีใครได้กินเนื้อสัตว์ ไทยเราเองดีกินปลาเสมอ มากกว่าคนต่างประเทศ ถึงวิธีหมอห้าม มันก็ลงรอยห้ามของแสลงคือสัตว์สี่เท้าสองเท้า ถ้ากินผักมาก ๆ แกก็ซอย รถไฟมาเปิดทางแล้วกลับ มาถึงที่อยู่รู้สึกตัวเบา ออกจะใคร่เดือดร้อนอยู่ข้างในเรื่องไม่ได้รับหนังสือ แลไม่แน่ใจว่าหนังสือที่ส่งไปจะถึงฤๅไม่

วันนี้เปนวันที่กำหนดใจไว้ว่าจะจบตอนหนึ่งจะส่งหนังสือไปให้ทันเมล์วันอาทิตย์ ครั้นจะส่งวันศุกรกลัวจะไปตลาดเคลื่อน จึงขอยุติลงไว้เพียงเท่านี้ ของหวานอันเต็มที

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระบรมรูป ซึ่งมองซิเออดุรง เขียน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๔

คืนที่ ๔๕

เมืองซันเรโม

วันศุกร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เวลาเช้าไปเขียนรูป มองสิเออคุรังได้ตั้งต้นร่างรูปใหญ่ขึ้นไว้ด้วยถ่าน เข้าที่มาก วันนี้แต่งตัวครึ่งตัว แต่ที่จริงเขียนในยตาอย่างเดียวที่เปนข้อสำคัญ ที่แกร้องว่ายากนัก ถ้าจะแก้แต่ตรงตาอย่างเดียวไม่ยักเหมือน ต้องแก้ที่อื่น ๆ เข้าไปหาในยตา วันนี้เกือบจะว่าแล้วได้ ข้อที่ต้องแต่งตัวนั้น เพราะถ้าแต่งตัวธรรมดาแกว่ารัศมีไม่รุ่งโรจน์เหมือนแต่งเต็มยศที่มีบัตรตราประกอบ ถ้าแต่งตัวเข้าด้วยแล้วดูพลุ่งโพลงรุ่งเรือง จึงต้องแต่งตัวทุกวัน น่าอกแกก็ร้องว่ายาก เพราะมีบัตรมีตรามีเสื้อครุยมีสายสร้อยรุงรังมาก แต่งตัวทุกวันทุกวันจนเมื่อยหัวไหล่ ดอกก็ต้องยึดแขงอยู่ข้างหนึ่ง คราวนี้เห็นจะค่อยร่วมเข้าสักหน่อย

เวลาเที่ยงขึ้นรถโมเตอคาร์ไปนีศ วันนี้ไปสามรถ ขอยืมดาปะโรตีรถหนึ่ง ลูกเอียดเล็ก ลูกติ๋ว แลเอียดน้อยกับตุ๊กไปด้วย ทางที่ไปก็ผ่านออสเปตาเลตติ บอร์ดิเครา เวนติมิเคลีย เมนโตน ไปจนกระทั่งต่อแดนมอนาโค แต่แยกไม่เข้ามอนติกาโล เลียบขึ้นไปทางบนเกือบถึงยอดเขา ซึ่งเปนที่ปลูกต้นออลิฟแลต้นสน บ้านเรือนมีห่าง ๆ แลลงมาข้างล่างเห็นเมืองเมนโตนงามเหลือเกิน ต้องหยุดถ่ายรูป ถนนช่างดีประเสริฐเสียนี่กระไร เหมือนโต๊ะบิลเลียดทั้งอยู่ยอดเขาเช่นนั้น ผิดกันกับข้างแถบอิตาลีมาก ไปจนเยื้องมอนติกาโลหน่อยหนึ่ง เห็นมอนติกาโลแลมอนาโคตลอด งามเหลือเกินอีก ได้หยุดถ่ายรูปอีก ที่บน

ยอดเขาเหนือมอนติกาโลมีที่ทำศิลามาก ถัดนั้นไปผ่านแคปมาตัง เปนเมืองท่าของฝรั่งเศส แลเห็นอยู่ที่เชิงเขาเปนแหลมยื่นออกไปมีที่คอด ผ่านตึกดินแลบ้านเรือน คราวนี้เลยขึ้นบนยอดเขาข้ามไปเห็นแวลเล คือหว่างเขาข้างฝ่ายเมืองนีศ ได้หยุดพักกินกลางวันที่นั้น มีตาแก่กับหลานสองคนออกมาหา ว่าอายุ ๖๘ แต่ดูคร่ำเต็มที สรวมเสื้อขาดทั้งถกทั้งชั้นนอก ปล่อยร่องแร่งตามบุญตามกรรมเก่าคร่ำเหลือเกินเหมือนผ้าขี้ริ้ว ว่ามาอยู่กับลูกชายซึ่งรับจ้างเขาเฝ้าสวนผัก ลูกแลลูกสะใภ้ไปทำงานจึงเหลือแต่หลาน ไร่ที่ทำอยู่แถบนั้นเปนไร่หอมแลอาติโช๊ก เด็กนั้นให้ขนมปังที่กินเหลือ ๆ แลของกินอะไรกินปล้ม ตัวตาแก่เองก็ต้องการอย่างยิ่ง ขวดน้ำ ขวดเหล้าเศษขนมปัง กระดูกเศษผักเกี่ยห่อไปหมด ดูจนเหลือจนน่าสังสารจริง ๆ ของกินวันนี้มีไก่เนื้อโคเค็มไส้กรอก เครื่องแกล้มที่กินก่อนอาหารสลัดกุ้งสด หาผักกาดแดงแลใบสลัดที่บนเขานั้นเพิ่มเติมไปเช่นนั้นไม่ว่าอะไร ๆ มันชวนจะอร่อยอยู่หมด กินบนรถบ้าง นั่งอยู่บนพนักข้างถนนบ้าง ยืนกินบ้าง อิ่มเหลือทนอิ่ม ลูกไม้ของหวานก็เก่ง ๆ ลูกเชอรีแลลูกองุ่นถูกหวานจริงเข้าทั้งสองอย่าง ลูกแปร์กำลังอร่อย ออกจากที่นั้นเปนขาลง คือลงไปเมืองนีศนั้นเอง

เมืองนีศเปนที่ราบกว้างใหญ่ตั้งอยู่ในหว่างเขา แลเห็นยอดเขาซับซ้อนกันในที่สุดตาก็เห็นเขาอาลป์ ซึ่งมีน้ำแข็งหุ้มอยู่บนยอด วันนี้ร้อนถึงอยู่ในกลางแดดออกจะมีเหื่อ ลงไปถึงนีศเวลาบ่าย ๓ โมง เวลาอยู่ข้างจะน้อยเต็มที เพราะเหตุที่ติดเขียนรูปเสียเปนครึ่งวัน ถ้าได้ออกจากที่นี่เวลา ๔ โมงเช้าจะมีเวลาเที่ยวมาก นี่ต้องตลีตลานไปเข้าห้าง เพราะตั้งใจจะไปซื้อของทำฉลากในวันเกิดลูกเอียด แต่เพราะเมืองนีศเปนเมืองใหญ่เอาอย่างปารีสทุกอย่าง ลดส่วนให้เล็กลงหน่อยเท่านั้น แลเห็นได้ทันทีว่าเปนเมืองฝรั่งเศส จะสงไสยว่าเปนเมืองชาติอื่นไม่ได้ การที่พ่อไปนั้นใคร ๆ ก็รู้หมด เพราะโปลิศลับตามไป แลโปลิศ

ว่องไวจริง ๆ เราแยกกันไปเที่ยวพวกละสองคนสามคน พ่ออยู่ที่ไหน ถามกันภาษาไทยมันก็ซื้อกได้ แรกไปเข้าร้านที่จะมีคนมุงที่ประตู ยายเจ้าของร้านออกมาอึดเสียประเดี๋ยวเดียวคนกระจายหมด ดูแต่ดูเฉย ๆ เดินผ่านไปผ่านมาไม่ตอม โผล่เข้าไปร้านไหนมันมาเยสเตทั้งนั้นทุกร้าน ทั้งยังไม่ทันซื้ออะไร ข้อที่จะปลอมนั้นเปนพันวิไสยมันไวเหลือเกิน แต่เมืองใหญ่ ๆ เช่นนี้หลบหลีกง่ายไม่เหมือนเมืองเล็ก ๆ เช่นอาลเยงคัล พอรู้กันชื่อเดียวก็มาหมดเมือง นี่มันต่างคนต่างไป ๆ มา ๆ มีเวลาซื้อของอยู่เกือบจะไม่ถึงชั่วโมง ถึงอย่างนั้นจะกลับมาก็ค่ำ รถผ่านด่านจำจะต้องผ่านกลางวัน ก็เปนอันหมดตำราต้องกลับทางรถไฟ ส่งหม่อมนเรนทร์ไปซื้อตั๋ว พวกเราไปหาน้ำชากิน รถโมเตอคาร์ก็ต้องปล่อยกลับมาเสียก่อนแล้ว ที่ไปกินน้ำชานั้นก็ถูกชาวร้านแนะนำ อ้ายคนที่นั้นช่างอืดเสียจริง ๆ ไปนั่งคอยเปล่า ๆ อยู่เสียเปนนาน จนเหลือเวลาสัก ๑๐ มินิตจะต้องไปสเตชั่นจึงได้น้ำชามากิน หม่อมนเรนทร์มาถึง ๘ มินิต ได้ติกเกตแลได้รถจ้างมา ก็ต้องไปสเตชั่น ข้อที่ต้องตะกลามกินน้ำชานั้นเพราะรถออก ๕ โมง ๒๕ จะถึงซันเรโมยามหนึ่งกลัวจะหิว ยังจะต้องเปลี่ยนรถที่ต่อแดนตำบลเมืองเวนติมิเกลีย รถอิตาลีอาจช้าเวลาได้ตั้งสองชั่วโมง ถ้าไปถึงเลื่อนไปเปน ๔ ทุ่มฤๅ ๕ ทุ่มอาการจะหนัก แต่ครั้นไปถึงสเตชั่น เปนอันได้ความว่านาฬิกาเราเรวไป ๕ มินิต เราไปถึงเรวกว่าเวลาด้วย จึงต้องคอย แต่ที่จริงพวกเด็ก ๆ อยากให้พลาดรถไฟจะได้นอนอยู่ที่นีศ เที่ยวเล่นให้สนุก เราขึ้นรถไฟเฟิสต์คลาสห้องเดียวกันหมด มาหยุดตามสเตชั่นต่าง ๆ นับว่าเปนชั้นอย่างใหม่งามดีอยู่เสียแต่เข้าถ้ำบ่อย ๆ เต็มที มืดร่ำไปแลเบื่อนมอม หมดแสงแดดเวลาเกือบทุ่มครึ่ง หยุดถ่ายรูปที่มอนาโค ๒ ทุ่มถึงเวนติมิเกลียที่ต่อแดน เขาว่ารถจะต้องหยุด ๒๐ มินิต ตกลงกันว่ากินเข้าเสียเห็นจะดี พ่อเรียดินเดินซ้าไป แรก

ลงจากรถเขาไม่รู้ว่าใคร เกณฑ์ให้เดินอ้อมเสียออกงอม เจ้าของว่ากับเข้าจะได้เดี๋ยวนั้น แต่ที่ไหนนั่งคอยเสียเปนนาน อีก ๑๐ มินิตรถจะออกจึงได้กับเข้า ต้องตัดเสียสองสิ่ง คงกินแต่บีฟสเตกกับไก่แลสลัด รพีมาทางรถโมเตอคาร์ ปล่อยให้ล่วงน่าไปรับชันเรโมสองหลัง แวะซื้อขนมที่เมนโตนใส่หีบ มาดักรับที่เวนตีมีเคลีย เผื่อว่ารถไฟโยเยมากนักจะได้ขึ้นโมเตอคาร์คล้ำไปมืด ๆ เพราะพ้นด่านแล้ว พอกินกับเข้าจานที่สองก็หมดเวลา ต้องไปขึ้นรถไฟ ได้ฉันขนมที่รพีเอามานั้นเปนของหวาน ที่แท้อ้ายลูกไม้ในรถไฟก็ดี โฮเต็ลก็ดี มันส้มเปรี้ยวกล้วยก้างทั้งนั้น[๑] แต่ถ้าเปนกล้วยก้างจะไม่มีความน้อยใจ นี่เปนแอบเปอลอ่อนแทนกล้วยก้างร้ายหนักไป กว่าจะมืดสนิทเกือบยามหนึ่ง พอมืด ถึงสเตชั่นใดมีคนชานซื้อเหมือนร้องหวย เสียงดังแกว่งบอร์ดิเก้หรา ออสเป๊ดาเลดดี ส้นเร้โหม่เปนที่สุด ถึงกันเท่านั้น กรมสมมตหยุดกินเข้าที่แห่งเดียวกันนี้เอง แต่เคราะห์ร้ายแกต้องหยุดเปนชั่วโมงหนึ่ง เมื่อขาจะออกมาจากโรงที่กินเข้าเหลืออีกมินิตเดียว ออกหนักใจกลัวจะต้องเดินอ้อมสเตชั่นจะขึ้นรถไม่ทัน ลงปลงกันว่าเห็นจะต้องกลับโมเตอคาร์ แต่ที่ไหนพอเดินออกมาคำนับกันเปนแถวเปิดทางให้ออกมาตรงนั้นเอง กลายเปนพระราชา เหตุด้วยเจ้าไปลิศลับที่ตามไปต้มสุกหมด ที่นี้ถึงสัยปรีเฟ็มาส่งเสด็จว่าปรีเฟ็ไม่อยู่ มาถึงยามหนึ่งแล้วยังต้องอาบน้ำเพราะเยือนมอมเดมที วันนี้ได้รับโทรเลขเจ้าแผ่นดินอีตาลีต้อนรับแลว่าจะไปเวนิศ เปิดเอกสหิบิเชน

คำที่เรียกว่ารีเวียรา คือเมืองแถบนี้นั้น แปลออกแล้ว รีวาใช้ว่าเปนท่า คำว่ารีเวียรา ช่างแปลตรงไม่คลาดเคลื่อนกับคำว่าปละท่าของเราเลย ปละท่านี้ยังใช้อยู่ในเมืองสงขลาแลเมืองอื่น ๆ ข้างใต้ แต่ในกรุงแต่ก่อนคงเรียกเหมือน

---

๑ คำว่าส้มเปรี้ยวแลกล้วยก้างนี้ ติดมาแต่ครั้งเสด็จชะวา เพราะโฮเต็ลที่นั่นมีแต่ส้มเปรี้ยวกับกล้วยมีแกนเปนก้าง ไม่มีผลไม้ที่น่ากิน

เสด็จประพาศตามถนนในริเวียรา

กัน เช่นเรียกว่าประทาคูจาม ทาคงจะตกเอก เมื่อตกเอกเสียแล้วจะอ่านว่า ปละทาก็ไม่ได้ความ จึงได้แก้ ล ไปโดยเดาว่าคนจะเรียก ร เปน ล เปน ประทา ปละท่า คงจะอยู่ข้างท้ายเมืองทิศใต้ริมทเล จึงได้เห็นว่าตรงกันกับ ริเวียรา วันนี้กลับมาช้ากว่าเมื่อวานนี แต่รู้สึกเหนื่อยน้อยกว่า เพราะมีเวลาหยุดกระเทือน เยนตราร้องว่าลงจากโมเตอคาร์หูอื้อไม่ได้ยินอะไร ขี่ไปนานๆก็อื้อได้บ้าง ฝุ่นแลเต็มที่ รถเบ็ดซึ่งเยนตรากับหม่อมนเรนทร์ตามไปข้างหลัง ได้ฉายาว่ารถโนรา เพราะถึงที่ไหนหน้านวลขาวเหมือนผัดฝุ่น แต่หลวงโสภณ[2]ผู้ขับเองนั้นร้ายกว่า มันจำเภาะจับที่จมูกแลปากมากกว่าที่อื่น แลดูเหมือนใส่หน้ากาก วันนี้มาถึงซันเรโม เห็นรถกระจกแตกทั้งสองข้าง แลฝุ่นเต็มไปไม่มีที่เว้นว่างถูกเข้าที่ไหนติดอัดอาดไปหมด

วันนี้เขาเอาต้นไม้มาตั้งในห้อง แลดูหมายว่าเอาดอกพุทซาดเสียก้านต้นประทัดจีน อย่างที่เคยเล่นกันในบางกอก แต่ไม่ใช่ มันเปนเอง ก้านเขียวเปนเส้นๆ มีดอกขาวติดเปนระยะซอยถี่จริงๆ เขาจดชื่อผูกมาว่ายินิสตา โมโนสเปอรมัน (ดาฟริค) พรรณพวก ถูกซื้อมาได้ ๑๐ อย่าง ได้สั่งให้ส่งเข้ามาว่ามีเม็ดขายอยู่ที่นี่ที่ริมช่างเขียนหลายอย่าง แต่พ่อยังไม่ได้ดู บริพัตรนั่ง "เปน" อยู่ที่ช่างเขียนเลยไถลไปดู ซื้อโปสต์ก๊าดมาให้ ก็เขียนดี แต่ว่าไม่เหมือนเพราะขนาดมันเล็กไปมาก พอเห็นเปนเค้าได้

คืนที่ ๔๖

วันเสาร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม

วันนี้ตื่นระบมมาก โทษถึงไม่เปลี่ยนเกือกจะเดินไม่ได้ จึงได้คิดจะไปหาเกือก แต่ครั้นจะไปรถโมเตอคาร์ก็ใกล้นิดเดียว แลคนมันขึ้นหน้าขี่โมเตอคาร์

---

๒ หลวงโสภณเพ็ชรัตน กี้ โสภะโฉดร (เดี๋ยวนี้เปนพระโสภณเพ็ชรัตน)

เสียแล้ว จึงคิดจะไปรถม้าให้แปลกเสียสักที ห้ามไม่ให้ใครไปตาม ไปแต่ชาย บริพัตรกับชายอรุณพงษ์ ตรงไปร้านเกือกทีเดียว มีแต่เกือกคอเมร์กันทั้งร้าน เปน การจำเปนที่จะต้องใช้ ได้ซื้อสามคู่ แต่ต้องเอาใหญ่คู่หนึ่งเล็กคู่หนึ่งทั้งสองอย่าง เพราะเหตุว่าเวลาตีนเจ็บต้องใส่ใหญ่ ๆ ไปก่อน เมื่อหายเจ็บจึงจะทิ้งใหญ่ใช้เล็ก แต่คนก็รู้มาคอยคอมอยู่น่าร้าน ที่จริงเขาว่าไม่ว่าใครสุดแต่ไปตามร้านเหล่านั้น คงสงไสยว่าพระราชาทั้งนั้น คงจะมีคนคอยอยู่เสมอ กลับมากินเข้ากลางวัน แล้วไปที่ช่างเขียน เคานต์เคสที่มาเขียนรูปมาคอยหา รูปร่างแกสรวยกว่ารูปที่ ตาพรังคอมากอตที่เขียนเปนขันมาก ดูตาพรังออกข้างมีศรัทธามาลามาก ที่แกจะไม่ต้องเสียเงิน กระซิบกับจรูญไว้ว่า อยากจะเชิญเสด็จเสวยน้ำชา แต่ จรูญผัดไว้ว่าจะต้องกราบทูลก่อน พวกพ้องแกมาก คงจะอยากโชว่าเก่งฤๅไม่ เชิญเสด็จได้

การเขียนรูปวันนั้นแต่งครึ่งตัว แกเขียนด้วยกระดาษแผ่นเล็กเฉภาะแต่ที่มือ เท่านั้น ถูกถือคทาเสียจนเมื่อยแขนแล้วเมื่อยแขนเล่า ลงปลายแต่งรูปครึ่งตัว อีกหน่อยหนึ่ง แล้วเปนอันสำเร็จ พรุ่งนี้จะได้ลงมือเขียนเครื่องแต่งตัว แก ตั้งตุ๊กตารูปหุ่นไว้ ขอให้คนนำเสื้อไปสวมรูปหุ่น แล้วให้นั่งเฝ้าอยู่นั้น จะ ลงมือแต่เช้าสามโมงครึ่ง ส่วนรูปใหญ่ได้ร่างด้วยถ่านในแผ่นสติง ดีไปกว่ารูป ที่เขียนน้ำมันไว้ เพราะแกได้พิจารณาถ้วนถี่ ใครโผล่เข้าไปเห็นร้องว่าเหมือน ทุกคน ที่ถ่ายไว้เดียวนี้ คือครึ่งตัวรูปหนึ่ง เต็มตัวเล็กไม่ได้เขียนหน้ารูปหนึ่ง มือแลท่อนบนเอวรูปหนึ่ง เท่านั้นพอที่จะเขียนได้ ข้ออัศจรรย์ของตานี้อายุ ๖๐ เลยไม่ได้ใช้ไม้พาดมือเลย เช่นกับเขียนในตาแต้มเข้าไปมือลอย ๆ ทั้งนั้น ไม่ ได้สั่นเลย แกอธิบายว่าเพราะเหตุที่ชอบเล่นแทงคาย ซึ่งแกจะไปเมืองโรมนั้น เพราะแกเปนครูแอคคาดามีของช่างเขียนฝรั่งเศส ซึ่งให้มาตั้งเขียนอยู่เมืองโรม

เสด็จประพาสที่ริเวียรา

มีด้วยกันหลายชาติ ช่างเขียนแข่งฝีมือกัน ถ้าใครได้ดีกว่าเพื่อน รัฐบาลให้เปนนักเรียนหลวงมาหัดเขียนที่เมืองโรม เดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสมีอยู่ ๒๙ คน สองเดือนแกต้องมาเมืองโรมครั้งหนึ่ง แต่ที่ทำงานสตูเดียวของแกอยู่ที่ปารีส กลับมาบ่าย ๔ โมงหย่อนสักเล็กน้อย กินน้ำชาแลพูดกับเพ็ญซึ่งหายมาวันนั้น เซอแปตริกแมนซันแนะนำให้ไปรักษาตัวที่เมนโต ถ้าหายหนาวแล้วให้เลื่อนขึ้นไปเมืองโตในสวิตเซอแลนด์ ลงปลายไปไบรตัน ถ้าถึงฤดูหนาวยังไม่หายสนิท ให้ถอยลงมาอยู่แถบริเวียราอีก ตัวออกจะฉุน ๆ ว่าเมื่อไรมันจะเรียกว่าหาย มิสเตอเอลเลครี[๓] นำแผนที่ท้องพระโรงมาให้ดู แล้วลงไปเดินเล่นในสวน พบตาปะโรตีน้องชายเต้นผางอยู่ข้างหลัง ให้การเรื่องเสาธง นึกว่าแกเปนกุลี ต่อแกเรียกพี่จึงรู้ว่าแกเปนน้อง ครั้งตาปะโรตีพี่มาก็เหมือนกุลีอีก แต่งตัวตามบุญตามกรรม ผ้าผูกคอก็ไม่ต้องผูก เอาสอดห้อยมาเฉย ๆ แกนึกสนุกอะไรขึ้นมาตั้งเสาธงที่หลังเขื่อนซึ่งยกเปนเกยไว้สูง อุทิศเอาเกยนั้นเปนสพานในเรือไฟ ยักเสากระโดงลงไปข้างหลังมีเสาซู้ มีเพลาขวางหลังโยงเชือกรอกอย่างเรือ มาเต้นให้การเอ็ดอยู่ที่นั่นทั้งสองคน วันนี้จวนจะแล้ว แกว่าแกจะชักธงช้าง หมายว่าไม่มีจะให้นายมุ่ยเขียนให้ แกว่าแกสั่งไปทำที่เมืองโรมได้สำเร็จมาแล้วแต่ยังไม่ได้ฤกษ์ที่จะยก แกจะไว้ยกต่อพรุ่งนี้ ฤกษ์อะไรของแกก็ไม่รู้ ครั้นกลับขึ้นมาแล้ว บริพัตรกับอุรุพงษ์ลงไปจัดการอย่างไรเห็นยกธงขึ้นสำเร็จ เปนอย่างเล่นเสาธง อย่างเรา ๆ เล่น วันนี้เห็นใส่หมวกที่แกให้ปลื้มมาก วันนี้บอกว่าเตรียมเรือไว้สำหรับจะให้ลงไปจับปลา บ้านต่อไปอีกก็เปนบ้านของตาน้องอีก มีสพานเหล็กยื่นลงไปในทเลจนถึงน้ำลึกถึงสองสพาน มีเรือกระเชียงแขวนหย่อนขึ้นลงได้ ตามความสัตย์ความจริงแกเปนเศรษฐี นึกจะเล่นอะไรก็เล่นตามใจ

---

๓ มิสเตอเอลเลครี่ ชาติอิตาเลียน เปนนายช่างกรมสุขาภิบาลอยู่ในกรุงเทพ ฯ เวลานั้นลาไปเยี่ยมบ้าน

ไม่เสียคมเสียตาย เว้นแต่อย่างไรอย่างไรก็ดี ตัวเองก็ไม่แต่งตัวให้ดีขึ้น ไม่ทำท่าทางเปนผู้ดี ไว้ท่าไว้ทางเปนชาวอเมริกันฟรีเรอย

ค่ำวันนี้เชิญมองสิเออคุรังแลมาถยคตมากินเข้าเย็น พูดกันถึงเรื่องเขียนๆ แกแนะนำรูปเขียนทิซาล็องคราวนี้ว่าดีอยู่แผ่นหนึ่ง แกให้ไปตาม ตาคุรังนี้ได้ตรามาก แขวนเปนระนาว น่าอกก็ติดถึง ๔ ดวง

วันนี้จัดของแบ่งสำหรับที่จะเดินทางต่อไปจากที่นี้ ออกนึกเสียดายเรือนเช่าทั้งเดือนได้อยู่ครึ่งเดือนเท่านั้น แต่นี้ต่อไปจะเปนสัญจร อยู่ตามโฮเต็ลแห่งละวันสองวัน จนกระทั่งถึงบาเดนบาเดน ได้เช่าบ้านไว้อีกแห่งหนึ่ง คงจะได้อยู่ช้ากว่านี้สักหน่อย ยกครัวแลบ่าวที่นี่ไปรับที่บาเดนบาเดน ถ้าอยู่ที่นั่นสักเดือนหนึ่งเห็นจะมีคนคุ้นเคยกันมากขึ้น นึกมีและเลียมที่จะรู้จัก พรุ่งนี้พวกแตรทหารรับอาสาจะมามีให้ฟัง จะมีการเชิญพวกที่ได้ไปเปนธุระเอื้อเฟื้อด้วย

ขึ้นแต่มหาดเล็กมีเรื่องไม่รู้สิ้น ดูก็เปนที่น่าสังเวช ทั้งระวังก็แก้ไม่หาย

คืนที่ ๔๗

วันอาทิตย์ที่ ๑๒ พฤษภาคม

วันนี้พระยาชลยุทธ[๔] มาถึง กับมิสเตอแอนเดอซันกงสุลไทยที่เมืองโคเปนเฮเคน นำหนังสือปรินซวัลดิมาแลปรินเซสมารี ชวนให้ไปค้างอยู่ที่วังเบอนสตอฟสองคืน ได้ตอบรับ กระระยะทางซึ่งจะไปเมืองนอรเวเปนที่ตกลงเรียบร้อย คือคิดจะออกจากโคเปนเฮเคนไปคริสเตียเนียทางเรือ แล้วไปรถไฟจนถึงตรอนเยม

---

๔ นายพลเรือโท พระยาชลยุทธโยธิน เดอ ริชลิว ชาติเดนมารก ได้รับราชการในกรมทหารเรือในเมืองไทยช้านาน จึงออกจากราชการกลับไป

ชิงเจ้าแผ่นดินขึ้นไปราชาภิเศกคราวนี้ ให้เรืออ้อมไปรับที่ตรอนเยม เพื่อจะย่นเวลาให้เร็วเข้า ด้วยเราไม่มีวันครบเดือนแต่ต้องการจะไปให้มากที่สุด ลงเรือที่ตรอนเยมขึ้นไปนอถเคป คือที่สุดแผ่นดินข้างฝ่ายเหนือ แต่ไม่ใช่เข้าไปในร้ายก้อนน้ำแขงที่ติดเรือรุงรังต่าง ๆ นั้น นี่สูงเพียง ๗๐ ดีกรี แต่ก็ลึก ที่เราไปทางยกโจมขึ้นไปเหนือเสียทีเดียวได้เปรียบ มีวันที่จะได้เห็นพระอาทิตย์ไม่มีเวลาตกนานขึ้น ถ้าไปทางเรือช้า จะได้เห็นน้อยเข้า เพราะเหตุที่พระอาทิตย์ไม่ตกเช่นนั้น มีแต่ในฤดูซัมเมอ กลับจากนอถเคปเลยข้ามตรอนเยมมาที่อื่น เที่ยวตามฟยอดต่าง ๆ กล่าวคือเปนซอกทเลพรุนไปหมด เหล่านั้นลงมาตามลำดับจนกระทั่งถึงที่สุดเลยข้ามไปเมืองกีล เลยไปเบอลิน การที่จะไปนั้นเช่าเรือยอชอังกฤษชื่อ อัลเบียน แต่มีห้องน้อยต้องแบ่ง จะให้กรมประจักษ์แลตุ๊กอยู่ที่ลอนดอนแลปารีส ตุ๊กจะได้ดูท่าของ ที่จริงการซึ่งจะไปเที่ยวข้างเหนือนั้นสำหรับแต่คนที่ชอบดูซีนะรี เพลิดเพลินชมความงามของสิ่งซึ่งเปนขึ้นเอง อันไม่ถูกอัธยาไศรยของท่านทั้งสองนั้น กรมประจักษ์ก็ชอบเรื่องเครื่องจักรกลไกผสมโน่นผสมนี่ ตุ๊กก็ชอบห้างหอรอแรโปกชา ถ้าไปดูอะไรพรรณอย่างนี้จำไม่ได้ทั้งคู่ เพราะไม่มีความพอใจ ด้วยมันไม่เกิดผลประโยชน์อะไร นอกจากสบายในยตาเปนการไปย่ำ ไม่ใช่ไปเที่ยวบ้านเมือง รพีก็ไม่ไป เพราะจะอยู่จัดการเรื่องโมเตอคาร์ต่าง ๆ เหลือนอกนั้นก็เห็นจะพอดีกันกับเรือ เพราะต้องเติมพระยาชลยุทธแลหมอพีสเตอขึ้นด้วย ตกลงเรื่องโปรแกรมแล้วไปดูเขียนรูปที่บ้านมากอดตี วันนี้แต่งตัวรูปหุ่นขึ้นเขียน ลงมือแต่เช้า ๓ โมงครึ่งพอไปถึงบ่าย ๓ โมงจวนจะเสร็จ แกทำอะไรดูเสียถ้วนถี่หมด ไม่มีขาดเลยจับแกได้อย่างเดียวแต่เพียงริ้วเล็ก ๆ ในสายสพายนพรัตน์ สายแถบช้างเผือกแกไม่เห็น พอบอกก็ตกใจต้องไปเขียนเติม พอกำหนดให้ว่าอยากจะให้แล้วเสร็จ

ก่อนเดือนสิงหาคม จะได้ส่งไปทันเฉลิมพระชนม์พรรษา แกก็เห็นว่าที่จะสำเร็จรูปใหญ่ยังไม่ได้ลงสีเลย แกจะไปเขียนที่เมืองโรมทีเดียว นายมากอตตีก็ออกความคิดเขียนรูปพ่อกำลังยืนให้ตาคุรังเขียนรูปแผ่นหนึ่งเล็ก ๆ เขียนรูปตาคุรังกำลังยืนเขียนรูปอีกแผ่นหนึ่ง ออกจะไม่ใคร่เหมือน ว่าจะเก็บไว้เปนที่ระฦกในการที่ไปเขียนรูปที่ห้องเขียนของเขา อยู่ข้างจะปลื้มมาก เอารูปแมวดำที่แกถ่ายมาให้พ่อเซ็นชื่อ สำหรับตัวแก ๒ แผ่น สำหรับฝากไปให้พ่อตัวอีกแผ่นหนึ่ง

กลับจากที่นั่นเลยไปที่ช่างถ่ายรูป เพราะให้นึกสงไสย ว่านายวันไดก์ก็สูญไป ที่รูปนั้นจะออกใช้ไม่ได้ มีผู้ขอติดค้างอยู่มาก มีมากอตตีคนหนึ่งซึ่งได้ขอไว้ก็ยังไม่มีจะให้ ได้ถ่ายรูปคนเดียวสองอย่าง แต่ก็ครั้งนี้ไม่ถ้วน เพราะเจ้าของเขาไม่อยากจะให้เสีย ถ่ายกับลูกเอียดอีกรูปหนึ่ง ถ่ายหมู่รูปหนึ่ง ก็ครั้งนั้นไม่ควรนับ ออกจากนั้นไปยอรดเครา กินน้ำชาที่แคยโซเตล กลับมาต่อเวลาเย็น วันนี้เปนวันเกิดลูกเอียด ได้จัดการเลี้ยงที่ชั้นล่างสองโต๊ะ มีคนนั่งถึง ๓๔ ในสวนแขวนโคมกระดาษขาวกับแดง ตามพื้นสนามหญ้าตั้งกระจุบจุดไฟ มีผู้ให้ดอกไม้มากเต็มไปทั้งเรือนชั้นบนชั้นล่าง ถ้าจะว่ากระบวนดอกไม้แล้วอุดมกว่าเฉลิมพระชนม์พรรษามาก เลี้ยงแล้วจับฉลากสิ่งของที่ไปซื้อมาแต่นีศ ดูฝรั่งสนุกจับฉลากมากกว่าเรา เพราะไม่เคยพบ จับฉลากกันแล้วมีแตรทหาร แบสะคลิเอรี คือทหารที่สวมหมวกขนไก่ ชำนาญในการวิ่งฤๅเดินก็เร็วที่สุด นายแตรแต่งเพลงขึ้นโดยเฉภาะ เอามาให้กับรูปของพวกทหารแตรแลดอกไม้กระเช้าใหญ่ เป่าแตรเพลงนั้นแลเพลงอื่น ๆ ทั้งวิ่งทั้งเดิน วิ่งเป่าแตรนั้นไม่ใช่ของเล่น แต่เขาหัดเสียจนชิน ให้เหรียญราชรุจิเปนรางวัลนายแตร นอกนั้นแจกเงิน แล้วลงไปริมทเลมีพวกชาวบ้านเขาแต่งเรือจุดไฟรอย ๆ เปนหลายลำ มีติดกระจับปี่ฝรั่งแลร้อง จุดดอกไม้เพลิงทั้งที่สพานน่าบ้านแลที่ฟากตรงกันข้าม เพราะเปนวันเดือนมืด แสงไฟไม่สว่างออกไปไกล

พระรูปหมู่ ถ่ายที่วิลลาโนเบลซันเรโม

แลดูในทเลเหมือนแม่น้ำ ดอกไม้เพลิงมีดี ๆ หลายอย่าง ที่น่าดูมากกว่าอื่นนั้นคือจังหัน แล้วขึ้นเปนตะไล แตกกระจายได้อีก สนุกเกรียวกราวกันจริง ๆ ลงปลายที่สุดจุดดอกมดาดสีแดงให้สว่าง แลเห็นตัวพ่อแล้ว พวกในเรือโห่ร้องเกรียวกราวไม่ใคร่หยุด ต้องแกว่งหมวกรับตามแยบ รอแล้วรอเล่า ได้ให้เงินพันแฟรงก์แก่คนจน เปนการตอบแทน ตาปะโรดีให้หลานเอารูปตุ๊กหลังนี้มาให้ ได้ให้นาฬิกาเล็กเปนรางวัลไปเรือนหนึ่ง ที่จริงแกเอื้อจริง ๆ มาเดินกร่องแกร่งอยู่รอย ๆ นี่ร่ำไป ถ้าจะออกปากอะไรคงจะได้สำเร็จทุกสิ่ง ใจคอกว้างขวางแลหรูจริง ๆ

วันนี้รับร้านดอกไม้ได้ตัวตาผู้วิเศษ ที่สำหรับผสมดอกกุหลาบจะให้เปลี่ยนสีสลับกันอย่างไรจะให้ซ้อนให้ลาอย่างไรอยู่ในอำนาจ อาจจะกล่าวได้เหมือนเจ้ากระจ่าง[๕] ว่าทองเหลืองอยู่ในอำนาจ นี่ก็เปนกุหลาบอยู่ในอำนาจ แกผสมดอกกุหลาบไว้อย่างหนึ่งซึ่งว่ายังไม่เคยมีเลย จะขอตั้งชื่อกิงออฟไซแอม อีกอย่างหนึ่งจะขอตั้งชื่อบริพัตร พรุ่งนี้พ่อจึงจะไปดู รับอาสาจะเอาอะไรได้ทั้งสิ้น ขอเปนเจ้าจำนำต่อไป คราวนี้ได้ส่งเข้ามาแต่ลูกไม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าลูกไข่ รูปร่างเหมือนไข่ไก่ เปนลูกของไม้เลื้อย ได้ผ่าออกดูเห็นว่าท่าทางจะทนเข้าไปถึงบางกอกได้ จึงได้ส่งเข้ามาให้ดูเล่น คงจะหาพืชพรรณไปปลูกได้

วันนี้ได้รับหนังสือใครต่อใครเปนกอง แต่ไม่ได้หนังสือลูกสักฉบับเดียว แต่พิเคราะห์ดูวันที่ลงในหนังสือนี้ เปนปูนเดียวกันกับหนังสือกรมดำรงแลพระยาสุขุม จะส่งโสเลอย่างไรจึงได้แยกกันมานี่ก็ทอดธุระแล้ว ถึงก็ช่างไม่ถึงก็ช่าง เขียนตะบันไปอย่างนี้ ไม่ถึงก็ดี มีเวลามาก ไม่ต้องอ่านหนังสือไม่รู้ไม่เห็นเสียสบาย ความจริงพ่ออิ่วนขึ้นนั้นแน่แล้ว เห็นจะไม่ใช่หลง ที่รู้สึกมากเวลา

---

๕ หม่อมเจ้ากระจ่าง ในกรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิเดช เปนช่างทำเครื่องทองเหลือง

ล้างหน้า หลังมือนูนจนเคยนึกว่าบวม ลองกดดูทุก ๆ วันก็ไม่เห็นยุบ แต่ไม่ได้พูดกับใคร บริพัตรมาเอ่ยขึ้นเองว่ามาเห็นคนที่นอกหลังมือเขานูน ๆ มือเรามันเหี่ยวแฟบมาเดี๋ยวนี้นูนบ้างแล้ว ต้องกันกับความที่พ่อได้สังเกตไว้ คนอื่น ๆ ที่มาด้วยกันอ้วนขึ้นทุกคน อุรุพงษ์เห็นจะยิ่งกว่าเพื่อน แก้มเปนกะติก เพราะแกลงมืออ้วนมาเสียแต่ในเรือแล้ว มาถึงที่นี่เข้าแก้มแดง อ้ายการเที่ยวเช่นนี้มันช่างมีคุณจริง ๆ เที่ยวในเมืองไทยถึงจะมีคุณก็ถูกหักค่าร้อนค่าเหนื่อยเสียครึ่งหนึ่ง นี่มันไม่ต้องร้อนไม่ต้องเหนื่อย จึงได้มีกำไรมาก

คืนที่ ๔๘

วันจันทร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม

วันนี้เปนวันเอะอะในการที่เตรียมเดินทางพรุ่งนี้ จึงตั้งใจคอยหนังสือบางกอกเสียให้แล้วหมด เพราะมาจากที่อื่นแทบทุกแห่ง เว้นไว้แต่ที่ลูกไม่มี ฝนตกพรำมาแต่เช้าด้วย จนกินเข้ากลางวันแล้วจึงได้หยุด หนาวเย็นขึ้นกว่าปรกติหน่อยหนึ่ง ต่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษจึงได้ไปดูสวนกุหลาบของตาเยอรมันชื่อบรอยเออ ซึ่งมาอวดตัวชี้ปลูกต้นกุหลาบไว้เมื่อวานนี้ รพีล่วงน่าไปดูรินแล้ว หลวงโสภณขับรถ ต้องลดเลี้ยวขึ้นไปบนเขานานอยู่จึงถึง ที่ตั้งสวนอยู่สูงมากไม่ใหญ่โตอะไร เปนแต่แกเปนผู้เข้าใจในการที่จะผสมต้นกุหลาบสำหรับเปนพืชพรรณขาย เตรียมที่ทำงานไว้กลางแจ้ง พูดภาษาอังกฤษได้แต่ไม่พอ ต้องไปหาตานักปราชญ์อเมริกันคนหนึ่งมาช่วยเปนล่ามตามที่ทำตัวอย่างให้ดูแลอธิบายนั้น เปนข้อความดังนี้

เรื่องดิน

ต้นกุหลาบเปนต้นไม้ที่โตพักหนึ่ง หยุดนอนพักหนึ่ง เวลาสปริงเปนเวลาโตแลมีดอก ครั้นสิ้นคราวดอกแล้ว ถึงฤดูซัมเมอหยุด เหตุด้วยที่แผ่นดินร้อนแห้ง ถ้าหากว่าได้ดินดีมาก เช่นดินอาลูเวียล คือดินที่ทิ้งขึ้นมาจากฝั่งแม่น้ำเหมือนบางกอก เปนดินอุดมดีมีโอชะมาก ต้นกุหลาบโตเร็วแลสิ้นแรงเร็ว เว้นไว้แต่ถ้ารากหยั่งลงไปแช่ในน้ำนั้นเปนที่ปลูกกุหลาบไม่ได้ จำจะต้องพูนขึ้นให้สูง ดินนั้นต้องเปนดินที่ไม่มีรศมียางเรียกว่าโลม อันมีอยู่ตามเขาผสมด้วยทราย ถ้าดินจืดก็ต้องเติมปุ๋ยเล็กน้อยให้ดินมีแรง ถ้าหากว่าดินที่มีโอชะมากปลูกในที่สูง รากเดินแรง ต้นก็โตเร็วจนสิ้นแรง แต่นั้นไปก็จับเซีย

วิธีผสม

ดอกกุหลาบเปนตัวผู้ตัวเมียอยู่ในตัว ตัวผู้นั้นคือมีเม็ดที่ปลายเกสร เช่นรูปรี ๆ ติดอยู่ ถ้าดอกลามักจะมีแรง คือกำลังของตัวผู้มาก ถ้าดอกซ้อนมีเม็ดที่เกสรน้อย เปนอย่างที่ว่ามีกำลังน้อย ถ้าซ้อนติดหนักเข้าถึงมีพืชแต่เล็กน้อยๆไม่มีเลยก็มี วิธีที่จะผสมนั้น เหมือนอย่างว่ากุหลาบเหลืองจะผสมกุหลาบแดง ให้ดอกโตขึ้นแลเปลี่ยนสี เอากุหลาบเหลืองมาปลิดเกสรที่มีเม็ดติดปลายเกสรนั้นไว้ แล้วเอากุหลาบแดงซึ่งเปนดอกรวนแย้มติดอยู่กับต้น มาแหวกกลีบเด็ดเกสรที่มีเม็ดในนั้นออกเสีย เอาเกสรกุหลาบเหลืองที่ปลิดไว้นั้นวางลงแทน แล้วหุบกลีบเสียเอาสำลีพันให้ติดอยู่ ทิ้งไว้เช่นนั้น ๓ วัน เกสรดอกเหลืองเปนอันติดกับดอกแดง ทิ้งไว้จนกลีบร่วง ขั้วกุหลาบเปนเม็ดในนั้นแก่แล้วจึงเอาเม็ดมาเพาะ การเพาะเม็ดกุหลาบนี้กำหนดสามปีเปนอันได้ดอก ดอกที่ออกมาจากต้นที่พ่อเหลืองแม่แดงนั้นคงจะแรงขึ้นและเปลี่ยนซ้อนมากขึ้น แต่สีกำหนดไม่ได้แน่ บางทีกลายเปนชมภู ฤๅเปนเหลืองปนแดง ฤๅต่าง ถ้า

ผสมเหมาะ ๆ เข้าได้สีดีแลดอกงาม ก็เปนได้ตั้งชื่อกันใหม่ เปนกุหลาบพรรณที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเหตุฉนั้นพรรณกุหลาบจึงไม่มีที่สุด เปลี่ยนซ้อนเปลี่ยนลาเปลี่ยนสีต่าง ๆ เปลี่ยนขนาดเล็กแลใหญ่ได้ด้วยวิธีผสมเช่นนี้

วิธีฝากหนาม

ตัดหนามกุหลาบทั้งผิวจากต้นอื่น แล้วมาแหวะผิวต้นหนึ่ง เอาเปลือกที่ติดหนามนั้นสอดลงในเปลือกที่แหวก แล้วเอาเชือกคาด เอากระดาษชุบน้ำห่อไว้อย่าให้แห้ง ประมาณสัก ๗ วัน จะแตกขึ้นเปนกิ่ง ถ้าไม้ที่รับฝากนั้นแรงจะเปนกำลังให้กิ่งที่งอกขึ้นใหม่แรงเรว ออกดอกเหมือนต้นที่ตัดหนามมานั้น เพราะฉนั้นกุหลาบที่เภาะขึ้นได้ พอเปนต้นเล็ก ๆ มีหนามตัดหนามมาประกับกับกุหลาบอย่างที่มีแรงมาก กุหลาบที่มีแรงส่งหนามกุหลาบเภาะนั้นให้ออกกิ่งแรงเรวขึ้น ดอกจะได้อย่างเช่นที่ผสมไว้ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในวิธีผสมนั้น

วิธีต่อกุหลาบ

เอาต้นกุหลาบป่าสามัญซึ่งมีแรงมาปลิดใบออกเสียหมด เหลือไว้แต่ต้นแล้วตัดกิ่งกุหลาบอย่างที่ผสมไว้ ฤๅกุหลาบอะไร ๆ ก็ได้ตามชอบใจ มาทั้งกิ่งจะเปนเล็กก็ได้ ใหญ่ก็ได้ เสียมเสียทั้งสองข้าง ให้แหลมเปนคมสิ่ว แล้วยากกุหลาบที่เปนตัวแม่แรงนั้นให้เปนง่าม เอากุหลาบที่ต้องการอันยากไว้แล้ว เสียบลงในง่าม เอาเชือกรัด เอากระดาษชุบน้ำห่ออย่าให้แห้ง จะตั้งไว้ในเรือนกระจกฤๅตั้งไว้ในเงาไม้ที่ไม่ถูกร้อนมาก สัก ๗ วันก็ติดกัน กิ่งที่ต่อนั้นจะแตกแรงแลให้ดอกงาม วิธีที่ต่อกุหลาบเช่นนี้ อย่างที่เราได้เห็น ลำต้นกุหลาบโตประมาณสักเท่าด้ามพาย สูงประมาณสักศอกเศษฤๅสองศอกแตกกิ่งเปนช่อกลม มีดอกเต็มทั้งช่อ รูปเหมือนฉัตรขุด เปนไม้ที่เขาได้ต่อเช่นนี้ วิชาที่ได้สำแดงให้เห็นวันนี้ สามอย่างดังที่กล่าวมา เปนอันพอที่จะเข้าใจได้ว่ากุหลาบนี้ถ้าเล่นถึงที่ ถึง

ผสมสีให้เกิดพืชพรรณขึ้นใหม่ อาจจะเล่นได้สนุกกว้างขวางมาก ไม่มีรูปแลสีจำกัดไม่มีที่สุด เมื่อได้พรรณแปลกสมประสงค์แล้ว ในการที่จะให้มากแพร่หลายขึ้นนั้นไม่ยากอันใด มีแต่กิ่งเดียวก็ตอนออกไปได้อีกเท่าไรเท่าไร ถ้าเปนกุหลาบที่ซ้อน ซึ่งจะหาเม็ดไม่ได้ก็มีอย่างเดียวแต่จะตอน ฤๅที่เรียกว่าชำรักษาไว้ไม่ให้สูญพืชพรรณ

มีกุหลาบที่ท่านผสมใหม่อย่างหนึ่ง ดอกโตเท่าดอกบัวสัตตบงกช กลีบซ้อนจนไม่แลเห็นเกษร สีแดงเข้มเกือบเปนบานเย็น เปนพรรณซึ่งยังไม่มีชื่อ เขาขอตั้งชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินสยาม พ่อได้อนุญาตให้แกตั้ง ยังไม่สู้พอขอให้เขียนลงให้ในสมุดด้วย แล้วบรรยายถึงวิธีที่จะส่งดอกไม้ ก็ทำนองเดียวกับที่พ่อได้เล่าให้ฟังแต่ก่อน แปลกออกไปแต่ถ้าเปนทางไกลมาก เขากระดาษชุบน้ำห่อ เวลาออกจากห่อให้แช่ด้วยน้ำอุ่น ๆ น้ำอุ่น ๆ นั้นเห็นจะสำหรับกันเย็นเกินไป ซึ่งจะทำให้ดอกไม้เหี่ยว แต่ถ้าเปนเมืองเรา เกือบจะไม่ต้องเติมน้ำร้อน เพราะน้ำมันอุ่นอยู่แล้ว

ในเรื่องปลูกต้นกุหลาบนี้ ถ้าจะเล่นในเมืองเราให้ได้ดีจริง ต้องมีมนุษย์อย่างเช่นท่านคนหนึ่ง ต้องซื้อพรรณกุหลาบไปจากยุโรป ผสมเมืองเราเห็นจะยากด้วยมันร้อนเกินไป จะต้องคอยสั่งซื้อพรรณซึ่งเขาผสมออกใหม่อยู่เสมอเปนนิจ ดินเมืองเรามันดีเกินไป จะต้องหาดินที่แร้นแค้นผสมทรายไปจากที่อื่น ถ้าจะมีสวนกุหลาบอย่างดีสวนหนึ่ง ออกเงินสักปีละ ๑๐๐ ชั่ง ฤๅ ๑๕๐ ชั่ง ทั้งค่าจ้างค่าต้นไม้ค่าดิน เห็นจะมีสวนกุหลาบดีเล่นสวนหนึ่งได้ กุหลาบที่เขาคเนว่าจะเปนในบางกอกได้ดีนั้น กุหลาบขาวดอกใหญ่ ซึ่งน่านไม่สู้งาม ถ้าน่าร้อนจัดจึงจะงามมาก กับกุหลาบเลื้อยดอกเหลืองซ้อน ขนาดยี่หุบอย่างใหญ่ฤๅเขื่องกว่านั้นหน่อยหนึ่ง กลีบงามเหมือนดอกบัวที่ยานเล่น ว่าทนทานร้อนมาก

คงจะปลูกได้ พ่อได้สั่งให้นำให้รู้จักกับพระสารสาสน์แล้ว พรรณต้นไม้ซึ่งใช้ปุ๋ยในที่นี้ ใช้มูลม้าเปนพื้น มียายแก่เที่ยวได้เก็บตามถนนเวลาเช้า ๆ มาก ออกจะแย่ง ๆ กันด้วย เวลาย้ายไปข้างไหน พอม้าถ่ายมูลออกมาก็ซิงกันตะครุบ ไปขายเขาอีกทีหนึ่ง

ขอยุติเรื่องซันเรไม่เปนรยกันเท่านี้ พรุ่งนี้ก็จะไปที่อื่นแลอยู่ในบ้านของผู้อื่น จะมีเวลาเขียนฤๅไม่ ไม่สู้แน่ ขอฝากความรฦกถึงบรรดาผู้ซึ่งพ่อได้มีใจรักใคร่ทุกคน จะขอลาต่อไปในวันที่ ๑๔ ขึ้นไปทางข้างเหนือ ซึ่งจะห่างเมืองไทยออกไปอีกชั้นหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๕

คืนที่ ๔๘

เมืองตุริน

วันอังคารที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ตื่นเตรียมตัวแต่ ๒ โมงเช้า พร้อมเสร็จจนต้องนั่งคอย ตาช่างถ่ายรูปสกอตโตทนี่เก่ง รูปพิมพ์มาให้ดูได้แล้วไม่ผิดนัด

แรกของมาตั้งแต่วานนี้ ทั้งปะโรติแลมากอตตี้ ให้ตราปรีเฟ แลนายโปลิศ แรกเงินพวกโปลิศ ให้เงินสำหรับคนจน วันนี้ลูกเอียด ตัว เอียดน้อย ลากลับไปอิงค์แลนด์ เบตแมน[1] เปนผู้พาไป ไปสเตชั่น กำหนดให้ถึงเช้า ๔ โมง มีคนส่งเปนอันมาก คือ ปรีเฟ เคอเนล นายทหาร มองสิเออคุรัง มากอตตี้ ปะโรติทั้งครัวเรือน ลอตช[2] เยรินี แลคนอื่น ๆ ทั้งราษฎรเปนอันมาก แต่รถยังไม่ได้ออก ล่วงเวลาไปเปนนาน รวยดอกไม้มีคนให้วางจนเต็มโต๊ะ ทางที่รถเดินก็เปนทางที่มานั้นเอง แปลกแต่เห็นต้นองุ่นใบแตกขึ้นเขียวทั่ว ข้อซึ่งไปเห็นองุ่นในเมืองฝรั่งเศสมีใบมากนั้น เพราะเหตุว่าไปอยู่ซันเรโมนาน เมื่อทวนทางกลับมาข้างนี้ก็แตกมากเหมือนกัน ต่อไปถึงซาโวนาจึงได้เปลี่ยนทางขึ้นไปตุริน ทางขึ้นไปตุรินนี้เปนสองทาง ทางที่ไปผ่านเยนัว ขึ้นไปเปนทางเก่า ทางที่ขึ้นซาโวนาเปนทางใหม่ ตุ๊กออฟเยนัวบอกว่า ทางเยนัวนั้นสบาย ทางซาโวนา

---

๑ มิศเตอเบตแมน อังกฤษ รับราชการอยู่ในสถานทูตที่ลอนดอน

๒ แฮร์ ลอตช์ เคยเปนนายห้างบีกริม ในกรุงเทพ ฯ

ใกล้ลงหน่อยแต่ไม่สบาย พ่อเลือกเอาทางซาโวนา ด้วยเหตุว่าอยากจะเห็นทางใหม่ หาไม่ช้านัก เขายังคิดจะตัดอีกทางหนึ่ง จากบ่อโดมอริเซียว แต่ไม่ตกลง เหมือนกับเรื่องท่าที่จะรวมกันเข้าไม่ได้นั้น

ที่ซาโวนาเขาหยุดครึ่งชั่วโมง ได้โทรเลขล่วงน่าไป ให้จัดรถเตรียมไว้ เพราะได้เปลี่ยนเอามิสเตอร์อาลเบอส[๓] ขึ้นมานั่งน่ารถแทนเจ้าพระยาสุรวงษ์ ด้วยรู้ภาษา แลรู้จักระยะทางเปนประโยชน์กว่า ทั้งเจ้าพระยาสุรวงษ์ทิ้งฟีล์มเสียหมด ไม่เอามา ไม่มีอะไรจะถ่ายรูป ต้องเกณฑ์ให้ไปคอยกัน ซาโวนานี้ภาษาอิตาเลียนว่าซ่าบู่ ที่ได้ชื่อเช่นนี้ เพราะว่าเปนที่คิดทำซ่าบู่ขึ้นก่อน มีตึกโต ๆ มีท่า แต่ของขายไม่มีอะไรประหลาด ออกจะเลว ๆ ทั้งนั้น หาของที่ทำเมืองนั้นก็ไม่มี ได้แต่พัดไม้เขียนรูปเมืองกับโปสต์ก๊าด หยุดถ่ายรูป จนถึงเวลากลับมาขึ้นรถ ออกจากซาโวนา กินกลางวัน แต่เกิดรัดผิดกันขึ้น สั่งให้ส่งของสำหรับพอกินสามสิบคน แต่เขาไปจัดส่งขึ้นรถหลังกินกันเสียหมด เหลือแต่หีบปิกนิกของพ่อใบเดียว ใส่ของมาแต่เฉภาะเปนเครื่อง เฉลี่ยกันกินในเจ้านายออกไม่ใคร่จะพอ แต่มีลูกไม้อุดมเหลือเกิน ทางที่ขึ้นจากซาโวนาเริ่มขึ้นเขาเปนเขาสันปันน้ำ ตามข้างทางนี้ได้เห็นต้นไม้ย่ำ เพราะเปนที่เพาะปลูกอะไรไม่ได้เลย เปนหินเต็มไปทั้งนั้น น้ำก็ไม่ใคร่บริบูรณ์แห้งแล้ง ไม่มีบ้านตลอดขึ้นไปจนกระทั่งถึงลอดปล่องใหญ่ เรียกว่าตันเนลออฟเฟอราเนีย ไม่ทันที่จะปิดน่าต่าง ควันเข้ามากลุ้มจนหายใจไม่ออก เหม็นเปนกำมะถัน รถก็เดินย่องช้า ๆ กว่าจะหมดปากปล่องเปนนาน ร้อนเต็มที หายใจขัด ถ้าช้าอีกหน่อยน่าจะถึงเปนลมได้ พอหลุดปากปล่อง ที่กระจกเงาแลกระจกฝาเปนเหื่อมัวไปหมด เหมือนอย่างเอาอังที่ปากหม้อ พอหลุดขึ้นไปได้ก็ถึงที่รายมีบ้านเรือนคน ปลูกเข้าสาลีแลไม้พื้น

[๓] มิศเตอออาลเบอส รับราชการอยู่ที่สถานทูตเบอรลิน

ราย ๆ ขึ้นไป มีบ้านเรือนแลลำธารงาม ๆ ลอดถ้ำบ่อย ๆ จนถึงที่แผ่นดินราบบนเขา คราวนี้มีทุ่งกว้างเปนนาเข้าสาลี บ้านเรือนดี ๆ ขึ้น พ้นแผ่นดินเปนที่เพาะปลูกเต็มไปทั้งนั้น มีหมู่บ้านย่อมโต ๆ หลายตำบล ที่ใหญ่กว่าเพื่อนนั้นยินเซปเป คราวนี้ไปลอดปล่องอีกปล่องหนึ่งเรียกว่า เบลโบ แต่เรารู้ตัวเสียก่อนด้วยเขาบอกว่าเปนปล่องยาวมาก ถึงสองกิโลเมเตอ ๑/๕ คือ ๕๐ เส้นเศษ ได้ปิดหน้าต่างเสียก่อน ควันไม่เข้าแต่ร้อนเหมือนกัน ตอนแรกเข้ารถเดินช้า แต่เมื่อรวนจะออกเดินเร็วขึ้น ๘ มินิตจึงได้ตลอด พอออกปากปล่องแล้ว ก็เจอะแม่น้ำซึ่งเปนน้ำไหลลงฝ่ายข้างตุริน เรียกชื่อว่าลำน้ำดานาไร เปนลำธารใหญ่ไหลคดทบไปทบมา มีสพานข้ามหลายแห่ง แลเห็นแม่น้ำเวียนไปเวียนมาได้ตลอดเพราะเปนที่ราบ คล้ายแม่น้ำลำปำเมืองพัทลุงแต่ใหญ่กว่า น้ำลำนี้ไหลไปลงแม่น้ำโพ ซึ่งเปนลำน้ำเมืองตุริน ตามฝั่งลำน้ำที่เวียนไปเวียนมาดูงาม พ้นแผ่นดินเปนที่ไร่เข้าสาลีตลอดไปจนสุดสายตา มีแต่ไม้ตอซึ่งสำหรับตัดเปนฟื้นรายอยู่ เปนพุ่มก็มี เปนตอก็มี เปนหย่อมหย่อมไป ต่อลงมาอีก พ้นต่ำลงมาทุกทีจนถึงที่ราบ คราวนี้เปนท้องนาเต็มไปทั้งนั้น มีเขาอยู่ห่าง ๆ กรมสมมตนั่งเข้าฌาน ถามว่าทำไมถึงได้ซึมไป บอกว่าแล ๆ เห็นเข้าเพลินไปเหมือนกับบ้านเรา ที่จริงก็คล้ายมาก เพราะน้ำท่วมด้วย เปนเช่นนี้ไปจนตลอดถึงเมืองตุริน เมืองตุรินเปนเมืองตั้งอยู่ในกลางนา ดูเปนที่สมบูรณ์มาก

วันนี้ได้เห็นโคมลานใช้จุดรายทาง เปนครั้งแรกในประเทศยุโรป ตามที่กล่าวกันว่าโคมลานหาในยุโรปไม่ได้ เขาทำไปแต่สำหรับขายเมืองไทยนั้นไม่จริง เมื่อได้เห็นเช่นนี้อดไม่ได้ ดึกเอาโปสต์ก๊าดอย่างที่ถูกแดดจึงขึ้นรูปมาให้แต่แรกออกเดินรถ จะหาอะไรเขียนไม่ได้ จึงเอาโปสต์ก๊าดนั้นเขียนบอกข่าวถึงกรมดำรง แต่การที่เขียนนั้นประดักประเดิดมิใช่ของเล่น ข้อ ๑ กลัวแสงสว่างจะถูกรูปขึ้นเสีย ต้องคอยให้ถึงปล่องที่มืด จึงชักรูปออกจากซองทาบลงไว้กับกระดาษ

เหลืองให้แน่น ข้อ ๒ การที่จะเขียนสั้นกระเทือนยากที่จะให้เปนตัว เขียนด้วยความอดไม่ได้แท้ ๆ

รถได้มาถึงตูรินเวลายำค่ำ ๑๕ นาที ยังมีแดดบริบูรณ์อยู่ คนแน่นเต็มไปทั้งชานสเตชั่น ดุ๊กออฟเยนัวแลปรินซออฟอุดินต้องแหวกคนไปรับที่รถไฟ พากันมาขึ้นรถม้า พ่อขึ้นกับดุ๊กออฟเยนัว บริพัตรขึ้นกับปรินซออฟอุดิน พระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์ แลเอดคิกงของดุ๊กขึ้นรถไปน่า ตามทางคนเต็มแน่นตลอดต้องเบิดหมวกตลอดทางจนเมื่อยแขนตามเคย เข้าในพระราชวัง ดัชเชสออฟเยนัวมารดา แลดัชเชสออฟเยนัวเมีย กับลูกทั้งชายทั้งหญิง ๕ คน เถ้าแก่ ๒ กรมวังชาวที่เก่าแก่หลายคนพร้อมกันคอยรับ ดุ๊กพามาส่งที่ห้องเก่าซึ่งเคยอยู่แต่ก่อน พระยาบุรุษอยู่ห้องเดิมตรงหัวนอนพ่อ แต่เจ้าพระยาสุรวงษ์นั้น พูดภาษาอะไรไม่ได้นอกจากอังกฤษ จึงได้เปลี่ยนเอาหม่อมนเรนทร์มาแทน เวลาทุ่มครึ่งเลี้ยง มีผู้หญิงเติมมาอีก ๒ คน เด็กที่โต ๆ นั่งโต๊ะด้วย คราวนี้เลี้ยงน้อยเพราะเหตุที่เจ้านายไม่อยู่ จึงเลี้ยงที่ห้องหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่ที่เลี้ยงคราวก่อน แปลกที่จุดไฟฟ้าดูรุ่งเรืองงามดีขึ้นมาก เว้นไว้แต่แถยข้างพ่ออยู่ยังจุดเทียนไขอยู่ตามเดิม ไม่มีอะไรแปลกแต่สักอย่างเดียว

เวลากินเนอแล้วไปดูออปราที่โรงเรียกตามชื่อเจ้าแผ่นดินว่า วิกตอโรอิมมะนวลที่ ๒ คือ องค์ที่เปนไอยกาของเจ้าแผ่นดินองค์นี้ เล่นออปราฝรั่งเศส ซึ่งเปนเรื่องเก่า ๗๐ ปีมาแล้ว การเล่นนี้ไม่ใช่ออปราใหญ่ ซึ่งเขามีแต่ฤดูหนาวนั้นก็จริง แต่ตามความเห็นของดุ๊กออฟเยนัวแลผู้อื่นเห็นว่าดีอย่างยิ่ง เพราะพวกช่างร้องที่ร้องดี ๆ ไม่มีงานที่จะทำในเมืองหลวง จึงออกมาเที่ยวร้องตามหัวเมือง ว่าโดยความเห็นของเราแล้ว เหมาะที่เราจะดูออปรามากกว่าเทียเตอ-เพราะเขาฤๅเราก็ฟังร้องไม่เข้าใจความเหมือนกัน แต่เสียงที่ร้องมันกลมกล่อมเพราะ แลยากที่จะมีในภาษาไทยแลเพลงไทยได้ เพราะมันร้องจากในอก ไม่ได้

ร้องจากริมฝีปาก เสียงใหญ่ฤๅเสียงเล็กได้กันกับดนตรี กลืนกันหายทีเดียว ถ้าจะว่าด้วยดังแล้วดังมาก ทั้งซอทั้งปี่ทั้ง ๓๐ เสียง ๆ คนก็รับอยู่ ส่วนท่าของเพลงนั้นเล่า มันยักเยื้องได้หลายอย่าง ร้องเปนอย่างร้องไห้ ร้องเปนอย่างที่ใจกำลังฟุ้งซ่าน ฤๅจนกระทั่งโกรธแหวก็ได้ ของเราร้องได้แต่เพียงร้องไห้ โกรธแหวไม่มีเลย ยังส่วนที่ทำท่านั้นเล่า จริงอยู่ทำท่าเกินคนปรกติที่จะพึงเปน แต่ทำเพื่อจะให้เห็นจริง คือโกรธก็ผูกคิ้วนิ่วหน้า เสียใจก็เศร้าสลด ยินดีก็ยิ้มแย้มเปล่งปลั่ง การแต่งตัวก็แต่งแปลงหน้าได้จริง ๆ เช่นกับคนหนุ่ม ๆ จะแต่งเปนคนแก่ ป้ายดำ ๆ เปนริ้วที่แก้ม ที่หางตา ที่หน้าผาก ก็แลเห็นเปนหน้าย่น ผู้หญิงที่จะให้ตาลึกคิ้วดำ ก็ทาดำที่คิ้วระบายสีที่หลังตา ดูตาลึกแลเข้ม คนนั้นเองตามเรื่องว่าได้ความทุกข์ร้อน จนถึงเปนฝีในท้อง ก็ทาขอบตาให้เขียวขึ้นอีก เติมดำที่แก้ม ก็แลเห็นหน้าผอมโกรกลงไปได้ทันที เปนอันว่าออปรานี้ที่จะไม่เขียนหน้านั้นไม่มี แต่ไม่ใช่เขียนมูมมามอย่างเช่นเจ๊ก ให้หน้าผิดมนุษย์ เขียนด้วยความสังเกต แปลงรูปให้เหมือนคนที่มีโฉมหน้าต่าง ๆ กัน เรื่องที่เล่นวันนั้น ผู้ชายซึ่งเปนผู้รักใคร่กันกับผู้หญิงผู้หนึ่ง ด้วยความกินใจอย่างหนึ่งอย่างใด โกรธผู้หญิงไปในที่ประชุมคนรวมสัก ๕๐ เศษ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ซึ่งออกอย่างบาเลต์ แต่ไม่ใช่เต้นอย่างบาเลต์ มาร้องทีละพวก แลรวมกัน ผู้หญิงแต่งอย่างพวกตีรำมนา ผู้ชายอย่างพวกแทงวัว เปนสเปนิชทั้งสองพวก ผู้ชายกับผู้หญิงคู่รักกันนั้น มาเกิดถุ้มเถียงกันขึ้น จนเอาอะไรฆ่ากันก็ไม่รู้ ผู้หญิงนั้นเสียใจจนเปนฝีในท้องนอนเจ็บอยู่ ผู้ชายนั้นหวนกลับมาหาดีกัน แต่ผู้หญิงนั้นเจ็บมากเสียแล้ว เลยคร่ำครวญไปจนถึงตาย เวลาตายล้มลงเหมือนตายจริง ๆ ฟังเสียงร้องแลท่าที่ทำกับทั้งพิณพาทย์ มันกลมกลืนกันจับใจ แต่คนดูไม่สู้มากนัก มีที่ว่าง เขาว่าวันอาทิตย์คนจึงจะเต็ม เลิกเวลา ๕ ทุ่มครึ่ง ขอจบกันเท่านี้ พรุ่งนี้จะตื่นเช้า

คืนที่ ๕๐

วันพุฒที่ ๑๙ พฤษภาคม

วันนี้เห็นจะเหนื่อยง่วงนอน น่าที่จะเขียนไม่สำเร็จ แต่ลองพยายามดู ตื่นพอ ๒ โมงถ้วนรับหมอแลกินเข้า ให้หม่อมนเรนทร์เขียนหนังสือ พอ ๔ โมงเผ่งดุ๊กออฟเยนัวมารับ ไปรถโมเตอร์คาร์ของเราเองกับดุ๊กออฟเยนัว บริพัตรกับผู้อื่นไปรถดุ๊กออฟเยนัว ปรินซ์ออฟตุรินขับรถเราอีกรถหนึ่งรวมเปนสามรถด้วยกัน ไปเลี้ยวที่ตลาดนัดกลางเมือง ตรงไปทางเมืองมิลาน แล้วเลี้ยวซ้ายมือ เปนทางตรงดิ่ว สองข้างทางเปนนาเข้าสาลีแลต้นพื้นตลอดไปทั้งนั้น เมื่อขึ้นทางย่านนั้นแล้วผ่านรถห่างลง มีพวกเกวียนนอนหลับต่าง ๆ แต่ที่นอนเก่งขึ้นกว่าซันเรโม เพราะเหตุที่ทางตรง ๆ ไม่เอื้อทีเดียว รถจะผ่านจะหลีกต้องรอทุกคราว วันนี้ฝนตกตั้งแต่เช้าไม่มีเวลาหยุดเลย แต่ตกอย่างฝรั่งพรำ ๆ เรื่อยอยู่เสมอ มากบ้าง น้อยบ้าง ยิ่งฝนตกพวกขับเกวียน ยิ่งนอนหนักเข้า ถึงเอาผ้าขึงผูกบนพนักเกวียน แล้วห้อยลงมาผูกเสียสองด้านเหมือนมุ้ง นอนหลับมาในนั้นปลุกไม่ตื่นทีเดียว ต้องไปจับหลีกเอาเอง เกวียนที่บรรทุกของวันนี้ มีบรรทุกอิฐ บรรทุกต้นไม้ที่ตัดลงทั้งต้น หญ้าแห้งเต็มเกวียน โตเกือบหมดถนน หีบใหญ่ ๆ ถุงแป้ง ของหนัก ๆ เช่นนี้หลบหลีกยาก รถต้องรอเนือง ๆ ไปขึ้นเนินทรายแห่งหนึ่ง ซึ่งเปนที่สนามหัดขึ้นใหญ่ มีโรงทหารในที่นั้น ผ่านบ้านสามสี่ตำบล ถนนที่ตัดไปดูเปนตั้งใจตัดให้ตรง ไปถึงหมู่บ้านแล้ว วนเข้าในถนนเดิม ซึ่งเปนถนนอยู่กลางหมู่บ้านมีอยู่แล้วนั้น กว้างก็มีแคบก็มี แคบโดยมากมักจะเปนถนนที่เลี้ยวหักตัว ทบหนึ่งข้างสองทบข้างติด ๆ กัน เลี้ยวพ้นมุมตึกอย่างลำบาก ๆ หลายแห่ง เมื่อออกจากถนนหมู่บ้านแล้ว ทางก็ตรงดิ่วไปอีก จนถึงบ้านหมู่อื่นต่อไปอีกเช่นนั้น ถนนเมืองคือที่ตรง ๆ นั้นเปนถนนถมด้วยศิลาบดเรียบ แต่ถ้าถนนในหมู่บ้าน ใช้ลำดับด้วยก้อนกรวดกับปูน

ปูศิลาที่ตรงรอยล้อรถแลเกวียนจะเดินกันสึก ไว้รางที่ตรงกลาง บ้านเรือนเหล่านี้ ที่เปนหมู่บ้านติด ๆ กันก็เปนตึกแถวปลูกต่อกันตามบุญตามกรรม ถ้าเปนที่ชาวนาอยู่ก็มักจะเปนโรงนา มีฝาด้านเดียว ด้านหน้ากั้นปุ ๆ ปะ ๆ ใช้เสาก่ออิฐรับ ยุ้งเข้าก็ลักษณโรงจาก เปนแต่ก่ออิฐมุงกระเบื้อง ผิดกันอยู่เท่านั้น อย่าเข้าใจเลยไปว่าถือปูน ไม่ได้ถือทั้งนั้น ถ้าหากว่าจะถือก็ถือปูนทรายหยาบ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ต้องผ่านทางรถไฟสองสามแห่ง แต่ที่เปนสเตชั่นใหญ่เรียกว่าริวาโรโล ผ่านแม่น้ำสามแม่น้ำด้วยกัน ต่างชื่อทั้งนั้น น้ำในเมืองตุรินนี้อุดมเหลือเกิน ไม่ว่าแห่งหนตำบลใด ไหลรินไปทั่วทั้งนั้น เพราะเหตุที่น้ำมาแต่เขาอาลป์ทั้งสิ้น เขาอาลป์นี้เปนเขาปันแดนในระหว่างอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์ เทือกยาวสูงเงื้อมง้ำ แลเห็นอยู่เสมอไม่ว่าแห่งใด เมื่อจวนจะถึงย้ายเข้าทางเล็กไปอีกทางหนึ่งจึงถึงตำบลอาลิย ซึ่งตั้งอยู่ในซานเขายาวเขาหนึ่ง มีตึกหลังใหญ่ปลูกเปนแถวสี่เหลี่ยมรอยเช่นบาแร๊กที่บางกอก[๙] ตั้งอยู่บนเนินสูง ชานตึกบนเนินเปนสวน แล้วต่อลงไปเปนป่าก จนถึงพื้นดินมีกำแพงกั้นรอบเปนขอบเขตรใหญ่โตมาก ตึกนี้เปนวังซึ่งพระราชบิดาดุ๊กออฟเยนัวซื้อประทานลูกชาย ซึ่งเปนบิดาดุ๊กออฟเยนัวเดี๋ยวนี้ เปนวังเดิมหลายร้อยปีมาแล้ว ได้แก้ไขทำเพิ่มเติมใหม่ซีกหนึ่ง ตึกเปนมรฎกแก่ดุ๊กออฟเยนัวเดี๋ยวนี้สำหรับไปอยู่ในฤดูร้อน ที่นั้นอยู่ข้างจะหนาว ดุ๊กได้ให้ติดไฟไว้ แลเตรียมเลี้ยงกันที่นั่น ห้องที่ให้พ่อพักเปนห้องอยู่ชั้นกลางอยู่ที่ตรงมุม แลเห็นสวนไม้แลน้ำพุทั้งสองข้าง มีเตียงนอนปิดทองแลฟูกขนนกออสตริชรอบ เฟอนิเชอแดงปิดทอง ฝนังดาดแพรแดง เพดานแลหลังประตูเขียนรูปภาพอย่างงาม เห็นจะเปนห้องสำหรับควีนมาคริตาไปประทับ เพราะมีห้องนอก ๆ ออกมาอีกหลายชั้นตามแบบวัง อีกข้างหนึ่งจึงเปนห้องสำหรับลูก แล

---

๙ คือ ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้ เดิมสร้างเปนโรงทหารน่า คนจึงมักเรียกกันว่าบาแร๊ก

ห้องดุ๊กแลดัชเชส ชั้นนี้เปนห้องอย่างสำหรับยศ ที่ตกแต่งอย่างวัง รถปรินซออฟอุดินไปถึงช้า ได้ความว่ายางแตกต้องหยุดเปลี่ยนครึ่งชั่วโมง ระยะทางตั้งแต่พระราชวังเมืองตุรินไปจนถึงอายิ ขาไปนี้ ๓๗ กิโลเมเตอ (เปน ๙๒๕ เส้น) โมเตอคาร์เดินอยู่ในชั่วโมงเศษ รถไฟเดินสองชั่วโมง รถม้า ๓ ชั่วโมง เลี้ยงกลางวันใช้เครื่องโต๊ะลายคราม เครื่องแก้วใช้แก้วสี ซึ่งแลดูเปนรุ้งอย่างแก้วโรมันโบราณทั้งสิ้น เลี้ยงกันแล้วออกเดินดูในเรือนนั้น ตอนแถบข้างน่าเปนที่ห้องอยู่ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่แถบหลังซึ่งเปนตอนตึกเก่านั้นเก็บของต่าง ๆ เก่าข้างใหม่ข้าง เรียบเรียงไว้เปนหมวด ๆ มีรูปภาพเปนแกละรีหลายแกละรี ทั้งรูปศิลาก็มีมาก ของที่มาจากเมืองไทยก็เก็บไว้ที่นั้นหมด ทั้งรูปที่ได้มาแต่บางกอกก็ติดอยู่ตามแถบนั้น ที่แกละรีเหล่านี้กว้างยาวมากถึงสามชั้น ถ้าจะเอาก็มีตึงที่พระที่นั่งวิมานรัตยามาตั้งทั้งหมด ชั้นเดียวก็จะหลวม แต่นี่เขาตั้งห่าง ๆ รายไปพอทั่ว ส่วนซึ่งเปนที่อยู่จริง ๆ ของมารดาแลตัวกับเมียอยู่นั้น อยู่ซีกหนึ่งต่างหาก ห้องเล็ก ๆ เตี้ย ๆ ทั้งนั้น แต่ลูกขึ้นไปอยู่ชั้นบน ทั้งลูกเด็ก ๆ แลปรินซออฟอุดิน มีห้องบิลเลียดถึงสามห้องทั้งชั้นพื้นดิน ซอลแห่งหนึ่งเขียนผนังดีจริง ๆ แลดูเหมือนอย่างกับเปนซุ้มลึกเข้าไป มีเสาลอยตั้งออกมา จนรู้ว่าเขียนแล้วยังออกไม่ใคร่จะเชื่อ แต่วังนี้ถ้าว่าตามใจพ่อแล้ว เห็นอยู่ไม่สบาย มันใหญ่โตเกินประมาณนัก ถูกแต่ขึ้นกระไดก็เหื่อแตก นี่หากว่าไม่ร้อน มีวัดก็ถึงสองวัดในนั้น วัดเล็กเปนหอพระที่นมัสการ คล้ายที่วังควารินัล ยังมีวัดใหญ่โตกว่าโบสถ์วัดนิเวศสักสามเท่า สำหรับใคร ๆ ในตำบลนั้นจะไปไหว้พระได้ แต่ถ้าเปนเจ้านายแล้ว เสด็จทางในพระที่นั่งออกไปนั่งบนแกละรีที่เปนยกพื้นอยู่ด้านน่าโบสถ์ ไม่ต้องลงไปข้างล่าง วัดเช่นนี้มีในวังใหญ่ ๆ ทั่วทุกแห่ง รวบยอดว่าที่วังนี้เปนซัมเมอแปเลศคือวังฤดูร้อน แต่ไม่แปลกอะไรกันกับวังธรรมดา ไม่ใช่เปนที่อยู่สำหรับสบาย เช่นกับที่อาเลกซานเดรียเมืองรุสเซีย ฤๅวังเมืองเดรสเดน

ซึ่งเปนเรือนอยู่อย่างคน ๆ ที่รู้สึกสบายได้ แต่ทางที่แลดูไปจากน่าต่างงามดีมาก เห็นเปนสวนต้นไม้ครึ้มมีทีแจ้งที่ร่ม มีสวนไม้สี น้ำพุ เมื่อแลไปทางไกลก็แลเห็นทุ่งนาภูเขา ถ้าฝนไม่ตกมืดมัวเสีย จะแลเห็นได้ไกลจะงามอย่างยิ่ง รอจะให้ฝนหายเท่าไรก็ไม่หาย จนไม่ได้ไปเดินในสวน ต้องเรียกรถโมเตอคาร์มารับที่เตอเรส ซึ่งเปนชานตึกนั้น เวียนลงไป เดินตามในป่ากซึ่งมีต้นไม้บริบูรณ์เปนข้างวงเวียนไป มีสระใหญ่อยู่ที่ตรงช่องแลเห็นตึก ได้ถ่ายรูป จะได้ฤๅไม่ได้ไม่ทราบ เพราะกำลังฝน บริเวณป่ากเห็นจะโตสักเท่าท้องนาตอนนอกคลองเปรมที่สวนดุสิต กลับมาเดินอีกทางหนึ่งต่างหาก มีภูเขาขวางน่าขึ้นมาหลายทบจึงถึงยอดแล้วกลับลง ทางจากลับยน ๔๕ กิโลเมเตอ เปนทาง ๑๑๒๕ เส้น จึ่งรวมระยะทางทั้งไปทั้งมาเปน ๒๑๙๐ เส้น อยู่ข้างจะไกล นั่งเสียเหนื่อยทีเดียว ฝนก็ไม่หยุด มาถึงบ่าย ๔ โมงครึ่ง ดุ๊กออฟเยนัวไปนัดเขาไว้ว่าจะไปที่แข่งม้า ต้องกลับมาเปลี่ยนเครื่อง แต่งฟรอกโก๊ตหมวกสูงขึ้นรถม้าไปใหม่เวลาบ่าย๕ โมง ฝนก็ยิ่งตกหนักลงมา ยังซ้ำต้องไปรอรถไฟ จึงจะผ่านออกไปได้ ที่จริงถนนตรงยาวลิ่ว ๆ ปลูกต้นไม้ต้นโต ๆ เปนแถวกันงามมาก แต่ดูไม่สดวกด้วยเรื่องฝน สแตนด์ก็ใหญ่ สนามก็ยาว ทางที่จะแลไปจากสแตนด์ก็ที่จะงามมาก แต่แลไปไม่ได้ถึงไหน พอแลข้ามสนามไป ก็เปนหมอกคลุ้ม เขาตั้งที่สำหรับดูซึ่งเปนที่กลางแจ้ง แต่เพราะฝนตก จึงต้องถอยเข้ามา พอฝนกระเซนเข้าหน้า อยู่ข้างจะเย็นชื้นมาก ทั้งที่คนดูมีน้อยเพราะติดฝน ยังถูกถ่ายรูปเสียเท่าไรเท่าไรไม่ได้หยุดเลยตั้งแต่ไปถึงจนกลับ ม้าแข่งยังเหลืออยู่อีกสองคราว คราวแรกแต่เฉภาะเยนตละแมนขี่มี ๕ ม้า กระโดดข้ามรั้วข้ามน้ำหลายแห่ง วิ่งสามพันเมเตอ คราวที่สองมีแต่ ๓ ม้า วิ่งสามพันเมเตอเหมือนกัน กลับมาถึงวังกว่าย่ำค่ำครึ่ง ต้องรีบตลีตลานอาบน้ำแต่งตัวชิวนิงเดรส ออกไปกินเนอตุ้มครึ่ง ผู้

ที่มากินเนอเกือบจะเหมือนวันก่อน เปลี่ยนจรูญไปเวนิศเปนเชคโยกงสุลของเราแทน กับเปลี่ยนคุณท้าวคนใหม่มาคนหนึ่ง เครื่องโต๊ะที่เลี้ยงเปลี่ยนทั้งสองวัน วันนี้เปนเครื่องปอสเลนเดรสเดน ทั้งกลางโต๊ะแลจานถ้วยเขียนใน เปนตราแต่ครั้งพระเจ้าปู่พระเจ้าย่าแต่งงาน ใช้จานทองสองเที่ยว

เด็กหญิงขาเตลดาอายุสามขวบ ลูกดุ๊กออฟเยนัว ซึ่งกล้ามากแลชอบพ่อ มานั่งตักเสมอนั้น น่าเอ็นดูจริง ๆ ตั้งแต่วันแรกมาถึง วันนี้ได้ให้เข็มเปนเกี้ยวยอดแลพระขรรค์ ทีนี้แกไม่ถือในเรื่องที่ให้เด็กออกรับแขก ว่าจะได้กล้า ที่จริงลูกแกก็ไม่ซุกซนยุ่มย่ามเลย น่าเอ็นดูทุกคน กินเข้าแล้วนั่งพูดกันจนยามครึ่ง กลับห้องกันเสียที อีก ๑๐ มินิตจึงได้ไปดูออปรา

ออปราวันนี้โรงเก่านั้นเอง แต่วันก่อนดูกันไม่ทั่ว เพราะนั่งบ๊อกซ์ข้างสเตช วันนี้ย้ายมานั่งบ๊อกหลวง ดูมันกลายไปเปนคนละอย่าง ดูซินาริห้องดี แต่ตัวลครดูเล็ก ๆ แลบางไปหมด เหมือนกับตัดกระดาษเสียบไว้ในเมื่อเวลายืนนิ่ง ๆ ข้อที่สู้บ๊อกซ์ใกล้ไม่ได้นั้น เพราะไม่เห็นหน้าถนัด ธรรมดาที่เขาทำท่าแอกต์เช่นนี้ใช้ตาใช้ปากดีที่สุด ที่ว่างวทำดีนั้นเลวกว่าเช่นอื่นมาก มันไม่เห็นจริง นี่ทำแรงกว่าคนปรกติจริง แต่เห็นจริงว่าอาจจะเปนได้ เรื่องออปราวันนี้แต่งใหม่เกี่ยวแก่สาสนา ว่าผู้ใดเอาหินไปปา ถูกเขาจับจะเอาไปลงโทษ แล้วพระเยซูช่วย ตัวพระเยซูไม่ได้ออก เปนแต่ทำท่าเหมือนจะออกมา ลงคุกเข่ากันแล้วก็ปิดม่าน มีร้องคร่ำครวญมาก แต่มันไม่ใคร่จับใจเหมือนเมื่อวานนี้ ดุ๊กออฟเยนัวนั่งเบื่อจนเลยหลับ กลับมาบ่นใหญ่ว่ามันแต่งใหม่ไม่ได้เรื่องได้ราวไม่จับใจ ง่วงนอนเต็มทีจึงได้หลับ กลับมาถึง ๕ ทุ่มครึ่งเหมือนเมื่อวานนี้ อาจจะแต่งให้สนุกดีกว่านี้ได้ แต่นี่มันเหนื่อยแลง่วงนัก จึงได้รีบ ๆ ผ่าน ๆ เช่นนี้

คืนที่ ๕๑

แกรนด์โฮเตล เมืองเวนิศ

วันพฤหัสบดีที่ ๑๖ พฤษภาคม

เมื่อคืนนี้ง่วงนอนเต็มทีเหนื่อยอ่อน เวลานอนถึงตัวเข้าโทยง ๆ หลับผลอยหลับไป ตื่นครู่หนึ่งครู่หนึ่งสักสามครั้ง หลับแปดชั่วโมงบริบูรณ์ เพราะไม่มีที่ไปแห่งใด มานั่งกินเข้าให้สิทธิ์เขียนเรื่องเกร็ดเต็มรายวัน แล้วเขียนหนังสือต่อไปยังไม่ทันแล้วเสร็จ ดุ๊กออฟเยนัวมารับไปกินกลางวัน จำนวนคนก็เหมือนอย่างเลี้ยงค่ำ ดัชเชสแกรินน้ำชาแถบข้างเรา คุณท้าวรินข้างหนึ่ง มีกล้วยไม้ช่อใหญ่ยาวไม่เคยเห็น เกือบสองศอก ดอกสีสรรวรรณะเหมือนรูหลันแต่ใหญ่เท่าจำปา ประดับกับกล้วยไม้อื่น ๆ โก่งเปนสพานอยู่กลางโต๊ะ วันนี้ดัชเชสแก่ทรงเครื่องขาวมาทีคือดอกตะแบกทั้งสำรับ รับสั่งให้ดูบอกว่าเปนของกวีนมาคริตาพระธิดาถวาย แต่แต่งกลางคืนไม่งาม มืดไป งามแต่กลางวัน เสร็จการเลี้ยงแล้วไปนั่งที่ห้องนั่ง อาเดลคาออกมาเล่นได้ซ้ากันบ่อย ๆ กล้าจริง ๆ พ่อมีสมุดวันเกิดทำใหม่เล่มหนึ่ง ได้ให้ดุ๊กแลดัชเชสกับลูกทั้งหมดเซ็น อาเดลคาจะเซ็นบ้างโกรธถึงลงนอนหงายดิ้นเร่า ๆ ก็ยพ้น ตกลงต้องเอากระดาษอื่นส่งมาให้เขียน แรกยังโกรธตะบึดตะบอง พอที่หลังอยากเต็มทีขึ้นมา เมียงขึ้นเก้าอี้เอง ตั้งท่าเหมือนใคร ๆ เขียน ประเดี๋ยวสนุกหนักขึ้นมา วนเสียใหญ่เต็มทั้งแผ่นกระดาษ แล้วข้างในกลับ พ่อก็กลับไปห้องนั่งเขียนหนังสือต่อไปใหม่อีก จนบ่าย ๒ โมงครึ่ง ดุ๊กออฟเยนัวจึงมารับ ไปลาเจ้านายผู้หญิงแลเด็กแล้วขึ้นรถกับดุ๊ก มาแวะดูมอนิเมนต์รูปดุ๊กออฟเยนัวบิดาดุ๊กคนนี้ ซึ่งอยู่ในสนามสวนดอกไม้กลางสี่แยกถนน เปนรูปขี่ม้าในสนามรบ กำลังม้าถูกยิงจะล้มซวนลง ดุ๊กกำลังชี้ดาบเร่งทหาร งามแปลกเต็มที ในการที่จะทำรูปนี้ว่าต้องฆ่าม้าถึงสามตัว เพื่อจะให้ช่างเห็นว่าม้าจะตายนั้นเปนอย่างไร

เมืองตุรินนี้เปนเมืองใหญ่โตมาก จำนวนพลถึงสี่แสน ตึกรามเปนตึกอย่างใหญ่ ชั้นต่ำเดินได้ตลอด ผ่านถนนก็มีสพานข้ามจากตึกฟากถนนข้างหนึ่งไปถึงฟากถนนข้างหนึ่ง ถ้าจะเดินไม่ให้ถูกฝนถูกแดดเลยก็อาจจะเดินได้หลายกิโลเมเตอ ตึกเหล่านั้นมักจะเปนตึกเก่า ๆ ที่สร้างตั้งร้อยปีมาแล้ว วังที่ไปอยู่นั้น ถึงสามร้อยปีเศษมาแล้ว ตึกที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ออกไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ไม่มีการช่างอันใดอันซึ่งเปนการประจำที่ นอกจากรถโมเตอคาร์ ร้านดี ๆ อยู่ที่นี่ทั้งนั้น มีเฟียตเปนต้น ถ้าจะลอง เขาไปลองขึ้นเขาสุปาร์คาร์ ซึ่งเปนเขาที่เจ้าแผ่นดินขึ้นสร้างวัดไว้บนนั้น แลเปนที่ฝังศพพวกเจ้านายในวงศ์ซาวอย ซึ่งพ่อเคยไปเมื่อมาคราวก่อนนั้นแล้ว ถ้าขึ้นเขาสุปาร์คาร์ได้คล่องแคล่วเอาเปนใช้ได้ สเตชั่นรถไฟก็ใหญ่เพราะเปนทางร่วมที่จะไปมาจากเมืองฝรั่งเศส ในว่าว่ายังจะต้องขยายอีก ไปคอยรถไฟอยู่สักครู่หนึ่ง จึงได้เดินอ้อมไปขึ้นรถไฟ ลาลากันแล้ว รถออกเดินเวลาบ่าย ๓ โมง ช้าไปกว่ากำหนดสัก ๑๐ มินิต รถมาตามทางวันนี้ผ่านเมืองหลายเมือง ผ่านแม่น้ำสองแม่น้ำ คือเซเซียแลติกิโน เปนน้ำที่ลงมาแต่เขาอาลป์ ไหลเชี่ยวแรงมาก เวลาบ่ายฝนตกตลอดจนค่ำจึงหาย ได้ลงจากรถที่นั่งไปขึ้นรถกินเข้าที่สเตชั่นเบรสเซีย รถกินเข้านั้นมีครัวอยู่ข้างท้ายรถนิดเดียว ถ้าทำกับเข้าไทยแล้วเปนไม่สำเร็จแท้ ๆ ถึงกับเข้าฝรั่งก็น่ากลัวคนครัวจะอัดใจ เพราะมันเล็กจริง ๆ มีโต๊ะตั้งติดฝารถสองข้างขวางออกมา โต๊ะหนึ่งนั่งได้ ๔ คน แต่วันนี้เขาตั้งให้กินแต่โต๊ะละสองคน เพราะต้นสายกินเข้าเช้ากับเข้ากลางวันกระชั้นกัน ทำให้เหลวไหลกินไม่ใคร่จะได้ ตอนค่ำนี้ช่างหิวเสียเต็มทนทีเดียว กินใหญ่ เรื่องกินนี้ไม่ได้พรรณามาหลายหนแล้ว จนจะออกลืม ๆ รวบรวมใจความว่า กับเข้าในวังเขาเก่งมากดีกว่าแต่ก่อน ออกจะเปนกับเข้าบ้านมากขึ้น พวกอยู่โฮเต็ลบ่นกันอุย ว่ากับเข้าไม่ดี กับเข้าในรถวันนี้ก็ดี ฤๅเปนด้วยหิวไม่รู้ กลับมารถที่วโรนา เดินต่อมาอีกจนถึงเมนตัว ซึ่งเปน

เมืองมียูนิเวอซิตีโบราณ เมืองเหล่านี้พ่อเข้าใจว่าลูกรู้จักทั้งนั้น เพราะมีในหนังสือเชกสเปียที่เคยอ่าน ความรู้สึกมันขึ้น รู้สึกอึ ๆ ปลื้ม ๆ คุ้นเคยเหมือนอย่างไปเมืองตาหา เมืองสิงหัดส้าหรี เมืองกาหลังที่ชวา เกี่ยวด้วยเรื่องอ่านหนังสือเท่านั้น พูดกับคนที่ไม่เคยอ่านหนังสือไม่รู้สึก สพานข้ามจากฝั่งมาถึงที่นี่ยาวถึง ๒ ไมล์ครึ่ง กว่า ๑๐๐ เส้น มาถึงก่อน ๒ ยามหน่อยหนึ่งเกินกำหนดควรจะถึง ๕ ทุ่มครึ่ง ปรีเฟ คือข้าหลวงกำกับเมือง นายตำรวจภูธร แลใคร ๆ มารับหลายคน จรูญถามว่าจะลงเรือโมเตอลอนช์ ฤๅจะลงเรือคอนโดเลอ พ่อว่าถ้าลงเรือโมเตอลอนชก็เป็นการหมิ่นประมาทเมืองเวนิศ จึงได้ลงเรือคอนโด-เลอมา สเตชั่นนั้นลงที่คลองด์คะนัล คือคลองใหญ่ที่รูปเป็นตัวเอส แต่มีคลองลัดที่จะตัดมา อย่างเดียวกับขีดกลางตัวเอสนำเงินเหรียญ มาถึงโฮเต็ลนี้ซึ่งอยู่ปากคลองริมทเลด้านน่า ประตูถึงน้ำทีเดียว ดีกว่าโฮเต็ลดานิเอล ซึ่งดุ๊กออฟเยนัวแลลูกโตลงมาอยู่ครั้งก่อนเมื่อพ่อมานั้น

เรื่องเมืองเวนิศนี้ ขอรั้งไว้ยังไม่กล่าวทีหนึ่ง เพราะจวนเหลือประมาณบอกให้เขียนหนังสือ ปรศเสียหลายครั้งแล้ว ขอบอกแต่ว่า วันนี้ได้รับหนังสือของลูกซึ่งพ่อคอยหนักคอยหนา ชั่วแต่อ่านหนังสือกินเวลาเข้าไปเสียมากแล้วจึงต้องขอจบเท่านี้ที กรมสมมตต้องการจะให้หนังสือแล้ววันนี้ ส่งเพื่อจะไม่ให้พลาด หนังสือที่ให้สิทธิเขียน ขาดเป็นสองตอน ต่อกันยังไม่ติด ถ้าส่งทันเมล์นี้จึงจะส่ง ขอลานอนที.

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๖

คืนที่ ๕๒

เมืองเวนิศ

วันศุกรที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ได้รับหนังสือด้วย เขียนหนังสือด้วย ได้นอนจนดึก แต่เช้า ๒ โมงต้องตื่นตามเคย กินเข้าแล้วเดินออกจากหลังโฮเต็ลไปตามทางยกจนถึงหลังวัดเซนต์มาร์โก เที่ยวซื้อของตามร้าน แล้วกลับลงเรือที่ท่าน่าวังโดเย กลับมาโฮเต็ลกินเข้ากลางวัน นั่งโต๊ะกินในห้องต่อห้องนอนแต่กับชายบริพัตร ตุ๊กจุรพงษ์ เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งแต่งฟรอกโก๊ตหมวกสูงไปเยี่ยมปรินเซสลิติเซีย ซึ่งมาอยู่ในเมืองนี้หลายวันมาแล้ว เพราะได้รู้จักกันแต่เมื่อมาคราวก่อน แล้วไปดูอาตเอกสหิบิเชน ที่อาตเอกสหิบิเชนนี้เปนตึกอยู่ในกลางสวน ไม่สู้จะใหญ่นัก แต่มีมุขลดหลั่น ปันเปนห้อง ๆ ตามประเทศ เมืองที่ส่งรูปมาตั้งมีเมืองเบลเยียมมาสร้างขึ้นเองหลังหนึ่งย่อมหน่อย ว่าประเทศอื่นยังจะมาสร้างอีก กำหนดเอก-สหิบิเชนนี้มีสองปีครั้งหนึ่ง เมื่อพ่อมาคราวก่อนก็ถูกคราวเอกสหิบิเชนได้ไปดูจำได้ ไม่มีเปลี่ยนแปลงอะไร คราวนี้ถ้านับคราวก่อนเปนที่หนึ่งก็เปนครั้งที่ ๕ เจ้าแผ่นดินเสด็จมาเปิดเมื่อก่อนนี้สักหกเจ็ดวัน สิ่งซึ่งเอกสหิบิเชนในโรงนั้นมีรูปหล่อ รูปศิลา รูปปั้นด้วยปลัสเตอ มีรูปเขียนสีน้ำมัน สีน้ำ เปนอันมาก แต่รูปเขียนที่มาติดนั้นเปนรูปอย่างใหม่โดยมาก คือ สีเขียวแดงสด ๆ แลป้ายรัว ๆ

พระบรมรูปถ่ายในเรือที่เมืองเวนิศ

รูปที่ชอบใจพ่อมีอยู่สักสิบห้าสิบหกรูป รูปหล่อบ้าง ได้สั่งให้ซื้อแล้วสักสามรูป นอกนั้นยังสืบสวนราคา ถ้าเราชอบใจแผ่นไหนมักจะเปนของที่เจ้าแผ่นดินได้ซื้อแล้วเกือบทั้งนั้น อยู่ข้างจะเปนเดนเลือกอยู่สักหน่อย แต่ที่ยังไม่มีใครซื้อดี ๆ มีบ้าง

กลับมาหยุดกินน้ำชาประมาณสักชั่วโมงเศษ แล้วกลับไปที่ร้านอีกตามเดิม เพราะที่ไปเมื่อเช้านี้ไม่ทันตลอดขาหนึ่งของตึกซึ่งเปนสามขา ไปได้สักครึ่งหนึ่งเท่านั้นก็หมดเวลา ตอนเย็นได้ย้ายเดินไปข้างซ้าย ไปได้อีกครึ่งหนึ่งก็หมดเวลา ถึงเวลากินเข้าอีก ต้องกลับ ถ้าจะเที่ยวร้านเหล่านี้ ไม่ถึงสองวันสี่เวลาแล้วเปนไม่ตลอดเลยเปนอันขาด เพราะของมันชวนดูชวนซื้อเสียจริง ๆ ถึงตั้งใจไปว่าจะเดินดูแต่น่าร้านให้ทั่วก็ไปไม่รอด อดหลุดเข้าไปในร้านไม่ได้ ถ้าหลุดเข้าไปแล้วก็จมอยู่นั้นเองจนกระทั่งกลับ เปนออกไม่ได้อีกเลย กลับมาทุ่มครึ่ง อาบน้ำกินเข้าแล้วเลยว่ากันด้วยรูปเขียนต่อไปจนถึงเวลาเขียนหนังสือนี้ ถ้าว่ากันด้วยรายการที่ทำ เปนอันสิ้นเรื่องสิ้นได้ถึงเพียงนี้ แต่ถ้าใครจดให้พ่อเช่นนี้จะรู้สึกไม่พออย่างยิ่ง เพราะมันเหมือนกับบอกว่าตื่นขึ้นก็กินเข้าอาบน้ำทำอะไร ๆ แล้วก็นอน ไม่ประหลาดอะไร เพราะฉนั้นจึงเห็นควรจะเล่าด้วยเรื่องเมืองนี้โดยย่อให้เปนที่เข้าใจ ไม่ใช่จะพยายามแต่งพงษาวดารของเมืองนี้ ฤๅจะแต่งเรื่องของเมืองนี้ให้ถ้วนถี่ตามที่เปนอยู่บัดนี้ จะว่าแต่พอให้ได้ความเห็นพอเดาว่าหน้าตาจะเปนอย่างไร

เมืองนี้ตั้งอยู่ในที่สุดของทเลอาดริเอติก ซึ่งอยู่ในระหว่างแหลมอิตาลีฝ่ายหนึ่ง ออสเตรียแลเตอรกีฝ่ายหนึ่ง เปนเมืองซึ่งเคยเปนท่าค้าขายมาแต่โบราณ เมื่อโปตุเกสกับวิลันดายังไม่พบทางที่จะไปค้าขายข้างตวันออกทางอื่น เมืองนี้จึงเปนท่าค้าขายกับประเทศฝ่ายตวันออกข้างเอเซียไมนอร์ตลอดจนอียิปต์ เปน

เมืองที่มีการค้าขายติดต่อกับประเทศอื่น จึงเปนที่อุดมด้วยการค้าขายแลการช่าง ซึ่งถึงว่าได้ลดลงด้วยการค้าขายเปลี่ยนโฉมหน้าไปทางอื่น ก็ยังเปนที่สำคัญในการช่าง แลในการค้าขายคงอยู่จนทุกวันนี้ แลเปนเมืองที่ไม่มีเมืองไหนเหมือนทั่วทั้งประเทศยุโรป ซึ่งใครๆ ก็จำจะต้องดู เพราะเหตุที่แปลกแลงดงามประเภทหนึ่งแต่ลำพังตัว ไม่มีเมืองใดคล้ายคลึงเลย เมืองที่เขาเทียบกับเวนิศก็แต่เมืองไทย ซึ่งใช้แม่น้ำลำคลองต่างถนน ใช้เรือแทนรถ

เมืองตั้งอยู่ในที่ดอนชายทะเล ห่างจากฝั่งถึงสองไมล์ครึ่ง แต่ไม่ใช่เปนเกาะเปนเขา เปนพื้นราบพอปริ่ม ๆ น้ำ แบ่งเปนแผ่นใหญ่แผ่นเล็กด้วยลำคลองใหญ่สายหนึ่ง รูปร่างเหมือนตัวเอส S แลมีคลองเล็ก ๆ ซอยไปเหมือนถนนไม่ไปตรง ๆ คดอ้อมวงเปนถนนอย่างเก่า ไม่ใช่ถนนอย่างใหม่ คลองเหล่านี้เปนคลองน้ำเค็มทั้งนั้น ขึ้นก็ไม่มาก ลงก็ไม่มาก เดี๋ยวนี้ประหลาดที่ตึกริมคลองที่เขาก่อขึ้นนั้น ไม่ได้ไว้ตีนคลองเลย ก่อฝาผนังตึกขึ้นมาเหมือนเขื่อนที่ลงริมน้ำ พอเปิดประตูเรือนก็ถึงน้ำทีเดียว เวลาน้ำมากจริง ๆ อาจจะท่วมถึงชั้นต่ำของตึกก็ได้ ถ้าจะว่าถนนเจริญกรุงฤๅบำรุงเมืองเปนลำคลองน้ำไหลไม่มีท่อน้ำ ขึ้นจากเรือก็ก้าวขึ้นในร้านเช่นนั้นก็เหมือนกัน เรือที่ใช้อยู่ในลำคลองเหล่านี้เปนเรือคอนโดเลอซึ่งเรารู้จักชื่อดีอยู่ แต่ถ้าจะว่าโดยรูปเรือคอนโดเลอ เมืองเราเหมือนเรือคอนโดเลอจริง ๆ อยู่แต่ ๒ ลำ ที่ดุ๊กออฟเยนัวให้พ่อซึ่งผุเสียแล้วลำหนึ่ง ที่ท่านเล็ก* ใช้อยู่ภายหลังอีกลำหนึ่งเท่านั้น นอกนั้นเรือที่เรียกว่าคอนโดเลอนั้นไม่ใช่คอนโดเลอจริง ๆ ทั้งสิ้น เพราะมันเปนรูปเรือโบตเชิดแต่หัวขึ้นไป เรือคอนโดเลอจริง ๆ เขาเชิดหัวเชิดท้ายตลอดจนท้องเรือทาสีดำทั้งสิ้น หลักแจวไม่ใช่หู ยกไม้วางกระเชียงลงแจวอย่างไทย ๆ แต่ไม่มีหูแจว ตรงที่นั่งมี

* คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ประทุนหุ้มสักหลาดดำบ้าง ประรำบ้าง ประรำนั้นเปนอย่างใหม่ ประทุนเปนของเก่า เรืออีกอย่างหนึ่งรูปข้างท้ายเปนเรือซล่า หัวเปนเรือแขก อยู่ข้างเปลี่ยนน้ำ มีใช้บ้างไม่สู้มาก แต่เดี๋ยวนี้มีเรือไฟรับจ้างคนโดยสานเกิดขึ้นใหม่ลำก็โตอยู่ แต่น่าเสียดาย สิ้นสวยไปมาก สู้เรืออย่างเก่าไม่ได้ ตามน่าบ้านเรือนปักหลักปลายหยักเปนเม็ด แลทาสีแดงเขียวดำเปนเกลียว ๆ ตลอดทุกบ้าน สำหรับจะได้ผูกเรือ คลองที่เรียกว่าครองด์คะนัล คือคลองใหญ่ที่มีสายเดียวนั้นสักขนาดคลองบางหลวงถ้าไม่มีแพจอด คลองเล็ก ๆ ลงไปขนาดคลองบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คลองหลอด คลองเปรม ตลอดจนกระทั่งถึงคลองสามวาข้างถนนดวงตวันก็มี แต่ต้องนึกว่าเอาตึกลงไปปลูกให้ชิดน้ำไม่แลเห็นดิน จะแลดูแคบเพียงใด คลองเหล่านี้ก็เปนเช่นนั้น

ในที่แผ่นดินหว่างคลองเหล่านั้น มีถนนสายใหญ่สายเดียวเหมือนกัน ถนนใหญ่นี้กว้างสักเท่าถนนแถวที่ข้างในวัง นอกนั้นก็เปนถนนเล็กขนาดน่าเรือนแถวห้าห้องทั่วไปทั้งเมือง แต่ปูศิลาเหมือนในวังหมด มีถนนที่ใหญ่อยู่น่าโฮเต็ลริมทเลอีกสายหนึ่ง แต่ไม่ตลอดไปเท่าใด มีสนามใหญ่อยู่ในกลางเมือง ก่อตึกเปนสามขาล้อมสนามนั้น ชั้นล่างมีทางคนเดินได้น่าร้านรอบ ในสนามนั้นมีวัดเซนต์มารโก ข้างริมน้ำมีวังโดเยเจ้าเมืองทำด้วยศิลาทั้งนั้น แต่ก่อนมีหอสูงเปนรูปสี่เหลี่ยมเรียกว่ากัมปั๋นนิล ทางขึ้นหอนั้นไม่เปนคั่นบันได ถมศิลาลาดขึ้นไป เมื่อเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๑ ได้เมืองเวนิศ สำแดงอิทธิฤทธิขี่ม้าขึ้นไปบนหอนั้น แต่ได้พังเสียหลายปีแล้ว เดี๋ยวนี้กำลังลงมือทำอยู่ แต่เห็นจะยังอีกนานกว่าจะแล้ว ในสนามนี้ปูศิลาแผ่นใหญ่ ๆ เลียนไปตลอด ตั้งเก้าอี้เปนที่สำหรับคนมานั่งเล่นนั่งกินเข้า เลี้ยงนกพิราบสามัญไว้ตั้งพัน นกนั้นเชื่องอย่างยิ่ง มีสพานข้ามทุกลำคลองถี่ ๆ เปนสพานศิลาทำโค้งทั้งสิ้น ตึกที่สร้างในที่เหล่านี้เปนตึก

เมืองฝรั่ง สูงสามชั้นสี่ชั้น ได้นึกวิตกเสียจริง ๆ ว่าเขาก่อกันอย่างไร ด้วยราก ตึกมันแช่อยู่ในน้ำทั้งสิ้น ครั้นเมื่อเห็นหลังตึกจึงรู้ว่าใช้กันตรากเหล็กยึดผนัง ทั้งนั้น จะว่าที่ไหนเหมือนเมืองเวนิศไม่ดีกว่าในวัง ถ้านึกให้ถนนเป็นคลอง เอาเรือเข้าไปจอดที่ประตูเรือนแล้ว ไม่ผิดกันเลยทั้งรูปพรรณสัณฐานเย่าเรือน

จะว่าด้วยการช่างที่จะพึ่งหาของเล่นของใช้จะหาเมืองไหนเปรียบยาก เพราะ ของที่เป็นฝีมือช่างสำหรับเมืองนี้มีหลายอย่างซึ่งถูกตาถูกใจเรา คือ เครื่องแก้ว ซึ่งเป่าด้วยทราย เป็นแก้วขุ่น ๆ สีต่าง ๆ แก้วทำด้วยสาหร่ายอย่างแก้วใส แล เครื่องแก้วที่ขุดลงไปในเนื้อแก้ว แล้วตะทองเป็นลวดลายงามประเสริฐเลิศล้น ที่เป็นแก้วสีในลายด้วยก็มี ที่เป็นขาวแลทองล้วนก็มี ที่เป็นลายขุดแก้วขาวแต้ม ยาสีก็มี ยังพวกประสมสีเลียนของโบราณ ลายต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน พ้นที่จะ พรรณา นอกจากเครื่องแก้ว ยังเครื่องถ้วยชาม เครื่องไม้สลัก ที่ทำด้วยไม้ วอลนัตเป็นต้น แลเครื่องประดับด้วยแก้วสีที่เรียกว่าโมเสก ตั้งแต่รูปภาพแผ่น ใหญ่ราคาสี่หมื่นแฟรงก์ ลงไปจนถึงขั้นยักคืออันนิด ๆ สารพัดจะมี เครื่องทอง เป็นเครื่องประดับอย่างเวนิเซียน ล้วนแต่เป็นเครื่องที่อ่อนตุกติกแขยบาง ซึ่งจะ หาที่ไหนไม่ได้ในโลก เพราะไม่วิเศษถึงที่เมืองอื่นจะต้องเอาอย่าง แต่ไม่ใช่เลว ซึ่งลู้ดีที่สุดก็จะแต่งไม่ได้

เมืองนี้ยังเป็นอู่เป็นเปลที่เกิดของลูกไม้ถักที่เรียกว่าเล้ศ ซึ่งมีน้อยแห่งใน ประเทศยุโรปจะทำได้ดีถึงเท่านี้ จึงเป็นที่ขึ้นชื่ออยู่แต่เวนิศ บรัสเซลส์ แลใน เมืองฝรั่งเศส แลเป็นที่ทอแพรแลกำมะยี่ดอก ซึ่งใช้หุ้มเก้าอี้แลทำย่ามถวายพระ ที่งาม ๆ เท่าไรไปจากที่นี่ ไม่ใช่ทำด้วยเครื่องจักรเครื่องกล เป็นของทำด้วยมือ จริง ๆ พอได้ไปเห็นแก่ตา ราคาส่งจากร้านถูกกว่าซื้อในบางกอกเกือบครึ่งตัว

ยังของที่เหมือน ๆ กับเมืองอื่น แต่ทำในเมืองนี้ ฤๅของเมืองอื่นส่งมาขายเมืองนี้ มีครบทุกอย่าง หาที่สุดไม่ได้ นับว่าเปนเมืองที่เปนตลาดใหญ่ จะหาอะไรได้หมดทุกอย่าง เว้นแต่รถแลเครื่องม้า เพราะรถก็ไม่มีสักหลังเดียว ม้าก็ไม่มีสักตัวเดียว สัตว์อะไรก็ไม่เห็นมี นอกจากนกพิราย

การที่เมืองนี้เปนตลาดใหญ่ เพราะเปนเมืองท่าค้าขายกับเอเซียมาแต่โบราณกาล ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่ถึงจะมีอาณาเขตร์กว้างขวางแลสมบูรณ์อย่างไรก็ดี ตั้งแต่ประมาณ ๘๐๐ ขึ้นมา ไม่เคยเปนเมืองมีเจ้าแผ่นดิน มีแต่ผู้มีตระกูลเปนใหญ่เรียกว่าโดเย ตรงกับคำว่าดุ๊ก ปกครองเมืองพร้อมด้วยที่ปฤกษา ๑๒ คน ภายหลังนะโปเลียนมาตีได้ ยกให้ไปแก่ออสเตรีย จึงได้ขาดตำแหน่งโดเย ภายหลังตกมาเปนของอิตาลีอยู่ในกาลบัดนี้ การปกครองก็มีแมร์ที่ราษฎรเลือก แลมีปรีเฟขข้าหลวงซึ่งรัฐบาลให้มากำกับเหมือนเมืองในอิตาลีทั่วไป แต่ราษฎรแปลกกับเมืองอื่น คือกล้าตอมดูเบียดเสียดแวดล้อมโดยความสนุก ถึงเจ้าของเขาเองก็ไม่พ้น กลับต้องเอาอกเอาใจเบียดหมวกไม่หยุด ถ้าจะไ...ดูแล้วดูจนใกล้เกือบหัวไหล่สีกัน แลเดินตามเปนพรวนไม่รู้แล้วรู้รอด แต่ดีที่ไม่มีหยาบคายหมิ่นประมาทเลยทีเดียว ไปข้างไหนก็รับแต่เปิดหมวกไม่ได้หยุด ถ้าซอะขึ้นมาก็คอยมือกราว ๆ ดูช่างสนุกอยู่เสมอเปนนิจเสียจริง ๆ ไม่รู้จักเบื่อ คนขายของอยู่...จะเข้มงวดมาก เดินไปน่าร้านแล้วออกมาชวนโดยความเคารพทุกหนทุกแห่ง ให้เข้าร้านของตัว โดยไม่เข้าจริงแล้วก็ขอให้รับชื่อร้านก็พอ ใช่ว่าจะชวนแต่พวกเรา ใครไปมาชวนทั้งนั้น เพราะเปนเมืองที่คนต่างประเทศชอบมาเที่ยวเสมอไม่ขาด เหตุด้วยแปลกกับเมืองอื่น ๆ ดังเช่นว่ามาแล้ว เพราะฉนั้นจึงพาให้ชาวเมืองตะกลามรุนแรงคอยเรียกคอยต้อนคนเสมอ ถ้าหากว่าร้านอยู่ลึกเข้าไป ถึงจ้างคนมาคอยเรียกสำหรับไปร้าน ไม่เฉย

ชาเหมือนอย่างยายขายหม้องบ้านเรา[๒] ถ้าจะว่าออกจะเกินไป จนถึงเดินไปข้างไหนก็มีแต่คนเรียกเพรียกตลอดทางจนเรารำคาญ

คืนที่ ๕๓

วันเสาร์ที่ ๑๘ พฤษภาคม

ยังไม่ได้ว่าด้วยโฮเต็ลซึ่งมาอยู่นี้ แถวโฮเต็ลที่อยู่นี้ จับตั้งแต่เหนือวังมาเลียบมาตามปากคลองครองด์คะนัล เปนโฮเต็ลมีชื่อต่าง ๆ ตลอดไม่มีอื่นคละเลย โฮเต็ลเหล่านี้ไม่ได้ทำเปนตึกแถวติดกันตลอด มีน่าลงคลองหลังละน้อยๆ ทำยาวลึกเข้าไปบนฝั่ง ในระหว่างหลังหนึ่ง ๆ มีถนนแคบ ๆ เปนตรอกเล็ก ๆ กว่าสำเพ็งออกไปหาถนนใหญ่ ซึ่งมีสายเดียวอันกล่าวมาแล้ว ข้างฝ่ายริมถนนหันน่าออกถนน หันหลังมาชนกัน ทางซอกแซกลดเลียว เดินพอหลีกกันได้สองคนเท่านั้น แต่การรักษาสอาดเสียจริง ๆ ไม่เหมือนเมืองเนเปอลสแลที่อื่น ๆ ที่ครองด์โฮเต็ลนี้เห็นจะเปนวังเก่าฤๅบ้านผู้ดีเก่า เพราะอาการกิริยาที่ทำนั้นเปนวังมากกว่าเปนโฮเต็ล ผนังบุแพรกรอบแว่นแลลายเพดานยังปิดทอง ตอสอง แลเพดานเขียนสีน้ำมันเปนรูปคนเหาะ เขียนหัวตึงดีอย่างยิ่ง เปนรูปที่เขียนมาเก่าปรากฎชัด เขียนสีน้ำมันทั้งสิ้น เครื่องเฟอนิเชอช่างไม่ผิดห้องหญิงกลาง[๓] จริง ๆ เว้นไว้แต่ทาสีขาวเหมือนห้องขาวที่พระที่นั่งอัมพร แต่เขาหรูกว่า ที่เขียนลายดอกไม้ทับ ทำให้เหมือนปอสเลน มีลิฟต์สำหรับขึ้นลง เปนลิฟต์ไฟฟ้า แต่ใช้กดที่ปุ่มหมายเลขเหมือนกดระฆัง ถ้ากดหนึ่งก็ขึ้นมาถึงพื้นชั้นที่ ๑ หยุดเอง

---

๒ ยายขายหม้องคนนี้ อยู่ที่บ้านบุจังหวัดธนบุรี ออกร้านขายของแต่นั่งเฉยไม่รู้จักเอาใจคนซื้อ

๓ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา

แต่ชายอุรุพงษ์ยังเห็นว่าสู้พระที่นั่งอัมพรไม่ได้ ที่สู้ไม่ได้นั้นด้วยเหตุไร เหตุด้วยสั่งที่เดียวมันก็หยุดเสียเอง ไม่ได้เบียด ๆ ขีด ๆ เล่นสนุกใจเท่านั้น อาหารดีมาก แต่คนใช้อยู่ข้างจะเงื่องสักหน่อย แต่เขาก็จัดสรรนักหนา หาคนที่พูดอังกฤษได้มาไว้ แต่ลูกไม้เปนของจรูญหามาต่างหาก เพราะพ่ออดไม่ได้ ไม่มีลูกไม้ก็เดือดร้อน

วันนี้ลงเรือไปร้านเวลาเที่ยง ซื้อเลศแลตู้ทำเลศตู้ทอแพร ทอกำมหยี่ดอก เรือเข้าไปจอดได้ถึงร้าน

บ่ายโมงครึ่งกลับมากินเข้า สองโมงครึ่งปรีเฟ็แลแมร์กับผู้ช่วย แลกงสุลอเมริกันมาหา กงสุลคนนี้เคยไปเปนไวซกงสุลที่กรุงเทพ ฯ ยังพูดอยากจะกลับไปอีก กงสุลผู้นี้เองที่ได้เปนผู้ช่วยประคับประคองมิสเตอสโตรเบล[๔] เมื่อมาถึงเวนิศพูดยกย่องมิสเตอสโตรเบลมาก วันนี้ฝนตกเสมอ นาน ๆ หยุดที จึงได้เขียนหนังสืออยู่ที่โฮเต็ลไม่ได้ไปไหนจนกระทั่งบ่าย ๕ โมง อัดใจขึ้นมาลงเรือไปทั้งฝน ไปขึ้นที่ท้ายแถวตลาด เดินรี่ระไปจนถึงร้านช่างทอง ได้แวะเข้าซื้อของเครื่องทองเมืองเวนิศ อยู่ในร้านนั้นช้าหน่อยหนึ่ง ฝนก็ยิ่งตกหนัก คนที่เคยนั่งกลางชลาหลบเข้ามาเดินอยู่ในร่มหมด ออกจากร้านนั้นแน่นใหญ่ หมายว่าจะไปดูร้านเครื่องแก้วที่กรมหลวงประจักษ์บอก เข้าใจว่าจะอยู่ในแถวพระระเบียงสามด้านนั้น เพราะคำบอกของกรมหลวงประจักษ์ไม่มีแผนที่ ซโวซเว้ ความจริงนั้นไม่เชื่อแกด้วย เพราะเห็นแกชอบของขยี้ สิ่งไรที่แกว่าดีนั้นเน่าทั้งนั้น ในเวลาที่บอกเรื่องร้านวิเศษนั้นเฉภาะกำลังเลือกเครื่องแก้ว ได้หยิบขันซึ่งมีทองเหลืองรองข้างล่างมาดู บ่นกันว่าเปนของถวายพระ กรมหลวงประจักษ์เข้าไปช่วยเลือก เฉภาะหยิบอ้ายขันนั้นมาให้ดูฮากัน กำลังเต็มอยู่ด้วยความหมิ่น

---

๔ มิศเตอสโตรเบล อะเมริกัน เคยเปนที่ปฤกษาราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

ประมาท แต่เห็นสัญญาแขงแรงนัก ว่าถ้าไม่ดีให้ถอง เดินไปที่ไหนก็ไม่เห็น มีอ้ายเด็กคนหนึ่งหน้าตาเรียบ บอกว่าร้านเครื่องแก้วอยู่ที่ตรงนี้ ขอเชิญให้ไปดู ถามว่าไกลฤๅใกล้ มันว่าใกล้นิดเดียว เดินตามเข้าไปในตรอก ฝนก็กำลังตก ฝ่าฝนไป ถามว่าเมื่อไรจะถึงก็ประเดี๋ยวร่ำไป อยู่ตรงนี้ร่ำไป จนออกฉุนเกิดเคลือบแคลงว่าอ้ายนี่มันเสียคน เพราะคนต่างประเทศมามาก มักจะล่อให้ไปร้านของมันเท่านั้น คงไม่มีอะไร จะกลับเสียหลายหน แต่ไหนๆ ก็เปียกเข้าไปแล้ว ลองเดินตามมันไปดูจนถึงเชิงสพาน เห็นคลองขวางหน้าอยู่ นึกว่ามันจะล่อให้ขึ้นสพานต่อไปอีก เลยฉุนบอกว่ากูไม่ไป มันก็ชวนอยู่นั่น คนก็ค่อยมากขึ้นมากขึ้นตามกราวมาข้างหลังแน่น หลบฝนเข้าไปที่ใดคนก็มาตอมอยู่น่าถนนทั้งฝนตกอยู่เช่นนั้น ต้องวานให้โปลิศลับไปเรียกเรืออ้อมไปรับที่ท่าริมวัง เดินผ่าฝนกลับมาเรือก็ยังไม่มา ต้องจ้างเรือจ้างแจวเที่ยวกลับมาทั้งกำลังฝน เดชะบุญพอออกเรือฝนก็หาย หาไม่ก็เปียกกันอีกพักใหญ่ มาถึงโฮเต็ลแล้วของซึ่งต้องการยังขาดอยู่ พรุ่งนี้จะไปเปนวันอาทิตย์กลัวจะซื้อไม่ได้ จึงให้บริพัตรกับคุ๊กกลับไป พ่อนั่งเขียนหนังสือสักทุ่มหนึ่ง บริพัตรกลับมาบอกว่าไปพบร้านที่กรมหลวงประจักษ์บอกนั้นแล้ว ของแกดีจริง ที่เราไปซื้อผิดร้านเสียแล้ว ของแพงหมด ของก็สู้กันไม่ได้ด้วย คือร้านที่อ้ายเด็กคนนั้นมานำไป พอขึ้นสพานนั้นก็เข้าร้านทีเดียว ที่แท้เราไปห่างร้านอยู่ชั่วตีนสพานเท่านั้น เลยหัวเราะกันใหญ่ ว่าเปนโทษที่เราหมิ่นประมาทกรมหลวงประจักษ์ แต่เขาได้นัดไว้ว่าพรุ่งนี้เช้าจะให้ไป พ่อก็เลยทอดธุระเขียนหนังสือต่อไปอีก คราวนี้พอสองทุ่ม ตาเจ้าของร้านนั้นมาด้วยธุระของเขาเองที่โฮเต็ลนี้ บริพัตรไปถาม ว่าจะเปิดกลางคืนได้ฤๅไม่ แกรับตกลงว่าจะเปิดให้ยามหนึ่ง

ครั้นเวลากินเข้าแล้วยามหนึ่งลงเรือไปเข้าคลอง ขึ้นที่ประตูร้านที่เดียว แม้ ของมันช่างมากมายกะไร แต่ในที่หย่อมเดียวกันนั้นมีของถึง ๕๖ ห้อง ยังมีที่อื่นอีกหย่อมหนึ่ง รวมด้วยกันร้อยห้องเศษ ห้องเครื่องแก้ว ฝาแลเพดานล้วนแล้วด้วยกระจกเงาแลพรึดไปทั้งห้องสารพัดจะมี ราคาก็ถูกกว่าอ้ายที่ซื้อแล้วสักครึ่งหนึ่ง เสียใจจริง ๆ ไช่แต่เท่านั้น ร้านอื่นจะขอแยกของสิ่งใดจากสำรับไม่ได้ ร้านนี้จะแยกอย่างไรได้หมด เพราะมันเปนที่ทำเองในที่นั้น ร้านอื่นมารับช่วงต่อไปอีก เสียทีมากไม่ใช่น้อยเลย ต้องขอโทษกรมหลวงประจักษ์ที่หมิ่นประมาทแก มันช่างเพลิดเพลินใจเสียนี่กะไร คนขายก็สนุก เราก็สนุก เจ้าของร้านเปนอิตาเลียน พูดภาษาอังกฤษดี เข้าใจกันซึมทราบ อยู่สองชั่วโมงไม่ซ้ำเท่าใดเลย กลับมาเปน ๕ ทุ่มครึ่ง

คืนที่ ๕๔

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ พฤษภาคม

วันนี้เวลาเช้า ๕ โมง ไปดูเขาไหว้พระที่วัดเซนต์มาร์โก ไปทางเรือเข้าคลองที่ข้างวัดไปขึ้นประตูลับหลังโบสถ์ ซึ่งมีทางเดินขึ้นไปถึงห้องสำหรับแต่งตัวของพวกบาดหลวง แล้วขึ้นอัฒจันท์เล็ก ๆ ไปยนยกพื้นที่เปนเล่าเต็งสองข้าง ที่เล่าเต็งนี้ใครจะไปฟังเทศน์ฟังสวดต้องเสียเงินแฟรงก์หนึ่ง แต่พ่อไม่ต้องเสียอะไร แลเห็นลงไปในโบสถ์มุขหลัง ซึ่งเปนน่าพระใหญ่กำลังคาร์ดินแนลทำพิธีอยู่ แต่งตัวสวมเสื้อแดงปักทอง มีชั้นถานานุกรมแต่งตัวเสื้อแดงปักทองสั้นหน่อยประมาณสักสิบคนได้ ซึ่งไปช่วยอยู่ในการพิธีประมาณสัก ๗ คน มีสามเณรไม่

ต่ำกว่า ๑๖ คน พ่อไม่สามารถที่จะพยายามเล่าเรื่องพิธีไหว้พระของคาทอลิก เหมือนกับคนที่ไม่รู้จักลครเลย จะไปพยายามบอกว่าเขารำเพลงอะไร ๆ บ้าง ก็เปนพ้นวิไสย แต่การที่ทำพิธีนั้น จะเปรียบให้อื่นดูกันก็เหมือนพระญวน แต่พระญวนออกจะยืนนิ่ง ๆ นั่งนิ่ง ๆ มากกว่า นี่แกหยุกหยิกไม่หยุดไม่หย่อน เพลงที่ร้องก็แปลก ๆ มีลูกคู่ที่ซ่อนไว้บนเล่าเต๊งอีกพวกหนึ่ง สำหรับร้องช่วยเสียงให้ก้อง ทำพิธีที่นั่นแล้วตั้งกระบวนแห่ไปขึ้นธรรมาศน์ที่อยู่มุมโบสถ์ เปนเสาสูง เทศนาอยู่อีกเปนนาน วันนี้เปนวันเขาเรียกว่า วิตซันไต พิธีพิเศษ คนมากแต่ยังเหลือที่เปนกอง ผู้ที่ฟังสวดฟังเทศน์จริงจะมีไม่เกินสามสิบ นอกนั้นพอเราขึ้นไปก็ไม่มีสมาธิ พากันมาดูเราเสียไม่หยุดไม่หย่อน พระเทศน์นั้นออกคล้าย ๆ เจ้าเซน ว่ากะไรก็ไม่รู้ เห็นยายแก่ร้องไห้สามคน เทศน์จบแล้วแห่กลับเข้าไปนั่งที่โธรน เปลี่ยนเครื่อง การแต่งตัวแลเปลี่ยนเครื่องทำให้คนเห็นเพื่อจะให้เปนที่เลื่อมใส เครื่องที่ผลัดออกมานั้นต้องจูบทุกสิ่งในเวลาที่ถอดออกแล้ว ๆ จึงใส่เสื้อแดงมาไหว้พระลากลับ ในโบสถ์กลางนั้นเลิกแล้ว คนยังประชุมกันอยู่ที่หน้าพระอีกแห่งหนึ่ง พ่อจึงออกลงไปดู คนที่อยู่ข้างนอกคอกที่กั้นนั้นมาก เข้าไปคุกเข่าอยู่ในคอกรอบที่ไหว้พระก็มี ได้ความว่าเหตุผลนั้น คือรูปมาเรียที่ตั้งอยู่ในที่บูชานั้นเรียกว่า มาโดนา ดีไดย์ยา เปนของเซนต์ลุกเขียน จึงได้ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าใครเจ็บไข้ฤๅมีธุระอะไรมาบนได้สำเร็จความประสงค์ แล้วทำรูปหัวใจด้วยเงินมาแก้สินบน แต่หัวใจที่มาแก้สินบนมากกว่ามากเอาประดับตู้ยาว ๆ ไว้เปนหลายตู้ ดูวิงวอนอ้อนยอมกันอยู่ที่นั่นมาก อยู่เปนนานยังไม่เลิก เดินดูในโบสถ์นั้นทั่วไป เพดานเปนไม้เสกพื้นทอง มีรูปภาพเปนรูปนักบุญทุก ๆ โดม เรื่องวัดนี้เปนอย่างไร พระยาศรี[๕] ได้เขียนไว้เลอียดลออดีมาก ไม่ควร

---

๕ พระยาศรีสหเทพ เส็ง วิริยศิริ (เดี๋ยวนี้เปนพระยามหาอำมาตย์) เมื่อเสด็จยุโรปคราวแรกเปนพระยาสฤษดิพจนกร เปนพนักงานจดหมายเหตุเสด็จคราวนั้น

พระบรมรูปเสด็จประพาศเมืองเวนิศ

จะกล่าวซ้ำ แต่พื้นโมเสคนั้นเปนลูกคลื่นไปหมด เหตุด้วยบางเวลามีน้ำท่วมได้ คาร์ดินัลมาต้อนรับแลให้พร ได้กลับลงมาทางเดิมแล้วมาแวะขึ้นดูวัดมาเรีย-ดิซาลูเตที่อยู่ปากคลองใหญ่ตรงโฮเต็ลข้าม วัดนี้มีโดมเปนสองโดม โดมใหญ่อยู่ข้างน่านั้น มีประตูอยู่ตรงกลางเปนประตูใหญ่ แต่ไม่เดิน ไปเดินประตูเล็กข้าง ๆ เข้าไปในนั้นเห็นเปนแปดเหลี่ยม ประตูเปนเหลี่ยมด้านน่า ถัดเข้าไปเปนที่บูชาข้างละสามเหลี่ยมเปน ๖ แห่งด้วยกัน ที่เหลี่ยมหลังเบิกเข้าไปเปนโดมหลังมีที่บูชาใหญ่แลมีวิหารสองข้างชักออกมาจากโดมใน มีรูปเขียนที่มีชื่อเสียงอยู่ในนั้นหลายแผ่น ไม่พยายามที่จะเล่าอีก ขอตัดเปนกลับมาโฮเต็ลกินเข้ากลางวัน แล้วลงเรือโมเตอลอนช์ไปตามคลองใหญ่ เพื่อจะได้ดูบ้านเรือนตามระยะทาง โฮเต็ลในเมืองเวนิศนี้ บรรดาผู้ที่มาต้องการจะอยู่อย่างเก่า เล่นเปนชาวเวนิศโบราณทั้งนั้น เพราะฉนั้นถ้าโฮเต็ลจะสร้างขึ้นใหม่ เปนอย่างห้องแถวเหมือน ๆ กันหมดเช่นที่อื่น ๆ แล้วไม่ใคร่มีคนเช่า คงจะไปเที่ยวหาเช่ากันที่เก่า ๆ หน้าตาเปนวัง ๆ หัวกระไดลงน้ำ เรือนหัวกระไดลงน้ำอย่างเก่า ถ้าใช้เรือคอนโดเลอมันพอดีกัน รสชาติเหมือนอยู่แพในบางกอกไม่มีผิดกันเลย ครั้นมีเรือไฟเดินคลื่นก็กระฉอกกระแฉกเข้าไปในประตู อยู่ข้างจะเปรอะเปื้อน ตึกที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ จึงได้แก้ไว้ถนนน่าบ้าน มีเขื่อนต่างหากจากกำแพงเรือนเหมือนกันกับบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งคนมาเที่ยวเล่นไม่ชอบ อาจจะกล่าวว่าเหมือนไม่ได้มาเมืองเวนิศได้ แต่ที่แท้เรือนหัวกระไดลงน้ำอย่างเก่า ซึ่งเปนหลังโต ๆ ที่ควรจะเปนโฮเต็ลได้นั้นมีน้อย เหมือนกรองด์โฮเต็ลนี้ ต้องซื้อราคาแพงมาก ยังต้องตกแต่งตัดแปลงทำเพิ่มเติมขึ้น มีครัวเปนต้น เพราะเดิมเปนแต่บ้านคนอยู่ครัวเล็ก จนเดี๋ยวนี้ยังไม่มีกำไรอะไร แต่ตาเจ้าของนี้แกเปนคนมั่งมี เปนตระกูลโรมันเก่าตั้งแต่ครั้งซีซา พูดภาษาแปลกกันกับชาวอิตาเลียนทุกวันนี้

ออกจะเปนละติ้นละติน แต่พูดภาษาอื่นได้หลายภาษาตั้งหกเจ็ด เอาใจใส่แขงแรงมาก ทำครัวหากับเข้าให้กินดีนัก แต่ดุ๊กบอกว่าเห็นจะไม่ทั่วกัน ดีแต่ในห้องพ่อ กับเข้าพ่อนั้น แกสู้ทนทำทิ้งราไว้เสมอ ถ้าจนพ้นเวลาที่จะกินอร่อยก็ทำใหม่ เคยกินด้วยกันสี่ห้าคนในห้องต่อห้องนอน ของดีของตาคนนี้ที่แปลกกว่าที่อื่นนั้น คือ ปูนิ่มชุบแป้งทอดมันนิ่มไปทั้งตัว ว่าเปนปูติดอวน กับเข้าล้วนแต่ประดับประดา ที่ต้องยกมาอวดให้ดูเสียก่อนทุกอย่างไป ของหวานก็ประณีตมาก แต่ลูกไม้จรูญซื้อมาแต่ปารีสคราวนี้ได้ดี คือ เชอรีเชามีหีบบรรจุ ข้างในกรุสำลี แล้วจึงวางเรียงทีละลูกละลูก ประมาณสัก ๒๔ ลูก ขนาดเท่าตขบเล็กๆ สีสรรวรรณะก็เหมือนตขบกับลูกแปร์กำลังดีจริง ๆ ซ้ายลูกไม้เหล่านี้ทำให้พ่อกลิ่นไม่ใคร่จะลงรำไป ทำให้คิดแล้วคิดเล่า ว่าทำอย่างไรถึงจะส่งไปบางกอกได้เชอรีเห็นจะไม่สำเร็จ แต่ลูกแปร์นั้นมีท่าทางอยู่นักหนา แต่คงไม่ได้ที่สุกงอมนั้นเปนธรรมดา

ที่ปลายคลองนี้เองเปนสเตชั่นรถไฟ มีแมร์ ปรีเฟ แลนายตำรวจภูธร กงสุลอเมริกันมาส่ง ไอ้เอ้อยู่หน่อยหนึ่ง ตามธรรมเนียมอิตาเลียนจึงได้ออกเดินรถ พ่อลืมเล่าถึงภูมิระยะทางเมื่อมาจากตุรินถึงเวนิศเสียตอนหนึ่ง ไม่ได้เล่าด้วยความง่วงเหงาหาวนอน จึงขอเอามารวมกันกับทางที่มาวันนี้

ทางตั้งแต่ตุรินออกมา เปนที่นาเข้าสาลีต้นไม้พื้นแลต้นหม่อนหนาขึ้นทุกทีทุกที เพราะในแถบนี้การเลี้ยงไหมเปนประโยชน์ใหญ่ของชาวเมือง เมืองมิลันเปนเมืองที่ทำแพรแลทำไหมในที่นั้น ยิ่งใกล้เมืองมิลันเข้าไปยิ่งมีต้นหม่อนมากขึ้น ในระหว่างทางนั้นมีนาปลูกต้นเข้าเปนที่ลุ่มน้ำท่วมเหมือนอย่างบ้านเรา นาเปนนาหว่าน

ตอนตั้งแต่เมืองเวนิศมา ก็มีนาเข้าสาลีมีต้นหม่อน แต่แถบนี้งาม คือ ต้นหม่อนปลูกเปนแถวๆ ไว้กิ่งใหญ่เปนสองง่าม จึงให้แตกพรูติดกันเปนกำแพง

ตามหว่างต้นหม่อนปลูกต้นองุ่นชักเถาโยงกับต้นหม่อนเปนเฟื่องหลาย ๆ เส้น เสมอกันไปหมด งามเหมือนแกล้งแต่งเล่น ถึงนาเข้าก็ปลูกต้นหม่อน แลต้นองุ่น ในที่นาดอนยกคันนาสูง ไขน้ำด้วยอิริเคชั่นให้เข้าขังเหมือนนาเรา เสียแต่ฝนตกไม่ได้หยุดเลยตลอดหนทาง ซ้ำรถก็รั่วหนาว หยุดกินเข้าเย็นที่โบลอคนาชั่วโมงหนึ่ง กินเข้าในสเตชั่น ตั้งแต่ออกจากนั้นมาก็เข้าในหมู่เขาซับซ้อน ซึ่งมีลำธารตั้งแต่เปนแม่น้ำร่วมสายเดียวกันมาจนแยกเปนลำธารเล็ก ๆ ตลอดหนทาง แม่น้ำใหญ่นี้เรียกว่าเลโน ต่อมาอีกก็มืดเสียตามทางไม่เห็นอะไรได้ นั่งวันนี้ออกเบื่อเต็มที่ เพราะหนาวเย็น แลนอนไม่อิ่มมา ฝนก็ตกเสมอไม่หยุด ถึงเมืองฟลอเรนศ์เวลา ๕ ทุ่ม ๑๕ มินิต เคานต์ออฟตุริน[๖] มารัช มีแมร์ ปรีเฟ ผู้บังคับการทหารหลายคน ออกจะเปนฟอมัล มาส่งที่รถแล้วกลับไป พ่อมาอยู่โฮเต็ลชาวอยนไม่ใช่ที่อยู่เก่าแต่เปนที่สบายดี รีบเขียนหนังสือตอบแลแต่งรายวันก็ไม่สำเร็จด้วยง่วงเหลือประมาณ จึงได้หยุดนอนเสียที รุ่งเช้าต่อใหม่ พึ่งสำเร็จลงในเวลาเที่ยง วันที่ ๒๐ นี้ได้ส่งรูปซึ่งอีตาที่เหมือนเถาวแมนถ่ายที่เนเปอล จุสำหรับจะได้ ลงสาร กับรูปที่มีผู้ถ่ายในเรือที่เวนิศ รูปพวกนี้ไม่ได้เรื่องสำหรับดูเล่นตามบุญตามกรรม ด้วยช่างถ่ายรูปมันพานระลุกลี้ลุกลนไปเสียทั้งนั้น จึงไม่ใคร่จะได้ดี ขอรยไว้วันนี้เพื่อจะส่งให้ทันเมล์.

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๖ เคานต์ออฟตุริน ในราชวงศ์อิตาลี เคยมากรุงเทพฯ

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๗

คืนที่ ๔๕

เมืองฟลอเรนศ์

วันจันทร์ที่ ๒๐ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้ถ้าหากว่าไม่เหนื่อยเต็มที คงจะนอนไม่หลับ เพราะเปนวันแรกที่มาได้ยินเสียงอึกทึกโครมคราม ตั้งแต่ขึ้นจากเรือมา ค้างที่เยนัวคืนหนึ่งโฮเตลก็ลึกเข้าไปห่างถนน ไม่ได้ยินเสียงรถม้าเลย แล้วไปอยู่ซันเรโม ก็อยู่วิลลาซึ่งมีแต่รถไฟผ่านนาน ๆ จึงจะโครมครามหวีดหวอด ครั้นไปอยู่ตุรินก็เข้าไปอยู่ในวังเงียบสงบ ไปเวนิศกลับซ้ำเงียบหนักลงไปไม่ได้ยินอะไรนอกจากเสียงระฆังวัด ผู้ที่เขาเคยอยู่ในเมืองโครมคราม เขาบ่นว่ารู้สึกเงียบเสียจริง ๆ ครั้นมาที่นี่ โฮเตลตั้งอยู่ในสแควร์กิงวิกตอร์อิแมนวล เปนที่รถม้าไปมาไม่ขาด จะมีเวลาเงียบเมื่อใดไม่รู้สึก หลับตื่นขึ้นเวลาเช้าด้วยเสียงเหมือนฟ้าร้อง แต่ฟังไปก็ไม่ใช่ เสียงรถนั้นเอง แถมเสียงระฆังด้วย หนวกหูเหลือเกิน ตื่นเปนหลายหน ตั้งแต่คืนนอนมาก็เห็นฝนตกเรื่อยไม่หยุด เปนฝนฝรั่งแท้ ตกเสมอมากบ้างน้อยบ้าง แต่ไม่มีซาสักครั้งเดียว เปียกฉ่ำเย็นชื้นตลอดทั้งวัน

เวลาเช้า ๕ โมง เคานต์ออฟตุรินมาเยี่ยม คิดตรามหาจักรีด้วย พ่อไปเยี่ยมตอบทันที ที่วังปิตติ แต่เคานต์ออฟตุรินไม่ได้อยู่ในหลังใหญ่ อยู่หลังเล็กต่อเข้าไปข้างปลาย ที่วังนี้มันใหญ่โตเกินประมาณที่จะอยู่ ลงปลายเปนมิวเซียม การที่เจ้านายอยู่วังใหญ่เช่นนี้ ไม่มีพาหนะอะไรมากพอที่จะอยู่ ถ้ามีเมียก็อยู่สองคนกับเมีย ฤๅลูกคนหนึ่งสองคน ยิ่งไม่มีเมียก็อยู่คนเดียว มัน

รูปเดวิดที่สนามเมืองฟลอเวนส์

เปล่าเหลือหลาย กลายเปนมิวเซียมสำหรับเก็บเครื่องเฟอนิเชอโบราณ แลรูปภาพไว้ให้คนไปดู ถ้าตอนที่อยู่จริง ๆ แต่งใหม่ค่อยยังชั่ว ถ้ามาอยู่ชั่วคราวเช่นเคานต์ออฟตูริน เครื่องตกแต่งอะไรจนเก้าอี้จะนั่ง แต่บรมสมมะกัปเร่อร่าทูมทามไม่น่าสบายที่ตรงไหนเลย ออกเปนอยู่วัด ๆ เพราะฉนั้นเจ้าแผ่นดินโดยมาก ชอบจะทิ้งเรือนใหญ่ ๆ ไว้เปนที่รับแขก แล้วปลูกเรือนเล็ก ๆ อยู่ เช่นเอมเปอเรอรุสเซีย ที่ไหนก็ที่นั้น เว้นไว้แต่ในเซนต์ปีเตอสเบิคซึ่งไม่โปรดอยู่ วังนี้เห็นจะได้ปรากฏในรายงานพระยาศรีเหมือนกัน จึงไม่เล่า เพราะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลกแต่สักนิดเดียว เมืองฟลอเรนศ์ได้เปนเมืองหลวงของอิตาลีเมื่อรวมเมืองอิตาลีเข้าเปนกิงดอมเดียวอยู่ประมาณสักหกเจ็ดปีได้กระมัง จึงย้ายไปเมืองโรม เมื่อเยอรมันกับฝรั่งเศสรบกัน ปี ๑๘๗๐—๗๑ ในแผ่นดินประจุบันนี้ แต่ก่อนเมืองอิตาลีแยกเปนหลายอาณาเขตร อาณาเขตรฟลอเรนศ์เปนเมืองหลวงของตัสเคนี เมืองตูรินเปนเมืองหลวงของปีดมอน เปนที่อยู่ของเจ้าแผ่นดินซาร์ดิเนีย วงษ์ซาวอยเดี๋ยวนี้ เพราะฉนั้นเจ้านายในราชวงษ์จึงยังคงอยู่เมืองหลวงเดิมเปนบ้านเกิดเมืองนอน เมืองฟลอเรนศ์ แลเมืองโรมเปนเมืองหลวงทางราชการ ฟลอเรนศ์นี้เล็กกว่าตูรินมาก มีคนเพียงเก้าหมื่นเท่านั้น แต่ผิดกันมากในการช่างวิชาอาคมอะไรอยู่ที่ฟลอเรนศ์ทั้งนั้น ที่ตูรินเปนเมืองอู่เข้าอู่น้ำแลเครื่องจักร แต่ส่วนการซึ่งเปนวิชาช่างมาบริบูรณ์ในเมืองฟลอเรนศ์นี้ คือเขียนรูปภาพ มีแกละรีที่เก็บรูปภาพดี ๆ จะพึงดูได้เปนอันมาก การทำรูปศิลาเล็กใหญ่ด้วยเนื้อศิลาต่าง ๆ การฝังศิลาลายต่างสีให้เปนรูปภาพคนฤๅนกไม้ ซึ่งเรียกตามชื่อเมืองว่าฟลอเรนศ์ไตนเหล่านี้เปนต้น เปนเมืองที่ตกแต่งให้งดงามเปนเมืองหลวง การก่อสร้างตึกรามก็ใหญ่ ๆ ใช้ศิลาก้อนโต ๆ โดยมาก แต่ถ้าจะเทียบกับเมืองตูรินผิดกัน เมืองตูรินเปนเมืองที่มีถนนตรง ๆ กว้าง ๆ ตึกรามใหญ่โตเปนท่องแถวงดงาม ที่เมืองฟลอเรนศ์นี้

ถนนกว้างบ้างแคบบ้าง คดโอนไปบ้าง ตึกใหญ่โตสูงเหมือนกัน แต่ไม่มีอาเคต คือทางเดินในชั้นต่ำเหมือนเมืองตูริน ในสี่เมืองคือเนเปอลเมืองหนึ่ง เวนิศเมืองหนึ่ง ตูรินเมืองหนึ่ง ฟลอเรนศ์เมืองหนึ่งนี้ ต่างเมืองต่างมีอาการกิริยาโฉมหน้าแปลกกันห่างไกล เปนคนละประเทศ ผู้คนก็ต่างกันหมด จะร้องว่านี่คล้ายโน่นโน่นคล้ายนี่ไม่ได้เลย

ไปเยี่ยมดอบแล้วกลับมากินเข้ากลางวัน เยเนอราลผู้บังคับการทหาร กับนายทหารผู้ใหญ่ ๔ คนมาเยี่ยม แล้วแมร์แลออลเดอเมนสองคนมาหา เปนการเยี่ยมเยียนแลเชิญให้ไปโฮเตลเดอวิล คือที่ว่าการเมือง

แล้วไปดูที่ร้านยีซานี ซึ่งเปนที่สำหรับรับรวบรวมรูปภาพมาขาย รูปซึ่งเปนสำคัญมีอยู่ คือเซนต์แอนดอเนียวเมื่อมารผจญ เปนรูปเซนต์แอนดอเนียวนั่งเอาหลังอิงเขา แลเห็นเปนหัวผู้หญิงขึ้นมาโผล่ล่อหลายหัว แต่ข่มใจลงไว้ได้ เขียนเหมือนคน แก้วตาใสดีจริง ๆ แต่ราคาแพงเหลือเกิน เรียกถึงหกพันปอนด์ทนไม่ไหว มีรูปที่ผู้เขียนตายแล้ว เก่ง ๆ กันไว้ห้องหนึ่ง แต่ที่พอชอบนั้น รูปผู้หญิงที่เปนโมเดลสามคนยืนในสตูเดียว คนข้างซ้ายแก่หน่อย คนข้างขวาผิวคล้ำหน่อย ช่างเขียนนั้นเปนคนหลังโกงถ่อมตัวเอาดอกไม้ไปยื่นให้นางที่แก่หน่อย เขาเขียนเลอียดจนแลดูด้วยตาเปล่าไม่พอ ต้องเอาแว่นส่องเห็นเส้นเอ็นเลอียดหมด แต่จะเอาถึงสองพันปอนด์ทนไม่ไหวอีก แผ่นเล็กนิดเดียว มีอีกแผ่นหนึ่ง คนเขียนคนเดียวกันกับรูปโกรธกันที่ห้องงา รูปก็ขนาดเดียวกัน ผัวเมียก็คู่นั้น แม่ยายก็คนนั้น เติมพ่อตาเข้ามาอีกคนหนึ่ง แต่คราวนี้ปรองดองกันไหว้พระ แกว่าแต่ก่อนขายแปดพันแฟรงก์ คราวนี้แกจะเอาเท่ากัน ตกลงต้องงดไปอีกแผ่นหนึ่ง เลือกที่จะซื้อได้ราวสักหกเจ็ดแผ่น เปนคอยี้บ้าง แต่คอยี้ดี ๆ ก็แพงเหมือนกัน เวลาบ่าย ๔ โมงกลับมาโฮเตล กินน้ำชาเสียทีหนึ่ง

ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ไปดูที่สตูเดียวช่างทำรูปศิลา แล้วมาที่ร้านเลือกรูปศิลา ไม่เจอะร้านที่เคยซื้อแต่ก่อน มันพลัดไพล่ไปอย่างไร ไม่ใคร่จะได้รูปอะไร เพราะจรูญไม่รู้จักเมืองนี้เลย พ่อออกจะรู้จักดีกว่า แต่ย้ายมาอยู่เสียโฮเต็ลนี้ ตั้งเข็มไม่ถูกว่าร้านมันอยู่ที่ไหน ต้องไปตั้งเข็มที่น่าแกรนด์โฮเตลที่เคยอยู่แต่ก่อน แล้วต้องส่งให้ตุ๊กไปค้นล่วงน่า หยุดซื้อเครื่องฟลอเรนศ์ไดนสังเขปพอเปนที่ระฦก แล้วกลับมาโฮเตลอีก ที่ต้องไป ๆ มา ๆ บ่อย ๆ เพราะมันยังไม่สบร้านที่เหมาะเข้า ถ้าลงเดินเที่ยวหาเปนไม่ได้ คนคอยดูแน่นมันจะดูเอานรกฤๅสวรรค์เพราะดูไม่รู้แน่ ไม่เห็นเมืองใดเหมือนอิตาลี ฝนตกอยู่เสมอ ก็มายืนอยู่เต็มน่าโฮเตลกางร่มกันแน่น ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ได้เห็นก็แต่ชั่วเวลาออกจากประตู ผลุดขึ้นรถ รถก็เปนรถปิด สู้วิ่งตามดูจนหมดแรง ไปร้านไหนก็คอยอยู่น่าร้าน ประตูร้านก็ปิด ใช่ว่าจะเห็นอะไร เบ็ดเสร็จมายืนดูเสียสิบสี่สิบห้าชั่วโมง ได้เห็นสักสามเซกันด์ฤๅสี่เซกันด์ จึงถามว่านี่มันจะดูเอานรกฤๅจะขึ้นสวรรค์อย่างไรแน่ เวลากินเข้าแล้วเพื่อจะหลีกให้พ้นคน ลงเสียกระไดหลังไปเลือกรูปศิลาอีกสองร้าน กลับมาเปน ๔ ทุ่มก็ยังมีคนคอย พอจะได้เห็นอีกเซกันด์หนึ่งรวมเปนห้า

ที่โฮเตลนี้มีจัดดอกไม้ กระเช้ากุหลาบแดงสีบานเย็นเข้มของเมียเซดโยให้ ข้างล่างมีมอสแลมีช้างเผือกเดินสามตัว ที่น่ากระจกมีกุหลาบขาวกับชมภูกิ่งยาวสักแขนหนึ่งสองขวด มีต้นบีโกเนียฝรั่ง เขาเรียกชื่อว่าเคราน์ปรินเซส สีบานเย็นดอกเหมือนบีโกเนีย สูงสักศอกคืบ เรือนกว้างสักสองศอก แน่นดอกเต็มต้นงามจริง ๆ

อันลักษณโฮเตลนี้ก็ตึกแถวนั้นเอง มีเฉลียงเปนทางเดินด้านข้างใน ในประธานกันเปนห้องสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม มีประตูทลุถึงกันตลอดเรียบ จะต้องการกี่ห้องก็ปิดเอาเพียงนั้น ห้องพ่อเปนห้องอยู่มุมที่ได้น่าต่างสองด้าน มีห้องนั่ง

ห้องหนึ่งกินเข้าด้วยในนั้น น่าต่างเปนกระจกสองชั้นบานไม้ทั้งข้างนอกข้างใน เพราะเมืองนี้เปนที่เคยหนาวห้าวหาญ เวลาร้อนก็เปลี่ยนกันมาก เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ อยู่ไม่สบายมักจะเจ็บ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ ไปจนถึงเดือน ๑๒ จึงสบาย เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ ไม่สบายอีก เฉภาะสบายอยู่ เดือน ๕ เดือน ๖ พ่อจึงซิงมาในเวลานี้ แลประกอบด้วยความวุ่นเรื่องรูปภาพทั้งปวงด้วย กลางคืนก็อยู่ข้างจะหนาว หมู่นี้อากาศไม่ดีอย่างยิ่ง ถ้าเปนในบางกอกพ่อไม่สบายเสียแล้ว แปลว่าถูกฝนสามวันสามคืนนั้นเอง อยู่ที่ไหนที่ไหนก็เปิดน่าต่างไม่ได้

คืนที่ ๕๖

วันอังคารที่ ๒๑ พฤษภาคม

เช้าวันนี้ไปถ่ายรูปที่มอนตะโยเน ที่เคยถ่ายแต่ก่อน อยู่ข้างจะแย่นมาก ทำอย่างว่องไวรวดเรว แต่ไม่ถึงลุกลนรนน่ากลัวอันตราย ได้ถ่ายรูปแต่งตัวธรรมดา แลแต่งครึ่งยศทหารมหาดเล็ก แล้วถ่ายรูปชายอรพงษ์รูปหนึ่ง ออกจากที่นั้นไปที่โปรเฟสเซอเยลลี สิยยี่ดูไม่แก่ไปกี่มากน้อย เปนแต่หนวดหงอกบ้าง สตูเดียวคงอยู่ตามเดิม เปนแต่รูปเปลี่ยนใหม่หมด สตูเดียวของแกสนุกจริงๆ ไม่สกปรกเหมือนอย่างตาพรัง เข้าของตั้งแต่งเข้าที่หมดทุกชิ้น มีตัวอย่างต่างๆ ไม่ต่ำกว่าสองร้อยชิ้น ตั้งแต่ตู้ลงไปจนหม้อเล็กหม้อน้อย รูปไม่ต่ำกว่า ๓๐ แผ่น วางได้แสงสว่างหมด เมียแกเปนช่างปั้น มีรูปศิลารูปบรอนซ์ต่าง ๆ ที่ทำตามตัวอย่าง ส่วนหลังบ้านยังคงเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่มีผิดเลย ต้นกุหลาบที่เลื้อยตามผนังหลังสตูเดียวทั้งสองข้าง สูงขึ้นไปถึงหลังคา ประมาณสักสามวามีดอกเต็มบริบูรณ์ ผู้หญิงที่เดินเลียบเขามาชะโงกที่ปากถ้ำเดิมหมายว่าทำด้วยศิลา ครั้นมาคราวนี้เห็นชำรุดปูนกระเทาะ กลายเปนทำด้วยอิฐ

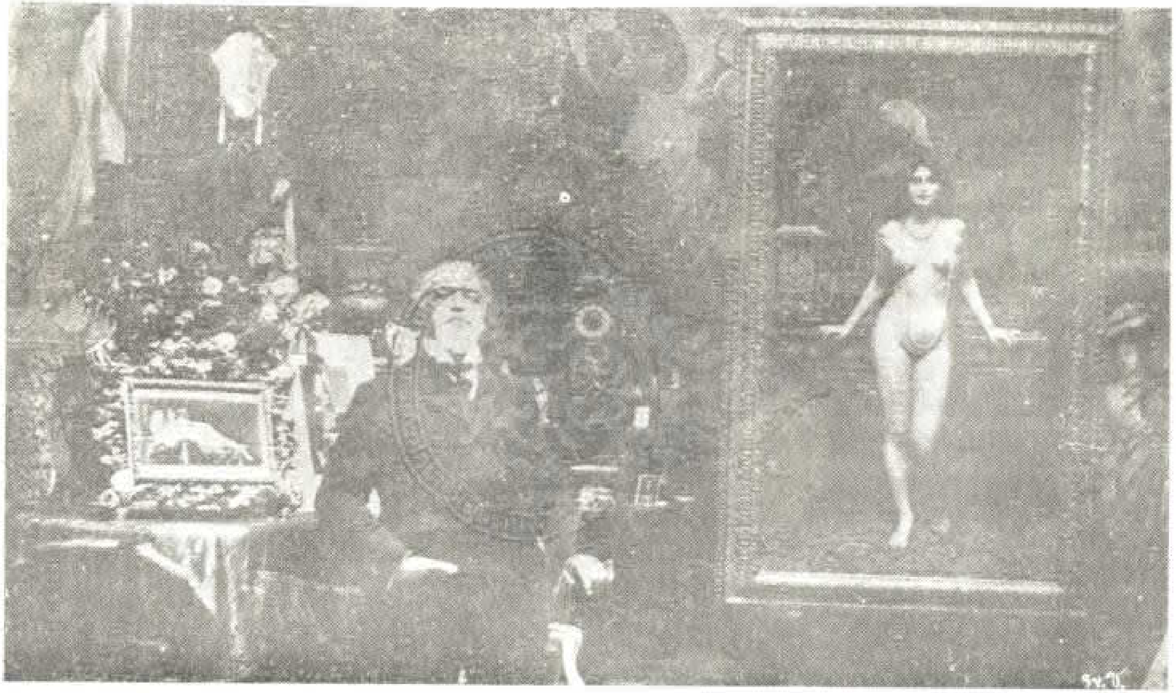

ห้องทำงารของโปรเฟสเซอร์ เยลี่ ช่างเขียน

แต่ยังเลี้ยงปลาเงินปลาทองเสมออยู่ คอนเซอเวตอรียาวที่ปลูกต้นไม้เลื้อยอยู่ในร่ม เดียวนี้เลื้อยตลอดเปนเพดาน เถากุหลายใหญ่ที่เคยเลื้อยขึ้นหลังคาข้างล่างโกร๋นแต่ขึ้นไปแตกกิ่งอยู่ข้างบน เกาะลูกมหวดเปนซ่อ ๆ งามจริง ๆ มีสวนต่อออกไปข้างหลังอีกตอนหนึ่ง กำแพงปลูกกุหลายเลื้อยเต็มไปตลอด ในสวนนั้นเต็มไปด้วยไม้ดอกครีดไปทั้งนั้น ตัดดอกกุหลายให้เปนมัดใหญ่ พ่อถ่ายรูปทั้งในสตูเดียวแลนอกสตูเดียว รูปภาพที่มีอยู่ในนั้นพ่อซื้อรูปหนึ่ง เปนผู้หญิงยืนเปลือยกายพิงตู้ ตู้นั้นเปนตู้ไม้ดำฝังงา มีนกยูงรับอยู่บนหลังตู้ตรงหัวผู้หญิง ผู้หญิงนั้นแต่งตัวสรวมสร้อยคอนิลเรือนเพ็ชรสายหนึ่ง ประคำไข่มุกยาวสายหนึ่ง มีถ้วยแก้วตั้งอยู่ริมมือซ้าย หม้อทองเหลืองตั้งอยู่ข้างขวา ในชั้นตู้มีนาฬิกาทรายแลกระโหลกศีศะ อรรถาธิบายว่าความงามของเนเซอ ถึงจะเปลือยกายอยู่ก็งามได้ รับรองกันกับเครื่องประดับเพ็ชรพลอย ถ้วยแก้วเปรียบว่าเปนของเปราะแตกง่าย นกยูงเปรียบว่าเย่อหยิ่ง ตุ๊กตาทองเหลืองนั้นเปรียบเหมือนผู้ชายที่ชั่วร้ายทำลายผู้หญิงให้เสีย นาฬิกาทรายแลหัวกระโหลกนั้น เปนกรรมฐาน ว่าถึงจะงดงามมีราคาสักเพียงใด ก็ย่อมถึงความชราแลมรณะ ฝีมือเขียนดีจริงๆ บรรดาสิ่งของที่เปนตัวอย่างเขียนนั้นอยู่ที่นั่นหมด ยกมาเทียบให้ดูได้ทุกอย่าง ชายบริพัตรแลรพีเขาเห็นว่าหน้าดุไป แต่พ่อเห็นว่าหน้าคม จึงได้บอกว่าอยากซื้อรูปแก แกจะให้ซื้อรูปไหน แกก็ชี้รูปนั้น ถามราคาบอกว่าแล้วแต่จะโปรดประทานเท่าไรก็เท่านั้น ก็รู้ได้ทันทีว่าราคาแพง แต่ใจรักจึงตกลงซื้อโดยไม่เสียใจที่ราคาแพงอยู่สักหน่อย ทั้งนึกว่าเปนคนชอบกันก็พอซื้อได้ ออกจากเยลลีไปที่โปรเฟสเซอโคร์ติยานี ดูทรุดแก่ลงไปกว่าแต่ก่อนก็ไม่มากนัก ทั้งตัวแลยายเมียมาต้อนรับแขงแรง ลูกชายก็เปนช่างเขียนแต่โซ้ด เขียนอย่างใหม่

อย่างที่มักจะพอใจเขียนกันในสมัยนี้ แกเอารูปที่แกเขียนมาตั้งไว้ให้ดูอันหนึ่ง แต่พ่อไม่ชอบเลยไม่ทัก

ลืมกล่าวถึงเมื่อออกจากมอนตะโบเน ได้แวะที่โรงทำงานของโปรเฟสเซอพันตาเคียลดี ซึ่งทำรูปศิลาแลรูปหล่อของพ่อคราวก่อน ตานี่ไม่แปลกอะไรเลย งานก็ทำอยู่อย่างเดิม มีรูปหล่ออยู่รูปหนึ่ง แกอยากจะขาย แต่หน้ามันแตกหักนักพ่อไม่ชอบ เลยว่าให้คิดอย่างตุ๊กตาหล่อขนาดใหญ่คู่หนึ่ง แต่ให้ส่งตัวอย่างไปให้ดูเสียก่อนจึงจะสั่ง เสร็จการไปหาอาจารย์ทั้ง ๔ นี้แล้วกลับมากินเข้ากลางวัน แล้วเขียนหนังสือส่งบางกอก

อ้ายการอยู่เมืองฝรั่ง มันอุดอยู่ในเรือนไม่ได้จริง ๆ เหมือนทำงานเขียนหนังสือนาน ๆ ตั้งสองสามชั่วโมงเช้า มันรู้สึกหนาวขึ้นทุกที ใจคอให้ซึม ๆ ไป ให้รู้สึกอยากตากแดดเปนกำลัง เพราะเหตุฉนั้นฝรั่งมันจึงต้องออกไปตากแดดกันอยู่เสมอ ๆ วันนี้รู้สึกเปนมาก ฤๅมันกำเริบด้วยเห็นแดดก็ไม่รู้ พอทำงานแล้วเสร็จอยากจะโดดออกไปทันที จึงตกลงเปนอันไปเที่ยวตากแดดตามบุญตามกรรม ได้ใช้รถโมเตอคาร์โถงมาตั้งแต่เช้าแล้ว เวลานี้ก็ใช้โมเตอคาร์ขับมันเรื่อยไปในถนน แล้วเลยไปคอลลีคิยานตี ซึ่งเปนเขาอยู่นอกเมือง เปนที่เขาไปเที่ยวดูภูมิประเทศเมืองฟลอเรนศ์ อย่างเดียวกันกับกาเลนซเบิคที่เมืองเวียนนา แต่ที่นี่เปนต่อที่ใกล้แลงามกว่า เมืองฟลอเรนศ์อยู่ในหว่างเขาซึ่งเปนที่ไม่สู้กว้าง บ้านเรือนคึกครามพอเต็มหว่างเขา ออกจะล้น ๆ ที่จริงหว่างเขาลึกเข้าไปก็ยังมีที่กว้าง แต่มันห่างไกลธุระค้าขายไป จึงได้เข้ามารุกกันอยู่ในซอกแคบ เมืองในอิตาลีแต่ก่อนมามีกำแพงทั้งสิ้น แต่บ้านเรือนคนมากขึ้น ก็รื้อกำแพงเสียทั้งที่เยนัวแลที่นี่ เหลือไว้แต่ประตูบ้าง เมืองโรมยังมีกำแพงอยู่ที่มากกว่าแห่งอื่น แต่ถึงจะมีกำแพงก็ไม่คุ้มขังอะไรได้ ถ้าข้าศึกเข้ามาได้ถึงเขาเปนเสียเมือง ยิ่งได้ง่ายตายเพราะเปนเขาล้อมสองด้าน เขาที่ขึ้นไปนี้เฉภาะ

อยู่ริมแม่น้ำคนละฟากกันกับเมือง แลเห็นแม่น้ำทั้งสองข้าง เมืองอยู่กลางงามดีนัก ที่สนามบนลานเขามีรูปเดวิดหล่อ เปนคอปีของรูปศิลาที่เก็บในมิวเซียมเหมือนกันกับหัวที่เรามีอยู่นั้น เขาวางเหมาะกับพื้นที่จริง ๆ มีคนขึ้นไปเที่ยวรถม้าแน่น มีตาแก่กับเด็กขายของต่าง ๆ แถมขอทานเปนอันมาก มีพื้นขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ปลูกศาลาหลังคาตัด ชั้นล่างเปนที่กินน้ำชา ชั้นบนเปนที่ดูววเห็นถนนตัดขึ้น พ่อขึ้นไปนั่งกินน้ำชาบนนั้น กำลังเพลอ ๆ ตาโปรไปรเอเตอเจ้าของโรงน้ำชานั้นให้ลูกสาวเอาดอกกุหลายช่อมัดใหญ่มาให้ คิดว่ารีดเสียนี่กระไรพ่อไม่ทันเห็น เอามาวางให้ในแขนแล้วก็วิ่งหนี จะขอบอกขอบใจอะไรก็ไม่ทันเหลียวไปพอเห็นนิดก็เข้าฉากลับ อายุประมาณสักสิบเจ็ดสิบแปดปี อ้ายพี่ชายที่สรวยเก๋ออกมาบอกแทน ว่าของน้องสาวให้ ครั้นเวลาจะกลับเกิดไม่เอาราคาค่าน้ำชาแลขนม ถวายเสียเปล่า ๆ ยัดเยียดก็ไม่เอา ตกลงเปนจะต้องหาของไปให้กลับลงมาตามทางข้างหลังเขา ทางขึ้นเขานี้เขาทำงาม ปลูกต้นไม้ติด ๆ กันร่มเลี้ยวขึ้นไปเปนวงเลี้ยวลงก็เปนวง แล้วข้ามฟากไปที่ป่าก ตอนแรกถูกห้ามไม่ให้เข้าถนนในป่าก เพราะผู้หญิงกับผู้ชายเขากำลังไปกรอกันที่นั่น เราไปโมเตอคาร์เวลาเขากำลังเพลิน ไม่ทันรู้ตัวกลัวรถโมเตอคาร์จะทับ จึงได้ห้ามกันด้วยเหตุนี้ ต้องไปตามถนนใหญ่รอบป่าก่อน แล้วจึงเลี้ยวเข้าเมื่อพ้นที่คนประชุม อันลักษณป่านี้ เปนป่ารูปรีมีถนนวงรอบสองสาย สายนอกเปนทางรถมีต้นไม้ปลูกติดกันเปนแถวสองข้าง เมื่อพ้นต้นไม้เข้าไปสัก ๔ วาจึงเปนทางขี่ม้าซึ่งทำดินให้นุ่ม ๆ สำหรับไม่ให้กีบม้าเสีย มีตาแก่คราดดินอยู่เสมอ ในใส้กลางถนนม้าเข้าไปเปนป่าไม้ตั้งใจจะให้ทึบ ปลูกต้นหนึ่งห่างอยู่ในสี่ศอกกิ่งประกันร่มครึ้ม ปล่อยให้เถาวัลขึ้นพันไม้ใหญ่แซมไม้เล็ก ๆ ที่พื้นดินอย่างลักษณบัวเดอบุลอนย์ ถ้าหากว่าที่ไม่มีไม้ใหญ่ก็ปล่อยเปนป่าหญ้าให้หญ้าขึ้นยาว ๆ มีถนนตัดเข้าไปจากรอบนอกหลายแห่ง แล้วเลยผ่านถนนรถถนนม้าเข้าไป พอพ้น

หน่อยหนึ่ง เข้าในหว่างไม้ที่ยังคันเปนทางเล็ก ๆ สำหรับเข้าไปเดินเปลี่ยว ๆ ย่านยาวแต่ไม่กว้างเกือบจะแลเห็นทลุฟากอีกข้างหนึ่ง ได้ยินเสียงรถเสียงม้ากึงกังถนัด เขาบ่นกันว่าเมื่อไรสวนดุสิตจะเปนเช่นนี้ ถ้าหากว่าเปนเช่นนี้เข้าจริงลางทีจะเลยเปนมลาเรียก็จะได้ ฝนตกแต่วานนี้ วันนี้ยังชื้นแฉะไปทั้งนั้นเหมือนฝนตกใหม่ ๆ กลับมาแวะซื้อเครื่องอารามอย่างฝรั่ง คือไม้กางเขนต่าง ๆ หม้อน้ำมนต์ หัวใจที่สำหรับแก้สินบน มันช่างทำขางเสียนี่กะไร เปนแม่พระฤๅเปนผีก็คล้ายกัน อยู่ในหลอกให้ได้ ใครจะเอาของที่ราคาสองสลึงไปบอกว่าร้อยซังก็เชื่อ ไม่ผิดกันกับพระเงินที่เช่ากันในตลาดของเรา ยังมีพวกพระพิมพ์อีกมาก พวกรูปเขียนอีกพวกหนึ่ง ซื้อแต่อย่างละอันละอัน ยังมีอีกมาก แต่ลงไปไม่ได้ คนมันคอยดูไม่หยุดไม่หย่อน พระเหล่านี้ซื้อที่สพานหัน ไม่ใช่สพานนั้นหันได้ สพานมีร้านสองข้างเหมือนสพานหันที่บางกอก คนดูช่างมากมายไม่หยุดไม่หย่อน ที่น่าโฮเตลเบียดรวนกันไปกันมาจนถึงต้องกันขึ้น เมื่อวานนี้พูดถึงเรื่องเคยไปเที่ยวที่วัดเมื่อคราวก่อนพบเขากำลังพาเด็กมาคริสเตนิง พ่อแม่เลยขอให้ลูกชื่อจุฬาลงกรณ์บ้าง ให้พ่อเปนกอดฟาเดอ ก็ได้ตกลงยอมรับ ชายอุรุพงษ์บ่นว่าอยากจะเห็นเด็กจุฬาลงกรณ์ ครั้นวันนี้เมื่อกลับมาถึงโฮเตลมีเด็กคนหนึ่งวิ่งเอาช่อดอกไม้มาส่งให้ มีแม่ตามมาด้วย บอกตัวเองว่าชื่อจุฬาลงกรณ์ ชายอุรุพงษ์ดีใจกระไร ทายไว้แล้วว่าคงจะโตกว่าอุรุพงษ์ อายุมัน ๑๐ ขวบมันโตกว่าจริง ๆ หาเงินได้ปอนด์เดียวให้ไปแต่เท่านั้น มากอดรัดปลื้มดี

กินเช้าแล้วจะไปดูออปราตามที่เจ้าของโรงออปราเขาเชิญให้ไปดู แวะดูตุ๊กตาหินเสียอีกหน่อยหนึ่งที่ร้านซึ่งทำพระรูปทูลหม่อม ซึ่งท่านเล็กมาว่าให้ทำ เดิมมันอยู่ใกล้แกรนด์โฮเตล เดี๋ยวนี้ย้ายไปอยู่ที่อื่น ก็เหล่านั้นเอง แล้วจึงไปดูลคร โรงลครนี้เปนรูปไข่ใหญ่มาก เห็นจะจุคนตั้งสองพันขึ้นไป มีที่ดู ๗ ชั้น มีพวกปี่พาทย์เกือบร้อยคน ตัวลครร้อยเศษ แต่อยู่ข้างจะซรางุ่มง่ามโดยมาก

เล่นเรื่องอะไรก็ไม่เข้าใจ นั่งฟังร้องกันเท่านั้น เปนเรื่องที่เศร้าโศกแลดุดุ มียาเลต์ แต่งตัวเปน ๔ พวก พวกละ ๘ คน ออกทีละพวก แต่อ้วนแลโตกันจนเต้นเกือบไม่ไหวก็มี ถามใครต่อใครหนักแล้วว่าเรื่องอะไร เปนอะไร ไม่มีใครรู้หมด เพราะเหตุที่มันเปนเรื่องใหม่ ซึ่งเขาแต่งขึ้นประกอบกับตัวบุคคลที่มี ความยากของออปราฝรั่งนั้นมันเปนเช่นนี้ คือคนที่จะร้องจำจะต้องร้องให้ได้เสียงเครื่องดนตรีอย่างหนึ่งอย่างใด เสียงเอกก็ต้องได้กับปี่ ๆ นั้นก็สองชั้นสามชั้น เสียงกลางต้องได้กับซอขนาดเล็ก เสียงใหญ่ต้องได้กับซออันโตที่ยืนสีเสียงหว่างๆ อย่างละสองเสียงสามเสียงร้องขึ้นมาแต่ในคอในทรวงอก การที่จะเลือกคนร้องก็ต้องอาไศรยผ่อนผันตามเสียง ถ้าเสียงมันจะไปได้ทางไหนก็ฝึกทางนั้น ฝึกกันเสียนานกว่าจะร้องได้ ถ้าเสียงไม่มีครบ จะเล่นเรื่องแคลสซิก คือเรื่องที่เขาแต่งไว้เก่า อันบังคับเสียงให้เหมาะกับตัวในท้องเรื่อง หาคนร้องไม่ได้มันก็เล่นไม่ดี จึงได้คิดยักย้ายไปใหม่ แต่งเรื่องเข้าหาคนที่มีอยู่ เพราะมันไม่ใช่แต่ร้องเปล่าๆ ต้องใช้บท คือทำปากทำตาวางหน้าใช้มือ บางคนท่าบทดีแต่ร้องไม่ดี บางคนร้องดีแต่ท่าบทไม่เปน คราวนี้ต้องแก้เข้าหา ถ้าคนท่าบทดีจะเอาเปนนายโรง ต้องแก้เรื่องให้เสียงมันไม่ดีเสียตามที่หาได้ ดังนี้เปนต้น จึ่งต้องแต่งเรื่องใหม่ร่ำไป เลิกเวลา ๒ ยาม เพราะลงมือดึก ตอนดึกเข้านั่งในโรงลครเสออิวนิงเครสออกจะรู้สึกหนาว ๆ

คืนที่ ๕๗

วันพุฒที่ ๒๒ พฤษภาคม

วันนี้แมร์คนเก่ามาเชิญให้ไปดูเอกสหิบิเชนรูปภาพมีทั้งรูปเขียนแลรูปหล่ออยู่ข้างดี ๆ มากราคาไม่แพง แต่เจ้าแผ่นดินเสด็จมาซื้อดีไว้ก่อนแล้วเหมือนกัน มีรูปพระเยซูรักยาตายอตรูปหนึ่งใหญ่ดี กับผู้หญิงก้าวลงอาบน้ำ หล่อบรอนซ์

ทั้งสองรูป ได้วานให้แมร์ผู้นั้นจัดการว่าซื้อเขาว่าจะลดลงได้มาก มีรูปที่ตาพริ้งเขียนแผ่นหนึ่ง เต็มทนทีเดียว กลับมากินเข้ากลางวันที่โฮเตล แล้วแต่งตัวฟรอกโก๊ตหมวกสูงไปโฮเตลเดอวิล เปนศาลาว่าการของกรมเมือง แมร์ปรีเฟ็ดแลเยเนอราลคอมมานดิงทหารบก แลขรรคาผู้ซึ่งมีน่าที่ในราชการ รับที่น่าศาลาแล้วพาขึ้นไปข้างบน ผ่านห้องประชุมแลฮอลใหญ่ ซึ่งมีรูปภาพเปนอันมาก แล้วไปในออฟฟิศของแมร์ เขาให้เสาโคมเงินอย่างโบราณ ในชื่อของเมืองฟลอเรนศ์ แล้วเลี้ยงแชมเปนซ์แลขนม ดื่มให้กันตามแยบ แล้วกลับมาขึ้นรถของแมร์ แมร์นั่งข้างในกับพ่อ ปรีเฟ็ดแลเยเนอราลนั่งข้างน่าไปสเตชั่น รถออกจากฟลอเรนศ์เวลาบ่าย ๓ โมง มาตามทางที่ไปจนถึงโบลอคนา ระยะทางที่ไปเปนเวลากลางคืนไม่เห็น ต่อขากลับนี้จึงได้เห็น เปนทางขึ้นเขาสูงถึงสองพันฟิต แลดูข้างล่างต่ำหวิวคล้ายที่ชวา ในมณฑลปรียังคะ ตามบนเขานี้ปลูกต้นเชสนัตมาก เขาใช้กินลูกต่างอาหาร มีไร่เฮมป์ก็ชุม ต้องเข้าถ้ำบ่อย ๆ เมื่อลงมาถึงพื้นล่างแล้ว แผ่นดินก็เปลี่ยนเปนอย่างอื่นไป คือเปนที่ราบนาเข้าสาลีปลูกต้นหม่อนเปนแถว ๆ กันเปนกระทงนา มีต้นองุ่นเลื้อย ตามลักษณเมืองมีลันอันเปนที่บริบูรณ์ดี กินเข้าในรถไฟเวลา ๒ ทุ่ม รถกินเข้าวันนี้เปลี่ยนหลังใหม่ ทำอยู่ข้างจะหรู มีบานเกล็ดทำด้วยแก้ว จะพลิกไปข้างน่าก็ได้หลังก็ได้ มีบานกระจกเลื่อนขึ้นเลื่อนลงได้ง่ายอีกชั้นหนึ่ง มาถึงเมืองมิลันเวลา ๔ ทุ่มจวนจะครึ่ง ล่าไปนิดหนึ่ง รถโมเตอคาร์มารับทัน มาที่ครองด์โฮเตลมิลาโน โฮเตลนี้ใหม่หมดจด ห้องหับเข้าที แต่อากาศดูเหมือนจะเย็นกว่าที่ฟลอเรนศ์แลเปนที่เงียบได้เร็ว ที่ฟลอเรนศ์ ๘ ทุ่มรถจึงจะค่อยสงบลง แต่ที่นี่เพียง ๒ ยามเงียบแล้ว เห็นจะเปนเพราะไม่ได้อยู่กลางสแควร์

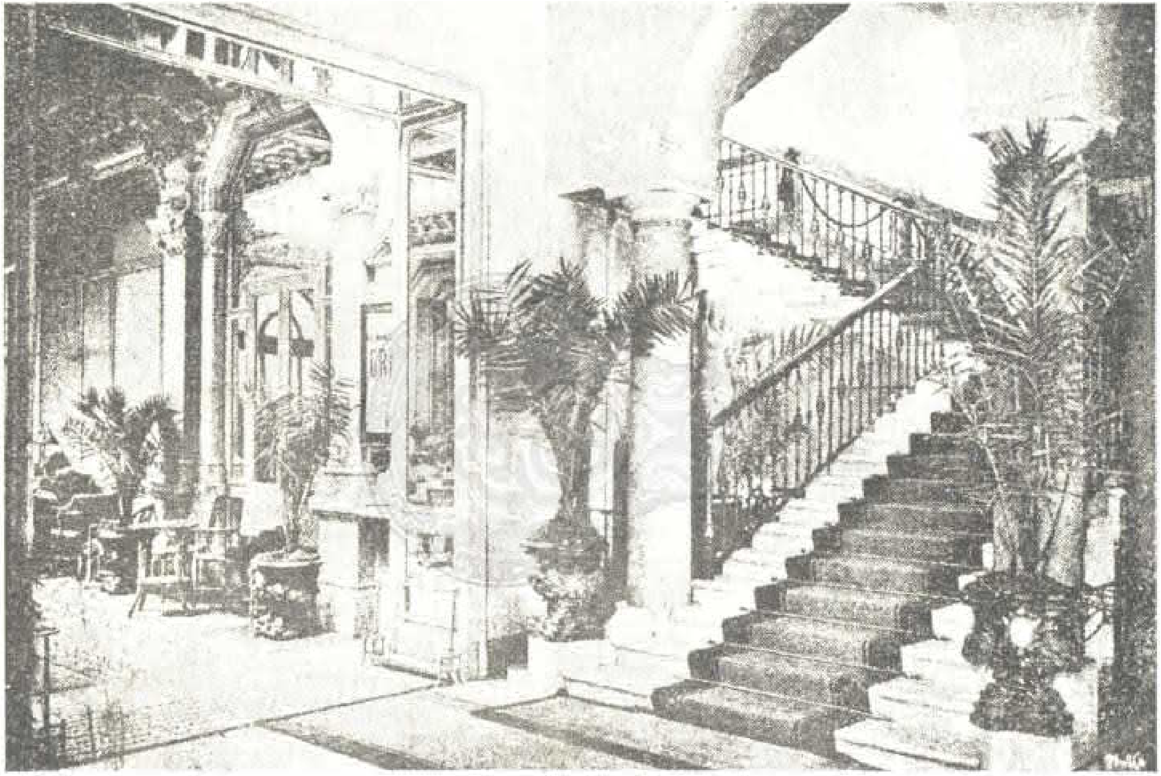

ห้องโฮเตลเมืองมิลัน

คืนที่ ๕๘

วันพฤหัศบดีที่ ๒๓ พฤษภาคม

วันนี้เวลาเช้าได้ไปที่ร้านแพรสองร้าน เพราะเขาทอแพรที่นี่ แต่เรื่องมันขันอยู่หน่อย ที่นี่เปนที่เลี้ยงไหมโดยรอบคอบ แต่เมื่อได้ไหมแล้วย้อมไม่เปน ต้องส่งไปย้อมในเมืองฝรั่งเศส แล้วส่งกลับมาทอที่เมืองนี้บ้าง ทอที่เมืองไลยอนในฝรั่งเศสบ้าง ถึงว่าแพรทอเมืองนี้แล้วจะขายในเมืองนี้ก็ไม่ใคร่ได้ ด้วยชาวเมืองไม่ชอบใจ นึกว่าเปนของไม่ดีจริงเปนแพรที่ขายออกจากเมืองนี้ ส่งไปเมืองฝรั่งเศสโดยมาก บางทีฝรั่งเศสเอาแพรที่ทำเมืองนี้เองกลับเข้ามาขายเมืองนี้ก็มีคนซื้อ ด้วยสำคัญว่าเปนแพรฝรั่งเศส เพราะฉนั้นร้านขายแพรมีน้อย แต่มีกัมปนีที่สำหรับรับไหม ส่งไหม ส่งแพร กว่าสองร้อยกัมปนี แพรที่ซื้อนี้ก็มีอย่างละน้อยต้องสั่งให้ทำ เรื่องราวของเมืองนี้ เดิมเปนเมืองที่พระปกครอง เมืองมิลันนี้เปนเมืองหลวง อาณาเขตรเรียกว่าลอมบาร์ดี เดิมมีกำแพง เดี๋ยวนี้ตัดลงเปนถนน ยังสูงกว่าบ้านเรือนที่อยู่นอกกำแพงฤๅในกำแพง ยังแลเห็นรูปป้อมแลยังไว้ประตูเมือง ตอนข้างเมืองเก่าซึ่งเปนตลาดรอแรอยู่นั้น ถนนเล็ก ๆ แคบ ๆ คดไปคดมาไม่ตรงอย่างเมืองอิตาเลียนโบราณ ตอนที่ตัดใหม่จึงได้เปนถนนกว้างใหญ่แลตรง ๆ เว้นไว้แต่ที่ใกล้คะทีดรัล ซึ่งเปนวัดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมือง วัดนี้ใหญ่โตมาก ชั่วแต่โบสถ์หลังเดียว จุคนได้ถึงสี่หมื่น โดมกว้าง ๒๒๐ ฟิต สูง ๓๖๐ ฟิต มีชั้น ๙๘ ชั้น ตุ๊กตาที่ประดับถึง ๒๐๐๐ ตัว ล้วนแต่ทำด้วยศิลาอ่อนสีขาว แลเห็นยอดสพรั่งไป งามจริง ๆ ตั้งแต่ทำมาได้ ๕๐๐ ปีเศษแล้ว แต่วัดใหญ่ๆเช่นนี้ มักจะเสียสวยด้วยปลูกเรือนเข้าไปกระชั้น เหมือนอย่างกับโบสถ์ตั้งอยู่ในหลุม แต่นี่เขาก็ได้แก้ไขมาก บ้านเรือนข้างด้านหลังยังชิดอยู่ แต่ด้านน่าเบิกออกไปได้มาก ทำเปนสนามเปนสวน มีรูปกิงวิกตอร์อิแมนวลขี่ม้าชักดาบ

หันหน้าเข้าไปข้างโบสถ์ ถ้าอยู่ที่ถนนด้านน่าแลเห็นวัดได้ตลอด งามอย่างยิ่ง ความที่ช่างคิดตัวอย่างวัดสูงใหญ่ถึงเพียงนั้น แลดูเหมือนแขยขางเหมือนหนึ่งราวกับว่านกกามาจับจะหัก แลดูเปนอย่างแกะด้วยงา ภายในโบสถ์นั้นเวิ้งว้างเหลือที่จะคเนนัก กระจกสีที่กรุช่องน่าต่างสูง ๆ เขาว่าเปนขนาดใหญ่อย่างยิ่ง ในนั้นที่บูชาแลอะไรอื่น ๆ ไม่สู้ประหลาดนัก งามข้างนอกมากกว่าข้างใน ข้างวัดมีตลาดหลังคากระจกซึ่งเรียกวิกตอร์อิแมนวลอาเคด เหมือนกับที่เมืองเนเปอลยังตลาดที่เปนห้างขายสิ่งของก็ตั้งอยู่รอบวัด เรียกว่าดูโมนั้นเอง แต่ตลาดเหล่านี้พ่อเข้าไม่ได้ เพราะเปนที่ประชุมคนรอแร ถ้าขึ้นเข้าไปก็ยิ่งกว่ามีโนราห้าโรง จะรุมกันดูจนไม่แลเห็นอะไร น่าโฮเตลมีคนประจำอยู่เสมอทั้งกลางวันกลางคืนหลายร้อยคน ไม่รู้ว่ามันมาอยู่ดูทำอะไรกัน นานนานจะได้เห็นสักอีกใจหนึ่ง ถ้าจะคิดไปดู มันก็เปนอย่างดีของคนเหล่านั้นที่จะได้ดู เพราะไม่มีอะไรจะทำ วิ่งพล่านไปพล่านมาอยู่อย่างนั้น ถ้าจะไปดูอะไรก็จะต้องเสียเงินไปเสียทุกอย่าง นี่ดูเปล่าไม่ต้องเสียเงิน ถึงจะต้องยืนคอยนานหน่อยหนึ่งก็จะเปนไรมี ผีเจาะปากไว้ให้พูด พูดกันเสียให้พล่ามก็แล้วกัน อันที่จริงการที่คนคนเต้นดูแลคราวนี้มากกว่าที่มาคราวก่อน ยางที่จะเปนด้วยการรักษากวดขันขึ้นก็จะเปนได้ คงจะมีผู้คุมประจำตัวอยู่เสมอ ไปไหนมีนายโปลิศสองคนขึ้นรถตามขี่ไบสิเกอล ๒ คนเคียงข้างรถ หยุดที่ไหนโปลิศต้องที่จุกช่องล้อมวงตั้งแต่ ๔ ขึ้นไปหา ๘ คน น่าโฮเตล ถ้าเวลาลงไปขึ้นรถ โปลิศถึงต้องต่อยกันกับคนดูที่นี่มีทางลงข้างหลังได้สดวกดี ถ้าขี่รถจ้างแล้ว จะไปไหน ๆ ก็ได้แต่อย่าหยุด ถ้าพอหยุดลงที่ไหนโปลิศเขาก็ไปตั้งกองจุกช่องล้อมวง เท่ากับเรียกให้คนมาดู ประเดี๋ยวเดียวก็แน่น จะไปขอร้องว่ากล่าวอย่างไรก็ไม่ได้ เพราะเปนการเขารักษาน่าที่ คนอิตาเลียนมีคนร้ายการอยู่มาก อาจจะทำอันตรายโดยไม่พอที่จะทำ เช่นกับยิงเอมเปรสอิลิสซาเบธเมืองออสเตรียที่สวิตเซอแลนด์ก็อิตาเลียน เจ้าของเขา

เขาก็ฆ่ากันเอง เพราะคนอิตาเลียนมันเปนคนสำส่อน การปกครองได้ผลัดเปลี่ยนแยกย้ายกันมาหลายทอด ซ้ำมีอ้ายลัทธิอานาคิสต์โซเชียลลิสต์ ซึ่งคิดประทุษฐร้ายต่าง ๆ เพื่อจะให้สมความประสงค์ มันคล้าย ๆ กับสาสนา ไม่ใช่อื่นอื่น เปนลัทธิของคนพวกหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่จะกลัวตาย ยิ่งจับได้ยิ่งเก๋ มันเปนลัทธิที่กินใจออกจะเกือบเปนบ้า ๆ ซึ่งไม่มีตัวอย่างในคนไทยเลย เมืองนี้อยู่ข้างจะเปนเมืองใหญ่โตกว่าตุริน แต่เปนเมืองค้าขาย ทำเครื่องเฟอนิเชอแลการช่างต่าง ๆ มีคนถึงหกแสน มีเยอรมันมากกว่าเมืองอิตาเลียนอื่น ๆ ผู้คนพลเมืองก็ผิดกันกับเมืองอื่น การขับรถนอนหลับไม่ใคร่มี รวยรถรางเหลือเกิน ในถนนสายใหญ่มีรถถึงสามชนิด ชนิดหนึ่งสีเหลือง เปนรถไฟฟ้าธรรมดาแต่กว้าง อีกอย่างหนึ่งทาสีน้ำตาล แต่เปนรถคล้ายกับรถเหลืองชั้นเดียว อีกอย่างหนึ่งสีน้ำตาลเหมือนกัน แต่เปนสองชั้น สูงโงงเงง เดินรางเดียวกันหมด ระยะห่างกันสองเส้นสามเส้น ฤๅเดินต่อกันทีเดียวก็มี เปนรถพ่วงสองคันทั้งสามอย่าง ถ้าจะนั่งอยู่ริมถนน คงจะเห็นรถผ่านไปฤๅผ่านมา ระยะห่างกันเพียงเส้นหนึ่งฤๅสิบวาเปนนิจไม่ได้ขาด แต่ไม่เห็นคนเดิมสักรถเดียว ดูเหมือนมันจะเกินความต้องการของเมือง รถนั้นเดินช้าเปนที่สุด คนเดินเท้าเร็วกว่า มีประโยชน์แต่เพียงไม่เหนื่อยอย่างเดียวเท่านั้น จะว่าด้วยการเร็วแล้วเปนไม่มีเลย มีแต่ช้าลงไปเท่านั้น บางทีก็ไปหยุดคั่งกันเสียตั้ง ๖ คัน รถโมเตอคาร์จะเดินไปไหนก็ต้องช้าที่สุดเหมือนกัน ต้องไปติดลอยเปนแพอยู่เช่นนั้นนาน ๆ รถจ้างที่นี่ใช้ติดเครื่องวัด เปนรูปกลมเหมือนนาฬิกากลอก แหวะช่องสำหรับเศษร้อยช่องหนึ่งเลียร์ช่องหนึ่ง ถ้ารถเดินไปเท่าใด เลขนั้นบอกค่าเช่ารถไปตามระยะที่รถเดินเร็วฤๅช้าตามรอบของลูกล้อที่หมุน ถ้าบรรทุกสิ่งของมีอีกช่องหนึ่งสำหรับคิดค่าบรรทุกของ ช่องล่างบอกกิโลเมเตอ ที่รถได้ไปมากน้อยเท่าใด ถ้ารถหยุดนาฬิกา

นั้นก็เดินได้เหมือนกัน แต่เดินช้า ๆ คิดตามอัตราค่าคอย เวลาคอยนี้ใช้ใขลาน เหมือนนาฬิกาที่ติดเครื่องบอกกำหนดค่าเช่าน์สำหรับกันข้อฉุ้มเถียงกันในระหว่างเจ้าของรถแลผู้เช่า ถนนที่นี่เปนต่าง ๆ ของเดิมเห็นจะเปนปูด้วยก้อนกรวดตยาแนว ชั้นหลังเปนปูด้วยศิลาหนา บางตอนปูด้วยอัสฟัลต์ดูเกลี้ยงเกลาดี แต่ฝนตกท่าทางจะลื่น เมืองเราใช้ไม่ได้เปนอันขาด เพราะน่าร้อนเหนียวหนับ ตอนในเมืองที่ขอแรงเปลี่ยนก้อนกรวดเปนศิลา กำลังทำอยู่ รอบนอกแนวกำแพงใช้ถมศิลายตตามธรรมเนียม ไม่สู้จะได้เที่ยวเท่าไรนักในเวลาเช้า เหตุเพราะไปไม่สดวกดังเช่นที่ว่า กลับมาจัดของส่งบางกอกแล้วไรเรอยู่จนกินเข้ากลางวัน เวลาเย็นจึงได้ไปที่เอกสหิบิเชนโอโตโมบิล ที่ซึ่งทำเอกสหิบิเชนนั้น ท่านองเปนป่ากเล็กนิดเดียว คนก็ไม่มากเท่าไร มีโรงเปนสามขามีมุขกลาง ในโรงนั้นตั้งรถโมเตอคาร์เรียงกันสองข้าง มีโคมรถ รถไบสิเกอล นอกโรงเปนที่ตั้งเก้าอี้สำหรับคนไปนั่งพูดกันกินน้ำชา ใครจะเข้าไปดูเกบเงิน เต็กเกบครึ่งหนึ่ง แล้วให้ตั๋วนำเงินสำหรับไปรับของแรก เปนรถโมเตอคาร์ไซกลตุ๊กตาชายอุรุพงษ์ได้ พ่อถมเล่าถึงชายอุรุพงษ์ ออกจะรวย ๆ ใครเห็นใครจึ ถูกแต่ผู้หญิงหยอกรับแก้มร่ำไป ไปข้างไหนตามกันเปนพรวนน่าเอนดู ใคร ๆ ซอยให้ของ แมร์เมืองฟลอเรนศ์ก็ให้หีบเงินใส่ขนม เมียเชดโยให้ลูกกระดุม ยังได้อะไรอีกหลายสิ่ง เวลาที่พ่อไป คาเปรสิเดนต์ของเอกสหิบิเชนนั้นไม่อยู่ สิเกรตารีพูดอังกฤษไม่ได้ ไปวานใครที่รู้ภาษาอังกฤษมาพูด ตรงเข้ามาติดถามว่าพ่อเห็นเอกสหิบิเชนเปนอย่างไรบ้าง พ่อนิ่งเสียไม่ตอบ มันไปใจทยกันว่าเห็นจะไม่เข้าใจภาษาอังกฤษอีกคนหนึ่งว่าเห็นจะเข้าใจ พ่อทำไม่รู้ไม่เห็น เดินรีบ ๆ ผ่าน ๆ อ้ายคนหนึ่งเข้ามาบอกบริพัตร ว่าให้พ่อไปยืนที่สแตนด์ คงจะคิดอ่านถ่ายรูป เพราะมันตั้งกล้องเตรียมไว้แล้ว บริพัตรตอบว่าให้ไปเรียนรู้คำที่เจ้าเรียกว่ากิริยาดีนั้นเสียก่อน

พ่อก็เลยเดินออกมา ต่อหลุดออกมาจากโรงนั้นแล้ว กรรมกิจกรรมการจึงได้มากันเปนพรวน เปิดหมวกกันแล้วพ่อก็มา ไม่ได้คอยฟังให้พูด

ออกไปดูที่ทำกระจก อยู่ห่างกลางเมืองทางประมาณสักสิบห้ามินิต แมเนเยอไม่อยู่ เหลือแต่สิเกรตารีพูดภาษาอะไรไม่ได้นอกจากอิตาเลียนต้องมีล่ามเปนสามต่อ มีอ้ายห่ามอะไรคนหนึ่งเปนล่ามภาษาอังกฤษเข้ามาพูด ยิ่งไม่พูดกับมันมันยิ่งเสือก จนต้องขอห้ามว่าอย่าให้คนนี้มาพูดอีกต่อไป ภายหลังแมเนเยอไปถึง เอลเลคลิแลเฟโรก็ไปถึงด้วย จึงได้ใช้เอลเลคริเปนล่าม การที่ดูนั้น คือวิธีเขียนในกระจกเงาให้เปนหลังเงียดใช้ครูกับศิลาซึ่งมีกากเพ็ชร์ คนเอามือจับถูเฉย ๆ แล้วจึงไปชักเงา การชักเงานั้นมีเครื่องจักรแท่นเลื่อน มีตุ้มผ้าสำหรับถูยาสีแดง ๆ บนกระจก คนคอยเลื่อนให้ลูกตุ้มนั้นเดินทั่วกระจก ครั้นกระจกเกลี้ยงแล้ว เอาไปวางบนแท่นซึ่งมีสตีมเข้ามาในใต้นั้นให้ร้อน แล้วเอาน้ำเทลงบนกระจก แล้วจึงเอาปรอดซึ่งประสมแล้วเท การที่จะเทปรอดให้เสมอเต็มน่ากระจกนั้น ต้องการความชำนาญอยู่ นี่เปนเรื่องทำกระจกเงา ส่วนที่จะทำให้เปนเงาด้านแลมันนั้น ถ้าเปนกระจกลายเล็ก ๆ เลว ๆ ใช้แบบตัดกั้วทาบลงบนกระจก แล้วจึงเอาน้ำยาทา เวลายกแบบขึ้นแล้วก็เปนลาย แล้วจึงเอาไปขัดด้วยทราย ที่น้ำยาติดก็เปนกระจกมัน ที่ถูกทรายเปนกระจกด้าน ถ้าเปนลายใหญ่ใช้เยเลตินที่มีพิมพ์รูด ๆ เปนรอยสำหรับตัด ทาบลงบนกระจกแล้วใช้ผู้หญิงตัดควักเอาเยเลตินที่ตรงจะให้เปนกระจกด้านนั้นออกแล้วจึงขัดทราย ถ้าจะให้เปนสีจะเปนลายดอกไม้ฤๅรูปภาพขัดกระจกให้ด้านเสียก่อน แล้วจึงเขียนสีลงบนกระจก แล้วเอาเข้าเตาเผาเหมือนลงยาราชาวดี ยานี้เปนของที่เขายึดปกไม่ให้ผู้ใดรู้วิธีประสม ถ้าจะทำกระจกอย่างเช่นสเตนกลาส ซึ่งตัดเปนลวดลายต่อด้วยลวดตะกั่ว เขียนแบบขึ้นว่าจะเอาลายอย่างไร แล้วตัดกระจกเปนชิ้น ๆ เช่นเปนดอกไม้

ใบไม้ฤๅหน้าคนชิ้นใหญ่บ้างเล็กบ้าง เขียนด้วยสีน้ำยาอย่างเช่นที่ว่าแล้วเอามาประดับกันเหมือนกับเล่นต่อ ลวดตะกั่วนั้นใช้เด็ก ๆ ชัก แล้วเอามาหุ้มที่หัวต่อกระจก ดัดโอนไปได้ตามรูปกระจก ปรับเรียบทั้งแผ่นแล้ว จึงได้บัดกรีด้วยหัวแร้ง ซึ่งมีไฟพู่ ๆ อยู่ในนั้นเอง ไม่ต้องเอาไปเผา

การที่ทำนั้น แพนกของงานมีอยู่เพียงเท่านี้ แต่อาจยักย้ายทำได้ต่าง ๆ เช่นกระจกเงาปนสีเปนลวดลาย กระจกทำเปนสีโอปอลสีพลอยต่าง ๆ เปนสีปนปนทองเคลือบลงในกระจก เปนลายลงยาราชาวดี ยักย้ายไปได้ตามแต่ความคิดจะเดิน ไม่มีที่สุด ร้านที่ท่านเรียกว่า ลยคิวอนตานา ทำได้ง่ายแลราคาถูกกว่าแต่ก่อนกว่าครึ่งค่อน พ่อได้ซื้อของสี่สิ่งเปนตัวอย่าง แล้วขอให้ส่งตัวอย่างงานที่เขาทำได้อย่างละชิ้นให้เอลเลตรส่งไปที่กรมโยธา

ได้ขึ้นรถโมเตอคาร์ไปดูเมืองมิลันจนทั่วที่ควรจะดูได้ แลได้ดูโบสถ์ซึ่งกล่าวมาแล้ว กลับมาแต่ยังวัน ไม่มีที่จะไปไหน เหตุด้วยไปไม่รอด เพราะคนตอมเช่นที่กล่าวมาแล้ว

พรุ่งนี้จะต้องออกจากนี่แต่เช้า จึงปลดเปลื้องการทั้งปวงเสียให้สำเร็จ เมืองมิลันนี้ได้มาสองสามคราวแล้ว แต่ไม่เคยค้างคืน ที่ค้างคืนครั้งนี้ เพราะจะไม่นอนในรถไฟนั้นอย่างหนึ่ง ที่เลยไปอีกคืนหนึ่ง เพราะหมายว่าจะมีเอกสหิบิเชนที่ต้องดูช้า ถ้ารู้ว่าเช่นนี้ จะไม่อยู่อีกคืนหนึ่ง เพราะฉนั้นขอรบเรื่องกันเพียงเท่านี้ ที่นี่หนาวกว่าที่เมืองฟลอเรนศ์หน่อยหนึ่ง ปรอดในห้อง ๖๔ แต่เขาว่าไม่แน่ เปนหนาวอย่างแปลกประหลาด ที่เดือนเมนี้ควรจะร้อน แต่หากไม่ร้อนเอง

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๘

คืนที่ ๕๙

โฮเตลเดซอัลปส์ เตอริเตต์ สวิตเซอแลนด์

วันศุกรที่ ๒๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เวลาก่อน ๔ โมงครึ่งไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่น รถนี้เปลี่ยนใหม่เปนรถสวิตเซอแลนด์ เบาะเปนกำมะหยี่แดง กว้างขึ้นนอนค่อยสบาย รถออกเวลา ๔ โมงครึ่ง มาหน่อยหนึ่งถึงทเลสาบ เรียกว่าลาโคแมกเคียวรี เปนทเลสาบอันหนึ่งในอิตาลีข้างเหนือ มีหลายแห่งด้วยกัน ทเลนี้ไม่สู้กว้างแต่ยาวมาก รถไฟเดินเลียบมาตามข้างทเลสาบงามเสียจริง ๆ มีหมู่บ้านฤๅจะเรียกว่าเมืองก็ควร เปนหมู่ใหญ่ ๆ มีตำบลอาโรนาเปนต้น ตามฝั่งทเลสาบนั้นมีเขาสูง ๆ น้ำในทเลสาบใสเหมือนน้ำทเลเรียบเปนน่ากระจก ที่ตามริมฝั่งเปนหาดกรวด แลเห็นลงไปได้น้ำลึกงามเหมือนแกล้งทำเล่น รถไฟต้องเข้าปล่องในเวลาเมื่อถึงเขาตกน้ำ เปนแหลมเหลื่อมบังกันเปลี่ยนชนิดต่าง ๆ ที่สุดทเลสาบแยกออกเปนสองแยก ปลายแหลมหว่างที่แยกนั้นเปนที่ตั้งเมืองเรียกว่าพลันซา ใต้แหลมพลันซาลงมาในหว่างกลางทเลสองแยกมีเกาะสามเกาะ ว่าเปนสมบัติของมาคิส์บอเมียว จึงเรียกเกาะนั้นว่าเกาะบอเมียวตามชื่อตระกูล เกาะสามเกาะนี้มีตึกใหญ่น้อยบ้านเรือนเต็มทั้งเกาะ แลดูเหมือนตึกลอยอยู่ในกลางน้ำ เกาะเล็กนั้นเรียกว่าเกาะประมง เปนที่พวกหาปลาอยู่ พ้นจากทเลสาบขึ้นมาบ้านเรือนเปลี่ยนรูปร่างไปหมด กลายเปนก่อด้วยหินมุงด้วยกระดานชนวน แต่ไม่ใช่ตัดเปนเหลี่ยมสักแต่ว่าเปนแผ่นๆ แล้ว

ก็มุ่งได้ พื้นแผ่นดินก็กลายเปนที่ดอนมีเขาเนื่องกันไป ขึ้นเขาเข้าปล่องไม่ได้หยุด จนถึงอิสเลดีตราสเควรา ซึ่งเปนที่ต่อแดนประเทศอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์ เปลี่ยนโปลิศที่สำหรับกำกับรับต่อกัน ได้ลงถ่ายรูปแล้วเลยไปขึ้นรถกินเข้า ทางที่จะข้ามเขาอัลปส์ช่องนี้เปนปล่องที่เจาะใหม่ เมื่อครั้งมาคราวก่อนขึ้นทางเซนต์โคถาด ช่องนี้ยังไม่ได้เจาะ ช่องที่เจาะใหม่นี้เรียกซิมปลอง รถไฟเดินเกือบ ๓๐ มินิต แต่เขาไม่ได้ใช้รถสติมลาก เปลี่ยนเปนรถไฟฟ้าเพื่อจะไม่ให้มีควัน แต่ก็ไม่เห็นป้องกันอะไรได้นัก มีกลิ่นเหม็นเปนกลิ่นถ่าน ซึ่งรถทำงานต่าง ๆ ที่ใช้ถ่านเดินควันอบอยู่ในปล่องนั้น คงต้องปิดน่าต่างกระจกรอบด้าน ร้อนจนเปนเหื่อจับน่าต่างกลายเปนกระจกด้านหมด ในรถใช้เปิดพัดลม ตามทางในปล่องมีไฟจุดเปนระยะเขาแบ่งเปนสเตชั่นอยู่ในถ้ำนั้น เขาอัลปส์นี้เปนเขาเทือกใหญ่ยาวไม่ใช่ลูกเดียวมากยอด สูงกั้นในระหว่างประเทศอิตาลีกับสวิตเซอแลนด์แลฝรั่งเศส เหมือนอย่างกับเขาหิมาลัยแลพระสุเมรุกั้นประเทศฮินดูสตานกับฝ่ายจีนข้างเหนือฉนั้น ประเทศสวิตเซอแลนด์ตั้งอยู่บนเขานี้ เขาที่สูงสุดในสวิตเซอแลนด์คือมองตาโรซา ที่แท้ถ้าในหมู่เขาอัลปส์แล้ว เขามองต์บลองค์เปนสูงกว่ายอดอื่นหมด แต่อยู่ในแดนฝรั่งเศส จึงนับเอาว่ามองตาโรซาเปนสูงในสวิตเซอแลนด์ เขานี้แลเขาอื่น ๆ ทั่วไปในสวิตเซอแลนด์มีสะโนหุ้มยอดขาวอยู่ทั้งนั้น ปากปล่องซิมปลองข้างฝ่ายสวิตเซอแลนด์เรียกว่าบริก พอหลุดปากปล่องออกมาก็แลเห็นต้นแม่น้ำโรน ซึ่งเปนแม่น้ำระหว่างกลางประเทศสวิตเซอแลนด์ลงไปสู่ทเลสาบอยู่ข้างขวามือ มองตาโรซาอยู่ข้างซ้ายมือ แม่น้ำโรนนี้เขาคุมกำกับเสียตั้งแต่แรกลงจากเขา คือแต่ก่อนก็เปนน้ำไหลพร่าลงมากัดกว้างแลตื้นเช่นที่กล่าวแล้วข้างซันเรโมนั้น แต่นั่นเปนส่วนเล็กย่อม นี่เปนส่วนใหญ่ ด้วยมีเขาสูงซับซ้อนกันมาก แลสะโนหุ้มอยู่เสมอ จึงเปนลำธารใหญ่ แม่น้ำใหญ่กว่าแถบโน้น

หลายเท่า วิธีที่คุมน้ำไม่ให้เที่ยวเพ่นพ่านนั้นทำดังนี้ คือก่อเขื่อนสองข้างร่องน้ำด้วยศิลามั่นคง แต่เพียงเท่านั้นจะไม่พอเหตุด้วยสายน้ำไหลเชี่ยว คงจะกัดเซาะเขื่อนพังร้าไป เขาจึงก่อเปนคันลาดยื่นลงไปในน้ำกว้างประมาณสองศอกให้ไปเปนรอกันสายน้ำ เมื่อน้ำลงมากระทบคันที่เปนรอนั้น สายน้ำก็ขัดออกไปกลางร่อง คันรอเช่นนี้ทำเสียทั้งสองฟากถี่บ้างห่างบ้าง ถ้าที่สายน้ำเชี่ยวตั้งรอถี่ๆ กันระยะเพียง ๖ วา ๗ วา ถ้าน้ำไม่สู้เชี่ยวระยะก็ห่างออกไปถึง ๑๐ วา ๑๕ วา สุดแต่กันน้ำให้ลงไปกัดกลางร่องอย่างเดียว ทรายที่อยู่กลางร่องที่น้ำกัดขึ้นมาติดอยู่ตามรอนั้น ตื้นขึ้นมามาก เพราะฉนั้นเขื่อนจึงไม่พัง น้ำในร่องก็ลึกอยู่เสมอ ทางน้ำที่เขาปล่อยให้เดินเปนแม่น้ำนั้นน้ำไหลเชี่ยว กว้างอยู่ใน ๑๐ วา ฤๅ ๑๒ วา เท่านั้น ที่ซึ่งเปนทางสายน้ำเดินแต่ก่อนเหลือจากนั้น ถ้าพื้นเปนทรายแลดินก็กลายเปนไร่นาไปหมด ที่พื้นเปนศิลาปลูกอะไรไม่ได้เขาก็ไม่ตั้งเขื่อนตั้งรอ ปล่อยให้ไหลไปอย่างเดิม เพราะที่ซึ่งเปนพื้นศิลาเช่นนั้นมักจะถูกที่หว่างเขาซึ่งเปนทางน้ำตกลงมาอย่างแรง ลำแม่น้ำที่ก่อเขื่อนนี้ไม่ใช่ตรง โอนไปโอนมาตามแต่สายน้ำ รถไฟที่มาก็มาในทางที่สายน้ำเคยเดินนั้น ถ้าสายน้ำตรงรถไฟก็เดินเลียบสายน้ำ ถ้าน้ำโอนไปก็มีสพานข้าม รถไฟคงต้องไปทางตรง บางทีแม่น้ำอยู่ข้างขวา บางทีแม่น้ำอยู่ข้างซ้าย แปลว่ารถไฟมาตามหว่างเขาที่เรียกว่าแวลเลตามภาษาอังกฤษ คือมีเขาสูงสองข้าง ที่ราบฤๅแอ่งในหว่างกลางนั้นเรียกว่าแวลเล ตามภูเขาทั้งสองข้างย่อมเปนเขาซับซ้อนกัน ยอดที่สูงคงมีสะโนคลุม น้ำที่ละลายลงมาจากสะโนนั้นตกเปนน้ำพุใหญ่บ้างเล็กบ้างรายไปตามทางตลอด บางพุตกสูงตั้งสองเส้นสามเส้น ฤๅแลเห็นตกตั้งแต่ยอดเขาขาวลงมาตลอด จนถึงน้ำผาก็ตกพร่าใหญ่ น้ำที่ตกลงมานั้นมีทางที่ไขให้ลงแม่น้ำ แต่เอาสายน้ำไปเปนกำลังใช้หมุนโม่แลเครื่องจักร์เสียก่อนแล้วจึงปล่อยให้มาลง

แม่น้ำ ใช่แต่เท่านั้น ถ้าหว่างเขาที่กว้างจะเพาะปลูกได้ดี เขาขุดคลองขวาง อย่างที่เรียกว่าคลองซอย สำหรับให้น้ำอายในที่ไร่นาได้ตลอดทั้งภูมพื้นที่เปน ระยะลงไป มีที่ซึ่งเพาะปลูกอะไรไม่ได้ก็ที่เปนศิลาไปเสียทั้งนั้น ไม่สู้มากแห่งนัก การเพาะปลูกที่แผ่นดินเห็นจะจัดมาก ต้องใช้ปุ๋ยมูลม้าไร่หนึ่งกองโต ๆ แล้วหยอดเปนหย่อม ๆ ไปแล้วจึงเกลี่ยภายหลัง ปลูกต้นองุ่นเข้าสาลีเปนพื้น แต่ที่นี่ไม่ใช่ปลูกต้นองุ่นรายรอบนาต้นสาลี ส่วนต้นสาลีก็แต่เฉภาะสาลี องุ่นก็เฉภาะองุ่นปลูกเต็มทั้งไร่ ระยะห่างกันประมาณสักศอกหนึ่งฤๅหย่อนศอก ถ้าที่ไม่สู้บริบูรณ์ก็ปลูกหญ้าอย่างที่มีดอกสีเหลืองสีขาวสีแดง ซึ่งเปนอาหารดีของโคแลม้า ถ้าเปนกรวดศิลาปลูกต้นสน ต้นสนนี้ปลูกลามเรื่อยขึ้นไปจนถึงยอดเขา แทบถึงที่สะโนคลุมอยู่นั้น มีทางซึ่งปรากฏว่าตัดสำหรับตัดไม้ให้ไหลลงมาตามข้างเขาอยู่มากตำบล บ้านเรือนเหล่านี้ก็แปลกไปกว่าบ้านเรือนอิตาเลียนข้างเหนืออย่าง รูปพรรณสัณฐานเรือนเตี้ยลง แลใช้ไม้ประกอบเปนฝาเฝือกมากขึ้น ใช้ไม้สนทั้งนั้น ตามทางมีโรงเลื่อยมีไม้กำลังประทุกรถที่จะส่งไปยังประเทศอื่น การที่จะเอนตัวลงนอนในเวลามาตามทางรถไฟทางนี้เปนเอนลงไม่ได้ เพราะดูแผนที่เพลิดเพลิน เหมือนหนึ่งว่านั่งอยู่ในห้อง ที่มีรูปภาพแลนด์สเคป แลยกรูปนั้นเปลี่ยนมาดูทีละแผ่นทีละแผ่น เปนได้ต่าง ๆ อย่างแปลกงามจนพูดไม่ออกว่าจะว่ากระไรดี ที่ตำบลใหญ่ซึ่งมาตามทางนี้รถหยุด ภาษาฝรั่งเศสเรียกว่าเซียง ภาษาเยอรมันเรียกว่าเซตโดน เพราะคนในแถบนี้พูดสองภาษา เยอรมันฤๅฝรั่งเศส อีกตำบลหนึ่งเมื่อจวนถึงเรียกว่า เซนต์มอริตส มีบ้านเรือนผู้คนมาก คราวนี้ก็ถึงทะเลสาบ เมื่อเดิมคิดกะว่ามองตรีเออ (อ่านว่ามองเตรอ) ซึ่งเปนปลายแหลมเยนีวาจะเปนที่อยู่ แต่ไม่มีโฮเตลจึงได้ย้ายมาอยู่ที่เตอริเตต์ ซึ่งต่อเนื่องเปนตำบลเดียวกัน หยุดที่สเตชั่นน่าโฮเตล เรียกว่าโฮเตลเดซอัลป์ส

(อ่านว่าเคซาลปซ์) โฮเตลนี้ดูข้างนอกเหมือนวิลลา ซึ่งเข้าใจว่าเหมือนเปนวิลลาปลูกต่อๆ กันหลายเจ้าของ แต่ที่จริงไม่เปนเช่นนั้น ตั้งแต่หาดฝั่งทเลสายขึ้นมาลงเขื่อนแล้วมีถนนเล็กสายหนึ่ง เดินตลอดข้างริมน้ำ ในถนนเข้ามามีรั้วกันกระทู้รั้วเปนต้นไม้ตัดพุ่มกลม ในรั้วเข้ามามีลานสำหรับเล่นลอนเตนิสสองลาน จึงถึงเตอเรส คือก่อเปนเขื่อนถมดิน ดาดปูนสิเมนต์ สูงกว่าพื้นชั้นล่างประมาณสักสามวา บนเตอเรสนี้เหมือนกับดาดฟ้าที่เราเรียกว่าสวนสวรรค์ มีพนักเหล็กปลูกต้นไม้ดอกเปนหย่อม ๆ เรียงราย ในเตอเรสเข้ามาเปนทางรถไฟ มีดาดฟ้าเสาเหล็กคร่อมทางรถไฟ ข้างบนเปนพื้นดาดสิเมนต์เหมือนสวนสวรรค์แท้ ขนาดหลังพระที่นั่งอัมพร มีกระไดขึ้นสำหรับไปนั่งเล่น ถัดเตอเรสแลสวนสวรรค์นี้เข้ามาเปนทางรถม้า เปนถนนสายเดียวเหมือนอย่างซันเรโม ริมถนนข้างในจึงเปนโฮเตล โฮเตลนี้ปลูกไม่ตรงได้ฉาก โอนไปตามรูปเขา สูงแลต่ำก็ตามรูปเขา ตอนทางที่พ่ออยู่เปนที่ต่ำ ถัดไปอีกสูงขึ้น ห้องพื้นดินทางนี้เปนร้าน ถัดขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งจึงเสมอกับพื้นดินของโฮเตลตอนข้างขวา เพราะฉนั้นพื้นที่ควรจะเรียกว่าชั้นที่ ๑ ของตอนนี้ จึงกลายเปนเรียกว่าชั้นพื้นดินของตอนข้างขวา ต่อถึงชั้นที่ ๓ จึงเรียกว่าชั้นที่ ๑ เวลาจะขึ้นลิฟต์ถ้าบอกว่าชั้นที่ ๑ ไพล่ไปชั้นที่ ๓ ชั้นพื้นดินตอนข้างขวานั้นเปนห้องรับแขก มีห้องรับแขกใหญ่ ๆ หลายห้อง กั้นฝาไม้มีเครื่องตกแต่งสนุกจริง ๆ ไปจนถึงปลายเปนห้องบิลเลียด มีบิลเลียดถึงสามโต๊ะ ขึ้นมาอีกชั้นเปนที่กินเข้าก็ใหญ่โตมาก เจาะพื้นเปนวงกลม แลลงไปเห็นที่รับแขกข้างล่าง เวลากินเข้าเอาแตรมาเป่าที่ห้องรับแขก แต่มาข้างตอนที่พ่ออยู่เปนห้องนอนชั้นล่างต่อถึงพื้นที่เรียกว่าชั้นที่ ๑ ซึ่งเปนชั้นที่ ๓ นั้น จึงเปนที่ห้องพ่ออยู่ ในตอนข้างนี้มีพื้นถึง ๗ ชั้น พ่ออยู่ชั้นที่ ๓ รวมที่ยาวของโฮเตลถึง ๒๕๐ เมเตอ คือ ๖ เส้น ๕ วา คนอยู่ได้ถึง ๔๐๐ คน การตก

แต่งหมดรคเกลี้ยงเกลาดีเสียจริง ๆ ห้องก็โต แลมีเบลคอนียื่นออกไปทุกน่าห้อง มีโทรศัพท์พูดทั่วไปได้ทุกหนทุกแห่ง

มาถึงก็ไม่ได้หยุดยั้ง ลงไปนั่งกินน้ำชาที่เตอเรส เจ้าของโฮเตลเอาฉากที่ยื่นไปกั้นด้านข้างหลัง นั่งดูเขาเล่นลอนเตนิสแลถ่ายรูป แล้วกลับขึ้นมาเดินซื้อของที่น่าโฮเตล แสนที่จะสบาย ไม่มีใครดูใครแล เดินเจอกันก็เหลียวดูแล้วก็ไป ไม่ยืนจ้องอย่างที่อิตาลี เวลาบ่ายอยู่ข้างจะร้อน เพราะโฮเตลหันน่าตวันตก

คืนที่ ๖๐

วันเสาร์ที่ ๒๕ พฤษภาคม

กินเข้าเช้าแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปทางมองเตรอ ที่แท้บ้านเรือนติดต่อกันกับเตอริเตต์ เปนเมืองเดียวกันนั่นเอง แต่ตอนข้างนี้เปนโฮเตลแลวิลลา มีร้านเปนตอน ๆ ที่มองเตรอมีตึกแถวตลาดติดต่อกันอย่างเปนเมือง ก็ยาวอยู่ พอเดินเหนื่อยจึงหมดหมู่ตลาด เปนโฮเตลแลวิลลาต่อไป โฮเตลแลวิลลาเหล่านั้นตั้งอยู่กลางสวนดอกไม้บ้าง กลางสวนองุ่นบ้าง มีไร่ดอกไม้คล้ายซันเรโม แต่ไม่ใคร่จะมีดอกมาก แวะซื้อของบ้างถ่ายรูปบ้าง แล้วกลับมาพบกระบวนแห่ที่เขาเตรียมจะแห่กันวันนี้ × พอถึงหัวตลาดถูกห้ามไม่ให้รถโมเตอคาร์เดินทางในตลาด ต้องอ้อมไปทางข้างหลัง พ่ออยากจะดูว่าจะพระการใหญ่กันอย่างไรบ้าง เพราะไม่นึกว่าจะไปตอนบ่าย จะดูเสียก่อนเวลาคนยังไม่แน่น ครั้นคนแน่นนักกลัวจะถูกรุม จึงให้รถอ้อมไปทางหลังตลาด ลงเดินมาในตลาดกับยริพัตร อุรุพงษ์ ตุ๊ก สี่คนด้วยกัน ตลาดนั้นเห็นจะยาวสักเท่าตลาดเมืองสงขลาได้

เดินบ้าง หยุดแวะตามร้านบ้าง คนยังไม่สู้แน่นทีเดียว แต่ก็มากแล้ว รู้สึกสบายดีจริงๆ ดูเหมือนว่าไม่มีใครเห็นเราขันอย่างไรเลย เท่ากับเปนพวกเขาไปทั้งหมด ไม่จ้อง ไม่กระซิบ ดูกันโดยเมตตาจิตรต่อกัน พ้นไปแล้วก็แล้วกัน จนกระทั่งหยุดท้ายตลาดจึงได้ขึ้นรถโมเตอคาร์กลับ การที่จะกลับนั้นไม่ยากอะไร ด้วยไม่ไกลเท่าใด โดยว่าไม่มีรถโมเตอคาร์จะขึ้นรถรางแห่งใดก็ได้ ด้วยเดินสวนถี่กันอยู่เสมอ รถโมเตอคาร์วันนี้แต่งยักองสี่เหลี่ยมโต ๆ รถละสี่คัน มีจังหันรูปดอกนาซีซัสหมุนอยู่ที่หัวท้ายทุกรถ บ้านเรือนสองข้างทางก็ผูกธงแต่งทุกแห่ง ประหลาดที่ธงริ้วขาวริ้วแดงดด ๆ ของยี่ปุ่นนั้นเปนธงสวิตเซอแลนด์ มีสีขาวกับแดงแลน้ำเงินกับขาวสองอย่าง กลางเปนไม้กางเขนผิดกับยี่ปุ่นเท่านั้น นี่ใครเอาอย่างใครจึงเปนเช่นนี้ ที่ตลาดของสดเปนโรงเสาเหล็ก เลิกตลาดตกแต่งเปนที่พักในการเล่นคราวนี้ มีสแตนด์ตั้ง แต่พ่อไม่ได้เข้าไปดู เพราะเข้าใจว่าเขาคงจะซื้อที่นั่งกัน มีเตนต์เมอรีโกเราน์ดใหญ่ มีทั้งที่ขี่แลที่นั่งตั้งอยู่ในกลางสนาม มีร้านขนาดร้านสีโรราบตั้งตลอดถนนขายของกินของเล่น แลดอนเฟตติเครื่องป่า ๆ เช่นเล่นที่วัด ขายดอกนาซีซัสตลอดถนน คนเดินไปเดินมาก็ถือดอกนาซีซัสคนละมัดสองมัดทุกคน มีผู้หญิงบ้างผู้ชายบ้าง เด็ก ๆ รุ่น ๆ แต่งแฟนซีอย่างเช่นแต่งปลาลครเปนพวก ๆ ต่าง ๆ กัน พวกละ ๒๐ คนบ้าง ๑๖ คนบ้าง ๑๒ คนบ้างเปนหมู่ ๆ ในกลางถนนมีแตรวงขเลยศักดิ์เดินเข้าไปในถนน ท่าทางจะออกสนุกอยู่

× เรื่องการที่เขาเรียกว่าเฟตนาซีซัสนี้ เปนงานประจำปีของชาวเมืองนี้ ดอกนาซีซัสนั้นคล้ายดอกจุ๋ยเซียนอย่างลา ก้านเปนโพรงออกในใต้ต้นไม้ใหญ่ เปนไม้ป่า สูงประมาณสักสิบห้าสิบหกนิ้ว หกกลีบสีขาว เกษรข้างในเปนจอกเหลืองเหมือนจุ๋ยเซียน ขอบจอกเปนสีแดงไส้กลางสีม่วง ฤดูนี้แล้วออกเต็มไปทั้งนั้น

จึงเปนเวลาที่เล่นสนุกกันปีละครั้ง ครั้งละสองวัน แล้วมีสงครามบุบผชาติต่อท้าย ปาคอนเฟตตี ได้เห็นรถที่แต่งด้วยดอกไม้ตามทางหลายรถ

เวลาบ่ายกินเข้ากลางวันแล้วไปถ่ายรูปย้อมโบราณ เรียกว่าซิลลอง เปนหลังคาซับซ้อนกันไม่งามอะไร แต่ช่างชอบถ่ายรูปกันเสียจริง ๆ รูปที่ขายที่นี่ก็มีซิลลองทั้งนั้น ใครถ่ายรูปเปนมาที่นี่ก็ต้องถ่ายรูปซิลลองทุกคน ถ้าไม่ได้ถ่ายออกจะเสีย ๆ ไป จนที่ถ่ายก็แห่งเดียวกันทุกคน ทั่วหลังเขื่อนย่อ พ่อก็ได้ไปถ่ายในที่นั้นอย่างเดียวกับคนอื่น แต่ทางที่ไปนั้นต้องทวนไปข้างทางมาแต่เมืองมีลัน นึกว่าจะเลยไปเที่ยวถึงเซนต์มอริตส แต่เกิดเปนห่วงจะซื้อดอกไม้สำหรับจะทำวิสาขะค่ำวันนี้ จึงย้อนไปมองเตรอใหม่ พอถึงหัวตลาดก็เห็นกระบวนแห่เด็กที่แต่งตัวต่าง ๆ เหล่านั้นขึ้นรถหลังใหญ่ ๆ เปนเกวียนขนของก็มี แต่งดอกไม้แปลกกันต่าง ๆ เขาจะแห่กันมาแต่เมื่อไรแล้วก็ไม่ทราบ มากน้อยเท่าใดก็ไม่ทราบ ได้เห็นประมาณสักเก้ารถสิบรถ ปาคอนเฟตติกันนัวอยู่แล้ว พอหมดกระบวนแห่เหลียวหลังกลับมาเห็นพ่อกับยุคลพงษ์ บริพัตร รพี ตุกยืนอยู่ที่นั้น นางพวกสาว ๆ รุมกันเข้ามาปาเสียใหญ่ เลยต้องซื้อปาเขาบ้าง คนแน่นยัดกันเหมือนวัดเบญจมบพิตร เบียดกันคลัก ๆ แต่ไม่กระทบกระทั่งกัน ใจคอมันช่างเย็นเปนน้ำไปด้วยกันหมด หัวเราะร่า ๆ ปากันไม่เลือกว่าใคร เดินไปเดินมาหลุดหายไป ตามกันไม่พบ พ่อได้ติดไปแต่รพีกับตุก ถ้าผู้ชายจะปาพ่อแล้วเขาปาด้วยความเคารพ ร้อง วีฟเลอะรวา แล้วปา พวกผู้หญิงก็เข้ามาเล่นจริตออกคำนับ ๆ เสียก่อนแล้วจึงปา ที่หลังหนักเข้าก็นัว ลงเลือกปากันเปนคน ๆ ไป จนสุดตลาดจึงไปหยุดกินน้ำส้ม ครั้นขากลับมาคราวนี้คอยปากันใหญ่ แหวกทางให้เราเดินแต่เช่นนั้นตุกยังหลุดหายไปได้อีกคนหนึ่ง เหลือมาแต่กับรพี ขันที่รู้จักชื่อพ่อทุกคน เรียกออกชื่อแลตามรู้จักตัวเสมอ ดูเหมือนจะไม่มีใครที่จะไม่รู้จักสักคน

เดียว ที่หลังนางรุ่นสาวคู่นกันหนักขึ้นถึงมาขอให้เซ็นชื่อ พ่อยอมเซ็นให้รายหนึ่ง คราวนี้ตามอ้อนวอนกันเรื่อย จนกระทั่งหลุดตลาดออกมา เข้าไปในร้านดอกไม้ ก็ไถลเข้าไปอยู่ด้วยเปนหลายคน น่าชมแต่กิริยาอัชฌาไศรยคนที่นี่ดีจริง ๆ ดูเปน เรากันเอง ผิดกันกับที่อิตาเลียนมาก แลมันช่างไม่ถือกันเสียจริง ๆ

กลับมาแต่งตั้งพระที่น่ากระจกหลังเตาไฟ ซื้อเทียนขนาดใหญ่เปนเทียนรุ่งไว้สองคู่ กับเทียนเล็ก ๕๖ เล่ม ดอกไม้สั่งให้เขาทำสามกระเช้า แลมีหม้อยักดอกนาซีซัสบูชาด้วย กินเข้าแล้วกรมสมมตนำทำวัตรแลสวดมนต์ สวดมนต์จบ กรมสมมตเทศน์ ที่จริงเครื่องบูชางามด้วยดอกไม้ จนกรมสมมตว่าพระไม่เคยเห็นดอกไม้งามอย่างนี้ แย่งเจิมกิ่มเจิมเทียนรุ่ง ขาดแต่ธูปอย่างเดียวเท่านั้น ได้มีโทรเลขถึงกรมหลวงวชิรญาณเข้าไปไหว้พระในกรุงเทพฯ เพราะทำที่นี่ไม่สดวก

วันนี้เปนวันร้อนกว่าทุกวัน เดินเล่นในถนนที่มองเตรอเหื่อออกโทรมจนเสื้อชุ่ม แดดก็จัด รู้สึกเหมือนในบางกอก แต่ที่แท้ไม่ใช่เหมือนกันเลย เวลาแดดเผาน่าต่างกระจกกำลังร้อน ได้ดูปรอด ๗๐ เท่านั้น เปนด้วยเราสรวมเสื้อหนา จึงรู้สึกเหมือนบางกอก เวลากลางคืนวันนี้ไม่ได้สรวมเสื้อยืดสักหลาดฤๅกำมหยี่เลย สรวมเสื้อขาวชั้นใน อย่างที่ในบางกอก แต่งขึ้วนึงเตรสยังรู้สึกร้อน ด้วยจุดไฟถึง ๑๘ ดวง ต่อดึกจึงค่อยรู้สึกหนาว เมื่อแรกมาดูหนาวมาก แล้วที่หลังนี้ดูเฉย ๆ สังเกตดูว่าถ้าปรอดในห้อง ๖๒ เปนกำลังพอสบาย

คืนที่ ๖๑

วันอาทิตย์ที่ ๒๖ พฤษภาคม

วันนี้มีความคิดสองอย่าง อย่างหนึ่งรพีชวนจะให้ไปเมืองโลซาน ซึ่งไปจนสุดแหลมแล้วเลียวเข้าในซวาก ระยะทางจะไกลกว่าไปนีศ แต่เมื่อนึกถึงวัน

อาทิตย์ก็ทำไร ไปถึงแล้วจะทำอะไร ตั้ง ๆ ไปก็ตั้ง ๆ กลับมา จึงได้เลือกเอาขึ้นเขาโรเชียเดเนย์ซึ่งอยู่ใกล้โฮเตล

กินเข้าเช้าแล้วรับอักเซลยอนซัน กงสุลเยเนอราลของเราที่เมืองสต๊อกโฮม ลูกแกเจ็บ พาลูกมารักษาตัวอยู่ใกล้ ๆ นี้ ได้ข่าวว่าจะเสด็จไปตำบลนั้น ถึงกับมีโทรเลขไปสวีเดนให้ส่งธงช้างมาคอยชักรับ การมันใหญ่ถึงเพียงนั้น ต่อเมื่อรู้ว่าไม่เสด็จแล้ว จึงได้มาหาทน ได้ส่งถวายคำนับถึงเจ้าแผ่นดิน เพราะแกเปนคนโปรดสนิทสนมกันมาก แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปที่สเตชั่น ทางที่จะขึ้นรถนั้นเปนต้นอัฒจันท์ เพราะเหตุที่รถนั้นรูปเพล่เหมือนเกรน ข้างในก็นเปนห้อง ๆ ตามขวางนั่งได้สองฟาก คือหันหน้าขึ้นไปก็ได้หันหลังขึ้นไปก็ได้ เขาที่ขึ้นนั้นชันมาก เช่นกับขึ้นภูเขาทอง เพราะฉนั้นจึงต้องรางขึ้นไปตามข้างเขาตรงลิ่ว มีพื้นปลาสำหรับสับให้รถหยุดเมื่อเวลาเกิดเหตุสายลวดขาด แต่การขึ้นลงของรถนั้นขึ้นด้วยสายลวด มีรถสองรถ รถหนึ่งอยู่ข้างบน รถหนึ่งอยู่ข้างล่าง สายลวดโยงถึงกัน เมื่อเวลาจะให้รถยนลงมา ข้างล่างกรอกน้ำเข้าไปในถัง แล้วเปิดเคื่อยที่ยันรถไว้กับพื้นจักรนั้น น้ำหนักน้ำก็ถ่วงรถเลื่อนลงมา ดึงเอารถที่อยู่ล่างซึ่งเบากว่านั้นขึ้นไป เฉภาะพอไปเหมาะสวนกันที่กลางทาง มีทางหลีกพอรถข้างล่างขึ้นไปถึงข้างบน รถข้างบนก็ลงมาถึงข้างล่าง ทอยกันอยู่สองหลังเท่านี้ แต่รถคันนี้ไม่ได้ขึ้นไปถึงตลอดยอด ไปเพียงพอพ้นที่ชัน แล้วไปหยุดที่คลียอง เปนสเตชั่นสูงจากพื้นดิน ๖๙๒ เมเตอ คือ ๑๗ เส้น ๖ วา ในระยะรถตอนนี้ ยังเปนไปในระหว่างบ้านเรือนที่เปนวิลลาเปนโฮเตลหลังใหญ่ ๆ เรียงรายเปนสวนดอกไม้มีดอกไม้สีต่าง ๆ มีหนทางรถขึ้นเหมือนทางธรรมดา แต่ทบไปทบมา

เวลาขึ้นถึงสเตชั่นแล้วต้องย้ายไปออกทางหนึ่งต่างหาก เพื่อจะได้ขึ้นรถสายหนึ่งต่างหาก เปนรถไฟใช้ถ่านตามธรรมดาแต่หน้าต่ำท้ายสูง รูปเปนเกรน

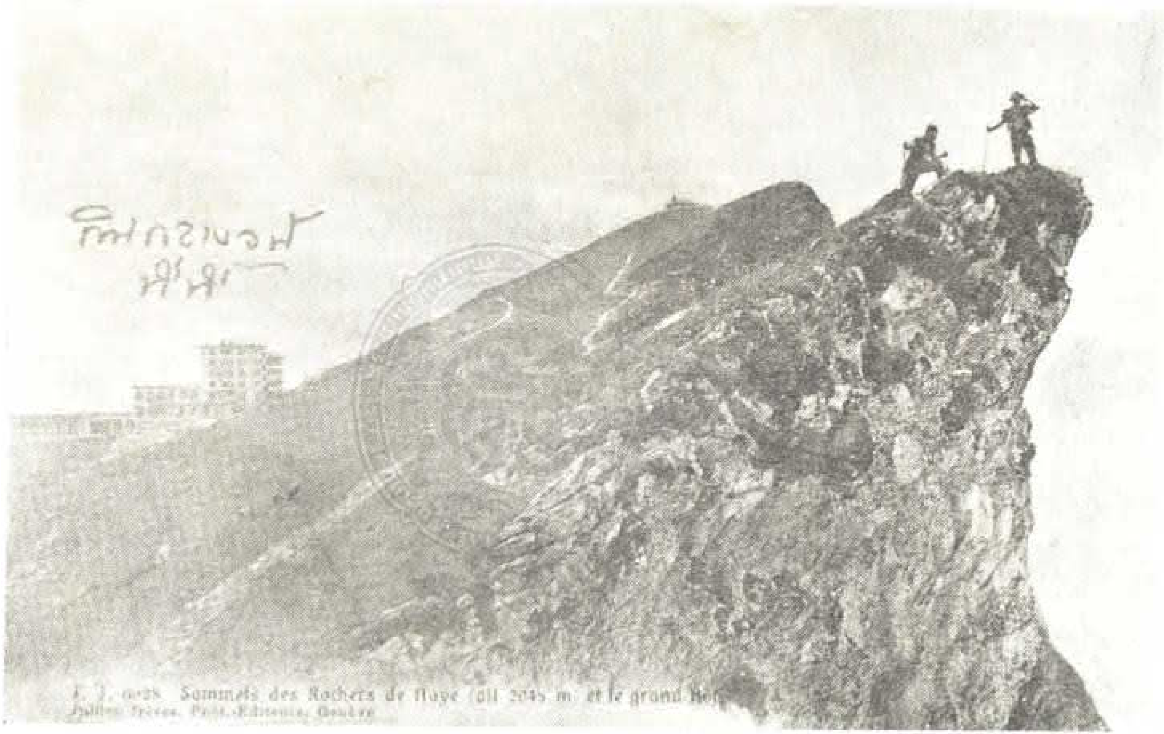

โฮเตลแลยอดเขาโรเชร์เดอแน

เหมือนกัน มีรถพ่วงหลายหลัง นั่งอย่างเดียวกันกับรถที่กล่าวก่อน มีที่สำหรับรับฟันจักรอยู่ในกลางเหมือนกัน แต่ไม่มีสายลวดอยู่เอง ด้วยไม่ใช่ลากด้วยน้ำ รถนั้นเดินเข้าปล่องหลายครั้ง ยาวบ้าง สั้นบ้าง ในปล่องนั้นมักจะมีน้ำตกซึมบ้าง พร่าอยู่เหมือนฝนบ้าง ขึ้นไปหยุดรับน้ำตามทางบ้าง จนถึงตำบลโดเปนที่สำนักรักษาตัว ซึ่งหมอแนะนำให้เพ็ญมาอยู่ตำบลนี้สูง ๑๐๕๐ เมเตอ คือ ๒๖ เส้น ๕ วา มีสเตชั่นผู้คนแน่นหนา มีโฮเตลสูง ๗ ชั้นหลังคามียอดหลายยอด ยาวใหญ่ ทำงามมาก เปนที่สำหรับพวกฝีในท้องขึ้นมารักษาตัว ท่าทางเห็นจะอยู่ได้หลายร้อยคน ตั้งใจไว้ว่าจะแวะต่อขากลับ จึงไม่ได้เที่ยวที่โดนี้ นั่งอยู่ในรถต่อไปอีก

รถออกจากโด ตั้งต้นที่จะผ่านสะโนอันกองเรี่ยราดอยู่ตามทางขึ้นไป มากขึ้นมากขึ้นทุกที เปนสะโนอ่อนที่กำลังละลายอยู่ ไม่สู้แขงเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน แลลงมาในอ่าวเห็นตำบลริมทเลทุกแห่งเหมือนเรือนตุ๊กตา ยิ่งสูงขึ้นไปยิ่งเหมือนแผนที่ที่เขียนอย่างมีสายน้ำบ้านเรือน แลเห็นยอดเขาสพรั่งไปทั้งสองข้าง ล้วนแต่หุ้มด้วยสะโนขาวไปทั้งนั้น ลอดถ้ำยาวบ้างสั้นบ้างหลายตอน ลอดครั้งหนึ่งก็เปลี่ยนซีนะรีแลเห็นยอดเขาแปลกไปทุกครั้ง น้ำแขงก็ยิ่งมากขึ้นทุกที จนตั้งเปนกำแพงสองข้างก็มี สูงขึ้นไปก็เย็นขึ้นแต่ไม่ถึงหนาวด้วยแดดจัด ขึ้นไปประมาณสักชั่วโมงครึ่ง จึงถึงที่ตั้งโฮเตลเปนที่สุดทางรถไฟ สูง ๒๐๔๕ เมเตอ คือ ๕๑ เส้น ๒ วา ๒ศอก สุดแต่รถหยุดเติมน้ำแห่งใด ชายอรุพงษ์แลตุ๊กเปนต้องลงปั้นสะโนเล่น พ่อได้ถ่ายรูปหลายรูป แต่ครั่นคร้ามไม่รู้ว่าจะได้ฤๅไม่ เพราะไม่มีกระจกเหลืองขึ้นไปติดน่ากล้อง แสงสว่างแปร๊ดเต็มที่ จนลืมตาไม่ใคร่จะได้ ลืมเอาแว่นเขียวขึ้นไปด้วย พอถึงที่สเตชั่นก็ถึงร้านที่สำหรับขายของคิวไรซิตีในที่นั้น พ่อได้ซื้อสิ่งละอันพรรณละน้อย

เพื่อจะส่งมาฝาก ในซองนั้นมีที่สำหรับอัดดอกไม้ ซึ่งจะเก็บจากบนเขาอยู่สองสามอัน จึงได้ซื้อด้วย สั่งให้เขาหากับเข้าไว้กิน แล้วเดินขึ้นยอดเขาต่อไป ทางที่ขึ้นยอดเขานี้เปนทางเล็ก ๆ แคบ ๆ จำจะต้องเดินไปในระหว่างสะโน มีดอกไม้ที่ขึ้นบนหญ้า คือที่เรียกสะโนดรอป สีขาวก็มี ม่วงก็มี มีดอกเหลืองอีกอย่างหนึ่ง ดอกเปนกำมหยี่อีกอย่างหนึ่ง เรียกอะไรก็จำไม่ได้เสียแล้ว ไม่ใช่พ่อจำไม่ได้ วานมองสิเออดอเรลลี[1] ถามได้ความมาแล้ว ดอเรลลีเอาไปลืมเสียเอง ตอนยอดเขาที่สูงปนอยู่กับสะโนนั้นมีแต่สี่อย่างเท่านี้ แต่ตอนเหนือโดยขึ้นมายังไม่ถึงสเตชั่นนี้มีดอกไม้มาก สีเหลืองสียานเย็น เปนช่อเหมือนอย่างกล้วยไม้สีขาวสีน้ำเงินเขียว ใจกลางขาวดาดไปเหมือนปูพรม หมู่ที่ดอกนาซิซัสขึ้นขาวดาดไปทั้งไหล่เขาสูงประมาณสักคืบเศษเท่านั้น มีดอกซูสลอนไปเหมือนเอาผ้าดอกฤๅแพรดวงลาดแลสุด ๆ ตา มีกลิ่นหอมกรุ่น ๆ จะเอากระบุงไปขนก็ไม่หมด ด้วยเหตุฉนั้น เขาจึงมีนักขัตฤกษ์ในเวลาดอกไม้นี้บาน จะเอามาแต่งรถแต่งตัวกำไปรยปากันอย่างไรก็ไม่รู้สิ้น ขึ้นเขาไปเก็บเอามาได้ใหม่ ในแผ่นที่ได้อัดส่งมานั้น เปนดอกไม้บนเขาทั้งสิ้น ไม่ใช่ดอกไม้พื้นดินรายเลย ได้ช่วยกันเก็บห่อผ้าเช็ดหน้ามาสิ้นจำนวนเท่านี้ พบคนเดินทางไปเที่ยวอยู่หลายพวก ผู้หญิงไปเก็บดอกไม้อยู่ก็มี มีไม้เท้าที่ส้นเปนตะปูยาวข้างสั้นข้างสำหรับเท้าขึ้นลง ซึ่งพ่อได้ซื้อยาวอันหนึ่งส่งมา ที่บนนั้นมีกล้องเตเลสโคป ที่สำหรับส่องดูยอดเขาต่าง ๆ อันเรียงสพรั่งอยู่ตรงหน้า ได้ดูเขาตัวรัดเอสูง ๒๓๓๕ เมเตอ มีเสาธงซิคแนล แลคนเดินทางอยู่บนนั้น ซึ่งแลเห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า แลเขนอติส การยังตีแยร์ สูง ๓๙๑๒ เมเตอ ได้ซื้อสมุดแผนที่ยอดเขาส่งมาด้วยฉบับหนึ่ง แลดูที่บนยอดเขานี้เหมือนอย่างเช่นรูปเขียนนี้จริง ๆ มันไม่ได้แกล้งเขียน ที่หมายกาแดงมานั้น คือเขาที่กล่าวถึงในหนังสือ กลับลงมาจาก

๑ มองซิเออดอเรลี ชาติสวิส เปนเลขานุการในสถานทูตที่ปารีส

รูปทรงถ่ายที่ยอดเขาโรเซเดอเนทางเสด็จประพาส
ที่เมืองเดอริเตต์

ชั้นบน กินเข้าที่โฮเตล กับเข้าทำอร่อยจริง ๆ กินแล้วหยุดเขียนโปสต์ก๊าดอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมงจึงได้ลงจากเขา ขากลับอยู่ข้างจะหนาว เพราะแดดอ่อนลงซ้ำฝนตกด้วย การที่จะแวะตำบลโคร่งได้เปนอันรงับ ฝนตกตลอดทางลงมาจนถึงข้างล่าง เลยกลับโฮเตล ข้อที่รู้สึกหนาวนั้นหายฉิบ เพราะโฮเตลที่ล่างเวลาบ่ายถูกแดดกลับร้อน เมื่อคืนนี้อยู่ข้างจะร้อนมาก ใส่แต่เสื้อชั้นในผ้าขาวเท่านั้นยังต้นขึ้นตะกายผ้าแยลงเกตออก อันที่จริงมันก็ร้อนเพียงปรอด ๗๐ แต่รู้สึกร้อนกว่าปรกติ ที่เมืองเราเรียกว่าหนาวเสมอ ฝนตกวันนี้มีลูกเห็บตกมาก ตุกไปกำเอามาให้ดูกว่าจะขึ้นมาถึงเล็กไปเสียแล้ว เขาว่าตกลูกโต ๆ เท่าหมากดิบ สะโนที่อยู่บนเขาวันนี้เปนอย่างที่ฟอกเปนฟอง ไม่ใช่อย่างใสเปนแก้วเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน เช่นนั้นเปนอย่างน้ำแขง ว่าเมื่อเวลาที่พ่ออยู่เมืองมิลัน บนเขายังหนาวมาก เดียวนี้กำลังลงมือละลาย คงจะน้อยลงไปทุกวัน พอถึงเดือนกรกฎาคมแลสิงหาคมสองเดือนนั้น ไม่มีสะโนตามเขาเหล่านี้ เหลืออยู่แต่เขาสูง ๆ เช่นมองต์บลังค์เปนต้น

วันนี้ได้ซ่อมแซมดอกไม้แลแต่งเครื่องบูชา มีการไหว้พระในวิสาขบุรณมีอีกวันหนึ่ง กรมประจักษ์เทคนิคกำลังที่เจ็บ ได้ลุกมาสองวันแล้ว เจ้าของโฮเตลจัดดอกไม้มาให้เปนรูปรถที่ได้แห่เมื่อวานนี้ แกได้รางวัลที่ ๑ เปนเงิน ๒๕๐ แฟรงก์ แต่ที่แท้ได้ขาดทุนเปนอันมาก รถนั้นได้แต่งด้วยดอกไม้ขาวเปนช่อ ดอกติดกันแน่นเหมือนอย่างลัดดา แต่ดอกใหญ่เท่าดอกมลิ กลิ่นไม่หอมเหมือนดอกมลิ ปนกับดอกกุหลาบสีชมภู แลผูกโบสีชมภูใหญ่ ๆ เต็มไปทั้งหลัง มีเสากระโดงอย่างล้มแลมีร่มแพรสีชมภูคันใหญ่กันดอกไม้ ผูกเปนเครือโตเท่า ๆ ริ้วใหญ่ห้อยรอบรถ แลพันไปจนถึงที่นั่งสารถี เด็กที่นั่งอยู่ในรถแต่งตัวเสื้อสีชมภู แต่ไม่ใช่นั่งนิ่ม ๆ ไปเฉย ๆ โบกมือยิ้มทางโน้นยิ้มทางนี้ คนที่ยืนดูอยู่ก็ขว้างกระดาษหลอดเล่นรื่นเริงไปบนรถ เปนเช่นนี้ทุกคัน เว้นแต่รถของตาเจ้าของโฮเตลนี้เก่งกว่าเพื่อน จึงได้รางวัลที่ ๑

กับแกไปได้รูปพ่อลงยาที่มีผู้ทำไว้แต่เมื่อมาอยู่เยเนวาคราวก่อน แต่ผู้ที่ทำนั้นตาย ตกอยู่แก่ลูกชาย อย่างไรแกจึงไปจัดการเอามาได้ไม่ทราย ทำดีพอใช้แต่งเต็มยศขาวแต่สายสพายเปนสีชมภูไป

ในการที่จะไปพรุ่งนี้ได้คิดเดินทางอย่างใหม่ เจ้าพนักงานเขาช่วยเปนธุระเพื่อจะให้ได้ไปถึงเร็วขึ้น ถ้าไปรถธรรมดาจะถึงต่อเวลาทุ่มเศษ จะจัดการให้ไปถึงเวลาย่าย ๕ โมง

เรื่องดอกไม้นั้นเปนที่ปรากฏเสียแล้วว่าพ่อชอบมาก ไปถึงแห่งใดก็แต่งเต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งห้อง งามชื่นตาชื่นใจ จนตาปะโรดีที่ซันเรโมยังพยายามส่งดอกไม้ตามมาให้ถึงนี่เปนกอง แต่ทางไกลเหี่ยวไม่พ้น

วันนี้เปนวันตั้งใจจะรบรายวันเสียตอนหนึ่ง รู้สึกว่าเขียนสั้นไปเปนอันมาก เหตุที่เปนเช่นนี้เพราะเกิดความท้อถอยขึ้นมา เพราะไม่ได้หนังสือตอบรับ ก็นึกได้ว่าบางทีจะพลาดพลั้งไปอย่างไร แต่ห้ามไม่ให้ท้อมันไม่ฟัง เนื้อความมันสั้นลงไปเอง จึงขอรบแต่เพียงเท่านี้ ต่อนี้จะขึ้นเปลี่ยนประเทศเปนเยอรมนีตั้งแต่พรุ่งนี้ไป

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙

คืนที่ ๖๒

เมืองนอยเฮาเซน

วันจันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ออกจากโฮเต็ล ขึ้นรถม้าไปที่สเตชั่น วันนี้รถพ่วงรถไฟเปลี่ยนอีกเพราะเปนรถจัดเฉภาะ กว้างขวางขึ้นแต่นั่งไม่สู้สบาย สู้คันที่มาแต่มิลันไม่ได้ ตาเจ้าของโฮเต็ลจัดดอกไม้มาให้ ของแกเข้าที คือเอาหีบสานด้วยไม้ซ้อที่สำหรับบรรจุดอกไม้ มาจัดดอกกุหลาบสีชมภูแลกุหลาบแดง กับดอกสีขาวที่เหมือนมลิ เรียกว่านอเค ทำให้เหมือนหนึ่งดอกไม้นั้นบรรจุหีบ แต่ล้นออกมาอยู่ข้างนอก ได้ให้การอัดดอกไม้มาแต่วานนี้ ให้นึกอยากอัดขึ้นมาอีก วานให้นายโฮเต็ลไปซื้อสมุดอัดได้มาเล่มหนึ่งอัดมาตามทาง รถเดินทางมองเตรอแลเวเวย์ที่เคยไปด้วยรถโมเตอคาร์วันก่อน แล้วผ่านโลซานพ้นมาอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงทเลสาบอีกทเลหนึ่งต่างหาก เรียกว่านอยซาเตล แคบแต่ยาว ขอบทเลมีบ้านเรือน แต่ระยะห่างกว่าล้ากเลมัง ไม่ใคร่จะงาม มีเมืองในระยะทางนั้นเมืองหนึ่งเรียกชื่อเดียวกัน คือนอยซาเตล คนสองหมื่น ตามทางเหล่านี้ปลูกองุ่นเปนพื้น ลงถมาก ที่กล่าวไว้ว่าระยะห่างคอกหนึ่งนั้นเปนอย่างคอใหญ่เสียแล้ว คอเล็ก ๆ ระยะห่างกันศอกเดียวเท่านั้น ปลูกได้ระยะเรียงเปนตาตรางทีเดียว ได้ความว่าที่ใช้ต้นเล็กแลปลูกถี่เช่นนี้ เปนธรรมดาของต้นองุ่น ถ้าคอโตแก่เข้าแล้วให้ลูกไม่ดี เล็กเซียไป เพราะฉนั้นถ้าคอโตนัก เขาเลิกเสียปลูกใหม่ ใช้ปลูกด้วยเถา ในไร่ที่ปลูกนั้นเห็นปรากฎขนาดผิดกัน บางหย่อม

โต บางหย่อมเล็ก การที่จะทำนั้นเมื่อถึงฤดูหนาวทิ้งตอไว้ในกลางไร่ไม่ได้เก็บ แต่ตัดเถาทิ้งเสียหมด ถ้าเปนตอใหญ่กลัวจะผุเอาฟางครอบไว้ เมื่อถึงฤดูสปริงเจ้าของก็ออกไปพรวนดินใส่ปุ๋ยมูลโคฤๅมูลม้า แล้วปักไม้ไว้สูงประมาณสักศอกหนึ่งทุกต้น สำหรับให้เถาเลื้อย เมื่อเลื้อยยาวออกไปอีกก็เติมไม้ให้ยาวขึ้นไปสำหรับค้ำเถารับลูก นอกจากปลูกองุ่น ถ้าเปนที่ราบปลูกเข้าสาลีบ้าง ที่ทิ้งเปนหญ้าเปล่า ซึ่งฝรั่งเรียกว่าเมโด โดยมาก เมโดเช่นนี้เปนที่หญ้างอกสูงประมาณคืบเศษ แต่หญ้าเหล่านั้นมีดอกเปนสีต่าง ๆ คือแดงขาวเหลืองเปนพื้น และดูเปนสีพรรณไปทั้งพื้นที่ ดอกนาซิซัสซึ่งเปนดอกไม้เล่นพิธีกันที่มองเตรอนั้นก็เปนดอกอย่างหนึ่งที่เกิดในเมโดเหมือนกัน แต่ถ้าถอนมาจากที่แล้วก็ไม่สู้เปนแก่นสารอะไร แต่เวลาอยู่ในท้องทุ่งนั้นงามเหลือขนาด เปนอาหารอย่างดีของสัตว์พาหนะ เช่นโคนมได้กินทำให้มีน้ำนมมากเปนต้น จึงเปนของที่ใช้เปนประโยชน์ได้เหมือนกัน ตามแถบนี้มีป่าสนปลูกตั้งแต่ที่พื้นดินราบและชายเนินตลอดขึ้นไปกระทั่งถึงบนเขาจนยอด ระยะห่างกันอยู่ในประมาณ ๔ ศอกฤๅหย่อนก็มี ในใต้ร่มต้นสนที่พื้นราบเปนที่เตียนไม่มีหญ้าเลยสักเส้นเดียว ด้วยร่ม นอกจากหมู่ต้นสนออกมาเปนที่หญ้าเขียวตลอดไป เปนป่าอย่างงามเช่นที่เรียกกันว่าปาร์กตลอดทางไป มีบ้านเปนหมู่ ๆ บ้าง เรียรายไปบ้าง หยุดไปกินเข้าที่ตำบลบีล เปนเมืองๆหนึ่งในระยะทางนั้น รถกินเข้าวันนี้ไม่สู้จะดี ข้ามแม่น้ำอีคตานแล้วจึงย้ายกลับมารถเดิมที่เมืองหนึ่ง พบเจ้าพระยาสุรวงษ์แลดอเรลลี ซึ่งพ่อได้ให้ไปขอบใจเปรสิเดนต์รีปับลิกสวิส ณ เมืองเบิน กลับมาคอยอยู่ในที่นั้น ไปอีกหน่อยหนึ่งถึงเมืองซูริค ซึ่งเปนเมืองใหญ่ในสวิตเซอแลนด์ แต่ในเมืองมีพลเมืองถึงแสนห้าหมื่นคน เปนที่ตั้งโรงจักรทอแพรทอผ้า พิมพ์ผ้าลาย ทำกระดาษต่าง ๆ ดูเปนโรงทำงานไปรอบเมือง รถไฟ

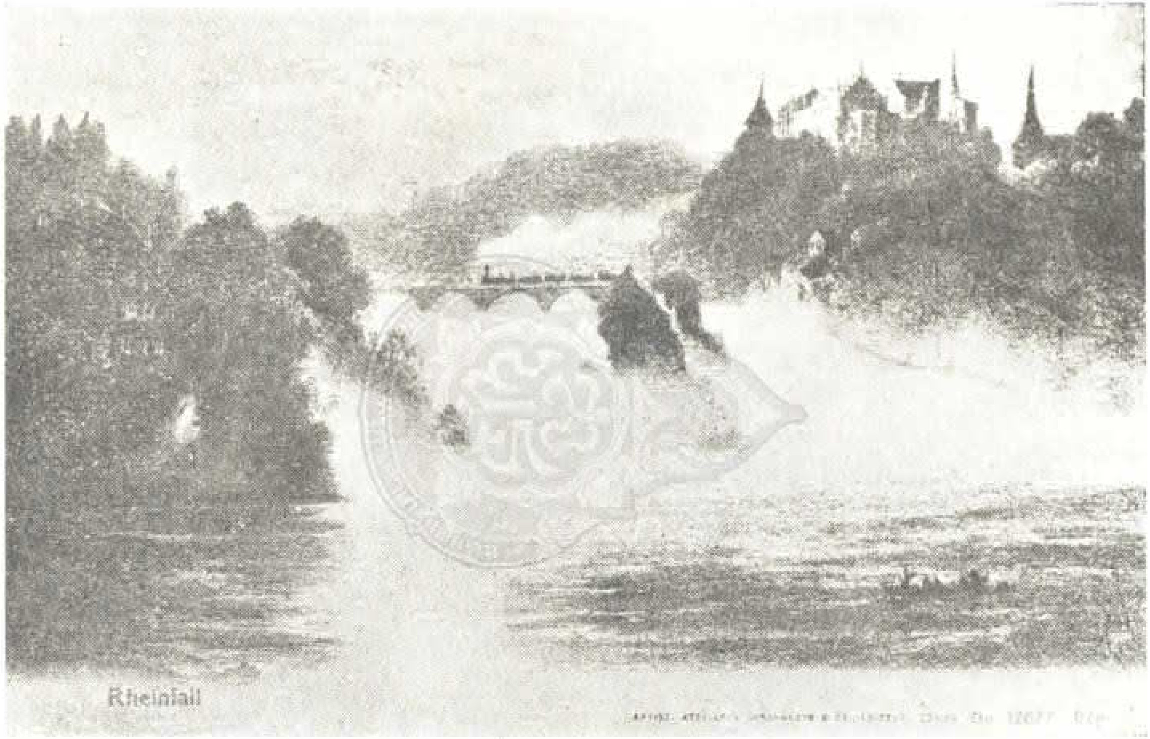

แก่งน้ำตกในแม่น้ำไรน์

ช่างมากจริง ๆ หลายสายหลายทางแยกย้ายกันมาก่ายกันไปทั้งนั้น สเตชั่นก็ใหญ่โต รถไปรออยู่ที่นี่นาน ออกจากนี่มาหน่อยหนึ่งจึงถึงแม่น้ำไรน์ อันเปนแม่น้ำขั้นแดนสวิตเซอแลนด์กับเยอรมนี แต่ทางรถไฟตัดตรงไป ไม่ได้ไปตามน้ำ จึงอยู่ในแดนสวิตเซอแลนด์มาก รถผ่านเลียบฝั่งตรงข้ามที่น้ำตกในแม่น้ำไรน์ สเตชั่นอยู่เหนือที่นั้นขึ้นไป ถึงที่สุดเวลาบ่าย ๕ โมงยังไม่ทันถึงครึ่ง ประหลาดที่ระพีมาด้วยรถโมเตอคาร์ถูกฝนเปียกงอมแงม แต่พ่อมาทางรถไฟไม่ยักถูกฝน เขาออกก่อนแต่เช้า แต่มาถึงพร้อมกัน ขึ้นรถโมเตอคาร์ย้อนทางมาทางข้างใน ต้องผ่านทางรถไฟสายหนึ่งด้วย เพราะโฮเตลชไวซาฮอฟหลังนี้ตั้งอยู่คนละฟากกับที่น้ำตก เฉภาะแลดูได้ในที่อันดีตลอดเสมอเปนนิจ

น้ำตกนี้ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่น้ำพฤๅน้ำธารที่ไหลตกลงมาจากภูเขาแลมีลำธารต่อไปอีก น้ำตกนี้เปนแก่งศิลาเกิดขึ้นขวางในแม่น้ำ คือเทือกเขาจากฝั่งทั้งสองข้าง ตั้งเปนคันเหมือนทำนบกั้นน้ำไว้ กว้างตอนข้างบนคันทำนบ ๑๖๐ เมเตอ คือ ๘๐ วา แต่คันทำนบนั้นไม่สู้สูงเท่ากัน ซีกข้างฝั่งซ้ายสูง ๑๙ เมเตอ คือ ๙ วา ๒ ศอก ฝั่งขวาประมาณ ๑๕ เมเตอ คือ ๗ วา ๒ ศอก ถ้าจะเทียบส่วนสูงของน้ำในที่น้ำวน เหนือน้ำตกขึ้นไปสักสองสามร้อยก้าว น้ำตอนบนสูงกว่าน้ำตอนล่าง ซึ่งเปนที่น้ำตก ๓๐ เมเตอ คือ ๑๕ วา น้ำตอนล่างนี้ยังสูงกว่าพื้นทเลขึ้นมา ๓๖๐ เมเตอ คือ ๑๘๐ วา เขาว่าเดือนกรกฎาคมซึ่งเปนเวลาสะโนบนภูเขาละลายมาก เปนเวลาที่น้ำสูงกว่าฤดูอื่น ในระหว่างกลางที่น้ำตกนั้นมีก้อนศิลาใหญ่ ตั้งเปนเขาย่อม ๆ สูงพ้นน้ำเฉภาะอยู่ใกล้กึ่งกลาง มีต้นไม้ขึ้นบริบูรณ์ น้ำที่ตกลงมาเปนฝอยฟองเสียงโครม ๆ ไปรอบข้าง กำลังน้ำที่ตกลงมากระทบที่ต่ำกลับเปนฝอยพุ่งขึ้นไปสูงกว่าก้อนศิลาที่เปนเกาะอยู่กลางนี้เสียอีก แต่เกาะกลางนี้เปนที่สำหรับคนข้ามไปดูน้ำตกเหมือนหนึ่งว่ายืนอยู่บนปาก

ทำนบที่ขวางกลางแม่น้ำ ส่วนข้างซ้ายมือเราผู้ไปดูน้ำตกนั้น เขาได้ก่อเปนทำนบกั้นน้ำไปใช้ในเครื่องจักรทำอาลมีนัม มีคำกล่าวว่า เมื่อก่อนกั้นทำนบแบ่งน้ำไปนี้ สายน้ำตกแรงกว่าเดี๋ยวนี้ แต่ที่จริงพิเคราะห์ดูก็เห็นจะไม่มีผลอะไรมาก เพราะแบ่งเอาไปน้อย น้ำก็ยังแรงอยู่นั่นเอง ข้างขวามือมีตึกใหญ่มีท่าที่จะขึ้นไปดูน้ำตกได้ แต่พ่อยังไม่ได้ไปถึงที่นั้น

โฮเตลนี้ออกจะอยู่ข้างปอน ๆ สักหน่อย เพราะเหตุที่เมืองไม่เปนสลักสำคัญอันใดเลย สิ่งสำคัญที่จะดูได้นั้นมีแต่น้ำตกอย่างเดียว แต่ที่ตั้งดีเพราะเปนที่สูง สูงกว่าทำนบที่กั้นน้ำฤๅน้ำตกนั้นมาก อาจจะแลเห็นได้ตลอดขึ้นไปไกลจนพ้นสพานรถไฟอันข้ามแม่น้ำเหนือน้ำตกขึ้นไป ฝ่ายข้างใต้น้ำก็แลเห็นลงไปไกลจนสุดสายตา ทำทางเดินจากด้านหน้าโฮเตลลงไปเปนทางทบไปทบมาหลายทบ ไปในใต้ร่มไม้ข้างทางก็เปนเนินโต ประดับด้วยดอกไม้ยำสีต่าง ๆ ลงไปจนถึงพื้นถนนใหญ่ เมื่อข้ามถนนใหญ่ลงไปอีกจึงถึงท่าเรือแลเรสเตอรองต์อันตั้งอยู่ริมน้ำทีเดียว แลตั้งอยู่บนเกาะด้วย มีสพานข้ามออกไปจากฝั่ง หลังเกาะกับฝั่งนั้นเขากั้นทำนบไว้ ปิดประตูเสียไม่ให้สายน้ำพัดมาเชี่ยว เปนที่สำหรับเกยเรือซึ่งจะข้ามฟาก พ่อเดินลงไปจนกระทั่งถึงที่นั้นเหลือที่จะอดกลั้น เพราะการชอบน้ำตกของพ่อนั้นเปนที่ปรากฏกันอยู่แล้ว ถึงเวลาย่ำค่ำล่วงแล้วก็ยังสว่างอยู่ จึงชวนกันคิดจะข้ามไปดูที่เกาะกลาง เขาจ่ายเสื้อฝนให้สรวม เสื้อนั้นอยู่ข้างจะสกปรก ลูกกระดุมไม่มีสักเม็ดหนึ่ง ขอก็หักแล้วหักเล่า มีขออยู่สองตัว เมื่อสรวมเสื้อแล้วจึงได้พากันลงเรือ เรือนั้นเปนรูปเรือสำปั้น แต่หัวท้ายไม่ใคร่จะเรียวมาก ขนาดสักเท่าเรือจ้างกรุงเก่า มีที่นั่งสองแคมเรือได้ ไปกับบริพัตร อุรุพงษ์ ดุ๊ก มิสเตอร์อาลเบอส แลนายใจ[๑] คนที่อยู่หัวเรือ

---

๑ ขุนวิรัชพิสดาร ใจ เอซุส (เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิศาลพจนกิจ อรรคราชทูตสยาม ประจำประเทศเดนมาร์ก, สวีเดน, และนอรเวย์)

นั้นดีกระเชียง แต่คนท้ายยืนแจวอย่างไทย ๆ เวลาแรกออกเลี้ยวแอบพ้นแง่ศิลาริมฝั่ง เราแลดูนึกว่าโดนเผงเพราะตำเข้าไปตรง ๆ แต่เขารู้ดีกว่าเรา พอถึงแง่ศิลานั้นน้ำกีดน้ำหันออกผายทีเดียว มันดีกระเชียงแข็งจริง ๆ น้ำเชี่ยวกราก พอหลุดจากแง่ศิลานั้นก็ต้องลอยน้ำไม่ทันถึงกึ่งแม่น้ำ ดีกระเชียงสู้น้ำตกตันขึ้นไป เสียงท้องเรือกระทบดังกึก ๆ ใหญ่สามครั้งสี่ครั้ง น่ากลัวท้องเรือทะลุอยู่บ้าง คราวนี้พอขวางลำนิดหนึ่งน้ำสาดเข้ามาโครมท่วมตัว แต่หากเสื้อฝนป้องกันอยู่ไม่สู้เปียกมาก เข้าไปถึงที่ท่าแคบนิดหนึ่งขึ้นบันไดต่อไป เป็นบันไดศิลาบ้างเหล็กบ้าง เห็นจะสักสามสิบต้นเศษไปได้ จึงถึงยอดซึ่งเขายกร่มไว้ เวลาแลดูไปจากฟากข้างนี้ดูเหมือนน้ำจะไม่สูงเท่าใด แต่เมื่อเข้าไปใกล้จึงเห็นสูง ขากลับมันผายคล่องกลับมาไม่ช้าเท่าไรก็ถึง เขาจะพาไปดูอีกแห่งหนึ่ง กลัวว่าจะค่ำจึงได้งดไว้ จะไปดูต่อพรุ่งนี้ กลับขึ้นมาซื้อของกระจุกกระจิกที่เขาขายสำหรับเป็นที่ระลึก แล้วขึ้นรถโมเตอรคาร์กลับ ต้องอ้อมมาทางรถไฟเหมือนกับเมื่อแรกมา กลับขึ้นหลังโฮเตล

วันนี้ร้อนเสียจริง ๆ มาในรถไฟถึงต้องถอดเสื้อเหลือแต่เชิ้ต นั่งมาเหมือนรถไฟในบางกอก เวลาที่ไปน้ำตกข้างในเหงื่อชุ่ม รู้สึกเย็นแต่ข้างนอก จนเวลา ๒ ทุ่มจึงรู้สึกหนาวเมื่อเปิดหน้าต่างอยู่ เห็นจะเกี่ยวด้วยเรื่องไอน้ำ บางทีอากาศในที่นี้จะชื้นได้ อยู่หลายวันน่าจะไม่สบาย อาหารก็ไม่สู้จะดี ที่เที่ยวก็ไม่มีแห่งใด เป็นสำคัญอยู่ที่น้ำตกนี้เท่านั้น

การดูน้ำตกที่นี่มีสามประเภท ประเภทหนึ่งดูกลางวัน อีกประเภทหนึ่งดูเมื่อเดือนหงาย ประเภทที่สุดนั้นดูฉายไฟให้เป็นสีแดง สีเขียว มาวันนี้ชอบด้วยการกำหนดที่จะได้เห็นที่ ๑ และที่ ๒ เพราะเป็นวันเดือน ๗ แรมค่ำหนึ่ง แต่พระจันทร์ตอนหัวค่ำขึ้นมาจากเมฆเหมือนอย่างกับพระจันทร์แหว่ง ค่อย ๆ ใหญ่ขึ้นใหญ่ขึ้นจนหมดดวง แต่ยังเป็นเมฆหมอกมัวไม่แจ่มแจ้งดี บางทีตอนดึกจะได้เห็นเวลาพระจันทร์แจ่ม หนังสือนี้ขอจบไว้เสียในตอนหัวค่ำเท่านี้ก่อน

ฉบับที่ ๖๓

วันอังคารที่ ๒๘ พฤษภาคม

สังเกตดูโฮเตลนี้ ถ้าขึ้นอยู่ช้าคงไม่สบาย ไอน้ำขึ้นมากเวลาดึกถึงน่าต่างเปียก อาหารก็เปนอย่างเยอรมันลุ่นคุ้นเต็มที่ แต่เพราะอดนอนมาวันก่อนจึงได้หลับมาก ตื่นสายไป ออกระวนที่เที่ยว เพราะวันนี้สองเวลา พรุ่งนี้อีกเวลาหนึ่งหมดตัว จะมีที่เที่ยวได้อีกเวลาเดียวเท่านั้น พอเบอลี[๒] ซึ่งเปนลูกเขยยายพันเมียมิสเตอยุเกอ[๓] ที่เคยเข้าไปขายของในวังมาหา เขาอยู่ที่ซูริค ซึ่งยายพันอยู่ที่นั้น เลยพูดตกลงกันติดไปเที่ยวซูริค จะรอไปด้วยรถไฟออกเวลาบ่ายโมงหนึ่ง กลัวเวลาจะน้อย เพราะระยะทางถึงชั่วโมงครึ่ง จะถึงเกือบบ่าย ๓ โมงเสียแล้ว จึงตกลงไปด้วยรถโมเตอคาร์ แต่เบอลีไม่ได้รู้จักทางโมเตอคาร์เลยไม่เคยเดิน โมเตอคาร์เองก็ยังไม่เคยขึ้นสักครั้ง เหตุไฉนเราจึงขึ้นโมเตอคาร์ไปไหนไปได้ไม่หลงไม่ติด ซึ่งพ่อยังไม่ได้เคยเล่ามาเลยนานแล้ว การเล่นโมเตอคาร์นั้นมันเปนอินสติตูชั่นใหญ่ที่มีคนเล่นเปนอันมาก มีคลับที่เข้ากันไม่ว่าชาติใดภาษาใด ไม่ใช่แต่มีแผนที่เฉภาะสำหรับแต่เดินโมเตอคาร์ มีป้ายปักทุกหนทุกแห่งในถนนทางสองแพร่งสามแพร่ง บอกให้ไปทางโน้นทางนี้ ป้ายนั้นเขียนหลายภาษา ไม่ใช่แต่เท่านั้น ถ้าเปนทางขึ้นเขา ลงห้วย เลี้ยวหัก เลี้ยวอ้อม เขียนลูกศรไว้ที่ป้ายนั้นด้วยเปนที่สังเกต ลูกศรนั้นหันปลายไปในทิศต่าง ๆ แลเห็นไปแต่ไกลก็รู้ได้ว่าที่นั้นจะต้องขึ้นจะต้องลงจะต้องเลี้ยวเช่นนั้น ๆ ผู้ที่จะขี่รถโมเตอคาร์ต้องอ่านหนังสือภาษาใดภาษาหนึ่งออก

---

๒ นายห้างเบอลีในกรุงเทพ ฯ

๓ มิศเตอยุเกอ ชาติสวิส เปนนายห้างยุเกอซิกในกรุงเทพ ฯ ได้นางพันชาวบ้านกฎีจีนเปนภรรยา เมื่อสามีถึงแก่กรรม นางพันออกไปอยู่เมืองซูริคกับบุตรธิดา (เดี๋ยวนี้กลับมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ)

เมืองซุริค

ต้องอ่านเครื่องหมายเช่นนั้นเข้าใจ (ถึงคนที่จะขับรถได้ดีปานใด จะขับรถไปไหนไม่รอดเมื่ออ่านป้ายไม่ได้ คงจะไปมาได้แต่ที่เคยไปเคยมาในเมืองฤๅขับตามเขาไป หลวงโลภณฤๅอ้ายพ้อนก็ทำอะไรไม่ได้ทั้งนั้น ถึงจะใส่ได้เซอติฟิเกตก็ไปไหนไม่ได้ เพราะมันอ่านหนังสือของเขาไม่ออก) เพราะเหตุฉนั้นการเที่ยวโมเตอคาร์จึ่งเปนที่สดวกนัก อีกอย่างหนึ่งนั้นชาวบ้านไม่ว่าเมืองไร ทั้งโมเตอคาร์แลนับถือคนมีโมเตอคาร์ว่าเปนคนโตทั้งนั้น ถ้าโมเตอคาร์ไปข้างไหนจะถามหนทางแล้วซึ่งกันบอกทั่วทุกหนทุกแห่ง จะต้องการน้ำฤๅน้ำมันแห่งใด แวะเข้าไปเปนได้โดยง่าย จะวานใครก็วานได้ง่าย แต่ส่วนข้างมีโทษนั้นก็มีอยู่บ้าง ถ้าโมเตอคาร์ไปที่ไหนคนก็รุมกันดูที่นั้น ถ้าจะไม่ให้คนดูต้องเอาโมเตอคาร์ไปจอดเสียให้ห่างๆ แล้วย่องเดินไปเที่ยว ทำไม่รู้ไม่เห็นกับโมเตอคาร์ ถ้าเคราะห์ดีเขาจำหน้าเราไม่ได้ก็เปนรอดตัว ถ้าเขาจำได้ว่าอ้ายตานเปนเจ้าของโมเตอคาร์ก็รุมดูกันได้ ไม่พักต้องเปนพระราชา อีกข้อหนึ่งนั้น ถ้าจะไปจอดที่แห่งใด เช่นโฮเตลฤๅเรสเตอรองต์ เจ้าของเปนแย้นอย่างเอกทุกแห่ง แต่ราคาคงจะขึ้นไปกว่าคนสามัญที่ไม่มีโมเตอคาร์ คุณแลโทษแห่งโมเตอคาร์ยุติเพียงเท่านี้

คราวนี้จะว่าถึงเรื่องวันนี้ต่อไป ชายบริพัตรแลชายอุรุพงษ์ไปเที่ยวเลยสูญ ให้เที่ยวตามอยู่สักชั่วโมงหนึ่งไม่ได้ตัว ภายหลังจึ่งได้ความว่าเดินอยู่ที่บ้านน่าโฮเตล จะบุกป่ากลับขึ้นมาเลยหลง คอยอยู่จนเที่ยงเศษแล้ว เห็นไม่ได้การจะหมดเวลา จึ่งได้ขึ้นรถโถงไปกับดุ๊กรพีขับรถเก๋งเอาไปด้วยอีกรถหนึ่ง พระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์แลเบอลีไปพอพ้นซาฟเฮาเซน ซึ่งเปนตำบลบ้านใหญ่ในที่นั้น ฤๅจะเรียกว่าเมืองก็พอจะได้ เพราะเปนบ้านเรือนปลูกติดต่อกันหมู่ใหญ่ นอยเฮาเซนคือที่พ่อมาอยู่นี้ ก็อยู่ในเขตซาฟเฮาเซนนั้นเอง พอพ้นออกไปก็ได้

ขับรถเต็มสี่ตีน มันช่างพัดเสียจริง ๆ ถึงปวดบั้นเอว ถ้าถึงปล่อยตีนไม่ยัน กับพื้นให้ตัวมันกระโดดไปตามบุญตามกรรม ร้องว่าเหมือนกับลงเรือบนสพาน ให้ตกโครมในน้ำ พอใช้นั่งตะแคงเสียค่อยเขาปวดบั้นเอวลง พอเวลาเลี้ยว แรง ๆ รู้สึกตัวกะฉอกกะแฉกอยู่บนรถ ถ้าเผลอ ๆ ก็อาจจะฟาดกับข้างรถได้ ที่จริงอยู่ข้างจะเหน็ดเหนื่อยกว่าไปในรถไฟมาก แต่ใจเรามันชอบก็ทนไปได้ แต่เห็นคนโดยมากที่จะทนไม่ไหวถ้าใจไม่ได้รัก มันดีที่ถนนสดวกจริง ๆ แล คนรู้จักหลบจักหลีกจริง ๆ ถึงว่าขาดเจ๊กไม่ต้องวิดกแล้วก็ยังมียายแก่แลเด็ก แต่หลบคล่องทั้งสองอย่างไม่ยักงุ่มง่าม ในเรื่องพรรณาทางเอาเปนงดไว้เสียที มีผ่านตำบลบ้านหลายตำบล เมื่อจวนจะถึงซูริค ผ่านฟายริค คือโรงทำงาน เครื่องจักรใหญ่ ๆ หลายตำบล เปนเวลาที่คนงานกำลังหยุดเดินเพ่นพ่านอยู่ ตามถนนมาก เมืองซูริคนี้เปนเมืองที่ตั้งอยู่ในที่รายหว่างเขา แต่เขาไม่สู้สูงนัก แลที่รายในหว่างเขาที่เปนเมืองนั้นก็ใหญ่มาก ไม่อัดแอเหมือนอย่างเมือง ฟลอเรนศ์ คนเพียงแสนห้าหมื่นไม่มากเท่าตูรินก็จริง แต่เปนเมืองที่ทำงาน มากเกินกว่าคน เหตุด้วยใช้เครื่องจักรเปนพื้น ถึงว่าตัวเมืองที่เปนตึกติดต่อ กันหมด จะไม่ใหญ่โตกว่าที่อื่น ก็มีโรงจักรรายรอบห่าง ๆ ออกไปสัณฐาน เหมือนใยแมงมุมหนาอยู่ที่ตรงกลาง มีทางรถไฟทางรถม้าโยงล่ามออกไปโดย รอบ แลเห็นปล่องไฟสพรั่งไปรอบด้าน ของที่เข้าไปเมืองเรา เช่นผ้าพื้นผ้าลาย ที่เรียกว่าผ้าฝรั่งแล้วไปจากนี้ทั้งนั้น มีโรงจักรตั้งขึ้นเฉภาะสำหรับทำการแต่สิ่ง เดียว ๆ นั้นไม่ได้ซื้อขายกันที่นี่ ทำส่งแต่ที่บางกอกแห่งเดียว นอกนั้นทำแพร ทำผ้าดอก ทำลูกไม้ด้วยมือ แลลูกไม้เครื่องจักร ซึ่งไปใช้กันเปนม่านราวองอยู่ ในบางกอกก็ไปจากที่นี้ ผ้าโสร่งไหมมลายู ผ้าโสร่งเขียนขี้ผึ้งชวาทำไปจาก ที่นี่ทั้งนั้น เปนเมืองสำคัญในการค้าขายข้างฝ่ายตวันออกเรามาก การที่เข้า

เมืองซูริคด้วยรถโมเตอรคาร์นั้น เปรียบเหมือนอย่างกับว่าขุดดินลงไปเปนหลุม แล้วตั้งกระทะใบบัวไว้ก้นหลุม รถโมเตอคาร์แล่นเลียบลงทางปากหลุมจนถึงก้นกระทะ ถ้าเดินทางรถไฟเจาะช่องเข้าออกทางข้างกระทะ เพราะเหตุฉนั้น เวลาจะเข้าจะออกจึงต้องลอดปล่องเข้าไปก้นกระทะ

ที่ไปวันนี้เดินทางชั่วโมงหนึ่งกับยี่สิบมินิตถึง เมืองนั้นตั้งอยู่ริมทเลสาบ ซึ่งเรียกซ้ำชื่อว่า ล้ากซูริค โฮเตลที่ไปพักอยู่หัวทเลสาบใกล้กับสพานที่ข้ามแม่น้ำเรียกว่าเบอโอแลอยู่ใกล้ทเลสาบ มีถนนขวางน่า มีคลองไปข้างโฮเตล แม่น้ำแลทเลสาบนี้หน้าตาลักษณทำนองเดียวกันกับล้ากเลมังแลแม่น้ำไรน์ไปต่อที่เมืองเยเนวา แต่แม่น้ำนี้เรียกว่าลิมมัต ที่ริมทเลสาบนอกถนนปลูกต้นไม้ เปนที่คนไปนั่งแลเปนท่าเรือ บ้านเรือนรายไปรอบทเลสาบ ซึ่งยาวประมาณ ๒๐ กิโลเมเตอ แต่ที่เปนบ้านเมืองร้านรวงหลามเข้ามาทางแม่น้ำ ข้างริมทเลสาบนั้นมักจะเปนวิลลาที่งาม ๆ ตลอดไป ไปหยุดกินเข้ากลางวันเสียก่อน กินที่คอนเซอเวตอรี ซึ่งทำด้วยเครื่องเหล็กยาวตลอดน่าโฮเตลต่อกันกับสวน เปนกินเข้ากลางแจ้ง แลเห็นสวนงดงามมาก กับเข้าเปนอย่างฝรั่งเศส ทำดี

กินเข้าแล้วปฤกษากันว่าไปขึ้นเขาเสียก่อนเห็นจะดี กลัวว่าถ้าตกเย็นไปจะถูกฝน เขานั้นมีทางรถไฟขึ้น แต่ลงเค้ากันกับเมื่อแรกจะมาอิก คือรถไฟนั้นเวลาที่จะขึ้นถึง ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง เวลาเรามีน้อยจะไปเที่ยวอื่นก่อนก็จะไม่ทันรถไฟ จะไปขึ้นเขาก่อนก็จะไม่ได้เที่ยวที่อื่นกี่มากน้อย เจ้าเบอลีไปสืบสวนมาว่ารถโมเตอคาร์ขึ้นได้ สืบที่โฮเตลนั้นเองได้ความว่ารถที่แรงม้ามาก ๆ เขาขึ้นกันอยู่เสมอ จึงตกลงว่ารถเราคงขึ้นได้ ทางที่จะขึ้นต้องอ้อมออกไปนอกเมืองซูริค แรกขึ้นก็เปนทางขึ้นเขาสามัญ มีบ้านเรือนคนราย ๆ ไป ต่อขึ้นไปสักค่อนเขาจึงเปนทางตัดขึ้นบนอยู่ข้างจะชัน ค่อย ๆ ชันขึ้นไป ชันขึ้นไปจนถึงรถร้องอึดเดียว ทางที่ไปนั้นเปนป่าสน อย่างที่ปลูกทับ ซึ่งแลเห็นอยู่บนเขา

ทั้งปวง ศิลาที่โรยถนนนั้นหมดเข้าไปทุกที ๆ จนที่หลังลงกลายเปนรอยเกวียนกัดลึก เกิดผิดสังเกตกันขึ้น แต่ยังพยายามขึ้นไปอีกจนถึงหนทางที่ชันแลแคบเช่นเราเคยไปขึ้นน้ำพุกัน จะไปอีกสักสองชั่วรถเปนไม่ได้เปนอันขาด เขาจึงยอมว่าเห็นจะไปทางผิดเสียแล้ว ถ้าเดินจากที่นั่นขึ้นไปสัก ๑๕ มินิตก็จะถึงยอดเขา แต่ที่ไหนฝนตั้งมาเสียแล้ว ซ้ำยืนเขาฟกมาสองวันแล้ว ทั้งถูกรถพิศมาวันนี้ด้วย ไปไม่รอด ตกลงกันว่าจะกลับอย่าให้ทันฝนตก ถ้าฝนตกลงมาเวลาอยู่ในป่าสนจะมืดแลไม่เห็นอะไร ทางก็จะเปนโคลนเดินไม่ได้ทีเดียว โดยจะต้องถึงกลับลงมาด้วยตีนทิ้งรถไว้ การที่จะกลับรถนั้นแสนยาก หากว่ามีทางแยกอยู่นิดหนึ่ง ต้องลงจากรถกันหมดจึงเขนกลับได้ ยังกลัวจะมาประทะรถข้างล่างรั้งรอกันอยู่ พอเห็นหม่อมนเรนทร์กับพระยาบุรุษแลฝรั่งโซเฟอช่วยกันเขนรถขึ้นมา พอเดินได้คราวหนึ่งต้องเอาหินกรานล้อรถไว้ หาไม่จะเลื่อนกลับลงเพราะมันชันเท่ากับหลังคาศาลาลูกขุน คิดถึงกรมดำรง ถ้าหากมาด้วยคงจะถามว่านี่ใครว่าไม่ชัน พ่อจะเปนผู้ตอบว่าไม่ชัน อย่างเคยขัดคอกันเมื่อไปขึ้นเขาเมืองชวา เราลงเดินกันหมดทั้งนั้น รพี่จะขับกลับก็ไม่ไหว เพราะแรงน้อยต้องให้วิลเลียมขับ ภาวนากันอย่างเดียวแต่ขอให้พ้นป่าสนก่อนฝนตก เพราะจวนจะรินลงมาแล้ว แต่เคราะห์ดี พอถึงถนนที่โรยหินก็พอฝนตก แต่เสื้อฝนมีมาไม่พอกัน จึงต้องเข้ายัดอยู่ในคูเสียสี่คนคือ พ่อ ตุ๊ก พระยาบุรุษ แลเขาลินอกนั้นแรกเสื้อฝนกันได้พอ เสื้อฝนโมเตอคาร์มันไม่เหมือนเสื้อฝนธรรมดา ต่อเปนหูรูดจึงจะรับฝนอยู่ พอแต่งตัวกันสำเร็จออกรถ รถควันขึ้นพลุ่ง ๆ ได้ความว่าน้ำหมดสิ้นทั้งสองรถ เพราะเหตุที่ต้องพ่นเวลาเมื่อขึ้นมา หาน้ำที่เรือนซึ่งตั้งอยู่ใกล้หลังเดียวก็ไม่มี จึงต้องปล่อยให้รถกลิ้งลงมาจนถึงเรสเตอรองต์แลขอน้ำกรอก ถ้าขาดช้าอีกหน่อยเครื่องจะติดกันหมด เกือบจะลุกเปนเหล็กแดงอยู่แล้ว ส่วนขากลับที่จะลงมานี้รวดเร็ว แวะซื้อของตามร้านทีเดียว

นวะร้านแพรเรียกว่าสองร้าน แต่ที่แท้เปนอันมาก เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เพราะตึกร้านขายของที่นี่ทำในที่ซึ่งมีถนนรอบเช่นตลาดเสาชิงช้า แต่ปลูกตึกใหญ่สี่ชั้นเฉภาะที่มุม ไว้ช่องกลางเหมือนประตูเข้าตลาด แต่ไม่เปนประตู เปนถนนเท่าขนาดถนนหลวงฤๅย่อมกว่าหน่อยหนึ่ง ในที่ซึ่งควรจะเปนตลาดขายของสดนั้นได้ทำเปนสวน ปลูกต้นไม้ใหญ่ ไม้เล็ก มีน้ำพุ มันไม่ใช่หย่อมเดียวเช่นเสาชิงช้า เหมือนอย่างกับเสาชิงช้าตั้งเปนบล๊อก ๆ ไป มีสวนอยู่ในกลางบล๊อกนั้นทุก ๆ บล๊อก ลงจากรถที่หนึ่งเรียกว่าแห่งหนึ่ง แต่มันคืนทลุในร้านกันเองเปนเจ้าของเดียวกัน ในห้องอื่น ๆ ไปอีกต่อได้ทั้งด้านข้างริมถนนแลด้านข้างสวนตามสวนเหล่านั้นเดินผ่านไปออกหมู่อื่นได้ เพราะในหลังตึกเหล่านั้นไม่มีรถเดินทั้งขายของอยู่ตลอดเช่นนั้น เปนแต่ที่สำหรับคนเดินเข้าไปซื้อ เพราะเหตุฉนั้นที่มันจึงเปนฝารอบขอบชิด ไม่มีใครตอมใครดูอะไรได้นัก ได้ไปซื้อหมวกเหตุด้วยมีมาไม่พอดีเสียอีก วันนี้ก็ไปพลัดตกตามทาง แล้วไปร้านคิวโรซิตี้ร้านแพรแลร้านคิวโรซิตี้คนพูดภาษาอังกฤษคล่อง ขายของเก่ง ๆ แต่ร้านหมวกพูดไม่ได้ เพราะเหตุที่คนต่างประเทศมาก็ไปซื้อแพรแลของกระจุกกระจิก คนซื้อขายที่นี่พูดภาษาเดียวหากินไม่ได้ จำจะต้องสามภาษาจึงจะคล่อง เพราะเปนที่คนต่างประเทศมาเที่ยวมาก ออกจากร้านเหล่านี้เที่ยวขี่รถดูเมือง เมืองนี้มีของโบราณหลายสิ่ง เช่นวัดเก่าซึ่งเปนที่ราชาภิเศกของชาลเมนเอมเปอเรอที่มีชื่อเสียงแต่โบราณ แลวัดอีกแห่งหนึ่งซึ่งได้สร้างห้าร้อยปีเศษ ตึกศาลาผนังเขียนภายนอกเปนวัดซึ่งมีอายุรุ่นเดียวกัน แลตึกเก่า ๆ อย่างฝรั่งโบราณ แต่รักษาดีจริง ๆ อยู่ข้างตอนเมืองเก่า ตอนที่สร้างขึ้นใหม่ ๆ ก็ทำอย่างประณีตงดงามแลมั่นคงไม่มีอะไรกำมลอ ข้อนี้เปนความจริง ในเมืองใช้ถนนอัศฟาล์ต แต่ไม่อ่อนโรยกรวดให้แข็งดังกร่างเหมือนปูนสิเมนต์ แต่ถามเขาว่าเวลาน่าร้อนก็

นุ่มข้าง แต่ไม่มาก เพราะกรวดเติมอยู่เสียข้างน่า ถ้าเวลาฝนตกอยู่ข้างจะลื่นจริง แต่เขาได้โรยทรายในเวลาที่ลื่นเปนการแก้ไข ตัวเมืองนั้นตั้งอยู่หัวทเลสาบซึ่งเปนที่ต่อกับแม่น้ำ ส่วนข้างทเลสาบต่อออกไปนั้น ตัดถนนริมน้ำชั้นหนึ่ง แล้วถัดขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง เปนชั้น ๆ ขึ้นไปเช่นนั้น เพราะสองฝั่งเปนเขาเตี้ย ๆ ตามริมถนนปลูกโรงเรือนวิลลาต่าง ๆ จะหาเหมือนกันสักหลังเดียวแทบไม่มี เว้นแต่ที่เปนโรงงาน โรงเรียน โรงโฮ้ลีศเปนต้น จึงเหมือนกัน ได้ไปข้างฝั่งตวันตกจนรอบหมู่วิลลาที่ติด ๆ กันจนถึงที่ระยะห่าง ๆ ออกไปจึงได้เลี้ยวกลับ เมืองนี้เปนสองฟาก ฝั่งตวันตกเปนฟากข้างโน้น เลวกว่าฝั่งตวันออกซึ่งเปนฟากข้างนี้ แต่ไม่มากเหมือนเมืองเรา เพราะแม่น้ำแคบแลเขามีสพานข้ามไปมาง่าย โฮเตลที่เราพักนั้นฟากข้างนี้ ริมทเลสาบฟากข้างนี้มีป่ากมีโรงลคร โรงโมเตอคาร์ใหญ่ มีสนามใหญ่ยาว มีที่อาบน้ำ ทั้งอาบในแม่น้ำแลอาบน้ำร้อน บริบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปการที่จะให้เปนเมืองอันสมบูรณ์นั้นทุกอย่าง กลับไปกินเข้าที่โฮเตลเวลาทุ่มหนึ่งตรง ได้สั่งกับเข้าไว้แต่สิ่งเดียวเท่านั้น เพราะหมายจะมากินซับเปอที่นอยเฮาเซน เหตุด้วยเวลารถไฟจะออก ๒ ทุ่ม ๓ นาที คนเดินโต๊ะโฮเตลมันช้าจึงได้กินแต่ซุปกับเนื้อแกะ แต่กับเข้ามันทำดีเหลือเกิน สองสิ่งก็พอ ย่นเวลาเข้าได้มาก จนเหลือเวลาเปนกอง ถึงมีเวลาเที่ยวรถได้อีก จนจวนกำหนดจึงได้ลงไปสเตชั่น ได้เที่ยวสเตชั่นซ้ำใจ หาไม่หาเวลาเห็นไม่ได้ จำจะต้องรีบ ๆ ผ่าน ๆ อยู่เปนนิจ นี่ได้ลงมาเดินดูห้องกลาง ที่เขารับของจ่ายของ ที่ขายตั๋ว ร้านต่าง ๆ คือร้านรูปภาพ เครื่องไฟฟ้า ถ้วยชามแลอะไร ๆ ต่าง ๆ รวมทั้งลูกโลกแก้วหมุน บอกทางเรือนอทตอยเซชลอยด์กับมีปันเดินทั่วโลกแลอื่น ๆ ที่มันตั้นเกินในตาเราจะเห็น จนถึงเวลาจึงเดินไปตามช่องที่เขาเขียนชื่อบอกตำบลรถไฟจะไป เช่าห้องรถไฟสองห้อง เอาของที่ซื้อด้วย ๒ ทุ่ม ๘ มินิตได้ออกจากซูริคมาตามทางเดิมที่มาเมื่อวานนี้หยุดบ่อย ๆ หน่อย มีสายนี้สายเดียวที่มาถึง

นอยเฮาเซน ตึกอีกสายหนึ่ง ก็หยุดเพียงซาฟเฮาเซน

มาถึงยามครึ่ง พอได้เวลาพระการใหญ่ที่จะจุดดอกไม้ไฟที่น้ำพุ ออกไปดูที่ซาลาน่าโฮเตล แรกลงมือจุดเซิชไลต์ แล้วมีเรือสองลำติดระยางโคมแดงลงไปลอยอยู่ในกลางแม่น้ำน่าน้ำตก การที่ทำให้น้ำเปนสีเขียวสีแดงนั้นทำด้วยดอกมะตาด ที่เปลี่ยนกันเปนแดงบ้างเขียวบ้าง ลักษณที่จะทำได้สำเร็จดีนั้น คือให้หาที่บังดวงดอกไม้เสียอย่าให้สว่าง ข้างคนดูให้สว่างเข้าไปแต่ข้างน้ำ อ้ายก้อนศิลาที่เปนเกาะอยู่กลางนั้นใช้ร่ำอาการได้ดีในเรื่องนี้ สองฟากริมฝั่งก็มีแง่เขาสำหรับบัง ในเรือนเราก็ดับไฟ แสงสว่างที่เปนสีเฉภาะไปจับน้ำที่ตกเปนฝอยขาวจึงทำให้เปนสีแดงสีเขียวใสจ้า มีจุดกรวดจรวดพลุสีทั้งบนบกแลในเรือ แล้วจุดบนฝั่งที่ตรงตึก ให้แลเห็นตึกลุกแดงฤๅเขียวเปนการสำเร็จกัน ที่เรียกว่าอิลลุมิเนชั่น คนที่ดูอยู่ข้างล่าง "ก็ตบมือแสดงความยินดีว่าเปนที่ชอบใจตามธรรมเนียมอย่างฝรั่ง"[๔] อย่างระยะทางราชทูต เขียนแต่ก่อนนั้น

เมื่อสนุกเหล่านี้แล้วจึงได้ลงมือเขียนหนังสือรายวันต่อไปไม่สำเร็จ ทั้งพักทั้งง่วง รู้สึกเมื่อยระบมไปทั้งขา ต้องหยุดไว้เสียที

คืนที่ ๖๔

วันพุฒที่ ๒๙ พฤษภาคม

ตื่นขึ้นหมายว่าจะได้ไปเที่ยว พอเปิดน่าต่างก็ฝนตกมาก เสียดายเต็มที กินเข้าแล้วเลยเอาจดหมายรายวันที่ยังค้างมาเขียน ที่แท้ไม่ได้มีความเสียใจว่าฝนตกเสีย ไปอีกไม่ได้ เสียดายว่าตื่นขึ้นเปล่า ๆ นอนเสียก็จะดี การที่จะไปนั้นสิ้นศรัทธา ฟกเต็มที ตลิ่งมันสูงนัก มีเวลาก่อนที่จะไปบาเดนเปน ๔ ชั่วโมง เลยไม่มีอะไรจะทำ จึงได้เขียนหนังสือนอยู่จนสำเร็จ นายโฮเตลเอารูปอิลลูมิเนชั่น

๔ ตรงนี้ทรงตามโวหารหม่อมราโชทัยแต่งระยะทางทูตไปลอนดอนในรัชกาลที่ ๔

มาให้ แลขอให้เซ็นชื่อในสมุด แล้วลงไปถ่ายรูปที่ข้างล่าง เขามาเร่งให้ไปสเตชั่นว่าถึงเวลา ที่แท้เขาเข้าใจผิด หมายว่าจะไปสเตชั่นเก่า สเตชั่นใหม่นี้ใกล้ที่สุด ตกลงเปนไปคอยโคมลอยอยู่กว่า ๑๕ มินิต ได้ลองชั่งตัวหนัก ๖๙ กิโล เขาคิดกันว่าเปน ๑๕๑ ปอนด์อังกฤษ เกินไปกว่าที่เคยชั่งสักหน่อย ยังไม่สู้เชื่อใจ แต่คงยังมากไปกว่าที่ตัวเขาแต่ก่อน

รถไฟวันนี้เปนสลูนคาร์ มีเก้าอี้ก้ามหยี่ตั้งกลางนั่งได้รอบ แลเก้าอี้อามแชร์ตั้งเรียงราย เก้าอี้พับหนังมีที่พิงก็หลายตัว ยังเก้าอี้พับหนังไม่มีที่พิงแขวนไว้ข้างรถก็อีกหลายตัว เปนรถเยอรมัน ออกเวลาบ่ายโมงเศษ พอผ่านอีกสเตชั่นหนึ่งก็เข้าแดนเยอรมัน บ้านเรือนตอนข้างนี้แปลกใหม่ คือเปนตึกสี่เหลี่ยมมีหลังคาสูง ๆ ซึ่งเปนเรือนแปลกกว่าที่อื่น สำหรับเฉภาะพวกที่อยู่ในป่าดำ แขวงเมืองบาเดน ชื่อป่าดำนี้ได้รากที่ตำบลแถบนั้น เพราะปลูกต้นสน (ไปน์ ไม่ใช่ เฟอ) ต้นสนใบไม่ร่วงในเวลาน่าหนาวแลสีใบเขียวเข้ม ใบปลายกิ่งจึงจะออกเปนสีใบโศกสีไข่กา การที่ใบไม้ไม่ร่วงนั้น ด้วยเหตุว่าเปนใบแข็งแลกลม ต้นไม้อื่น ๆ ถึงฤดูหนาวเข้าใบร่วง เวลาสะโนตกแลหนาวจัด น้ำแข็งแลดูขาวไปหมด เว้นแต่ต้นสนซึ่งเหลือใบแก่อยู่นั้นสีดำ จึงได้เรียกว่าป่าดำ พื้นภูมิประเทศของป่าดำนี้เปนภูเขาซับซ้อน กว้างยาวใหญ่ ทั้งสูง ๆ มีลำห้วยลงไปลึก ๆ ตามลำห้วยเหล่านั้นย่อมมีบ้านเรือนเปนหมู่ใหญ่บ้างเล็กบ้าง จนกระทั่งถึงเปนเมือง ทางรถไฟมาบนที่สูง แต่ยังต้องลอดปล่องเปนหลายแห่ง บางปล่องก็ยาวมาก มีลำธาร ลำน้ำ ที่เปนแม่น้ำย่อม ๆ หลายแม่น้ำ ลำธารนั้นเกือบจะมีทั่วไป ที่แถบข้างเขาขึ้นมาจากหมู่บ้านเปนที่ไร่เข้าสาลีฤๅไร่หญ้า เหนือนั้นขึ้นไปเปนป่าสนทั่วทุกไหล่เขายอดเขา เปนสนที่เขาได้ปลูกไว้สำหรับใช้การเมื่อได้ขนาดแล้วตัดขาย เมื่อดูประสมกันเข้าหมดทั้งต้นสน ไร่เข้าสาลี ไร่หญ้า แม่น้ำฤๅลำธาร กับทั้งรูปเรือน ภูมบ้าน รูปคน เครื่องแต่งตัว ปรากฏว่าเปนไป

ในตำบลแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่เหมือนที่อื่น ก็คือที่ตำบลซวาสวัลฤๅถ้าจะแปลก็แบล๊ก ฟอเรสต์นั้นเอง ภูมฐานกระจุกระจิ๋ งามเปนคนละอย่างกับสวิตเซอแลนด์ ข้างสวิตเซอแลนด์ดูเปนที่เปิดเผยอ่าโถง ถ้าจะดูงามก็งามเฉิดฉาย เช่นน้ำพุตกซ่าจากน่าผาสูงตั้งยี่สิบสามสิบเส้น แม่น้ำลำธารมีน้ำลึกไหลเชี่ยว แต่ที่นี่ไม่เช่นนั้น แม่น้ำก็เล็ก ๆ กว้างจะไม่เท่าคลองผดุงเสียอีก บางแห่งจึงจะกว้าง ถ้ากว้างออกไปกว่านั้นก็มีหาดกรวด สายน้ำกลับเปนที่เสียใจ เห็นว่าเล็กไปกว่าที่เคยแต่น้ำลึกนั้นเสียอีก ลำธารก็เปนลำธาร แลเห็นก้อนศิลาน้ำไหลกระทบ แต่ทางที่เราผ่านมานี้ไม่ใช่เปนศูนย์กลางที่สำคัญของป่าดำ ศูนย์กลางที่สำคัญซึ่งเปนยอดเขาสูงอยู่ข้างซ้ายมือทางที่มา มีทเลสาบอยู่บนนั้น จะได้ไปเที่ยวในวันอื่น คงจะต้องถึงนอนค้าง ทางที่ตัดขึ้นมาบนเขาเช่นนี้ ตั้งแต่นอยเซาเซนจนเกือบจะถึงบาเดนจึงได้ออกทุ่งที่ราบ เปนทุ่งใหญ่ คงแลเห็นเขาอยู่ข้างขวามือตลอดจนถึงเมืองโอส ซึ่งอยู่ปากช่องทางจะเข้าบาเดนบาเดน เมืองบาเดนบาเดนกลับย้อนเข้าไปอยู่ในเขา อันเปนเทือกเดียวกับที่ผ่านออกมานั้น

การเพาะปลูกตามระยะทาง นอกจากเข้าสาลีมันผัก แลต้นผลไม้เช่นเชอรี เปียร์ แอปเปอล แถบนี้ไม่เห็นปลูกองุ่น เขาเปลี่ยนพืชที่สำหรับปลูกที่แผ่นดินเดียวกันไม่ให้ซ้ำ เปนต้นว่าปีนี้ปลูกเข้าสาลี ปีน่านิ่งเสียให้หญ้าขึ้น ย้ายไปปลูกเข้าที่อื่น รุ่งปีขึ้นปลูกมัน ทำนองเช่นนี้เพื่อจะไม่ให้ดินจืด ถ้าปลูกซ้ำเหมือนกันทุกปีไม่ใคร่ได้ผลดี บางแห่งถึงลงเปนตำราไว้ว่า ปีนั้นปลูกสิ่งนั้น รุ่งปีขึ้นปลูกสิ่งนั้นเวียนกันรอบ ๗ ปี อย่างเช่นนี้เปนต้น การเพาะปลูกของพวกนี้ไม่ได้ใช้เครื่องจักรเลย ใช้ทำด้วยมือกำลังม้าโคเปนพาหนะทั้งนั้น เหตุว่าราษฎรเปนเจ้าของที่ดินเอง ทำกินในที่ดินของตัวเอง ไม่ได้ตั้งเปนกัมปนีมีทุนรอน

มากพอที่จะซื้อเครื่องมือใหม่ ๆ เช่นในประเทศอเมริกา ที่นั้นเปนที่กัมปนี ใหญ่ ๆ เขาทำ ราษฎรเปนแต่ลูกจ้างได้เงินเดือน ที่ตามแถบนี้ราษฎรทำพอกินเลี้ยงชีวิตร ไม่มั่งมี แต่ไม่จนอย่างพวกอิตาเลียน พืชพรรณที่เพาะปลูกมียืดยื้ร้าย เช่นกับถ้าหนาวจนน้ำแขงในเดือนเมษายน ต้นผลไม้ที่ออกดอก ใหม้แห้งร่วงเสียหมด เช่นนี้ก็เปนอันไม่ได้ผล ปลูกเข้าสาลีไม่มีฝนเชยเดือนละ ๗ ครั้ง ๘ ครั้ง เช่นนี้ก็เสีย จุดต่าง ๆ ดังนี้ก็ไม่ผิดกันกับเมืองเรา ฤดูนั้นก็เกือบจะใกล้กัน คืออยู่ซีกขึ้อย่างเดียวกัน ไม่ใช่ตรงกันข้าม แต่พืชพรรณมันต่างกันหมดนั้นเปนธรรมดา นาเข้าสาลีมันก็มีเข้าหนักเข้าเบากลางปีเหมือนอย่างเมืองเรา แต่ไม่ตรงกัน จะว่าเข้าหนักฤๅเข้าเบาก็ตาม เช่นกับเข้าหว่านในเดือนตุลาคมปลายฤดู พอขึ้นเล็กน้อยก็ถึงฤดูหนาว สะโนตกทับหมด ในฤดูหนาวนั้นเข้าหยุดไม่งอก ไม่ว่าต้นไม้พืชพรรณอะไร หยุดไม่งอกหมด ถ้าหากว่าสะโนมาล่าไปเข้าที่หว่านลงไว้งอกสูงขึ้นมาเสียแล้ว ถูกสะโนเข้าตายหมด จำจะต้องหว่านลงไปให้พอเหมาะกับที่สะโนจะมาคลุมไม่เปนอันตราย คราวนี้พอตกถึงฤดูสปริงเข้านี้ก็งอกแลตั้งรวง แก่สุกพอทันเกี่ยวในต้นฤดูซัมเมอ จะว่าเปนเข้าเบา เพราะได้เกี่ยวก่อนเข้าพรรณอื่น ฤๅจะว่าเปนเข้าหนัก เพราะต้องหว่านข้ามปีก็ตาม แต่พอเริ่มเข้าฤดูสปริง ราษฎรก็ได้หว่านเพิ่มเติมไปเปนแปลง ๆ จนตลอดเวลาหว่านเข้าข้ามฤดูหนาว

สเตชั่นรถไฟตั้งแต่สวิตเซอแลนด์มาจนถึงที่นี่หมดจดสอาด ผู้คนแปลกกับที่อิตาลีมาก ที่นั่นสกปรกโสมม คนมันหลังหลังตะเลอกทะลาดปราศจากความรู้สึกน้ำใจของผู้อื่น เอาแต่ความพอใจตัวเปนประมาณ ที่ไหนจะมาดีเท่าสวิตเซอแลนด์เห็นจะไม่มี ที่นี่พึ่งมาถึงใหม่งดไว้ก่อน การที่คนดูที่สเตชั่นแลที่น่าเรือนเปนธรรมดาที่คนแปลกหน้ามาใหม่แลออกแห่ ๆ จะเอาเปนตัวอย่างเห็นจะยังไม่ได้

แกรนด์ดุ๊กให้ฮอฟมาแชล คือเจ้าพนักงานใหญ่ในราชสำนักมาต้อนรับในพระนามของท่าน เวลานี้เสด็จอยู่มันไฮม์ กำหนดจะมาเยี่ยมพ่อในวันที่ ๑๐ บอกสกัดน่าไว้เสียก่อน สำหรับจะไม่ให้พ่อไปเยี่ยมก่อน ด้วยแกรนด์ดุ๊กองค์นี้อยู่ข้างจะถ่อมพระองค์มาก แลเปนคนรักใคร่พ่อมากทั้งผัวทั้งเมีย กับน่าที่ข้าหลวงกำกับเมือง แลแมร์ประจำเมืองได้มาต้อนรับในชื่อรัฐบาลแลในชื่อราษฎรในเมืองบาเดนบาเดนนั้น พระยาศรีธรรมสาส์นราชทูต[5] แลมิสเตอเกอิเนียส[6] ได้มาคอยอยู่ด้วย ขึ้นรถมาที่เรือนอยู่หลังโฮเตลสเตฟานนี เปนเจ้าของเดียวกันกับโฮเตลสเตฟานนีที่เคยอยู่แต่ก่อน เรือนหลังนี้ตั้งอยู่ในกลางสวนเล็ก ๆ รอบด้านยาวมีน่าต่าง ๙ น่าต่าง แปลว่าเรือน ๙ ห้อง ชั้นล่างเปนห้องรับแขกห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง ห้องคนอยู่ด้านข้างน่า ด้านหลังมีห้องนอนห้องหนึ่ง ห้องเขียนหนังสือ แลกระไดตั้งที่จะลงถนนแลกระไดขึ้นข้างบน ถัดขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ซีกข้างน่าเปนห้องพ่อ ห้องนอนเสียสามน่าต่าง ห้องนั่งสามน่าต่าง ห้องแต่งตัวสองน่าต่าง ห้องอาบน้ำน่าต่างหนึ่ง อะไร ๆ ก็ดี เสียแต่ถูกลมมากค่อนจะอยู่ข้างหนาว การที่เช่าเช่าได้ถูกอย่างยิ่งเหลือเกิน แลแต่งดี เพราะเปนคนที่มีเตสต์แลรู้จักใจเรา ดิกซันของจรูญที่ให้เปนผู้มาควบคุมผู้คนแลจัดการทั้งปวงเปนผู้จัด บ่าวที่ใช้ซันเรไม่ได้ยกมานหมด รู้สึกสบายเพราะเคยใช้กัน คนครัวก็ทำกับเข้าดีพอใช้ ไปนอรเวก็จะต้องเอาคนครัวของเราไปเหมือนกัน

วันนี้หมอยังคับให้นอนแต่หัวค่ำ สำหรับจะไปอาบน้ำเวลาเช้า เพราะมีกิจวัตรที่จะต้องทำ ตั้งแต่เดินเปนต้น จึงต้องรอการเขียนไว้

---

๕ พระยาศรีธรรมสาส์น ทองดี สุวรรณศิริ ราชทูต ณ กรุงเบอลิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาสุวรรณศิริ)

๖ มิศเตอเกอิเนียส ชาติฮอลันดา เปนเลขานุการในสถานทูต ณ กรุงเบอลิน

คืนที่ ๖๕

วันพฤหัศบดีที่ ๓๐ พฤษภาคม

ตื่นแต่โมงครึ่ง กินน้ำนมถ้วยหนึ่ง แล้วถึงเวลาทำกิจวัตรในการรักษาตามตำราของหมอ คือต้องไปออกเดินไปกับหมอพี่สเตอสองคน ชายอุรุพงษ์วิ่งตามไปอีกคนหนึ่ง เข้าในสวนก่อน คำที่เรียกว่าสวนนี้เปนคำพวกเราเรียกเอง เพราะเหตุว่า เมืองนี้มันเปนสามอย่างสามตอน คือตอนหนึ่งเปนตลาดตึกต่อ ๆ กันขายของต่าง ๆ ฤๅเปนที่คนอยู่เปนตัวเมือง คำที่เรียกว่าสวนนี้คือแถบน่าโฮเตลแลที่ในระหว่าง ๆ เขาปลูกต้นไม้ ตัดทาง พื้นเปนหญ้า รักษาสอาดดี ส่วนนอกเขตรออกไปเปนป่าก็คือป่าสนมีทางไปได้มาก กิจวัตรเบื้องต้นต้องให้ไปเดินเสียให้เหนื่อยก่อนจึงค่อยไปกินน้ำ แต่ที่จริงพ่อพกเต็มที่ ด้วยขึ้นเขามาสองวันแล้ว ออกจะโซยกเซยก ออกจากสวนจึงเดินไปข้างเมือง พอพบกระบวนแห่เขาแห่ในการสาสนา วันแห่ศพพระเยซู ได้หยุดยืนดู มีแตรมีธง สัปปุรุษ เด็กก็ตามหมู่เด็ก ผู้ใหญ่ก็ตามหมู่ผู้ใหญ่ ทั้งผู้หญิงผู้ชายกระบวนยาวมาก ลงปลายถึงปะรำมีตัวพระคือไม้กางเขนประดับมาในปะรำ มีพระอื่นแห่ห้อมล้อมถือเทียนอ่านหนังสือแล้วยังมีกระบวนหลังอีกยืดยาว ไม่ได้อยู่ดูหมด เลยไปที่ ๆ กินน้ำ เฟรเดอริก คือซือแกรนด์ดุ๊ก ที่กินน้ำนี้ ส่วนห้องที่กินน้ำเองเปนเรือนกลมอยู่ข้างใน มีเสาอยู่กลางโรงกลมนั้น แล้วติดก๊อกกั้นรั้วรอบเปนคอก ตั้งถ้วยต่าง ๆ ผู้หญิงคอยตักจำหน่าย การก่อสร้างที่หรูหรามากนั้นอยู่ข้างน่า คือที่จงกรม ซึ่งกว้างประมาณเห็นจะเกือบสี่วา ยาวกว่า ๓๐ วา ผนังด้านข้างในตัน เขียนเรื่องน้ำพุฤๅน้ำเดือด ซึ่งสำหรับกินนี้เปนปางปาง เพราะเหตุว่ารู้จักแลใช้กันมาเสียแต่ครั้งโรมันประมาณสักพันปีแล้ว ด้านน่าเปนเสาลอยหันน่าลงสวน ถ้าเวลาฝนไม่ตกก็จะได้ลงไปเดินเล่น

ในสวน ถ้าฝนตกจะได้จงกรมอยู่ข้างบน เพราะเปนการจำเปนที่กินแล้วจะต้องเดินจงกรมอีกทอดหนึ่งก่อนเวลาไปอาบน้ำ แต่คนที่มากินน้ำมากจนพื้นออกจะถล่ม ๆ ศิลาสึก คนในพื้นเมืองมีหมื่นห้าพันเจ็ดร้อย แต่คนในประเทศนอกประเทศที่มาอาบน้ำกินน้ำประมาณหกหมื่นคนทุกปี มีเจ้านายแลเจ้าแผ่นดินมาเสมอไม่ขาด แต่พ่อไม่ได้เดินจงกรมเพียงนั้น ตกลงเปนจะเดินไปที่อาบน้ำเฟรเดอริกบาด ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองแทนจงกรม ได้เดินปนกันไปกับชาวเมืองที่มาดูแห่จนกระทั่งถึงที่อาบน้ำ เห็นตาอันยืนไพล่หลังตั้งท่าเก๋ดูกระบวนแห่อยู่ที่หัวกระได มัวแลกวาดไปกวาดมาข้ามหัวพ่อไม่ยักเห็น เห็นแก่กำลังเผลอพ่อก็เดินเลียบเข้าไปเสียข้างหลัง เข้าในตึกที่อาบน้ำ ตาอันยังยืนคอยอยู่นั่นเอง จนพ่อไปอาบน้ำยังไม่รู้สึก

จะของดที่จะกล่าวถึงว่ามีอะไรบ้างในที่อาบน้ำนั้นไว้เสียก่อน จะกล่าวแต่เรื่องว่าที่อาบวันนี้ได้ทำอะไรบ้าง แรกไปถึงเข้าไปในห้องอาบน้ำห้องหนึ่งซึ่งเรียงเปนแถวกันอยู่นั้น ในห้องนั้นมีสระน้ำลึกพอนั่งเสมอน่าอก ที่ตรงกลางมีเปนบ่อน้ำร้อนผุดขึ้นมาปุด ๆ มีท่อทองเหลืองสำหรับน้ำล้นไม่ให้มากเกินขนาด ตั้งเตียงปูผ้าไว้สองเตียง มีบ่อสำหรับอาบรดล้างหัวได้อยู่ข้างหนึ่ง พอไปถึงก็เอาปรอทลองน้ำให้อุ่นได้ ๓๐ ดีกรีเซนติเกรดแล้วผลัดผ้า ผ้านั้นเปนผ้าขาวลินินขนาดขาวม้าผู้หญิงห่มอย่างแคบ ติดหูเหมือนซิงมะทั้งข้างบนข้างล่าง เปนผ้านุ่งอาบน้ำ เอาพันตัวเข้าแล้วต้องเอาหางหูนั้นผูก ดูช่างประดักประเดิดยากจริง ๆ แล้วลงนั่งแช่อยู่ในน้ำกำหนด ๑๐ มินิต เมื่อครบ ๑๐ มินิตแล้วมีเจ้าพนักงานซึ่งเอาผ้าผึ่งบนศิลาให้อุ่นแล้วนั้น เข้ามาคอยที่อัฒจันท์จะขึ้น พอก้าวกระไดขึ้นมาก็เข้าเปลื้องผ้า แล้วเอาผ้านั้นคลุมรับเช็ดแตะ ๆ ทั่วตัวแล้วพามาให้ขึ้นบนที่นอน เอาผ้าห่มที่ห่มมานั้นคลุมตัวให้มิด แล้วเอาผ้าที่ปูไว้กับที่นอนเหมือน

อย่างจะนอนนั้น ตลบขึ้นมาคลุมตัวทั้งสองข้างเหน็บไว้เสียให้แน่น ที่ตีนก็ยกตีนขึ้นมาเอาชายผ้าสอดเข้าไปทับตีนเสียไม่ให้กระดิกได้ แล้วปล่อยให้นอนอยู่เช่นนั้นเกือบชั่วโมงหนึ่ง เกณฑ์ให้เคลิ้ม ไม่ให้พูดจาอะไรหมด ก็ได้เคลิ้มให้แกตามประสงค์ รู้สึกเหมือนเด็กอ่อนที่เขามัดไว้กันผวาออกรำคาญ แต่ได้ทนนอนให้จนถึงกำหนด พอถึงกำหนดหมอเอาน้ำแร่เข้ามาให้กินอีกถ้วยหนึ่ง แล้วจึงได้เปลื้องผ้าออกนวดอย่างฝรั่ง มีแป้งนวนมาตลับหนึ่ง เอาแป้งนวนทาแล้วก็รีดทำขยุกขยิกถูกดอยู่บ้าง แต่จะว่าเป็นนวดนั้นไม่ได้ ไม่สำเร็จกิจการนวด นวดตัวทั้งแขนทั้งขาแลสีข้าง ที่สีข้างมีถุยตามบุญตามกรรม แต่ของมันเสมอดี ความดีที่มันทำนั้นไม่ใช่เพราะหนักฤๅได้แรงอะไร แต่มันถูกเส้นเสมอ พอแล้วสำเร็จก็เป็นอันแต่งตัวกลับได้เท่านั้น การซ่างใหญ่จริง ๆ ขากลับ ๆ ด้วยรถออกเหนื่อยที่ต้องเดินแลยังเมื่อยไม่หาย เลยขึ้นมานอนให้กรมสมมตเขียนหนังสือจนถึงเวลากินเข้า กินเข้ากลางวันแล้วลงไปนั่งเล่นที่ใต้ต้นโอ๊กน่าเรือน เพราะอยู่บนเรือนหนาวนัก ต้องไปนั่งกลางแดด ทำหนังสือนำรายงานหม่อมนเรนทร์ส่งมกุฎราชกุมาร แลได้เขียนชื่อสลักไว้ที่ต้นโอ๊กแล้ว ขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยวตำบลเคอนสแยกแลตำบลรัสตัดต์ ทางแรกไป ๆ ในระหว่างหมู่บ้านตำบลขาเคนขาเดนนี้ แล้วเลยขึ้นไปบนเขาซึ่งเป็นป่าสนทึบ ดูงามแลเย็นซึ่งจริง ๆ ความที่เขาปลูกถนั้น ถ้าเราเข้าไปในกลางป่า ทั้งต้นสนที่สูงลำต้นโปร่งสูงไม่มีใบรุงรังเลย จะแลออกไปก็ยังลำบากมาก ไม่ใคร่แลเห็นข้างนอก ดูต้นสนเหมือนเสาปักสพรั่งยั่งไปทั้งนั้น แต่ถ้าเป็นซอกห้วยลึกลงไปเป็นที่หญ้าราบ ฤๅเป็นไร่เข้าสาลี ไหล่เขาที่ต่ำ ๆ เป็นหญ้าแลต้นสนอยู่เชิงขนเหมือนมากที่เขียน ตำบลแรกที่ไปถึงนั้นเป็นบ้านเรือนคนหมู่ใหญ่ ล้วนแต่ตกแต่งด้วยธงแลใบไม้ดอกไม้ ธงนั้นไม่ใช่อันเล็ก ๆ ผูกไขว้กัน ซึ่งถ้าเอ่ยว่าผูกธงแล้ว

มักจะเข้าใจว่าเปนเช่นนั้น นี่เปนธงสีเหลืองสีแดงของเมืองนี้ ยื่นออกมาจากน่าจั่วเรือนละอันเปนพื้น ใช้ธงเยอรมันสักสองแห่งฤๅสามแห่งเท่านั้น ดอกไม้นั้นผูกเปนรีดบ้าง เปนพวงบ้าง ใช้ใบโอ๊กใบสนเปนพื้น นาน ๆ จึงหยอดดอกไม้ดอกหนึ่ง บางแห่งจึงได้ตั้งเครื่องบูชาที่น่าบ้าน ติดรูปพระเยซูรูปมารีบ้างก็มี ข้าง ๆ เรือนตัดกิ่งไม้มาพิง ๆ ไว้ฤๅเสียบไว้ริมถนนตลอด บางตอนบนท้องถนนโรยใบไม้เต็มไปทั้งนั้น คนแต่งตัวอย่างดี ๆ ขึ้น แต่ไม่ปรากฎชัดเจนเหมือนอย่างเด็ก เด็กนั้นแต่งผูกผ้าผูกคอสรวมเชิ้ตแลเสื้อชั้นนอกเรียบร้อยไม่คะมุกคะมอมเห็นถนัด การตกแต่งทั้งปวงนี้เกี่ยวแก่เรื่องสาสนาที่แห่กันเมื่อเช้านี้ ยิ่งน่าวัดยิ่งโปรยใบไม้หนาขึ้น

ออกจากตำบลเคือนสแนกไปตามหนทางในท้องทุ่งเปนไร่นา เมื่อจวนจะถึงรสตัดต์ เห็นทหารเดินในถนนชุม เพราะที่รสตัดต์เปนที่มีทหารอยู่ประจำ ด้วยเปนเมืองเก่ามีป้อม บ้านเรือนก็มาก เปนที่มีงานนักขัตฤกษ์เหมือนกัน กลับจากนั้นมาบนเขาอีกหน่อยหนึ่งก็ถึงบาเดนบาเดน หยุดพักแลกินน้ำชา เขียนหนังสือต่อไปใหม่ จนเวลาบ่าย ๔ โมงจึงได้ออกเดินไปซื้อโปสต์ก๊าดที่ร้านใกล้เรือนนี้ แล้วเดินต่อไปดูร้านขายรูปภาพ ซื้อรูปสองแผ่น แล้วไปเดินในสวนไปจนสุดสวน แล้วเดินวนกลับมาอีกข้างหนึ่ง เขาวางแปลนสวนสนุกจริง ๆ เมื่อวนกลับมาอีกทางหนึ่งแล้วจึงได้ไปที่เรสเตอรองต์ ซึ่งอยู่ข้างคอนเวอเซชองเฮาส์ เปนที่คนประชุมไปพูดจาเล่นหัวอะไรกันที่นั่น ความคิดที่เกิดคอนเวอเซชองเฮาส์นี้มีมาเก่าแล้ว แต่มาเพิ่มเติมให้ใหญ่โตขึ้นเมื่อเล็กซ้อนเบย ตกลงปฤกษากันว่า ควรจะกินไส้กรอก จึงได้กินไส้กรอกกับสลัดมัน แล้วลงมาเที่ยวร้านที่ทำไว้สองแถวใกล้คอนเวอเซชองเฮาส์นั้น ร้านนี้ได้เคยเที่ยวแต่คราวก่อนแล้ว ยายชาวร้านยังจำได้ มีช่างติดรูปด้วยกระดาษดำอยู่ที่นั่น ชายดุรุพงษ์

อยากให้ตัดเต็มที่ เข้าไปทีหนึ่งแล้วคนแน่นไม่สำเร็จ อีกครั้งหนึ่งก็กำลังถ่ายรูปกันทั้งมืด ๆ รออยู่หน่อยหนึ่งจึงได้ตัด มันตัดไวจริง ๆ ทีเดียวสองรูป เพราะซ้อนกระดาษสองชั้น ค่าจ้างรูปละแฟรงก์ แล้วไปซื้อของ ตาขายของคิวไรซิตีคนหนึ่งแกช่างพูดจริง ๆ หยิบของมาแต่ละสิ่ง ๆ ได้ช้าทุกที ขายได้มากกว่าเพื่อน ได้เดินดูแต่ร้านแถวใน มีทั้งเครื่องเพ็ชรพลอยแลเครื่องเงิน เครื่องของโบราณลูกไม้แลอะไรต่าง ๆ แต่วันนี้เปนวันนักขัตฤกษ์ เขาห้ามไม่ให้ขายของก่อนทุ่มหนึ่ง พวกตาขายของเพ็ชรพลอยเปิดของออกไม่ทัน หยิบมือออกสั้น ข้างเราก็อยากจะรีบกลับจะได้ทันกินเข้าสองทุ่ม ตกลงนัดว่าพรุ่งนี้เวลา ๔ โมงเช้าให้เลือกของมาให้ดูที่ ๆ อยู่ กลับมาก่อน ๒ ทุ่มพอแดดลบ ที่นี่แดดลบลงก็หนาว ยามหนึ่งจึงจะมืด จนสี่ทุ่มห้าทุ่มก็หนาวขึ้นทุกที สองยามอยู่แต่เพียงเสียนอนเกือบจะสิ้นทีเดียว หมอสั่งให้ไปเดินแต่เช้า ถึงไม่อาบน้ำก็ต้องให้ไปเดิน วันนี้เปนวันที่จะปิดหนังสือจึงได้ร่างจบไว้เพียงเท่านี้ ยังจะอยู่ที่นี่หลายวัน อย่างที่จะถึงเรื่องขึ้นไม่มีอะไรจะเล่า ถ้าจะคนนักก็จะย่นไปน้อยลง แต่คงยังได้อีกหลายวันกว่าจะสิ้นเรื่องราว เพราะจะมีที่เที่ยวแห่งอื่น ๆ ต่อไปอีก

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

ป. ล. ลืมบอกเหตุว่า ทำไมที่นี่จึงเรียกว่าบาเดนซ้ำสองหน เพราะตำบลบาเดนมีที่อื่นอีกหลายแห่ง ในเมืองสวิตเซอแลนด์ หนทางที่ผ่านมานี้เองก็เรียกว่าบาเดน ในเมืองออสเตรียก็มีบาเดน จึงเรียกเสียว่าบาเดนบาเดน เพราะเมืองเหล่านั้นก็เปนที่อาบน้ำเหมือนกัน แต่ไม่เก่งเหมือนที่นี่ เมืองหลวงของบาเดนนี้เรียกว่าคาลสรูห์ แต่ก่อนเรียกดุกดอม เรียกแกรนดุ๊กเดออฟบาเดน

จ. ป. ร.

โรงอาบน้ำที่เมืองบาเดนบาเดน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๐

คืนที่ ๖๖

เมืองบาเดนบาเดน

วันศุกรที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

ช่างไม่อยากจะตั้งต้นเขียนหนังสือวันนี้เสียจริง ๆ ฤกษ์ไม่ดี ทั้งไม่ควรจะให้ค้างเดือน ไม่ทันคิด ไปจบลงเสียเมื่อวานนี้ ถ้าจบวันนี้ก็จะสิ้นเรื่องถึงหมดเดือน แต่มันค้างอยู่แล้วก็ต้องเขียน จะหนีไปไหนไม่ได้

ต้องตื่นแต่เช้าตามที่หมอกำหนด เวลาสองโมงออกไปเดินจนตลอดสวนทั้งไปทั้งมา แล้วจึงได้ไปกินน้ำที่ศาลากินน้ำอย่างวันก่อน เรื่องกินน้ำนี้พ่อมีความเลื่อมใสมาก เห็นดีกว่าน้ำแรที่เคยกินมาแต่ก่อน ๆ บางทีมันจะแอกติดีได้ด้วยเดินมากอีกอย่างหนึ่ง มีคนไปกินกันเปนกองคักไม่ได้หยุดวันนี้กินถ้วยเดียว เพราะเหตุที่ไม่ได้อาบน้ำ ออกจากที่กินน้ำเดินไปที่อินฮะเลชั่นคือเปนโรงสำหรับสูดอายน้ำฤๅเข้ากระโจม แต่ขี้ตีนพ่อเพลียเต็มที เดินไม่ไหวต้องเรียกรถมาขึ้นไป เพราะระยะทางมันไกล ผ่านน่าโรงอาบน้ำของคนจนซึ่งรัฐบาลสร้างให้เปนทาน ใครจะมาอาบก็มาได้ไม่ต้องเสียเงิน เปนตึกหลังใหญ่ยาวเหมือนกัน โรงที่เข้ากระโจมนี้อยู่เคียงกันแต่ย่อมกว่า ในโรงนั้นเปนห้องเห็นจะสักสิบเอ็ดห้อง ห้องข้างน่าเปนที่สำหรับสูดอายน้ำทั้งห้อง ที่พ่อไปเข้าวันนี้ พอไปถึงมีผู้หญิงมาแต่งตัวให้ เอาเสื้อผ้าดิบยาวกรอมลงไปจนถึงตีนมาสรวมให้ มีลูกกระดุมแถวข้างน่าจนตลอด ในห้องนั้นมีโต๊ะเก้าอี้ตั้งรายรอบผนังห้อง เปนเก้าอี้หวาย โต๊ะหวายทาสี ที่เพดานมีท่อเหล็กใหญ่ประมาณสัก

สองก้านยื่นออกมาแล้วมีท่อขวางเปนคอนนก ปลายคอนนกนั้นมีเปนกระทะสองใบคว่ำเข้าหากัน ต่อรากกระทะนั้นมีท่อเหล็ก ล่ามเข้าไปหาท่อทองเหลืองกลาง น้ำนั้นต้มมาจากอื่น เปนสตีมเดินมาตามท่อ ควันออกจากช่องซึ่งเจาะไว้ตามท่อเล็ก แต่น้ำนั้นตกลงไปตามท่อทองเหลืองที่รับอยู่ข้างล่าง ไม่หยดเปรอะเปื้อนในห้อง มีควันก็ไม่มากนัก อ่อนกว่าเข้ากระโจมเปนหนักหนา เหื่อไม่ออก กลิ่นของน้ำต้มนั้นเหมือนอย่างกลิ่นไม้สน คือฉุน ๆ มีกลิ่นการบูรนิด ๆ แต่นั่งแหละเต็มที่เหลือใจ ที่ต้องนิ่งอยู่เปนชั่วโมงหนึ่งไม่มีอะไรจะทำ ถ้าให้สูบบุหรี่เสียก็จะไม่สู้กระไร นี่บุหรี่ก็ไม่ให้สูบ หาหนังสืออ่านก็ไม่มี มีแต่หนังสือเยอรมันอ่านไม่ออก หาภาษาอังกฤษไปได้โนเวลขาด ๆ อะไรมาต่อกันไม่ติด แต่ก็ต้องขืนใจอ่าน เรื่องราวนั้นนางอะไรก็ไม่รู้เดินลงจากเขา บุกป่าเจอกวางเข้า กวางกระโดดหนีนางนั้น นางนั้นก็กลัวกวาง มันช่างขันต่ออยู่นิดหนึ่งว่าสัตว์ต่างเพศต่างกลัวกัน เพราะมันทำร้ายกัน มนุษย์ก็ทำร้ายกันเหมือนกันกับสัตว์ดิรัจฉาน เว้นแต่เมื่อฆ่าตายแล้วไม่กินเท่านั้น ติว่าสัตว์ดิรัจฉานนิดหนึ่ง แต่มีติเสียอีกอย่างหนึ่ง คือสัตว์ดิรัจฉานอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ฆ่าตัวตาย มีแต่มนุษย์เท่านั้นที่ฆ่าตัวตาย อ่านได้เท่านั้นแล้วเรื่องมันก็หลุดไปตอนอื่น เพราะน่ากระดาษมันขาดหายเสียหลาย ๆ ใบ เปนเรื่องโนเวลไม่ขบขันอะไร เบื่อเหลือเบื่อที่นั่งอยู่ในห้องนั้น ไม่เห็นจะมีคุณมีค่าอะไร พอแล้วเสร็จร้องส้นเคราะห์ได้. เข้าไปดูที่ห้องกลาง ๆ เขามีเปนไส้ไก่ลงมาตั้งเรียงเปนแถว มีคนเข้าไปอ้าปากรับควันอายน้ำก็มี ให้ควันเข้าทางจมูกก็มี ตาหมอแกอยากเอาไปที่นั่น แต่ว่าคนมากจึงเอาไปรมเปล่า แลถึงเปนวันแรกที่จะให้ค่อยเปนค่อยไปด้วย กลับมาอยู่ที่พักจนถึง ๕ โมง ไปถ่ายรูปตามที่ได้นัดเขาไว้ ตาช่างถ่ายรูปแก่คนนี้ได้เคยถ่ายแต่ครั้งก่อน เคยถ่ายรูปเอมเปอเรอวิลเลียม กับเอดเวอด

รูปทรงถ่ายป่าดำ ในแขวงเมืองบาเด็นบาเด็น

แลแกรนด์ดุ๊ก แกรนด์ดัชเชส แลผู้มีบรรดาศักดิ์อื่น ๆ แต่ตู้แกคนเดียว ไม่มีผู้ช่วย มีแต่ผู้หญิงอีกสองคนสำหรับส่งกระจก ไม่คึกคักเหมือนมอนตะโยนที่มีเปนสามสี่คน ถ่ายรูปแล้วกลับมาพอถึงเวลากินเข้า

เวลาบ่ายขึ้นรถโมเตอคาร์จะไปคาลสรูห์เอาตาหมอไปด้วย ไปก็ไปทางรัสตัดต์ซึ่งไปวานนี้ ต่อไปอีกก็เปนท้องทุ่ง ถนนไปในกลางทุ่งผ่านบ้านสักสองตำบล ยังไม่ได้พูดเรื่องหนทางบ้านนอกนี้ วันนี้เรื่องน้อยเห็นจะพอลงได้ ตามถนนที่ไหน ๆ เหมาะเข้าคงมีรูปพระเยซูตรึงไม้กางเขน ตั้งอยู่ข้างถนนเฉย ๆ ก็มี อยู่ที่สามแยกสี่แยกก็มี เปนเสาศิลารูปศิลาบ้าง รูปตก้วทองแดงฤๅปูนบ้าง ที่ขาวจั๊วะอยู่นั้นอย่างหนึ่ง ที่ดำมอลอมอแกอยู่นั้นอย่างหนึ่ง คงจะทาผมดำขลับนุ่งผ้าแดงฤๅผ้าทอง ใครมีศรัทธาก็สร้างขึ้น พาหนะที่ใช้อยู่ตามแถบนี้ ใช้เกวียนกันสอบปากแบะแต่เตี้ย บรรทุกไม่ว่าอะไร ตั้งแต่ศิลาลงไปจนหญ้า แต่ประหลาดที่ใช้จะเรียกว่าแอกฤๅว่าคานก็ตาม เอาไว้ที่ตรงคานรถ แต่มีข้างเดียว จะเทียมม้าฤๅเทียมโคก็เทียมเข้าไปทั้งข้างเดียวเช่นนั้น ข้างหนึ่งมีแต่สายทาม อีกอย่างหนึ่งบางรถบางเกวียนก็มีแอกอยู่ตรงกลาง แต่ก็เทียมตัวเดียว ให้มันคอนกันอยู่ข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งปล่อยเฉย ๆ

บ้านเรือนราษฎรสามัญที่ใช้กันอยู่ คล้าย ๆ กับโบสถ์บ้านนอกเมืองเรา หลังคากรวดสูงขึ้นสมปูนมีผนังอยู่ชั้นเดียวเหมือนโบสถ์เท่านั้น คราวนี้อีกชั้นหนึ่งขึ้นไปอยู่บนขื่อ เจาะน่าต่างทางจั่วก็เหมือนวัดอีกนั่นแหละ คราวนี้ยังมีขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนน่าต่างเดียวอยู่ปลายจั่ว จะเสียบธงเทียวเขียวเหลืองอะไรก็ยื่นออกมาจากน่าต่างนั้น มักจะปลูกขวางถนน มีระยะห่างกันประมาณสักเจ็ดวาแปดวา แล้วก็มีรั้วที่มุมเรือนต่อมุมเรือนถึงกัน นี่เปนบ้านอย่างสามัญโดยมาก

ในการกั้นทางรถไฟไม่ได้ใช้รั้วไม้ถ่วงลูกตุ้มเช่นอิตาลี ไม่มียายแหม่มออกมาเข้าแคร่ คนรักษาทางอยู่ในโรง เครื่องที่ปิดนั้นเปนเหล็กมีตาข่าย จะชักขึ้นโรยลงทำการในโรงสำเร็จ

การทำไร่นา เห็นผู้หญิงทำมากกว่าผู้ชาย ตั้งแต่พื้นดินเปนต้นไป ไม่ใคร่เห็นผู้ชายทำอะไรเลย มีแต่ผู้หญิงเอาผ้าขาวคลุมหัวแล้วทำอะไร ๆ ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง

ทางที่ไปวันนี้ไปเจอะกำลังเขาทำทางกั้นเสียไม่ยอมให้เดิน ที่จริงก็เพราะมีทางอื่นที่ควรจะไปได้ แต่เมื่อถามชาวบ้านมันชี้ให้ออกไปทางกลางนาก็ออกไปจนเหลือแต่ทางเกวียน ไม่ได้ทำอะไรเลย แล่นไปบนดินเฉย ๆ มันก็ไปได้ เพราะดินมันแขง ถ้าเปนบ้านเราก็ไปไม่รอด เดี๋ยวนี้ร้ายที่ทางนั้นยกเปนคันขึ้นมาในที่บางแห่ง ถ้าตกลงไปละก็คันกันเกือบตายถว่าจะขึ้น เพราะมันเกือบจะเล็กกว่าล้อรถ พยุงตัวไปเกือบจะหมดทางไม่มี จะกลับก็ไม่ได้ ตกลงต้องลงช่วยกันอุ้มรถ กว่าจะเอาออกได้แสนประดักประเดิด คราวนี้มีอิตาแก่โดดเข้ามาบอกทางให้ไปที่ชายป่า ไปตามทางอ้ายพรรค์เดียวกันนั้นจนจวนถึงป่า แลเห็นโพรงไม้แต่พอหมาลอดได้ คราวนี้รถอาลวาดใหญ่ จะทำอย่างไรเอาออกก็ไม่ได้ แล่นขึ้นไปอยู่บนนา ปล้ำกันอยู่เปนช้านานออกมาได้ยังกลับรถไม่ได้ ต้องวิ่งถอยหน้าถอยหลังประดักประเดิดเหลือเล่า ไปตั้งแต่บ่ายโมง ๑ บ่าย ๓ โมงจึงได้กลับออกจากท้องนาได้ ต้องแล่นกลับมาเท่าหนึ่งเท่าใดจึงถึงทางที่จะมาทางอื่นบ่าย ๔ โมง ถ้าจะขึ้นไปให้ได้จะถึงบ่าย ๕ โมงซ้ำกลับไม่ได้ จะต้องกลับด้วยรถไฟ เห็นโดมลอยเต็มที แดดก็ร้อนจัด ทั้งพ่อหิวเต็มที ด้วยกินเข้ากลางวันไม่ได้ ไม่อร่อยเลยทั้งหมด เช้าก็ไม่ได้กินอะไร จมูกก็หายใจไม่ใคร่จะออก ปวดหัวข้างหนึ่ง รีบกลับมาก็ไม่ใคร่จะถึง เปน ๕ โมงเศษจึง

ได้ถึง ให้รถล่วงน่ามาแล้ว จะได้ให้หาอะไรไว้ให้กินก็เปล่า ไม่สำเร็จเลย ต้องอาบน้ำ ได้อะไรมากินก็ไม่อร่อยกินไม่เข้า สิ้นเรี่ยวสิ้นแรงเลยนอนแซ่ว อยู่กับที่จนถึงเวลากินเข้า ต้องให้หุงเข้ากิน ทั้งนั้นทั้งนี้เพราะเหตุเปนวันที่ ๓๑ พฤษภาคมอันเปนวันที่สำหรับนางนอง[๑] ต่าง ๆ ซ้ำได้ข่าวรายามุดาเมืองไทรตาย มีความเสียดายเปนอันมาก คืนนี้ก็ได้หนังสือเมล์วันที่ ๒๒ แล ๒๘

คืนที่ ๖๗

วันเสาร์ที่ ๑ มิถุนายน

เช้าวันนี้ฝนตกแต่ไม่รู้สึก ต่อเดินออกไปได้ครึ่งทางฝนโปรยลงมาอีก จึงได้เรียกรถมาขึ้นไปที่กินน้ำ เดินจงกรมแล้วเข้าไป วันนี้กรมสมมตไปด้วยอีกคนหนึ่ง กินน้ำแล้วเดินจงกรมอีกสองเที่ยวจึงได้ไปที่อาบน้ำ เข้าอาบน้ำในห้องเดิม กรมสมมตอาบห้องหนึ่ง วันนี้ขึ้นเวลาเปนให้อยู่ในน้ำ ๑๕ มินิต เพราะกลัวว่าเปนวันแรกจะอ่อนอกอ่อนใจจึงลดไว้แต่น้อยก่อน ที่จริงไม่เห็นมันเปนอะไร ต้องตื่นเช้าพอตกค่ำลงก็ง่วงนอน เดินจนเมื่อยเกือบขาหลุด ว่าที่จริงอ้ายการห่อเมื่อเวลาขึ้นจากน้ำนั้น ถ้าเปนคนขี้กลัวถือลางอยู่แล้วอีกจะน่ากลัว ที่ว่าน่ากลัวมากนั้นคือหมวกสรวมหัว รูปมันช่างเหมือนหมวกศพจริง ๆ คลุมลงไปมากเหลือไว้แต่นัยตา เวลาที่จะห่อนั้นก็ทำราวกับห่อศพ ให้นอนหงายซื่อ เอามือกอดท้องแล้วตลบผ้าขึ้นมาซ้อนกันพอตึงตัวแล้วรัด ๆ ลงไปปลายตีน ยกตีนขึ้นดวัดซ้ายเข้ามาใต้ขา ถ้ากรมศรี[๒] ถูกห่อเช่นนี้คงร้อง

---

๑ นางนอง เปนคำแผลง หมายความว่าเหตุอันตรายโดยมิได้คาด

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนศรีธัชสังกาศ

"อ้ายทำอะไรเช่นนั้น" จริง ๆ แล้วเกณฑ์ให้นอนนิ่งหลับตาอยู่เปนครึ่งชั่วโมง จะเรียกว่ากระไรยิ่งกว่าว่าคล้ายเกณฑ์ให้ลองเปนศพนั้นไม่ได้

ออกจากที่อาบน้ำนี้แล้วไปที่อินฮะเลชั่น วันนี้เปลี่ยนห้องใหม่เข้าไปที่ห้องไส้ไก่ เปนการใหญ่มาก มีแผ่นเหล็กกั้นสองข้าง มีท่อต่อปลายยางอินเดียรับเบอ แล้วมีแก้วเปนรูปคล้ายกับถ้วยล้างตา เอาปากเข้าไปรอที่นั้นให้ควันเข้าในปาก แล้วให้ออกทางจมูก ต้องซัดแล้วซัดเล่าเหนื่อยจะตาย คราวนี้เปนพอกันที เปลี่ยนเครื่องสำหรับให้เข้าในจมูก เปนยางให้ควันออกทางปาก พ่อทำไม่ออกทั้งสองอย่าง ถูกหมอกริ้วว่าทำไม่เปน ที่แท้จมูกมันออกตัน ๆ ควันก็ออกไม่ได้ ในเวลาจะรมนั้นต้องเปนการใหญ่ มีอกเต่าทำด้วยผ้าน้ำมันรองเสียชั้นหนึ่ง แล้วจึงมีอกเต่าผ้าชั้นนอก ยังไม่รู้สึกสมประดีว่ามันเปนอย่างไรเลย ๆ ไม่เกิดความศรัทธา แต่หมอแกว่านานไปจะเกิดศรัทธาก็นิ่งดูไปที กลับมาเวลา ๕ โมง ที่จริงถ้าจะรอไปอีกไม่กินเข้าก็ได้ เพราะน้ำเต็มอยู่ในท้อง แต่เขาจัดไว้ให้กินเพราะเช็ดเมื่อวานนี้ ก็กินที่ห้องชั้นบนจนเวลาเที่ยงก็แล้วเสร็จ

เห็นว่าว่างเปล่าท่าทางดีอยู่ เดิมกะว่าจะไปเที่ยวจะค้าง แต่เห็นอาหารมันกระจุกกระจุย แลเหนื่อยเมื่อวานนี้ จึงได้เลิกเสีย เพราะรู้ว่าอาหารไม่ดี ได้ไปกับบริพัตรแลตุ๊กสามคนเท่านั้น จุรุพงษ์หายเดินไปทางในสวน แล้วแวะดูร้านที่ถนนน่าสวนระไป มันเงียบไม่มีผู้มีคนเปนเวลาเขากินเข้า ไปเข้าร้านบรรเทิงทัศนาคาร[๓] ที่ขายของเก่าต่าง ๆ ซื้อถ้วยเข้าคอเล็กชั่นแลซื้อกล่องโบราณเครื่องแกะงาคริ ๆ โอ้เออยู่เสียเปนนาน จึงได้ไปที่ร้านน่าเรสเตอรองต์ข้างคอนเวอเซชะนัลฮอล

[๓] ทรงเรียกนามตามร้านของพระเจ้าบวรวงศเธอ กรมหมื่นจรัสพรปฎิภาณที่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ตั้งเปนที่ให้คนดู และเปนที่ขายของแปลก ๆ ฝีมือทำในประเทศนี้

ที่ร้านนี้พ่อยังไม่ได้เล่าให้ฟังว่ามันเปนอย่างไร ตามผู้ที่ไปด้วยกันทั้งหมดรู้สึกว่าเปนร้านวัดเขญรมยพิตร คือที่ลานเปนลานเตียนเฉย ๆ ไม่ได้ปลูกหญ้า มีต้นไม้ปลูกเรียงกันเปนสี่แถวพอไขประถึงกัน ข้างแถวต้นไม้ทั้งสองข้างปลูกเปนร้านก่ออิฐถือปูนแต่เตี้ย ๆ กว้างแคบเท่าประรำที่เปนร้านวัดเขญรมยพิตร ถ้าเปนร้านใหญ่ ๆ ก็เอาเสียทั้งสองน่าที่ร้านเล็ก ๆ แย่งออกคนละข้างเหมือนร้านที่วัด มีร้านเครื่องถ้วยอยู่หัวโต่งแล้วถึงร้านยี่ปุ่น ของเก่าของแก่ไม่ได้ดู ต่อไปก็เปนร้านเครื่องผ้าเสื้อแลของกระจุกกระจิกต่าง ๆ ร้านที่สนุกมากนั้นคือร้านตา "เจี๊ยะจอ"[๔] เจ้าของร้านเปนคนแก่หัวล้าน ช่างพูดเล่นตลกเสมอ ยายเมียก็พอได้สำรับกัน แกช่างหาของแปลก ๆ ต่าง ๆ มาขายไม่ได้หยุดปากหยุดมือเลย ประเดี๋ยวหยิบสิ่งนั้นออกมาประเดี๋ยวหยิบสิ่งนี้ออกมา ต่อติดกันอยู่เสมอ แต่คงจะเอาอะไรเลว ๆ ที่เราไม่อยากดูมาขัดจังหวะพอให้เราเบื่อเสียทีหนึ่ง คราวนี้พอยื่นออกมาละกว่าจะเปิดได้คุย ทำหน้าทำตาหลอกให้เราตกหลุมเซอะไปอย่างใดอย่างหนึ่งทุกคราว แล้วจึงจะยอกความจริง ๆ เช่นกับเห็นพ่อถือบุหรี่ครึ่งตัวอยู่ ทำคะวิดคะวาดไปหยิบกลักขีดไฟขึ้นมาตัวสั้นส่งให้ ชักออกมากลายเปนหนูกระโดดขึ้นมาเกาะกลักขีดไฟ ทำหน้าตาตื่นตกใจว่าผิดไป ฉวยเอามาให้ใหม่อีกกลักหนึ่ง คราวนี้ขีดก็ติดแต่ไม่ลุกเปนอันขาด นึกว่าขีดไฟเสีย ขีดเปนสองอันสามอันแกก็หัวเราะเยาะ เลยขอโทษขอโพยว่าขีดไฟไม่ดี จึงได้ส่งขีดไฟจริง ๆ มาให้ คราวนี้เอาบุหรี่มาแจก วันก่อนถูกแกแจกบุหรี่ตัวเอาทีหนึ่งแล้ว วันนี้นึกว่าแกจะหลอกให้เจี๊ยะจออะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง แกก็ยืนยันว่าบุหรี่เวียนนาแกเอามา อ่อนไม่ฉุนดีเกี้ยงให้ดูกลองประจงสูบเกือบตาย หมายว่ามันจะฟู้

๔ เจี๊ยะจอ เปนคำข่าว่ากินสุนัข กรมหลวงประจักษ์ ฯ จำมาจากมณฑลอุดร ทรงเรียกตาคนนั้นเพราะหน้าตาแกเหมือนตุ๊กตากลที่เขาทำให้อ้าปากกินสุนัข

ฟ้ายิ่งยั่งอย่างใด ก็บุหรี่ธรรมดาเรานี่เอง ซายอรุพงษ์แลซอบจริง ๆ ตานี่ขายอะไรเห็นควรซื้อทุกสิ่ง ถัดตาแก่ไปหน่อยหนึ่งเปนร้านเครื่องเพ็ชรของมันเก่ง ๆ มันเปนห้างใหญ่อยู่แฟรงก์ฟอต ถัดขึ้นไปอีกร้านหนึ่งขายบุหรี่มีบุหรี่ดี ๆ มีเครื่องบุหรี่ที่ขัน ติดไว้กับฝา เอาบุหรี่จ่อเข้าไปตัดได้เอง เราไม่ต้องทำอะไร นี่เปนหมดแถบข้างซ้าย แถบข้างขวาหัวโค่งใกล้เรสเตอรองต์ เปนร้านขายลูกไม้ผ้าโปร่ง ยายคลับเจ้าของร้านช่างพูด อธิบายด้วยเรื่องเล็ดพึ่งเสียออกเพลิน แกมีดี ๆ จริง ๆ ซ้ำมีของโบราณซึ่งขายไม่ได้อยู่ในนั้นด้วย จะซื้อก็เช็ดพื้น เลยพาลซื้อแต่ผ้าสำหรับคลุมหน้า ร้านแถวด้านข้างริมต้นไม้นอกจากของเก๋แลของกระจุกกระจิก มีร้านหมวก ปลายที่สุดเปนร้านเครื่องเพ็ชรอีกร้านหนึ่งประมูลกันกับร้านข้างซ้ายอยู่เสมอ ถ้าเข้าร้านนี้ ร้านโน้นคงตามมายืนอิจฉาถ้าเข้าร้านโน้น ร้านนี้ก็ตามมายืนอิจฉาอยู่เหมือนกัน ด้านนอกขายของบุ๋ยบุ่ยย้ำมีเครื่องงาเปนค่อยยังชั่ว พ่อไปยืนให้ช่างกระดาษตัดรูป มันตัดเร็วจริง ๆ ถ้าเข้าไปงานวัดเบญจมบพิตรคงจะรวย แกตัดที่หนึ่งได้ถึงสามรูป วน ๆ เวียน ๆ อยู่เหล่านั้นจนบ่าย มันสบายที่จะต้องการอะไรไปก็เรสเตอรองต์ได้ทั้งสิ้น เดินนิดเดียวถึง กินตับห่านแลไส้กรอกที่ทำสด ๆ เดี๋ยวนั้นทั้งสองอย่าง แล้วให้ไปซื้อตั๋วจะเข้าไปดูในคอนเวอเซชะนัลฮอล แมเนเยอเจ้าของโรงนั้นไม่เอาเงิน ยอมให้เข้าเปล่าซ้ำต้อนรับออกหรู ด้านข้างน่าเปนห้องใหญ่ยาวกว้างขวางมาก มีแท่นแลตั้งเก้าอี้มาก เห็นจะเปนที่ร้องเพลง ถัดเข้าไปข้างในอีกห้องหนึ่งเปนแกละรี โชรูปภาพเขียนแลภาพหล่อ ได้ซื้อรูปภาพเขียนสองแผ่นตุ๊กตาสามตัว ตาแมเนเยอนั้นให้รูปเมืองบาเดนบาเดนอย่างเก่าแผ่นหนึ่ง ออกจากห้องนั้นเข้าไปห้องตอนข้างทำใหม่ มีห้องเต้นรำสองห้องใหญ่ มีห้องซัปเปอห้องหนึ่งห้องนี้แต่งงามมาก เพดานแลผนังเขียนรูปภาพ ประกอบด้วยกระจกเงาแลกรอบทอง เปนทองอร่ามไปทั้งห้อง มีระย้าไฟฟ้าใหญ่ ๆ แขวนทุกห้อง แตรอยู่ข้าง

นอกแต่เปิดช่องให้เข้าที่ด้านหุ้มกลอง ดูเสร็จแล้วกลับขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยวเล่นดัง ๆ ตามเมือง แวะซื้อรูปภาพอีกสี่แผ่น แล้วกลับมานั่งเล่นกลางแจ้งแลเขียนหนังสือจนมืดฝนจึงได้กลับขึ้นบนเรือน วันนี้ชายศรีวงษ์[๕] มาเมื่อเวลากินเข้าแล้ว วิลลานี้เรียกว่าวิลลาสูรศซา ภาษารัสเซียน แต่จะหาคนเขียนชื่อไม่ได้อยู่หลายวันพึ่งสำเร็จในวันนี้ ตกค่ำลงให้ง่วงงึมงำ ของที่ไปซื้อเขาส่งมาจะแก้ดูให้ทั่วก็ไม่สำเร็จ อ้ายการตื่นเช้ามันก็ดี ดูเหมือนว่าจะมีเวลามาก แต่ความจริงมันไม่เปนเช่นนั้น แสงสว่างมีอยู่มันก็พาเที่ยว เวลาทำงานกลับน้อยไปกว่านอนดึก อะไรต่ออะไรค้างเปนเบื้อไป ได้รับโทรเลขกรมดำรง ตามที่กะไว้ว่าจะได้รับก่อนโทรเลขอื่น ๆ ในวันนี้ เปนคำให้พรวันที่ ๑ เดือนยูนตามเคย สิ้นเคราะห์ไปที เคยเข็ดมาหนักกว่าหนักแล้ว[๖]

คืนที่ ๖๗

วันอาทิตย์ที่ ๒ มิถุนายน

วันนี้ฝนตกเรื่อยมาแต่เช้า ตกลงเปนต้องไปรถ ไปกินน้ำแล้วไปเข้าห้องรมควันอย่างวันแรก แปลกแต่ควันมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เวลานั้นเท่ากัน กลับมากินเข้าเนื้อก้อนหนึ่ง แล้วดูของที่พวกชาวร้านเอามาขายตามกำหนด มิสเตอซูแมนที่เคยเข้าไปถ่ายรูปในกรุงเทพ ฯ นานมาแล้ว ๆ มาหาแต่วานนี้ต้องการจะถ่ายรูป นัดให้มาวันนี้ แต่ฝนมันช่างตกไม่หยุด ตกเหมือนบางกอก แต่ตาซูแมนก็สาหัส เอากล้องไปตั้งไว้กลางฝน เอาผ้าน้ำมันคลุมจะถ่ายให้ได้ ตัวก็ยืนตากฝนกระทำทุกรกิริยาอยู่เช่นนั้นจนสงสาร จะออกไปให้ถ่ายฤๅก็เปียกจริง ๆ จนต้องไปขอให้แกหลบเสียสักทีหนึ่งก่อน ต่อเที่ยงฝนจึงได้ขาดเม็ด

---

๕ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีวงศวัฒนเดช ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช

๖ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม เคยเกิดเหตุร้ายได้ทรงประสบวิปโยคทุกขมาหลายครั้งหลายหน วันที่ ๑ มิถุนายนนับว่าเปนวันสิ้นพระเคราะห์

ออกไปให้ถ่ายปลั้มกระไรเลย ช่างเขียนของรูญมาตูที่สำหรับจะเขียนรูป จะแต่งธรรมดาออกไม่สู้เต็มใจ เขาอยากเขียนเต็มยศ แต่ครั้นนึกไปก็ชอบกลดี แต่งเปนธรรมดามันเปนรูปฝรั่ง ไม่เหมือนอยู่บ้าน จึงตกลงยอมจะใส่เสื้อทหารมหาดเล็กเช่นเคยเห็นอยู่ในบางกอกโดยมาก

เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ปรินซชาลส์ เมืองแซกซ์ไวมาร์ซึ่งอยู่โฮเตลแบด เปนคนชอบกันกับรังสิตมาหา อายุเห็นจะประมาณ ๕๐ เศษ เปนทหารม้าแต่งตัวครึ่งยศติดตรา เขามาด้วยรถโมเตอคาร์ เห็นจะเปนรถมีแรงมากมาเร็วเต็มที ว่าสองชั่วโมงถึง ได้อยู่กินเข้ากลางวัน แล้วชวนให้ไปกินเข้าเย็นที่โฮเตลแบดในวันที่ ๔ ดูอัชฌาไศรยเปนคนกว้างขวางที่จะเปนนักเลงอยู่ กลับไปเวลาจวนบ่าย ๓ โมง

กลับขึ้นมานั่งทำงานอยู่จนเย็น เพราะฝนตกและเปนวันอาทิตย์ไม่มีที่ไปแห่งใด ตาซอฟมาแซลมา แต่ก็ไม่มีรำอาการอะไร คราวต่าง ๆ มีวิตกวิจารณ์วิจิกิจฉาอุทัจจเปนเบื้องน่า ที่เขาจะมอบให้แกเปนธุระสำหรับมาฟังข่าวเยี่ยมเยียน หนักอะไรหมื่นอย่าง แต่ก็ไม่มีอะไร เวลาเย็นฝนหาย อยู่ในเรือนอัดใจเต็มทีต้องออกไปเที่ยว พอเดินลงไปฝนก็ตกอีก ต้องเลยเรียกรถมาไปกับบริพัตร ธุรพงษ์ ศิริวงษ์ แวะที่ร้านตา "เจียระจอ" ซึ่งเปนที่ว่าปิด ปิดแต่ประตูไว้ ตาเจ้าของออกมาพยักพเยิดให้เข้าไปในร้าน แปลว่าพวกนั้นขโมยขายของอยู่เสมอ ปิดแต่กระจกน่าร้านเท่านั้น เพราะเขาห้ามไม่ให้ขายในวันอาทิตย์ กลัวชาวร้านจะไม่ไปวัด คนที่มาซื้อของก็จะไม่ไปวัด แต่ที่แท้ถึงห้ามเช่นนั้นมันก็พากันไปเที่ยว ไม่มีใครไปวัดได้เหมือนกัน วัดในเมืองฝรั่ง ถ้าคนไปพร้อมกันหมดไม่มีเว้นเลย วัดจะพอคนเปนเมือง ๆ ตางเมืองจะไม่พอเลย การที่ไปวันนี้ก็เพราะธุรพงษ์ชอบตาแก่เหลือเกิน ตาแก่แกก็ชอบ ตกลงขอให้ถุงเงินที่เปิดเปนกลเข้าอันหนึ่ง แล้วไปนั่งกินไส้กรอกที่เรสเตอรองต์คอนเวอเซชะนัลฮอลจนค่ำจึงได้กลับ ค่ำที่

เรียกว่าค่ำนั้นอย่าได้หลงไปว่ามืด ยังสว่างคือบริบูรณ์ ยามหนึ่งจึงได้โพล้เพล้ กินเข้ามันเปนกินเข้าเย็นกันแท้ ๆ ไม่ใช่กินกลางคืน ได้ลองนับดอกก้ามหยี่ที่เขาเอามาแต่งในโต๊ะกินเข้าวันนี้ มีถึง ๑๓ อย่าง น่ารักจริง ๆ ออกระลงเปนตามเคยไม่มีอะไรจะขาด อยู่กันจนเลยเปนบ้านไปเสียแล้ว จะเดินไปไหนมาไหนคนเดียวก็ได้ไม่หลงเปนอันขาด

วันนี้เปนวันปิดหนังสือ มีความเสียใจที่เรื่องราวช่างน้อยจริง แต่หมดเท่านั้น จะเขียนมากไปก็จะเพ้อ

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๑

คืนที่ ๖๔

เมืองบาเดนบาเดน

วันจันทร์ที่ ๓ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

หญิงน้อย

รายงานวันนี้อยู่ข้างจะย่อหย่อน ออกจะหมด ๆ เรื่องเพราะไม่มีที่ไปข้างไหน ซ้ำอยู่อย่างแต่ก่อน มาอายน้ำแลรมจมูกปาก วันนี้รมทั่วขึ้น กว่าจะกลับมาได้เกือบบ่ายโมงหนึ่ง มากินเข้ากลางวันกับหม่อมชาติเดชอุดม[๑] แลนายผาด[๒] ซึ่งพึ่งมาถึง ได้สนทนากับหม่อมชาติแล้วอ่านหนังสือที่ได้รับกำลังค้างอยู่ เกิดไฟไหม้ขึ้นที่ริมเรือนที่อยู่ พากันลงไปดูที่ถนน

ไฟไหม้อย่างฝรั่งกร่อย ๆ เหมือนฝนอย่างฝรั่ง ไหม้พื้นชั้นต่ำซึ่งอยู่ใต้ดิน มีลูกกรงเปนน่าต่างสูงจากทางคนเดินประมาณสักศอกคืบ ตึกที่ไฟไหม้นั้นเปนตึกอยู่หว่างทางสามแยก ลึกเข้าไปสักหน่อยหนึ่ง แต่คงยังอยู่ในตอนห้องที่ออกถนนสองข้าง เปนควันพลุ่ง ๆ ออกมาจากลูกกรงเหล็ก ดูมันเงียบ ๆ กร่อย ๆ ไม่ตึงตังเหมือนไฟไหม้ในเมืองเรา คนที่มาดูก็มาอ่อย ๆ ไม่ไหลพลั่ง ไปลีศคอยกวาดให้ขึ้นยืนอยู่บนทางคนเดินที่ตรงกันข้าม ไม่ยอมให้เดินในท้องถนนเลย ในท้องถนนมีแต่กองดับเพลิง ซึ่งไม่มีคนมากเท่าใด เอาสายสูบมาติดเข้ากับก๊อกที่มีอยู่กลางถนน น้ำขึ้นมาเองไม่ต้องสูบ มีคนสำหรับให้การ

---

๑ นายพลตรี หม่อมชาติเดชอุดม ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ)

๒ นายร้อยเอก หลวงภูวนาถนฤบาล ผาด เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาเทพหัสดิน)

ประเดี๋ยวบอกให้เปิดน้ำ ประเดี๋ยวบอกให้ปิดน้ำ เห็นจะเปนเมื่อเวลาย้ายปลายสูบ ไม่เห็นมีใครตกใจ ร้านที่อยู่ใกล้ ๆ เปนเครื่องกระดาษเครื่องผ้าติดกันกับห้องที่ไฟไหม้ก็ไม่ย้ายของ คนที่อยู่ชั้นที่ ๑ ขึ้นไปจนชั้นยอดยังออกมาเยี่ยมน่าต่างดูจนทนควันไม่ไหวจึงได้หลบ คนที่ย้ายที่มีแต่ชั้นที่เสมอพื้นดิน ดับมันช่างยากประดักประเดิดเสียจริง ๆ ไปดู ๆ จนเบื่อต้องกลับ คนอื่น ๆ ที่มาดูก็มักต่างคนต่างเบื่อเข้ากลับไป ที่มาใหม่ก็มายืนดูแทน เบ็ดเสร็จคนดูสักสองร้อยเศษเท่านั้น แต่ดับกันเสียนานถึงสองสามชั่วโมงจึงได้เปนอันสำเร็จ

จะเล่าไหลไปถึงเรื่องรถจ้างที่นี่สักหน่อย รถที่มาคอยรับจ้างนั้น คอยอยู่ริมถนนเรียงกันตามลำดับ เปนประเพณีของเขา ถ้าใครไปเรียกรถ ๆ ที่อยู่ต้นแถวเปนผู้จะได้รับจ้างก่อน ใครมาจอดคอยใหม่ก็ต้องอยู่ข้างหลังต่อลงไป วันนี้เวลาพ่อไปดูไฟยืนอยู่น่าแถวรถจ้าง ผเอิญอ้ายรถหลังคันหนึ่งมา เห็นไฟไหม้ก็หยุดดูไม่ได้ไปเข้าแถว คนมาดูไฟมากขึ้นยืนบังหน้าไม่ใคร่จะเห็น พ่อก็เรียกรถหลังที่มาดูไฟนั้นให้ขยับมาอีกนิดหนึ่ง จะได้นั่งพักแลถ่ายรูปด้วย อ้ายคนขับรถเหลียวซ้ายแลขวาบอกจะไม่มา ครั้นขืนเรียกซ้ำต้องมา อ้ายเจ้าของรถต้นแถวหาว่าแย่ง มาเอ็ดกันใหญ่ รถจ้างที่นี่มีหลายอย่าง อย่างหนึ่งนั้นรถแลนดอ อีกอย่างหนึ่งรถวิกตอเรีย อีกอย่างหนึ่งเปนรถมีซอดีคอยู่ข้างหลังคา เปนอย่างเลวลงไป แต่ใช้ม้าคู่ทั้งนั้น มีรถโมเตอคาร์สำหรับโดยสานเดินอยู่ก็มาก ประหลาดที่ไม่มีรถรางเลยแต่สักสายเดียว จะเดินไปไหนมาไหนดูสดวกไม่มีอะไรกีดขวาง ตั้งแต่มาครั้งนี้มีเมืองเดียวซึ่งไม่มีรถราง ที่อื่นบางเมืองมีมากเกินต้องการ เช่นเมืองมิลันแล้วโทษถึงเดินไม่ได้ เกะกะยิ่งกว่ารถเจ๊กเสียอีก ไม่เที่ยวขวางหน้าคนก็จริงอยู่แล แต่ไปแผ่กีดถนน จะไปไหนไม่ได้สดวกเลย รถโมเตอคาร์ รถม้าต้องไปจอดเบนแพคอยให้รถรางเลื่อน เมืองตุรินมีรถรางมากเหมือนกัน แต่เปนเมืองที่ควรมี เพราะถนนใหญ่ ๆ ยาวลิ่วตรง ๆ ไม่มีที่กีดขวางอันใดเลย

เมืองอื่น ๆ ถนนเล็ก ๆ เท่าถนนเจริญกรุงบำรุงเมือง อย่างโตก็เท่าถนนจักร เอารถรางเข้าไปเดินเสียสองสาย ไปสายมาสายเลยอุดถนนหมด มาคราวก่อนรถรางยังไม่สู้มีเท่าไร คราวนี้เต็มไปด้วยรถราง จนกระทั่งเมืองในริเวียราที่ไม่ใหญ่โตเท่าใด ก็ต่างเมืองต่างมีรถรางทุกแห่ง เสียงดังอยู่เสมอ ที่เมืองนี้เงียบไม่มีอะไรโครมครามแปลกกว่าเมืองอื่น ๆ มาก

กลับมาทำงานต่อไปอีกจนกระทั่งบ่าย ๕ โมง ฝนตกพรำเพรื่อไม่ได้หยุดได้หย่อน พอแดดออกจึ่งได้ลงเดินไปเที่ยว หนาวจนต้องสวมโอเวอโก๊ตไปร้านตาแก่แลร้านเครื่องเพ็ชร์ ไม่สู้ได้ซื้ออะไร แล้วเลยไปกินไส้กรอก วันนี้มียายแก่เที่ยวมากกว่าทุกวัน เมื่อว่าโดยปรกติแล้วคนน้อยกว่าทุกวัน เห็นจะเปนด้วยเรื่องฝนแลหนาว นั่งเผลอไปจนเวลาทุ่มหนึ่งจึ่งได้กลับ วันนี้ได้ลงมือเซ็นชื่อสมุดวันเกิดที่ส่งมาใหม่แทนที่ก่อน

ลืมเล่าถึงเรื่องท่อน้ำที่สำหรับใช้น้ำมาอาบ มีทรายปนอยู่ในนั้นมาก ถ้าเปนท่อตั้ง กว้างประมาณ ๓ นิ้ว ๔นิ้ว ใช้สองปีต้องเปลี่ยนใหม่ เพราะเปนศิลาทรายกรังอยู่ในนั้นแขง เหลือช่องอยู่ประมาณสักนิ้วกึ่ง ถ้าเปนท่อนอน จึงหนาอยู่แต่ข้างล่าง ตอนข้างบนไม่มีศิลาจับ

เครื่องที่สำหรับรมจมูกแลปากนั้น มีท่อน้ำร้อนท่อหนึ่ง ท่อน้ำเย็นท่อหนึ่ง มาเจือกันให้พอดี มีหลอดแยงลงไปในหม้อน้ำอันหนึ่ง เข้าลมออกมาอันหนึ่ง รูปร่างเหมือนหลอดแก้วที่เป่าน้ำอบฝรั่งไม่ได้มีผิดเลย ปลายหลอดเฉภาะตรงช่องที่จะเข้าจมูกแลปาก น้ำที่มีกลิ่นสนนั้น ใช้ใบสนแลน้ำมันสนเจือให้มีกลิ่นเช่นนั้น ว่าเปนยา

อนึ่งในถนนที่เมืองนี้ มีแปลกกว่าที่อื่นอยู่แห่งหนึ่ง ใช้ทางคนเดินไว้กลางถนนอีกสายหนึ่ง ปลูกต้นไม้สองแถว มีถนนรถสองข้าง ทางคนเดินมีริมน่าตึกแคบ ๆ อีกข้างละสาย แต่ถนนไม่กว้างเท่าไร อยู่ในสักสิบสองวาเท่านั้น

ที่ในทางคนเดินกลางนั้นมีน้ำพุ เปนน้ำที่เจาะขึ้นมาจากแผ่นดินพลุ่งขึ้นเปนน้ำร้อน แต่ร้อนนั้นต่างกัน บางแห่งก็ร้อนมาก บางแห่งก็ร้อนน้อยมีถึง ๒๒ ตำบล ไหลร้ออยู่เสมอ ใครเดินไปมาแวะกินได้ไม่ต้องเสียอะไร อุปเทห์นั้นก็เปนยาขึ้ดเหมือนตำบลที่ไปกินน้ำเหมือนกัน ในเรื่องน้ำเปนยาของเมืองนี้ออกจะเปนทานมาก ไม่ใช่หาผลประโยชน์ โรงที่กินน้ำอาบน้ำแลที่รมนั้น รัฐบาลออกเงินอุดหนุนอยู่ทุกแห่ง ค่าธรรมเนียมที่เก็บได้ไม่คุ้มโสหุ้ย

วันนี้มอนตโยนีได้ส่งรูปที่เขาได้ถ่ายมา งามดีเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่มีอย่างละอันได้ส่งเข้าไปแรกในบางกอกก่อน ช่างเขียนของรูญมาลงมือถ่ายรูปต่อวันพฤหัศบดีจึ่งจะได้ลงมือเขียน เพราะในสองวันนี้จะไม่อยู่

คืนที่ ๗๐

โฮเตลเดอละยุโรป เมืองไฮเดลแบ็ก

วันอังคารที่ ๔ มิถุนายน

ตื่นแต่เช้า เดินไปกินน้ำแล้วไปอาบน้ำ รมควันเหมือนเมื่อวานนี้ กลับมา ๙ โมงหิวเต็มที่ นัดให้เขาเตรียมกับเข้าเที่ยงทนไม่ไหวต้องเอาซุปมากิน แล้วหุงเข้าขึ้นกินกับกับเข้าไทย ทำอะไรโรๆ เรๆ อยู่จนเวลาบ่ายโมง ๑ ไปสเตชั่นจะไปไฮเดลแบ็ก แบ่งไปแต่น้อย คือ บริพัตร อุรุพงษ์ กรมสมมต พระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ นอกนั้นอยู่บาเดนบาเดน รถออกจากสเตชั่นประเดียวเดียวก็ถึงโอส แต่ต้องไปประดักประเดิดอยู่ที่โอสนาน เขากล่าวกันว่าธรรมดาช้ากว่านี้ เพราะต้องไปนั่งคอยจักรรถ นี่ไม่ต้องเปลี่ยนรถแต่ต้องลากไปลากมาถอยน่าถอยหลังหลายหนจริงๆ เปนนานจึงได้ไปได้ ไปทางรัสตัต มีเมืองแลบ้านใหญ่ตามระยะทางอยู่ข้างถี่มาก ผ่านป่าไม้หลายแห่ง นอกนั้นก็เปนที่ไร่

ที่นาตลอดไปหมด แถบนี้ลงมือเกี่ยวหญ้ากันบ้างแล้ว เขาว่าในฤดูหนึ่งบางที่เกี่ยวได้ถึง ๓ เที่ยว ผู้หญิงทั้งไถทั้งปลูกพื้นดินเกลื่อนไปทั้งทุ่ง แถบนี้มีแปลกที่ปลูกฮ้อป ซึ่งสำหรับทำเบีย เปนไม้เลื้อยใช้ปักไม้เล็กๆ เปนคานเรียงไสวไป บางแห่งก็ใช้ปักเสามีไม้ข้างบน แล้วโยงลวดให้ไต่ ดูการเพาะปลูกบริบูรณ์ดีมาก เวลาบ่าย ๓ โมงถึงไฮเดลแบ๊ก ปรินซชาลสออฟเซกซไวมาร์แต่งตัวเต็มยศกับเบอโดมาศเตออย่างเดียวกันกับแมร์กับทั้งข้าหลวงกำกับเมือง คือปริเฟกต์ แลนายทหารบังคับบริเกดไปคอยรับที่สเตชั่น เมื่อได้ทักทายปราไสยกันโดยย่อแล้วขึ้นรถม้าออกจากสเตชั่น คนแน่นสองฟากถนน เพราะเปนการรู้ปรากฏกันแล้วในเรื่องที่จะมา ตามเรือนริมถนนแขวนธงตลอดทุกถนน ตรงมาที่โฮเตลเดอละยุโรป โฮเตลนี้น่าออกในสวน ห้องหับสบายดีมาก ดีกว่าที่ซึ่งอยู่ที่บาเดนบาเดน ที่โน่นคนาวเต็มที่ รับลมทุกด้าน น่าต่างก็ไม่มิดชิดที่นี่อุ่นสบาย มาพักอยู่ครู่หนึ่งขึ้นรถโมเตอคาร์ไปดูคาเซอลซึ่งเปนวังเก่าครั้งปะละติน เมื่อแรกเข้าใจว่าจะอยู่บนเขาสูงมาก ที่จริงไม่สู้สูงนัก รถโมเตอคาร์ขึ้นได้สบาย ที่คาเซอลนั้นเฉภาะตั้งอยู่บนเงื้อมเขา ซึ่งแลเห็นเมืองไฮเดลแบ๊กตลอดทั้งเมือง

เมืองไฮเดลแบ๊กนี้มีคนสี่หมื่นเศษ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเนกกา มีเขาเปนเทือกใหญ่อยู่ทั้งสองฝั่ง เมืองตั้งอยู่ในหว่างเขาสองฟากน้ำ ที่คาเซอลนี้ได้เปนวังของเคานต์ปะละตินประมาณเจ็ดร้อยปีเศษมาแล้ว ได้อยู่สืบต่อๆ กันมาจนกลายเปนเมืองขึ้น ได้เปนเมืองหลวงของปะละติเนตประมาณสักห้าร้อยปี ภายหลังเกิดความลำบากด้วยเรื่องสาสนาไม่ถูกกันกับพวกโปรเตสตันตในเมือง จึงได้ย้ายไปอยู่มันไฮม์ เมืองไฮเดลแบ๊กเปนของแกรนด์ดัชชีออฟบาเดนมาได้ร้อยปีเศษ ตอนในระหว่างคาเซอลกับแม่น้ำเนกกาเปนเมืองเก่า นอกนั้นออกไปเปน

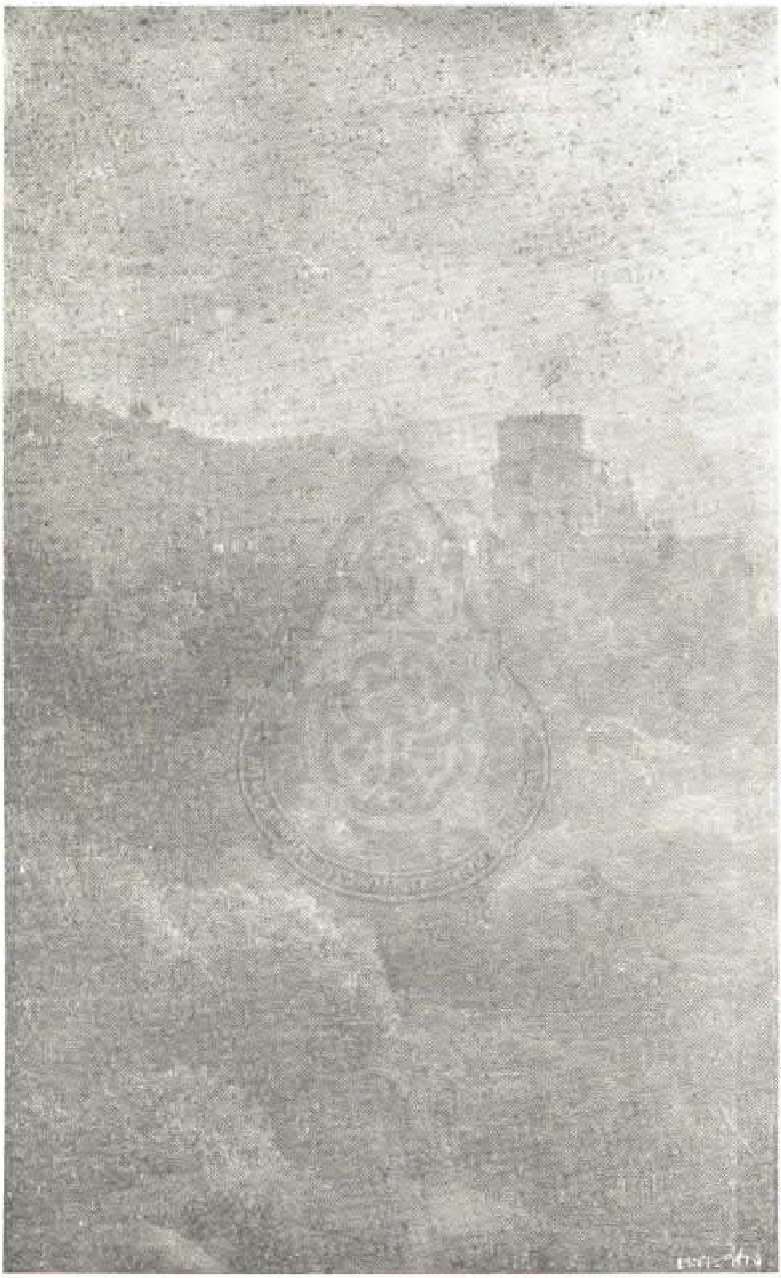

รูปทรงถ่ายคาเซอลเมืองไฮเดลเบอค

เมืองใหม่ คาเซอลนี้เคานต์ปะละตินชื่อรูดอลฟที่ ๑ เปนผู้สร้าง แล้วได้ขยายต่อ ๆ กันมาใหญ่ขึ้นทุกที มาทำลายเสียเมื่อครั้งแผ่นดินลุยซที่ ๑๔ ประมาณสองร้อยปีมาแล้ว แม่ทัพฝรั่งเศสมาตีได้แล้วตั้งอยู่ในฤดูหนาว ครั้นรู้ว่าทหารเยอรมันมา คิดจะล่าไปจากที่นี้ จึ่งได้รเบิดเสีย ภายหลังเอเลกเตอสองคนได้มาคิดอ่านที่จะกลับสร้างขึ้นให้เปนที่อยู่ได้ แล้วถูกฟ้าผ่าซ้ำรดอีก คราวนี้เลยทิ้งไว้ร้างเช่นนั้น เกือบร้อยห้าสิบปีแล้ว มีผู้ที่คิดจะทำหลังคาขึ้น แต่เห็นกันว่าจะไม่งาม สู้ทิ้งไว้เช่นนี้ไม่ได้ จึ่งได้คิดอ่านรักษาไว้เปนที่ร้าง

ที่คาเซอลนี้ แลเห็นได้ว่าไม่เปนการที่ได้คิดทำครั้งเดียว เพราะสร้างต่อ ๆ กันเกะ ๆ กะ ๆ ด้านข้างหลังซึ่งเปนทางเข้าไปนั้นมีคูลึก แต่เปนคูแห้งไม่มีน้ำ มีตพานข้ามเข้าแต่เฉภาะตรงประตู ประตูเปนสองชั้น แลมีตรางเหล็กซึ่งหย่อนลงมาจากเบื้องบนชั้นหนึ่งด้วย ล้วนแล้วแต่ก่อด้วยศิลาแดงทั้งสิ้น แต่ที่ตัวตึกมีเครื่องประดับลวดลายแลตุ๊กตามาก เปนศิลาเหลืองปน มีมิวเซียมที่สำหรับเก็บรูปแลสิ่งของเก่า ๆ กับทั้งแผนที่แลหนังสือเก่าที่เขียนตั้งพันปีแล้วยังเก็บไว้ได้ สิ่งซึ่งเปนของขันอยู่นั้น คือถังเหล้าใหญ่สองถังแลรูปคนเตี้ย ซึ่งเปนคนกินเหล้าจุ เปนตลกหลวงของเจ้าผู้ครองเมืองในเวลานั้น ถังเหล้านั้นจุเหล้าถังสี่พันแคลันยนคาเซอลนี้เปนที่แลดูวิวเมืองไฮเดลแบ็กได้งามดี มีที่สวนเลียบไปตามไหล่เขามีที่สำหรับดูเมือง แลมีเวสเตอรองต์มีแตรเป่า ได้เดินดูจนตลอด มีคนไปคอยถ่ายรูปแลไปดูมาก กลับลงมาตามทางเดิมแวะไปที่ร้านแห่งหนึ่ง ซื้อรูปแลที่ระฤกเมืองไฮเดลแบ็กเล็กน้อย แล้วกลับมากินน้ำชาที่โฮเตลเวลาบ่าย ๔ โมงวันนี้นึกตกใจว่าฝนจะตกใหญ่เสียแล้ว พอบ่าย ๕ โมงออกมืด ๆ จวนจะค่ำหนาวจัดปรอทถึง ๕๗ แต่ก็ไม่มีฝน

เวลาทุ่มครึ่ง ไปกินเข้าที่บ้านปรินซชาลส์ ซึ่งอยู่ตรงคาเซอลลงมา เจ้าหญิง

แลลูกสาวต้อนรับดีอย่างยิ่ง มีเจ้าอินฟันต์เมืองสเปน ชื่อหลุยส์คนหนึ่งมาเรียนหนังสืออยู่ที่นี่ ได้รับเชิญไปในที่นั้นด้วย รังสิตเจ็บไปอยู่ที่โรงพยาบาลไปรเวตของโปรเฟสเซอไฟลเนอ ได้ไปช่วยจัดอยู่ที่เรือนนั้น เพราะพึ่งจะลุกไปได้ ไม่ได้ไปรับที่สเตชั่นแลไม่ได้มาที่โฮเตล นอกนั้นมีพวกที่ไปรับที่สเตชั่น แลครูโรงเรียนซึ่งเราจะไปดูอิลลุมมิเนชั่น ปรินซซาลส์นั้นอายุคราวเดียวกันกับพ่อ แต่เธออ่อนเดือนกว่า คือเกิดเดือนดิเซมเบอ นั่งโต๊ะมีผู้หญิงแต่สองคน คือเจ้าหญิงไวมาร์ แลลูกสาวชื่อโซไฟเท่านั้น เจ้าหญิงนั่งขวาแลซ้ายพ่อ เจ้าชายนั่งตรงหน้า รพีแลกรมสมมตนั่งซ้ายขวาเจ้าชาย บริพัตรขวาเจ้าหญิง รังสิตซ้ายเจ้าหญิงลูก แต่งอิวนิงเดรสติดตราทุกคน อินฟันต์สเปนติดตราชาลสดิเทิดดวงเล็ก เจ้าหญิงช่างพูดทั้งสองคน เจ้าชายดูเปนคนใจคอกว้างขวาง ชอบเล่นกับเด็ก ๆ ล้อกันได้ เจ้าสเปนเห็นจะเปนคนชอบสนุกมาก พูดกันในโต๊ะอยู่ข้างจะสนุกตลอด กินเข้าแล้วขึ้นไปชั้นบน การจัดห้องชั้นบนสนุกมาก เจ้าหญิงเปนคนชอบรูปช้าง ไม่ว่าช้างชาติใดภาษาใดทำด้วยสิ่งใด มีเปนกอง ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ว่าเก็บเล่นมาแต่เด็ก ๆ ข้างลูกสาวนั้นชอบรูปลิง ที่นี่สูบบุหรี่ไม่ห้ามกันเลย ใช้บุหรี่ตัวใหญ่ ดูเหมือนจะสูบซิกาเรตแต่ผู้หญิง นั่งพูดกันเพลิน รังสิตเล่าเรื่องเมืองไทยไว้เสียหมดแล้ว นับขี้ชวดฉลูคล่องทุกคน เจ้าหญิงลูกสาวนั้นเปนช่างเขียน ให้รูปที่เธอเขียนเองแก่พ่อแผ่นหนึ่ง แลเซ็นชื่อในสมุด คุยกันเพลินถึงเวลาที่จะไปดูไฟไม่ทันรู้สึก เจ้าหญิงสองคนได้ขึ้นในรถมณีรัตนกับพ่อ นอกนั้นไปรถม้าแลรถโมเตอคาร์ต่อไป ออกจากบ้านเดินเลียบไปริมน้ำเนกกา คนเต็มทั้งสองฟากถนน ไปข้ามฟากที่สะพานใหม่ แล้วเลี้ยวไปตามฝั่งโน้น หยุดที่โรงเรียนของดอกเตอโชลแบรค แลมิสเตอแคตติ์ โรงเรียนนี้เปนโรงเรียนซึ่งคนต่างประเทศมาเรียน มีอังกฤษเปนมากกว่าพวกอื่น เจ้าสเปนก็เรียนอยู่ในที่นี้ เรือนอยู่กลาง สูงขึ้นไปมากต้องขึ้นกระไดจนเหนื่อย แต่ที่นั้น

แลดูแผนที่จากน่าต่างงามมาก อยู่เยื้องกับคาเซอลหน่อยหนึ่ง เมื่อพักพอควรแล้ว ได้ลงมืออิลลุมมิเนชั่น การอิลลุมมิเนชั่นนั้นก็คือจุดดอกมตาดสีแดง มีเครื่องบังให้แสงสว่างจับผนังคาเซอลที่ร้างนั้น จนแลดูเหมือนหนึ่งถ่านที่กำลังติดเพลิง แล้วลงมาอิลลุมมิเนชั่นตพาน ซึ่งเปนตพานโบราณหลายร้อยปีมาแล้ว เหมือนกับคาเซอลนั้น แล้วจึงจุดดอกไม้ในเรือกลางแม่น้ำ การจุดดอกไม้เหล่านี้งามดีมาก เสียงพลุดังก้อง เพราะมีเขาทั้งสองฟาก แล้วเลี้ยงน้ำชาแลขนมกันต่อไปจน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ ขากลับ ๆ ทางตพานโบราณ แวะส่งเจ้าหญิงสองคนนั้น แล้วจึงได้กลับมาโฮเตล

คืนที่ ๗๑

วันพฤหัศที่ ๕ มิถุนายน

เช้า ๔ โมงไปที่บ้านรังสิต ซึ่งเปนที่เช่าเขาอยู่ น่าเรือนไม่ได้อยู่ริมถนน มีสวนอยู่บนข้างเขา ต้องขึ้นทางเวียนขึ้นไปจึงถึงตัวเรือน ชั้นล่างเปนที่เจ้าของเขาอยู่ เจ้าของบ้านนี้เปนออฟฟิศเซอทหาร แต่ออกจากราชการแล้ว ลงมารับทั้งลูกชายแลลูกเด็ก เอาดอกไม้มาให้แล้วขึ้นไปที่เรือนชั้นรังสิตอยู่ทีเดียว เรือนนั้นสี่เหลี่ยมกั้นสกัดกลางเปนสองตอน แต่ตอนข้างในกั้นสกัดอีกผนังหนึ่ง เปนทางขึ้นเสียห้องหนึ่ง เปนที่นอนห้องหนึ่ง เขาแต่งเรือนเขาสนุกดี มีรูปหล่อรูปเขียนต่าง ๆ ได้กินเข้าเช้ากันที่นั่น มีเข้าต้มแลไข่เจียวกับปลาเฮอริงชุบไข่ทอดแทนปลากุเรา น่าต่างเรือนนั้นแลดูไปได้ไกลทั้งด้านน่าแลด้านในห้องนอน มีช่างถ่ายรูปที่เที่ยววิ่งตามถ่ายเมื่อวานนี้ขอมาหา เอารูปแกรนด์ดุ๊กแกรนด์ดัชเชสกับอีกรูปหนึ่งมาให้ ขอถ่ายรูปด้วย ได้นั่งให้ถ่ายที่ทางลงจากเรือน แล้วไปถ่ายอีกแห่งหนึ่งถึงสตูเดียว เจ้าคนนี้เปนคนเคยเข้าไปอยู่กับเลนซในบางกอก มีรูปไทย ๆ ติดอยู่ที่ข้างทางที่จะเข้าไปเปนอันมาก เขาถ่ายอย่างครึ คือเล่นแสง

นั่งเข้าแล้วมีฉากผ้ามาบังหน้าเสียเลย ๆ ให้แสงสว่างเข้าแต่เฉภาะ ดวงที่จะคืออยู่ถ่ายสามคู่ พอเหมาะเวลา ๕ โมงจวนเที่ยง ได้ไปที่ยูนิเวอซิตี โปรเรกเตอรับเข้าไปในห้องซึ่งเปนที่ไว้สมุดลงชื่อนักเรียนแลไว้เครื่องสำหรับตำแหน่ง มีไม้สำหรับถือ แลขวดหมึกเปนต้น ซึ่งเปนของเก่าหลายร้อยปีมาแล้ว สมุดที่สำหรับลงชื่อนักเรียนนั้นเปนเล่มใหญ่ เย็บใบปกอย่างงาม มีอีกเล่มหนึ่งสำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ไปเยี่ยมยูนิเวอซิตีนั้น มีแกรนด์ดุ๊กเยอรมันเคราน์ปรินซแลลูกโตเปนต้น เขาให้พ่อลงชื่อในสมุดเล่มนั้นด้วย แล้วไปดูห้องเรียนซึ่งสำหรับเล็กเชอ อันมีที่นั่งได้เขียนขูดขีดเจาะเปรอะไปทั้งหมด แลดูที่สำหรับขังพวกสตูเดนต์ เต็มไปด้วยรอยเขียนรูปเขียนหนังสือ แลมีรูปถ่ายติดหลังประตู อันบรรดาพวกนักเรียนที่ต้องขังได้เขียนขูดขีดไว้ นับแต่หลายร้อยปีมาในนั้นมีรูปบิศมากที่เคยต้องโทษ มีเตียงนอนเปนเตียงเหล็กเตี้ย ๆ อย่างเฟอะฟะห้องละสองเตียงสามเตียง แต่พวกนักเรียนที่ถูกขังนั้นไม่มีใครเดือดร้อน ออกจะเปนเก๋ ๆ การเรียนยูนิเวอซิตีนั้น ไม่ใช่เรียนหนังสือ การที่จะอ่านหนังสือนั้นเปนส่วนของตัวเองที่จะอ่าน ชั่วแต่ต้องไปฟังเล็กเชอ เล็กเชอนั้นเรื่องต่าง ๆ ห้องต่าง ๆ ตามแต่จะเลือกฟัง แล้วกำหนดจดจำไว้ มาเรียนด้วยหนังสือต่อในที่ของตัวเอง สตูเดนต์ในเมืองนี้มีประมาณสองพันคน แบ่งเปนคณะต่าง ๆ เครื่องหมายสำหรับคณะนั้นใช้หมวกสีขาว สีแดง สีเหลืองเปนต้น มีการเล่นต่าง ๆ ซึ่งปรับกันด้วยไม่ใช่อย่างอื่นมีให้กินเหล้าเบียเปนพื้น มีแทงดาบฟันดาบ ซึ่งจำจะต้องเล่น เปนกำหนดวีกละสองครั้ง ถ้าใครมีบาดแผลยิ่งมากยิ่งเก่ง ที่นี่ไม่ได้มีกำหนดว่าต้องอยู่เพียงอายุเท่าใด จะอยู่ไปเท่าไร ๆ จนอายุ ๓๐ ก็ได้ การที่ต้องโทษนั้น ก็เรื่องข่มเหงแลเกะกะในกลางถนนเปนพื้น ด้วยคนหนุ่ม ๆ คนองพานจะเกะกะ แต่ถ้าทำความผิดถึงเปนโทษอาญา ยูนิเวอซิตีต้องส่งศาล

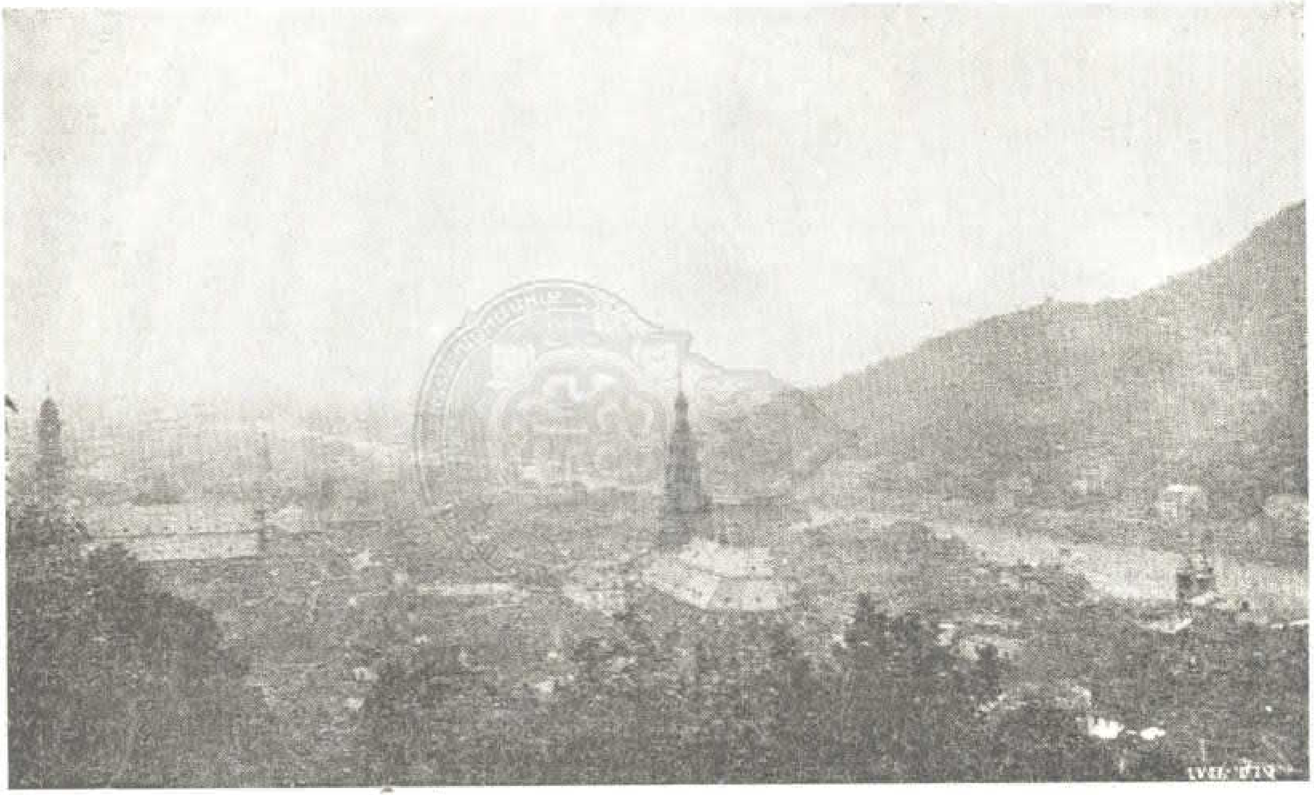

รูปเมืองไฮเดลเบอค ทรงถ่ายจากคาเซอล

ในเวลาค่ำวันนี้เปนวันแห่ได้งานประจำปี ได้ที่แห่นั้นเปนได้คบเราธรรมดา แต่ไม่ใช่มาแห่หมดทั้งสองพัน ขอกำหนดเกณฑ์ไปตามหมู่ของนักเรียน แล้วเขาก็เกณฑ์กันเอาพวกที่มาใหม่ ๆ แลพวกที่เลว ๆ หน่อยมาแห่ มีธงประจำกอง แลประจำหมวด มีแตรเป่า ได้เดินเปนสองแถว แห่ขึ้นไปบนเขา แล้วไปหยุดร้องเพลงที่มอนยุเมนต์ยืศมาก แล้วเดินกลับลงมาไปตามถนน จนถึงน่ายูนิเวอซิตี โปรเรกเตอของยูนิเวอซิตีรับอยู่ที่นั้น พอถึงที่นั้นก็ตั้งได้เปนสี่กอง แล้วเอาคบที่ตพายไปด้วยนั้น ประกันร้องเพลง เปนเสร็จการแห่เท่านั้น ยูนิเวอซิตีเช่นนี้ผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ลูกเอมเปอเรอไปก็ต้องเข้า ผู้มีบรรดาศักดิ์มาแต่ก่อนๆ ก็เปนพวกยูนิเวอซิตีทั้งนั้น แต่มีหลายแห่งด้วยกัน ไม่ใช่แต่ที่นี่แห่งเดียว ที่นี่เปนยูนิเวอซิตีโบราณที่สุด ก่อนที่อื่น ๆ ในคอนตีแนนต์นี้

ดูยูนิเวอซิตีแล้วกลับมากินเข้ากลางวัน แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเมืองมันไฮม์ ซึ่งอยู่ไม่สู้ไกลจากเมืองนี้นัก เปนเมืองที่ได้ย้ายเมืองหลวงปะลาติเนตไปตั้งดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ตั้งอยู่ริมแม่น้ำไรน์ เวลานี้กำลังมีการเอกสหิบิเชนแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสไปอยู่ที่นั้น การเอกสหิบิเชนนี้ได้จัดทำขึ้นเปนการฉลองที่ได้สร้างเมืองครบสามร้อยปี เมืองนั้นมีจำนวนคนแสนสี่หมื่น อยู่ใกล้ร่วมแม่น้ำเนกากับแม่น้ำไรน์ เดี๋ยวนี้เปนเมืองท่าค้าขายใหญ่ ตามที่แกรนด์ดุ๊กรับสั่งว่าเปนที่ ๓ ในเมืองทั้งปวงแถบแม่น้ำไรน์ ในห้าสิบปีนี้เจริญเร็วมาก เหตุด้วยเกิดกัมปนีเดินเรือในลำแม่น้ำไรน์รับสินค้าเข้าออกแลมีโรงเครื่องจักรทำการต่าง ๆ ซึ่งเปนวิชาเกิดขึ้นใหม่ตั้งในที่นั้นมาก

เดิมทราบว่าแกรนด์ดุ๊กจะกลับในวันที่ ๕ นั้น จึงนึกว่าคอดไปเที่ยวเล่นจากไฮเดลแบ๊กทางไม่ไกลเท่าไร ความคิดอันนี้ ฟอน ฮอฟเฟนซันกรมวัง มารู้ข่าวไปจากที่บาเดนบาเดน เอาความไปทูลแกรนด์ดุ๊ก แล้วมีโทรเลขไปที่บาเดนบาเดน

ว่าแกรนด์ดุ๊กมีรับสั่งเปนข้อสำคัญให้มาเฝ้า จะคอยอยู่ที่เมืองคาลสรูห์ ครั้นไปถึงคาลสรูห์พบมาคอยอยู่แลขึ้นรถไปด้วย บอกว่าแกรนด์ดุ๊กรับสั่งให้เชิญไปเสวยน้ำชาที่คาเซอลพระราชวัง เวลาบ่าย ๕ โมงจะมีรถหลวงไปรับที่เอกสหิบิเชนแลอะไร ๆ ยืดยาวต่าง ๆ ตกลงเปนให้แกไปด้วยในรถ ถึงโฮเตลแย็กแกเลยล่วงน่าไปรับอยู่มันไฮม์ ครั้นวันนี้ไปด้วยโมเตอคาร์กับบริพัตร รังสิต อรพงษ์ รพี สิทธิ พระยาบุรุษ ทางตั้งแต่โฮเตลแย็กไปมันไฮม์ เกือบจะเปนบ้านเต็มตลอดไปออกทุ่งบ้างเมื่อจวนจะถึงมันไฮม์ เอกสหิบิเชนนั้นได้ตั้งอยู่กลางเมือง มีหอสูงของเดิมอยู่กลาง แล้วทำเปนสวนรอบ แต่งปลูกไม้ดีมียักเซอแกละรีทำขึ้นใหม่ ใช้ศิลามาก กระไดกลางทำด้วยศิลาแท่งใหญ่ ๆ ที่จริงงามก็แต่แลดูอ้วน ๆ หนัก ๆ รูปพรรณสัณฐานนั้นก็เปนสามขา ตั้งทั้งรูปหล่อรูปศิลาแลรูปภาพ มีรูปหล่อที่ดี ๆ พอดูได้อยู่บ้าง แต่รูปภาพนั้นเต็มที ที่เปนรูปเขียนอย่างเก่าอยู่ไม่เท่าใด นอกนั้นเปนอย่างโมเดอน ซึ่งเหลือที่จะเล่าว่ารูปอะไร เปนอย่างไร มันหนักขึ้นไปกว่าเมืองเวนิศ บางแผ่นน้ำยาเหมือนรูปหอยแครงหยอดเกาะ ๆ กันไปเปนรูปพร้า ๆ บางแห่งเหมือนเอาเส้นแมกกาโรนีย้อมสีแดงสีเขียวสีเหลืองกองไว้ตามแต่จะนึกว่ารูปอะไร ยังมีอีกอย่างหนึ่งนั้นเปนดินสอดำเส้นเดียวลากเหมือนกันกับเด็กเล็กมันเขียนเล่นที่เมรุฤๅที่ศาลาวัด สับเยกต์ที่จะเขียนนั้นคงจะหาให้น่าเกลียดที่สุดตามที่จะหาได้ ฤๅแกล้งเขียนให้มันบ้า ๆ เช่นกับถ้าจะเขียนรูปผู้หญิง คงจะหาที่หน้าเลยะพ้นเขียนตาลึกท้องกอด คล้าย ๆ กับเขียนเปรตหลังโบสถ์ ถึงเขียนสีก็เลือกเอาสับเยกต์ที่เลวที่สุดที่ไม่ดี เปนการเก สีก็ใช้สีที่แปร๋ปร๋าเงาก็ไม่ต้องมี ระบายก็ไม่ต้องระบาย ป้ายลงไปเฉย ๆ เส้นก็ไม่ต้องเกิน ดู ๆ ก็เปนที่ต่อใจ คำที่ว่าอาตนั้น กลายเปนไม่มีอาตในนั้นสักนิดเดียว จะว่าเหมือนก็ไม่เหมือน จะว่างามก็ไม่งาม ถ้าจะเขียนให้เหมือน ก็เลือกเอาเหมือนที่อย่างไม่ดีที่สุด คือหมอกมัวมิดควัน

กระหลบ ถ้าจะแปร์ก็พระอาทิตยเปนสีทับทิม สีม่วง ต้นไม้สีม่วง พื้นแผ่นดินเปล่า ๆ สีเขียว อะไรโสกกระโดกต่าง ๆ เช่นนี้ ถ้าไม่ชมฤๅดีก็ว่าดูไม่เปน แต่ได้ลองสนทนากับคนธรรมดาที่ไม่ได้อวดดีว่าเปนช่างดูไม่ได้สักคนเดียว จนนึกวิตกว่า ถ้าช่างเขาเห็นดีกันไปเสียเช่นนี้หมด นานไปรูปเขียนจะหาซื้อไม่ได้ จะกลายเปนแต่รูปป้ายรูปปารูปเปะฤๅรูปชิดเท่านั้น อ้ายรูปเช่นนี้มันมีแต่เมื่อมาคราวก่อน ๑๐ ปีมาแล้ว เดี๋ยวนี้มากขึ้นกว่าก่อนสักสิบเท่า นี่เกิดเล่นอะไรกันขึ้นเช่นนี้ มาวุ่นใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่เขียนกันมาถึง ๑๐ ปีแล้ว ปีหนึ่งก็มาก ๆ มันหายไปไหนหมด ไม่เห็นใครแขวนที่แห่งใดปะในยตาเลยสักแผ่นเดียว น่าจะขายไม่ได้ จะเขียนมาแขวนสะลองแล้วก็เลยเจ้าของเอากลับไป ได้ยินพูดด้วยซ้ำไป ว่าเปนรูปชนิดที่สำหรับแขวนสะลองไม่ใช่แขวนเรือน จึงค้นหาต้นเหตุว่ามันจะเปนด้วยอะไร คนถึงได้นิยมมากขึ้น ได้ความว่าเพราะรูปเช่นนี้ได้รางวัลเหรียญทองที่ปารีส คนจึงได้ชอบเขียนกันขึ้นบ้าง จึงนึกคาดใจว่านี่ท่านช่างเขียนครูบาอาจารย์แกจะเห็นดีกันจริง ๆ ฤๅ จึงได้ให้รางวัลรูปชนิดนี้ คาดว่าแรกที่จะเกิดขึ้น คงจะมีตาช่างเขียนวิเศษอะไรคนหนึ่ง ซึ่งมีชื่อเสียงดีแล้ว เขียนแผลงออกไป แต่คงจะไม่ขยับเยินเหมือนอย่างนี้ ของแกคงดีจริงจึงได้รางวัล ไม่ฉนั้นกรรมการผู้ที่ตัดสินรางวัล จะเห็นรูปดี ๆ มันมากดื่นในยตา เห็นรูปบ้า ๆ มันเข้าทีอยู่บ้าง แกสั่งให้รางวัล ให้แผลงเล่นเช่นนั้น แล้วพูดยกย่องสรรเสริญต่าง ๆ คราวนี้คนก็อยากได้รางวัลขึ้นมา เขียนตาม ท่านผู้ตรวจรางวัลครั้นจะไม่ให้บ้าง ก็ดูจะไม่เปนช่างแท้ สู้ตาคนที่แกเคยให้ไม่ได้ ต้องพยายามหารูปบ้า ๆ ให้รางวัลบ้าง มันจึงเลยกระพือกันใหญ่ ช่างที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ เขียนยังไม่ทันจะได้ดี ครั้นจะไปเรียนเขียนให้มันวิจิตรอย่างเก่าเขียนก็ไม่ไหว เรียนอย่างใหม่มันง่าย หัดสักหน่อยหนึ่งก็ออกได้ จึงได้เกิดขึ้นมากรวดเร็วนัก คนที่ขึ้นใหม่ ๆ อยากจะอวดว่าเปนช่าง ตาเปนนักเลง ดูแต่อ้าย

รูปพรรณอย่างนี้ชินตาหนักเข้าก็จะเห็นงามไปได้จริง ๆ ข้อซึ่งเปนที่อุ่นใจนั้นอย่างเดียว เมื่อไม่มีใครแขวนเรือน ก็มีแต่จะเขียนมาหลอกกรรมการเอารางวัล เมื่อขายไม่ได้หนักเข้าบางทีก็จะเลยจิตไปบ้าง บางแผ่นถึงกับน่าสงไสย ว่าผู้เขียนได้ตั้งใจจะมาล้อกรรมการ เปรสิเดนต์แลไวสเปรสิเดนต์ของเอกสหิบิเชนนี้ เปนพวกที่ชอบรัว ๆ เช่นนี้ทั้งสองคน ชวนให้ดูเสมอ แกชี้รูปแผ่นหนึ่ง ซึ่งเปนอย่างเปรอะเปรอะเช่นนี้ บอกว่าเจ้าของตายเสียแล้ว พ่ออดไม่ได้ หันมาพูดทางหนึ่งว่าไม่สู้น่าเสียดาย แกได้ยินเข้าออกฉุน ๆ เดินอ่อนใจเปล่าไม่เปนที่น่าดูสักแผ่นเดียว แต่ตุ๊กตาหล่อมีดี ๆ ได้กา ๆ ซื้อไว้ แต่ไม่รู้ราคา เลยหมดเวลาเสียไม่ได้ถาม ออกจากนั้นเขาพาเดินตามตพานข้ามถนน เข้าไปที่หอสูงกลางซึ่งเปนที่สำหรับคนนั่งกินเข้า ลงจากนั้นเดินไปตามในสวน ไปขึ้นรถที่นอกสวนดอกไม้ ที่สวนนี้ทำเปนเฟลาเวอโชด้วย คือปลูกไม้ดอกเปนหย่อมเปนลายต่าง ๆ แต่เวลานี้ไม่สู้งาม ด้วยต้นไม้ที่ปลูกไว้แรกดอกโรยไปเสีย เขากำลังเปลี่ยน มีน้ำพุใหญ่ที่ตกหลั่งมาตามลำดับ แลยังมีสวนต่าง ๆ มีเล่นเรือโรนดูม เล่นยาสูน แข่งม้า และอะไรต่าง ๆ อีกหลายอย่าง แต่พ่อไม่ได้ไปเห็น พอได้เวลาก็ขึ้นรถไปที่วังตามที่แกรนด์ดุ๊กได้นัดไว้ให้ไปกินน้ำชา แกรนด์ดุ๊กผิวพรรณยังดี ยิ้มแย้มแจ่มใสเหมือนแต่ก่อน แต่ดูเหมือนจะแปลกเปลี่ยนลง เว้นแต่ใจคอภายในยังเหมือนเดิมไม่มีแปลก แกรนด์ดัชเชสเขาว่าไม่สู้ทรงสบายแท้ แต่แกลังทำสบายไม่ได้ทีเดียว แท้เลย ดูยังแขงแรงอยู่มาก พูดถึงเรื่องเมืองมันไฮม์แลวิซาที่พบใหม่ว่าเรียบร้อยทีเดียว แอริดิตาริแกรนด์ดุ๊กนั้น รูปร่างใหญ่กว่าแกรนด์ดุ๊ก แต่ตาเสียสวมแว่นน้ำเงินหนา แอริดิตาลิแกรนด์ดัชเชส รูปร่างใหญ่แลงามสมกับ แต่ไม่มีลูก แกรนด์ดุ๊กอายุ ๘๐ แล้ว ถือไม้เท้าทั้งแต่งเต็มยศ แกรนด์ดัชเชสอายุ ๖๙ แอริดิตาริแกรนด์ดุ๊กอายุ ๕๐ พวกมหาดเล็กยกขนมน้ำชาแซนวิซมาเลี้ยงทีละสิ่งสองสิ่งเรื่อยไม่ได้หยุด เห็นว่าท่านเหนื่อยแล้วทั้งสององค์ขยับ

จะลากลับก็ไม่ยอม บอกว่าไม่เหนื่อย สองวันก่อนนี้เหนื่อยมากกว่า หนาวเต็มที ไม่มีพระอาทิตย์ ต้องออกไปนั่งดูอิลลุมิเนชั่นน้ำพุเปนสีต่าง ๆ เวลาดึกเต็มทนทีเดียว วันนี้แดดออกได้นั่งอุ่นสบาย จนอีกสัก ๑๐ มินิตจะย่ำค่ำแล้วพ่อจึงไปทูลลาอีกยังไม่เปนที่ตกลง พาให้เที่ยวดูห้องในวังนั้น วังนี้สร้างได้ ๒๐๐ ปีแล้ว เปนตึกยาวมีขายื่นออกไปสองข้างเปนสามเหลี่ยม เฉภาะอยู่ตรงถนนใหญ่ มีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ อยู่ตรงน่าวัง แลน้ำพุสองข้าง ข้างในมีห้องโถงแลห้องเลี้ยงใหญ่ เพดานเขียนงาม พาออกไปเยี่ยมที่ซาลาห้อยบัลคอนี ที่ศูนย์กลางวังตรงถนน พวกราษฎรพากันโบกผ้าโห่ร้อง ดูเปนที่นิยมรักใคร่มาก เวลาที่จะกลับมา พ่อไปลาแลห้ามไม่ให้ลงมาส่งทุก ๆ ห้อง ไม่ฟังขึ้นลงมาจนได้ แกรนด์ดัชเชสหยุดเพียงต้นบันได พ่อหมายจะให้แกรนด์ดุ๊กหยุดที่นั่นบ้างให้ได้ รีบสาวตีนเดินลงกระไดมา นึกว่าคงตามไม่ทันเพราะปลกเปลี้ยอยู่แล้ว ลงมาได้ครึ่งกระไดเหลียวหลังดูที่ไหนเรียกคนไปเข้าปีกตามลงมาจนได้ ต้องลากันที่จะขึ้นรถอีกครั้งหนึ่ง กลับไปโฮเตลเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวขึ้นรถโมเตอคาร์ขับออกได้ก็เที่ยวเรื่อยทีเดียว

ที่เมืองนี้ผิดกันกับเมืองเยอรมันอื่น ๆ ซึ่งเปนเมืองเก่า ๆ ถนนแคบแลคด ที่นี่ตัดถนนตรง ๆ เปนตาตราง แลไม่ตั้งชื่อถนน นับเปนถนนหนึ่งสองสามสี่อย่างอเมริกา มีตึกที่ทำคราวเดียวกันยาว ๆ มากไม่ใคร่จะเปนกระท่อนกระแท่น เวลาที่ออกจากโฮเตลย่ำค่ำครึ่งเสียแล้ว จะไปให้รอบไม่ได้ จึงมุ่งหน้าไปดูแม่น้ำไรน์ ที่ริมแม่น้ำนี้เปนที่ลุ่มแลเห็นปรากฏเห็นจะน้ำท่วม ต่ำกว่าที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เปนอันมาก ซ้ำก่อทำนบดินเปนคันยาวตลอด ห่างแม่น้ำข้างใกล้แม่น้ำข้างนอกคันออกมาไม่มีบ้านเรือนเปนหมู่ต้นไม้ มีถนนผ่านไปในหมู่ไม้นั้น บางทีถนนนั้นก็เลี้ยวไปจนใกล้น้ำที่เปนรอยพื้นดินเหวอะหวะ ตรงข้ามฟากแม่น้ำไปเปนเขตรแดนบาวาเรีย มีโรงจักรเรียงแน่นไปทั้งนั้น ที่ตรงข้ามฟากนั้นคือโรงทำสี

ซึ่งเปนสีทำด้วยเคมิสตรีเช่นสีสวรรค์ ผู้ที่ไปด้วยกันไม่มีใครรู้จักทางสักคน แล่นตื้อไปเลย ๆ พอสุดทางริมแม่น้ำอย่างไรมันย้ายขึ้นไปบนคันกั้นน้ำ ไม่ทันรู้สึก ยิ่งไปก็ยิ่งแคบเข้า จนเฉภาะจุล้อรถ พอเห็นว่าจะไปต่ออีกไม่ได้ก็พอถึงโรงโปลิศมีป้ายห้ามไม่ให้ไปทางนั้น แต่เราหลุดเข้าไปเสียจนถึงที่สุดจะออกทางนั้น เพราะเขาไม่เขียนป้ายไว้ทั้งสองข้าง แต่ก็ดี มันไม่จับฤๅห้าม เปนแต่ยืนหมุบหมับนิดหน่อยแล้วปล่อยให้เราเลี้ยวออกถนนไป ถนนที่เราเลี้ยวออกไปนั้น ห่างเมืองจนแลเห็นลิบ ๆ หลุดออกไปกลางทุ่ง เลยหาทางกลับต้องถามเขาตะไป กลับถึงไฮเดลแบ็กยังไม่ถึงสองทุ่ม แต่รถหลังหายไปนึกกันเสียกลุ้มว่าจะถูกจับฤๅรถเสียอย่างหนึ่งอย่างใด เสียงอะไรกึงกังมาก็คอยดู แต่ที่ไหนเขามาถึงสองทุ่มเศษ ยางแตกต้องรออยู่ ๔๐ มินิตเท่านั้น

คืนที่ ๗๒

วันพฤหัศบดีที่ ๖ มิถุนายน

วันนี้กำหนดว่าจะไปขึ้นเขา มีรถไฟขึ้นแลมีหอคอยที่ขึ้นไปดูวิวเห็นได้ไกล แต่ฝนตกเรื่อยมาไม่หยุดตั้งแต่เช้า มืดคลุ้ม ถึงโดยจะขึ้นไปก็จะไม่เห็นอะไร แลเรื่องเลี้ยงกลางวันนั้นประมูลกันอยู่ เดิมแมร์จะเลี้ยงกลางวันบนเขา เจ้าหญิงไวมาร์มาประมูลให้ไปกินที่บ้าน ตกลงใจว่าจะไปกินบนเขาป่วยการเปล่า ๆ เพราะการขึ้นเขาก็ไม่ช้าเท่าใดจะได้กลับ จึงได้บอกเลิกทางแมร์ รับทางเจ้าหญิงไวมาร์ไว้ เมื่อเลิกขึ้นเขาซ้ำเข้าไปด้วยอีกเช่นนี้ เวลาเช้าเรามีมากตลอดจนเที่ยงครึ่ง ตกลงเปนจับตัวจังลิตมา ไปเที่ยวซื้อของเล่น อ้ายร้านที่สำหรับซื้อของเล่น ของพวกเจ้านายเหล่านี้เขามี ขายรูปภาพแลเครื่องแก้วเครื่องถ้วย เรียกเอารถม้าไปพอถึงแถวร้านก็ลงเดิน แวะสองร้านฤๅสามร้านก็พอหมดเวลา ฝนตกเรื่อยไม่หยุด

กลับมาเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวแล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ไปบ้านเจ้าไวมาร์ มีคนแปลกหน้าสามสี่คนเท่านั้น นอกนั้นก็คนเดิมที่รู้จักกันแล้ว พวกเรามีอุรุพงษ์ไปด้วยอีก พ่อลืมเล่าถึงเรื่องเขาอยากให้อุรุพงษ์ไปหาแต่วานนี้ จึงตกลงกันเวลา ๕ โมงให้สิทธิ์พาไปสองคนเท่านั้น บ่นใหญ่ ร้องว่าถูก เพราะเหตุที่ต้องถูกพูดอังกฤษอายขวนเขียน ที่แท้ถูกทุกที เมื่อคืนวันแรกก็ถูก เช้าวานนี้ก็ถูก กลางวันวันนี้ยังซ้ำถูกอีก เจ้าหญิงรักแก้มรู ว่าเหมือนผู้หญิงน่าเอ็นดู แกมีเจ้าหลุยส์เมืองสเปนที่สำหรับเล่นอยู่คนหนึ่ง ที่แท้อายุก็เปน ๑๘ ปีแล้ว แต่ยังเปนเด็กๆ รูปร่างเล็กยังอยู่ในโรงเรียนใคร ๆ ก็ชอบล้อชอบเล่น ตัวเจ้าเองนั้นก็ชอบล้อคนไม่มีใครถือ เจ้าคนนี้เปนลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าแผ่นดินสเปนเดี๋ยวนี้ทางข้างแม่ แต่ถึงทางข้างพ่อเขาก็เปนเชื้อวงษ์เดียวกัน

เจ้าหญิงโซฟายลูกสาวนั้น แก่กว่าเจ้าสเปนปีหนึ่งเปนช่างเขียน ได้เขียนรูปหลายอย่าง ให้พ่อสองรูปด้วยกัน รูปหนึ่งเขียนจากบนเขาแลลงมาข้างล่าง อีกรูปหนึ่งดอกไม้ เปนคนท่าอย่างเรียบร้อยดี

เจ้าหญิงแม่นั้นเปนชาวอีเซมเบิคยดิงเยน วอซเตอสแบค เปนคนอัธยาไศรยเรียบร้อยดีช่างต้อนรับแขก พ่อส่งใบชาที่เรากินไปให้เลยเอามาเลี้ยง เพราะเจ้าชายแกมารู้ว่ากินกาแฟไม่ได้ พ่อรู้สึกสบายขึ้นมาก เพราะได้กินน้ำชาเราไทย ๆ กินเข้าแล้วถ่ายรูปหมู่ เขาได้เรียกเจ้าช่างถ่ายรูปที่วังถ่ายอยู่เมื่อวานนี้เปนผู้มาถ่าย แต่ฝนไม่หยุดเลย ออกไปนั่งกันทั้งกลางฝนตกพรำอยู่เสมอออกจะเปียก ๆ รูปจะดีฤาร้ายอย่างไรก็ไม่รู้แน่ พอแล้วเสร็จดีใจวิ่งกันหนีเข้าร่มช้าที่เดียว ขึ้นไปชั้นบนเลี้ยงน้ำชาแลพูดกันเล่น ถ่ายรูป พ่อถ่ายทั้งครัว แลเจ้าหญิงแก่ก็ถ่ายพ่อ กำลังพูดกันเพลินอยู่ มีผู้หญิงกับผู้ชายสองคนขึ้นมา ได้ความว่าเปนเจ้าเมืองอีเซมเบิค พี่น้องของเจ้าหญิงไวมาร์ ดูเหมือนกับอยู่ประเดี๋ยวเดียว แต่เวลาล่วงเข้าไปบ่าย ๒ โมงเกือบครึ่งแล้ว รีบคลีคลานลา เลยไปโรงพยาบาลโปรเฟสเซอไฟลเนอทีเดียว

โรงพยาบาลนี้ ต้องเลี้ยวเข้าทางเล็กไปหน่อยหนึ่ง ขึ้นกระไดแคบ ๆ ไป เข้าห้องที่คนนั่งพักก่อน ห้องนั้นเป่นหลังคากระจก เก้าอี้เป็นแถวยาว ๆ เขาได้นำให้รู้จักโปรเฟสเซออีกคนหนึ่ง แลได้พบคนพยาบาลเนิส ๓ คน แล้วไปเข้าห้องไดเรกเตอ ซึ่งเป่นห้องเล็กนิดเดียว ห้องเหล่านั้นเล็ก ๆ ตลอดทั้งแถบ เมื่อสนทนากันแล้ว ก็ได้ลงมือตรวจอาการ

แรกนั้นตรวจในคอ เห็นว่ายังมีเสมหะติดอยู่ในลำคอข้างซ้าย ซึ่งจะต้องกวาดยาต่อไปอีก จมูกยังมีไม่ปรกติอยู่ข้างขวาอีกหน่อยหนึ่ง แต่ดีขึ้นมากแล้ว

ได้แทงโลหิตออกตรวจสองอย่างสอบกัน คืออย่างหนึ่งตรวจด้วยกล้องส่องอีกอย่างหนึ่งตรวจด้วยหลอด เวลาแทงโลหิตออกมาแลเห็นตาเปล่าก็สังเกตได้ว่าที่ชันเวโมนั้นสีจางเป่นชมภูแก่ ๆ คราวนี้เป่นสีทับทิม ผลแห่งการตรวจนั้นได้ความว่าโลหิตดีขึ้น ตามเกณฑ์ว่าได้ ๗๖ แต่อัตราที่ควรจะเป่นนั้นควรจะร้อยหนึ่ง จนโลหิตเป่นสีครั่ง จึงจะนับว่าบริบูรณ์ เพราะฉนั้นยังไม่พ้นจากที่เรียกว่าเอนีเมีย ยังต้องให้ตากแดดแลให้เดินให้มาก

คราวนี้ตรวจหัวใจ เอาปลอกยางอินเดียรับเบอสวมนิ้วมือพ่อ ปลอกนั้นมีท่อยางไปติดกับหีบเครื่องวัดแล้ว เอาปลอกยางบาง ๆ อัดเข้าไปในปลอกใหญ่ บีบโลหิตไม่ให้ไหลออกไปที่นิ้วมือ จนสีขาว แล้วจึงชักยางบางนั้นออกเสีย ให้โลหิตเดินออกไป เวลาที่โลหิตเดินออกไป เครื่องสังเกตในหีบนั้นก็เดิน เป่นอันรู้ได้ว่าหัวใจจะฉีดโลหิตแรงฤๅเบาเพียงเท่าใด ถ้าฉีดแรงเกินไปฤๅเบาเกินไปก็เป่นหัวใจพิการ ถ้าฉีดพอได้ขนาดตามเกณฑ์ที่สังเกต เป็นรู้ว่าหัวใจดี ผลแห่งการตรวจนี้ได้ความว่า หัวใจเป่นนอมัลอย่างดี ซึ่งหมอว่าอาจจะอยู่ได้จนแก่ ไม่มีอันตราย การตรวจนี้ไม่ได้ใช้เดาะฤๅพึ่งอะไรโยกปากอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

คราวนี้ไปตรวจด้วยเอกซเร ซึ่งอยู่ห้องชั้นล่าง ใช้ตรวจด้วยเครื่องตั้ง ถอดเสื้อ เหลือแต่เสื้อชั้นใน หันหลังเข้าตรงช่องไฟฟ้า ดับไฟเสียหมด แล้วเปิดไฟฟ้ามีแผ่นกระจกที่สำหรับถือยังข้างนอกที่ตาคนระดับ ช่องไฟข้างในนั้นเลื่อนขึ้นเลื่อนลงได้ ตรวจหัวใจตับม้ามปอดหันหน้าทีหันหลังที ต้องหายใจแรง ๆ เมื่อตรวจสำเร็จตลอดแล้ว ได้ความว่าบริบูรณ์ดีทุกอย่าง ไม่มีที่เสียหายอันใด แล้วได้เอาชายกุรพงษ์เข้าไปตรวจ ได้ความว่าหัวใจไม่ปรกติ ต้องระวัง

เมื่อเสร็จการตรวจนี้แล้ว ได้พาไปดูห้องที่รักษารูมติซั่ม ซึ่งใช้อายน้ำฉีดโปรยต่าง ๆ สี่อย่าง อายน้ำแช่ แลเครื่องเข้ากระโจม การเข้ากระโจมนั้น ดูเปนตู้แปดเหลี่ยม ติดไฟฟ้าในนั้นเต็ม มีเก้าอี้สำหรับนั่ง เมื่อคนเข้าไปนั่งที่แล้วปิดฝา เปิดไว้แต่หัว แลมีรูมีกรูมตีนที่เปนเก้าอี้ จะให้เข้ากระโจมแต่นิ้วเดียวก็ได้ ทั้งมือก็ได้ ทั้งขาก็ได้ มีที่อายน้ำด้วยคาโบนิกแอซิดต่าง ๆ มีอายน้ำด้วยไฟฟ้า คือถังน้ำโยงไฟฟ้า ฤาแช่แต่แขนแต่ขา มีห้องที่สำหรับนักเรียนไปทำการรักษาไข้เปนห้องห้อง มีห้องเล็กเชอ ซึ่งตั้งเตียงคนไข้อยู่ข้างน่า ที่พวกนักเรียนนั่งซ้อน ๆ กันขึ้นไปตามลำดับ ได้ดูตลอดแล้วจึงกลับเข้าไปห้องไดเรกเตอ เขียนบุเลตินแลเปรสคริปชันให้กินยาซึ่งจะบำรุงโลหิตให้บริบูรณ์ดีต่อไปอีก

โรงพยาบาลโรงนี้ เปนของยูนิเวอซิตี โปรเฟสเซอไฟลเนอเปนสมภาร ได้เงินจากรัฐบาลปีละหมื่นม้ากเปนส่วนตัว ยังส่วนที่สตูเดนต์ต้องเสียประจำปีอีกก็เปนของโปรเฟสเซอ ที่ได้หมื่นม้ากนั้นค่าที่ต้องเล็กเชอ ยังมีช่องที่ได้รักษาไข้ แต่ไม่ใช่ไปเที่ยวดูไข้ เปนแต่รับปฤกษาเรียกเงินจากคนไข้อีกทางหนึ่ง ยังมีโรงพยาบาลของตัวเองอีกสองโรง รวมเปนผลประโยชน์ที่แกได้ปีหนึ่งอยู่ในแสนม้าก เพราะฉนั้นแกรนด์ดุ๊กต้องการจะเอาไปเปนหมอหลวงแกไม่สมัคขออยู่ในยูนิเวอซิตี แต่ได้จัดหมอคนหนึ่งไปอยู่เปนหมอหลวง แกเปนผู้สำหรับแนะนำ แลเรียกได้ในเวลาต้องการ อย่างเดียวกันกับที่เราได้ดอกเตอพีสเตอไปนี้เอง

ออกจากหมอไฟลเนอ ๔ โมง เห็นมีเวลาพอ เพราะรถไฟกำหนดจะออกต่อ ๔ โมง ๕๕ ก็แปลว่า ๕ โมง จึงได้ขึ้นรถโมเตอคาร์ไปเที่ยวฟากข้างโน้น พอข้ามสพานก็เจอเขาโยกธงขาวรถโมเตอคาร์แข่งมาเลยหยุดดู

การแข่งรถทำนองนี้ไม่ใช่แข่งว่าใครจะเร็วกว่ากัน แข่งว่าใครจะทนกว่ากัน คือกำหนดเสียว่าวันนี้ให้ไปแต่เมืองนั้นถึงเมืองนั้นโดยทางนั้น แล้วก็ไปตาม ๆ กัน ตามแต่ใครจะไปช้าฤๅเร็ว ถ้ารถใครต้องหยุดแก้ไขอย่างหนึ่งอย่างใดต้องหักคแนนลง จนกว่าจะถึงที่กำหนดกี่วันก็ตามแต่ที่จะกำหนดใกล้ไกลเท่าใด ได้เห็นรถผ่านมาเสมอ ๆ รถเราต้องหยุดร่ำไป คนที่มาในรถนั้นหน้าเปนฝุ่นขาวเหมือนโนราหมด เล็กก็มี ใหญ่ก็มี ขี้ยดก็มี ไม่ดีก็มี รถเราจอดอยู่ข้างทางดี ๆ หันเข้ามาเสียดเอาหิบไฟฟ้าเยิ่งไปก็ได้ หลวงโสภณแกนั่งไรเค้นอยู่ตัวแขงทีเดียว จะกลับก็ไม่ได้ เพราะทางมันแคบ ถ้าหากว่ากลับยังไม่ทันแล้ว อ้ายรถอื่นมาก็จะโดนโครมทีเดียวเท่านั้น ต้องทนค่อย ๆ กรีบไปจนพบทางแยก แลคอยจนรถที่มาสงบลงจึ่งได้กลับ ครั้นขากลับ รถเรากลายเปนรถแข่งอีกรถหนึ่ง อ้ายตาโยกธงก็โยกธงเอะอะ อ้ายคนอยู่ข้างทางก็โห่เกรียวกราว เท่ากันกับรถแข่งมาถึง

มีเรื่องนักปราชญ์คิดเลขรางวัลรถอย่างหนึ่ง ซึ่งขันดีอยู่ควรจะเล่าในที่นี้ คือตั้งเอาแรงรถเปนประมาณ คราวนี้รถไหนที่แรงมากต้องคิดหักทอนลงมาหารถที่มีกำลังน้อย คิดไปคิดมาลงปลายรางวัลที่ ๑ ได้แก่อ้ายรถที่มาหลังที่สุด ซึ่งมีแรงม้าแต่ ๖ แรงม้า รถที่มีแรงมากตั้ง ๑๒๐ แรงม้าก็แพ้ จะว่าคิดผิดก็ไม่ได้ คิดถูกโดยทางกระบวนเลข แต่ผลมันไพล่ไปออกเช่นนั้น เรื่องรางวัลรูป คงมีตาผู้ใดผู้หนึ่งแกคิดชลุกชลักขึ้นมาให้รางวัลบ้า ๆ ก็เลยบ้ากันใหญ่ แต่เหรียญทองมันมาก มันจึ่งไม่เกิดเหตุลุกลามเหมือนอย่างเช่นรถโมเตอคาร์ ซึ่งแข่งกันเปนที่ ๑ เลยตะกลามเหรียญทองกันกระพือไปจนกระทั่งรูปเขียนเปนเช่นนี้

มาถึงยาเดนยาเดนเวลาทุ่มเศษ พบรูญมาบอกข่าวอื่น ๆ แล้วมาขันว่าได้รับหีบมาทางไปรสนีย์หีบหนึ่ง เชื่อเปนแน่ว่าคงจะเปนรูปตัวอย่างเหรียญ ซึ่งกรมหลวงนริศร์ส่งมา ครั้นจะรอช้าไปกลัวจะป่วยการเวลา นึกว่าคงไม่ผิดอะไร จึงได้เปิดออกดู กลายเปนน้ำพริกเผา อดหัวเราะไม่ได้ ที่เรียกว่าน้ำพริกเผานั้นเปนไลเบลจริง ๆ ที่แท้น้ำพริกลาวต่างหาก คือน้ำพริกที่ตั้งพิธีประชุมกันทำไพร่ไม่ได้รับนั้นเอง ช้าวันนี้ได้รับหนังสือบางกอกหลายฉบับ เลยทำอะไรไม่เปนแก่นสาร หนังสือที่รับก่อนไปไซเดลแบ๊กก็ยังไม่ได้ตอบ หนังสือใหม่ก็ประดังมา โทรเลขก็มาหลายฉบับ ทั้งจากบางกอกแลในยุโรป ตกลงเปนงดกันเสียทีหนึ่ง วันนี้เขียนล่วงมาจนกระทั่งวันที่ ๗ ซึ่งเปนกำหนดปิดเมล์ จึงขอจบกันเท่านี้

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๒

คืนที่ ๗๓

เมืองบาเดนบาเดน

วันศุกรที่ ๗ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ไปอาบน้ำแลรมตามเคย ได้เดินตลอดไปจนกระทั่งถึงที่อาบน้ำ อากาศยุโรปมันพิฤกกึกกือเต็มที ที่เรือนนี้เขาไม่ได้คิดเตรียมสำหรับจะหนาวในเดือนยูน เดือนเมร้อนแล้วเดือนยูนกลับหนาว เวลานี้กำลังหนาวมากเท่า ๆ กันกับเมื่อแรกไปถึงซันเรโม รยัคระเบิดถ้ามีฝนมาเมื่อไรเปนหนาวมาเมื่อนั้น ถ้าวันใดมีแดดวันนั้นก็ไม่ใคร่หนาว กลับกันเร็วเต็มที พวกฝรั่งออกปากทุกคนว่าเดือนยูนไม่เคยหนาวเท่านี้

กลับจากรมควันแล้วกินเข้ากลางวันเวลา ๕ โมงเช้า แล้วนั่งให้ช่างเขียนของจรูญเขียนรูปเปนชั่วโมงเศษ เหม็นเบื่อเต็มที ต้องเอากรมสมมตไปเขียนหนังสือไปพลาง หนาวจนนั่งไม่ใคร่จะลง ต้องลงเดินแกว่ง เร่งเขียนหนังสือรายวันจนกระทั่งบ่าย ๔ โมงเศษจวน ๕ โมง เพราะค้างอยู่หลายวัน ต้องไปนั่งตากแดดอยู่ที่ชานริมน่าต่างจึ่งทำงานได้ แล้วหยุดลงไปเดินเล่นเสียที เดินก็ออกจะตาม ๆ เคย คือไปทางอ้อม ไม่ไปทางลัด หยุดซื้อดอกไม้เหนียเสือแล้วไปเดินเล่นในบริเวณคอนเวอเซชั่นเฮาส์ วงไปรอบ ๆ กินน้ำชามีไส้กรอกตามเคย

เสร็จแล้วเดินกรอกแกรกมาตามถนน จับรถขึ้นไล่ให้มันขับไปจนพ้นสเตชั่นรถไฟ เลี้ยวลงข้างซ้ายมือริมโรงแกส แล้วไปตามทางในป่าเลียบเขา จนถึงยิ่งฤทเลสายอย่างเล็ก มีทางเดินเล็ก ๆ น้อย ๆ สำหรับเที่ยวเล่นนั่งเล่นริมห้วงน้ำนั้น ขึ้นไปขึ้นไปในหมู่ต้นไม้แล้วจึงไปตกออกท้องทุ่ง มีต้นไม้เปนหมู่หมู่ละเมาะงามมาก แล้วกลับเลี้ยววกลงไปในซอกเขามีป่าแลมีทำเลหญ้า เปนที่สำหรับเลี้ยงเนื้อ แลเห็นเนื้อนอนจมอยู่ในหญ้ากระดิกหู เขาว่าเปนที่มีเจ้าของมาเลี้ยงไว้สำหรับยิงในฤดู คราวนี้ทางกลับเลี้ยวขึ้นเขาต่อไปอีก พอถึงสันเขาก็เปนถนนใหญ่ มีที่นั่งริมถนน สำหรับขึ้นไปแลดูเมืองซึ่งตั้งอยู่ในซอกเขางามดี คราวนี้เปนขาลงวนลงมาพอไม่ให้ทางชัน มีวิลลาต่าง ๆ เรียงรายลงมาตลอด ได้ผ่านวิลลากรุปซึ่งเคยไปกินเข้าครั้งก่อนนั้นด้วย ขากลับลงมาสักครึ่งชั่วโมงก็กลับมาถึงที่อยู่ แกรนด์ดุ๊กให้มาบอกให้ที่ดูลครแต่วานนี้สองบอกซ์ วันนี้ดูหนังสือพิมพ์ว่าอิสซาโดราดันแคน เปนผู้หญิงชาวอเมริกันจะออกเล่น ได้ฟังแว่ว ๆ ถึงเรื่องนางคนนี้เปนที่เลื่องฦๅ จึงให้ไปบอกที่โรงลครว่าจะไปดู แต่มัวกินเข้าแลพูดกันเล่นอะไรเหลวอยู่เสีย ไม่ได้ไปจนกระทั่งจวนจะสิ้นเรื่อง เพราะเขาลงมือสองทุ่ม สักสี่ทุ่มฤๅเท่าไรก็หมด เราไปม่านหลังที่สุด กำลังปิดฉาก เลยดูโรงลคร โรงนี้กระทัดรัดน่าเอ็นดู ที่จริงไม่สู้กระไรนัก เมืองเราทำได้แท้ ๆ โรงลครดึกดำบรรพ์[๑] แต่อยู่ข้างจะตื้น คนดูเปน ๗ ชั้น แต่มันลักชั้นกันอยู่ในตัวเสียสามชั้น ที่เปนตัวชั้นจริง ๆ สี่ชั้น คนเต็มพอใช้แต่ไม่ใคร่มีใครแต่งตัว เปิดฉากไม่เห็นมีม่านหลัง เอาผ้าคล้าย ๆ กับฉนวนกั้นเตนต์วงเข้าไว้ข้างหลัง ไม่มีเครื่องโรงอะไรแต่สักสิ่งเดียว ออเคสตราทำเพลงมีผู้หญิงแต่งตัวเสื้อบาง ๆ หลวมโพลกเพลก ไม่สวมถุงเท้ารองเท้า ออกมากระโดดโลดเต้นทำหน้า

---

๑ ลครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน์ เล่นลครไทยอย่างออปราฝรั่ง โรงตั้งที่ในบ้านเก่า อยู่ริมถนนอัษฎางค์ ตอนบ้านหม้อ

ท่ามือต่าง ๆ เปนที่เหมือนเก็บลูกหมากรากไม้บ้าง ดีดสีตีเป่าบ้าง เล่นป่าอะไรบ้าง ไหว้พระบ้าง ไม่เข้าอกเข้าใจว่าทำอะไร เต้นอยู่แต่คนเดียวไม่มีมากกว่านั้นเลยตั้งแต่ต้นจนปลาย เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ พวกยาง ๆ หย่อน ๆ ทั้งนั้น เวลาจะจบก็จบไม่มีมูล ปิดม่านลงไปเฉย ๆ รวบรวมใจความมันเหลือที่จะเข้าใจได้อยู่ดังนี้ คือตั้งว่าเล่นเรื่องกรีกโบราณตอนใดตอนหนึ่ง ซึ่งจะเล่าเรื่องก็ได้มิเล่าก็ได้ เพราะแกไม่ได้ทำบทตามเรื่อง แกทำตามทำนองเสียงแลจังหวะของเพลงที่นึกหน้าตาว่าท่ามันเปนอย่างไร ไม่ใช่นึกตามแผนที่ตั้งไว้เช่นเชิดแล้วคงจะเต้นกราวคงจะเต้น แกนึกของแกอย่างใหม่ว่าหน้าตามันเปนอย่างไร เช่นกับเด็ก ๆ นึกว่าสวากขาโตหน้าตามันเปนคนขาโต ๆ เดินดุบดับ อุชุหน้างอ ๆ ญายะหน้าโต ๆ สามีหน้าดำ ๆ เช่นนี้ ยายนี่แกนึกเช่นนั้นเหมือนกัน แกนึกว่าเพลงนี้หน้าตาเช่นนั้นก็ทำเช่นนั้น แต่เลียนอย่างซึ่งนึกไม่ใช่ว่าคนกรีกครั้งโบราณตามที่กล่าวไว้ในหนังสือนั้นเปนอย่างไร ซอยเล่นเต้นรำโลดโผนในกลางแจ้ง อันเปนเหตุให้เกิดความศุขสำราญแก่ร่างกาย ด้วยได้ยกแขนเหยียดขาออกแรงทั้งได้อยู่ในกลางแจ้งกลางแดด ทำให้โลหิตเดินบริบูรณ์ ข้อซึ่งไม่แต่งตัวให้รัดตึงในที่แห่งใด แลไม่ใช้ผ้าที่หนานัก ใช้แต่เปนเสื้อยาว ๆ อย่างพระเยซูใส่ หรือเปนเสื้อผู้หญิงก็ถลกขาถลกแขนไม่ว่ายิ่งแนบเนื้อลงไปจนเห็นรูปกายในยิ่งดี เพราะเห็นรูปมนุษย์เปนรูปอันงามที่ไม่ควรจะปกคลุมหรือเปลี่ยนแปลงเสีย เท้าก็ไม่ควรจะสวมรองเท้าให้บีบรัดเสียรูป ถ้าเวลาเล่นเต้นรำใช้เท้าเปล่า อยู่ปรกติก็สวมแต่รองเท้าบาง ๆ เสื้อหลวม ๆ ยายคนนี้เปนคนมีผัว แลคิดตั้งโรงเรียนฝึกหัดเด็กผู้หญิงให้รู้ภาษาดนตรีอย่างเช่นที่แกนึกใส่ใจเห็น โลดเล่นเต้นรำให้ถูกกับสำเนียงของเพลง เมื่อดู ๆ ไปไม่มีอะไรนอกจากที่จะลงท้ายเห็นว่าบ้า เว้นแต่ไม่ใช่บ้า เพราะบ้าแล้วคงจะเปลี่ยนเปนขณะ นี่แกไม่เปนขณะ แกเข้าใจของแกได้เสมอ ผู้ซึ่งได้เคยพบปะถึงได้กินเข้าด้วยกันกับแกกล่าวว่าบ้านิด ๆ แต่ไม่ใช่บ้าพร่ำพรูพุ้งส้าน เปนบ้าอย่างหัวเขว ๆ คนที่ดูด้วยกันโดยมากคงจะเห็นต่างกัน ตั้งแต่เห็นเข้าก็กวดว่า

ยายนี่ข้า ทำอะไรก็ไม่รู้ ไม่สนุก ไปจนกระทั่งถึงว่าก็ซอยกลคืออยู่หรอก ได้ส่งบทกลอนเข้ามาให้ ซึ่งแรกทำให้เข้าใจว่าจะร้องตามนั้นก็เปล่า ไม่ร้อง ซ้ำไม่เกี่ยวด้วยบทกลอนนั้น เป็นแรกแถมพกเล่นเฉยๆ มีอีกแผ่นหนึ่งที่เป็นที่ว่าโปรแกรมมีเรื่องคนนั้นคนนี้มาก ๆ คนก็มีเช่นกัยทหารทั้งกองออก ชาวบ้านออกมาเต้นรำดูเหมือนอย่างตัวละครสักห้าสิบหกสิบคน แต่เปล่าไม่มีใคร ยายนั้นคนเดียวเท่านั้น ออกมาทำคนโน้นบ้างคนนี้บ้าง พู่เต็มที่ จข

ตั้งแต่มาจากซันเรโมแล้วไม่ได้ข่าวเพ็ญเลย พึ่งได้วันนี้ บอกว่าตั้งแต่พ่อออกจากซันเรโมแล้วได้วันหนึ่งก็ออกตาม ไปอยู่เลกโคโม ๑๕ วัน วันแรกมีแดดต่อมาก็มีฝน ไม่มีฝนก็มีคมัว เลยไม่ได้ไปไหนทั้ง ๑๕ วัน ออกจากนั้นไปเตริเตต์ จะขึ้นไปอยู่โคก็กลัวหนาว และจะรู้[๒] คิดอ่านจะอยู่เตริเตต์ แต่ดูถ้อยคำที่พูดนั้นไม่มีความยินดีฤาสนุกรื่นเริงอย่างไรเลย ดูเป็นแต่เหี่ยวแห้งใจเหนื่อยหน่ายในความเป็นอยู่ พ่อนึกวิตกเป็นอันมาก กลัวจะไม่มีคุณอะไร ไปไหนจะเอาไปด้วยแกก็ทนไม่ไหว อยู่คนเดียวก็เปลี่ยว อยู่นิ่ง ๆ ไม่ใคร่เที่ยวใคร่เตร่ไปข้างไหนมันก็ชวนให้เปลี่ยววังเวงใจ หมอก็ไม่รับเอาใครเป็นเจ้าของว่าจะเดินตามทางไหน มีแต่ตาหมออังกฤษที่อยิปต์ซึ่งแนะนำอย่างกว้างว่าให้ค่อย ๆ คลานขึ้นไป ตามร้อนถึงไหนไปที่นั่น จนกว่าจะถึงเมืองอังกฤษจึงจะบอกต่อไปว่าจะให้ทำอย่างไร ไปตรงกับความกลัวของเพ็ญที่ว่าฤดูในยุโรปปีนี้แปลกมาก ไม่ใคร่จะร้อน กว่าจะคลานตามหนาวขึ้นไปพอถึงเมืองอังกฤษก็จะหนาว จะไล่ให้กลับไปนอนดูพ้าอยู่อยิปต์อีก ไม่มีเวลากลับบ้าน ใจแกท้อแท้เสียอย่างนี้ พ่อจะมีหนังสือไปให้หาหมอที่เมืองสวิตเซอแลนด์ให้เป็นหลักฐานขึ้น

ที่บนเรือนนี้หนาวจริง ๆ เฉภาะด้านข้างสวน กลางคืนปรอทถึง ๕๖,๕๔ ถ้าไม่มีฝน อย่างดีก็ ๕๘ ในห้องกลางวันเวลาเที่ยงปรอท ๖๐ ถ้วน ส่วนด้านข้างริมถนนเขาอุ่น เปิดน่าต่างก็ได้ หนาวจนห้อยตีนลงไปเกือบไม่ใคร่ได้ ปวดข้อตีนเดินไม่ใคร่ถนัด เรือนไม่สบายเลย

---

๒ จับเป็นคำแผลง หมายความว่าเหมือนกับถูกปล่อย ถูกกักไว้แต่คนเดียว

คืนที่ ๗๔

วันเสาร์ที่ ๘ มิถุนายน

เวลาเช้าไปอาบน้ำตามเคย แต่วันนี้ตื่นสายจนสามโมง เลยโต้งเต้งใหญ่ กลับจนเที่ยง พอมาถึงก็แต่งตัวให้ซูมันถ่ายรูป ได้กินเข้าเปนบ่ายโมงหนึ่งแล้ว ยังต้องมานั่งให้เขียนเนื้อเติมที่ รอดตัวที่ได้ให้กรมสมมตเขียนหนังสือไปพลาง เลยเปนเวลาเย็คออฟพีศ จนบ่าย ๔ โมงจึงได้เลิก บ่ายเกือบ ๕ โมงจึงได้ไปเที่ยว ที่จริงหมายว่าจะไปด้วยรถโมเตอที่เขารับจ้าง แต่เดินพลางถ่ายรูปพลาง เพราะนึกว่าคงไม่ทันแล้ว ไปสืบถามเขาว่าทางใกล้ไกลเท่าใด โปลิศที่เขาตามกำกับอยู่บอกว่าทั้งไปทั้งมาครึ่งชั่วโมง เห็นว่าพอจะไปได้ จึงเช่ารถเขาไป ทางที่ไปนั้น เมื่อพ้นจากสวนแล้วถึงสนามที่สำหรับเขาเล่นเกมต่าง ๆ มีลอนเตนิสเปนต้น ที่นั้นมีลำธารน้ำตกมาแต่เขา เรียกว่าน้ำโอส ตามชื่อปากช่องที่สเตชั่นเมื่อจะมาถึงบาเดนบาเดน น้ำโอสเปนแต่ชั่วลำธาร ข้างบนแคบเล็ก ข้างล่างกว้างออกหน่อยหนึ่ง เขาก่อเขื่อนเสียทั้งสองข้าง ท้องธารขนศิลาก้อนกลม ๆ ขึ้นเสียหมด เลยยศิลาก้อนรีเปนพื้นลำธารราบตลอดตลอดเปนคั่น ๆ ตามที่สูงที่ต่ำ ให้สายน้ำแผ่ออกเต็มลำคลอง แต่ตื้นสักคืบเดียวเท่านั้น ต่อเวลาฝนตกมากน้ำจึงค่อยมากขึ้น แต่ขุ่น ลำโอสนี้ผ่านมาในระหว่างกลางสวนแลกลางเมืองบาเดนบาเดน ตอนตรงข้ามกับสวนเปนโฮเตลทั้งปวง มีโฮเตลสเตฟานนี ซึ่งเปนที่มาอยู่ ตั้งอยู่ในหว่างกลางแถวโฮเตลทั้งปวง เมื่อพ้นสวนขึ้นไปแล้วเปนสนามที่สำหรับเล่น พ้นสนามขึ้นไปทางบี้คลงมาใกล้ลำน้ำโอส ฟากข้างที่เปนโฮเตลนั้นกลายเปนวิลลาต่าง ๆ ตลอดถนน ในตอนสวนมีถนนใหญ่สามสายเรียงกัน สายกลางเปนถนนรถ สองข้างเปนทางคนเดิน ครั้นเมื่อพ้นสวนไปแล้ว ถนนเปนหกสายติดกัน สายริมข้างน้ำโอสเปนทางไบสิเกอล ถัดเข้ามาเปนทางรถ ในทางรถนั้น แบ่งเปนทางม้ากว้างประมาณสามศอก แล้วจึงปลูกต้นไม้รายต้น นอกต้นไม้เปนทางคนเดิน นอกทางคนเดินออกไปเปนทางไบสิเกอล นอกทางไบสิเกอล

รูปรถพระที่นั่งที่เมืองบาเด็นบาเด็น

ออกไปเปนทางม้า รวมถนน ๖ สายนี้ประมาณกว้างสัก ๑๒ วา ฤๅ ๑๔ วา เท่านั้นเอง เพราะเปนทางแคบ ๆ ไปหมดถนนเมื่อถึงบ้านอย่างเก่า แล้วเลยขึ้นทางเขา เปนบ้านนอก เลียบไปตามลำธารเปนพื้น ลำธารเหล่านั้นก็กว้างอยู่ใน ๖ ศอก ๘ ศอก เปนลำธารสามัญไม่ได้ตกแต่งอะไร มีบ้านเรือนราษฎรคนจนแลไร่เล็ก ๆ น้อย ๆ รายขึ้นไป มีที่เลี้ยงผึ้งโพรงซึ่งนึกจะแวะดูแต่กลัวจะเปลืองเวลา จึงรีบไปขึ้นบนเนินเขาอยู่ข้างสูงสักหน่อยหนึ่งจึงถึงที่เลี้ยงปลา มีสระเลี้ยงปลาทองชั้นล่างสระหนึ่ง แล้วจึงเลยขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งก็ถึงสระบนเปนที่เลี้ยงปลาคล้าย ๆ ที่อังกฤษเรียกเตราต์ มีสายน้ำตกลงในสระนั้นสองแห่ง แล้วมีเรือนหลังใหญ่ปลูกอยู่สูงขึ้นไปอีกสักนิด ในเรือนนั้นตอนหนึ่งเปนที่สำหรับประสมปลาแลเลี้ยงลูกปลา อีกตอนหนึ่งเปนที่สำหรับไปกินเข้า มีที่นั่งกว้างขวางแลมีครัวได้เข้าไปดูในที่ห้องประสมปลานั้นก่อน เขาทำเปนรางด้วยปูนสิเมนต์ตั้งบนเสาเหล็กกว้างประมาณสักศอกเศษ ยาวสัก ๘ ศอกฤๅ ๑๐ ศอก น้ำลึกสัก ๔ นิ้วข้าง ๕ นิ้ว ๖ นิ้วข้าง เปนลำดับกันขึ้นไป ๖ ราง ที่หัวรางมีก๊อกน้ำรินอยู่เสมอ ปลายรางมีท่อน้ำล้น การประสมปลานั้นซอยกลอยู่ ได้ความเช่นนี้

เมื่อถึงฤดูที่ปลาจะมีไข่ สังเกตได้ว่าปลาตัวไหนเปนตัวผู้ปลาตัวไหนเปนตัวเมียด้วยบวมผิดปรกติ เมื่อเห็นว่าไข่ได้ขนาดแล้ว รีดไข่ออกจากปลาตัวเมียเทลงไว้ในกระชอนที่ทำด้วยเหล็กวิลาดปรุ ปลาขนาดใหญ่อายุ ๗ ขวบ มีไข่อย่างมากถึงพัน ถ้าตัวย่อมก็ไข่น้อยลงมา อาจจะรีดไข่ปลาตัวเมียสามตัวรวมกันในกระ-ชอนเดียวได้ ถึงจะรีดทิ้งไว้ช้าหน่อยก็ไม่เสียหายอะไร ด้วยไข่นั้นยังไม่มีชีวิตร คราวนี้ต้องเอาปลาตัวผู้มารีดน้ำนม ถ้าเปนปลาตัวใหญ่อาจจะรีดน้ำนมประมาณถ้วยเต็มปลอกมือสำหรับเย็บผ้า ข้นเหมือนครีม แบ่งเทลงไปที่ไข่นั้นพอให้ทั่วถึง แล้วจึงถ่ายไข่นั้นลงในชาม เอานมที่ยังเหลืออยู่นั้นละลายน้ำเทลงไปในชามนั้นอีก ทิ้งแช่ไว้ประมาณสิบสองนาทีแล้วจึงเอาไข่กลับลงกระชอน แช่ไว้ในรางที่มีน้ำเปลี่ยนอยู่เสมอ แต่ต้องไม่จับต้องเลยในระหว่าง ๑๒ วันต่อไป แรกที่ปลาจะ

เปนตัวนั้น ล่วงได้เดือนหนึ่งแลเห็นเปนจุดดำสองจุดในไข่ คือดวงตา แล้วอีกประมาณ ๓ เดือนจึงเปนตัว เอาหางออกมาจากไข่ก่อนแล้วจึงมีหัว ไข่นั้นติดอยู่ที่ท้อง ต่อ ๔ เดือนจึงจะว่ายกระดุกกระดิก เมื่อว่ายกระดุกกระดิกเข้าแล้วตัวก็ลอดลงไปทางช่องกระชอน ไปว่ายอยู่ในราง ในเวลาที่ไข่ยังติดท้องอยู่ตราบใดยังไม่ต้องให้อาหารกิน เมื่อหมดไข่แล้วจึงต้องให้อาหาร อาหารนั้นใช้มันสมองแลม้ามลูกวัวปนกับน้ำนม ทาที่กระชอนวางลงไปในน้ำ ปลานั้นมากินเอง ตั้งแต่ขวบหนึ่งขึ้นไปให้กินแป้ง เปนแป้งชนิดหนึ่งซึ่งทำสำหรับให้ปลากิน แต่ปลาขวบไหนอยู่ด้วยกันได้แต่เฉภาะขวบนั้น ถ้าเอาเล็กปนใหญ่แล้วกินกัน เพราะฉนั้นเขาจึงคัดปลาขนาดอายุต่าง ๆ ไว้เปนราง ๆ การที่เลี้ยงปลาตั้งแต่ไข่หลุดแล้วไว้ในอ่างนั้นเปนเลี้ยงไว้ให้คนดู ถ้าเปนปลาที่จะเลี้ยงเปนผลประโยชน์ เขาเอาไปลงสระแยกกันหลายสระตามอายุของปลา พิจารณาดูตามระยะปี โตไม่สู้เร็วนัก ปลาที่สำหรับกำลังกินอยู่ในสามขวบสี่ขวบ ปลาที่ผสมเปนพืชพรรณตั้งแต่ ๗ ขวบไปถึง ๑๐ ขวบ

ยังมีปลาอีกชนิดหนึ่งซึ่งเลี้ยงอยู่ในที่นั้นเหมือนกันเปนปลาทองหางซิว ปลาชนิดนี้มีไข่มากถึงหมื่น แต่เปนปลาที่เลี้ยงไว้ดูเล่นไม่ใช่ของกิน รูปร่างเลวกว่าปลาเงินปลาทองจีนเปนอันมาก

การประสมปลานี้ ไม่ใช่เปนการของรัฐบาล เปนของผู้ที่เขาจัดการนี้ได้ทำขึ้นเอง แต่รัฐบาลช่วยรับซื้อปีละหมื่นหกพันตัว กำหนดพันละ ๗ มาก ซื้อไปปล่อยในน้ำโอส เพื่อจะให้สืบพืชพรรณให้แพร่หลาย แต่จะปล่อยลงไปในตอนข้างต่ำๆ ไม่ได้ ด้วยมีปลาใหญ่ ปลาเช่นนี้ชอบว่ายทวนน้ำอยู่เสมอ ข้างเหนือน้ำน้ำตื้น ไม่มีปลาใหญ่ จึงปล่อยปลาเล็กไว้ข้างเหนือน้ำ เมื่อโตขึ้นก็ค่อย ๆ เลื่อนลงไปเองจนเข้าหมู่พวกปลาใหญ่ได้

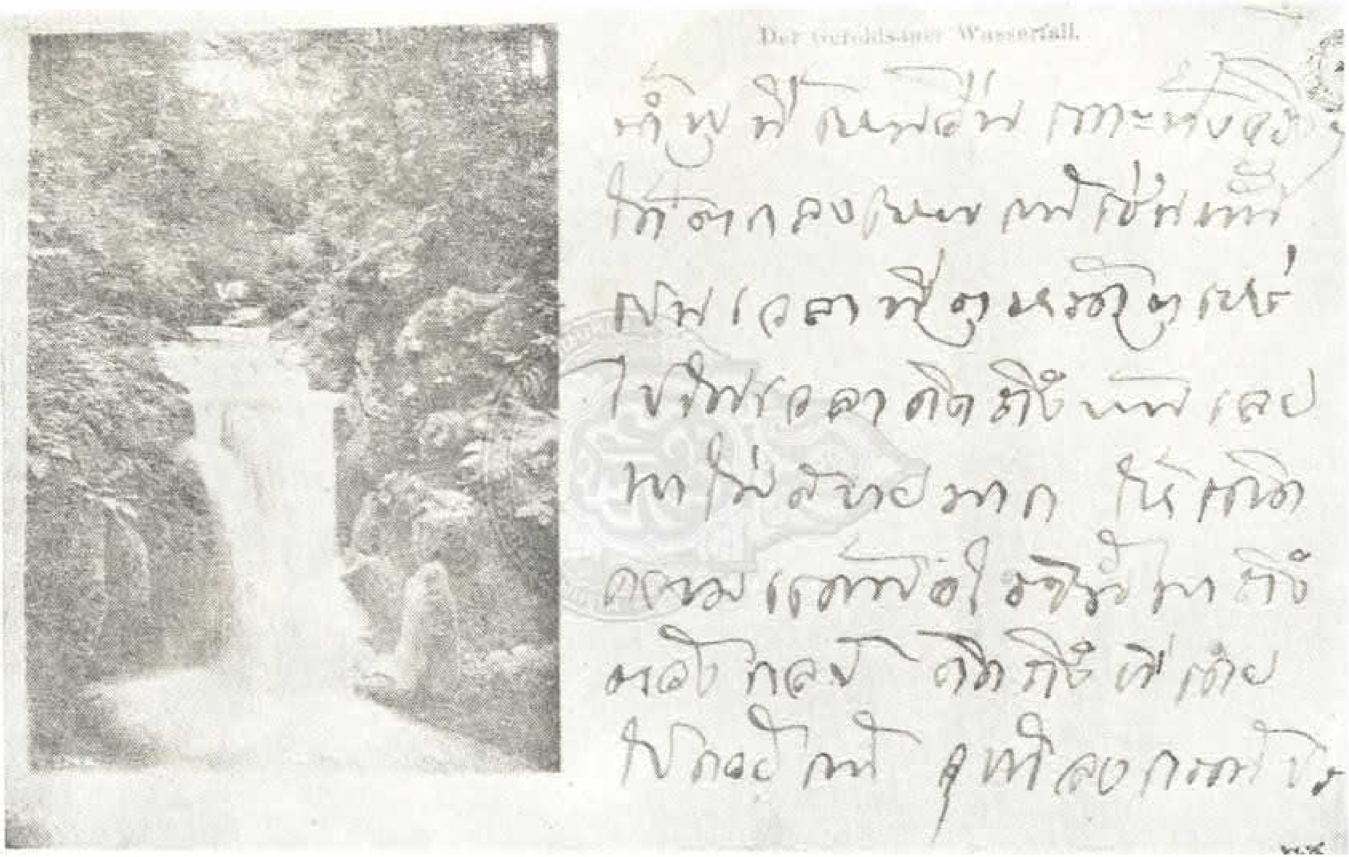

น้ำพุที่เมืองบาเด็นบาเด็น

ที่เลี้ยงปลานี้มีผู้จัดการอยู่ทั้งครอบครัว มีผู้หญิงเด็กหลายคน เด็กนิดคนหนึ่งรู้จักประจบ เข้ามาวิ่งเอื่ออยู่รอบ ๆ เห็นดอกไม้ที่เสียบเสื้อพลัดตกก็หยิบส่ง ประเดี๋ยวไปเที่ยวหาดอกไม้มาให้ อยากจับมือแลเปนกำลัง อายุสักสามขวบฤๅไม่ถึง น่าเอนดูจริง ๆ หมายว่าจะเคยกลามจึ่งได้เที่ยวประจบคน ส่งทองให้ปอนด์หนึ่ง เปล่าไม่รู้สึกว่าอะไรถือเล่นเหมือนดอกไม้ เขาชวนให้กินปลา จึ่งได้ถ่ายรูปแลนั่งเล่นอยู่ที่น่าโรงนั้น ได้พูดเล่นกับคนแก่เยอรมันคนหนึ่งอายุ ๗๐ แต่พูดอังกฤษได้ เปนชาวเมืองบริเมน แกคุยเอะอะโผงผางสนุกดี การตระเตรียมอยู่ข้างจะช้ากว่าจะพร้อมได้ ต้องไปเลือกปลา แล้วมีเด็กสำหรับทำปลา แล้วจึงเอาขึ้นนึ่ง เกณฑ์ให้นอนคว่ำกางท้องอ้าปาก แต่ต้องกินกับเนย หาไม่จะออกเหม็นคาว มีมันสติวเปนผัก จานปลาแต่งด้วยดอกไม้เสียสรวย มีขนม แต่ส้มมีสามใบไม่เกินกว่านั้น กินอร่อยแลอิ่มดี กว่าจะแล้วมาได้กินถึงทุ่มหนึ่ง กลับมาถึงวิลลาเปน ๒ ทุ่ม แต่อย่าหลงไปว่ามืด ยังมีแดด พอมาถึงก็ต้องกินเข้าอีก

วันนี้เปนวันที่เขามีงาน เปนการเรี่ยรายเงินเลี้ยงคนจนที่คอนเวอเซชะนัลเฮาส์ พ่อได้รับเชิญ ไปยามครึ่ง เขายังกำลังเต้นรำกันอยู่ แมร์แลเลดีเปรสิเดนต์กับทั้งกรรมการรับรองแขงแรงมาก พาคนให้รู้จักทั้งผู้หญิงผู้ชาย ในห้องเต้นรำร้อน เพราะคนมากถึง ๗๐๐ ที่เล็กไปกว่าคน ถูกไปนั่งคู่นั่งรับแขกอยู่เปนนาน จึงได้ขยับขยายออกมาข้างนอกได้ ค่อยเย็นขึ้น มาเดินเกะกะอยู่ข้างนอกจน ๔ ทุ่มครึ่งจึงได้ลงมือเล่นออเปอเรตที่ห้องใหญ่ กว่าจะเข้าไปนั่งพร้อมกันได้นานเต็มที พวกผู้หญิงที่จะเล่นแหวกม่านดูกันต่อ ๆ จนกระทั่งถึงเวลา

เรื่องที่เล่นนั้นมีเจรจาเบิกโรง แล้วจึงมีผู้หญิงออกมาร้องเพลง ขัดเกือกแซกเจรจาติดตลก แล้วจึงมีคนหัวล้านที่ว่ามีลูกสาวสิบคนออกมาร้องเพลงบ้างเจรจาบ้าง เกี้ยวนางผู้หญิงคนขัดเกือกนั้น ภายหลังสาว ๑๐ คนนั้นจึงได้ออก

แต่งตัวเสื้อขาวขลิบแดงถือปืนเดินเปนทหาร แล้วร้องเพลง นางผู้หญิงที่ขัดเกือก นั้นเปนผู้ตีกลอง มีร้องเพลงเปนตลก คนตีกลองเปนต้นบท ผู้หญิง ๑๐ คน นั้นเปนลูกคู่ ภายหลังมีคนหนุ่มที่เปนลครเมืองคาลสรูห์ออกมาหาคนแก่หัวล้าน ที่เปนพ่อผู้หญิงจะขอลูกสาว คนแก่นั้นเรียกลูกสาวออกมาทั้งสิบคน แต่งตัวต่าง ๆ เปนชาวสเปนบ้าง ชาวป่าดำที่นบ้าง นั่งเรียงกัน ออกเต้นรำทีละคน มีอาการแปลก ๆ กัน ชาวสเปนเต้นกรับ ที่ลุกขึ้นเจรจาเปล่า ๆ ก็มี ที่หน้าเปนกล้าล้อผู้ชายก็มี แต่นางผู้หญิงอังกฤษคนหนึ่งร้องช้า ๆ เสียงงัวเงียง่วงนอน ขี้พาทย์ก็งัวเงียลงไปตาม จนเวลาจบเลยหลับอยู่กับเก้าอี้ แล้วเต้น ๔ คน ตาพ่อตาตีนลูกสาวต่าง ๆ กับผู้ที่จะมาเปนลูกเขย ตบขาตบหลังอย่างแรง ๆ เล่นตลก ลงปลายนางขัดเกือกนั้นมาร้องแลรำ คนหนุ่มนั้นเลือกเอาคนขัดเกือก แล้วตีกลองเปนเดินเวียนแล้วเอาโต๊ะมาตั้ง ตีระนาดคนละอันเข้าปี่พาทย์แล้วเปนอันเลิก พอเวลา ๒ ยามตรง ยังถูกเกณฑ์ให้ไปกินซับเปอซึ่งเขาจัดโต๊ะไว้ต่างหาก ผู้หญิงที่แต่งเปนชาวสเปน เปนหลานของยายเปรสิเดนต์ เข้ามาปฏิบัติวัฏฐากแขงแรงมาก ได้พบกับคนที่เล่นเต้นรำร้องวันนี้เกือบทุกคน เปนผู้ดีทั้งนั้น การซ้อมอยู่ข้างจะประดักประเดิดมาก ว่าต้องซ้อมกันถึง ๖ วัก เพราะผู้หญิงถึง ๑๑ คน เขาว่าผู้ชายร้อยหนึ่งซ้อมง่ายกว่าผู้หญิง ๑๑ คน เพราะเง้า ๆ งอด ๆ กันง่าย ในห้องเลี้ยงคนเต็มเสียงออกกราวไปทั้งห้อง ของเลี้ยงดี ๆ มาก เขาทำดอกไม้เหน็บเสื้อเปนกุหลาบตอตั้งบนโต๊ะงามดี คือเอาก้านกุหลาบตรง ๆ ฤๅไม่ใช่กุหลาบก็ได้ ตั้งขึ้นเปนลำต้น แล้วผูกดอกกุหลาบแย้มเอาลวดดึงขึ้นไว้ไม่ให้ก้านอ่อน ติดใบแล้วเอาตะกั่วพันรัดเข้าเปนพุ่ม อย่างดอกไม้หัวโล้น สำหรับให้ผู้หญิงเหน็บให้ผู้ชาย แล้วแจกโปสต์การ์ดรูปพวกที่มาร้องรำคนละสองแผ่น พ่อได้ให้เงินช่วยในการเรื่องนี้พันมาก เขายังจะมีเต้นรำต่อไปอีกเมื่อเวลาเลี้ยง

กันแล้ว ว่ามีผู้หญิงนำเครื่องแต่งตัวไปให้ผู้ชาย ผู้ชายนำไปให้ผู้หญิงแล้วจึงเต้นรำ ที่จะกวดกันรุ่ง เขาชวนจะให้อยู่ พ่อง่วงนอนงัวเงียเต็มทีต้องลากลับแต่เช่นนั้นยังมาถึงเกือบ ๗ ทุ่ม ผู้หญิงที่เป็นเปรสิเดนต์นั้นใจดีอย่างยิ่งต้อนรับแข็งแรง แปลเรื่องราวทุกคำ ทั้งตัวไหนออก ตัวไหนเต้น ตัวไหนร้อง แกชมว่างามหมด ดีที่สุดทุกตัว พึ่งเสียเพลินทีเดียว การเต้นรำตอนหลังที่จะสนุก มีเครื่องอะไรอะไรทำด้วยกระดาษเป็นกระเช้า เป็นดอกไม้สีหรู ๆ ออกเป็นกองที่เตรียมไว้น่าโรง ตอนหัวค่ำคนเต็มทั้งสนาม แต่ตอนสองยามแล้วข้างนอกเงียบ ครึกครื้นอยู่แต่ข้างใน

คืนที่ ๗๕

วันอาทิตย์ที่ ๙ มิถุนายน

ได้เดินไปดูที่อาบน้ำสำหรับว่าย ดูน้ำเขียวสกปรกไม่น่าอาบ สระโตสักเท่าสวนเต่า[๓] มีห้องสำหรับผลัดผ้ารอบ ออกจากนั้นไปกินน้ำ อาบน้ำ แลรมควันตามเคย กลับมาเวลา ๕ โมง กินเข้ากลางวัน วันนี้ได้ตำน้ำพริกริมไข่เจียวอร่อยเพลินเป็นอันมาก แต่พริกที่แช่น้ำปลามานั้น มหาแหลกเขาไม่เข้าใจ หยิบพริกสำหรับกินกับปลากุเราเมื่อวานนี้เทน้ำปลาทิ้งเสียหมด เอาไว้แต่พริกเปล่า ๆ เหี่ยวปอดแปด ไม่มีอย่างอื่นนอกจากที่จะฟาดเคราะห์ ทำอะไรต่าง ๆ แล้วเขียนรูป เวลาบ่ายกินน้ำชา แล้วไปถ่ายรูปตามในสวน แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์ ให้ตีเต๊กตีฟนำ มันว่าจะไปถึงน้ำพุอะไรแห่งหนึ่ง ไปทางที่เลี้ยงปลาถึงทิวดีทางสี่แพร่ง แยกไปทางขวามือ ขึ้นเขาไปในป่าสน หยุดถ่ายรูปป่า แล้วขึ้นไปจนหมด

---

๓ สระนี้อยู่ในสวนศิวาลัยในพระบรมมหาราชวัง

ทางที่เรียบเปนทางเกวียน นึกออกสงไสยแล้วว่าจะไม่ได้เรื่อง แต่มันยังยืนยันแขงแรงอยู่ก็ขึ้นไปอีก จนถึงที่สูง ๕๐๐ เมเตอแล้วก็ยังไม่ถึง เห็นไม่ได้เรื่องจัดการถอยกลับลงมา รถเก๋งมาเสียกลางทางไม่รู้ว่าด้วยเหตุไร เลยมารถเดียวจนถึงที่วัดสแยก พ่อจำทางได้รับเปนผู้นำไปดูเลี้ยงตัวผึ้งซึ่งอยากเห็นอยู่แต่วานนี้แล้ว ที่ที่เลี้ยงนั้นมีโรงคนอยู่สองหลัง ฝากระดานหลังหนึ่ง ตึกหลังหนึ่ง พื้นเพรกเรียว มีเด็กเล่นอยู่เปนกอง มีสวนอยู่นิดหนึ่ง เรือนที่เลี้ยงตัวผึ้งนั้นอยู่ในสวน โดยยาวประมาณสักแปดศอก กว้างสามศอก กั้นฝารอบ ด้านข้างน่าเปนช่องเล็ก ๆ สำหรับผึ้งบินเข้าออก มีประตูเปิดเข้าทางด้านหุ้มกลอง เปนหิ้งที่ตั้งหีบฤๅเชือกขดสำหรับผึ้งอาไศรยอยู่ศอกหนึ่ง เปนทางเข้าออกเดินทำงานสองศอก การที่เลี้ยงผึ้งนั้นทำดังเช่นกล่าวต่อไปนี้

คือเอาไม้มาต่อเปนกรอบอย่างลิ้นกลกลวงลึกประมาณสักนิ้วกึ่ง กว้างคืบหนึ่งยาวคืบหนึ่งเปนสี่เหลี่ยม เอาสีผึ้งซึ่งตีพิมพ์เปนรูปรวงผึ้ง แต่อย่างตื้นๆ บาง ๆ บรรจุเข้าไว้ในกลางกรอบลิ้นกลนั้น แล้วจึงเอาเข้าในหีบ ตั้งตะแคงซ้อน ๆ กันออกมา ๒๔ ชั้น แล้วไปหาตัวถ้วนผึ้ง คือเปนผึ้งตัวใหญ่กว่าเพื่อนมาปล่อยเข้าไว้หีบละตัว คราวนี้ผึ้งอื่น ๆ ต้องตามมาเองไม่ต้องไปเที่ยวหา มาแวดล้อมนางพระยาผึ้งนั้นแล้วก็ตั้งกองทำรัง เสิมจากช่องสีผึ้งที่หล่อไว้ตื้น ๆ นั้นให้สูงขึ้นมาในวันเดียวอาจจะทำเต็มรังเสมอกับที่กว้างของลิ้นกลนั้นได้ ด้านข้างหลังกรุกระจกไว้แล้วเอาฝุ่นฝอยยัดตรึงขัดฝา เมื่อเวลาจะเปิดฝาแลเปิดกระจกเปลี่ยนเอารังออกมานั้น ต้องสูบบุหรี่ ถ้าสูบบุหรี่เข้าไปแล้ว ผึ้งได้กลิ่นสิ้นฤทธิเดชไม่ทำอะไรเลย ถึงกำหนดก็ไปล้วงเอาลิ้นกลนั้นออกมา ลิ้นไหนเต็มก็มาเคาะเอาตัวออกเสีย ตัวที่เคาะออกนั้นก็ไม่ไปไหนบินเข้าไปหานางพระยาผึ้งในรังเดิมนั้น ในลิ้นกลนั้นเปนหัวน้ำเต็มไปหมด สีน้ำผึ้งเปนสีเหลืองแก่เหมือนน้ำผึ้งเรา แต่ขุ่น ตัวผึ้งออกจะเขื่อง ๆ กว่าของเรา เปนผึ้งโพรงอย่างเช่นทำรังในโพรงไม้ ไม่ใช่

ผึ้งรวง อาหารนั้น ถ้าน่าร้อนไม่ต้องให้กินอะไร บินไปหากินแล้วกลับมาเอง ถ้าน่าหนาวซึ่งไม่มีดอกไม้ ใช้น้ำตาลฤๅน้ำผึ้งนั้นเองละลายน้ำให้กิน รังหนึ่ง ๒๔ กล่ได้น้ำผึ้งสี่ปอนด์ การที่จะคั้นน้ำผึ้งนั้นมีเครื่องมือเปนลุ้งเหล็กวิลาด ข้างในเปนโพรงสามเหลี่ยมพอบรรจุลิ้นกล่ได้สามลิ้นกล่ ตั้งตะแคง มีเครื่องหมุนอยู่ข้างบน หมุนไปน้ำผึ้งก็กระเดนออกเกาะตามข้างลุ้ง เมื่อมากเข้าก็ไหลลงทางช่องที่เปนพวย วิธีคั้นเช่นนี้ไม่มีสีผึ้งติดออกมาเลย การเลี้ยงผึ้งมีฤดูดีฤดูไม่ดี ฤดูที่ล่วงมาแล้วนี้ว่าไม่ดี เจ้าของโรงดูเปนคนจนมาก นุ่งกางเกงเก่าคร่ำคร่าเสื้อปะ แต่มีน้ำใจที่จะเล่าเรื่องราวโดยถ้วนถี่ เสร็จดูการเลี้ยงผึ้งเท่านี้ กลับมาเวลา ๒ ทุ่มเช้าไปแล้ว เลยกินเข้าทีเดียว ไม่ได้แต่งตัว

วันนี้ได้ให้เหรียญดิเต็กติฟ เช้าคนหนึ่ง ข่ายคนหนึ่ง คนละเหรียญ ค่าที่เธอเพื่อแขงแรง ได้เขียนหนังสือด้วยกระดาษยาว เหมือนใบลานที่เขาทำขาย เขียนอย่างหนังสือใบลาน บอกยังกาแลสลักหลังด้วยหนังสือขอม เริ่มต้องตั้งต้นให้พระยาสุขุม ฉบับที่ ๒ ถึงกรมดำรงอันเปนผู้สมควรซึ่งจะได้รับ

คืนที่ ๗๖

วันจันทร์ที่ ๑๐ มิถุนายน

เวลาเช้าเว้นอาบน้ำ ไปทีรม นั่งอยู่ชั่วโมงหนึ่งตามเคย แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์จากที่นั้นไปสตราสเบิค มีชรพัตร อุรุพงษ์ ตุ๊ก หม่อมนเรนทร์ หมอพีสเตอไปด้วย ออกจะต้องคลำ ๆ ทางหน่อย รถหลังไปหลงแยกกันไปคนละทาง แต่เขาขับเร็ว กลับไปถึงก่อนรถเรา ที่แท้ทางที่ไปนั้นก็ได้ทางรถไฟไป ไปผ่านทาง

รถไฟเมื่อจวนจะถึงเกลต์ เมืองเกลต์ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำไรน์ ยังอยู่ในเขตรแดนแกรนด์ดุคัลเมืองบาเดน เมื่อข้ามฟากไปถึงฟากโน้นจึงเป็นแดนสตราสเบิคแม่น้ำไรน์ตรงนี้กว้างสักเท่าแม่น้ำท่าจีนที่รถไฟข้ามไปพระปฐม จะเล็กกว่าสักนิดหน่อย ตะพานเป็นตะพานเหล็กทำงามดี พอถึงต้นตะพานทางโน้นก็เป็นด่านภาษีเจ้าพนักงานเดินออกมาพอบอกให้รู้ก็ไม่เรียก ไปจากฝั่งแม่น้ำไรน์อีกนานจึงได้ถึง เมืองนั้นตั้งอยู่ที่ฝั่งคลองเรียกว่าอิล ห่างจากแม่น้ำไรน์ประมาณร้อยเส้น มีคลองไปจากแม่น้ำไรน์หลายคลอง เป็นทางเรือเดินไปมากับเมืองเยอรมันเมืองฝรั่งเศส แลสวิตเซอแลนด์ เป็นเมืองที่มีการค้าขายกว้างขวางใหญ่มาแต่ก่อน เดี๋ยวนี้มีโรงจักรต่าง ๆ ตั้งอยู่รอบนอกเกิดขึ้นเป็นอันมาก เป็นเมืองใหญ่ของอาลเซส แลเยอรมันลอเรียน มีผู้ว่าราชการเมืองแลเป็นที่ตั้งทหาร มียูนิเวอซิตีทั้งมีบิชอบโรมันคาทอลิก พลเมืองแสนห้าหมื่น ทหารหมื่นห้าพัน เป็นเมืองของฝรั่งเศสปกครองมาสองร้อยปีเศษ พึ่งตกเป็นของเยอรมันเมื่อรบกับฝรั่งเศสปี ๑๘๗๑ เมื่อว่าโดยภูมฐานแล้ว ถ้ากำหนดเอาแม่น้ำไรน์เป็นเขตรต่อแดนก็น่าจะตกเป็นของฝรั่งเศส เพราะอยู่นอกแม่น้ำไรน์ออกไป แต่ฝรั่งเศสแพ้เยอรมันจึงต้องเสียเมืองเหล่านี้ คนพลเมืองพูดภาษาแปลก ปนกันทั้งเยอรมันแลฝรั่งเศสคือพูดภาษาเยอรมันสักคำหนึ่งสองคำ ฝรั่งเศสสักสามคำสี่คำ ลางทีพูดภาษาเยอรมัน แต่สำเนียงฤๅสำนวนเป็นภาษาฝรั่งเศส พวกเยอรมันเขาว่าคนเมืองนี้ใจกลับกลอก เมื่อเวลาอยู่กับฝรั่งเศสอยากเป็นเยอรมัน ครั้นเมื่อได้มาอยู่กับเยอรมันกลับอยากอยู่ในฝรั่งเศส เป็นเมืองที่ขึ้มไว้ด้วยทหารทั้งการในเมืองแลเตรียมต่อสู้ เมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศสครั้งก่อน ที่นี่ได้เป็นที่รบกันใหญ่ แรกที่จะถึงเมืองมีที่ไว้ถ่าน ยาวเป็นอันมาก เป็นเมืองมีข้อมเชิงเทิน ข้อมชั้นนอกชั้นหนึ่ง แล้วจึงถึงคู แล้วถึงกำแพงเมือง กำแพงนั้นก่อด้วยศิลา พูนดินเป็น

เชิงเทินแลเปนลูกป้อม ถนนในเมืองตอนข้างเก่าแคบแลคด แต่เมืองข้างตอนใหม่ทำถนนใหญ่ ดูจะเปนใหญ่อยู่สายเดียว เมืองนี้เปนเมืองน่าศึกมาแต่ไหนแต่ไร เมื่อตกเปนของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้สร้างป้อมเพิ่มเติมขึ้นแข็งแรงมาก ตามรอบเมืองข้างนอกเปนป้อมมีสนามเพลาะมีตึกดินซ่อนหมกอยู่ในหญ้ารอบไป ครั้นเปนของเยอรมัน เยอรมันก็ซ่อมแซมทำขึ้นใหม่โดยกวดขัน ยูนิเวอซิตีนี้ได้ตั้งขึ้น ๔๐๐ ปีแล้ว แต่มีเวลาหยุดเมื่อเกิดริโวลูชั่นในเมืองฝรั่งเศส ต่อตกเปนของเยอรมันจึงได้กลับตั้งขึ้นใหม่ ในเมืองมีรถม้าใช้น้อย เพราะถนนทางแคบ มีรถแตรมเดินทั่วไป รถแตรมฤๅรถม้าเดินช้าเท่ากับคนเดิน ห้ามปรามกันกวดขันไม่ให้เดินเร็ว พ่อไปได้ตั้งใจจะไปกินเข้ากลางวันที่นั่น เพราะเหตุที่ได้ออกจากบาเดนบาเดนเวลา ๔ โมงครึ่ง ถึงที่นั่นเกือบบ่ายโมง ๑ ด้วยต้องหยุดรอหลีกรถบรรทุกของกลางทางบ้าง ฉงนหนทางบ้าง ตรงเข้าไปแวะที่วเลนติน ซึ่งเปนเรสเตอรองต์มีชื่อเสียงลือฦๅมากว่าทำกับเข้าดีนัก ความลือฦๅนั้นก็เปนความจริง อาหารอย่างวิเศษ เมืองนี้เปนที่ตับห่านซึ่งซื้อขายกันอยู่ อยากจะเห็นแต่เปนเวลาที่เขาไม่ได้ทำ เพราะเขาทำกันในฤดูหนาว ได้ฟังแต่วิธีทำ คือแกล้งให้ห่านมันเกิดโรคตับโตโดยให้กินของที่เผ็ดมีพริกเปนต้น กับทั้งของที่มัน ๆ มันไม่ได้กินโดยความอยากกิน จับตัวมาเอาอาหารกรอกลงไป ให้กินจนเหลือขนาด ข้อที่ให้กินพริกนั้นเพื่อจะให้กินน้ำให้มาก เมื่อตับโตแล้วก็ฆ่า ตับที่บรรจุกลักไปขายเปนของเก่า ไม่เหมือนซึ่งทำไว้ใหม่ ๆ รสชาติดีกว่ากันมาก พอกินเข้าแล้วให้รถโมเตอคาร์กลับ เพราะคิดจะกลับทางรถไฟ แล้วขึ้นรถม้าตรงไปดูคทีดรัล คือวัดใหญ่ในกลางเมืองนี้ วัดนี้ว่าเปนวัดเก่าได้สร้างประมาณ ๑๓๐๐ ปีมาแล้ว แต่พึ่งมาขยายใหญ่ขึ้นใน ๙๐๐ ปีทำเรื่อยมาช้านาน เติมขึ้นเสมอจนเดี๋ยวนี้ก็ยังไม่แล้วเสร็จ ยอดแหลมน่าโบสถ์ยังมีแต่ข้างเดียว ทำด้วยศิลาแดง แต่ต้องอันตรายต่าง ๆ บ่อย ๆ จนกระทั่งเมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศสก็ถูกปืนชำรุดมาก

ดูภายนอกบ้านเรือนอยู่ข้างจะกระซั้น แลรูปพรรณของโบสถ์นั้นเองสู้มิลานคทีดรัลไม่ได้ แต่สูงใหญ่เห็นจะสูงกว่า ภายในอยู่ข้างจะมืด เพราะถึงว่ามีน่าต่างโต ๆ มาก แต่ได้ติดกระจกสีรูปภาพที่เรียกว่าสเตนคลาสทำให้แลดูครึ้ม ถ้าเปนเมืองเราก็ค้างคาวขึ้นแจ๊กทีเดียว เวลาที่ไปดูนั้นเปนเวลาฝนตกกำลังฟ้าร้องจึงได้ชักให้มืดมาก ซ้ำไปถูกเวลาเขาทำวัตรบ่าย มีพระสวดอยู่นอกพ้นอาศน์สงฆ์ที่ในใต้โดม ไม่ใคร่จะแลเห็นตัวถนัด สัปรุษไม่มีเท่าใด มีสักเจ็ดแปดคนนั่งหลับตาภาวนาอยู่ต่าง ๆ กัน ผู้ที่สำหรับรับแขกทำท่าทางอยู่ข้างจะกวดขัน ว่าเปนเวลาพระสวดห้ามไม่ให้เดิน ต้องให้รออยู่อีกสักครึ่งชั่วโมง สวดจบแล้วจึงจะเดินได้ แต่นอกจากยายแก่สี่ห้าคนที่นั่งภาวนาอยู่ก็เห็นเขาเดินไม่เห็นมีใครหยุดเราก็เดินบ้าง ก็ไม่เห็นว่าต่อไปอีก ที่หลังกลับมานำให้ดูโน่นดูนี่เสียอีก ตอนล่าง ๆ จะเดินดูแห่งใดก็ดูได้ ก็เปนอย่างวัดฝรั่ง คือมีที่บูชาตามข้าง ๆ มีรูปพระเยซูบ้าง มาโดนาบ้าง เปนห้องห้องไป ยังหวงแหนอยู่แต่เรื่องนาฬิกาซึ่งเปนที่ล้ำฦๅมาก ว่าสวดจบจึงจะไปดูได้ จึงได้เดินเลี่ยงเข้าไปดูทางกระไดที่พระขึ้นลงด้านข้างข้าง ผ่านออเคนคือหีบเพลงสำหรับประกอบเสียงสวด ไปเห็นต้นบทสวดในแตร อย่างชักสวดมนต์ พวกลูกคู่สวดตาม ดูไม่แล้วเลยยังยืดยาวมาก เดินเลี่ยงมาทางน่าอาศน์สงฆ์จนถึงกลางโบสถ์ไม่เห็นว่าไรกัน ตาคนที่ห้ามกลับมาพลอยยืนอยู่ด้วย เวลานี้ดูเปนสวดโต้ตอบกันกับพวกเด็ก ๆ ซึ่งซ่อนอยู่ไม่แลเห็นตัว พวกนั้นสวดเสียงใส พวกข้างล่างสวดเสียงเปนกังวาล ทำนองจะทำให้ปรากฏเหมือนพวกเทวดาฤๅนักบุญสวดอยู่ ได้ยินแต่เสียงไม่แลเห็นตัว ฟังอยู่นานก็ไม่จบ เลยเดินเลี่ยงไปข้างขวา ตาคนห้ามนั้นเองย่องเข้าไปไขกุญแจเปิดให้เข้าไปที่นาฬิกาได้แล้ว พอเข้าไปกันหมดก็ลั่นกุญแจข้างนอกเสีย นาฬิกาเรือนนี้เปนเรือนใหม่ ได้ทำเมื่อปี ๑๘๓๘ ถึง ๑๘๔๒ เปนนาฬิกาโหรมีพร้อม

ทุกอย่าง คือชั้นล่างมีตุ๊กตาสองตัวยืนอยู่ที่เสา สำหรับชี้วันในวงซึ่งเขียนไว้ ๓๖๕ วัน มีฤดูเปลี่ยนเอง ๔ ฤดู ช่องซุ้มชั้นล่างมีเทวดาตัวหนึ่งสำหรับตีระฆังทุกๆ ๑๕ มินิต. อีกตัวหนึ่งที่ตรงกันข้ามถือนาฬิกาทราย กลับนาฬิกาเองทุก ๆ ชั่วโมง ซุ้มขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนร่างกระดูก สำหรับตีโมง มีรูปสี่รูปผลัดกันออกเดินวนรอบร่างกระดูกนั้น ใน ๑๕ นาทีแรกเปนเด็ก ๑๕ นาทีที่ ๒ เปนรุ่น ๑๕ นาทีที่ ๓ เปนผู้ใหญ่ ๑๕ นาทีที่ ๔ เปนคนแก่ อีกช่องหนึ่งขึ้นไปบอกวัน วันอาทิตย์รูปอะโปโล คือพระอาทิตย์ วันจันทร์รูปไดนา คือพระจันทร์ วันอังคารรูปมาร์ส คือพระอังคาร วันพุฒรูปมคิวริ คือพระพุฒ วันพฤหัศบดีรูปยูบิเตอ คือพระพฤหัศบดี วันศุกรรูปวีนัส คือพระศุกร วันเสาร์รูปซาเตอน คือพระเสาร์ เปลี่ยนกันออกวันละรูป ช่องบนขึ้นไปอีกเปนรูปพระเยซูนั่ง ถ้าเวลาเที่ยงรูปอโปซัล คือนักบุญลูกศิษย์พระเยซู สิบสองคนเดินเวียนพระเยซู มีเสาสูงซึ่งเปนที่ถ่วงลูกตุ้ม ปลายเสานั้นมีไก่เท่าไก่จริง ๆ ขนาดใหญ่จับอยู่ ถ้าพวกนักบุญเหล่านั้นออกมาเดินเวียนพระเยซูถึงเซนต์ปอลเมื่อไร ไก่นั้นก็กระพือปีกแลยืนคอขัน แต่เวลาเที่ยงที่นี่ไม่ถูกกับเที่ยงที่อื่น ๆ เพราะฉนั้นจะไปดูเวลาเที่ยงอยู่ข้างจะประดักประเดิดอยู่บ้าง ทั้งซึ่งเปนคาเลนดารายวันตลอดปีนั้น มีดวงพระอาทิตย์แลมีดาวพระเคราะห์เดินเวียนไปตามทางโคจรของพระเคราะห์เหล่านั้น แลเดินได้ตามกำหนดตบรรจบรอยช้าแลเร็ว ตรงเสาไก่ลงมามีวงๆ สีวง ซึ่งเขาว่าเปนเวลาของวัดแต่แลไม่เห็น คู่กันกับเสาไก่นั้นเปนกระไดเวียนสำหรับขึ้นไปบนนาฬิกา นาฬิกาเรือนนี้สูงประมาณสักสามวาเศษฤาสี่วาได้ ตั้งอยู่บนยกพื้นมีพนักกั้น ออกจะอยู่ข้างมืด ๆ เพราะมืดฝนเช่นที่ว่าแล้ว ดูตัวเลขไม่ถนัด พอได้เห็นนาฬิกาสมประสงค์แล้ว ขี้เกียจคอยดูบนอาศนสงฆ์พระยังสวดไม่จบเลยกลับแวะซื้อของที่ร้านตามทางหน่อยหนึ่ง แล้วมาพักเรสเตอรองต์กินน้ำร้อนน้ำชาฝนกำลังตก

ตอนที่ ๒ ออกจากเรสเตอรองต์ไปดูวัง ที่วังนี้ตั้งอยู่ในตอนข้างที่แก้ไขเมืองใหม่ วังตั้งอยู่ตรงยูนิเวอซิตีของเก่า ตัดถนนใหญ่ในระหว่างนั้นไม่สู้ห่างกันเท่าไร ประมาณสักสามสิบเส้นฤๅหย่อน วังนี้สร้างเมื่อเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ก่อด้วยศิลาหนา ๆ หนัก ๆ อย่างตึกเยอรมัน เปนสี่เหลี่ยม ด้านน่าห้องกลางเปนที่เสด็จออก ถัดเข้าไปข้างซ้ายเปนส่วนของเอมเปอเรอ มีห้องรับแขกห้องหนึ่ง ห้องนั่งห้องหนึ่ง ห้องหนังสือห้องหนึ่ง เปนห้องเล็ก ๆ ไม่ใหญ่โตอะไร ด้านข้างขวาเปนห้องของเอมเปรสเท่ากันกับห้องข้างซ้าย ด้านสกัดห้องยิ่งเล็กลงไปอีก เปนห้องนอน ห้องน้ำ ห้องแต่งตัว ห้องย่าว ฤๅมหาดเล็ก ข้างขวาก็เปนห้องเหมือนกันสำหรับเอมเปรส ด้านหลังเปิดโล่งตลอดเปนห้องยาวสำหรับเต้นรำ วงในเปนเฉลียงเดินได้รอบ กลางเปนกระไดใหญ่ ขึ้นมาตรง ๆ แล้วแยกสองข้าง กลางมีที่น้ำไหลจากปากสิงห์ มีแท่นตั้งต้นไม้ สองข้างกระไดมีน้ำหลั่งตกเปนชั้น ๆ ชั้นล่างข้างน่าเปนห้องคอย กิริยาอาการของวังนี้ ทำนองพระที่นั่งภาณุมาศ เปนวังไม่ใช่เรือนอยู่ อยู่อย่างไม่สบาย เครื่องตกแต่งก็ไม่มีอะไรนอกจากรูปเอมเปอเรอแลเอมเปรสวิลเลียมที่ ๑ เอมเปอเรอแลเอมเปรสเฟรเดอริก นอกนั้นก็เปนของสัพเพเหระอย่างใหม่ ๆ เลว ๆ โดยมาก ที่ดินรอบวังก็มีน้อย บ้านอื่น ๆ แลเห็นเข้ามาในชานพระที่นั่ง มีสนามแลสวนน่าวังเล็ก ๆ ที่มุมถนนขวางอย่างเช่นมุมถนนใบพรกับเบญมาศ มีตึกทำด้วยศิลาเปนคู่กัน ข้างหนึ่งเปนไลบรารี อีกข้างหนึ่งเปนตึกราชการ ต่อออกไปก็เปนตึกใหญ่ ๆ ก่อด้วยศิลาทั้งนั้น จะราวกลางวังสวนดุสิตไปตพานมัฆวาน เปนตึกยูนิเวอซิตี มีวัดสำหรับกองทหารอยู่วัดหนึ่งกลางย่าน อยู่ราวที่วัดเบญจมบพิตร เมื่อเลี้ยวออกจากถนนใหญ่นี้เดียวก็เปนเมืองใหม่ ตึกยังหรอมแหรมอยู่ เขาว่าเปนอย่างใหม่มาก ต่อนั้นไปได้ไปออเรนเยอรี่คือสวนส้ม คำที่เรียกว่าสวนส้มนี้ไม่ใช่จะเปนสวนส้มอย่างเช่นแถบริเวียราข้างอิตาลี ซึ่งเปนสวนปลูกกลางแจ้งเหมือนอย่างบ้านเราธรรมดา นี่จะหา

ส้มสักต้นหนึ่งที่อยู่กลางแจ้งไม่มีนอกจากปลูกในกระถาง เพราะเหตุที่อยู่กลางแจ้งทนหนาวไม่ได้ตายหมด น่าหนาวต้องเข็นเข้าไว้ในร่ม จึงต้องปลูกตึกหลังคากระจกสำหรับเข็นกระถางส้มเข้าไปเก็บ เหตุฉนั้นจึงได้ชื่อว่าที่เก็บต้นส้มแต่ชั่วเฉภาะในโรงนั้น นอกโรงปลูกไม้ดอกไม้สีเปนหย่อม เปนสวนไม้สีอยู่ชั้นในชั้นนอกเปนไม้ใหญ่อย่างป่าก ตัดทางเดินมาก ๆ มีสระมีภูเขาก่ออย่างจริง ๆ อยู่ในเปนป่ากที่สำหรับคนไปประชุมเท่านั้น มีตู้กระจกสำหรับเก็บต้นไม้ที่ทนหนาวไม่ได้อยู่ส่วนหนึ่งต่างหาก เที่ยวรถรอบที่นั้นแล้วกลับมาทางริมคลอง ซึ่งปลูกตึกขึ้นใหม่ ๆ เปนวิลลาอย่างแปลง ๆ ใหม่ ๆ ต่าง ๆ เมืองนี้เปนที่ลุ่มมาก ถนนยกขึ้นมาสูง ๆ จากพื้นเดิม ยิ่งใกล้แม่น้ำยิ่งลุ่มมาก น้ำขึ้นถึง บ้านเรือนที่จะทำหนุนกันขึ้นมาหาถนน เขาอาจจะปิดน้ำให้เข้ามาท่วมเมืองได้ เมื่อเยอรมันรบกับฝรั่งเศสก็ได้เคยทำให้น้ำท่วม มีคลองมาก ในคลองนั้นใช้เรือ เปนเรือบรรทุกสินค้าต่าง ๆ เดินไปมาตลอด มีเรือเครื่องกระซาเดิม ลักษณเดียวกับที่เมืองเรา เช่นแต่ยาวกว่า จอดขายเครื่องกระซาเดิม อยู่ตามลำคลองเปนอันมาก จากลับนี้ฝนตกหนักลงมาอีก ต้องปิดประทุนไปพักที่เรสเตอรองต์กินเข้าเย็น แล้วมาขึ้นรถไฟออกเวลา ๒ ทุ่มกว่า ๑๐ มินิต ต้องมาหยุดเปลี่ยนรถที่ออเปนเวียคราวหนึ่ง แล้วมาเปลี่ยนที่โอสอีกคราวหนึ่ง แต่ไม่ต้องคอยนานทั้งสองแห่ง กลับมาถึงบาเดนบาเดนยามครึ่ง

คืนที่ ๗๗

วันอังคารที่ ๑๑ มิถุนายน

เช้าไปกินน้ำอาบน้ำตามเคย กลับมานั่งทำงานแลเขียนรูป วันนี้เวลาบ่าย ๔ โมง แกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนเสด็จมาที่นี่ ได้ให้ชายบริพัตรไปคอยรับเสด็จที่สเตชั่น แกรนด์ดุ๊กนัดจะเสด็จมาเยี่ยมเวลาบ่าย ๕ โมง ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงก็มา พ่อ

ได้ตามไปเยี่ยมตอบโดยทันที รถแกรนด์ดุ๊กเดินช้าเสียจริง ๆ รถเราก็เดินเร็วเกินไปจริง ๆ ด้วย เพราะเปนรถโมเตอคาร์ ไปทันกันที่กลางทาง ต้องเลยหยุดให้แกรนด์ดุ๊กไปถึงวังเสียก่อนแล้วจึงได้ไป ทางที่ขึ้นไปนั้นเปนเขาสูง เพราะวังตั้งอยู่ในที่แลเห็นเมืองอยู่ข้างล่าง ตำหนักซลอสนั้นเปนของเก่าที่ได้สร้าง ๔๐๐ ปีมาแล้ว เปนตึกศิลาสูงใหญ่ แต่รูปไม่แปลกอันใด ได้พากันออกไปนั่งที่ชานตำหนักในปะรำที่แลเห็นได้โดยรอบพร้อมด้วยแกรนด์ดัชเชส ที่ชานั้นตั้งไม้กระถางทั้งนั้น กลับจากแกรนด์ดุ๊กได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไปพึ่งที่แกรนด์ดุ๊กไมเคอลซึ่งมาประชวรอยู่ที่โฮเตลสเตฟานนี้ จะไปเยี่ยมแต่ก่อนก็ว่าอาการมากอยู่ เดียวนี้ทราบว่าอาการคลายขึ้นจึงคิดจะไปเยี่ยม เพราะได้เคยรู้จักคุ้นเคยกัน ท่านนัดให้ไปเวลาบ่ายโมงหนึ่งพรุ่งนี้ แต่ยืนรับไม่ได้ต้องนั่ง แต่พ่อได้นัดแอริดิคาริ์แกรนด์ดุ๊กว่าจะไปเยี่ยมตอบที่คาลสรูห์พรุ่งนี้ เพราะเธอมาเยี่ยมจากคาลสรูห์เมื่อวานนี้ แต่พ่อไม่อยู่ ไปสตราสเบิค เวลาค่ำทุ่มหนึ่งแล้ว ครู้สึกไม่สู้สบายใจคอมันวังเวงคิดถึงบ้าน จึงได้ขึ้นรถไปเที่ยวที่น้ำตก ทางอยู่ข้างจะไกล ไปในป่าสน มีบ้านเรือนคนจน ๆ รายไปตลอด น้ำตกนั้นลักษณเหมือนเกาะช้าง ทางเลียบไปข้างเขาเหนือลำธารสายหนึ่งเปนทางรถ ทางเดินในลำธารสายหนึ่ง แคบ ๆ ตลอดขึ้นไป มีเรสเตอรองต์ย่ำ ๆ ที่นั้น มีผู้หญิงเปนเจ้าของรักษา ถัดขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งเปนที่แร้ง พวกที่รักษาตั้งบ้านเรือนอยู่ เสียงไก่มาก แต่เปนเวลาเกียจคร้านของพ่อที่จะเดินลงเขาไปดู เลยไม่ไป กลับรถมาไปกินเข้าที่เรสเตอรองต์คอนเวอเซชั่นเฮาส์ กับเข้าตุ๊กๆว่าดี แต่ที่จริงก็ไม่สู้กะไรนัก ออกจะสู้ที่วิลลาเราไม่ได้ แต่จะอยู่กับที่มันชวนจะงึมงำ ไปก็เที่ยวไกลไปตามที่ กลับ ๔ ทุ่มรถหมดไม่มี ต้องเดินมาวันนี้ไม่สนุก

คืนที่ ๗๘

วันพุฒที่ ๑๒ มิถุนายน

เช้าไปกินน้ำอาบน้ำตามเคย แต่รมน้อยไปหน่อย เพราะเหตุที่เวลากำหนดรถไฟจะออกไปคาลสรูห์ เลยไปสเตชั่นทีเดียว ได้ออกจากบาเดนบาเดนเวลาก่อนเที่ยงเล็กน้อย ถึงคาลสรูห์ก่อนบ่ายโมง แอริดคาริแกรนด์ดุ๊ก ผู้บังคับการทหาร แลข้าราชการฝ่ายพลเรือนอีกคนหนึ่งมารับอยู่ที่สเตชั่น ที่จริงแอริดคาริแกรนด์ดุ๊กได้เตรียมจะเลี้ยงคืนเนอ แต่พ่อเห็นจะกลับมาดึกดื่นนัก จึงได้โทรเลขบอกในเวลาเช้านี้เอง ว่าจะไปกินกลางวันที่โฮเตล ต่อเวลาบ่ายจึงจะไปหา เพื่อจะไม่ให้ต้องจัดการรับรองอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะเหตุฉนั้นจึงจัดการเลี้ยงกลางวันไม่ทัน ต้องเลี้ยงแต่น้ำชา เธอขึ้นรถกับพ่อไปส่งที่โฮเตลเคมันยา นั่งสนทนากันอยู่หน่อยหนึ่ง พอถึงเวลากินเข้ากลับไป ผู้ที่ไปกับพ่อมีแต่บริพัตร อุรุพงษ์ พระยาบุรุษ หม่อมนเรนทร์ กับหมอพี่สเตอ มิสเตออาลเยอส เพื่อจะไปหาเทียนส่งเข้าไปในการเข้าพรรษา กินเข้าแล้วเวลาบ่าย ๒ โมงตรง แอริดคาริแกรนด์ดุ๊กมารับขึ้นรถ ต้องใช้รถปิด เพราะกำลังฝนตกมีพยุ แรกไปยิกเซอแกละริก่อน แกละรีนี้ได้สร้างขึ้นในแผ่นดินแกรนด์ดุ๊กองค์เมื่อแรก ๆ แต่รูปภาพในนั้นเปนของที่ได้เก็บสะสมมาช้านาน จนกระทั่งถึงที่พึ่งเขียนใหม่ ๆ มีรูปงามเปนอันมาก มีพวกรูปใหม่ ๆ เข้าไปปนอยู่ไม่กี่แผ่น แต่ถึงจะเปนรูปใหม่ก็อย่างดีไม่ใช่พึ่งล้านเต็มที่ มีอย่างใหม่มากแต่ชั้นล่างซึ่งเปนที่โปรเฟสเซอโธมาผู้ดูการแกละรีนั้นเขียนเองนำไปแขวนไว้ ตัวโปรเฟสเซอมารับอยู่ในที่นั้นด้วย การไปดูรูปมีข้อรำคาญอย่างเดียวแต่ไปเห็นรูปเก่า ๆ อดชมไม่ได้ เห็นรูปใหม่ ๆ อดติไม่ได้ เจ้าของผู้ที่เขียนมักจะไปกำกับอยู่ตามรูปเหล่านั้น จะไม่ชมก็เกรงใจ จะชมก็ไม่ถนัดปาก เลยไปนิ่ง ๆ แต่แกรนด์ดุ๊กแลแอริดคาริแกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดัชเชสมีความเห็นเหมือนพ่อทั้งสี่คนด้วยกัน แสดงความหวังใจว่านานไป

คงจะเปลี่ยนกลับลงเปนอย่างเก่า ที่นี้มีโรงฝึกหัดช่างเขียนเปนสามโรงล้วนแต่ตึกใหญ่ ๆ แต่รูปไปออกเอกสหิบิเชนเสียมาก จึงไม่ใคร่จะมีเหลืออยู่ ในที่นี้มีรูปตุ๊กตาศิลาถ่ายด้วยปลาสเตอเปนอันมาก ออกจากแกละรีรูปภาพแล้ว ไปที่มิวเซียมซึ่งได้เคยเห็นแล้วครั้งก่อน มิวเซียมนี้ได้จัดตกแต่งใหม่ เรียบเรียงของดีมาก เสียดายที่ไม่มีของเมืองเรา ของเมืองจีนเมืองยี่ปุ่นมีบ้าง แต่ไม่ใช่ของวิเศษที่เดียวนัก มีถ้วยชามในยุโรปมาก พ่อชอบใจดูที่เหรียญทองแดงต่าง ๆ ฝีมือดี ทำที่นี่ เปนที่ระฦกในการต่าง ๆ

ของที่เปนฝีมือทำในเมืองนี้เปนเครื่องเตระกอตตา ซึ่งแกรนด์ดุ๊กบำรุง แอรีดิตารีแกรนด์ดุ๊กได้สั่งให้นำมาให้ดูที่นี่ พ่อได้ซื้อหม้อใบหนึ่ง กระถางใบหนึ่ง ออกจากนั้นขึ้นรถเปิด เพราะฝนหายแดดออก ถนนแห้งเร็วจริง ๆ ได้ขับรถไปเที่ยวดูในป่าซึ่งตั้งอยู่หลังชลอส ชลอสคือวังนี้รูปเหมือนพัดด้ามจิ้ว ด้านหนึ่งเปนเมือง ด้านหนึ่งเปนป่าข้างหลังวัง ด้านข้างป่ามีหอสูงซึ่งเปนด้ามพัดด้ามจิ้ว ตัวพัดอยู่ด้านข้างเมือง มีถนนรอบเหมือนกงรถ แล้วมีถนนวงแยกออกจากชลอสไปเหมือนซี่กำ ที่ชลอสนี้ได้สร้างประมาณร้อยห้าสิบปี ในป่าเหล่านั้นแบ่งเปนที่เลี้ยงเนื้อ เปนสวน วังนี้ได้มีโรงทำไฟฟ้าแลท่อยอุ่นวังแต่เฉภาะส่วนในวัง ในป่ามีต้นโอ๊กมากแต่ไม่สู้ใหญ่นัก กำลังปลูกใหม่อยู่ก็มี มันช่างโตช้าจริง ๆ เขาชี้ให้ดูหมู่ที่ปลูกมาได้ ๕๐ ปีแล้ว โตประมาณสองกำสามกำเท่านั้น ในป่านั้นมีวัดซึ่งสร้างขึ้นเปนที่ฝังศพปรินซลุดวิคทำด้วยศิลาแดง เขาว่าเปนของแกรนด์ดัชเชสไปทอดพระเนตรให้สร้างเอง มีโรงพยาบาลโรงหนึ่งซึ่งแกรนด์ดัชเชสสร้างเหมือนกัน ได้ให้ชื่อเจ้าองค์นั้น ยากที่จะเล่าถึงเรื่องป่านี้ว่าเปนอย่างไรเมื่อได้เห็นแต่ชั่วคราวเดียว มีที่ซึ่งยอมเปิดให้คนเดินบ้างที่ซึ่งห้ามบ้าง มีประตูกั้นเปนตอน ๆ ถึงแอรีดิตารีแกรนด์ดุ๊กพกกุญแจไปเอง เมื่อจะเข้าประตูไหนต้องส่งกุญแจให้คนขับรถไปไข เมื่อได้ดูในป่านั้นแล้วถึงออกเที่ยวตามถนนแถบข้าง

เมือง ผ่านโรงม้าหลวงแลออฟฟิศต่าง ๆ จนกระทั่งถึงโรงทหารรักษาองค์ทั่วไปแล้ว จึงได้กลับมาส่งที่โฮเตลเวลาบ่าย ๔ โมง ในระหว่างสองชั่วโมงนั้นเที่ยวเกือบจะทั่วทั้งเมือง

เมืองคาลสรูห์นี้ มีจำนวนพลเมืองถึงแสนหนึ่ง ถนนหนทางที่ทำขึ้นใหม่ ๆ ใหญ่ ๆ ก็มีหลายสาย แต่ดูเงียบไม่ใคร่จะมีคนพลุกพล่านในถนน เพราะเปนเมืองที่ตั้งวิชาการ ฝึกหัดในเรื่องวาดเขียนรำเรียนต่าง ๆ แลทำการช่างมีเฟอนิเชอเปนต้น เปนเมืองอยู่ ไม่ใช่เมืองค้าขาย แต่เขาว่าเปนที่ซึ่งมีโซเชียลการสมาคมกันมากในเมืองนั้น

เวลาย่ำ ๕ โมง ได้ขึ้นรถของแกรนด์ดุ๊กไปที่วังแอริดิตารีแกรนด์ดุ๊ก อันตั้งอยู่ในกลางสวน ซึ่งเปนวังเก่า แต่ได้ซ่อมแซมทำขึ้นใหม่ไม่ช้านัก เปนตึกสไตลเรไนซัง เปนที่น่าอยู่สบายมาก แอริดิตารีแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสได้มารับถึงที่รถ พ่อได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาจักรี แล้วเลี้ยงน้ำชากันในที่นั้น เจ้าสององค์นี้มีอัธยาศรัยเรียบร้อยเปนที่น่ารักได้กัน เจ้าหญิงอยู่ข้างจะงาม เจ้าชายอายุ ๕๐ มีความเสียใจที่ไม่มีลูก โอรสธิดาของแกรนด์ดุ๊กเหลืออยู่แต่สอง คือเคราน์ปรินเซสเมืองสวีเดนอีกองค์หนึ่ง ถัดจากแอริดิตารีแกรนด์ดุ๊กไป มีลูกของน้องแกรนด์ดุ๊กชื่อแมกซอีกองค์หนึ่งอยู่ในคาลสรูห์เหมือนกัน ได้พาดูรูปแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสที่เขียนเมื่อสุวรรณาภิเศก เหมือนจริง ๆ รูปสององค์นี้มักจะดูแลเหมือนเสมอ แต่ยังไม่เห็นดีเท่าสองรูปที่ได้เห็นวันนี้ นั่งสนทนากันอยู่จนกระทั่งเวลาจวนรถไฟจะออก แอริดิตารีแกรนด์ดุ๊กได้มาในรถเดียวกันส่งถึงสเตชั่น แลกำหนดว่าวันพรุ่งนี้จะมาหาที่บาเดนบาเดนอีก รถออกจากคาลสรูห์เวลาย่ำค่ำมาถึงบาเดนบาเดนก่อนทุ่ม

ลืมเล่าถึงเรื่องดอกไม้ที่นี่ มีดอกไม้งาม ๆ มากเหมือนกัน โต๊ะกินเข้าบางกอกแต่งสวยไม่เท่าทุกวัน แลเปลี่ยนอย่างทุกวัน ไม่ได้ซ้ำเลย ดอก

กุหลาบสีครั้งซ้อนรนไม่มีเกสร เหมือนสามดอกควบกันเปนดอกเดียว จะเล่าถึงกุหลาบอีกก็จะซ้ำ มีดอกอื่นซึ่งควรจะเล่า คือ ดอกพุดตาล โตเท่าพุดตาลสีชมภูที่เคยมีในบางกอก ฤาบางดอกเขื่องกว่า แต่พุดตาลนั้นกลีบไม่ซ้อนเช่นนี้ แลเปนต้นไม้คนละพรรณกันทีเดียว นี่เปนต้นไม้เกิดด้วยศีศะ มีสีต่าง ๆ ขาว, เหลือง, สีบัวโรย, สีชมภู, แดงแก่, แลสลับสีอีกหลายอย่าง กลิ่นหอมแปลก ๆ กัน หอมเปนไทยร่ำอ่อน ๆ ตาสจ๊วตแกรู้จักใจว่าพ่อชอบดอกไม้ ไปสืบซื้อแลสืบหาที่ตำบลซึ่งจะซื้อหัวได้มาให้ ได้วานให้ตึกติดอ่านจัดซื้อจะได้ส่งเข้ามาให้ปลูกโดยเร็ว หมู่นี้รู้สึกเหนื่อยมาก แต่ก็ไม่ได้ไข้ผอมอะไรลงออกจะอ้วนขึ้น กางเกงคับขาแข้งขึ้นมาก เวลานี้จะเปลี่ยนกำหนดหยุดหนังสือใหม่ จึงจบลงวันนี้ รู้สึกคิดถึงบ้านมากขึ้นทุกวัน ต้องห้ามไว้เพราะเหตุที่ยังอยู่นาน บ่นก็ไม่มีคุณอะไร จบเสียที

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

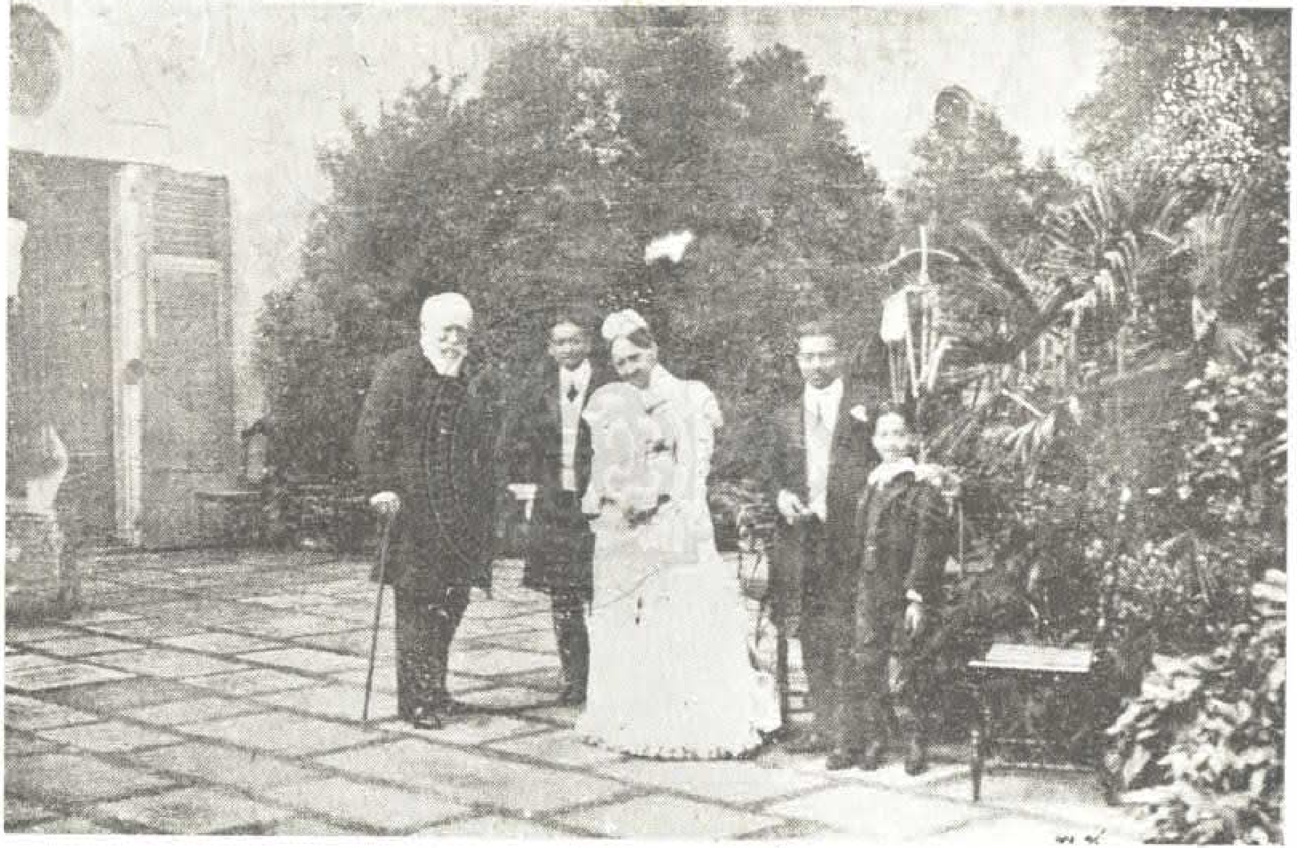

รูปทรงถ่ายแกรนด์ดุ๊ก แลแกรนด์ดัชเชสบาเด็น

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓

คืนที่ ๗๕

เมืองบาเดนบาเดน

วันพฤหัศบดีที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้ฝนตกมาแต่เมื่อไรก็ไม่ทราบ ตื่นขึ้นเห็นยังมืดอยู่ นอนต่อไปอีกราว ๓ โมง เลยสายใหญ่ ฝนก็ไม่หายต้องไปรถ เลยไม่ได้ไปที่กินน้ำ กินที่เฟรเดริกบาด แลอาบน้ำตามเคยพอสำเร็จก็เที่ยง ต้องรีบตลีตลานมากินเข้า เพราะบ่ายโมงหนึ่งจะต้องไปเยี่ยมแกรนด์ดุ๊กไมเคอลเมืองรุสเซีย ได้ไปทั้งกำลังฝน พบปรินเซสวิลเลียมน้องสาวแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนอยู่ที่นั่น เธอบอกว่าแกรนด์ดุ๊กวานมาให้ช่วยเปนล่าม กลัวจะพูดภาษาอังกฤษไม่ได้ ที่จริงแรกไปถึงออกระอึกอักอยู่สักหน่อย เพราะนึกไม่ทัน ภายหลังก็พูดเรื่อย ดูแก่มากอยู่ รูปร่างแปลกกว่าเมื่อเห็น ๑๐ ปี ไผ่ผอมลงมาก นอนอยู่กับเก้าอี้ที่ผงกขึ้นลงได้ไม่ได้นั่ง ขาออกจะตาย ๆ เวลาจะเดินต้องพะยุงสองข้าง

เสร็จการเยี่ยมนี้แล้ว กลับมาคอยรับแอร์ดีคาร์แกรนด์ดุ๊ก มาเวลาบ่าย ๒ โมง แต่งเต็มยศ ติดตราจักรีเต็มที่ บอกว่าช้าไปหน่อยเพราะแต่งตัวขึ้นไปถวายแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสทอดพระเนตร นั่งพูดกันอยู่เปนนาน เธอมาจากคาลสรูห์ แล้วจะกลับคาลสรูห์ในบ่ายวันนี้

แกรนด์ดุ๊กไปแล้วได้ขึ้นโมเตอคาร์ไปส่งก๊าดเยี่ยมเจ้าหญิงวิลเลียม ซึ่งเปนน้องสาวของแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดน วันนี้ฝนตกไม่หยุดเลยจนค่ำ ได้รับหนังสือเมล์บางกอก จึงได้อ่านแลเขียนตลอดวันยังค่ำ รังสิตมาจากไฮเดลแบ๊ก หมอให้มา

รักษาตัวอาบน้ำที่นี้ได้นำรูปซึ่งถ่ายพร้อมกันที่บ้านเจ้าไวมาร์มาให้ลงชื่อ เขาลงกันหมดแล้ว กับรูปที่เจ้าหญิงโรไฟถ่าย และรูปดอกไม้ที่เธอให้มาส่ง รูปที่ช่างถ่ายที่ไฮเดลแบ๊ก เล่นแสงสว่างเปนเรื่องนั้นเข้าทีมาก เขาเล่นกระดาษต่างๆ ออกจะครึ ๆ ถ้าคนดูธรรมดาเห็นจะไม่ใคร่จะเห็นงามต้องดูอย่างเก่า อย่างการที่เล่นรูปต่างๆเช่นนี้ มันเหมือนกันกับเขียนรูปอย่างใหม่ ๆ ที่พ่อเกลียด แต่เพราะพ่อชอบเล่นถ่ายรูปจึงได้ชอบรูปแปลก ๆ ไปนึกถึงอกตาช่างเขียน แกคงเบื่ออ้ายเขียนตามเคย จึงได้ยักเขียนบ้า ๆ ได้ตั้งใจจะซื้ออ้ายบ้า ๆ ไปให้เห็นสักแผ่นหนึ่งว่าบ้าเพียงไหน แต่จับเข้าก็เสียดายเงิน เคยตั้งใจกัดฟันว่าจะซื้อสักแผ่นหนึ่งให้ได้ พอออกปากว่าจะซื้อคนที่ยืนอยู่ใกล้ ๆ ร้องวู้ ๆ ด้วยกันหมดเลยซื้อไม่ได้ เช่นนี้มาหลายคราวนักหนาแล้ว

พ่อมีตาช้วนอังกฤษใช้คนหนึ่ง รูปร่างเปนยอนบุล เอื้อเฟื้อดีจริง ๆ นึกอะไรเปนต่าง ๆ เลยโปรด ให้รางวัลนาฬิกาเรือนทองลงยาเปนรางวัล ออกจะรู้สึกคุ้นเคยเปนเรา ๆ กับพวกคนใช้เหล่านี้ ดูก็สบายดี ถ้าคนใช้สำหรับอยู่แล้วค่อยทุเลา ดีกว่าคนโฮเตลที่ไม่คุ้นเคยกันเปนอันมาก

คืนที่ ๘๐

วันศุกร์ที่ ๑๔ มิถุนายน

เช้าไปที่อาบน้ำทั้งกินทั้งอาบ แล้วไปที่รมควัน เวลายังเหลือพอแวะดูรูปภาพที่แกลละรีเล็กข้างโรงเทียเตอ ซื้อรูปทะเลแผ่นหนึ่ง กับรูปน่าหนาวแผ่นหนึ่ง ได้เวลาไปขึ้นรถไฟไปตามทางเมืองคาลสรูห์แลมันไฮม์ทางสองชั่วโมงครึ่ง บ่าย ๒ โมงเศษถึงแฟรงก์เฟิต เมืองแฟรงก์เฟิตนี้เปนเมืองโบราณมาก เคยเปน

ถนนในสวนเมืองแฟรงก์เฟอต

เมืองหลวงของแฟรงกิชเอมไปร์ (ไม่ใช่ฝรั่งเศส) ภายหลังเปนที่สำหรับเลือกเอมเปอเรอเยอรมัน ลงในที่สุดเปนเมืองฟรีเตาน์ไม่มีเจ้า ปกครองเมืองเอง แล้วจึงได้รวมในปรูสเซีย มีพลเมืองถึงสามแสนห้าพัน ตอนเมืองเก่าเปนถนนคดค้อมแลแคบ ตอนเมืองใหม่ทำถนนใหญ่ ๆ แลตรง ๆ ตึกรามใหญ่โตคึกคัก สเตชั่นว่าเปนสเตชั่นงามที่สุดในคอนติเนนต์ ใหญ่เสียจริง ๆ หลังสเตชั่นเปนลานกว้างใหญ่มีสวนต้นอยู่กลาง สองข้างเปนถนนสองสายเคียงกัน ทั้งทางคนเดินด้วยประมาณกว้างสายละสักเส้นหนึ่ง โฮเตลเองคลีเซอฮอฟ ซึ่งเปนโฮเตลใหญ่ที่พ่อมาอยู่ ตั้งอยู่หลังสเตชั่นพรักพร้อมเปนโฮเตลอย่างดีอยู่สบาย ทางตรงสเตชั่นเปนถนนใหญ่เรียกไกเซอสตราสส์ ถนนนี้เปนที่ค้าขายห้างหออยู่ตลอด คนจอแจทั้งสายอยู่สายเดียว นอกนั้นเปนถนนกว้างแลตรงยาว ๆ สุดตา ตึกก็ใหญ่ ๆ แต่เปนบ้านเรือนอยู่ คนไม่สู้จอแจทั้งนั้น ถนนใหญ่ ๆ อย่างไกเซอสตราสส์ มีหลายสาย เมืองนี้ตั้งอยู่ที่แม่น้ำเรียกว่าไมนซ์กว้างเห็นจะสักเท่าคลองบางหลวง

มาหยุดกินเข้ากลางวันที่โฮเตล บ่าย ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง จึงได้ไปเที่ยวดูรูปภาพตามแกละรี รูปดี ๆ มีเขาก็ไม่ขาย รูปอย่างใหม่ที่ตุ๊กแก ๆ เราก็ไม่อยากซื้อ เลยไม่ได้ซื้ออะไร ซื้อแต่รูปสีน้ำช้างกับตุ๊กตาตัวหนึ่ง แล้วไปตามถนนใหญ่จนถึงที่สุดถนนแห่งหนึ่ง เปนสวนเรียกสวน ปาล์ม มีเรียกเงินค่าเข้าที่ประตู พอเข้าไปก็ถึงสวนไม้สีซึ่งปลูกเปนลายมีน้ำพุอยู่กลาง หลังสวนไม้สีนี้มีตึกหลังใหญ่ เปนที่สำหรับคนเข้าไปนั่งกินเข้า หลังตึกเปนสวนหลังคากระจกปลูกปาล์มจัดเปนทำนองข้ามีน้ำพุที่กลาง ไม่ประหลาดอะไรกว่าที่เรามี เปนแต่ใหญ่ขนิดหนึ่ง ทำเมืองเราได้ง่ายแลงามกว่านี้ เว้นไว้แต่ต้นที่เปนใบอ่อนปลูกแทนหญ้าเห็นจะทนร้อนไม่ได้ แต่ของเราง่ายที่ปลูกได้ในดิน ของเขาต้องปลูกกระถาง ของเขาต้องใช้กระจก เราไม่ต้องใช้ ปาล์มเขาปลูกมาเก่าต้นใหญ่ ๆ ออกจะโทรมแล้วก็มี เรือนปาล์มนี้ตั้งอยู่ในที่สูง ยกพื้นขึ้นไปเปนสองชั้น ชานดินทั้งสองชั้น

ข้างเรือนปาล์มนั้นตั้งเก้าอี้เป็นที่คนนั่งกลางแจ้ง มีคนนั่งเต็มแน่นไปทั้งนั้น เขาว่าเป็นยิวเกือบทั้งสิ้น เมืองนี้มียิวถึงหมื่นห้าพันคน เป็นคนมั่งมีโดยมาก ตึกใหญ่ ๆ มักจะเป็นของพวกยิวทั้งสิ้น ถัดเรือนปาล์มไป มีสวนปลูกต้นกุหลาบต่าง ๆ ยกพื้นสูงหน่อยหนึ่ง กำลังมีดอกสีต่าง ๆ ครึดไปทั้งนั้น ที่น่ารักมากคือกุหลาบเลื้อย เลื้อยขึ้นโค้งใหญ่เต็มโค้งได้จริงๆ มีดอกตั้งแต่โคนขึ้นไปจนกระทั่งถึงยอด กุหลาบต้นหนึ่งสูงประมาณสักสิบศอกเป็นไม้เรือน ดอกเต็มต้นจนไม่น่าเชื่อ เหมือนจัดปักขวดฤๅจัดราน หลังสวนกุหลาบนี้เป็นที่สนามเล่นลอนเตนนิส เล่นได้ประมาณสักแปดวง เดินเลยไปอีกข้างหนึ่งมีสระใหญ่ น้ำพุขึ้นในกลางสระ มีเรือสำหรับเล่น เดินวนไปรอบก็พอออกมาถึงประตูสวน ไม่ใหญ่กว่าสวนดุสิตตอนข้างน่า สระเล็กกว่าสระอโนดาด ในการจัดสวนเหล่านี้ไม่ยากลำบากอะไร มีสวนที่ใช้ไออบอุ่นอยู่ตอนหนึ่ง น่าสวนมีสระบัวปลูกบัวสายหยิบหยิ่น่าสงสาร เข้าไปในร่มหลังคาทำเป็นโรงยาวกว้าง ปลูกปาล์มคล้ายกับหลังแรกที่กล่าวถึง แต่ที่ข้างฝาของโรงใหญ่นั้นห้องหนึ่งพอออกมุขยื่นไปเป็นโรงหลังคากระจกเตี้ยๆ แต่ยาว ปลูกต้นไม้ที่ต้องการร้อน ใช้แรงไอน้ำซึ่งล่ามต่อไปรอบโรง เปิดให้ร้อนมากบ้างน้อยบ้างตามประเภทของต้นไม้ ยางแห่งเข้าไปถึงเหืออก ต้นไม้ที่ปลูกในนั้นเป็นไม้ดอกถืออย่างเดียวทั้งโรง ออกดอกครึดเต็มไปหมดดูงามดี ที่ใช้อากาศร้อนมากนั้นคือหน้าวัว ซึ่งปลูกไว้ครบทุกอย่าง เต็มทั้งหลังหนึ่ง หมากผู้หมากเมียหลังหนึ่ง คล้าหลังหนึ่ง พวกกระบองเพ็ชร์หลังหนึ่ง บัวต่าง ๆ รวมทั้งบัววิกตอเรียด้วยหลังหนึ่ง กล้วยไม้หลังหนึ่ง บอนหลังหนึ่ง ยังเจ้าพวกไม้ที่กินตัวสัตว์เช่นนกกระทุงต่าง ๆ ก็กั้นไว้หลังหนึ่ง ต้นไม้ในเรือนหลังนี้มันช่างไม่รู้สึกประหลาดอะไรเลยจริง ๆ เพราะเหตุที่เราปลูกกลางแจ้งเป็นหมดทั้งนั้น ไม่ต้องประดักประเดิดอะไร การประหลาดของสวนนี้ มันอยู่แก่ผู้ซึ่งเป็นชาวเมืองนี้ เขาสนุกสนานตื่นเต้นกันมาก ถ้าเราดูออกจะคับแคบใจดูประดักประเดิด แต่ก็ที่จะตรง

กันข้ามอยู่ ถ้าเราจะพยายามปลูกต้นไม้เมืองหนาวบ้าง คิดทำเรือนเย็นเห็นจะฉิบหายมากกว่าเขาทำร้อน

เดินเล่นนั่งเล่นอยู่ในสวนนั้นจนเกือบย่ำค่ำจึงได้กลับ มาแวะที่ร้านโลเวลทัล ซื้อของเครื่องทองกระจุกกระจิก ทุ่มหนึ่งกลับมากินเข้าที่โฮเตล เวลายามหนึ่งไปดูเซอคัสที่เทียเตอซึ่งอยู่ใกล้กับโฮเตล เดินไปนิดหนึ่งก็ถึง โรงนี้อยู่ข้างจะทำงามมาก ก่อด้วยศิลาทั้งนั้น ที่ดูข้างในก็ดี ไม่ต้องขึ้นสูง แลแบ่งชั้นแปลกกันกับเทียเตออื่น ๆ ที่คนดูเปนวงกลม ถ้าแลดูตามธรรมดาก็เปนสามชั้น แต่เขาเปิดทางด้านสกัดแลด้านข้าง รวงขึ้นไปจนถึงเพดาน คงจะปันได้ ๗ ชั้นเหมือนกัน สเตชที่เล่นลครก็ใหญ่ ในโรงนี้ไม่ห้ามสูบบุหรี่ เจ้าของเซอคัสนี้ ชื่ออาลเบอตชูมาล เล่นอยู่ข้างจะวิเศษพิศดารเปนอันมาก เมื่อแรกจะไปดูชายอุรุพงษ์ไม่สมัค อยากจะไปดูซิเนมาโตคราฟถึงไหนดูที่นั้นถูกคอกับตุ๊ก ครั้นไปดูเข้าแล้วขันใหญ่ ว่าถ้าไปดูซิเนมาโตคราฟจะเหยยัยยิ่งเสียกว่าไม่ได้ไปเมืองซุริค กลับมาเลยตลังกันกับตุ๊กใหญ่ อยากจะเอาไปเล่นบางกอกบ้าง ว่ากันฉุยอยู่จนดึก ทำนองที่เล่นนั้นดังนี้

พอไปเขาเล่นมาเกือบชั่วโมงหนึ่งแล้ว เล่นเปนเซอคัส เมื่อไปถึงกำลังคนต่อขายาวสูงประมาณสักแปดศอก เดินโย่งเย่งตามกันเปนแถว แล้วมีม้าใหญ่ห้าตัว ผูกเครื่องไม่มีคนขี่ ม้าเล็กสูงศอกเศษห้าตัว เทียมล้อเหมือนอย่างรถไบซิเกอล มีคนนั่งขับ วิ่งวนเวียนต่าง ๆ ลงปลายรถนั้นจอดพอระยะชั่วตัวม้า ม้าใหญ่กระโดดข้ามแล้วม้าเล็กลอดห่วง ม้าใหญ่ตัวหนึ่งม้าเล็กตัวหนึ่งวงบนขอบสังเวียนที่พอจุตัว ม้าใหญ่กระโดดข้ามม้าเล็ก คนขี่ม้าทำท่าต่าง ๆ ตามเคย แต่เก่งกว่าที่เคยเห็น เรื่องม้ามันเปนเล่นเพื่อเหตุอยู่หน่อยหนึ่ง แต่ก่อนนี้ได้คิดเล่นกันขึ้นจนถึงไม่มีม้า คนดูพากันร้องติเตียนว่าไม่เปนเซอคัส จึงได้เกิดเล่นเซอคัสขึ้นในท่อนต้น เมื่อเวลาหยุดเล่นได้ไปดูม้า สัตว์อื่นก็มีแต่ไม่

ได้เล่น สักแต่ว่ามีพอเปนพิธี ม้าที่มีเลี้ยงอยู่ในที่เลี้ยงชั้นต่ำของโรงถึง ๑๖๐ มีล่อเลี้ยงอยู่ด้วย

ตอนที่ ๒ จึงกลายเปนดรามะติก เปนเรื่องที่คิดขึ้นประกอบให้เข้ากันกับเรื่องม้า จะเล่าก็ออกจะเปนเอาอย่างหม่อมราโชทัยไปสักหน่อยหนึ่งแล้ว แต่เรื่องมันน่าเล่าอยู่ นึกว่าลูกคงจะชอบฟัง ความสังเขปดังนี้ มีพวกชาวป่าที่คอยลักยิงเนื้อในป่าหลวงอยู่มากด้วยกัน แต่ในครัวหนึ่งที่ในเรื่องนี้มีพี่น้องสามคน ยังอยู่แต่พ่อ แม่ตาย พี่ชายใหญ่ออกไปยิงเนื้อ น้องคนกลางรักอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้หญิงนั้นกำลังมาหา แต่น้องคนเล็กออกจะเบา ๆ เต็ง เอาปืนของพี่ชายคนกลางไปเล่น มือกระทบไกเข้า ปืนลั่นออกไป ครั้นเสียงปืนดังเจ้าพนักงานรักษาป่าไม้สำคัญว่าผู้ร้ายลักยิงสัตว์ จึงวิ่งมาจะจับ ทุ่มเถียงกันอย่างไรจนเจ้าพนักงานนั้นออกจากที่นั้นไปแล้ว มีกวางตัวหนึ่งซึ่งที่จริงถูกปืนแล้ววิ่งมา เจ้าคนที่ ๒ จะยิง นางผู้หญิงห้ามว่าเจ้าพนักงานเขาจะมาจับ เจ้าพนักงานได้ยินเสียงปืนลั่นครั้งที่ ๓ แลได้ยินเจ้าผู้ชายกับนางผู้หญิงนั้นพูดกันสำคัญว่าชายคนที่ ๒ ยิงจึงหวนกลับมาจับ ชายที่ ๒ ก็ปฏิเสธว่าไม่ได้ยิงเนื้อมาล้มลงตายเอง จึงชันสูตรปืนลูกก็หายไปลูกหนึ่ง เพราะน้องทำลั่นไปนั้น เห็นสมจริงจึงจับตัว คนกันชุลมุนหลุดไปได้ พวกรักษาป่าจึงเอาปืนยิงถูกล้มลง พอพี่คนใหญ่มาถึง มาโกรธเอะอะแล้วเป่าหลอดเรียกพวกขโมยด้วยกันคิดจะแก้แค้น จึงหักกิ่งสนปัก ในเวลานั้นก็พอคนที่ถูกปืนนั้นฟื้นขึ้นแล้ว เกิดฟ้าแลบ ใช้แสงไฟสว่างแวม ๆ ลงมาอย่างสายฟ้า แปลว่าพาลจะปิดม่าน เปนสิ้นเรื่องกันเสียที

คราวนี้ตอนที่ ๒ มีการนัดไปยิงสัตว์ ลงมาเล่นในกลางวงที่คนดูข้างล่างคือที่สังเวียนม้านั้น กั้นข่ายสองข้าง แขวนธง มีพวกนักเลงไปยิงสัตว์ที่เขาเรียกว่าพวกวันอาทิตย์ เปนแต่เก๋ ๆ ไม่ใช่นักเลงยิงจริง ใช้ผู้หญิงทั้งนั้น ยืนบนขอบสังเวียนสองฟาก มีคนที่สำหรับไล่สัตว์ ที่เปนคนใคร ๆ จะไปรับอาสา

ช่วยก็ได้ เจ้าพวกขโมยนั้นไปรับอาสาช่วยไล่สัตว์ รายอยู่แถวน่าริมข่าย ติดเกราะในมือดังสนั่น ในเวลาที่สัตว์มามีนกเฟซั่นเปน ๆ จริง ๆ วิ่งออกมาก่อน พวกนั้นก็พากันยิง แต่ไม่มีใครยิงถูกสักคนเดียว นกวิ่งไปตามข่ายหมด คราวนี้กระต่ายแล้วเนื้อออกมาเปน ๆ จริง ๆ ก็ยิงไม่ถูกเหมือนกันอีกทั้งสองคราว ในครั้งหลังที่สุดมีซิคแนลบอกมาว่าหมูป่าจะมา พวกนั้นก็ตั้งท่าจะยิง พอหมูป่าวิ่งออกมาก็ร้องกรีดกร๊าดทิ้งปืนวิ่งหนีเข้าโรงหกล้มหกลุกไปหมด พวกขโมยเหล่านั้นก็ฉวยปืนได้ ยิงสัตว์ต่าง ๆ มีกระต่ายแลนกที่เปนแต่รูปโยนออกมามากก็ดีใจพากันไปจะไปกินเลี้ยง

คราวนี้เปิดม่านขึ้นสเตชเปนเรสเตอรองต์ จัดการจะเลี้ยงกัน มีชาวเบอลินออกมาด้วย มีลูกอ่อน จะเลี้ยงดูอะไรลูกอ่อนนั้นก็ร้อง จึงเอานมมาให้กินใส่ขวดโตมีสายดูด มีตลกหลวงเข้าไปปลอมลงในเปลกินน้ำนมนั้นเสียหมดถึงสองคราว จึงจับได้ วิ่งหนีไป พวกขโมยนั้นก็ไปถึงพากันไปกินเลี้ยงอยู่ในนั้น เจ้าของเรสเตอรองต์อยากจะไล่พวกขโมย จึงแต่งคนมาร้องอึงแลตีกลองก็ไม่ไป จนเกือบจะเกิดวิวาทกันขึ้น คราวนี้พวกที่นัดกันจะมาเลี้ยงนั้นมา มีกระบวนแห่แมร์มาด้วย ขึ้นรถมาจากในโรงออกมาในสังเวียนเปนพวก ๆ แล้วขึ้นไปบนที่เลี้ยงบ้างอยู่ข้างล่างบ้าง เลี้ยงกันแล้วเล่นเพลงไชแลนด์ คือชาวเหนือ เต้นรำแลโบกมือไปโบกมือมาทั้งหมด ตบขากระทืบตีนเปนจังหวะ คนประมาณสักสองร้อย มันแกว่งไปแกว่งมาพร้อม ๆ กันเหมือนกัน ดูงามดีมาก แล้วมีการแข่งขันเล่นถีบชิงช้า ซึ่งช้านั้นเปนกระดานเช่นที่บ้านเรา แต่ยาวขึ้นได้ตั้งเก้าคนสิบคนยืนโหนอย่างเดียวกัน ส่วนเงินที่สำหรับจะคายนั้น ทำเปนรูปคล้าย ๆ เรือฤๅรถ เอาขาหมูแฮมผูกไว้มีทั้งสองข้าง ถีบไปทางไหนก็คงโผไปรังไว้หมูแฮมนั้นได้ อ้ายขโมยพลอยขึ้นไปถีบด้วย คนที่ไปถีบเหล่านั้นไปไม่ถึง โดดไปก็พลัดตก

เขาเอาผ้ารัด แต่เสียงมันดังอุย ๆ น่ากลัวซี่โครงหัก คราวนี้ในพี่น้องสามคนนั้นคนหนึ่ง โดดไปถึงขาหมูแฮมได้ก็ตบมือให้ร้องกันเซงแซ่ ต่อนั้นชกมวยมีขึ้น ต่อยกันบนแท่นหลายคู่ มีชาวเมืองเบอลินคนหนึ่งมากับเมีย ขึ้นไปสู้กับเขาบ้าง ทำท่าเก้กังเกะกะ ถูกจับเหวี่ยงลงไป ยายเมียเหยเข้าไปวุ่นต่าง ๆ เปนการเล่นตลก อยู่ข้างจะดีไม่ใช่เล่นอย่างที่เรียกกันว่ามวย คราวนี้ยิงเป้า เป้านั้นเปนรูปนกอินทรีตราเยอรมัน มีเจ้าพนักงานป่าไม้แลนายตำรวจภูธรยิงถูกแต่ปีกหาง อ้ายพี่ชายใหญ่ไปยิงถูกหัวแลมงกุฎพลัดตก ก็ตบมือเฮฮาเกรียวกราวกัน พวกพ้องก็เอาขึ้นหาม ถือถ้วยทองแห่และเต้นรำกัน ในกำลังครึกครื้นอยู่นั้นมีฟ้าร้องฟ้าผ่าแลพยุใหญ่ลูกเห็บตก เสียงครืนครานเปรี้ยงปร้าง แลฟ้าแลบแวบวาบ ลมพัดต้นไม้ลู่แลสัตว์วิ่งถลากถลา ลูกเห็บนั้นปลิวออกจากเขาด้วยลมพัดหมุนกระดาษปลิวว่อน ไฟไหม้ในตึกลุกโพลง ๆ อยู่ข้างหลัง ต่างคนต่างตื่นแตกออกท่าตื่นต่าง ๆ

คราวนี้จับบทพวกโจรที่นัดกันจะทำร้ายพวกรักษาป่านั้น พยายามจะไปยิงชมัว (สัตว์ชนิดหนึ่งคล้ายเลียงผา) ตัวที่งามให้จงได้ ที่โรงนี้เขาทำตพานอย่างโรงโขนขึ้นไปจนเกือบชิดเพดาน ให้เห็นเปนเขาสูงที่น่าผาชันในสเตชก็เปนเขา นอกสเตชลงมาจนถึงที่วงกลางเล่นเซอคัลก็เปนเขา เปนตพานลงมาตลอด แรกปล่อยให้แพะสองตัวเดินตามตพานจนชิดเพดาน แพะนั้นซ้อมแล้ว เดินซ้ำ ๆ อย่างดูอะไรต่ออะไรไม่ตกอกตกใจ ที่หลังสามคนพี่น้องนั้น เดินไต่ตามขึ้นไป แพะก็เดินเลยจนลับเขา สามคนนั้นก็ขึ้นปีนเขา มีพลาดพลัดลงมาห้อยบ้าง ดูออกจะเสียวไส้ เมื่อถึงยอดเขาจึงยิงปืน พอเสียงปืนดังขึ้น พนักงานป่าไม้ก็ไต่เขาตามออกมา ข้างพี่น้องสามคนเอาเชือกหย่อนลงมาจากยอดเขา สองคนรั้งอยู่ข้างบน คนหนึ่งไต่เชือกลงมาจากน่าผาสูงถึงซอกเขาที่ต่ำ เอาตัวชมัวที่เปนที่ว่ายิงตายตกลงมานั้นผูกโยงไว้กับตัวแล้วสาวเชือกกลับขึ้นไป เดินกลับตาม

ยอดเขา พบพนักงานรักษาป่าเกิดยิงกันขึ้น เจ้าสามคนนั้นยิงเจ้าพนักงานรักษาป่าล้มอยู่บนทาง หัวห้อยลงมาที่น่าผา แล้วพากันกลับลงมา ที่พื้นโรงเซอคัสมีตำรวจภูธรแลพนักงานรักษาป่ามานั่งบังคันดินสูงประมาณสักศอกเศษ คอยจะยิงพวกโจร ๆ สามคนนั้นก็ลงมา มาบังคันดินอยู่สองคน อีกคนหนึ่งนั้นไปเอาม้าตำรวจภูธรที่ผูกไว้ข้างล่างขี่ควบหนี พวกรักษาป่าแลตำรวจภูธรก็ไล่ไปพบพวกที่ขี่ม้าไล่เนื้อก็พลอยไล่ตามไปด้วย เปนการสำแดงวิธีขี่ม้าขึ้นตพานออกจากทางข้างน่าโรงกระโดดข้ามคันดินสองคันใกล้ ๆ กันแล้วขึ้นตพานตั้งแต่พื้นล่างขึ้นไปถึงพื้นโรง ขึ้นตพานแต่พื้นโรงไปจนถึงเพดานโรง ด้วยความว่องไวรวดเร็ว ม้าวิ่งหลายสิบตัว คราวนี้มีรถโมเตอคาร์แล่นขวางออกมา ขโมยที่ลักขี่ม้านั้นม้าตื่นพลัดตกลงในเหวตาย พ่อแลน้องสองคนกับผู้หญิงที่รักกับน้องคนกลางมายืนเศร้าโศกร้องเพลงอย่างยืนแชงไม่กระดิก เปนจบเรื่องกันเพียงเท่านี้

คราวนี้ต่อไป เปนฤดูที่ห้ามยิงสัตว์ พวกสัตว์ทั้งหลายชื่นชมยินดีเล่นเต้นรำออกเปนบาเลต์ พวกหนึ่งแต่งเปนผึ้ง พวกหนึ่งเปนแมงปอ เปนรังผึ้งเปนต้นไม้มีช่อสำหรับผึ้งกิน ออกมาเต้นบนโรงชั้นบน จนจบเพลงแล้ว จึงเดินลงมาที่สนามเซอคัสข้างล่าง พวกอื่นก็ออกมาแทนอีก เปนหมู่กวางหมู่สัตว์ต่าง ๆ สวมหัวเหมือนอย่างเราเล่น ตัวแต่งต่าง ๆ แต่ใช้ผ้าที่พราวเปนเลื่อมสีต่าง ๆ พวกละ ๘ คน มีหัวน่าอย่างนางไม้นำ ออกมาเข้าเปนวงกันในสนามเซอคัส แลยืนรายขึ้นไปบนตพานจนตลอดถึงเพดาน เห็นจะออกหมดโรงสองร้อยเศษ คนที่มาเต้นเหล่านั้นถือเหมือนกับตุ้นพื้นคนละตุ้น เต้นไปเต้นมาสลัดตุ้นพื้นนั้นเปนช่อดอกไม้ รำช่อดอกไม้นั้นอีก ที่หลังดาข่ายซึ่งหุบอยู่ในกลางสังเวียนคลี่ออก มีลูกกลมเล็ก ๆ สีเขียวสีแดงสีขาวพุ่งขึ้นมาแทนน้ำพุ

ข้างบนที่เพดานมีสายเชือกห้อยย้อย แดงรอยหนึ่งขาวสองรอย ตามสายที่ห้อยนั้นมีไฟฟ้าดวงเล็ก ๆ ติดรายลงมา หันไปรอบ ๆ เหมือนอย่างโคมเวียน แสงไฟฉายสู้ส่าออกมาจากในโรง หรูเข่นกำลัง พอเสร็จการหรูนี้ก็เลิก เวลาห้าทุ่มเศษ กลับมาแล้ว ตุ๊กกับชายอุรุพงษ์คิดเล่นกันใหญ่เสียงตึงตังตังอยู่จนดึก

คืนที่ ๘๑

วันเสาร์ที่ ๑๕ มิถุนายน

เมื่อเช้านี้หนวกหูทั้งเสียงรถรางแลเสียงทำงานข้างที่นอนตื่นบ่อย ๆ กินเข้าเช้าแล้วเวลา ๔ โมงเช้าไปเที่ยวซื้อของตามร้าน กลับมากินเข้ากลางวันที่โฮเตล เวลาบ่ายไปดูเมืองเก่า ซึ่งมีถนนซอกแซกแลมีเรือนโบราณเปนอันมาก ซึ่งยังคงอยู่ ที่ได้แก้ไขเปนใหม่ไปเสียในการขยายถนนก็มาก ที่เมืองนี้มีที่ซึ่งเกี่ยวด้วยการสำคัญหลายอย่าง ในสแควร์หนึ่ง เปนที่เก่ารอบข้าง ตรงน่าสถานที่ซึ่งสำหรับเลือกไกเซอคือเอมเปอเรอ เรือนเก่า ๆ น่าดูนัก ได้เข้าไปดูในที่ซึ่งสำหรับเลือกไกเซอซึ่งพ่อเคยไปแต่ก่อนครั้งหนึ่งแล้ว คราวนี้ได้ซ่อมแปลงใหม่หมดทั้งนั้น รักษารูปเดิมไว้ แลได้ก่อต่อออกไปอีกทำนองเดียวกับอย่างเก่ายาวมากอยู่ ดูสอาดหมดจด ชั้นล่างจัดเปนเรสเตอรองต์สำหรับคนไปกินเข้า ในห้องที่มีรูปเอมเปอเรอทั้งหมด แต่ก่อนมีรูปเอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๑ ทำด้วยศิลาตั้งอยู่ตรงกลาง เดี๋ยวนี้ย้ายไปไว้ที่อื่น เรื่องราวของที่นี้ ถ้าจะเล่าจะยาวไป ได้ซื้อสมุดภาษาอังกฤษส่งมาให้อ่านจะได้ความเลอียดดีกว่า

ออกจากที่นั่นไปสวนเลี้ยงสัตว์ ในสวนเลี้ยงสัตว์นั้นก็มีเรสเตอรองต์หลังใหญ่ตั้งอยู่ตอนข้างน่า ทำนองเดียวกันกับสวนปาล์ม ด้านหลังก็มีเตอเรสยกเปนชั้น ๆ สำหรับคนนั่งเล่นแลกินอะไรต่าง ๆ ทำนองเดียวกัน มีคนไปนั่งอยู่เต็มแล้วตั้งแต่วัน ทางที่จะดูนั้นเริ่มข้างขวาของตึกเรสเตอรองต์ จับตั้งแต่นกพวกโนรี สัตวา เบญจวรรณ แลไม่มีชื่อไม่เคยเห็นล้วนพวกเกาะคอน แล้วจึงไปถึงไลออน เสือ สัตว์ที่คล้ายเสือ จนชมด เม่น หมดแล้วจึงถึงลิง ได้เข้าไปดูเอควาเรียม ซึ่งอยู่ขวามือก่อน เขาทำเปนซอกเขาเข้าไปจนถึงในถ้ำ เล็กกว่าแลไม่ดีกว่าเอควาเรียมที่เนเปอล แต่มีปลาประหลาดอยู่คู่หนึ่ง เขาเรียกว่าหมาน้ำ มีหน้ามีปากคล้ายหมา ตัวโตป่องกลาง รูปเปนพึก มือมีเล็บเหมือนตีนหมา ขึ้นที่มันเกาเปน ทำไมจึงได้รู้จักคน ยกมือขึ้นเกาเหมือนหมา ทั้งเอควาเรียมมีประหลาดอยู่คู่เดียวเท่านั้น ขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง เลี้ยงงู คางคก กิ้งก่าต่าง ๆ จนจระเข้เปนที่สุด มีทางลงมาเปนชานบ่อม ในซุ้มเลี้ยงนกเค้าแมว ตามชานเนินรอบบ่อมเลี้ยงพวกแพะแกะเลียงผา ชมัวแลย้าก คือจามรีที่มีขนยาวหลายตัว มีหมีขาว หมีดำ แลช้าง ช้างเปนช้างอาฟริกา หัวหลิมหูใหญ่รูปร่างก็อมก้อน่าเกลียด เขาสอนให้หมุนหีบเพลงได้ ในหมู่ช้างนั้นมีหิปโปโปตอมัส จมอยู่ในน้ำ ล่อด้วยใบผักกาด ดูมันอิดอาดขี้เกียจกว่าจะขึ้นยกได้ กิริยาอาการเปนช้างแกมหมู เวลาจะให้อ้าปากอ้าอยู่ได้นาน ๆ มีขนายข้างล่างสี่ข้างบนสี่ พิฦกแท้ ๆ ในหมู่นั้นมีแรด มีสัตว์ที่คล้ายแรด ที่เขาเรียกว่าหมูหลึ่ง ซึ่งเคยมีตัวหนึ่งที่บางกอกเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่นี่ตัวมันโตกว่ามาก นกเล็ก ๆ ต่าง ๆ ขังกรง นกใหญ่ปล่อย พวกเป็ดห่านปล่อยต่างหากคนละสระ พวกยีราฟแลเซบราตลอดจนแกงการู ที่สนุกมากนั้นคือแมวน้ำที่เราเรียกว่าแมวน้ำ ไม่ใช่หมาน้ำ เวลาโยนปลาให้กินโดดขึ้นเขาเหมือนมีตีนเดินได้ ดูมันว่องไวมากกว่า

ที่หน้าตาจะว่องไว ดูทั่วแล้วเดินขึ้นไปบนเรสเตอรองต์ หยุดกินน้ำ มีพวกเด็ก ๆ ยิวมาแอบมองร่ำไป

ในเมืองนี้มียิวมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เราเข้าใจว่ายิวนี้เปนฝรั่งที่ไม่นับถือพระเยซู เพราะเหตุที่แต่งตัวเปนฝรั่ง แต่ที่จริงมันห่างไกลกันมาก รูปพรรณก็แลเห็นได้ถนัด ความประพฤติ แลทางทำมาหากินผิดกันกับฝรั่งใกล้ข้างแขก ในรุสเซียโปแลนด์เปนมากกว่าที่อื่น เปนเรื่องที่กาหลอยู่เปนนิจ

ว่าโดยรูปพรรณที่แลเห็นได้ถนัดคือจมูกโด่งเปนสันหัก เปนลอนที่หัวตา พื้นเดิมเปนคนไปจากยรูซาเล็ม ซึ่งเปนเมืองที่พระเยซูสอนสาสนา ตามทางสาสนาคล้ายแขก คือรับศีลเข้าสุนัตไม่กินหมู จะกินสัตว์ต้องชำแหละ ภาชนะสำหรับหาอาหารต้องแยกกันกับฝรั่ง กินเหล้าน้อย ไหว้พระใช้ภาษาเฮบริว ที่หมอมิสชันนารีเรียกว่าเฮยราย เปนสาสนาชั้นก่อนพระเยซู นับถือมอสฤๅโมเซ ซึ่งเปนครูสาสนาคุ้นเคยกับพระเจ้า รับศีลสุนัตเปนอย่างเก่าซึ่งเซนต์ยอนถือว่าไม่ถูกตามแบบเดิมก่อนนั้นขึ้นไป จึงเปลี่ยนเปนรับศีลน้ำ ครั้นมหมัดเกิดขึ้นภายหลัง กลับเห็นว่ารับศีลสุนัตนั้นถูก รับศีลน้ำไม่ถูก จึงกลับไปถือรับศีลสุนัต แต่ต้นขั้วพระเจ้านั้นก็เหมือนกันทั้งแขกยิวฝรั่งแลแขกมิสลหมั่น ความรังเกียจที่ฝรั่งรังเกียจพวกแขกยิวเปนสองอย่าง ๆ หนึ่งรังเกียจด้วยสาสนา เพราะเปนศัตรูกับพระเยซู แต่ความรังเกียจเช่นนั้นก็เบาบาง มีความรังเกียจอีกข้อหนึ่งว่าพวกยิวสกปรก แลเปนคนคิดแต่หาเงินไม่ว่าดีฤๅชั่ว สุดแต่ได้เงินแล้วก็ทำได้ เช่นกับขายของเลวบอกว่าของดีเปนต้น แต่ธรรมดาเปนยิวแล้วหากินคล่องมีความเพียรมาก สงเคราะห์กันแลกันก็มาก คนในเมืองนี้ที่มั่งมีมาก ๆ เปนยิวเสียเปนพื้น ให้คนกู้ยืมเงิน ถ้าจะกู้ที่อื่นไม่ได้คงจะกู้ได้ที่ยิว เอาดอกเบี้ยแรง ตั้งยี่สิบสามสิบเปอเซนต์ ผู้หญิงยิวโดยมากอยู่ข้างจะสวย ผมดำ ตาดำ ยิ่งเด็ก ๆ มักจะหน้างามงาม แลเห็นรูปรู้จักว่ายิว แต่ถึงรูปร่าง

จะคล้ายฝรั่ง ชื่อเสียงคงยังแปลก เช่นกับชื่อหะซันและอะไรต่าง ๆ อย่างแขก ๆ ถ้าจะเปนชื่อแซ่มักจะเปนคำที่เพราะ ๆ เพราะเปนชื่อที่คิดขึ้นใหม่ วันนี้เปนวันเสาร์ ซึ่งพวกยิวทั้งปวงถือเปนวันหยุดอย่างวันอาทิตย์ของฝรั่ง วันศุกร์ของแขกจึงได้มีคนมากที่สวนเลี้ยงสัตว์นั้น ร้านดี ๆ ที่ขายของเปนยิวเสียเปนพัน พวกยิวนี้ต้องถูกเกณฑ์เปนทหารเหมือนกัน แต่เปนผู้ต้องยกเว้นไม่ให้เปนนายทหาร เพราะเขาเห็นกันว่าเปนคนขี้ขลาดคิดแต่จะหาเงิน ในราชการฝ่ายพลเรือนข้างเยอรมนีนี้ไม่ใช้พวกยิวเลย แต่ที่เมืองอังกฤษใช้ จนกระทั่งถึงเปนอรรคมหาเสนาบดีก็ได้ ในรุสเซียถูกข่มเหงข่มขี่ลำบากบ่อย ๆ

คนเหล่านั้นออกเริ่มจะดูกันขึ้น พ่อก็กลับมาโฮเตล กินเข้าแล้วสองทุ่มไปสเตชั่นขึ้นรถไฟ มาทางเมืองสตุตคาด ซึ่งเปนเมืองหลวงของแกรนด์ดุ๊กคัลเฮส เมื่อหยุดบ้านตามทางหลายตำบลแล้วจึงถึงไฮเดลแบ๊ก คาลสรูห์ รัสตัดต์ ต้องมาจอดที่โอสตามเคย มาถึงบาเดนบาเดนสองยาม

คืนที่ ๘๒

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ มิถุนายน

เวลาเช้าไปอาบน้ำแสรม เวลาเที่ยงแกรนด์ดุ๊กออฟบาเดนมาหาอีก เสด็จมาขอบใจในการที่ได้ให้ตราลูก เวลาบ่ายมิสเตอเวอนี[๑] มาหา อ้วนขึ้นเปนอันมาก เวลาเย็นลูกเขยมิสเตอกรุปที่ตายมาหา แล้วลงไปนั่งเล่นในสวน ออกเดินเที่ยวตามเคย กลับมาบ้านกินเข้า มิสเตอเวอนีมากินด้วย

กินเข้าแล้วเขามีอิลลุมิเนชั่นที่คอนเวอเซชั่นเฮาส์ เปนการมีงานให้พ่อ เวลายามหนึ่งได้แต่งตัวอีวนิ่งเดรส ติดตราเมืองบาเดน เขาเปลี่ยนที่ให้จอดรถที่

---

๑ มิสเตอเวอนี อังกฤษ เคยเปนเลขานุการในสถานทูตที่กรุงลอนดอน

ถนนปลายร้าน คนดูเต็มตั้งแต่วิลลาไปจนถึงคอนเวอเซชั่นเฮาส์ เขากันทางให้เดินไปในหว่างคน วันนี้เปนการออกร้าน คนอยู่ข้างจะต้อนรับแขงแรงตลอดไปนั่งที่น่าคอนเวอเซชั่นเฮาส์ ไม่แลเห็นอะไรนอกจากหัวคน มีดอกไม้เพลิงคราวแรกพเนียง แต่ยิ่กมาก ๆ ให้รายเปนกอ ๆ จุดพร้อมกันหมดตลอดสนามแล้วเป๋านตรไปเสียตอนหนึ่ง คราวที่ ๒ พลุต้ามสีต่าง ๆ จุดรายตลอดสนามเปนสาย คราวที่ ๓ ดอกไม้เทียนประดับเปน จ.ป.ร. ต่างสี ฝอยทองเปนรัศมี มีกรวดแลดไลจุดพร้อมกันหมด เมื่อหมดดอกไม้สามคราวนี้แล้ว จึงนำให้ลงเดินดูแต่งไฟ ด้านข้างคอนเวอเซชั่นเฮาส์ทั้งสามมุข รายไฟฟ้าตามชายคาตลอด ยอดมุขกลางเปนอามยาเคน ซ้ายขวาเปนดาวมีรัศมี จุดด้วยแกสทั้งสามแห่ง เสาใหญ่ ๆ มีโคมไฟฟ้าสีเขียวแลขาวสลับกันพันรอบทุกเสา ด้านข้างสนามใช้ถ้วยแก้วทาสีแดงแลขาว ผูกเปนลายห่อมกลางงามมาก มีโคมรายเปนตัวหนังสือว่าไซแอม ตามอเวนิวตั้งโครงแผงไฟ ตามตเกียงแฟรีแลมป์ด้วยถ้วยแก้วสีต่าง ๆ พอลงไปถึงที่สนามเขาจุดดอกมตาดดอกใหญ่ ซึ่งเปลี่ยนสีในใต้ต้นไม้ที่ปลูกริมถนน คนเดินไขว่ไปมาดูงามจริง ๆ เรื่องนี้เรายังไม่เคยเล่นในเมืองเราเลย เปนของที่น่าเล่นมาก เขาเกณฑ์ให้เดินไปรอบสนาม แล้ววนไปทางน่าร้าน กลับมานั่งที่เดิม ออกจะเปนนั่งไม่มีมูล ประเดียวหนึ่งก็แห่กลับทวนมาทางเดิมอีก แล้วกลับขึ้นรถมาวิลลา

คืนที่ ๘๓

วันจันทร์ที่ ๑๗ มิถุนายน

เวลาเช้าไปถ่ายรูปที่สวนเปนการทดลอง เพราะพ่อได้กล้องมาใหม่เรียกว่าบัลโมส์ เปนกล้องใช้ม่านตั้งง่ายเปนที่สุด แลรูปได้ดีที่สุด รักเหลือเกิน เปน

กล้องที่คิดจะเอาไปใช้ที่นอรเว พอได้ถ่าย เห็นดีเข้า รู้สึกคิดถึงกรมดำรงก่อนคนอื่นหมด เพราะเปนคนเล่นถ่ายรูปไม่รู้จักเบื่อเหมือนคนอื่น ตกลงใจว่ากล้องชักรูปอย่างนี้เปนของควรหาไปฝากพวกที่เล่นชักรูปด้วยกันได้ จะวานหมอพีส-เตอสั่ง ออกนึกว่าดีหมอแกจะเห็นเราคลั่งอะไร ต้องอธิบายเสียก่อน ว่าจะเอาไปให้พวกพ้องที่ชอบถ่ายรูปด้วยกัน เพราะเราสั่งหลายกล้อง ราคาอันละสามร้อยม้ากเศษเท่านั้น ถ้ารู้ราคาจะดูถูกว่ากล้องเลว แต่จะรับสัญญาได้ว่าถ้าไม่ดีให้โยนน้ำ รูปที่พ่อถ่ายวันนี้ ไปล้างยังแช่อยู่ จะไปพิมพ์ที่ปารีส ถ้าพอพิมพ์ได้จะส่งเข้าไปให้ดูเปนตัวอย่าง พ่อเชื่อว่าผู้หญิงถ่ายได้ดีที่สุดเปนแน่ ขนาดก็ได้เลือกขนาดที่หากระจกง่ายในบางกอกคือเก้ากับสิบสองเซนติเมเตอร์ ถ้าหากว่าจะเสียได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใดก็เสียด้วยกระจกเมืองเรามันไกลนัก ถึงกระจกจะไวสักเท่าใด ไปถึงเข้ามันอ่อนไปหมด ที่นี่กระจกอะไร ๆ ไม่ว่า ออกจะใช้ได้เสียทั้งนั้น แต่มันก็มีถอยหลังอยู่บ้าง ในการที่ล้างแลพิมพ์อยู่ข้างจะช้ากว่าในบางกอกมาก ข้อนี้ก็เปนแต่เขาบอกเล่า เพราะพ่อไม่ได้ล้างเอง ถึงเมืองไหนต้องคอยช่างถ่ายรูปเมืองนั้น แต่จะได้ลองทำเองเวลาไปในเรือ ได้เข้ามือกันกับหมอพีสเตอให้หมอถือกล้องใหญ่ พ่อจะถือกล้องเล็ก

ไปอาบน้ำแลรม กลับมาทำงานรุ่นเวลาจวนบ่ายโมงหนึ่ง แกรนด์ดุ๊กให้รถมารับ ขอให้อุรุพงษ์ไปด้วย จึงได้ไปกับบริพัตร รังสิต ข้าราชการในจำนวนแกรนด์ดุ๊กลงมารับที่รถ แกรนด์ดัชเชสควรจะรับบนต้นบันไดแต่อยู่ไม่ได้ ลงมาครึ่งบันไดด้วยความปรานีพ่อ ได้ขึ้นไปพักในห้องนั่ง จึงแปลออกว่าแกรนด์ดัชเชสไปคาลสรูห์เมื่อวานนี้เพื่อจะไปหยิบของที่พ่อให้ไว้มาตกแต่งคาเซอลนี้ มีลับแลบักบังเพลิงเปนต้น คาเซอลนี้ ดูข้างนอกเหมือนอย่างเก่าคร่ำคร่ามาก เพราะความจริงก็เก่าจริง แต่ข้างในแกรนด์ดุ๊กองค์นี้เองได้แต่งงดงามมาก พ่อชอบในวิธีที่แต่ง ไม่ใช่เก๋อย่างใหม่ ๆ ที่หันเบี้ยวไปเบี้ยวมา ตั้งอย่าง

ตรง ๆ แต่ต้นเปนเหล่าเปนตอน สมกับคาเซอล ทั้งงามทั้งสบาย เวลาเลี้ยงจัดห้องหนึ่งต่างหากเฉภาะแต่เจ้านาย นั่งโต๊ะกลมเล็ก ๆ ข้าราชการทั้งสองฝ่ายกินต่างหากข้างล่าง น่าดูในห้องนี้มีรูปเจ้านายต้นตระกูลทุกองค์ ที่กลางโต๊ะแกรนด์ดัชเชสได้เอาเครื่องถมขึ้นตั้งไว้ น่าพิศวงด้วยเรื่องความรู้ของแกรนด์ดัชเชส รู้อะไร ๆ ในการเจริญขึ้นใหม่ในวิชาการสารพัดทุกอย่าง นับว่ารู้เท่าเวลาบ้านเมืองที่วิชาการดำเนินไป ไม่ได้ล้าหลังเลย อาจจะเล่าถึงเรื่องอะไร ๆ ได้โดยเลอียดแม่นยำหมดทุกอย่างไม่ได้หยุด ตลอดเวลาเรานั่งกินเข้าได้ฟังต่าง ๆ แกรนด์ดุ๊กยังเอาใจใส่ในความเปนไปของการงานประเทศอื่น ๆ ทั่วไป การสนทนาถึงไม่มีการตลกคนอง ยังได้ฟังเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งเปนข้อความมั่นคงแลประกอบไปด้วยความคิดความเห็น ไม่ใช่อย่างนั่งพูดกับคนแก่เลย เมื่อกินเข้าแล้วได้ลงไปข้างล่างที่ซาลาซึ่งพ่อได้ไปเฝ้าวันแรก ทั้งสององค์ได้ยอมให้พ่อถ่ายรูปด้วยกล้องใหม่ พ่อยังไม่พอ เพราะไม่ไว้ใจ ได้ให้กลับมาเอากล้องเก่าไปถ่ายซ้ำอีก ตกลงยอมทนให้ถ่าย แล้วให้ข้าราชการทั้งสองฝ่ายไปเฝ้าในที่นั้น แกรนด์ดุ๊กได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์แก่ข้าราชการที่ตามพ่อ พ่อก็ได้แจกข้าราชการในราชสำนักของแกรนด์ดุ๊ก มีความยินดีที่ได้รูปแกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสซึ่งถ่ายเมื่อปีกลายนี้ กับทั้งเหรียญที่อยู่ในสมัยครบ ๕๐ ปี ทำงามจริง ๆ กับหม้อซึ่งเปนฝีมือเมืองนี้ใบหนึ่ง กลับมาเวลาจวนจะบ่าย ๔ โมง

วันนี้ไม่ได้ไปไหนต่อไปอีก ทำงานเขียนหนังสือแลส่งรูปส่งสิ่งของต่าง ๆ นับว่าเปนสิ้นเขตรตอนบาเดนบาเดน ยุติเรื่องกันเพียงเท่านี้ จะได้ตั้งต้นแต่ปารีสต่อไปใหม่

จุฬาลงกรณ์ ป. ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๔

คืนที่ ๘๔

สถานราชทูตสยาม เมืองปารีส

วันอังคารที่ ๑๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เวลาเช้าไปที่สเตชั่น พบแกรนด์ดุ๊กไปคอยอยู่แล้ว มีข้าราชการหลายคนไปส่ง ได้ลากันโดยไมตรีอย่างยิ่ง ออกจากบาเดนบาเดนไปหยุดถอยน่าถอยหลังที่โอสซ้านานตามเคย แล้วรถมาตามทางเมืองสตราสเบิคที่ไปวันก่อน เขตรแดนเยอรมันที่ต่อกับเมืองฝรั่งเศสในแถบนี้ดูไม่มีหลักอะไร น่าจะต่อกันที่เขาโวเคซาน ซึ่งเปนเขาหมู่ใหญ่ขวางน่าอยู่ ก็ไม่ยักต่อกันที่นั้น ในเขานี้มีบ้านเรือนคนมาก มีตำบลใหญ่ที่รถหยุด เรียกว่าซาบาน ในหว่างเขานี้ได้ลงมือมีคลองอย่างแถบเมืองฝรั่งเศสเปนต้นไป คลองนั้นคือลำธารเดิมมีอยู่ริมชายเนิน ถ้าจะแต่งลำธารนั้นจะลำบากกว่า เขาจึงขุดเสียใหม่บนเนิน สูงกว่าลำธารขึ้นไปมาก ขุดเปนลำคลองเรือเดินได้ ยกทำนบกั้นน้ำที่จะตกลำธารเดิมเสีย พอให้ต่ำกว่าฝั่งคลองสักนิดหนึ่ง น้ำคงเต็มฝั่งคลองอยู่เสมอ ถ้าน้ำมากจะล้นคลองก็คงบ่าลงทางทำนบที่ต่ำกว่าคันคลองตกลงในลำธารเดิม คลองนี้ใช้ได้ตลอดไม่ว่าที่สูงที่ต่ำ ถ้าแนวคลองเปนระดับเดียวกันก็ไม่ต้องทำอะไร ถ้าระดับคลองสูงขึ้นไปตามรูปเขาก็ตั้งประตูปิดน้ำไว้ บางที่ประตูน้ำอยู่ใกล้ ๆ กันไม่ห่างเท่าใด เท่ากันกับเรือขึ้นกระไดได้เปนขั้น ๆ ขึ้นไป มีทางโยงข้างคลองแคบ ๆ สำหรับใช้ม้าโยงเรือ เรือนั้นทำนองเปนเรือลำเลียง ยาวแต่แคบหน่อยหนึ่ง บรรทุกเพียบ ๆ น้ำในคลองไม่ใคร่ไหลแรงด้วยมีทำนบกั้นเปนตอน ๆ จึงไม่กัด

ตลิ่งกันคลองให้พัง คลองนี้คดเคี้ยวไปตามซอกเขา ตั้งแต่ที่ต่ำขึ้นไปจนถึงที่สูง ส่วนรถไฟที่มานั้นตัดทางตรง เพราะฉนั้นจึงต้องลอดถ้ำลอดปล่องใต้ภูเขาบ่อย ๆ พอหมดปล่องที่สุดก็เปนท้องทุ่งถึงเมืองซาเบิด ไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงดอยชะอาวริคอรต์ ซึ่งเปนสเตชั่นที่สุดเขตรแดนเยอรมัน มีระหว่างกลางอีกข้างหนึ่งเรียกว่า อิดเนอาวริคอรต์ เปนที่สุดสเตชั่นข้าง (อินเย) คูรต์ ฝ่ายฝรั่งเศส ในหว่างสเตชั่นทั้งสองนี้เปนพรมแดนสองประเทศต่อกัน ความเปลี่ยนแปลงได้มีในทันที คือข้างฝ่ายสเตชั่นเยอรมันก็เปนเจ้าพนักงานเยอรมัน มีทหารกองต่าง ๆ มาเดินขวักไขว่อยู่ ข้างฝ่ายสเตชั่นฝรั่งเศสก็เปลี่ยนเปนพนักงานฝรั่งเศสทันที มีทหารมาเดินขวักไขว่อยู่เหมือนกัน เจ้าพนักงานภาษีก็ตรวจขึ้นทั้งสองฝ่าย ต่างกันทั้งกิริยาอาการรูปพรรณสัณฐานแลการแต่งตัว แต่การรักษาสเตชั่น แลรักษาทางรถไฟ ข้างฝรั่งเศสเปนรองเยอรมัน ได้ลงจากรถไฟไปขึ้นรถกินเข้าที่สเตชั่นหลังนี้ รถผ่านแลได้หยุดที่เมืองลอเนวิล บลานวิล แลนองซี รถต้องเข้าถ้ำอีกหลายตอนแต่ไม่สู้ยาวนัก กำลังเดินจากรถกินเข้ามารถที่นั่ง ผเอิญเข้าถ้ำต้องเดินคลำกันเสียงอึง เหมือนท้าวจุลนีในเรื่องมโหสถ เมืองนองซีนี้เปนเมืองใหญ่มาก ที่จริงถ้าหากว่าไม่ใช่จะไปปารีส เปนเมืองอื่นคงจะได้แวะอยู่วันหนึ่งฤๅสองวัน แต่นี่เมื่อจะไปปารีสเสียแล้วก็ไม่มีใครแวะอีกระยะหนึ่งก็แวะบาเลดุ๊ แลซลองเซอมานด รถในเมืองฝรั่งเศสนี้แวะน้อย ดูเดินเรื่อยเสียมากไม่ใคร่จะแวะ เหตุด้วยรถหลายสายหลีกกันสับสนไปเสมอ ที่จะไปหยุดตามเขตรแดนก็เปนรถสายหนึ่งต่างหาก ที่จะตรงมาปารีสก็เปนสายหนึ่งต่างหาก จึงได้แวะแต่น้อยแห่ง ต่อจวนจะมาถึงจึงได้หยุดบ่อย ๆ แต่ไม่ใช่หยุดสำหรับเมืองใดเพราะคอยหลีกรถกันเท่านั้น

เรื่องเข้าเขตรแดนประเทศใดรู้สึกเปลี่ยนแปลงนี้ประหลาดมากไม่ใช่เปลี่ยนแปลงแต่ภาษาฤๅรูปพรรณสัณฐาน ภูเขาแผ่นดินป่าไม้มันเปลี่ยนไปได้ด้วยจริง ๆ

ไม่ใช่เปลี่ยนทีละน้อย เปลี่ยนต่างกันเร็ว ด้วยในเขตรแดนเยอรมันมีภูเขาก็เปนเขาจริง ๆ ที่ราบก็ราบจริง ๆ แต่เมืองฝรั่งเศสมีภูเขาจริงแต่ที่ต้องลอดถ้ำ นอกนั้นเปนแต่เทือกเขายาว ๆ ยอดราบเหมือนตีเส้นบันทัด พื้นแผ่นดินที่ราบไม่ใคร่จะราบมาก มักเปนลูกเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ลื่น ๆ ไป แต่เห็นปรากฏได้แก่ตาชัดเจนว่าเปนแผ่นดินที่อุดมดีกว่าเยอรมันเปนอันมาก การเพาะปลูกนอกจากเข้าสาลีมีต้นผักไม้ล้มลุกมาก คลองน้ำอย่างเช่นที่กล่าวมาแล้วมีมากพรรณาไม่ทั่ว ดูประหนึ่งการที่ควรจะพึงทำได้ทำแล้วบริบูรณ์หมดทุกอย่าง ไม่มีอะไรที่จะขาดยังไม่ได้ทำอยู่อีก ในเรื่องบำรุงการเพาะปลูกแลการไปมาทั้งทางบกทางน้ำจะยังเหลือสิ่งซึ่งจะมีเพิ่มขึ้นเสมอนั้นแต่โรงเครื่องจักรทำการ ได้ผ่านโรงหล่อเหล็กแต่ชิ้เถ้ากองสูงเปนพระเจดีย์แลเปนภูเขาถึงต้องมีรถรางไปขน การเผาปูนถึงโยงสายลวดเปนสพานแต่ยอดเขาไปถึงเตาปูน ใช้ถังให้เดินไปตามสายลวดไม่ต้องขนด้วยล้อเกวียน บรรดาการทั้งปวงซึ่งทำดัดย่นโสหุ้ยให้น้อย ทำงานให้ได้มากที่สุดนั้นเหลือที่จะพรรณา เปนความคิดซึ่งยังจะเดินอยู่เสมอ แลเปนเรื่องที่ใครจะบอกไม่ได้ ว่าการสิ่งนี้ในสิบปีข้างน่าจะไม่ง่ายไม่ดีขึ้นกว่าที่ทำอยู่เดียวนี้ จนกลายเปนทำอย่างเก่าไปได้ ที่จะพยายามเล่าถึงความเจริญของวิชาในประเทศยุโรปเหลือที่จะพูดสั้นได้ ยิ่งคิดสำเร็จอย่างหนึ่ง ก็ยิ่งเห็นทางที่จะคิดอย่างอื่นได้ออกไป เพื่องฟูขึ้นทุกที

บัดนี้ขอตัดว่ามาถึงเมืองปารีส จรูญนำมองสิเออมอลาต์ซีฟออฟโปรโตคอลแทนรัฐบาล เมเยอชลุมแบร์เคอมาต้อนรับในชื่อเปรสิเดนต์ มองสิเออโคติเยอีกคนหนึ่ง มาแทนเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ แลมองสิเออริฟโฟลต์ ที่เปนทูตฝรั่งเศสคนเก่า กับพวกในลิเคชั่นของเรา แลเรสเตนกาด ฟลอเรียวกระทรวงคลัง มารับที่สเตชั่น เขาปลูกกระโจมไว้เปนที่สำหรับขึ้นรถ เมื่อได้สนทนาแล้วขึ้นกันรถกับปรีพัตร เมเยอชลุมแบร์เคอออกจากสเตชั่น มีคนดูเปนอันมาก

ดูแลดงอัชฌาไศรยไมตรีดีกว่าเมื่อมาครั้งก่อน มิให้ร้องย้าง แต่ความที่เมืองใหญ่โตเหลือประมาณ ผู้คนแน่นหนาเต็มไปทั้งถนน รถต่าง ๆ หลีกแซงกันไปไม่หยุดไม่หย่อน เรามาเปนไปรเวต ไม่ได้แห่แหนอันใด พ้นจากสเตชั่นมาหน่อยหนึ่ง ก็ไม่มีใครดูแลอะไร มันหายไปในหมู่รถทั้งปวงนั้นเอง ที่ประหลาดใหม่ไม่เคยเห็นนั้น ในหมู่เอกสหิบิเชนซึ่งล่วงมาแล้ว สะตองที่สำหรับแขวนรูปอันงดงามตั้งขึ้น ถึงต้องถามว่าอะไร ได้ตรงมายังลิเคชั่น ๑๙ อาเวนิว เดโล ได้ปล่อยให้นายทหารนั้นกลับแล้วรับนักเรียน นางลัดดาคำ[1] เปนผู้ยื่นช่อดอกไม้ ชายเจจร[2] อิทธิเทพ[3] ดำรัสดำรง[4] ดำต่อ แลอีกสองคน แล้วขึ้นมารับพวกเมียข้าราชการ คือมะดัมดอเรลลิ มะดัมเดอริกมัน มะดัมซาราชัง มัดมัวเซลซาราชัง ลูกสาวมองสิเออซาราชัง มะดัมเกรฮาน แล้วขึ้นมาที่อยู่ จรูญพาช่างที่จะทำเสมาแลเหรียญราชสมบัติเท่าสมเด็จพระรามาธิบดีมาขึ้นรูป รูปเก่ายังใช้ได้ แต่ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงบ้าง ไม่มีเวลาที่จะปั้นพอ เขาจึงได้เอาดินสอวาดลงไว้ในรูปปั้นของเก่า อยู่ข้างจะเปนการด่วนเพราะถ้าช้าไปจะทำแล้วไม่ทันกลับ เพราะเปนจำนวนมากตั้งแสน

ลิเคชั่นอยู่ข้างจะใหญ่โตมากกว่าแต่ก่อน ชั้นล่างมีห้องฮอลใหญ่ แลมีออฟฟิศ ขึ้นมาชั้นบนเปนห้องรับแขกถึงสามห้อง ห้องนั่งห้องหนึ่ง ห้องกินเข้าห้องหนึ่ง ถ้าจะว่าห้องกว้าง กว้างกว่าพระที่นั่งอัมพรอีก แต่ขึ้นกระไดอยู่ข้างจะฝึกเต็มที เพราะไม่มีลิฟต์ ห้องที่พ่ออยู่เปนห้องชั้นสาม เท่ากับพระที่นั่งอัมพรชั้นสูง ยังมีต่อขึ้นไปอีกสองชั้น ชั้น ๔ เปนที่ผู้ดีอยู่ แต่ชั้น ๕ เปนที่บ่าวอยู่

---

๑ ลัดดาคำหลานสาวเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่

๒ หม่อมเจ้าเจจรจรัสฤทธิ ในกรมหลวงนเรศวรฤทธิ

๓ หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรร ในกรมหลวงนเรศวรฤทธิ

๔ หม่อมเจ้าดำรัสดำรง ในกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

ข้างหลังมีโรงรถ มีสวนเล็ก ๆ การตกแต่งพร้อมเพรียงดีหมด ขาดอย่างเดียวแต่ลิฟต์ วันนี้กินเข้าพร้อมกัน แล้วสนทนากัน ไม่ได้ไปไหนต่อไป เปนอันหยุดพัก เพราะเดินทางมากชั่วโมงอยู่ข้างจะฟก

คืนที่ ๘๕

วันพุฒที่ ๑๙ มิถุนายน

เช้า ๔ โมงไปดูสะลอง ที่สะลองนี้เปนตึกหลังคากระจก ตามผนังเปนเล่าเต๊งรอบ คำที่เรียกว่าเล่าเต๊งนี้ เปนคำเจ๊กดูอยู่ข้างสกปรก แต่จะหาคำไทยให้เหมาะไม่มี ถ้าภาษาอังกฤษเรียกแคละรี แต่มันไม่ใช่ตรงยืดไปเฉย ๆ มีออกมุข ถ้าจะว่าใหม่ เห็นจะค่อยง่ายขึ้น คือเปนตึกอย่างศาลายุทธนาธิการ แต่รูปร่างไม่เปนเหลี่ยมตรง ๆ เช่นนั้น มุงหลังคาด้วยกระจก ที่สนามก็มุงหลังคาด้วย สนามนั้นคงเปนพื้นดินตั้งตุ๊กตาทำด้วยศิลาบ้างด้วยปลาสเตอบ้าง หล่อทองแดงบ้าง เต็มไปหลายร้อยตัว ตามเฉลียงรอบในตั้งตุ๊กตาอย่างย่อม ๆ ฝาติดรูปภาพต่าง ๆ ส่วนในประธานรอบนั้นติดรูปภาพสีน้ำมัน ได้ไปเดินดูอยู่สองชั่วโมงเต็ม ๆ เปนอันนับว่าได้ดูส่วนหนึ่งใน ๔ ฤๅอย่างมากก็ใน ๓ ของสิ่งซึ่งมีอยู่ในนั้น แต่รูปภาพถึงสามพันแผ่นกว่า ตั้งที่ได้คัดเลือกออกเสียแล้วไม่ยอมรับประมาณสักสองพัน รูปที่ได้ติดอยู่ในสะลองนี้ มีอย่างโมเดอนน้อยกว่าอย่างเก่า แต่ถึงจะเปนโมเดอนก็เปนอย่างดี ไม่เหมือนกับเช่นที่พ่อเคยเกลียดมา ได้เห็นรูปองค์ศรีสวัสดิ์เขาปั้นด้วยดินอยู่ในนั้น ออกจะปั้นดี เวลาเที่ยงตกลงต้องเลิกพักไว้ที่เพราะกำหนดเวลารับแขกบ่าย ๒ โมง ต้องกลับมากินเข้า

ตั้งแต่บ่าย ๒ โมงไปจนบ่าย ๔ โมง เปนเวลารับแขก ตั้งต้นมองสิเออปีชอง เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แล้วบารอน เอดี ดอยเซล เปนหัวน่าแบงก์

เคอลินโคชิน ราชทูตรัสเซียน มองสิเออเบอนารด์ แลคนอื่นอีก ที่มาเซ็นชื่อเปล่า ๆ ก็มาก มีมองสิเออกูแมร์แลเคอฟรานศ์ เปนต้น ทั้งเสนาบดีในตำแหน่ง

เวลาบ่าย ๔ โมงไปเยี่ยมเปรสิเดนต์กับบริพัตรที่วังอิลิเซ มีทหารรับแบตาเลียนหนึ่ง จรูญเปนล่าม เปรสิเดนต์ไม่พาภูมเหมือนอย่างมองสิเออเฟลิกซ์โฟร์ แต่ดูเปนคนอัชฌาไศรยเรียบร้อย พูดจาปราไสยดีมาก กลับมาแล้วได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์นำตราจักรีไปให้สักครู่หนึ่งก็มาเยี่ยมตอบที่ลีเคชั่น ติดผ้าสีเหลืองที่คุมเสื้อมาเสร็จแล้ว พอมาถึงก็ชี้ให้ดูว่าได้ติดมาแล้ว นั่งสนทนากันอยู่ข้างจะนาน ทั้งไปเยี่ยมแลมาเยี่ยมตอบ

เปรสิเดนต์ไปแล้วจึงได้ไปเที่ยวร้าน แต่ได้ไปที่ช่างหล่อในเรื่องที่จะหล่อรูปซึ่งตกลงกันให้ทำสำหรับจะไปตั้งในบางกอก[๕] เขาได้ปั้นตัวอย่างลองขึ้นไว้แลเลือกรูปม้า ตัวอย่างที่ปั้นไว้นั้นสองอย่าง คือรูปขี่ม้าอย่างหนึ่ง รูปที่จะทำเล็ก ๆ อย่างหนึ่ง สั่งให้เขาเลือกเนื้อทองไว้ให้ดูด้วย แบ่งเปน ๔ ชั้น ชั้นที่ ๑ แลชั้นที่ ๓ แปลกกันแต่แต่งตัวเรียบร้อยแลแต่งไม่เรียบ ราคาผิดกันถึง ๒ ปอนด์ ชั้นที่ ๒ เปนสีดำ ไทยคงไม่ชอบ ชั้นที่ ๔ ผิวทองหยาบเกินไปคงไม่ชอบ ถ้าที่ ๑ กับที่ ๓ ทำไปทั้งสองอย่าง คนคงหันลงชอบข้างถูก ที่ ๑ เห็นจะไม่ออกจึงได้ทำแต่ที่ ๓ เขาขอให้ถ่ายรูปไว้ให้ทั้งสี่ด้าน พรุ่งนี้จึงจะได้ไปถ่าย กลับมาก่อนเวลากินเข้า เมื่อกินเข้าแล้วไปดูออปราคอมมิก เพราะเหตุที่วันนี้ซึ่งจะดูอะไรได้มีอยู่วันเดียวเท่านั้น จึงได้เลือกไปดูออปราคอมมิก ที่ตรองดูออปราได้เห็นแล้วเมื่อมาคราวก่อน แต่ออปราทั้งสองนี้เปนของรัฐบาลอุดหนุนทั้งสองโรงเพราะการลงทุนมันมาก ถ้าเล่นแต่ลำพังทางได้ไม่คุ้มทุน เมืองปารีสเปนเมืองใหญ่สาหัส จึงได้เล่นได้เสมอทั้งในฤดูแลนอกฤดู พิณพาทย์ดีอย่างยิ่ง มะคัมคาเรเสียงเพราะด้วยเล่นดีด้วย การที่เสียงดีแลเล่นดีนั้นหายากนัก ได้ส่ง

---

๕ คือพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งประชาชนชาวสยามจะถวายเปนของพระขวัญ ในงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก (เดี๋ยวนี้ประดิษฐานอยู่ที่น่าพระลานพระราชวังดุสิต)

เรื่องมาให้ดู แต่มีความเสียใจที่เปนภาษาฝรั่งเศสจะได้แต่ดูรูปพอเปนเค้า เรื่องนั้นก็ไม่มีอะไรเท่าไร คือหมอความมีเมียสวย เมียเปนชู้กับกับตันนายทหาร หมอความอีกคนหนึ่งพาลูกศิษย์มาฝาก ลูกศิษย์คนนั้นเปนคนหนุ่ม เมื่อแรกไม่สมัคจะมาเปนลูกศิษย์ตาหมอความที่มีเมีย ต่อมาเห็นเมียของแกเข้าจึงสมัค อยู่มาพวกเสมียนของตาหมอความมาบอกว่า เห็นคนแวบวาบเข้ามาในห้อง สงไสยว่าเมียจะมีชู้ ตาผัวก็คอยจับ แล้วเข้ามาค้น นางเมียเอาชู้ทหารนั้นซ่อนไว้ในตู้ผ้านุ่ง เมื่อค้นไม่พบแล้วก็ขอโทษเมีย เอาเปนเลิกแล้วแก่กัน ส่วนเจ้าคนหนุ่มที่มาอยู่ด้วยไปรับใช้สอยนางผู้หญิงนั้น ๆ แต่แรกก็ไม่รู้ว่าเจ้าเด็กหนุ่มนั้นรัก จนร้องเพลงแย้มพรายออกมาจึงเข้าใจ ก็ออกสงสารนึกรักขึ้นมา เมื่อเวลาที่เกี้ยวพานกัน นางนั้นไปตัดดอกกุหลาบแดงมาถือ เจ้าหนุ่มนั้นก็ไปขอ นางนั้นทำกระบวนเสียใหญ่เหมือนอย่างกับโกรธ สบัดสบิ้งไปแล้วทิ้งดอกกุหลาบให้วิ่งกลับเข้าเรือน ที่ตรงนี้ทำดีจริง ๆ คราวนี้นายทหารมา เจ้าหนุ่มนั้นหลบไปแอบอยู่ข้างเรือนเห็นนางนั้นออกมารับหยอกเอินกันก็เข้าใจ จึงได้ขว้างดอกกุหลาบที่นางให้นั้นเสีย ต่อไปเปนอันต่างคนต่างรู้กันทั้งนายทหารแลเจ้าหนุ่ม นายทหารนั้นหึงษ์จึงล่อให้นางนั้นเขียนหนังสือเรียกให้เจ้าหนุ่มมา แล้วไปจัดการให้ตาหมอความมาคอยจับ นางนั้นเผลอไปเขียนหนังสือให้แล้วจะเรียกคืน ปล้ำแย่งเท่าไรก็ไม่ได้ นายทหารพาไปเสียแล้ว จึงนั่งเปนทุกข์อยู่ พอเจ้าหนุ่มนั้นมาด้วยความตกใจเปนอันมาก พอตาผัวกับนายทหารมาจับ ก็เอาเจ้าหนุ่มนั้นซ่อนไว้เสียอีก ตาผัวกับนายทหารค้นไม่พบ เลยต้องไปจูบมือเมียขอโทษอีก พอตาสองคนนั้นไปแล้ว เจ้าหนุ่มออกจากที่ซ่อนกอดกัน ก็ปิดม่านเลิก เปนเวลา ๒ ยามกลับ ได้หมายรูปในสมุดตามที่ได้เห็นมาให้ด้วย มะดัมดาเรคนนี้เปนเมียของผู้จัดการออปรานี้ร้องเสียงดีนัก ตาหมอความก็ดีมาก ร้องเสียงห้าวแลเปนตลกที่เขียนเรื่องละครลงไว้ในรายวันนี้ เพราะพ่อนึกว่าลูกคงอยากจะรู้

คืนที่ ๔๖

วันพฤหัศบดีที่ ๒๐ มิถุนายน

เวลาเช้าไปดูรูปที่สะลองอีกคราวหนึ่งสองชั่วโมง รวมเบ็ดเสร็จเปนสี่ชั่วโมงจึงได้ทั่ว สะลองใหญ่ตอนหนึ่ง แล้วมีออกไปข้างหลังอีกตอนหนึ่ง ได้ลงทางข้างหลัง แล้วไปดูร้านอื่น ๆ ต่อไปอีก จนถึงเวลากินเข้ากลับมากินกลางวัน

วันนี้มีเหตุซึ่งจำเปนจะต้องเปลี่ยนแปลงการไปใหม่อีก คือเรื่องที่หัวเมืองฝรั่งเศสข้างใต้เกิดหยุกหยิกขึ้นด้วยเรื่องน้ำองุ่นจริงน้ำองุ่นปลอมนั้น ราษฎรเห็นว่ากฎหมายที่รัฐบาลตั้งไว้ป้องกันนั้นไม่พอ จะเร่งให้รัฐบาลตั้งกฎหมายแก้ไข จึงได้พากันลุกลามกำเริบขึ้น รัฐบาลส่งทหารไปก็ต่อสู้ ถึงยิงกันตาย ราษฎรตายสามคน ยังตระเตรียมจะต่อสู้ต่อไปอีก จึงต้องส่งทหารอีก เสนาบดีต้องประชุมกัน แลประจำน่าที่จนการที่จะเลี้ยงคืนเนอในค่ำวันนี้จะต้องขาดเสนาบดีไปมาก พ่อเห็นเขาป่วนปั่นกันอยู่ จะไปนั่งกินเลี้ยงในเวลาเขาวุ่นวายดังนี้ ดูเปนไม่มีอัธยาศรัย พ่อจึงได้สั่งนายทหารที่มาประจำให้ไปบอกเปรสิเดนต์ว่ารู้ข่าวความลำบากของรัฐบาลเกิดขึ้น ก็มีความเสียใจ เห็นว่าการที่จะเลี้ยงเวลาค่ำจะเปนความลำบาก ขอให้งดไว้เสียเถิด อันที่จริง การที่จะเลี้ยงวันนี้ เปรสิเดนต์ได้บอกแต่วันแรก ว่าจะเชิญแต่เสนาบดีแลปลัดทูลฉลองกับผู้ที่มีการเกี่ยวข้องอยู่กับเมืองไทย แลได้ส่งร่างสัญญามาด้วย เรากำลังร่างตอบกันอยู่ เมื่อตกลงเปนเลิกก็เปนอันเลิกได้หมด แต่เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศอยู่ข้างจะอึดอัดรำคาญว่าจะมาหาขอโทษเอง คอยอยู่จนสามโมงก็มาไม่ได้ ขอผัดไปพรุ่งนี้ เพราะติดประชุมเซเนต การที่ขอผัดไปนั้น เพราะกลัวคำที่รับไว้ว่าเซเนตจะได้โวตเรื่องสัญญาในวันนี้ ไม่ได้โวตก็จะต้องมาผัดอีกครั้งหนึ่ง จึงตกลงเปนอันเราได้เที่ยวอีกวันหนึ่งไม่ป่วยการมาปารีสทั้งที อันที่จริงก็ไม่ใช่จะเที่ยวอย่างเดียว เปนราชการอยู่บ้าง

เวลาบ่าย ๔ โมงจึ่งได้ออกจากสถานทูตไปถ่ายรูปก่อน การถ่ายรูปนี้เพื่อจะทำสเตชู เขาขอให้ถ่ายสี่ด้านแลอยากจะให้แต่งยุนิฟอมใหม่ แต่ผเอินยุนิฟอมไม่อยู่หมด เขาเอาไปทำตัวอย่างตัดยุนิฟอมใหม่ เหตุด้วยของเก่านั้นคับใช้ไม่ได้ ไม่ใช่เพราะอ้วนอย่างเดียว เพราะเสื้อในหนาด้วย ที่ซึ่งถ่ายรูปนี้ ถ้าถ่ายในเมืองแล้วอาการหนัก ไปเห็นทสตราสเบิคมันถ่ายอยู่ชั้นยอด ได้ออกปากแล้วว่าอ้ายนี่ขึ้นให้ขึ้นไปถ่ายรูปไม่ถ่ายจริง ๆ แต่ที่ไหนวันนี้ถูกเหมือนกันกับที่ว่าว่าจะไม่ถ่ายนั้นเอง มันขึ้นไปอยู่ถึงชั้นที่ ๗ นับแต่ชั้นพื้นดินขึ้นไป เปนชั้นหลังคา เพราะความจริงถ้าจะไม่ขึ้นไปอยู่เช่นนั้นไม่มีแดด แต่รอดตัวที่มีลิฟต์ ขึ้นตั้งแต่พื้นดินทีเดียวตลอดถึงชั้น ๗ ตุ๊กกับจรูญไปด้วย ถูกขึ้นกระไดเกือบตาย ถ่าย ๔ ด้าน แล้วเขาขอถ่ายสำหรับร้านเองต่างหากด้วย

ถ่ายรูปแล้ว ไปที่สตูเดียวมองสิเออคาโรลัสดูรัง แกช่างอยู่ไกลเสียลิบลับ ไปถนนใหญ่แล้วจึ่งถึงถนนเล็ก ๆ เข้า ยังต้องไปเข้าในถนนที่มีรั้วกั้นอีกจึ่งถึงที่อยู่ ที่จริงมันก็เปนการจำเปน เพราะจะอยู่ในเมืองที่เสียงรถม้าล้นก้องอยู่ แกไม่มีสมาธิ จึ่งได้ออกไปอยู่เสียห่าง ตามแถบที่อยู่นั้น มีขายเครื่องเขียนน้ำยาแลพู่กันต่าง ๆ เปนที่ช่างเขียนเขาอยู่กัน แต่กระไดขึ้นอยู่ข้างลำบาก สตูเดียวมีสองห้อง ที่จริงดูออกจะร้าง ๆ สู้ของคาเยลลีไม่ได้ นั่นของแกสนุกแลสอาดอยู่ข้างจะทิ้งรก ๆ ห้องนอกที่ตั้งรูปไว้ค่อยยังชั่ว แต่ห้องในยิ่งรกหนักขึ้น แต่ขาดอ้ายนาฬิกาซึ่งหน้าตาเหมือนทำด้วยตะกั่วที่เคยมีในวังนั้นไม่ได้ ต้องมีอันหนึ่งเหมือนกัน รูปครึ่งตัวหน้าดีกว่าเต็มตัว ถ้าเวลาแลดูใกล้ดูไม่เหมือน ออกมาไกลดีขึ้น ถ้ายิ่งดูในกระจกเงาอีกด้านหนึ่งยิ่งเหมือนมาก เปรสิเดนต์ได้สรรเสริญมองสิเออดุรังมาก ว่าเปนช่างอย่างสูงวิเศษ ที่ได้เลือกให้เขียนนั้นถูก ความจริงเขาเขียนด้วยความกล้าเปนอันมาก ดังใจจะอวดฝีมือ ว่าช่างเขียนผู้อื่นจะทำ

ได้โดยยาก ฤๅทำไม่ได้ทีเดียว เพราะเลือกเอาสีเหลืองหมดทั้งแผ่น คาดหลังก็ใช้กำมหยี่เหลืองพื้นก็ใช้เหลือง เครื่องแต่งตัวเสื้อครุยก็เปนสีเหลือง สายตพายแลตราทั้งปวงก็เปนสีเหลือง ผิวหน้าก็เหลือง เสื้อขาวก็เปนลักษณเหลือง คงที่ตัดสืออยู่แต่กางเกงดำกับสีแดงที่หัวไหล่เท่านั้น แกอยากจะอวดเขามาก จึงขออนุญาตที่จะเอาไปตั้งในสะลองสัก ๗ วัน พ่อก็ยอม รูปที่เขาเขียน ๆ ไว้ มีแผ่นโต ๆ เท่ารูปหมู่ที่ห้องไปรเวตพระที่นั่งจักรีหลายแผ่น มีเทวดาน้ำองุ่นแผ่นหนึ่ง เขียนคนมาก มีคนกว่าสิบคน ตั้งราคาสองพันปอนด์ แฟมิลีของแกเองมากคนด้วยกัน รวมทั้งตัวเองด้วยก็มี มีรูปการิเกเชอแผ่นหนึ่ง ซึ่งเจ้าแผ่นดินโปร์ตุเกสเขียนเมื่อเวลาเขาเขียนรูปพระมเหสี เขาให้รูปของเขาเองสองรูป ออกจากบ้านมองสิเออครึ่ง มาแวะกินน้ำชาแห่งหนึ่งตามทาง ทำไอสกรีมดีเปนอย่างยิ่ง แล้วเที่ยวต่อไปจนถึงเวลากินเข้า ไปกินเข้านอกบ้านแล้วเที่ยวต่อไปอีกจน ๕ ทุ่มเศษเกือบ ๒ ยามจึงได้กลับ

ฝอยในการเรื่องเที่ยวแลกินเข้าเหล่านี้ต้องแยกไว้ต่างหาก เพราะเหตุที่เปนการยึดไม่ได้ให้ใครรู้ ที่กินเข้านั้นคือไปที่ตาทำเป็ด ซึ่งเปนเรื่องสำหรับล้อเยนตราอยู่ ที่แท้เยนตราแกไม่ได้เคยไปถึงโรงตานี้ นายใจพาไปเที่ยวกินที่ซองอิลิเซถนนในเมืองเท่านั้น ที่ที่ตาเจ้าของครูเป็ดแกอยู่นั้น อยู่ฟากข้างโน้นริมแม่น้ำเซน เปนโรงเรสเตอรองต์สามัญ ชื่อแปลเปนภาษาไทยเรียกว่าหอคอยเงิน ตาผู้ที่เปนเจ้าของเรสเตอรองต์นั้นเคยเปนคนทำครัว ไม่ใช่ทำแต่เป็ดอย่างเดียว กับเข้าต่าง ๆ ของแกมีมากที่แกนึกเองไม่มีที่ไหน ใครเลียนเอาไปทำก็ทำไม่เหมือน พ่อได้ส่งขาญชิกับเข้า ทั้งมียทกลอนสรรเสริญ แลบอกจำนวนเป็ดตัวที่กินเปนนัมเบอร์ที่เท่าไร เป็ดที่กินนี้สองตัว ตัวหลังที่สุดนัมเบอร์ ๒๘๓๔๘ คิดตั้งแต่แกตั้งมาดู คงมีคนกินปีละ ๑๐๐๐ ตัวเศษ การเลือก

กับเข้าเอาบาญชีมาให้เราเลือก แต่เราเลือกพุ่งไปตามบุญตามกรรมแกไม่ชอบ ก็อึดอัด ถ้าปล่อยให้แกเลือกเองแล้วดีเรียบทีเดียว วันนี้ได้ปล่อยให้แกคิด ตั้งต้นออเดิฟ แล้วถึงซุป ซุปนั้นค่นเผละ แต่อร่อย ต่อไปถึงปลา น้ำซ้อดกุ้งเปนตัว ๆ ของแกก็อร่อยอีก แปลกไม่เคยกินที่ไหนนั้นแล คราวนี้จึงถึงเป็ดกับเข้าอื่น ๆ นั้นแกนั่งบัญชา แต่ถ้าถึงเป็ดเข้าแล้วต้องกุลีกุจอเอง ตั้งต้นแต่ฆ่าเป็ดถอนขนแล้วเอาเข้าเตาย่าง พอกินปลาแล้วเสร็จก็ได้ยกเป็ดขึ้นมาทำลูกสมุนของแกคร่ำหวอดทั้งนั้น ขึ้นมาจัดโต๊ะที่จะทำเป็ดนั้นก่อน เอาเครื่องอัดมาตั้งไว้ริมโต๊ะข้างหนึ่ง แล้วตั้งถาดและเตาออลกอฮอที่รองถาด มีจานหลายใบ พริกไทยเกลือและไม้ขีดไฟ มีเปลซ้อด ๒ เปลซึ่งรับเลือดเป็ดฤๅน้ำที่ย่างเป็ดมาจากเตา การที่จะหั่นนั้นไม่ได้ใช้มีดใหญ่ซ่อมใหญ่ ใช้มีดซ่อมโต๊ะธรรมดา แต่มีดของแกคม แรกมาถึงก็ลงมือหั่นขาออกก่อนทั้งสองตัวแล้วฝานหน้าอกเปนชิ้นบาง ๆ วางลงในถาดปนกับโลหิตซึ่งจะเปนน้ำซ้อด หั่นขีกด้วย ครั้นหั่นเสร็จแล้วถลกหนังด้านข้างหลังและตัดก้นออกทิ้งเสียเอาแต่ตัว ทาเกลือพริกไทยมาก แล้วตัดกลางเปนสองท่อน เอาลงในเครื่องอัด แล้วหมุนเครื่องอัดให้เลือดเดินลงไปในถาดจนหมด แล้วจึงได้จุดเกียงดวงเดียวก่อน ภายหลังจึงเอามือจามออลกอฮอ จุดไฟไปจุดอีกดวงหนึ่ง คราวนี้พอน้ำในถาดนั้นร้อนก็ตักรด แลกลอกปากถาดด้วยเหตุใดไม่รู้ รดข้างคนข้างไปจนซ้อดนั้นค่นแล้วจึงเติมโลหิตลงไปอีก รดไปใหม่กลอกไปใหม่ แล้วก็เรียงเนื้อเป็ดในถาดนั้น โรยพริกไทยอีกชั้นหนึ่ง แล้วจึงได้ยกมาเลี้ยง เป็ดนั้นสุกดี ไม่ดิบ ๆ สุก ๆ อย่างเช่นเยนตราทำ น้ำซ้อดท่วมเนื้อ ถึงปลาก็น้ำซ้อดท่วม ไม่ได้ใส่มนาวใส่เหล้าอะไรอย่างเช่นเยนตราทำ ของแกอร่อยมาก ครั้นกินเป็ดนี้แล้ว คราวนี้ถึงขาเป็ดที่เอาไปย่าง ใช้ย่างแห้ง เปนหมดเรื่องกับเข้ากัน คราวนี้ถึงของหวาน

ลูกไม้ต่าง ๆ คือ สตรอเบอรีใหญ่ สตรอเบอรีเล็ก ลูกแปร์ เชอรี คว้านแลหั่นเปนชิ้นเล็ก ๆ ผสมน้ำตาล เจือปอตไวน์ แล้วเอาเข้าในตู้น้ำแข็งให้เย็น ของหวานสิ่งเดียวเท่านั้น คราวนี้ถึงยุหรี่ ประมาทแกว่าคงไม่มียุหรี่ดี ที่ไหนแกลากออกมาเก่ง ๆ ทั้งนั้น

ครั้นกินเข้าเสร็จแล้วปฤกษากันว่าจะไปดูอะไรดี ที่ดีซึ่งควรจะดูก็แต่ออปราใหญ่ ฤๅออปราคอมมิก แต่จำจะต้องแต่งตัว ครั้นจะกลับไปแต่งตัวแล้วกลับออกมาดูอีกทีก็อีดเกียจคร้านเต็มที กระไดลิเคชั่นมันไม่ใช่เล่น ต้องขึ้นสองทอดทอดละสองทบจึ่งถึงห้องพ่อ เลยลา ครั้นจะไปดูที่มิวซิกฮอลที่จุดไฟสว่างอยู่สองข้างถนน ก็กลัวจะต้องไปนั่งเปิดเผยคนเห็นเสียพระเกียรติยศเปนชุกชนไป เพราะเวลานี้คนในปารีสกำลังมาก เต็มไปด้วยคนผู้ดีคนมั่งมี มาแต่ต่างประเทศ พ่อพึ่งรู้สึกเห็นจริงในคราวนี้ ว่าเมืองปารีสนี้มันเปนเมืองบรมสุข จะหาแห่งใดในเมือง ๆ ด้วยกันเสมอเหมือนเปนไม่มี อากาศแจ่มใสร้อนเย็นพอสบาย จนไม่ต้องนึกถึงว่าร้อนฤๅเย็น ขึ้นรถไปในกลางถนนเปนรถเปิดไม่ใส่เสื้อคลุมชั้นนอกก็ไม่หนาว ขึ้นรถปิดฝากระจกก็ไม่ร้อน ไปในกลางแดดแลเห็นสว่างแจ๊กไม่ร้อนกลับสบาย กลางคืนจนกระทั่งห้าทุ่มเศษสองยามไม่ต้องใช้เสื้อโอเวอโก๊ตเลย นั่งกลางแจ้งก็ไม่หนาว ที่ว่านี้เฉภาะในเดือนมิถุนายนที่พ่อมา ไม่กล้าพูดถึงเดือนอื่นซึ่งไม่เคยเห็น เปรสิเดนต์ได้บอกพ่อว่าเดือนนี้เปนดีที่สุด คราวก่อนมาไม่รู้สึกว่าดินฟ้าอากาศเปนอย่างไร ตาเหมือนใยแมงมุมพาน ใจคอเหมือนดีไข่[๖] คราวนี้แลเห็นความดีของปารีสได้ มิน่าใคร ๆ เขาชอบกันหนัก มันสบายจริง ๆ การที่จะเที่ยวเตร่อย่างหนึ่งอย่างใดเที่ยวได้หมด ตกลงเปนหาที่ไปดูอย่างสัพเพเหระ ได้แบ่งกันไปคนละพวก พ่อไปกับบริพัตรแลจรูญ กลับมาถึงที่อยู่เกือบ ๒ ยาม

---

๖ เมื่อเสด็จยุโรปคราวก่อนเปนเวลาทางไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศสหมองหมางยังไม่เรียบร้อย

เมืองปารีสเปนเมืองที่นับว่างามที่หนึ่งในยุโรปจริง ๆ ของเขาถนนคงจะตัดเปน ๘ แพร่งฤๅ ๖ แพร่งออกจากวงกลมฤๅวงเหลี่ยมกลาง ๆ ในที่หว่างถนนประชุมเช่นนี้ ใหญ่ที่สุด คือปลัศเดอลาคองคอรด์ แปลว่าสนามสามัคคี แต่ชื่อนี้ไม่สมกับสนามนั้น ด้วยในเวลาริโวลูชั่นได้ฆ่ากันตาย ศพก่ายกันไปในสนามนี้ กลางสนามมีเสาโอยลิกที่ได้มาแต่อียิปต์ มีน้ำพุใหญ่สองข้าง ที่เรียกว่าสนามอย่าเข้าใจว่าหญ้า ไม่ใช่สนามหญ้า เปิดเปนถนนตลอด ยกแต่แท่นเหมือนเช่นที่เสาชิงช้า มีน้ำพุใหญ่แลเสาโคมนับไม่ถ้วน ถ้ายืนในกลางสนามนี้แลไปดูทิศใดคงจะมีสิ่งซึ่งปลูกสร้างไว้ใหญ่ ให้แลเห็นเปนที่สังเกตในที่สุดถนน เช่นอากตรองฟองประตูไชย แกรนด์ออปรา เซมเบอเดปุติ แลวัด เปนต้น ทุกทิศ เมื่อไปตามถนนสายใดสายหนึ่งที่แลเห็นนั้นแล้ว ไปมีสนามแลมีทางแยกออกไปอีกอย่างเดียวกันกับสนามใหญ่นี้ แลมักมีเครื่องสังเกตในที่สุดถนนอย่างเดียวกัน ถนนที่ทำเหมือนใยแมงมุม เหลือที่ผู้มาใหม่ ๆ จะจำได้ แต่ถึงอย่างนั้น ยังรู้สึกได้ว่าจำง่ายกว่าที่อื่น ๆ เพราะมีสิ่งสำคัญเปนที่สังเกตดังที่ว่านี้ รถสารพัดทุกอย่างที่จะพึงมียกไว้แต่รถแฮนซัมแคบที่มียี่ห้อน่า อันมีแต่เฉภาะเมืองอังกฤษ นอกนั้นมีสารพัดทุกอย่าง รถออมนิบัศทั้งเทียมม้าสามแลสตีมแลเอเลกตริก รถโมเตอคาร์สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งโมเตอคาร์ ๒ ชั้น คนนั่งแน่นคลัก เดินแซงเสียดกันไปหาระหว่างไม่ใคร่จะได้ รถต้องเดินช้า ๆ เลื่อนไปตามกันในถนนที่รถมาก ๆ ในถนนที่ใหญ่ ๆ มีทาง ๓ ทางก็มี แต่ทางคนเดินคงจะกว้างที่สุดไม่ว่าถนนเล็กฤๅใหญ่ ถ้านั่งดูในที่แห่งใดข้างถนน จะแลเห็นคนเดินเหมือนอย่างกับจอกที่ไหลลอยมาตามกระแสน้ำ รถที่เดินไปมาเหมือนกับแพแลสวะในเวลาน่าน้ำ บางทีการเดินทาง ถึงจะไปด้วย

รถโมเตอคาร์ก็อยู่ข้างจะช้ามาก เพราะติดต้องรอกัน จะเสียดแซงแข่งกันไปไม่ได้ โปลิศอยู่ข้างกวดขัน เวลาบ่ายคนลงมานั่งเล่นข้างถนนใต้ต้นไม้เต็มไปไม่ได้ขาดจนกลางคืน หลังแถวต้นไม้เข้าไป เวลากลางคืนจุดไฟสว่างเหมือนอย่างมีการงานอะไรอยู่เปนนิจ เมืองปารีสเปนเมืองบริบูรณ์ด้วยอาหาร แลด้วยความสนุก แลบริบูรณ์ด้วยเข้าของสารพัดที่จะต้องการอะไรได้ เพราะเหตุนั้นคนที่ไปมาเที่ยวเตร่จึงเห็นเปนเมืองสวรรค์ ความจริงก็สมควรจะเที่ยว แต่ทางซึ่งจะทำให้คนที่เพลิดเพลิน เปนอันตรายแก่ชีวิตรแลทรัพย์สมบัตินั้น ก็หาประมาณมิได้เหมือนกัน คนมาเที่ยวจำจะต้องระวังตัวแลระวังใจของตัวเปนอย่างที่สุด การที่จะพรรณาถึงเมืองปารีสด้วยกระดาษน้อย ๆ เช่นนี้ไม่พอ จึงขอจบไว้เท่านี้

คืนที่ ๘๗

วันศุกร์ที่ ๒๑ มิถุนายน

เวลาเช้าทำการซึ่งยังค้างจะรีบให้แล้วจนเวลา ๔ โมงเศษ มองสิเออบีชองเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศมาหาบอกเรื่องสัญญา ได้แลกเปลี่ยนกันเปนอันสำเร็จแล้วในเวลา ๔ โมงเช้า แลรับคำเปรสิเดนต์มาเชิญ ให้ไปอยู่ที่รัมบูเยซึ่งเปนวังที่ประทับร้อนของเปรสิเดนต์ ในเมื่อมาเมืองปารีสคราวน่า ได้ให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์ แลเขาขอโทษในการที่ต้องเลื่อนการรับรองต่อไป ต่อนั้นมองสิเออมอลาต์ซีฟเดอโปรโตคอลมา ให้ตราเหมือนกัน เวลา ๕ โมงเศษออกจากสถานทูตไปสเตชั่น มีผู้มาส่งเปนอันมาก ทั้งพวกเขาพวกเรา มีมองสิเออมอลาต์เปนต้น ตุ๊กรออยู่ปารีส เพื่อจะจัดธุระต่าง ๆ ให้สำเร็จ ได้ออกจากปารีสราวเที่ยง บ่าย ๓ โมงเศษถึงกาเลส์ ในเมืองฝรั่งเศสตอนนี้

มีหญ้าบริบูรณ์มาก เลี้ยงแกะเลี้ยงโคเปนฝูง ๆ ดูเหมือนน้ำเค็มจะเข้าไปได้ลึกมากอยู่ ได้กลิ่นน้ำเค็มเสียเปนนานจึงถึงกาเลส์

เรือลำนี้เปนเรือใหม่สอาดหมดจด ได้ห้องบนดาดฟ้าเปนที่ไป ลมเปลี่ยนเปนตวันตก มีคลื่นแลหนาว คลื่นสาดขึ้นดาดฟ้าเปียกหมด ถึงโดเวออยู่ในชั่วโมงหนึ่งถ้วน ๆ พระยาวิสูตรแลพวกสถานทูตทั้งปวงกับแมร์ลงมารับไปขึ้นรถไฟ ทางอยู่ข้างไกล ทุ่มหนึ่งจึงได้ถึงลอนดอน ความรู้สึกช่างเปลี่ยนวูบวาบจริง ๆ พอก้าวขึ้นแผ่นดินเกาะอังกฤษ ภูมิประเทศบ้านเรือนก็กลายเปนอื่นไปหมด รูปพรรณสัณฐานผู้คนเปลี่ยนหมด จะหลงไปว่าที่อื่นไม่ได้นอกจากอังกฤษ ผูกตาเสียเอามาปล่อยก็รู้ว่าอังกฤษ หลอดคราน้าดหลอดอินเวอดิง แลกับตันวอลเดอแคมเบ็ลครูมอินเวตติง มาต้อนรับในพระนามเจ้าแผ่นดิน ขึ้นรถหลวงมาส่งที่ลิเคชั่น อากาศเปลี่ยนมาตั้งแต่ในทเลกลายเปนหนาวเยือกเย็น มาตามทางเห็นแปลกที่มีเกนซิงตันมิวเซียมทำขึ้นใหม่ใหญ่โตแต่ถ้าเทียบกับเมืองฝรั่งเศสแล้วเงียบกว่ากันมาก เพราะแขวงที่ลิเคชั่นเราอยู่มันอยู่ข้างจะไกลลิบลับ แลเปนที่ต่ำลุ่ม ชื้นอยู่ไม่ใคร่สบาย ที่ลิเคชั่นนี้เมื่อกิงเอดเวอดมาเยี่ยมคราวก่อนได้เคยบ่นว่าไกลนัก ขอให้คิดย้ายเสียใหม่แต่เราย้ายไม่ได้ เพราะเหตุที่การซื้อที่บ้านเรือนในอิงค์แลนด์นี้ มันไม่ซื้อได้เปนสิทธิ์ แต่ได้ซื้อไว้กำหนด ๙๙ ปี จะขายให้คนอื่นต่อไปอีกก็ขายได้ แต่ต้องนับปีเท่ากับแรกซื้อไปจน ๙๙ ปีตามเดิม ฝเอินอ้ายที่แถบนี้ก็ไม่มีคนซื้ออยู่ เพราะมันไม่สบาย ราคาก็ลดลงไปเสมอ ขายก็ขาดทุน ถ้าจะไปหาที่ใหม่ต้องขึ้นเงินมาก เกือบจะเหมือนซื้อใหม่ จึงขายไม่ได้ เลยคงอยู่ที่นี่ พ่อรู้แล้วว่าไม่สู้จะสบาย แต่เมื่อพระยาวิสูตรถามเข้าไปว่าอยู่แห่งใด มีที่เลือกในระหว่างแคลริซโฮเตลกับลิเคชั่น เงินก็ไม่สู้ผิดกันมาก เห็นว่าถ้าจะไปอยู่

แคลริชโฮเตล เสียเงินที่เดียวสูญ ถ้าออกเงินให้มาซ่อมสเตชั่นขึ้นเสียให้ดี จะเป่นประโยชน์ของเรายืนยาวไป จึงได้ตกลงออกเงินให้เขาซ่อม ถึงจะไม่สบายหน่อยเราก็ไม่อยู่กี่วัน แต่เขาได้ซ่อมสะสรวยดีขึ้นมาก ดีกว่าเมื่อมาครั้งก่อนอีก เรื่องสเตชั่นจะไว้พูดต่อภายหลัง รายวันค้างมามากจนพลาดเมล์ เพราะฉนั้นจึงขอยุติเรื่องอิงค์แลนด์ไว้เพียงเท่านี้

คืนที่ ๘๘

วันเสาร์ที่ ๒๒ มิถุนายน

เช้าวันนี้จะอาบน้ำไม่ได้น้ำร้อน ท่อน้ำเหลว เมื่อคืนนี้ก็เกิดเหตุไฟฟ้าดับ[๗] พอกินเช้าแล้วก็ได้การ พ่อหัวเราะ ดาดาแนกแกเอาไปเรียไดที่หัวเราะนั้น หัวเราะว่าลอนดอนไฟฟ้าก็ดับเป่น ไม่ดับแต่เมืองเรา ว่าเท่านั้นแกเห็นเสียเกียรติยศ แก้กลุ้มว่าไม่ใคร่จะดับ พึ่งมาเผอินดับวันนี้ ถ้ามิศเตอเวสเตลโฮลด์ส[๘] รู้คงจะดีใจ พ่อบอกว่าอย่าให้แกวิตก พ่อจะไม่ให้เวสเตนโฮลด์สรู้ ถ้ารู้จะดับเล่นที่บางกอกบ่อย ๆ เอาอย่างที่ลอนดอน เลยถึงฮา

เรียกช่างมาตัดผม เจ้าช่างนี้มาเคลมไว้ก่อนแล้ว ว่าเคยทรงเครื่องครั้งก่อน แล้วเร่งให้กรมสมมตเขียนจดหมายรายวันซึ่งค้างอยู่จนแล้วเสร็จ ออกจะสังเขปเพราะกลัวจะมาพอกสำหรับวันนี้

เวลาเที่ยงหลอดครานาดกับกับตันวอลเตอแคมเบ็ลไปที่สเตชั่น รออยู่พอสมควรแก่เวลา ขึ้นรถไปสเตชั่นแป่ดิงตัน มีพวกเราไปส่งขึ้นรถไฟไปวินด์เซอ

---

๗ มักมีพระราชดำรัสอยู่แต่ก่อนเนือง ๆ ว่าโคมไฟฟ้าอย่าง ๑ หลังคาตัดอย่าง ๑ เพดานโบกปูนอย่าง ๑ ไทยเอาอย่างฝรั่งมาทำในประเทศนี้ยังไว้ใจไม่ได้ โคมไฟฟ้านั้นมักดับในเวลามีงานการด้วย

๘ มิศเตอ เวสเตนโฮลด์ส ชาติเดนมารค ผู้จัดการบริษัทไฟฟ้าในกรุงเทพ ฯ

รถนี้เปนรถเฉภาะสำหรับทางนี้ออกจะงาม เขาว่าทางครึ่งชั่วโมงเพราะ ๒๐ ไมล์ ไปถึงที่สเตชั่น ปรินซออฟเวลส์[๕] แลเจ้าพนักงานอีกสองสามคนรับอยู่ที่นั่น ดูปรินซออฟเวลส์แปลกกว่าแต่ก่อน ดูเหมือนจะผอมเหี่ยวไป ขึ้นรถไปที่วินด์เซอ-คาเซอล มาคราวนี้พึ่งเห็นคนคำนับถอนสายบัวมากที่นี่ เพราะเหตุที่เราไม่ใคร่จะได้เกี่ยวข้องกับเจ้านายจึงไม่ใคร่จะเห็น กิงเอดเวอดรับอยู่ที่ประตูคาเซอล ถัดเข้าไปข้างในกวีน แลเจ้าหญิงวิกตอเรียพระราชธิดา แกรนด์ดิ๊กแลแกรนด์ดัชเชสออฟเฮสดามสตัด แกรนด์ดัชเชสพึ่งเคยมาคราวนี้ปรินซแลปรินเซสแอนเดรเมืองกรีศ พากันมาหยุดสนทนากันที่คอริดอร์ คือเปนห้องทางเดินยาว แล้วพาตรงมาจนสุดคอริดอร์ เข้าในห้องนั่งซึ่งอยู่มุมคาเซอล มาทั้งกิงแลกวีน แลปรินเซสวิกตอเรียชี้ห้องที่อยู่ให้ ห้องนี้ว่าเปนที่เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จอยู่เมื่อครั้งเปนปรินซออฟเวลส์ มีห้องนอน ๒ ห้อง ห้องผู้หญิงห้อง ๑ ผู้ชายห้อง ๑ ห้องนั่งดูออกไปทางเทอเรสในสวนเห็นวิวงามมาก ถัดออกไปข้างนอกเปนห้องซึ่งบริพัตรอยู่ ๒ ห้อง มีห้องนอนห้องหนึ่ง ห้องนั่งห้องหนึ่ง แต่ข้าราชการเขาไปไว้ที่หอกลม ใกล้ มีทางเดินในร่มมาถึงได้ พัก ๑๐ มินิต จึงมาตามไปกินเข้ากลางวัน เปนห้องไม่ใหญ่นั่งโต๊ะกลม มีแต่เจ้านายที่ออกพระนามมาแล้วกับบริพัตรเท่านั้น การจัดโต๊ะ คล้ายอย่างรัสเซียฤาเดนมาร์ค คือมีเครื่องตั้งขนมขึ้งขึ้งรูปต่าง ๆ มีขนมขึ้งยางกรอบ ที่กวีนนั้นมีขวดน้ำอะไรต่าง ๆ ตั้งเปนแถวอย่างเดียวกันกับกวีนออฟเดนมาร์ค มีกระดิ่งสำหรับสั่นเรียกคนเข้ามาจัดโต๊ะเปลี่ยนกับเข้าแขยเดียวกัน กับเข้าก็อย่างไม่ใช่เลี้ยงแขก เปนของกินอย่างอยู่ตามปรกติแลเรียกอะไรเรียกได้ จะกินน้ำกินเหล้าอะไรได้ ไม่ออกเกณฑ์ๆตามแยบ พูดกันเล่นเฮฮา

---

๕ คือพระเจ้ายอชที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษในปัจจุบันนี้

โฝงผาง ปรินซออฟเวลส์ล้อกวินพระมารดา ในการที่หยิบขวดขึ้นแกว่งแทนระฆัง รินระฆังแทนขวดน้ำ กวินทำเขียวควักค้อนว่าค่อนว่า กวินนั้นเหมือนกวินลุยซาพระราชมารดาไม่มีผิดเลย เปนแต่ยังไม่แก่แลงามกว่า เหมือนมากกว่าเอมเปรสมารี ปรินซออฟเวลส์แลปรินเซสวิกตอเรียก็คล้ายพระมารดานั้นเอง แกรนด์ดุ๊กออฟเฮสอยู่ข้างจะเปนคนคนองในการพูดเล่น แลชอบอะไรแผลง ๆ หนวดก็โกนเข้ามาเสียเกือบครึ่งปาก บอกว่าเกลี้ยงเกลาดี แกรนด์ดัชเชสเปนคนหงิม ๆ ไม่ช่างพูด เจ้าแอนเดรเมืองคริศ รูปร่างสูงเหมือนปรินซยอช กินเข้าแล้วสูบบุหรี่กันได้ในโต๊ะ เจ้าแผ่นดินดูอ้วนขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แลสนุกเหมือนอย่างแต่ก่อน กินเข้าแล้วพาเที่ยวดูวัง แต่พอแรกออกจากห้อง เซอร์ แคมเบลแบนเนอแมน ไปรม์มินิสเตอร์มาเฝ้า แล้วเจ้าแผ่นดินนำให้รู้จัก มีความประหลาดใจเปนอันมาก ที่ดูท่าทางหงิม ๆ ไกลกันกับหลอดซอลสเบอรีมาก ห้องที่วังวินด์เซอนี้ได้จัดใหม่หลายอย่าง ที่คอริดอร์เองก็แก้ไขย้ายโน่นย้ายนี่หลายแห่ง รูปมิเนียเชอร์เล็ก ๆ เอาเข้ากรอบเดียวกัน แขวนรายตลอด อ่างลายครามใหญ่ที่เคยมี ๒ ใบ เห็นอยู่แต่ใบเดียว ห้องอาวุธประดับใหม่ทั้งห้อง จัดอยู่ข้างจะดี เดินวนไปจนทั่วแล้ว มีเวลาหยุดพัก ๔๕ นาที

เวลาบ่ายก่อน ๕ โมง ประชุมกันที่ห้องด้านหลังที่จะลงสวน คราวนี้เติมไปด้วยเจ้านายทั้งห้อง ดูเกือบไม่ใคร่จะทันว่าใคร ถึงที่รู้จักกันแล้วแต่ก่อนแปลกไปมาก เพราะสิบปีมาแล้ว แต่หากได้พึ่งคำนำจึงได้นึกได้ แต่จะจดลงให้ได้หมดก็เห็นจะเต็มที ปรินเซสออฟเวลส์กับลูก ๓ คน ดุ๊กแลดัชเชสออฟคอนนอต กับลูกสาวหนึ่ง ลูกชายหนึ่ง ดัชเชสออฟเอดินเบอเรอ คือแกรนด์ดัชเชสมาเรียเมืองรูเซีย ปรินเซสคริสเตียนกับลูกสาว ดัชเชสออฟอัลบะนีแลลูกสาว ๒ คน ดุ๊กแลดัชเชสออฟอาไกล์ ปรินเซสเบียตริส ปรินเซสเฮนรีออฟแบตเต็นเบิก ปรินเซสอเล็กซานดราออฟเต๊ก แลปรินซอเล็กซานดราออฟเต๊ก ยังใครที่เจ้าแผ่นดิน

นำว่าหลาน ๆ อีกหลายคน ที่มาทีหลังเช่นแกรนด์ดยุก[๑๗]ไมเคล แกรนด์ดยุก[๑๗]บอริส มาที่สนามทีเดียวหมดด้วยกันเกือบ ๓๐ คน ตั้งขบวนพ่อจูงกวินออกน่าแล้วจูงกันเปนลำดับไป ไม่รู้ว่าใครจูงใครนับไม่ถ้วน คนที่มายืนเปนสองฟากแน่นคลักเดินผ่านไปจนตลอดถึงที่เต็นต์ ไกลมากอยู่ ก่อนที่จะรับผู้หนึ่งผู้ใด ลงนั่งกินน้ำชาจัดเปนโต๊ะกลมโต๊ะละ ๑๐ แต่เฉภาะเจ้านาย ๒ เต็นต์ ในโต๊ะเจ้าแผ่นดิน มีกวิน มีพ่อ แลแกรนด์ดยุก[๑๗] แกรนด์ดัชเชสออฟเฮส ปรินเซสคริสเตียน แกรนด์ดยุกบอริส ปรินเซสแอนดรูออฟครีศแลแกรนด์ดัชเชสมาเรีย ดัชเชสออฟเอดินเบอเรอ นอกนั้นก็นั่งโต๊ะอื่นต่อไป ในเวลาเลี้ยงน้ำชามีลมพยุจัดเมฆตั้ง ปรารภปรารมภ์กันด้วยกลัวฝนจะตก แกรนด์ดัชเชสมาเรียนั้นกลัวแต่เต็นต์จะล้มทับอย่างเดียว บ่นไม่หยุดไม่หย่อน ยังไม่ทันเลี้ยงน้ำชาสำเร็จ ฝนลงเม็ดประปรายแต่ก็คือให้นำแขกมาเฝ้าทั้งกลาง ๆ ฝน มีเจ้าแขกซึ่งเจ้าแผ่นดินไปทักทายอยู่ด้วยเปนกอง มายืนอยู่ในแถว ไม่ได้เข้ามาในเต็นต์เจ้านาย เลี้ยงเต็นต์หนึ่งรวมกับราชทูตต่างประเทศ ต่อมาเห็นหนังสือพิมพ์ จึงได้ความว่า คนหนึ่งนั้นเปนเมเยอ ชื่อมหาราชาออฟบิคะนา อีกคนหนึ่งชื่อมหาราชาออฟอัลวา อีกคนหนึ่งชื่อราชาวุดุโกดา มีเจ้าพนักงานอังกฤษกำกับทั้ง ๓ คน แล้วรับทูตต่างประเทศ มีทูตออสเตรียฮังการี คนนี้ดูอยู่ข้างจะโปรดมาก ทูตฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลีแลอื่น ๆ มียารอนโกมูระ ทูตยี่ปุ่นซึ่งเคยเปนเสนาบดีว่าการต่างประเทศ เปนคนมีชื่อเสียงมาก เคยเห็นรูปดูเหมือนจะเปนคนโตใหญ่ หน้าตาคล้ายฝรั่ง แต่ครั้นเห็นตัวจริงเข้า เล็กสักเท่าหม่อมอุดม[๑๐] เหลืองจ้อยเปนไทยเราดี ๆ ไม่ใช่ฝรั่งเลย ทูตเหล่านี้ เจ้าแผ่นดินได้นำให้รู้จักทุกคน คราวนี้ต่อไปนำให้เข้าเฝ้า

---

๑๐ หม่อมอุดมพงศเพ็ญสวัสดิ ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาอุดมพงศเพ็ญสวัสดิ์)

เปนพวก ๆ คือท่านพวกช่างเขียนทั้งพวก พวกหมอที่กำลังตั้งคอมมิชัน ให้ตรวจโรคที่เกิดขึ้นใหม่ คือเปนโรคให้นอนหลับ นอนมากเกินไปจนเลยตาย จะให้รู้ว่ามีสาเหตุเภทผลอย่างไร แลควรจะรักษาอย่างไร หมอที่เปนคอมมิชันนี้ ประมาณสักยี่สิบสี่สิบห้าคน เปนเคลิเก็ตตั้งมาแต่ต่างประเทศ เมืองละคนสองคน เซอร์แปตริกแมนสัน เปนคอมมิชันเนอในพวกหมอนี้คนหนึ่ง คราวนี้ยังมีพวกหัวน่าคนทำงาน (เลเบอ) แต่งตัวปอน ๆ เข้าเฝ้าอีกหมู่หนึ่ง ต้องรับสั่งอยู่ด้วยหมู่ละนาน ๆ คนที่เชิญมาถึง ๘๕๐๐ นั้น เปนเมมเบอออฟปาลีเมนต์ทั้งสอง คือ เย้ยแลคอมมันถึง ๑๒๐๐ เศษแล้ว ยังพาเมียพาลูกมาได้ด้วย จึงได้มากขึ้นไปราว ๒๔๐๐—๒๕๐๐ พวกเหล่านี้เจ้าแผ่นดินไม่ใคร่จะรู้จักใคร เปนแต่เดินผ่าน ๆ ที่ทรงทักทายมากอยู่นั้น ก็พวกข้าราชการเก่า ๆ ทั้งฝ่ายทหารแลพลเรือน ที่โปรดมากที่เดียวนั้น คือกัปตันวาลซ อายุ ๘๖ ปี เอามาเลี้ยงไว้ที่ในวินด์เซอริมเวอจีเนียวอเตอ อยู่ข้างจะเปนตลกพูดเล่นสนุก ที่แปลกอีกคนหนึ่งนั้น คือมาร์กทะเวนชาวอเมริกัน ซึ่งเปนผู้แต่งหนังสือปรากฎชื่อเสียงมาก ในการพูดเล่นแต่เปนชั้นเปนอัน อยู่ข้างจะเอาอกเอาใจกันมาก ใคร ๆ เปนต้องพูดด้วยทุกคน นำให้พ่อรู้จัก เปนคนแก่แต่งตัวไม่เรียบร้อยแต่พูดสนุก ในเวลากำลังรับคนพวกเหล่านี้อยู่ฝนตกลงมาพากันวิ่งเข้าแอบเต็นต์แน่นตลักไปทุก ๆ เต็นต์ จนฝนหายจึงได้ออกเดิน เจ้าแผ่นดินออกเดิน พวกเจ้านายก็เดินตามกันไปทั้งหมู่ คนมันมากล้นหลาม เดินไปเดินมาประเดี๋ยวเจ้าแผ่นดินหาย ประเดี๋ยวพระมเหษีหายก็เที่ยวไล่ตามกันไป เดินนุงไม่ได้หยุดได้หย่อน แรกพ่อตามพระมเหษีแยกกันกับเจ้าแผ่นดิน ประเดี๋ยวหายไปแล้ว ตามก็ไม่พบ ไปเจอะเจ้าแผ่นดินเมื่อขาจะเดินกลับ เลยชวนให้มาสูบบุหรี่ที่เต็นต์ซึ่งไม่มีใครแล้ว ประเดี๋ยวหนึ่งราชองครักษ์วิ่งมาบอกว่า ควีนจะเสด็จขึ้นหนาวนัก กึงอึด ร้องว่าหยุดพักน่าแข้งสักประเดี๋ยวไม่ได้ฤๅ เมื่อยเต็มที ประเดี๋ยวก็วิ่งมาตามกันอีกหลายเที่ยว ตกลงลุกขึ้นไป

พบพระมเหษีแล้ว ยังมีคนคอยตักกั้นหน้าล่อให้ไปรับสั่งข้างโน้นรับสั่งข้างนี้ ไปไม่ได้อีกเปนนาน ค่อยเดินไปทีละน้อยจนกระทั่งถึงกระไดที่จะขึ้น จึงได้กลับขึ้นกันขึ้นกระไดอีก แต่ที่จริงอยู่ข้างฟกด้วยกันทั้ง ๒ องค์ เจ้าแผ่นดินฟกมาก เล่าว่าตั้งแต่ตกกระไดขาเลยไม่แขงแรง ดีที่ไม่หักถึงเสีย ทุ่ม ๑ จึงได้เสด็จขึ้น เปนเวลาที่ยืนอยู่ถึง ๒ ชั่วโมง ย่นว่าจะต้องหยุดพัก จึงนัดเวลากินเนอต่ออีก ๑๕ มินิตจะยาม ๑

การเฝ้าแหนในราชสำนักดูฟรีกว่าประเทศอื่น ๆ ในคอนติเนนต์ไม่สู้จะต้องระมัดประหยัดกายอะไรนัก เดินล้อมน่าล้อมหลัง ผ่านไปผ่านมาก็ได้ แต่ก่อนมาคนอังกฤษไม่ใคร่ชอบเจ้าของตัว เพราะเปนเยอรมันตั้งแต่ควีนวิกตอเรียมา ไว้พระองค์เปนอังกฤษมากขึ้นคนชอบ เจ้าแผ่นดินองค์นี้จึงจัดการรับแขกเปนอย่างธรรมเนียมอังกฤษ ไม่แต่งยูนิฟอมแลไม่ท้ายศักดิ์ คลุกคลีกับคนอังกฤษมาก จึงเปนที่ชอบใจนิยมของชาวเมือง

การกินเนอในวังวินด์เซอนอยู่ข้างระวังจักมาก พวกข้าราชการในวังเขามียูนิฟอมอย่างหนึ่ง เรียกว่าวินด์เซอยูนิฟอม คือเสื้อฮีวนิงเดรสธรรมดา แต่คอแดงมือแดง กางเกงสั้น ถุงตีนดำ เกือกเตีย ไม่แต่เฉภาะชาววังฤๅชาวอังกฤษ คนต่างประเทศมาก็ต้องแต่งเช่นนั้น เว้นแต่ไม่ต้องสรวมเสื้อคอแดงมือแดง ใช้อีวนิงเดรสธรรมดา เพราะฉนั้นต้องตัดกางเกงใหม่ หาถุงตีนใหม่ หาเกือกใหม่ จนชั้นเสื้อก็จะสรวมเสื้อดำก็ไม่ถูกแผน ที่จริงเขาก็ไม่ได้ห้ามปรามเปนแต่เขาว่าถ้าเช่นนั้นจะดีเช่นนี้จะดี เราไม่อยากให้เปนการฝืนพระไทยเจ้าแผ่นดินก็ต้องถามเขา ก็เปนทางที่เขาจะพูดเตือนเราได้ ยังมีแปลกกว่านั้นต่อไปอีก คือหมวกไม่ใช้ถือ ถุงมือไม่สรวม ข้าราชการฝ่ายทหารไม่สรวมเสื้อทหาร แต่มหาดเล็กส่วนที่เปนคนใช้โต๊ะนั้น แต่งตัวใส่เสื้อขี้ตอก ดุมสองแถว ทาหัวขาวอย่างเต็มที่ มหาดเล็กที่ใช้อยู่ข้างในไม่ได้ออกหน้าสรวมเสื้อแดงเข้ดอกก็มี

ที่ห้องพ่อมีนั่งประจำสองคนเสมอ ตาเสื้อแดงคนหนึ่ง เสื้อดำคนหนึ่ง ใช้อย่างข่าวเรา ติดตราอยู่เต็มที่ไม่มีเวลาเปลื้อง ถึงเวลากินเนอ หลอดคราน่าคมาบอกทุกเวลา ห้องที่พ่ออยู่นั้นอยู่ที่สุดคอริดอร์ ต้องเดินไปไกล จึงถึงที่เจ้านายทั้งปวงคอยอยู่ แต่เจ้าแผ่นดินมักจะออกมาอยู่ก่อน พระมเหษีออกทีหลัง ประชุมกันอยู่ที่น่าประตู ซึ่งเปนทางกวีนจะเสด็จออก แต่เฉภาะเจ้านาย ทั้งผู้หญิงผู้ชายทักทายปราไสยแลพูดเล่นกันอยู่ในที่นั้น ครั้นกวีนเสด็จออก พ่อจึงได้จูงออกน่าเจ้าแผ่นดินจูงแกรนด์ดัชเชสออฟเฮสเหมือนกันทั้งสองวัน เจ้านายที่มาในวันแรกคือปรินซแลปรินเซสออฟเวลส์ แกรนด์ดุ๊กแลแกรนด์ดัชเชสออฟเฮส ปรินซแลปรินเซสแอนเดรเมืองครีศ ผู้ที่มานั่งโต๊ะที่เปนตัวสำคัญ คือทูตออสโตรฮังเกเรียนไวสเคานต์แลไวสเคาน์เตสเซอซิล หลอดโนลไปรเวตสิเกรตารี แลเลดีโนลกับลูก เซอซาลส์ฮาดิงปลัดทูลฉลองประจำกระทรวงต่างประเทศกับเมีย แลข้าราชการที่เกี่ยวข้องอยู่ในวังกับผู้อื่น ๆ ข้าง พวกข้าราชการของเราหมดผู้ตามเสด็จเจ้านายรวม ๔๒ คน ข้าราชการนั้นคอยอยู่ห้องที่ ๒ ถัดจากห้องประทับออกไป กวีนแลเจ้าแผ่นดินไม่ได้จะได้ทักทายใครก่อนเวลากินเนอ จับมือแลนำให้รู้จักบางคน แล้วก็ไปห้องเสวยทีเดียว ห้องเสวยนั้นผ่านห้องใบไปอีกห้องหนึ่ง ในห้องนี้ไว้รูปซึ่งกิงเอดเวอดถวายกวีนวิกตอเรียเมื่อครั้งยูบิลีที่พ่อออกมาคราวก่อน เวลานั้นยังพิงอยู่ไม่ได้ขึ้นติด พอเห็นก็จำได้ เครื่องโต๊ะใช้เครื่องทองทั้งสิ้นในวันแรก วันที่สองใช้กระถางต้นไม้เซฟวร์สีเขียวประดับดอกกุหลาบสีชมภู ตั้งเต็มทั้งโต๊ะงามจริง ๆ เสวยเช้าเสวยกลางวันใช้เครื่องทองทั้งสิ้น เจ้าแผ่นดินกับพระมเหษีนั่งตรงกัน พ่อนั่งข้างซ้ายพระมเหษี ถัดไปปรินเซสวิกตอเรียแกรนด์ดุ๊กออฟเฮสนั่งข้างขวาพระมเหษี ถัดไปปรินเซสออฟเวลส์ แกรนด์ดัชเชสออฟเฮสนั่งขวาเจ้าแผ่นดิน บริพัตรนั่งถัดไป ปรินเซสอันเดรนั่งซ้ายเจ้าแผ่นดินถัดไปปรินซออฟเวลส์ ต่อปรินเซสวิกตอเรียทางนี้ปรินซอันเดร เจ้าแผ่นดินลุกขึ้น

กล่าวคำต้อนรับแลดื่มให้พ่อ พ่อขอบพระไทยแลขอให้ดื่มให้เจ้าแผ่นดินแลพระมเหษี กลับมาจากโต๊ะแล้วเจ้านายผู้หญิงอยู่ห้องซึ่งขุนนางเฝ้า เจ้านายผู้ชายเข้ามาในห้องสูบบุหรี่แลกินกาแฟสนทนากัน ที่ห้องใยข้างนอกเลิกพรมเรียกพวกซอเข้ามาทำ มีการเต้นรำ เจ้าแผ่นดินแลปรินซอันเตรไม่เต้น ควีนก็เสด็จออกไปเต้น แต่ดูเหมือนจะเหน็ดเหนื่อยมาก เวียนพระเศียร การสมาคมในราชสำนักเมืองอังกฤษนี้อยู่ข้างจะเปนบ้าน ๆ มาก ไม่ใคร่จะเปนอย่างในวังเหมือนคอนติเนนต์ ยืนบ้างนั่งบ้าง พูดกันอึงเอ็ด พระมเหษีนั่งที่เก้าอี้ยาว กรมวังเข้าไปนั่งไขว่ห้างเคียงกันอยู่ในเก้าอี้เดียวก็ได้ จวนสองยามควีนจึงได้เสด็จขึ้นพร้อมกับเจ้านายผู้หญิงทั้งปวง พ่อแลเจ้านายผู้ชายก็ตามเข้ามา ลาลากันที่ประตูที่จะไปห้องควีนแล้วจึงเดินต่อไป ห้องใครใครก็เข้า ด้วยอยู่แถบเดียวกันทั้งนั้น

ที่วังวินด์เซอนี้ ได้ตกแต่งเปลี่ยนแปลงมาก ในคอริดอร์ก็เปลี่ยนไปหลายอย่าง เติมไฟฟ้าขึ้นในรางที่น่ารูปให้สว่างที่รูปทุก ๆ แผ่น ในตู้ที่ไว้ของก็มีไฟฟ้าหย่อนลงไปอยู่ในนั้น มีเครื่องถ้วยชามฝรั่งที่เปนของวิเศษหลายตู้ มีเครื่องหยกอยู่ตู้หนึ่ง อ่างมังกร ๕ เล็บที่เคยมีอยู่สองใบหายไปใบหนึ่ง แต่ใบที่ยังอยู่นี้เดินดูทุกวันทุกวันเห็นเล็กไปกว่าที่บางกอกมาก ความก็จางกว่า แต่รูปคนมีดี ๆ แลเปนคนที่มีตัวเกี่ยวข้องในพงษาวดารในพระราชวงษ์มาก รูปการใหญ่ ๆ เช่นราชาภิเศกแต่งงานอะไรเหล่านี้ติดอยู่ที่นั่นทั้งสิ้น ในห้องนั่งแลห้องนอนของพ่อเปนรูปเจ้านาย ชั้นลูกเธอควีนวิกตอเรีย ตั้งแต่ยังเยาว์มาจนตลอดเวลาแต่งงานทั่วไปทั้งห้อง การตกแต่งห้องงดงามดี เล็ก ๆ แต่สบายพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง จนกระทั่งหนังสือพิมพ์มีวางเรียงรายไว้ที่โต๊ะ เปลี่ยนทุกวันไม่มีสิ่งไรที่ขาดเลย

คืนที่ ๗๕

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ มิถุนายน

เวลาเช้า ๔ โมง ไปกินเข้าเช้าพร้อมด้วยเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายที่มาอยู่ในวัง แต่กวินแลปรินเซสวิกตอเรียไม่ได้ออก เพราะยังเช้าอยู่ เจ้าแผ่นดินอ่านหนังสือพิมพ์และอะไรตามปรกติ เล่าอะไรกันพึงเปนเวลาเปลี่ยนทหารกาด เปนการใหญ่กว่าปรกติอยู่หน่อย คือมีพวกกลองเดียวเปนอันมาก ทั้งมีแตรวงด้วย แตรวงนั้นมาเข้าที่ตรงน่าต่างลงไป เปนการมาเข้าแตรถวาย จนเสวยแล้วจึงได้เปลี่ยนกาด

พอเวลา ๕ โมงเช้า เจ้าแผ่นดินแลเจ้านายเหล่านั้นไปวัด พ่อลงทางกระไดเล็กน่าห้อง ขึ้นรถไปในป่ากตรงไปโมสเลมซึ่งเปนที่ฝังศพกวีนวิกตอเรีย โมสเลมอันนได้เคยไปแต่ครั้งก่อนแล้ว เปนที่กวีนวิกตอเรียโปรดปรานนัก เพราะคิดทำเองจึงสั่งให้ไปดูให้ได้ ทำเปนกระโจมห้ากระโจมไม่สู้ใหญ่โตอะไรนัก อยู่ในกลางสวน เดิมมีแท่น แต่มีรูปอยู่ข้างเดียว เดียวนี้มีรูปสองรูปเคียงกันอยู่บนแท่น ดูเหมือนศิลาแผ่นเดียวมีรูปสองรูปบนศิลานั้น ไม่เห็นรอยต่อเลย การที่เข้ากันได้สนิทสนมเช่นนี้ เพราะกวีนวิกตอเรียได้ทำไว้เสียสำเร็จแล้วทั้งรูปนั้นด้วย เพราะฉนั้นรูปกวีนวิกตอเรียจึงได้ยังสาวอยู่มาก มีศพปรินเซสอาลิสฝังอยู่ในนั้นด้วย เจ้าแผ่นดินองค์นี้ทำแผ่นศิลาอุทิศน่าต่างให้ดุ๊กออฟอัลเบอนีช่องหนึ่ง ให้ดุ๊กออฟเอดินเบอเรอช่องหนึ่ง แต่ยังไม่ได้ติด ได้วางพวงมาไลย แลดูในที่นั้นแล้ว เขาพาขับรถไปในป่าก วินด์เซอเกรตป่ากนี้ใหญ่โตมาก ขึ้นเปนตอนเลี้ยงเนื้อมีกวางดาว แลกวางขาวกวางแดงต่าง ๆ ไว้พืชพรรณตัวใหญ่ ๑๕๐ ตัวรุ่น ๆ แลเล็ก ๆ ๑๐๐๐ ถ้ามากไปกว่าจำนวนนั้นก็ยิงเสีย เลี้ยงนกเฟซันต์

สำหรับยิงประจำปี ปีละตั้งพัน นกเฟซันต์นี้ เปนนกที่ไม่ฟักฟองฤๅฟักแต่เลี้ยงไม่ดี ฤๅจะว่าต้องการจะยิงมาก ๆ เกิดไม่ทัน จึ่งต้องช่วยให้แม่ไก่ฟัก นกชนิดนี้ไม่ขึ้นไม้สูงชอบเดินหมก ๆ อยู่ในหมู่ต้นเฟิน ซึ่งเขาปลูกขึ้นเฉภาะให้อาไศรยเปนอันมาก เชื่องเสียนักหนา รถไปใกล้ ๆ ก็ไม่บิน เดินเฉย การที่จะยิงต้องต้อนให้ตกใจ บินถลาขึ้นไปก็ยิง ลักษณนกพรีกนกกวัก เมื่อเวลาจะไข่ก็ไข่หมกไว้ตามใต้ต้นเฟิน ผู้ที่รักษาไปเก็บไข่นั้นมาให้แม่ไก่ฟัก ถ้าแม่ไก่ใหญ่ ๆ ฟักได้ถึง ๒๐ ที่ย่อมก็ลดลงมาตามส่วน ทำกรงคืนมีฝาสามด้านเปิดแต่ด้านน่า กว้างประมาณสักคืบเศษ ยาวสัก ๒๐ นิ้ว ไปตั้งรายไว้เปนจังหวะในกลางป่าหญ้า เมื่อแม่ไก่กกฟองออกเปนตัวแล้ว ก็เอาแม่ไก่นั้นกับทั้งลูกนกเฟซันต์ที่ยังเล็ก ๆ ไปเข้าไว้ในกรง ซี่กรงนั้นห่างแต่พอกันไม่ให้แม่ไก่ออกได้ ส่วนลูกนกวิ่งเข้าวิ่งออกได้ ตัดกิ่งสนไปทิ้งไว้ริมกรงนั้น กรงละท่อนละท่อน ถ้าเวลาร้อนจัดลูกนกจะได้วิ่งเข้าอาไศรยร่มรำไร อาหารนั้นใช้แป้งที่ทำด้วยเข้าต่าง ๆ ประสมกับไข่ไปโปรยสาดให้กินทั้งแม่ไก่แลลูกนก ได้ลงจากรถเดินดู ที่อายุได้ ๗ วันเท่าลูกไก่เล็ก ๆ แลดูเหมือนลูกไก่ เดือนหนึ่งโตสักเท่านกคุ่ม ฤดูไข่เดือนเอปริลฟักฟองแลเลี้ยงลูกจนเดือนออคัสต์ เปนบินไปได้หมด ตัวที่เชื่อง ๆ วิ่งเร็วและบินถลาว่องไว ดูดูก็นึกน่าสงสาร ทำบำรุงเลี้ยงดูเปนนักเปนหนา พอโตขึ้นเต็มที่ก็ยิง ฤดูยิงอยู่ในเดือนโนเวมเบอ

ยิงกระต่ายก็มีมากมาย ขึ้น ๔ กระยอก ยิงวันเดียวได้ ๘๐๐ น่าสงไสยว่ายิงคราวหนึ่งเปนนักเปนหนาเช่นนั้น จะเอาไปทำอะไร ได้ความว่าเอาไปให้โรงพยาบาล ซึ่งนับว่าเปนทาน. ว่าตามความเห็นของเรา การที่ฆ่าสัตว์ลงทำทานบุญกับบาปมันจะแลกเปลี่ยนกันอย่างไร ข้างไหนจะหนัก ถ้าจะว่าด้วยเจตนาเจตนายิงเล่นสนุก ๆ ทำทานมันออกจะเปนปล่อยพระพุทธบาทอยู่[๑๑] ได้พูด ๆ

---

๑๑ คำว่า "ปล่อยพระพุทธบาท" นี้ เปนคำแผลง หมายความว่าเอาของที่ใช้ไม่ได้แล้วไปทำบุญ มาแต่ในเรื่องพงศาวดาร ครั้งพระเจ้าบรมโกษฐให้ปล่อยช้างต้นบรมจักรพาฬซึ่งไส้งาหลุดกรวงจะล้ม ถวายเปนพุทธบูชาที่พระพุทธบาท

กันกับฝรั่ง บางคนก็เห็นว่าเปนการดุร้ายน่าสงสาร บางคนก็เห็นเปนเกิดมาเปนอาหาร แต่ไม่มีความเห็นปรินเซสวิกตอเรีย ซึ่งพ่อไม่ได้หาฤๅเรื่องบุญบาปเลย พูดกันถึงแต่เรื่องที่ไปเห็นเท่านั้น เธอบุ้ยปากเอาพ่อ แล้วสั่นหัวว่าน่าสงสารเต็มที มันเซองออกเช่นนั้นแล้วยังไปยิงมันได้ ความสงสารเปนชั้นเหมือนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ไม่ควรจะฆ่า ฆ่าสัตว์ซึ่งไม่มีกำลังจะหลบหลีกหนีได้ การยิง ๆ ของฝรั่งมักจะเปนสัตว์ที่เลี้ยงไว้ยิงเช่นนั้น ถึงเนื้อถึงก็ใช้ต้อนไปยิงเปนเย้าทีเดียว ไม่ให้มีทางหลบทางหลีก ถึงจะไม่พูดในทางสาสนาก็ออกน่าสงสารอยู่

มีทางหนึ่ง ที่เรียกว่าลองว้อก ตัดตรงลิ่วจากคาเซอลไปทางสามไมล์ ถึงลูกเนินที่สูง มีรูปกิงยอชที่ ๓ ขี่ม้าตั้งขวางทาง ทางตรงลิ่วงามจริง ๆ มีต้นโอ๊กปลูกสองข้าง ข้างละสองแถว ปลูกแต่กิงชาลส์ สองร้อยสามร้อยปี งามดีมาก แต่ต้นโอ๊กมันเปนไม้ขี้ล้ม แลมักจะกิ่งหักเปนโพรง ท่านองพิกุล มีล้มเสียก็ตอนหนึ่ง น่าเสียดายเต็มที แต่เขาได้ปลูกซ่อมใหม่ขึ้นไว้ ทางนี้ห้ามรถโมเตอคาร์ เหตุผลที่ห้ามนั้น เจ้าแผ่นดินรับสั่งเองว่า ถ้าปล่อยรายหนึ่ง ต้องปล่อยเลยหมด จึงได้ห้ามกันไว้เสีย ที่จริงไม่จำเปนจะต้องเดินรถไปในถนนที่ไปเที่ยววันนี้ขับรถไปบนหญ้าเลย ๆ โดยมาก หญ้างามเต็มที ในที่ซึ่งดีรักษาอย่างดีแล้วเหมือนอย่างโต๊ะบิลเลียด

เที่ยวเตร็จเตร่จนเวลาบ่ายโมงหนึ่ง ซึ่งเปนกำหนดปรินซออฟเวลส์กลับจากวัดแล้ว จึงได้บ่ายรถกลับมาเข้าที่เรือนฟรอกมอ เข้าไปตามทางในสวน เรือนนั้นไม่ใหญ่โตเท่าใด แต่มีสระที่เปนสระขุดอยู่ข้างน่า ภูมิที่งามมาก เรือนนี้เปนเรือนลูกเธอครั้งยอชที่ ๓ เมื่อแผ่นดินควีนวิกตอเรีย ดัชเชสออฟเกนต์พระราชมารดาอยู่ แลสิ้นพระชนม์ในที่นั้น ได้นั่งสนทนากันอยู่ถึงเรื่องที่ได้พบกันแต่คราวก่อน แล้วกลับไปวินด์เซอคาเซอล ยัดเดียวหนึ่งก็ถึงเวลากินเข้ากลางวัน ไปกินเข้ากลางวันที่ห้องโอ๊กเช่นวันก่อน กินเสร็จออก

กินเข้ากลางวันแล้วพากันไปดูห้องในวังนั้นทั่วทุกแห่ง มีของที่จัดเปลี่ยนแปลงแก้ไขมาก แต่ก่อนตามแถบนั้นของกองซับซ้อนกันอยู่ไม่เปนจังหวะจะโคน เดี๋ยวนี้จัดขึ้นใหม่ เครื่องอาวุธประดับงามอย่างยิ่ง ตู้ที่ไว้ของยาวใหญ่ รื้อของเข้าไปเก็บไว้ที่อื่นเสียหมด กลายเปนเครื่องปอสเลน ดูเหมือนจะโปรดเครื่องปอสเลนมาก เที่ยวทั่วทุกห้อง จนเซนต์ยอชฮอลแลห้องอื่น ๆ ซึ่งเปนที่สำหรับเปิดให้คนเข้าไปดูได้ แลเปนที่รับแขกเมืองอย่างออฟฟิเชียล เจ้าแผ่นดินไม่ได้ประทับในที่นั้น แบ่งเปนคนละตอน ตอนที่พ่อไปอยู่เปนข้างตอนที่ประทับ เว้นไว้แต่ไลบรารีคือห้องสมุด อะไรยังไม่เสร็จอย่างหนึ่ง จึงไม่พาเข้าไปดู แต่กำหนดว่าจะให้ไปดู เพราะพ่อเคยเห็น แลเล่าเรื่องกันได้

วินด์เซอคาเซอลนี้ เปนที่เก่าแก่ จนเรื่องเดิมกลายเปนนิทานว่าเปนป้อมบ้าง เปนค่ายโรมันบ้าง เปนที่อยู่ของพวกแซกซันบ้าง ที่เปนที่เสาธงสแตนดาดอยู่เดี๋ยวนี้ ได้ก่อกำแพงขึ้นเมื่อแผ่นดินเฮนรีที่ ๑ แปดร้อยปีมาแล้ว ชื่อวินด์-เซอนั้น ว่ามาจากแองโกลแซกซัน เรียกเวนเดลอูรา หมายความว่าฝั่งเวนดิลฤๅเวนเดน มูลแห่งคำเวนดิลนั้น มาจากวันดัลฤๅนอถยุด แล้วเจ้าแผ่นดินได้ทำกันต่อ ๆ มาจนกระทั่งถึงควีนแอนนี้ ต่อมาเจ้าในราชวงษ์นี้ได้ทิ้งร้างไม่ใคร่จะได้เปนที่ประทับจนกระทั่งถึงยอชที่ ๔ ยอชที่ ๔ ได้ทำเปนอันมาก ควีนวิกตอเรียโปรดอยู่ในที่นี้มาก เจ้าแผ่นดินองค์นี้ไม่ใคร่จะได้เสด็จไปอยู่นาน ไปเปนเวลาเปนฤดู เพราะโปรดที่เดิมซึ่งได้ซื้อไว้เปนสมบัติส่วนพระองค์เรียกว่าแซนดริงฮัมนั้นมาก อยู่ในลอนดอนก็มากกว่าควีนวิกตอเรีย แต่ได้เอาพระไทยใส่ในการตกแต่งดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

เที่ยวดูวังตลอดแล้ว นัดกันว่าจะไปเวอยีเนียวอเตอ มีเวลา ๔๕ มินิต สำหรับหยุดพักเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเปนอย่างไปเที่ยว บริพัตรไปเข้ากระบวนปรินซออฟเวลส์ที่ฟรอกมอ พ่อไปกระบวนเจ้าแผ่นดินใช้รถเทียม ๔ ม้า เปน

ม้าแซมดำเปนดวง ๆ ทั้งนั้นงามจริง ๆ ในรถแรกเจ้าแผ่นดินกับพ่อ แกรนด์ดุ๊กออฟเฮส แลปรินซแฮนเตร รถกวิ่นแกรนด์ดัชเชส ปรินเซสวิกตอเรียแลแฮนเตร รถปรินซแลปรินเซสออฟเวลส์กับบริพัตรไปถึงก่อน คอยอยู่ที่นั้นกับลูกเล็ก ๆ แล้ว เราไปทางสองวัชก แลผ่านคัมเบอแลนด์ลอช ซึ่งเปนที่ปรินเซสคริสเตียนอยู่ ไปถึงที่พลับพลาริมน้ำภายหลัง พลับพลานั้นเปนจตุรมุข มุขนั้นสั้นๆ มีชานไปข้างริมน้ำเปนสองชั้น มีเรือกระเชียงหลายลำ มีเรือปิดทองลำหนึ่งใหม่เรี่ยม เจ้าแผ่นดินทายว่าเรือนั้นใหม่ฤๅเก่า พ่อบอกว่ารูปแปลกอยู่ แต่ดูใหม่ ไปได้ความว่าเรือนั้นได้ทำ ๒๕๐ ปีแล้ว ทำด้วยไม้โอ๊ก ไม้ยังไม่ได้ผุพังอันใดเลย มีเรือกำปั่นใบลำหนึ่ง เรือใบลำหนึ่ง ทอดอยู่ในน้ำนั้นด้วย เวอยิเนียวอเตอร์ เปนสระขุดแคบ ๆ กว้าง ๆ ยาวประมาณสักไมล์หนึ่ง ดุ๊กออฟคัมเบอแลนด์ใช้ทหารขุด บางแห่งก็ลึกมาก บางแห่งตื้น ปลูกต้นไม้แลแต่งฝั่งให้เปนอย่างเปนเองงามมาก มีกับตันวาลซคนหนึ่ง ที่เปนคนโปรดปรานของเจ้านายทั้งปวงมาก อายุ ๘๖ ปี ซึ่งได้นำให้รู้จักเมื่อวันการเดินป่าที่นั้น มารับอยู่ที่นั้น เปนผู้รักษาแลอยู่คอตเตชของหลวงใกล้พลับพลานั้น เจ้านายทุกคน ตั้งแต่เจ้าแผ่นดินไปล้อกันเล่น ตบหัวตบหูได้ ตานั้นก็เล่นตลกต่าง ๆ เวลาเลี้ยงน้ำชาก็เรียกตาแก่นั้นนั่งโต๊ะด้วยในหมู่เจ้านาย นั่งข้างกินด้วย เพราะไม่มีคนอื่นเลยนอกจากเจ้านาย เลี้ยงกันแล้วเดินเลียบริมน้ำไปหน่อยหนึ่งจึงขึ้นบกไปตามทางเล็ก ๆ ไปที่คอตเตชกับตันวาลซ แกปลูกต้นไม้มีต้นกุหลาบแลอื่น ๆ ในคอตเตชนั้น เจ้านายที่ไปด้วยกันหมด เข้าไปในห้องรับแขกเกือบจะพอรุเต็มพอดี มีรูปเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายแทบทุกคน มีรูปเยอรมันเอมเปอเรอกิงออฟสเปน เอาหนังสือกิงออฟสเปนตอบขอบใจที่ให้พรในการมีลูกมาอวด เปนหนังสือภาษาฝรั่งเศส เจ้าแผ่นดินถามว่าแกอ่านได้ฤๅ บอกว่าให้ลูกเขาอ่าน อายุแกไม่เห็นใครเขารู้ภาษาฝรั่งเศสกัน มีห้องอีกห้องหนึ่งแกเรียกสโมกกิงรูมแต่มิใช่แกสูบบุหรี่

แปลว่าห้องควันเพราะติดไฟกรุ่นไว้เสมอ ด้วยทนหนาวไม่ได้ ออกจากบ้านตากับต้นวาลซมาขึ้นรถกลับ เปลี่ยนไปทางข้างขวา ไปบนหญ้าเฉย ๆ ไม่มีถนน แต่สองข้างมีดอกไม้สีม่วงช่อโต ๆ เหมือนกับฉนวนกั้นตลอด แลสุดตาพื้นเปนเขียวขอบเปนม่วง ช่างงามจริง ๆ มีผ่านหมู่ต้นไม้ใหญ่บ้างเปนครั้งเปนคราว แล้วออกทางระหว่างตำบลบ้านวินด์เซอ มีบ้านที่เปนสวนงาม ๆ ข้างทางมาก แล้วเลี้ยวลงริมแม่น้ำเทมส์ ซึ่งมีเรือขึ้นล่อง ตีกระเชียงบ้างตกเบ็ดบ้าง แต่เย็นเกินไปคนน้อยเสียแล้ว แล้วจึงเลี้ยวไปเข้าสวนสำหรับวังวินด์เซอ ที่เรียกว่าสวนกวิน ซึ่งกรมนเรศร์ชอบพูดถึงนั้น[๒] เจ้าแผ่นดินได้แก้ไขใหม่แปลกไปหมดทั้งสิ้น คือก่อกำแพงเตี้ย ๆ กั้นสวนผักเสียตอนหนึ่ง ฟากหนึ่งเปนเรือนกระจกที่ปลูกไม้ดอก นอกเรือนกระจกปลูกต้นกุหลาบเปนดอกดกแลดูสุดสายตา ในเรือนกระจกนั้นปลูกไม้ดอก ซึ่งจัดเปนสีต่าง ๆ ตามพวกงามเปนที่สุดเหลือที่จะพรรณา ดอกคาร์เนชั่นลักษณดอกก้ามหยีซ้อน ช่อโต ๆ เท่าดอกชบา หอมเปนที่สุดกลิ่นร่ำ ๆ กวินเด็ดแจก แลกล้วยไม้มันช่างออกดอกพร้อมกันตั้งร้อยสองร้อยช่อ เขาจัดต้นไม้เปนหมวด ๆ หมวดต้นน่าร้อน หมวดต้นน่าหนาว ในหมวดหนึ่งกำหนดได้ว่า เมื่อไม้พวกนี้สิ้นดอกแล้ว ไม้พวกนั้นจะออกทันกัน คงมีดอกต่อกันอยู่เสมอ ไม่มีเวลาขาดทุกฤดู ผลไม้เน็กตรีนที่เหมือนกับบ๊วย แต่ไม่มีที่อื่น มีอยู่แต่ที่วินด์เซอนั้น จนแลเห็นต้นเข้าไม่รู้ว่าอะไร ปลูกในเรือนกระจก โคนใหญ่เกือบ ๒ กำ แต่ตัดลงไปเหลือพื้นดินประมาณสักศอกเศษ กราวน์เลี้ยงกิ่งขึ้นมาเปนแฉก ๆ แลดูเหมือนรูปพัดขนนก ลูกติดตั้งแต่คอขึ้นไปจนกระทั่งถึงปลายกิ่งที่จดหลังคา องุ่นดำเลี้ยงในเรือนแก้วลูกโตเท่าลมุดไทยอย่างย่อม ๆ จริง ๆ ในโต๊ะกินเข้าช่อเดียวตั้งพานลูกไม้โต๊ะเต็มพอดี ครีนเคชยังไม่แก่ ลืมเล่าถึงเรื่องลูกไม้ที่ได้พบเสียหลายอย่าง ฤดูแก่เข้าลูกไม้ดีขึ้นเปนอันมาก เชอรีทั้งดำแลทั้งเหลืองแต้มแดง กำลังหวานอย่าง

[๒] กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เคยเปนราชทูตเสด็จไปประจำอยู่ลอนดอนหลายปี

วิเศษ สตรอเบอรี่ รูปร่างลูกเปนกระสอบ โตเท่าผังคุดขนาดเล็ก ในสวนนี้ใช้ปลูกกระถาง แลวางเรียงไว้บนหิ้ง มีถึงหมื่นกระถาง การที่จะพรรณาให้ทั่วถึงจะจดลงไม่ได้ พ่อได้ออกปากว่า ตั้งแต่ได้เห็นเฟลาเวอโชมา ไม่ได้มีเหมือนที่นี่ ขึ้นรถกลับมาถึงวังเวลาทุ่มหนึ่งตรง เวลาก่อนกินเนอวันนี้ เจ้าแผ่นดินมานั่งคอยอยู่ที่คอริดอร์ตอนข้างใกล้ห้องพ่อคนเดียว หมายว่าอะไร พอไปถึง ส่งซองบุหรี่ซิกาเรตทองคำอักษรพระนามประดับเพ็ชร์มงกุฎลงยาให้พ่อ ให้ซองหนัง เกียได้ทั้งบุหรี่ใหญ่แลบุหรี่ซิกาเรต มีอักษรพระนามประดับเพ็ชร์แก่ชายบริพัตร ไม่คอยให้ขอบใจ พาเดินไปกินเนอทีเดียว

กินเนอวันนี้เปลี่ยนบ้าง คือปรินเซสคริสเชียนแลลูกสาว ปรินเซสรอยัลลูกสาวใหญ่ของเจ้าแผ่นดิน แต่ปรินซกับปรินเซสออฟเวลส์ไม่ได้มา จำนวนก็เท่า ๆ กันกับวานนี้ วันนี้ไม่มีสปิช ไม่มีเต้นรำ เพราะเหตุที่เปนวันอาทิตย์ เจ้าแผ่นดินให้พ่อพูดกับเซอชาลสฮาดิง เปนปลัดทูลฉลองประจำกระทรวงต่างประเทศ ดูเปนคนฉลาดมากแลรู้การสารพัดอย่างเลอียด เขาว่าคนนี้เองเปนหลักในกระทรวงต่างประเทศ

คืนที่ ๔๐

วันจันทร์ที่ ๒๔ มิถุนายน

กินเข้าเวลาเช้าเหมือนวันก่อน ร่นเวลาเข้ามา ๑๕ มินิต เวลา ๔ โมง ๑๕ นาที ขึ้นรถมาด้วยกันกับเจ้าแผ่นดิน มาส่งถึงสเตชั่น เมื่อได้ขอบอกขอบใจกันเสร็จแล้วก็ออกจากวินด์เซอมา หลอดเซมเบอเลียนมาด้วยในรถ ถึงแปดิงตัน พบลูก ยกเสียแต่แดงยังมาไม่ได้ วันนี้ฝนตกไม่เปนเรื่องตั้งแต่เช้ามา ยิ่งสายก็ยิ่งหนาขึ้น ยิ่งบ่ายลงก็ยิ่งมากขึ้น ตุ๊ก จรูญมาถึงพร้อมกัน กิน

เข้ากลางวันแล้วไปเที่ยวห้าง ไม่เห็นใครจะมีอะไร ออกจะหาของยากกว่าเมืองฝรั่งเศส

วันนี้ไฟฟ้าดับอีกเหมือนเมื่อวันแรกมาถึง เหตุไฉนจึงได้ขลิกถึงเพียงนี้เปนน่าพิศวง แกสก็จุดไม่ติดเหมือนอย่างวันก่อน

ความรู้สึกใจที่ได้เห็นการเกี่ยวพันในระหว่างเจ้าแผ่นดินแลการปกครอง แลความรู้สึกในระหว่างเจ้าแผ่นดินแลชาติ ในเมืองอังกฤษนี้แปลกอยู่ เจ้าแผ่นดินเปนชาติต่างประเทศมาเสียแต่ดึกดำบรรพ์ ไม่ใช่เปนแต่เฉภาะชาติ เปนชาวเมืองอื่นมาเปนเจ้าแผ่นดินก็มาก ว่าแต่โดยชั้นหลังในราชวงศ์นี้ เจ้าแผ่นดินเปนชาติเยอรมัน เปนชาวเยอรมัน ชอบอยู่เมืองเยอรมัน พูดภาษาเมืองนี้ก็ไม่ได้ถึงสององค์ต่อกัน ได้มาเปนเจ้าแผ่นดินโดยเปนเชื้อสายฝ่ายมารดาเปนเจ้าอังกฤษ ได้เปนโดยความยินยอมของชาติอังกฤษ ได้ยกเว้นสายซึ่งตรงกว่าแต่ไม่เปนที่ชอบใจชาวเมืองอังกฤษเสีย เพราะฉนั้นราชวงศ์จึงต้องเอาใจชาติอังกฤษ การที่ได้มาเปนเจ้าแผ่นดินประเทศอังกฤษนั้นเปนอติเรกลาภ เดิมขึ้นจากเมืองแฮนโนเวอ ซึ่งได้เปนเจ้าแผ่นดินปกครองอยู่แล้ว เว้นไว้แต่ควีนวิกตอเรียซึ่งเปนผู้หญิง กฎหมายเมืองแฮนโนเวอห้าม จึงต้องแยกเปนเจ้าแผ่นดินเฉภาะแต่อังกฤษ

ข้างฝ่ายชาติอังกฤษ มีวิธีปกครองบ้านเมืองด้วยการประชุมราษฎรแลผู้มีบรรดาศักดิ์ ลงระเบียบเรียบร้อยมาเสียหลายร้อยปีแล้ว จนถึงไม่มีเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองเองได้ก็มี เจ้าแผ่นดินมีน่าที่รวบยอดอันหนึ่ง ซึ่งเปนหัวน่าพนักงานฝ่ายข้างที่จะจัดการให้สำเร็จตามความเห็นชอบพร้อมกัน คือฝ่ายข้างการปกครอง เจ้าแผ่นดินต้องปล่อยการงานให้ชาวเมืองเขาทำตามชอบใจ ถ้าขวางกันเข้าก็เลยเกะกะจนถึงฆ่าเจ้าแผ่นดินเสียก็ได้ เพราะฉนั้นความเอาใจกันจึงมีมาก ชั้นแรกๆ พวกอังกฤษไม่ใคร่จะชอบ เกลียดว่าเปนเยอรมัน ก็ค่อยเอาใจทำเปนอังกฤษมากขึ้นทุกชั้นมา จนที่หลังเจ้าแผ่นดินยิ่งถ่อมตัว ทำกว้างขวางอารีเปนฉันมิตรสหาย

กับชาวเมืองมากขึ้น จนถึงเจ้าแผ่นดินองค์นี้เปนที่ชอบใจกันมาก เพราะทักทายปราไสยไม่เลือก อย่างเช่นเวลารับแขกไม่ต้องเคร่งครัดประหยัดกาย ใครจะเข้ามาเฝ้ามาแหนพูดทักทายกันได้เหมือนรับแขกธรรมดา ไม่ใคร่ใช้แต่งตัวเต็มยศ นอกจากเวลาที่เปนการงานสำหรับเมือง เช่นเลวี่ เต้นรำประจำปี ถ้าเปนการจรฤๅตามปรกติก็แต่งธรรมดาเปนที่พอใจของพวกชาวอังกฤษจะว่าข้างความสบาย ดูน่าจะสบายมาก แต่ต้องเปนผู้ที่ไม่ฝักฝ่ายในการที่จะทำอะไรทำตามชอบใจตัว ปล่อยให้เขาทำ เขาคิดจะทำอย่างไรเขามาบอกให้รู้ ถ้ามีความเห็นอย่างอื่นจะโต้ทานบ้างก็ได้ แต่ถ้าความเห็นยืนดันกันไปคนละทางเปนต้องยอมแพ้เขาเสีย อย่าไปดึงดันให้ถึงเกิดวิวาทกันขึ้น การที่จะวางได้เช่นนี้ก็เฉภาะเมืองอังกฤษเปนอย่างวิเศษ ด้วยการปกครองเรียบเดินเครื่องจักรมาเสียชำนานแล้ว ถ้าหากว่าอย่างเช่นเราไปเอาอย่างเข้าบ้างก็ได้หกคะเมนกัน

ความผิดกันในระหว่างเรากับอังกฤษมันขันจริง ๆ ข้างฝ่ายอังกฤษการมันเดินจากผู้น้อย ผู้น้อยกลับจะต้องเปนผู้นำผู้ใหญ่ให้ทำเช่นนั้นเช่นนี้ ผู้ใหญ่จะทำอะไรออกจะต้องถามผู้น้อย ว่าจะเอาเช่นนั้นฤๅอย่างนี้ฤๅ ผู้น้อยต้องพุ้ยผู้ใหญ่ไม่ว่าการอะไร ๆ มันต่อกันขึ้นมาเปนชั้น ๆ เช่นไปขี่รถจะไปทางไหนผู้จะบัญชาออกสั่งแกมหาฤๅเจ้าของท้องที่ฤๅคนขับรถ ต้องเสนอขึ้นมาว่าอย่างนั้นดี ไปทางนั้นดี แก้ไขกันเล็กน้อยก็ตกลงได้ เช่นนี้เปนตัวอย่าง ดูเปนไปตามลำดับทุก ๆ ชั้น ที่สุดนายทหารสัญญาบัตร นายสิบก็มาบอกได้ ว่าน่าที่ต้องทำเช่นนั้น ๆ เปนน่าประหลาด ว่าคนพวกนั้นทำไมมันไม่ขี้เกียจฤๅไม่เหลว ส่วนของเรามันตรงกันข้าม ถ้าหัวน่าหยุดแล้วก็หยุดตามกันลงไปเปนแถว งานมันเดินด้วยหัวน่า ข้างอังกฤษมันเดินข้างปลายขึ้นมา ด้วยเหตุฉนั้นเปนเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ถึงจะไม่ธุระอะไรด้วยการงานเลย คอยแต่พยักอย่างเดียว การก็ไม่มีเสีย ถ้าทำอะไรได้บ้างก็ยิ่งดีขึ้น พ่อจึงได้กล่าวว่าสบายดี แต่ถ้าเราเอาอย่างเข้าเมื่อไรเปนยับกัน

เมื่อนั้น เจ้าแผ่นดินอังกฤษองค์นี้นับว่าเปนอย่างดี ด้วยรู้ท่วงทีในการที่จะผ่อนผัน ไม่มีข้อขัดขวางกันกับชาวเมือง ทั้งมีสติปัญญาพอจะให้เปนที่น่าเลื่อมใส และการงานสำเร็จได้ด้วยลำภังพระองค์บ้าง ทั้งไว้ตัวเปนอังกฤษ ไม่เปนเยอรมันอย่างแต่ก่อน แต่ในหมู่ราชวงษ์ยังรับสั่งภาษาเยอรมันชัดเจนสนิท จะว่าดีกว่าอังกฤษก็แทบได้ เพราะเชื้อวงษ์คงจะเนื่องพัวพันกันอยู่ในหมู่เยอรมัน เหมือนอย่างเดิมเช่นอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะจางได้ พระมเหษีกับลูกสาวพูดกันแต่ลำภังก็ใช้ภาษาเดนิช ความสามัคคีรักใคร่ในราชวงษ์อยู่ข้างสนิทสนมกันดีมาก อัธยาศรัยเปนนักเลงกว้างขวาง พูดจาเล่นก็สนุกสนาน พอมีความเลื่อมใสเห็นสมควรเปนที่ชอบของคนทั่วไป

คืนที่ ๕๑

วันอังคารที่ ๒๔ มิถุนายน

เวลาเช้าไปส่งก๊าดตอบ ปรินซของเวลส์ ปรินซอาเทออฟคอนนอต แลแกรนด์ดุ๊กของซิล ซึ่งเธอมาส่งก๊าดเยี่ยมไว้ที่นี่ แล้วกลับมาเสียทอดหนึ่ง มิสเตอคาแนกพาไปเที่ยวห้างแห่งหนึ่ง เวลาอยู่ข้างจะรีบแร ทางที่ไปมันไกลเหลือไกล ถ้าไกลเปล่าก็ไม่เปนไร ติดรถคงเดินไม่ได้ หยุดเสียนานนาน ซื้อเครื่องเงินแล้วรีบกลับมาให้ทันเวลา มีเวลาที่ดูของอยู่ประมาณสักครึ่งชั่วโมงเท่านั้น เพราะกำหนดไปที่มิสเตอเวอนี เวลาบ่ายโมงหนึ่ง มาก็ทัน แต่ยังหาทางไม่ได้ ต้องถามกันโลเลอยู่อีก มหาดเล็กก็พากันไปเที่ยวหมด เลยได้ออกช้าไปสัก ๑๕ มินิต แขกเขาไปพร้อมกันแล้ว คนที่มิสเตอเวอนีเชิญวันนี้ คือเอกอรรคราชทูตเยอรมัน อเมริกัน อิตาเลียน ยี่ปุ่น มีเสนาบดีกระทรวงกอลอนีคนหนึ่ง กับผู้อื่นอีก มิสซิสเวอนีแต่งตัวเสื้อเยียรบับเต็มที่ มีของเครื่องไทยต่างๆตั้ง จัดดอกไม้สีขาวสีแดง แกลุกขึ้นดื่มให้ได้ตอบ เตรียมจะคิดหยิบเพลงแต่ไม่ได้คิด เพราะเวลาหมด

ออกจากบ้านมิสเตอเวอนี้ ไปเควอนไซรเฮาส์สำหรับรับดีกรี[๑๓] ถึงเช้ายังไม่มีใคร ออกระโดง ๆ เดง ๆ อย่างพิธีฝรั่ง สักครู่หนึ่งเจ้าพนักงานจึงมาแต่งตัวให้สวมกาวน์แลหมวก ดุ๊กออฟเคเวนไซรชานเซลเลอเจ็บ ไวสชานเซลเลอเปนผู้จะทำพิธีแทน จึงเข้ามานัดหมาย แล้วไปตั้งกระบวนแห่แต่ห้องชั้นล่างขึ้นไปห้องชั้นบน สักครู่หนึ่งจึงมีพนักงานที่ถือไม้เงินสองคน สวมกาวน์ดำแลหมวกสี่เหลี่ยมมานำขึ้นกระไดไปชั้นบนเปนห้องใหญ่ที่ประชุม ในห้องนั้นตั้งเก้าอี้สองแถวอย่างเช่นในวัด มีพวกเสื้อดำหมวกเหลี่ยมนั่งอยู่ข้างน่า พวกเราแลคนอื่นนั่งอยู่ข้างหลังทั้งสองข้าง ไวสชานเซลเลอห่มผ้าสีแดงขลิบขนคลุมยาวลงมาตลอดเท้า สวมหมวกดำสี่เหลี่ยม มีผู้ช่วยสวมกาวน์ดำยืนอยู่ข้างหลังสองคน ปับลิกออเรเตอสวมกาวน์แดง ยืนอยู่ข้างซ้าย พ่อยืนอยู่ตรงหน้า แล้วอ่านหนังสือเปนภาษาลติน จบแล้วไวสชานเซลเลอยื่นมือมาจับมือพ่อ ว่าภาษาลตินอีกยาว แล้วเชิญให้ขึ้นนั่งบนเก้าอี้ข้างขวา ผู้ที่อยู่ข้างล่างตบมือ แล้วเปนเสร็จพิธีกันเท่านั้น ตั้งกระบวนแห่กลับลงมาข้างล่าง พ่อเดินข้างขวาไวสชานเซลเลอ ลงมาถึงห้องที่แต่งตัว แล้วมอบสำเนาคำสั่งภาษาลติน ๖ ฉบับ แปลเปนภาษาอังกฤษ ๖ ฉบับ ให้ กับคัตตาลอค เอทโนโลยิกัล คอเล็กชั่นแหลมมลายู คอเล็กชั่นของมิสเตอสกีตให้ เสร็จแล้วก็กลับ

ได้ไปถ่ายรูปแต่งเครื่องหมอกฎหมายตามดีกรีที่เขาให้ ที่กรมดำรงขอให้ถ่าย อากาศมันช่างมืดมัว ถ่ายช้าเหลือเกิน ตั้งห้าหกเซกันด์ กลับมาถึงลีเคชั่นเวลาบ่าย ๔ โมง ฝนตกตั้งแต่เช้ามาไม่ได้หยุดเลยจนหนาวเยือกเย็น

ตอนเย็นนี้ดุ๊กออฟคอนนอตเอาก๊าดมาส่ง เพื่อจะให้เปนการแล้วสำเร็จกันที จึงได้กลับออกไปอีกครั้งหนึ่ง ไปส่งก๊าดที่แคลแรนสเฮาส์ เมืองลอนดอนที่แปลกขึ้นมากนั้น มีแห่งเดียวแต่ที่น่าวังบักกิงฮัม ตัดเปนบึงเวียนกลมปลูกต้นไม้รอบ

---

๑๓ การที่ถวายดีกรีนี้ มหาวิทยาลัยเคมบริชถวายเปนพระเกียรติยศ

พระบรมรูปทรงเครื่องดอกเตอ ออฟลอ
ของมหาวิทยาลัยเคมบริดช์

ที่กลางกำลังก่อวิกตอเรียเมมมอเรียล ต่อนั้นไปเปนถนน ปลูกต้นไม้สองแถว เหมือนถนนราชดำเนิน ถนนก็จะกว้างเกือบขนาดเดียวกัน แต่สั้นกว่าถนนราชดำเนินมาก ต้นไม้ยังเล็ก เพราะพึ่งจะทำขึ้นใหม่ หน้าตาแปลกกว่าเมืองลอนดอน แต่ยังเงียบ ไม่เห็นมีท่วงทีที่จะมีผู้คนจอแจ มีคนอยู่สองหย่อมที่น่าวังเซนต์เยมส์หย่อมหนึ่ง น่าวังบักกิงฮัมหย่อมหนึ่ง เพราะมีทหารม้าแลรถรอคมาก ด้วยวันนี้เจ้าแผ่นดินออกเลวี นอกนั้นไม่เห็นอะไรแปลกขึ้น จำได้ว่าคนเขาซอยนั่งกันเสียที่ไฮด์ปากสำหรับดูรถดูม้า เพราะมีคนขี่ม้ามากเสมอ แต่เวลานี้ก็ไม่มีใครไปนั่งไม่ได้อยู่เอง เพราะฝนตกไม่หยุดสองวันมาแล้ว ที่ดูที่เที่ยวอะไรในเมืองลอนดอนมันไม่ใคร่จะมี เพราะสิ่งที่งามฤๅที่ใหญ่โตมีน้อย ถ้าจะออกเที่ยวดูอะไรก็เห็นการซื้อขายจอแจไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ที่ไหนยิ่งมีการซื้อขายมากถนนยิ่งแคบ การที่จะซื้อขายดีย่อมอยู่ในถนนแคบ ถ้าถนนกว้าง ๆ ก็มีแต่ตึกคนอยู่ที่ทำเหมือน ๆ กันทั้งแถวโดยมาก คนอังกฤษไม่มีนั่งกินเข้าริมทางฤๅกลางแจ้งเลย เรสเตอรองต์ที่เห็นในเมืองอิตาลีฤๅเมืองฝรั่งเศสร่ำไปนั้น ในเมืองอังกฤษไม่เห็น เห็นแต่การซื้อขายอย่างเดียวเท่านั้น เปนเมืองซึ่งต้องการเอางานมากกว่าที่จะให้งดงาม

วันนี้ทูตนอรเวนำพระราชหัตถเลขามาอ่านให้ฟัง ว่าให้ทูตมาหาบอกให้รู้ในการที่เตรียมจะรับ จะบอกหนังสือพิมพ์ให้รู้ว่าเสด็จไปเปนไปรเวต แต่เจ้าแผ่นดินเสนาบดีข้าราชการทั้งปวงจะแต่งเต็มยศลงมารับ ให้อยู่ที่ในวัง จะมีเลี้ยงเวลาค่ำวันแรก รุ่งขึ้นดูเอกสหิบิเชนแลดูเรือ พ่อก็เข้าใจว่าจะรับอย่างออฟฟิเชียล จึงบอกแก่ทูตว่า ถ้าเช่นนั้นจะแต่งเต็มยศ ก็เปนอันถูกตามความประสงค์

เวลาย่ำค่ำครึ่ง พวกนักเรียน ทั้งเจ้าแลลูกขุนนางมาหา เกือบ ๔๐ คน แล้วมีการเลี้ยงทั้งหมด กัปตันคัมมิง[๑๔] มาด้วย เวลายามหนึ่งเชิญพวกที่เกี่ยวข้อง

---

[๑๔] กัปตันคัมมิ่ง เคยบังคับเรือมหาจักรีคราวเสด็จยุโรปครั้งแรก

ในราชการของเรา มีพวกยางกอกที่ลาหยุดพักมาอยู่หลายคน จน ๔ ทุ่มเศษจึงได้เลิก วันนี้รู้สึกเหนื่อยมาก เพราะหมุนคว้างอยู่กว่า ๑๒ ชั่วโมงไม่ได้พักเลย จะหาเวลาเขียนหนังสือตอบก็ไม่ใคร่จะมี อะไรต่ออะไรค้างเปรอะใหญ่ อยู่ที่ลีเคชั่นนี้ลำบากเพราะมันไม่เปนพื้นเดียวกัน ซ้อนขึ้นไปหลายชั้นแลห้องเล็ก ๆ จะคิดตามเรียกหาใครยาก หาคนใช้ก็ไม่ใคร่จะได้ ขึ้นกระไดเองก็ไม่ไหวประดักประเดิดเต็มที ทำอะไรไม่เปลือง

ตาตอมซันที่เปนช่างถ่ายรูป เข้าไปถ่าย ๔๒ ขึ้มาแล้วนั้นยังอยู่ เอารูปที่ถ่ายแต่เมื่อพ่อยังเด็กมาให้ ได้สั่งให้เขาพิมพ์อีกอย่างละ ๖ แผ่น ขี้คนี้ได้ส่งสามแผ่นนั้นเข้ามาให้ดูก่อน กับส่งคำแอดเดรสเคมบริชยูนิเวอซิตีที่แปลเปนภาษาอังกฤษฉบับหนึ่ง เข้ามาให้ดูด้วย

คืนที่ ๔๒

คืนวันพุฒที่ ๒๖ มิถุนายน

วันนี้ลมในห้องน้ำรั่ว หนาวสั่นต้องถึงขึ้นที่นอน เวลา ๔ โมงไปห้างเมเปอล ของมันมากมายเหลือเกิน เหลือที่จะเล่าว่ามีอะไร เพราะมันเปนสตอร์เก็บของสารพัดในนั้น แต่ข้อที่ประหลาดนั้นซื้อเครื่องลายครามได้เปนอันมากเก่า ๆ ดี ๆ ประหลาดที่เขาตั้งราคา ถ้าชิ้นโต ๆ ฤๅชิ้นคู่ ฤๅพื้นคราม ไม่ว่าผิดฝาฤๅขาดฝา เรียกราคาแพง ถ้าเปนชิ้นเล็ก ๆ เช่น ชาม จาน ไม่ว่าดีว่าเลวราคาอยู่ใน ๓๐ ชิลลิง ปอนด์หนึ่ง ช่างเพลิดเพลินใจเสียนี่กระไร ถ้าของมีหลายชิ้น ราคาเพียง ๓ บาท ๔ บาท ข้อลำบากยากเย็นนั้นมีอยู่สิ่งเดียวแต่เพียงจะห้ามไม่ให้ดุ๊กร้องซีด ร้องซี้ด ๆ ๆ กรรมการสองคน คือดุ๊กแลยรีพัตรกับ

ผู้ชี้ขาด[๑๕] ได้เลือกโดยเต็มกำลัง เกือบจะคุมเปนโต๊ะรับช่ายได้โต๊ะหนึ่ง เว้นแต่ขาดหลัก คือลับแลกระถาง เจ้าของร้านแลดูด้วยความพิศวงเปนอันมาก ฝรั่งกำลังคลั่งเล่นปอสเลนจัด ของใหม่ ๆ ที่ขายขางออกไม่ได้ ออกมาอยู่เมืองฝรั่งตั้งครึกไปแทบทุกร้าน จำได้ว่าอ้ายของที่เราสั่งนั้นเอง ชิ้นใหม่ ๆ แล้วมีทุกสิ่งทุกอย่าง อย่าได้หมายมาเรียกผ้าแดงเลยเปนอันขาด พระยาวิสูตรซื้อไว้ในสีเคชั่นนี้ตั้งออกดื่นไป หมายว่าเปนของซื้อครั้งกรมนเรศร์ อยากจะกลับไปปรับเอาแต้มให้จงได้ แกบอกว่าแกซื้อเองก็ต้องยกโทษ ประหลาดที่ทำไมของเก่า ๆ เราซื้อทางตวันออกแพงเหลือเกิน ฝรั่งขายถูกที่สุด เห็นจะเปนด้วยซื้อรวมกันมามาก ๆ แล้วมาตั้งราคาตามใจฝรั่ง ฝรั่งเขาไม่ถือผิดฝาขาดฝาแลไม่บังคับลาย ความจริงที่เขาดูไปดูมา เห็นสู้ชิ้นฝรั่งไม่ได้ กิงเอดเวอดกำลังทรงชิ้นฝรั่งมาก

ที่เปนน่าพิศวงอีกอย่างหนึ่งก็ของยี่ปุ่น ฝีมือดีอย่างประเสริฐ เครื่องงาฝรั่งทำไมไม่ได้ ไม่ได้ตั้งใจจะซื้อของยี่ปุ่น เพราะไม่ได้ไปเมืองยี่ปุ่น แต่ไปเดิน ๆ ดูอดซื้อไม่ได้ ได้สิงห์โตแลกิเลนเกาหลคู่หนึ่งเปนของเก่าฝีมืองามมาก ได้ซื้อรูปสีน้ำ แลเครื่องของเก่า ๆ ที่เปนชิ้นหลายสิ่ง

ถึงเวลากินเข้ากลางวัน ไปกินที่ริตซโฮเตล ซึ่งเจ้าแผ่นดินแนะนำว่าอาหารดีนัก ให้ไปกินที่นั้น อาหารดีจริง ๆ ด้วย กินเข้าแล้วไปแวะซื้อหัวชิโปโปดอมัสจะเอาไปให้ดูกันเล่นหัวหนึ่ง แล้วกลับไปห้างเมเปอลอีก ห้างเมเปอลนี้ก็เปนห้างที่เจ้าแผ่นดินเคยเสด็จ ซื้อตุ๊กตาหล่อได้คู่หนึ่ง เหมือนกันเท่ากันกับตุ๊กตาศิลาที่ตั้งอยู่ในวัดพระแก้ว นึกจะเอาไปให้ซ้ำชื่นกัน ว่าของที่มีเข้าไปเมืองเราแต่โบราณยังมีอยู่ในเมืองฝรั่งจนเดี๋ยวนี้ กลับมาเวลาทุ่มหนึ่ง กินเข้า

---

๑๕ คือพระองค์เอง

แล้วไปดูลครเรื่องเมอรีวิโด ซึ่งกรวินแนะนำให้ไปดู เจ้าแผ่นดินได้บอกอนุญาตให้บอกซ์หลวง วันแรกมาถึงจะไปดู เขาไม่ได้เตรียมเสดจ ขายให้เศรษฐีไปเสียแล้ว มีวันดูได้แต่วันเดียว ที่จริงกรวินแนะนำสองโรง เมื่อวานนี้หาเวลาไปดูไม่ได้ เจ้าของโรงจัดการรับแขงแรง ถึงพิมพ์โปรแกรมหลังเปนอาร์มแผ่นดิน ได้ส่งเข้ามาให้ดู ทั้งตามปรกติแลที่พิมพ์พิเศษ เขาให้สมุดท้องเรื่องเล่มหนึ่งแต่ยังไม่ได้อ่าน จะเอาไว้ดูก่อน ได้ส่งแต่เพลงที่เขาให้เข้ามาด้วย เพลงนี้เปนเพลงที่ชอบใจกันมาก เพราะอ่อนหวาน ที่วินด์เซอแตรแลซอทำบ่อย ๆ

ขาไปได้ไปด้วยรถไฟใต้ดินสายใหม่ ซึ่งเขาเรียกว่า ตยูบ (ท่อ) เพราะเจาะเปนรูปกลมเหมือนท่อ ลึกลงไปกว่ารถไฟใต้ดินสายเดิม เวลาจะลงไปต้องลงลิฟต์แต่ลิฟต์นั้นโต จุคนประมาณสักยี่สิบ เปนรถไฟฟ้า มีสูบบุหรี่ได้แลไม่ได้เปนหลัง ๆ ในพวงเดียวกัน เมื่อถึงสเตชั่นแห่งใด คนที่อยู่น่ารถขานชื่อในเวลาเปิดประตู เวลาปิดประตูขานชื่อสเตชั่นน่าให้รู้ไว้ก่อน เมื่อไปที่โรงลครไม่ได้ขึ้นรถอีก เพราะทางเดินใกล้นิดเดียว ขากลับกลับด้วยรถแฮนซัมแคบ เพื่อจะอยากลองดู เพราะเมื่อคราวก่อนพ่อได้เคยขึ้น รถนี้เทียมม้าเดียวสองล้อ สารถีขึ้นไปนั่งอยู่ข้างหลังเก๋ง ใช้คล่อง แต่มีวิธีเข้าออก ต้องหันหลังเข้าไปอย่างขึ้นบุษบกพระราเชนทร์ยานฤๅบุษบกเรือกิ่ง ถ้าหันหน้าเข้าไปต้องหมุนเกะกะเปนอันขึ้นไม่เปน สบายดีที่มีกระดานบังน่าไม่เย็นขา

กลับมาถึงที่ลิเคชั่น ได้รับพระรูปกรวินส่งเติมมาให้อีกแผ่นหนึ่งกับถุงมือสองคู่ เปนตัว เอกับอี มีลายพระหัตถ์จดมาที่หลังหีบว่า "ของที่ระฦกเล็กน้อยจากอเล็กแซนดรา มิถุนายน ๑๙๐๗" พ่อมีความรำคาญเปนที่สุด ด้วยเรื่องรูปที่สัญญาว่าจะส่งไปถวาย ไม่ได้มาครั้งนี้ไม่มีอะไรเคราะห์ร้ายยิ่งกว่าเรื่องรูป เสียฤกษ์มาตั้งแต่ยางกอกแลวันไดก์ มันให้มีอันเปนไปต่าง ๆ จนกระทั่งวันนี้ยังไม่มีรูปจะแจกใครสามเดือนแล้ว เลยต้องส่งรูปที่แต่งกาวน์หมอกฎหมาย

ไปถวายเปนประกันไว้พลาง แลได้ส่งเข้าไปบางกอกด้วยบ้าง ได้ให้คุ๊กส่งกาวน์ล่วงน่าเข้าไปไว้บางกอก เพราะจะหอบไปเปนการลำบาก

เมื่อวานนี้เปนวันมหาปวารณา ได้มีโทรเลขเข้าไปถึงกรมดำรง วันนี้ได้รับตอบ ที่จริงก็นานอยู่ จำพรรษาถึงสามเดือนแล้ว

อนึ่งวันนี้มิศเตอคาแนตได้ไปพาเจ้าของหนังสือพิมพ์การเดนมาหา เรื่องที่จะจัดดอกไม้ส่งไปบางกอก เขาเขียนแบบมาให้ พ่อได้ขอให้ส่งตามที่เขาเห็นว่าจะปลูกในบางกอกได้ มีบอกตำรามาในแบบนั้นด้วย ได้ส่งเข้ามาเพื่อจะได้อ่าน

วันนี้เปนวันที่ควรจะต้องจร เพราะจะเปลี่ยนเมือง คิดถึงเปนอันมาก ยิ่งเมื่อได้เห็นลูกไม้ที่ดี ๆ ดอกไม้ที่งาม ๆ อยากจะส่งเข้าไปให้ แต่ไม่รู้จะส่งอย่างไร จนกลุ้มใจ ดึกแล้ว ขอจบเท่านั้นที จะลาไปนอน สำหรับไปพรุ่งนี้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๕

คืนที่ ๔๓

โฮเตลเดอโลเซอัง เมืองออสเตนด์

วันพฤหัศบดีที่ ๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

ตื่นขึ้นกินเข้าข้างบนสั่งงานไปพลาง จนได้เวลาก็ขึ้นรถไปสเตชั่นแชริงครอส เรื่องพระเจดีย์ที่แชริงครอส เคยเห็นรูปหมายว่าโต มาเห็นเข้าเสียใจว่าเล็ก ไม่ได้เปนแต่พ่อ เด็ก ๆ เช่นอุรุพงษ์ยังเห็นเล็กเปน หลอดครานาด กัปตันวอลเตอแคมเบ็ล มารับอยู่ที่สเตชั่นที่ลงรถ พาไปที่รถไฟ เจ้านายขุนนางทั้งไทยทั้งฝรั่ง แลนักเรียนมาส่งพร้อมกัน มิสซิสเวอนี ลอฟตัส[๑] แลผู้อื่น ล่ำลากันแล้ว ได้ออกรถมาโดเวอ อากาศมัวอีก ที่ชายเขาเปนหมอกมาก ได้ลงเรือเมล์เบลเยี่ยม ชื่อปรินเซสเคลมองติน เรือลำนี้ที่พ่อได้เคยข้ามเมื่อ ๑๐ ปีมาแล้ว เปนเรือจักรข้างเดินเร็ว ๒๒ นอต รู้สึกกระซากเซือก ๆ เหมือนลงเรือพาย แรกออกมืดมัวหนาว ที่หลังมีฝนปราย ๆ พอห่างเกาะอิงแลนด์มาหน่อยหนึ่งก็แจ่มใสมีแดด ได้ไปดูโทรเลขไม่มีสาย มีสายลวดสามสาย มีไม้ถ่าง โยงจากเสาน่าไปเสาท้าย มีอีกสามสายโยงลงมาเข้าเครื่อง เครื่องนั้นก็คล้ายโทรเลขบก จะอธิบายก็ดูไม่มีท่าที่จะเข้าใจได้อย่างไร เพราะอ้ายเครื่องนั้นจะดูที่ไหนก็ดูได้ แต่ข้อที่ไฟฟ้ามันเดินแล่นอย่างไรไปในอากาศ พ่ออธิบายไม่ได้ เปนแต่พอที่ว่าได้ทดลองมีโทรเลขเท่านั้น

---

๑ มิศเตอลอฟตัส บุตรพระนิเทศชลธี เดิมอยู่ในกรุงเทพ ฯ แล้วไปรับราชการที่สถานทูตณกรุงลอนดอน

เจ้าพนักงานในเรือนอยู่ข้างเชื่อเฟื่อมาก แต่งโต๊ะถึงกับมีคำให้พรแลมีของขวัญใหม่ ซึ่งได้ส่งเข้ามาให้ดู เรือมาถึงท่าเมืองออสเตนด์เวลา ๒ ทุ่ม ที่ชายเขื่อนได้ทำการเปลี่ยนแปลงใหม่มากจนจำไม่ได้ บ้านเรือนติดกันขึ้นมาตั้งแต่ชายเขื่อนจนถึงหลังคัวซาล (ที่ประชุมฤๅย่อน) ต่อมาถึงคัวซาลจึงจำได้ แต่ถึงจำได้เช่นนั้นรูปพรรณก็เปลี่ยนแปลงไปหมด คงที่อยู่แต่แถวโฮเตลแลริมทเล เมืองออสเตนด์ใหญ่โตขึ้นในระหว่างสิบปีนี้หลายเท่า แต่ก่อนเดินออกไปหลังคัวซาลหน่อยหนึ่งก็เห็นที่เปล่า เดี๋ยวนี้เปนตึกเต็มไปทั้งนั้น แต่เวลาจวนมืดเสียแล้วแลหิวเข้าเต็มที จึงได้ขึ้นไปโฮเตลแลกินเข้า โฮเตลนี้ไม่ใช่ที่เคยอยู่แต่ก่อน แต่ก่อนเคยอยู่โฮเตลคอนติเนนตัล เคียงกันกับโฮเตลนี้เวลานี้กำลังซ่อม โฮเตลนี้เรียกเตโลเซียง เปนที่สบายดีเหมือนกัน อาหารก็ดี เว้นไว้แต่ไม่ได้กินหอยนางรม เมืองออสเตนด์แลเมืองบรัสเซลส์เปนที่วิเศษด้วยหอยนางรม แต่ครั้นเมื่อถามถึง เขาว่ากินไม่ได้ไม่ใช่ฤดู ถ้ากินผิดฤดูก็เจ็บ

พระยาวิสูตร์ มิสเตอจานซอ มารับที่นี่ หม่อมชาติแลหลวงภูวนารถมาหา ได้ลงไปรับในเรือด้วย ชาวเมืองนี้ที่ลงไปรับในเรือแลที่ท่า คือแมร์ ได้เชิญให้ไปโฮเตลเดอวิลพรุ่งนี้ด้วย มองสิเออโรลัง ลูกเจ้าพระยาอภัยราชา กงสุลที่ออสเตนด์ มองสิเออซเลสเซอ มองสิเออโยตัวร์ซึ่งลาออกมาบ้าน พวกนี้มากินเข้าด้วยที่โฮเตล

กินเข้าแล้วเดินไปที่คัวซาล ซึ่งอยู่ใกล้โฮเตล ท่าทางขึ้นลงแปลกไปกว่าแต่ก่อน ลั่นกุญแจด้วย ต้องไปเรียกกุญแจอยู่สักครู่หนึ่งหมายว่าเขาปิด แต่ที่แท้ไม่ได้ปิด เข้าไปในห้องกลางของคัวซาล แต่งงดงามขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก รีเปนรูปไข่ กว้างใหญ่ ในห้องกลางจุคนนั่งได้ถึงหมื่นห้าพันคน มีแกละรีรอบ หลังแกละรีเปนเฉลียงออกไปอีกชั้นหนึ่งกว้าง แต่แกละรีนั้นไม่รอบ เว้นด้านรีอยู่ด้านหนึ่งเปนยกพื้นสำหรับออเคสตรา มีคนตรีถึงร้อยห้าสิบคน มีออเคนอยู่

เบื้องหลังที่ด้านริมตรงออเคสตราข้ามมีเพดานแดงแลเก้าอี้ทองสำหรับเจ้าแผ่นดินต่างประเทศนั่ง ส่วนเจ้าแผ่นดินเบลเยียมเองนั้นมีที่ประทับที่ด้านสกัดมีฝากระจกกั้นมิดชิด ไม่ได้ออกไปอยู่ที่เล่าเต๊งเหมือนคนอื่น ในพื้นห้องนั้นตั้งโต๊ะเก้าอี้เปนหย่อม ๆ สูบบุหรี่ได้ เพราะเดียวสูงเปนวัดพระเชตุพน ที่เพดานมีรูปเขียนแลเห็นเปนรูปตั้งได้จริง ๆ มีรูปซาออฟเปอเซียแลเจ้าแขกมายืนอยู่ในหมู่นั้นด้วย เพราะซาออฟเปอเซียโปรดมาก มาหลงอยู่เมืองออสเตนสักเดือนหนึ่ง เจ้านายแลคนต่างประเทศก็มาแต่ทิศานุทิศ เวลานี้ยังไม่ถึงฤดู เปนแต่เริ่มตั้งต้นกำหนดฤดูกาลวันที่ ๑ เดือนกรกฎาคม มีเวลาหยุดยืดห้าเดือน คือเดือนมกราคม, กุมภาพันธ์, มีนาคม, เมษายน, พฤษภาคม, มิถุนายนเปนเริ่มเปิด คนประชุมเต็มเดือนกรกฎาคม

เมื่อก่อนสิบปีนั้นมีเล่นเบี้ยในห้องกลางทำนองมอนติกาโล เวลานั้นเปนของเจ้าแผ่นดิน แต่ถูกฟ้องร้องติเตียนกันมากว่าตั้งบ่อน จึงได้เลิก เปลี่ยนเปนขายของ เมื่อชี่พ่อมาได้เคยเข้าไปซื้อของเปนส่วนแชริตี้ ให้เงินมาก ๆ แล้วได้ของมาสิ่งหนึ่ง เด็กหายหมือแก้วที่ตั้งอยู่ในห้องเขียว เปนของพ่อได้รางวัลจากคัวซาลนี้ พ่อยังสะเมอว่าไม่มีการเล่นเบี้ย แต่ครั้นไจทยขึ้น ไตเรกเตอเขาบอกว่ายังมี แต่จะขอพาไปดูได้เฉภาะพ่อคนเดียว บริพัตรอ้อนวอนหลคเข้าไปได้อีกคนหนึ่ง เปนสองคนด้วยกันเท่านั้น ส่วนที่เล่นเบี้ยนี้ทำขึ้นใหม่ทั้งหลังต่อไปจากคัวซาลเก่า เปนทางลับเดินเข้าไปทางข้างใน มีผู้ตรวจตัวสกัดอยู่ในหลังที่ต่อกัน เมื่อไปพ้นจากผู้ที่ตรวจตัวนั้นแล้วก็เข้าไปในห้องที่สำหรับเล่นเบี้ยตอนข้างริมถนนเปนกระโจมกลม มีช่องแหวะกลาง มีอัฒจันท์ลง พนักรอบวงกลมแลราวบันไดลูกมหวดหล่อด้วยทองแดงประกอบศิลา ฝาผนังประกอบศิลา เสาโคมหล่อเปนหน้าเทวรูปงาม มีเพ็องระย้าไฟและระย้าที่แขวนถ้ำไหลทองแกมแก้วสูงใหญ่งดงาม ในนั้นตั้งโต๊ะเล่นไพ่บักการา ๕ โต๊ะ สกา ๑ โต๊ะ

หมากรุก ๑ โต๊ะ เล่นหมุนลูกบาต อีดำอีแดง อย่างมอนติกาโลโต๊ะหนึ่ง มีคนเล่นอยู่สักสองร้อยได้ เขาว่าเวลานี้ยังน้อย ถ้าถึงเดือนกรกฎาคม ตั้งโต๊ะเต็มหลามออกไปจนรอบกระโรมกลม ข้อที่ห้ามปรามไม่ให้ใครเข้านั้น เพราะเปนคลับอันหนึ่งซึ่งมีเมมเบอประมาณสองหมื่นคน เมมเบอคนหนึ่งต้องเสียเงินปีละ ๒๐ แฟรงก์ เปนการผูกขาดจากรัฐบาลเมืองนี้ เสียเงินให้แก่รัฐบาลปีละล้านแฟรงก์แต่ชั่วค่าปีอื่น ยังค่าที่อาบน้ำที่หาดทรายตามแถบน่าโฮเตล แลการแข่งขัน การเล่นลตร รวมด้วยกันอีกล้านแฟรงก์ เปนปีละสองล้านแฟรงก์ มีบาร์ใหญ่ตั้งอยู่ข้างใน ไดเรกเตอเชิญให้ไปกินน้ำ แปลว่าแชมเปนซ์

มีห้องเล็กเชอห้องหนึ่ง มีสมุดหนังสือต่าง ๆ ทุกอย่าง เปนเอกสหิบิเชนหนังสือ แลหนังสือพิมพ์ยรรคาที่มีในโลกเกี่ยวรวบรวมมาอ่านได้หมดเกือบจะไม่มีเว้น ฝาตัวซาลูนเปนสองชั้น เปนกระจกทั้งสองชั้น ช่องหนึ่งกว้างประมาณสามวา ถ้าน่าหนาวเปนฝากระจกปิดสองชั้น เปิดประตูเข้าออกได้ แต่ถ้าน่าร้อน ปิดบานประตูเสีย หมุนดวงที่พื้นเลื่อนฝานั้นลงไปในพื้นชั้นต่ำทั้งแผ่น สูงประมาณ ๘ ศอก กว้างประมาณ ๓ วา ลงไปจมอยู่เงียบเงียบพอเสมอพื้น กลายเหมือนอย่างกับเปนโรงเสาลอยไม่มีฝา หลังใหญ่เหลือที่จะนึกเดา มีห้องเต้นรำต่อเข้าไปข้างหลัง พอเวลาคอนเสิตจบ ฝาประจันห้องเลื่อนหายลงไปในพื้น เห็นห้องเต้นรำกว้างยาวใหญ่แต่งงามหรูเปนที่สุด เขาอวดว่าออเคสตราที่ไหนจะใหญ่เท่านี้ไม่มีในโลก ตัวซาลที่ไหนจะจัดดีเท่าที่นี่ไม่มี ที่ว่านี้เห็นจริง ที่ซึ่งควรจะเทียบได้ คือมอนติกาโล แต่มอนติกาโลเปนอย่างเก่า หนา ๆ หนัก ๆ ออเคสตรานั้นเปนไม่มีสู้ได้แน่ แต่ที่นี่เปนอย่างใหม่แท้ แลดูแบบบางโปร่ง เปนสิ่งซึ่งควรจะดูแลพิศวง

ลงทางชั้นต่ำ แล้วเดินออกทางสวนหลังตัวซาล มีน้ำพุซึ่งเปนเสาศิลาสี่มีตุ๊กตายืนอยู่บนปลายเสา น้ำพุขึ้นไปสูงสล้าย แปลกจากที่อื่นหมด เดินออกไป

ที่ถนน ในหว่างถนนหลังตัวซาล มีเสาสำหรับจุดไฟให้สว่าง เปนอิลลูมิเนชั่น จุดไฟเดือนละสองครั้ง ติดสายไฟฟ้าแลดวงไฟไว้เสร็จแล้ว เขาชักชวนจะให้อยู่ดู แต่พ่ออยู่ไม่ได้ เขาจึงรับว่าจะมีคอนเสิตให้เวลาพรุ่งนี้ แลจะให้ลงเกวียนไปที่อาบน้ำทั้งดูโรงลครด้วย เดินมาตามถนนอ้อมมาข้างตัวซาลขึ้นทางริมทเล มาตามน่าโฮเตล แล้วแวะขึ้นโฮเตล โฮเตลตามแถบนี้ ถ้ามาด้วยรถต้องเข้าทางหลังโฮเตล เพราะข้างน่าโฮเตลเขาลาดกระเบื้องเปนที่คนเดินเล่นกว้างใหญ่ ลงไปจนถึงเขื่อนริมทเล ถัดเขื่อนลงไปก็เปนหาดทราย เวลาน้ำแห้งๆ ลงไปในทเลได้สักครึ่งไมล์ เหตุฉนั้นจึงได้เปนที่อาบน้ำดี เพราะน้ำไม่ลึกออกไปจากฝั่งไกลเท่าใดก็ไปได้ เวลานี้ยังเงียบอยู่มาก ถ้าเวลาฤดูที่เคยมาเห็นแต่ก่อนคนอาบน้ำในทเลตั้งพันตั้งหมื่น ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ไม่ใช่แต่อาบน้ำ มีขายของเปนของกินของเล่น เครื่องขุดเครื่องตักทราย, ธง, ทิว, เด็ก ๆ เล่นกันเกรียวกราวตลอดแลสุดสายตา ที่บนเขื่อนคนก็เดินไปมาสับสนเต็มเกลื่อนกลาดไป น่าโฮเตลเหล่านี้มีลาดฟ้ากว้าง ๆ กั้นด้วยราวเปนตอน ๆ ตามน่าห้อง ห้องของใครก็ออกไปเล่นที่น่าห้อง แลดูคนเดินไปมาน่าโฮเตล แลดูคนเล่นในหาดคนที่อยู่ในหาดก็แลกลับขึ้นมาดูได้ทั้งสองชั้น คนที่อยู่กลางก็แลได้ทั้งบนทั้งล่าง เปนที่ซึ่งเขามักห้ามไม่ให้เด็กหนุ่มมาเที่ยวเพราะมีเครื่องล่อที่จะให้เสียคนได้มาก ทั้งผู้หญิงแลเหล้าแลเล่นเบี้ยบริบูรณ์ทุกอย่างอยู่ในที่นี้ แต่อากาศดีรู้สึกได้ชัดว่าเปลี่ยนเปนอากาศเมืองฝรั่งเศส เบาแลโปร่งผิดกันกับในลอนดอนจริง ๆ ที่นั้นมันรู้สึกหนัก, ขุ่น, ชื้น, ถ้าอยู่เกิน ๗ วันน่ากลัวจะเจ็บ

ลืมกล่าวถึงทุนที่ลงทำโรงบ่อนหลังเดียวนี้ สิ้นเงินเจ็ดล้านแฟรงก์ แต่ชั่วบันไดกลมที่เสามหวดหล่อด้วยทองแดงนั้น สิ้นเงินถึงสามแสนแฟรงก์ โฮเตลนี้อยู่ริมทเลห่างสักสองเส้นสามเส้น แต่ไม่ได้ยินเสียงคลื่นเลย เพราะน่าต่างเปนกระจกสองชั้น เงียบสบายดี

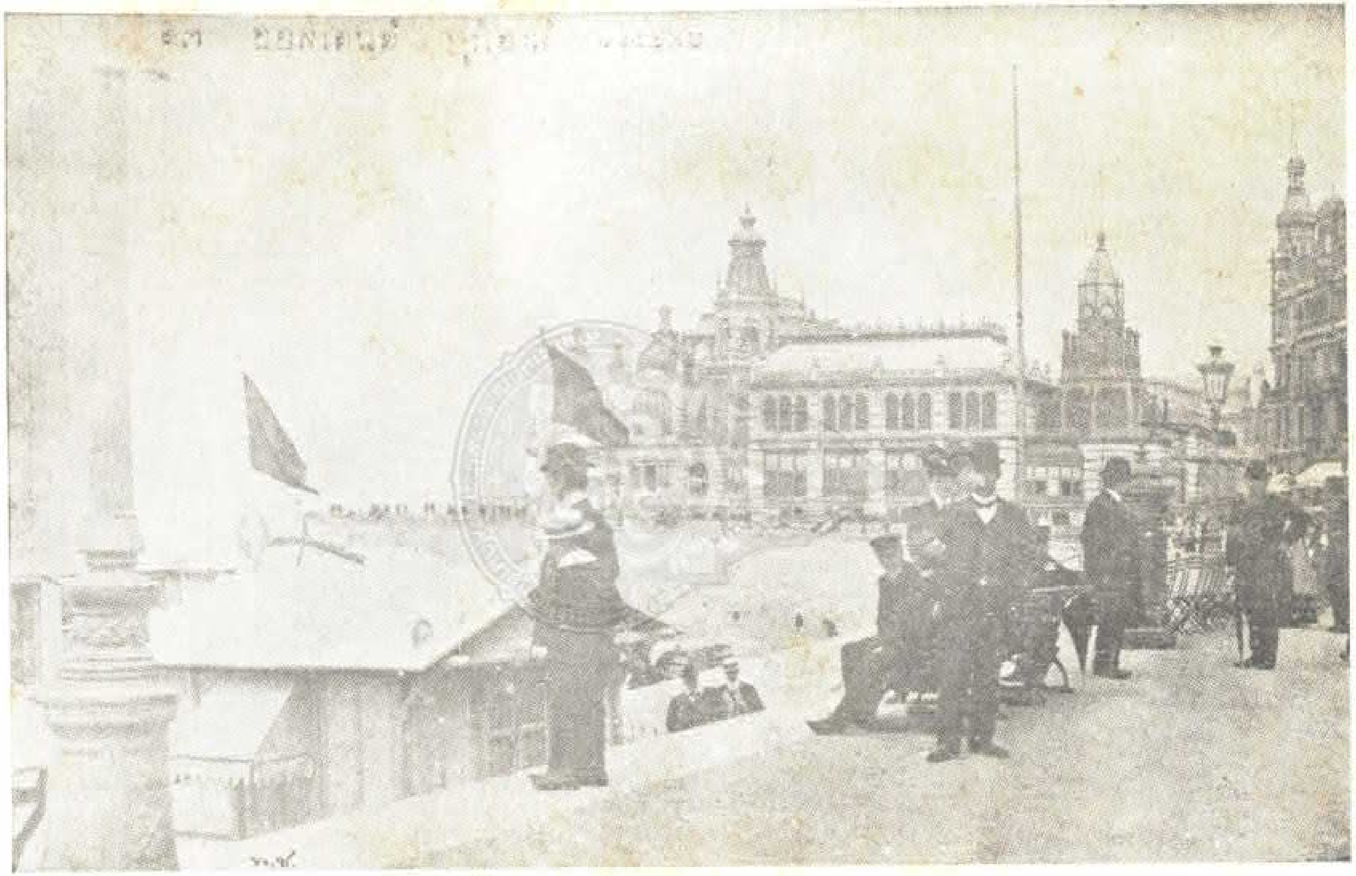

รูปทรงถ่ายที่เมืองออสเตนด

คืนที่ ๖๔

วันศุกร์ที่ ๒๘ มิถุนายน

เวลาเช้า ๕ โมงไปโฮเตลเดอวิลตามคำเชิญของแมร์ โฮเตลเดอวิลนี้เปนที่เก่าสำหรับเมืองออสเตนด์มาประมาณ ๑๐๐ ปี ตั้งอยู่หลังสนามสี่เหลี่ยม ซึ่งมีตึกค้าขายล้อมอยู่รอบ ทำขึ้นใหม่บางส่วน มีรูปภาพที่ย้ายมาจากวัดเปนของเก่าสามแผ่น นอกนั้นเปนรูปใหม่ ๆ ที่เขาคิดจะเก็บรวบรวม ยังไม่สู้มากนัก มีออฟฟิศแมร์แลน่าที่ต่าง ๆ พูดกันได้ด้วยโทรศัพท์ แมร์รับรองอยู่ในที่นั้น ออกจากโฮเตลเดอวิลเลยไปเที่ยวดูถนนต่าง ๆ ทั่วทั้งเมือง ซึ่งไม่สู้กินเวลามากนัก แต่กระนั้นก็โตขึ้นกว่าแต่ก่อนเปนอันมาก มีพลเมืองอยู่ประจำถึงสี่หมื่นแล้ว แต่คนต่างประเทศที่จรมาปีละมาก ๆ เพราะฉนั้นทุกถนนมีโฮเตลมีเรสเตอรองต์ติด ๆ กันไปหมด ถ้าจะกล่าวว่าเปนโฮเตลไปทั้งเมืองก็ได้ วังเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเจ้าของเรียกว่า หัต แปลว่ากระท่อม ต่อออกมาใหม่อีกตอนหนึ่ง มีตพานเดินถึงกัน ยังมีท่าทางที่จะขยายโตออกไปได้อีก ทั้งเมืองทั้งวัง

กลับโฮเตล ม. มาร์เก ขุนพัฒบ่อนเมืองนี้ มาพาลงไปดูที่อาบน้ำที่หาดทรายน่าโฮเตล เขาให้ลงในเกวียนที่อาบน้ำ ที่รูปร่างเหมือนกุฎีนกขุนทองติดลูกล้อ ในนั้นมีที่ล้างหน้า มีขอสำหรับห้อยผ้าติดอยู่ตามฝา ฝานั้นใช้ผ้าเข้ากรอบเปนแผง เขียนลวดลายปักทอง มีน่าต่างก็เหมือนน่าต่างกรงนก รถนี้เทียมม้าลากลงไปในทเล หันข้างที่มีบันไดลงไปข้างน้ำ พอน้ำท่วมเชิงบันได มีคนเล่นน้ำอยู่ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ได้ถ่ายรูปจากที่นั้น เขาเล่นกันได้หน้าเฉยตาเฉยดูไม่หนาว แต่ถ้าเราลงไปบ้างเห็นจะโทษถึงเปนตะคริว นึกดูก็ชอบกล เครื่องแต่งตัวอาบน้ำของผู้หญิงฝรั่ง ช่างจะแนบเนียนแก่ตัวเกินไปจนนึกออกน่าอาย สงสัยนักว่าถ้าผู้หญิงเราจะให้แต่งเช่นนั้นจะยอมฤๅไม่ ใช่ว่าจะยกย่องว่าของเราแต่ง

ดีกว่า ถ้าอยู่ปรกติฝรั่งเขาแน่นหนาดีกว่า แต่เวลาอาบน้ำให้สงไสยว่าไทยเราจะดีกว่า การอาบน้ำที่บาเดนบาเดนช่างกวดขันเสียนี่กระไร ผู้หญิงต้องแยกอาบแห่งหนึ่ง ผู้ชายต้องแยกอาบแห่งหนึ่ง แต่จะเดินผ่านไปข้างน่าที่อาบน้ำผู้หญิงยังต้องห้าม ทั้งที่มีฝากั้น ครั้นถึงเวลาจับยทจะเล่นน้ำทเลขึ้นมาทั้งผู้หญิงผู้ชายเด็กผู้ใหญ่ลงไปเล่นด้วยกันได้ตั้งหมื่นตั้งพัน สวมกางเกงยืดติดกับเสื้อตัวเดียว เปนว่าไม่น่าอับน่าอายฤๅไม่หยาบคายอันใด แต่โดยมากอาบอยู่ไม่ช้าเท่าใดก็เข้ากุฎีติดประตู แล้วกระตุกห่วงข้างหลัง ลูกกลม ๆ ทำด้วยนิกเกลยื่นขึ้นมาข้างท้ายรถ พอเจ้าน่าที่เห็นก็ไขกองเรียกม้าลงมาเทียมรถลากกลับขึ้นไป ฤดูนี้ยังไม่ถึงเวลาคนชุม กำหนดต่อเดือนน่าจึงจะได้เห็นคนอาบมากเช่นกล่าวมาแล้ว ขึ้นจากที่นั้นเขาพาไปรอบตัวซาลด้านข้างริมทเล แวะร้านเสื้อผ้าสำหรับอาบน้ำ ได้ซื้อเครื่องแต่งตัวผู้หญิงอาบน้ำ อย่างดีที่เรียบร้อยสำรับหนึ่งส่งเข้ามาให้ดู แล้วเขาพาไปร้านเครื่องเพ็ชร์ หน้าตานั้นสมแจก มีลักษณบริบูรณ์ทุกอย่าง อะไร ๆ ก็ได้หมด เว้นไว้แต่ไม่แจก อตร้องแจกกันไม่ใคร่จะได้ เครื่องเพ็ชร์ที่นี่ราคาอยู่ข้างจะแพงแลมีของดี ๆ มาก เพราะเคยขายซาออฟเปอเซียแลเจ้าแขกเสมอ ซาออฟเปอเซียซื้อร้านนี้ถึงสองหมื่นปอนด์ เจ้าพวกร้าน ๆ เหล่านี้อยู่ข้างคุ้นเคยกับผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ มาก อย่างเช่นร้านกอก ที่ขายเครื่องเพ็ชร์ที่บาเดนบาเดนแลแฟรงก์เฟิตนั้น เมื่อพ่อไปวินด์เซอยังถามถึงกันในโต๊ะกินเข้าเจ้านาย แกรนด์ดุ๊กออฟเฮสสรรเสริญว่าเปนที่หนึ่งในคอนติเนนต์ ตาแก่ที่เล่นตลกก็ชอบกันหมดทุกคนจนถึงเอดเวอด แกเล่นตลกให้แล้วทุกคนเล่าเหมือนกันทั้งนั้น ร้านเครื่องเพ็ชร์ร้านนี้ก็เก่งอย่างเดียวกัน แต่พ่อไม่ได้ซื้ออะไรมาก เดินวนกลับมาทางหลังตัวซาลไปกินเข้ากลางวันที่โฮเตล

รูปทรงถ่ายที่ประสมกุ้งเมืองออสเตนด์

กินเข้าแล้วไปดูที่เลี้ยงหอยนางรมของ ม. สตรัคเค ซึ่งเปนผู้จัดการเลี้ยง เมื่อข้ามทเลมา ทางที่ไปต้องผ่านท่าใหม่ ซึ่งขยายท่าเรือกว้างขวางใหญ่โตมาก มีตพานใหญ่อย่างงดงาม ที่ตั้งนั้นอยู่ใกล้ทเลตอนข้างขยายเมืองออกไปใหม่ ขุดสระลึกลงไปเสมอระดับน้ำทเล แล้วก่อเขื่อนเหมือนสระคั่นเปนสองตอน ในห้องสระนั้นคั่นเปนห้อง ๆ สระละห้าตอนหกตอน ก่อด้วยอิฐแผ่นเดียว เปนที่สำหรับไว้หอย ที่คั่นเปนห้อง ๆ ไปเช่นนั้น เพื่อจะได้ถ่ายหอยเปลี่ยนไปไว้วันละห้อง ๆ ชำระห้องเดิมให้สอาด ถ้าทิ้งไว้แห่งเดียวไม่ย้ายตะใคร่น้ำจับ หอยดำไปไม่งาม น้ำที่เลี้ยงนั้นต้องระวังตรวจให้มีส่วนน้ำเค็มแลน้ำจืดได้ขนาดประมาณว่าน้ำเค็มสองส่วนน้ำจืดส่วนหนึ่ง ถ้าน้ำเค็มไม่พอ ฤๅเค็มจัดเกินไปก็ไม่ได้ เวลาเมื่อเปลี่ยนหอยไปลงรางแล้วเสร็จไขน้ำให้เต็มลึกประมาณสัก ๘ ศอก น้ำนั้นไขออกเวลาน้ำลง ไขเข้าเวลาน้ำขึ้น แต่หอยไม่ใช่หอยที่นี่ ต้องไปหามาแต่อิงค์แลนด์ เอามาเลี้ยงไว้ประมาณสัก ๗ เดือน โตขึ้นไม่มากแต่เนื้อภายในอ้วนเต็มบริบูรณ์ สีงาม รสดี เปลือกขาวสอาด แต่จะผสมไม่สำเร็จ เหตุด้วยน้ำหนาวหนาวมากเกินไป หอยที่นี่กินได้อยู่แต่ในเวลา ๕ เดือน ถ้าพ้นจาก ๕ เดือนไปเปนเวลาที่ผสม กินเข้าไปมักเจ็บ อาหารไม่ได้ให้กินอะไรเลย นอกจากน้ำเค็มกับน้ำจืดปนกัน ถ้าถูกส่วนดีเนื้อก็ดี. ถ้าผิดส่วนเนื้อก็ไม่ดี ไม่ใช่เปนที่ผสมหอย เปนที่เก็บหอยมาเลี้ยงไว้สำหรับส่งตลาดในยุโรปทั่วไป เหมือนพวกญวนเลี้ยงปลาเทโพไว้ขายในบางกอกฉนั้น

ในที่นี้แห่งเดียวกัน นอกเขื่อนที่กั้นไว้เปนที่ขังน้ำเค็ม เขาทำกรงมีไม้แม่สดึงลอยไว้ในน้ำ สำหรับเลี้ยงกุ้งลอบสเตอ มีสองอย่าง อย่างหนึ่งตัวสีน้ำเงิน อีกอย่างหนึ่งพื้นแดงประเหลืองเปนขน ๆ อย่างแรกกินดีกว่าอย่างหลัง เวลาจะเอาขึ้นมาดูเอาขอเกี่ยวเข้ามาที่ตรงใต้รอก แล้วสับห่วงสายโซ่ซึ่งติดอยู่กับแม่สดึงขึ้นกว้านขึ้นมา คนลงไปจับในกรงนั้น ดูไม่ดุไม่ดิ้นอันใด ก้ามมีก็ไม่เห็นใช้

ไม่เห็นอ้าก้ามอย่างเวลาที่จับปู อาหารที่ให้กินนั้นปลาสดชิ้นละโต ๆ อย่างเช่นเรา เห็นในแอควาเรียม กุ้งนี้ก็ไม่ได้ผสมอีก ไปจับมาเลี้ยงจากฝั่งทเลนอรเว เจ้าของว่าจะส่งไปให้ในรถไฟ ออกจะเปนอุทิศมังษะ กุ้งนี้ลอกคราบเหมือนกุ้งทั้งปวง แต่เพราะเขาเลี้ยงไว้ ลากขึ้นมาดูได้เสมอ ๆ จึงได้พบร่างที่ลอกคราบ แลรู้วิธีลอกคราบโดยถ้วนถี่ เมื่อจวนจะลอกคราบนั้นรู้สึกว่ามันอดอัดแลแข็ง ด้วยเหตุว่าตัวโตขึ้นคับคราบ เปนเช่นนั้นอยู่ประมาณสักเดือนหนึ่ง แต่เวลาที่จะลอกนั้น ตัวภายในออกทางคอต่อ ถอนออกมาได้หมดทั้งก้ามแลตีนแลตัว ดูน่าอัศจรรย์จริง ๆ เวลาที่ออกจากคราบนั้นประมาณสัก ๕ ชั่วโมงเปนแล้ว เมื่อออกมาแล้วนิ่มเปลี้ยอยู่สิบห้าวันคราบจึงแข็ง คราบนั้นเขาเก็บไว้ มาให้ดูจับเล่นได้ โปร่งเบาโหยงทีเดียว ตามปรกติลอกคราบปีละครั้ง ถ้าหากว่าตัวที่แข็งแรงจริง ๆ ลอกสองครั้งก็มี

กลับมาตามเวลาที่นัดไว้กับขุนพัฒ เขาจะมีคอนเสิตให้ฟังในคัวซาล แต่ครั้นเมื่อมาถึงโฮเตลไม่พบใครสักคน ไปเที่ยวกันหมด พบแต่มองสิเออโรลองกับกงสุล จึงไปกันแต่กับเจ้านาย แลมองสิเออโรลองเปนราชองครักษ์ เดินไปที่คัวซาล เขาให้ขึ้นไปนั่งที่แกลละรีซึ่งเปนที่เจ้าแผ่นดินต่างประเทศนั่ง พอไปถึงก็ทำเพลงสรรเสริญบารมี ทำคีนแลมีสร้อยต่อท้าย แล้วทำเพลงอื่น ๆ ต่อไปอีกห้าเพลง ในห้าเพลงนั้นมีเข้าออเคนเพลงหนึ่ง แล้วแถมคอรอเนชั่นมาชอีกเพลงหนึ่ง ลงท้ายสรรเสริญบารมี พ่อก็ไม่ได้เปนนักเลงดนตรี แต่ฟังซ่างเพราะเพลิดเพลินใจจริง ๆ มีคนที่ทำดุริยางค์ดนตรีนั้นหมดด้วยกันร้อยห้าสิบคน มีแตรขลุ่ยประมาณสักหกเท่านั้น ซ้ำปี่ นอกนั้นซอทั้งสิ้น คนที่มาเล่นนั้นเปนอาติสต์ชาติต่าง ๆ ตั้งแต่รัสเซียนเปนต้น ล้วนแต่เปนคนมีชื่อเสียงทั้งนั้น ลงมือซ้อมมาแต่เดือนเมษายน เล่น ๓ เดือน ลงมือตั้งแต่เดือนกรกฎาคมไปจนตุลาคม เวลากลางวันบ่าย ๒ โมงเล่นวงย่อม เวลาค่ำเล่นวงใหญ่ นี่เขาเลื่อนมาบ่าย ๔ โมงแลเล่นวงใหญ่ เพราะพ่อไม่มีเวลาจะอยู่จนกลางคืนมีเลี้ยง

น้ำชาด้วย กลับจากนั้นบ่าย ๔ โมงเลยเที่ยวเดินเกะกะต่อไปอีกเพราะยังมีเวลา อากาศก็แจ่มใสดี ไม่ร้อนไม่หนาว พอสบาย

เวลาบ่ายนี้มีเด็ก ๆ ลงไปเล่นหาดทรายมาก แต่ร้านที่หาดยังไม่ออก เพราะยังไม่ถึงฤดู ของยังอยู่ตามร้านบนบก จึ่งไปเที่ยวดูร้านบนบก ของที่สำหรับขายในเวลาฤดูเปนลักษณอย่างเขาเล่นขึ้นพระบาทฤๅแฟร์วัดเบญจมบพิตร แต่เปลี่ยนสับเยกต์ไปตามลักษณ คือมีถุงผ้าโปร่งสีเขียวสีแดงกรอกหอยต่าง ๆ หอยเขียนหรือซ้อนเรือ หอยแกะเปนรูป หอยประดับหีบ ประดับภาชนต่าง ๆ นับไม่ถ้วน เย็บขัดผ้ากองโต ๆ เครื่องหอยมุกต่าง ๆ ตลอดไปจนเครื่องมุก เปนถาดแลกระจกเงาเปนต้น ของเด็กเล่น เรือแลเครื่องตักเครื่องเททรายของต่าง ๆ รูปตั้งแต่รูปเขียนรูปถ่ายจนโปสต์กาด เรื่องชายทเลแลที่ซึ่งงามในเมืองนี้แลอะไร ๆ อื่น ๆ รวบรวมความว่า เปนของซึ่งทำขึ้นเฉภาะสำหรับตำบลนี้ แลสำหรับฤดูนี้ หาที่สุดมิได้ ส่วนในถนนซึ่งเปนทางขึ้นแต่ท่าเรือ มีประตูป่าประดับใบไม้แล้วปักเสาธง ถนนละหกสายบ้างสี่สายบ้าง เสาทาแดงเปนธงห้อย ปลิวไสวไปทุกทาง ถนนเก่า ๆ เปนถนนแคบ เปนที่ซึ่งร้านตั้ง ถนนใหม่ ๆ ที่ใหญ่ ๆ ไม่มีร้าน แลดูเปนการนักขัตฤกษ์ทั่วไปทั้งเมือง เว้นแต่เปนการเริ่ม ยังไม่ถึงเวลางานแท้ เวลาค่ำจวนทุ่มหนึ่งเปนเวลารถไฟออก ได้ไปที่สเตชั่น พวกที่รับมาส่งหมด เว้นไว้แต่หม่อมชาติแลหลวงภูวนารถกลับไปเสียแต่วานนี้ กับลืมพูดถึงมิสซิสเกิกแปตริกลูกสาวเจ้าพระยาอภัยราชาลงมาจากบรัสเซลส์วันนี้ พาลูกมาหา หน้าตาไม่มีเค้าเกิกแปตริกเลย ไปเหมือนเจ้าพระยาอภัยราชา ถึงมองสิเออโรลองลูกชายแลเห็นเข้าก็รู้ ไม่ต้องมีใครบอกว่าเปนลูกเจ้าพระยาอภัยราชา แต่ลูกสาวเล็กของเจ้าพระยาอภัยราชาคนหนึ่งกับหลานหญิงเขียลงมาไม่ได้ เห็นพวกนี้เข้าช่างคิดถึงเจ้าพระยาอภัยราชาจริง ๆ มองสิเออโรลองเปนคนมีอัชฌาไศรยแลฉลาดรอบคอบดีมาก เวลาไปคัวซาลด้วยกันสองคราว

เห็นได้ว่าเปนคนมีไหวพริบระวังน่าระวังหลังเหมือนเจ้าพระยาอภัยราชา

วันนี้เปนวันที่นอนรถไฟครั้งแรก นึกว่าดีร้ายจะไม่หลับยังรุ่ง ระยะทางแต่เมืองออสเตนด์ไปแฮมเบิคไกลมาก จะไปพักที่ไหนกลางทางก็ไม่มีที่ซึ่งน่าจะพัก ถ้าจะไปเวลากลางวันไม่นอนก็นั่งเบื่อไม่มีอะไรจะดู จึงตกลงเปนไปกลางคืน แต่ไม่เปนเช่นคาด อาลเบอสแกแกล้งปิดไม่ให้รู้ ปล่อยให้บ่นไปว่าจะนอนไม่หลับ แต่ที่แท้แกทำขาไม้มาต่อเก้าอี้เปนเตียงนอนได้ถนัด เอาที่นอนขึ้นไปปูให้นอนเหมือนในเรือน เว้นแต่อยู่ข้างจะยุบกลางอยู่สักหน่อย นอนจวนจะหลับ รถมันสั่นปลุกอยู่เสมอ ๆ แต่เมื่อง่วงหนักเข้าก็หลับไปเอง ไม่สบายเหมือนอยู่เรือนนั้นเปนธรรมดา

คืนที่ ๔๕

วันเสาร์ที่ ๒๙ มิถุนายน

เวลาเกิดเลื่อนอีก หมุนนาฬิกาไปเสียชั่วโมงหนึ่งเปนเหมาะกันพอดี ด้วยเข้าในเยอรมนี ใช้เวลาเซนตรัลยุโรป ถ้าตามนาฬิกาเดิมเวลา ๓ โมง แต่ที่นี่เช้า ๔ โมง มาถึงแฮมเบิคมืดคลุ้มเปนฝนตกพรำเรื่อยไป คราวก่อนมาก็เช่นนี้ฤามากกว่านี้ มาดีนขีกกินแปก ลูกปอลขีกกินแปกเปนกงสุล อยู่ข้างจะเปนคนเรียบร้อยดีมาก แวะดูของที่เขาเอาไปตั้งเรียบเรียงขึ้นไว้อย่างเอกสหิบิเชน มีทั้งเครื่องหนังและรูปหล่อรูปเขียนเครื่องถ้วยเครื่องแก้ว สิ่งละอันพรรณละน้อย ไม่ใช่เอกสหิบิเชนเอารางวัล เปนโชรูมตั้งของสารพัด

ทุกอย่างเปนตัวอย่าง เมื่อต้องการอะไรเรียกอีกได้ เขามีห้างอยู่ต่างหาก คิดจะเล่นเครื่องหนังอย่างแต่ก่อน สั่งให้ทำ เพราะเขามีบัตรตราอะไรอยู่พร้อมทุกอย่างแล้ว ซื้อรูปภาพแผ่นหนึ่ง ดูร้านเพ็ชร์แห่งหนึ่ง แต่ไม่ได้ซื้ออะไร เลยมาโฮเตลซัมเบอเคอฮอฟทีเดียว

เบอโกมาสเตอมาเยี่ยม แล้วไปเยี่ยมตอบที่ราชเฮาส์ ราชเฮาส์หลังนี้แต่ก่อนยังไม่มี ทำแล้วใหม่เรี่ยม ออกจากราชเฮาส์ขึ้รถไปรอบเล้กอาลสเตอ (เปนห้วงน้ำใหญ่เช่นทเลสาบ) แต่รถโมเตอคาร์เดินไม่เท่าไร ด้วยทางเพียง ๘ กิโลเมเตอเท่านั้น พอแลเห็นแดดเรื่อ ๆ ในเวลาเช้า ๕ โมง ประมาณสักชั่วโมงหนึ่งก็หุบมืดลงไป ฝนตกพรำเรื่อยไม่มีเวลาหยุดเลย ไม่ใช่แต่พึ่งตกวันนี้ ตกเช่นนี้มา ๑๕ วันแล้ว เลยสิ้นสนุกไม่อยากไปเที่ยวข้างไหน ถนนรนแตมใสสอาดหาเผ้าผงไม่ได้เลย เพราะล้างกันมาเสียหนักกว่าหนัก น่าต่างโฮเตลนี้ มีมุขยื่นออกไปเห็นได้ตลอดทั้งสองข้าง ด้านน่าก็เปนเล้กอาลสเตอเปนที่งดงามมาก นั่งอยู่ในมุขนี้แลดูอะไรเพลินเหมือนกันได้เที่ยว ไม่เปียกไม่ชื้น แลไม่สู้หนาวนักจึ่งไม่คิดจะไปข้างไหนอีกต่อไป

เมืองแฮมเบิคเปนเมืองใหญ่กว่าเพื่อน ในพวกที่เข้ากันค้าขายซึ่งเรียกชื่อว่าแฮนสิเอติก วิบ์ปลิก หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเมืองเยอรมันกับเมืองไทยได้เริ่มทำกับแฮนสิเอติก แล้วจึ่งได้เปนนอทเยอรมันคอนเฟเดอเรชั่น บรรดาสินค้าที่ส่งตรงมาจากกรุงเทพ ฯ เปนมาที่เมืองแฮมเบิคนี้ก่อนไปที่อื่น แลยังมีส่งมากอยู่เสมอ เปนเมืองท่าค้าขายนับว่าเปนที่สี่ ตั้งแต่ลอนดอน นิวยอกลิเวอปูลลงมา เพราะมีแม่น้ำใหญ่ชื่อเอลบ์เข้ามาจากทเล น้ำขึ้นลงวันละสองครั้ง เรือกินน้ำลึก ๒๓ ฟิตขึ้นลงได้ มีพลเมืองถึงเจ็ดแสนเศษ ยังมีแม่น้ำอื่นอีกซึ่งเข้ามาในกลางเมือง เปนทเลสาบสองตอน จะเรียกว่าทเลสาบก็เห็นจะไม่ใช่ เปนห้วงน้ำใหญ่ในแม่น้ำอาลสเตอ ตอนข้างนอกใหญ่

เรียกว่า อุสเซนอาลสเตอ ตอนในเล็ก ว่าโดยรอบไมล์หนึ่ง เรียกว่าบินเนนอาลสเตอ มีตะพานผ่านกลางในระหว่างที่กว้างของแม่น้ำสองตอนนี้ โฮเตลชัมเบอเตอฮอฟตั้งอยู่ที่ฝั่งบินเนนตรงด้านสกัด มีกาแฟเปนที่สำหรับคนไปกินเข้าอยู่ริมน้ำ แลมีเรือเมล์กลไฟจอดเรียงรายอยู่เหล่านั้นเก้าลำสิบลำเสมอ ใช้ปล่องต่ำ ๆ สูงจากเพดานสักศอกเดียว ให้ลอดตะพานได้ เดินไปแลมาอยู่เสมอ ดูเหมือนระยะราวสักครึ่งชั่วโมง ลำหนึ่งมีเสาโคมใหญ่สองกิ่ง ใช้แขวนโคมอาร์กแลมป์เปนสองแถว สิ่งซึ่งสำคัญใหญ่โตในที่นี้คือฟรีปอต ได้ไปดูแต่คราวก่อน คราวนี้ไม่ได้ไป ลงทุนลงรอนมาก เปนที่น่าดูอย่างยิ่ง แลมีเอกสเชนซ์ที่สำหรับว่ากล่าวซื้อขายกันถัดขึ้นมา หลังโตใหญ่เปนที่สำหรับประชุมพวกพ่อค้าว่ากล่าวซื้อขายกัน คนประชุมในนั้นได้ตั้งหมื่น

เวลาค่ำเดี๋ยวนี้มีแอดเวติสเมนต์อย่างใหม่แทบทุกเมือง มากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ที่นี่แปลก ที่ตรงมุมใกล้โฮเตลนี้เอง มีไฟฟ้าติดเปนแถวบนหลังคาสองชั้นทัด เปนตัวหนังสือ บอกขายสิ่งของ เปลี่ยนได้ถึง ๒๔ อย่าง อีกแห่งหนึ่งเปนวงรอบกับมีตเปนหย่อม ๆ วิ่งอยู่เสมอ กินเข้าวันนี้ไม่ได้แต่งตัว แล้วเลยไปดูคอนเสิตเซอคัส เวลาไปนี้ฝนค่อยสงบ

คอนเสิตวันนี้เปนคอนเสิตมาแต่เบอลินเหมือนกัน การเล่นก่อนต้นเปนเรื่องม้า ออกจะตามเคย คือมีพวกคอสสักขี่ห้อยโหน อีกตอนหนึ่งปล่อยฝากรงลงมาจากเพดานกั้นรอบวง แล้วปล่อยหมีขาวออกมาทั้งฝูง หมดด้วยกันสัก ๖๐ น่าดูจริง ๆ มีหมีดำตัวหนึ่ง ต้อนหมีขาวให้ขึ้นนั่งบนสิ่งเวียนรอบ หมีดำเดินสองตีนอยู่ในกลางวง แล้วมีเครื่องต่าง ๆ ออกมาให้หมีขึ้น เปนม้า กระไดรถเทียมม้าตัวเล็ก ๆ ลิงขับเมอรีโคเราน์ เรือกำปั่น เจ้าพวกหมีขาวเหล่านั้นมีน่าที่เปนพวก ๆ ต้องไปขึ้นบนอะไรต่ออะไรต่าง ๆ ในเรื่องนั้นถึงจุดประทัดอย่างยิ่ง

ขึ้นด้วย การที่จะเกณฑ์ให้หมีทำอะไร ๆ ต่าง ๆ ใช้ล่อด้วยน้ำตาลขู่ด้วยแซ่ทั้งสิ้น แล้วต้อนเข้าโรงเสียทีหนึ่ง คราวนี้ปล่อยน้ำมาท่วมสังเวียนลึก ทอดตพาน ลงมาแต่เพดานโรง ต้อนให้หมีลงมาตามตพาน พอถึงปลายตพานก็ตกน้ำ โพล่ง ลงไปว่ายอยู่ในน้ำหมดทั้ง ๖๐ ตัว อ้ายหมีนั้นช่างไม่สนุกเสียจริง ๆ เมื่อถูกออกมาทำอะไรต่ออะไรอ้ำปวกร่อนอยู่ทั้งนั้นด้วยความกลัว เมื่อเวลาลงราง บางตัวก็เอาข้างน่าลงมา บางตัวก็กลัวมากตะกายจะขึ้น กลายเปนเอาข้างหลังลง ตพานมันลื่นอยู่ไม่ได้ต้องพลัดตกลงมา เวลาตกลงมาหมดแล้ว ดับไฟเสีย เอาไฟฟ้าฉายถูกขนหมีสีขาวงามมาก แล้วต้อนกลับขึ้นบก

คราวนี้ต่อไปเปนเรื่อง ในท้องเรื่องนั้นเมืองฮังการี คนใช้ในโรงเรสเตอ-รองต์แห่งหนึ่ง เวลาที่เลิกเลี้ยงกันไปแล้วยังเมาเกะกะอยู่ เล่นตลกต่าง ๆ มีคู่ที่จะแต่งงานกับพวกพ้อง แห่แหนกันมาจะเลี้ยงพวกขุนนางแมกยา (ชาติของชาวฮังการีเรียกดังนั้น) ก็มาที่นั่นด้วยเต้นรำอย่างบาเลต์คนมาก แล้วมีพวกยิปซีออกมาอีกพวกหนึ่งใหญ่เหมือนกัน ยายยิปซีที่เปนหัวน่าชักให้เต้นรำด้วย แล้วเจ้าสาวไปให้ยายหัวน่าดูลักษณลายมือ บอกว่าจะอยู่ด้วยกันดีมีลูกหลายคน ก็เฮฮาเกรียวกราวกัน แล้วคนใช้ในโรงเรสเตอรองต์ที่เมานั้นไปให้ดู ยายนั้นดูว่าขโมยเหล้านายกิน โกรธวิวาทกันขึ้น ต่างคนต่างเลิกไป พอเงียบแล้ว ยายยิปซีนั้นพาบริวารมาขโมยของที่ตั้งอยู่น่าเรสเตอรองต์ อ้ายคนในเรสเตอรองต์ออกมาไล่ตามจับได้ตัวยายแก่ พอขุนนางแมกยาจะกลับ จูงม้าเข้ามา ยายแก่แย่งม้าได้กระโดดขึ้นควบหนี คราวนี้พวกที่ในโรงนั้นกี่มากน้อยก็ขึ้นม้าไล่ตาม ตกลงเปนวงขึ้นตพานอย่างขึ้นเขา ตั้งแต่พื้นโรงขึ้นไปจนกระทั่งถึงเพดาน ครั้นหมดจำนวนแล้วไขน้ำกลับเข้าไปในวงอย่างเช่นให้หมีว่าย รื้อตพานตอนล่างเสีย เปนยายแก่ควบม้าลงมาตามตพาน ตกลงในน้ำทั้งม้าทั้งคน ต่างคนต่างว่ายน้ำขึ้นบก พวกที่ไล่ก็ไล่ตามลงมา ทั้งม้าทั้งคนตกโครม ๆ น่ากลัว

ม้าตกลงมากระแทกหัวคนที่ว่ายน้ำอยู่เสียจริง ๆ พอลงมาหมดแล้วก็เลิก กลับ
มาสองยามฝนยังตกพรำเพรื่อต่อมาอีก

รายวันห่างระยะมานาน นี่ค้างถึงสองวันแล้ว เพราะไม่มีเวลาจะแต่ง
ติดการรับรองอยู่ทั้งหมด จึงได้ส่งเสียเพียงแฮมเบิคเท่านี้ทีหนึ่ง เมื่อลงเรือ
แล้วจึงจะส่งต่อไปอีก

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

วันกำหนดส่ง

11 ก.ย. 2501
17 ก.ย. 2501
[illegible] พ.ย. 2501
[illegible]
27 มิ.ย. 2503
24 มี.ค. 2504
5 ก.ย. 2504
2 ต.ค. 2504
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
18 ก.พ. 2509
1 MAY 1969
31 AUG 1970

เลขที่หนังสือ [illegible]
กพ
ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ
ผู้แต่ง [illegible]
เรื่อง [illegible]

๙๑๔
ค
(๑)

องค์การค้าของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา

นายกำจร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๕ มีนาคม ๒๔๙๘